

Pirtûka Sêyemîn

CERIBANDINEK LI SER SOSYOLOJIYA AZADIYÊ

NAVEROK

- 1- PÊŞGOTIN
- 2- DESTPÊK
- 3- HIN PIRSGIRÊKÊN RÊBAZÊ
- 4- PIRSGIRÊKA AZADIYÊ
- 5- HÊZA AQLÊ CIVAKÎ
- 6- DERKETINA PIRSGIRÊKA CIVAKÎ
- A- TERÎFKIRINA PIRSGIRÊKA CIVAKA DÎROKÎ
- B- PIRSGIRÊKÊN CIVAKÎ
 - 1- Pirsgirêka Desthilatdarî û Dewletê
 - 2- Pirsgirêka Civakê ya Exlaq û Polîtîkayê
 - 3- Pirsgirêkên Civakê yên Zêhniyetê
 - 4- Pirsgirêkên Civakê yên Ekenomîk
 - 5- Pirsgirêka Civakê ya Îndustriyalîzmê
 - 6- Pirsgirêka Civakê ya Ekolojîk
 - 7- Pirsgirêka Cinsiyetparêziya Civakî, Malbat, Jin û Şêniyan
 - 8- Pirsgirêka Civakê ya bajarbûnê
 - 9- Pirsgirêka Civakê ya Çîn û Burokrasiyê
 - 10- Pirsgirêka Civakê ya Perwerde û Tenduristiye
 - 11- Pirsgirêka Civakê ya Mîlîtarîzmê
 - 12- Pirsgirêka Civakê ya Aştî û Demokrasiyê
- 7- FIKIRÎNA LI SER SÎSTEMA ŞARISTANIYA DEMOKRATÎK
 - A- Terîfa Şaristaniya Demokratîk
 - B- Ji Aliyê Rêbazî Ve Nêzîkbûna Şaristaniya Demokratîk
 - C- Pêşnûmeya Dîroka Şaristaniya Demokratîk
 - D- Hêmanên Şaristaniya Demokratîk
 - a- Klan
 - b- Malbat
 - c- Qebîle û Eşîr
 - d- Qewm û Netewe
 - e- Hêmanên Wê Gund û Bajar
 - f- Hêmanên Wê Zêhniyet û Ekonomîk
 - g- Hêmanên Wê Siyaseta Demokratîk û Xweparastin
- 8- LI DIJÎ MODERNÎTEYA KAPÎTALÎST MODERNÎTEYA DEMOKRATÎK
 - A- Jihevkirina Kapîtalîzm û Modernîteyê
 - B- Şaxê Modernîteyê Îndustriyalîzm û Modernîteya Demokratîk
 - C- Dewleta Netewe, Modernîte û Konfederalîzma Demokratîk

- D- Îdeolojiya Cihûtiyê, Kapîtalîzm û Modernîte
- E- Şaxên Modernîteya Demokratîk
- a- Şaxê Wê Civaka Exlaqî û Polîtîk (Civaka Demokratîk)
- b- Şaxê Wê Civaka Ekolojîk û Îndustriyel
- c- Şaxê Wê Civaka Konfederalîst a Demokratîk

9- PIRSGIRÊKÊN JINÛVE AVABÛNÊ YÊN MODERNÎTEYA DEMOKRATÎK

- A- Pirsgirêka Şaristanî, Modernîte û Krîzê
- B- Rewşa Hêzên Dijberê Sistemê
- a- Mîrateya Sosyalîzma Pêkhatî
- b- Ji nû ve Nirxandina Anarşîzmê
- c- Femînîzm: Serîrakirina Mêtîngeha Herî Kevin
- d- Serîrakirina Hawîrdorê
- e- Tevgerên Çandî: Tolhildana Rêûresmê ji Dewleta Netewe
- 1- Etnîsîte û Tevgerên Neteweya Demokratîk
- 2- Tevgerên Çandî yên Dînî: Zindîbûna Rêûresma Dînî
- 3- Tevgerên Xweser ên Herêmî, Xwecihî û Bajarî

10- WEZÎFEYÊN JI NÛ VE AVAKIRINA MODERNÎTEYA DEMOKRATÎK

- A- Wezîfeyên Entelektuelî
- B- Wezîfeyên Exlaqî
- C- Wezîfeyên Polîtîkî

11- ENCAM

CERIBANDINEK LI SER SOSYOLOJIYA AZADIYÊ

1- PÊŞGOTIN

Dadgeha Mafê Mirovan a Ewrûpayê DMME der barê min de ‘biryara ji nû ve dadgehkirinê’ da. Ji lewra ez hewl didim der barê vê pêvajoyê de parêznameya xwe ya bingehîn amade bikim. Ev sêyemîn

beşa mezin a vê parêznameyê dewama du beşên berî vê ne, û tamamkera wan e. Bi herdu beşên destpêkê armanca min ew bû ez bi giştî têgîna desthilatdarî û modernîteya kapîtalîst zelal bikim. Min têgîna desthilatdariyê weke 'amûrên zorê' yên li ser keda mirov xwe datî in, û bi xwe ji bo derfet û îmkânên berhem û nîrxê zêde vedizin hatine avakirin, terîf kiribû. Amûrên desthilatdariyê yên pîrrcure û berfireh hatine avakirin, di tehlîla dawî de weke nîzamên zordestiyê yên xwe li ser keda mirov ava kirine, hatine terîf kirin. Serdema modernîteyê ya weke 'sîstema kapîtalîst' bûye têgîn civak bi şeweyê herî pêşketî yê van mekanîzmeyan re rûbirû hiştiye. Sîstema kapîtalîst a di şert û mercên îro de weke globalbûnê jî tê binavkirin di nava modela me de ku em dixwazin pêşde bibin qonaxeke xweser a sîstema demokrasiyê yan jî desthilatdariya dinyayê ya giştî pêk tîne.

Dadgeha Mafê Mirovan a Ewrûpayê bi wesfê yê sazîbûnê weke meqamekî di ser netewan re bi tenê mafê serlêdanê weke ferd dide welatiyan. Di vê rewşê de dikare were pirsîn çî têkilî di navbera vê saziyê û parêznameyêke bi vî rengî ya kesê bi navê Abdullah Ocalan pêşkêşkirî de heye. Têkilî heye hem jî bi awayekî gelekî balkêş heye. Ji vê jî girîngtir, sîstema şaristaniyê ya navendbûna Ewrûpayê esas digire heta neyê analîzkirin, sîstema huqûq, siyaset û îdeolojiyê ya weke 'hêza nerm' a Ewrûpayê tê binavkirin ji hev nayê derxistin; ev 'hêza nerm' kengî sîstema şaristaniya navend Ewrûpa were analîzkirin, mirov ê karibe bi awayekî hosteyane were şîrovekirin. Di heman demê de divê timî li ber çav were girtin ku sîstema şaristaniya Ewrûpayê ji hemû zemanên dinyayê bi awayekî bi tesîrtir dibe 'sîstemeke şaristaniya dinyayê.' Ev şaristanî, yek ji hêmanên wê yê bingehîn ew e, xwedî wê xisletê ye, dikare welatîbûna ferdî pêk bîne. Di ti dema dîrokê de ferd, ferdparêzî û welatîbûnê evçend di nava civakê de bi mane nebibû. Em bi rastiya serdemeke (modernîteya kapîtalîst) welê re rûbirû ne ku ti carî bi pîvanên evqasî herî zêde civak di nava ferd û ferd jî di nava 'civaka sembolîk' de nehatine helandin.

Nasnameya min jî weke welatiyê KT'ê (Komara Tirkiyê) hatiye çêkirin û avakirin ango endamê Komara Tirkiyê. Bi 'gumankariya xwe ya mezin' min ji vê nasnameyê şik bir û bi vê re ketim pêvajoyekê rizgarbûnê jê gelekî zehmet (lê ne bêîmkân). Ya rastî, gumankariya min a mezin ez bi dadgehkirina herî giran a dîrokê û sîstema wê ya cezakirinê re anîm beramberî hev û ev rastiyeke nayê înkarkirin. Ev rastî jî ya serdemê ye ku behsa wê dikim. KT'yê Peymana Mafê Mirovan a Ewrûpayê îmze kiriye, lê tevî vê yekê biryara 'jinûve dadgehkirinê' ya Dadgeha Mafê Mirovan a Ewrûpayê qebûl nekir û Konseya Ewrûpayê jî guh da wê û li ser vê yekê dosya li DMME'yê vegehand. Ev bi temamî sosret û bînpêkirineke huqûqî bû. Dema ku biryar li DMME'yê hat vegehandin, gelek welatên piçûk li xwe mikur hatin ku bi zora DYE'yê helwesteke bi vî rengî nîşan dane. Bi vî awayî bînpêkirineke bi tezên 'hêza nerm' re nakok eşkere li naverastê bû. Ji lewra bi temamî deha sal in ku min xistin rewşa 'kesê nikare dadgeh bibe'. Ez li Girtîxaneyê Îmralî ya Bûrsayê ku zindaneke hucreyî ya yek kesî ye, (girtîxaneyêke giravê ya li Derya Marmarayê ye. Girtiyên navdar û cezayên wan giran bi awayekî rêûresmê li vir jî mirinê re dîterikandin) hê jî rewşa xwe ya weke kesekî 'nikare adil dadgeh bibe' dewam dikim.

Pêvajoya bi gavavêtina min a Ewrûpayê destpê kir û heta bi Îmraliyê dewam kir bi hevkarîya DYE-YE'yê pêk hat. Min weke şexs ti carî ji vê guman nekir. Di vê de rola dan KT'ê jî gardiyantî bû. Min ji vê jî ti car guman nekir. Tevî ku rastiya eşkere ev bû, çima rêyên evçend bi çiv û fitlok têne ceribandin? Dibe ku hinek vî hukmê min giran bibînin. Eger ez bi tenê bûyerekê bi bîr bixim bawer dikim ku ez ê karibim têra xwe îqna bikim. Di 2'ê Sibata 1999'an de bi fermana taybet a NATO'yê balafirgehên Ewrûpayê hemû li balafira ez têde bûm hatin girtin. Rojnameyên wê demê jî têra xwe ji vê re cih veqetandibûn. Jixwe revandina min a ji Kenyayê û li wir di bin kontroleke ji rêzê de ragirtin û

radestkirina min a Tirkîyê ji aliyê nûnerê Serokê DYE'yê Bill Clinton, General Galtierî ve bi awayekî fermî hat îlankirin. Ev bi xwe jî rewşê têra xwe rave dike. Jixwe xiyanetên dûrî aqilan ên miqamên Yewnanistanê ji wan xusûsan e ku hewce nake mirov qal bike. Nexasim jî di serî de wezîfedarên Wezaretê Karê Derve, Îstîxbarata Neteweyî û Sefaretê, fermandarê eskerî Kalenderîdîs û Serokwezîr Simitis bi xwe.

Madem di çarçoveya huqûqa ferdî de heqê min heye ez ji huqûqa Ewrûpayê sûd werbigirim; wê demê çima serî li van rê û rêbazên bi hîle, tarî û bi dizî dan? Di nava vê dekûdolabê de bazarên bi çî awayî hebûn? Kî di berdêla çî de xistin bazarê? Di dîroka desthilatdariyê ya Ewrûpa û DYE'yê de ji şerên mêtinkariyê yên xeternak heta bi şewitandina cadûyan, ji şerên mezheban heta bi şerên neteweyan, ji pevçûnên çînî heta bi pêvajoyên têkoşînên îdeolojîk di nava tabloyên herî bi xwîn ên dîrokê de serhatiya min belkî jî mîna dilopeke di nava okyanûsê de be, lê dîsa jî girîng e, û divê bê eşkerekirin.

Ez berê pêşî divê diyar bikim ku ez têgihiştina ferdî ji nasnameya wî ya civakî dişo red dikim. Mafê 'serlêdana ferdî' yê bi îsrar tê ferzkirin ti car xwedî wê maneya tê gotin nîne. Ji ber ku tesewirkirina ferdî ji nasnameya xwe ya civakî hatiye şuştin û muceredkirin, dereweke fermî ya epîstemolojiya navend Ewrûpayê ye ku xwe gelekî 'ehlê zanistê' dihesibîne. Ev tev li aliyekî, jixwe yên di guhê gê de jî bihîstin e, û pê hesiyane, ez li ser navê Kurdan ku di rewşa gelekî her trajîkê dînyayê de ye, tîm dadgehkirin.

Ev rastiyan min bi pirr bi kurtî anîn ziman jî der barê naveroka doza min de fikreke têr didin. Eşkere ye ku wê nikaribin min bixin rewşa kesê kujerê wî nediyar. Hêza sîstema şaristaniya navendî (di pêşengiya desthilatdariya hegemonîk a DYE û YE'yê de) çî dibe bila bibe, di binê doz, girtin û dadgehkirina min de bi awayekî nabe were redkirin bi tevahî hêzên sîstemî bi roleke çalak radibin û ev yek rastiyeke înkara wê nabe. Jixwe di vê pêvajoyê de li dijî vê dekûdolaba mezin gelê min bi tevahî misêwa rabû ser piyan. Protesto kir, bi sedan şehîd da, bi hezaran jî hatin girtin. Gelê min pirr baş li tîkiliya di navbera doza min û trajediya xwe ya dîrokî de serwest bû û fêhmkir ku bi xwedîderketina li vê dozê wê karibe vê trajediya xira bike û pêre rizgar bibe. Wezîfeya bi şeref a eşkerekirina vê rastiyan jî ji min re ma, ango para min ket.

Di tevahiya dîroka sîstema şaristaniya navendî ya herî kêr pênc hezar salî de belkî jî li mêtinkarî û zilma herî mezin gelê me rast hat. Ev rastiya gelê me şeweyê civakî yê nasnameya min diyar kiriye. Ez heta ji hemû aliyên ve vê nasnameyê ji hev dernexim, eşkere ye ku ez ê nikaribim mijara doza xwe rohnî bikim. Ez ê parêznameya xwe di vê çarçoveyê de bigirim dest û krîterên wê yên bêyî wan nabin di van rastiyan de veşartî ne. Ez gotineke xwe ya gelek caran dubare dikim divê dîsa bînim ziman: "Kêliyên welê hene, dîrok d şexsekî de, şexsiyet jî di dîrokekê de veşartî ye." Pirr bi êş û jan be jî kes nikare înkara bike ku rûmeta vê şexsiyetê qismî parve dikim. Cudahiya min di vir de ye; ez ji bûyîna 'qurbanê çarenûsê' yê vê dîroka trajîkê wêdetir, ji ber ku dixwazim tîde rol bigirim, ez pirr baş dizanim ku ev dekûdolab li serê min tîne gerandin. Ji ber vê yekê, min slogana vê doza xwe weke **"Azadiyê Biserkeve"** destnîşan kir.

Di dekûdolabên trajîk de timî encama çarenûsî xwe dubare dike. Xirakirina vê çarenûsê bi awayekî ku bi kêra azadiyê bê, wê bihêle ku mirov karibe xwe li her êş û janê ragire. Doza min û hevalên min ên dozê, em vê carê di nava lîstikekê de ku navê wê rastî bi xwe cih digirin, lê vê carê di vê lîstikê de ya para çarenûsê bikeve tîkçûn e.

Ji ber van sedeman, bawer dikim ku tê fêhmkirin ku çima min navê Sosyolojiya Azadiyê li vî beşê parêznameya xwe kiriye. Her gaveke ji bo azadiyê bê avêtin, bi tenê dikare ceribandinek be. Ji lewra **Ceribandinek Li Ser Sosyolojiya Azadiyê** binavkirineke di cih de ye.

Bêguman şaristaniya Ewrûpayê ya navenda hegemonîk e, aliyekî madalyonê temsîl dike. Ev şaristanî zêdetir amûrên desthilatdariyê yên li ser nîrx û berhemên zêde avabûne îfade dike. Aliyê din jî rûyê demokratîk ê şaristaniyê ye. Fikrên bingehê vê parêznameyê pêk tînin, mîrateya şaristaniya demokratîk dikin bingehê xwe. Ji Sokrates heta bi doza min bêhejmar têkoşînên fikir û exlaq, şerên komin û gelan hene. Ez ji can û dil, bi xwesteke mezin bi mîrateya wan ve girêdayî me. Ya ez dikarim bikim ew e, mîna dilopek ji nava deryayê li vê mîrateyê zêde bikim. Beşa sereke ya çavkaniya min ev abîdeyên mirovatiyê pêk tînin. Di bingehê wan de helwestên demokratîk û hozantiya ji rêûresma Rojhilat a pênc hezar salî cih digirin û zemînê wan ê dîrokî ye. Bêyî mirov vî zemînî bifikire nikare dîroka mirovatiyê ya gerdûnî binivîsîne û nikare bi awayekî manedar roja me ya îro binivîsîne.

Fikra sereke ya parêznameya min ew e, ji bo meşa civakî-dîrokî di sîstema şaristaniya demokratîk de bi awayekî azad bimeşe, jiyana çavkaniya xwe hîmê rast in, ji aliyê ferdan ve hê baş û xweş were jiyîn.

Di mijara teknîka nivîsê de jî divê ez hin xusûsan diyar bikim. Wê ev yekê bihêle ku hin rewş bêne fêhmkirin û efûkirin. Di şert û mercên hucreyê de bi tenê destûr didin ku di destê te de pirtûkek, kovarek û rojnameyek hebe. Derfet û îmkânên min nebûn, ez ji çavkaniyekê pasajan û notan bigirim. Ji lewra her xusûsa min girîng dît, weke rêbaz min di bîra xwe de girt û min dawerivand kesayeta xwe. Min bi awayekî kolewarî xwe li her qedexeyê ranegirt. Min bîr û hifza xwe ya kewara agahî-zanîna gerdûnê ye herçû zelal kir û fikrên giringiya xwe ya diyarker hene kirin sereke. Bi vî awayî min bersiva qedexeyan da.

Lê kêmasî û qelsiya herî mezin a vê rêbazê ew e, ji ber ku jibîrkirin heye, seqet e. Ji ber vê sedemê, notnegirtinê bi roleke asteng û kelem a diyarker rabû. Dema min xwe amade dikir vî beşî binivîsnim pênuş jî li min qedexe kirin. Lê di roja dehan a cezayê hucreyê de ev qedexe rabû û çawa ev qedexe rabû min yekser dest bi nivîsê kir. Ji ber ku her diçû dereng diket, û min soza xwe ya dayî nikarîbû pêk bianiya. Bersiva min da qedexeya li ser pênuşê ew bû, ez hê zêdetir, hûrûkûr li pêşnûmeya sereke ya parêznameyê ponijîm.

Ji vî beşî bi şûn ve du beşên din ên parêznameya min wê hebin. Di wan herdu beşan de ez ê fikrên xwe yên sereke nîşan bidim ku çawa dikarin bi awayekî berbiçav bi cih tîne anîn. Ez beşên behsa wan dikim yekê jê weke 'Demokratîzekirina Çanda Rojhilata Navîn' û ya din jî weke 'Li Kurdistanê Çareseriyê Medeniyeta Demokratîk' tesewir dikim. Ji bo van herdu beşan jî pêşamadekariyê min heye. Jixwe bawer dikim ku ji bo her entelektuelek karibe wan binivîse bi herhalî hewcedarî bi demeke dirêj heye. Lê Rojhilata Navîn a dikele û li Kurdistanê vediguhere dilê wê, di bin rohiya analîzên civaka dîrokî de guftûgokirina rewşa îro tîra xwe mirov bi heyecan û berpirsiyar dike. Mîna ku ya rabihurî-aniha-paşeroj e, girêkeke kor a nû ya Gordîonê pêk tîne û mirov vê kêliyê bi lêdaneke antî-Skender (Ew hêz e ku mîna Skender lê dide, lê aliyê xwe yê fizîkî kême e, lê wexta hewce bike bi kar tîne, aliyê xwe yê maneyê diyarker e) çareser bike, ev yek dibe wezîfeya herî sereke û herî pîroz.

2- DESTPÊK

Avahiya agahî-zanînê ya sîstema dinya kapîtalîst, herî kêmbi qasî amûrên danehev-hilberîn û desthilatdariyê di nav krîzê de ye. Ji ber ku xwezaya avahiya zanîn-agahiyê derfet dide guftûgoya azad, li ser hêmanên krîza zanistî îmkana şîroveyeke berfireh pêşkêş dike. Rola agahî-zanîna di nava civak û desthilatdariyê de bi ti demê qiyas nebe dikare xwe bigihîne asteke maneyê. Amûrên agahî û înfomatîkê yê jiyana civakî şoreşeke dîrokî pêk tînin. Pêvajoyên şoreşî weke buhranê bi xwe bi rola gera li rejîmên heqîqetê radibin. Hegemondarî bi tenê li qadên danehev, hilberîn û desthilatdariyê bi cih nabe; di qada zanîn-agahiyê de jî em li têkoşîneke dijwar a hegemonîk şahidiyê dikin. Di qada zanîn-agahiyê de ti avahiya hilberîn-danehev-desthilatdariyê xwe rewşa nekiribe demeke dirêj nikare hebûna xwe mayînde bike.

Zanistên pozîtîv ên heta dema nêz hukimraniya xwe dewam dikirin, çawa ku têne nîşandan xwedî perspektîfa antî-metafizîk û antî-dîn nînin, herî kêmbi qasî têgînên metafizîk û dîn xwedî asteke metafizîk û dînî ne, ev rastî eşkere bûye û tê guftûgokirin. Serketina zanistên xwezayê yê dikin malê civaka Yewnan a Klasîk û dema Rohnîbûnê ya Ewrûpayê, di himbêza zanistên xwezayê bi xwe de derbê herî girîng dixwe. Têgihîştina li ser xetê rast timî pêşveçûn aliyê herî qels û lawaz ê zanistên pozîtîvîst e. Ji ber ku mirov nikarin armanc û avahiyeke bi vî rengî ya gerdûnê tespît bikin. Çi dinya jêr-atoman, çi gerdûna kozmolojîk, nikarin ji dualîteya çavdêrî û ya çav lê tê gerandin rizgar bibin. Ji ber ku serwextbûna mirov jî di çarçoveya vê pêvajoyê de ye. Nikare pêşbîniya rola wê derkeve derveyî çarçoveyê bike. Potansiyela bê sînora cudabûnê bi xwe hewcedariyê bi şîroveyan nû dibîne.

Sosyolojî avahiyeke wê ya zanîn-agahiyê ya navend Ewrûpayê heye. Çawa ku hewesdarên zanista pozîtîv ên fizîk, kîmya û biyolojiyê civakê jî diyardeyek bi heman rengî dihesibînin, bi heman awayî sosyolojî jî nêzîk dibe û ji îddîayên bi vî rengî wêdetir naçe. Civaka mirov xwediyê xwezayê gelekî cuda ye. Çawa diwêrin wê weke objeyekê bigirin dest û li ser rawestin. Nêzîkatiyê bi vî rengî berevajî yeqînan wê rê li ber rohnîbûnê ne, wê li rê li pûtbûneke çor veke û nikariye xwe ji vê rizgar bike. Gavavêtinên felsefeyê yê îdeologên Elman ên ji bo dewletên neteweyî avahiyên agahî-zanînê bigihînin, zanista polîtîka ekonomiyê ya îdeologên Ingilîz û sosyolojiya fîlozofên Fransî her yek ji wan amûrekî rewakirinê yê mekanîzmeyên danehevê yê sermayeyê û desthilatdariyê ne. Guftûgoyên zanistî yê roja me ya îro vê rastiyê têra xwe eşkere dikin. Li gorî analîza dawî felsefeya Elman, polîtîka ekonomiya Ingilîz û sosyolojiya Fransî ji milliyetgiriya dewleta neteweyî ya mezin dibe xizmet kirine û nikarin xwe ji vê yekê rizgar bikin. Ev sosyolojiyên bi tevahî navend Ewrûpayê ne, em bi hêsanî dikarin bibêjin avahiyên zanîn-agahiyê yê sîstema dinya kapîtalîst ên navend Ewrûpayê ne.

Lê gotin û destnîşankirina van rastîyan pirsgrêkê çareser nake. Marks û Engels weke fikra dijber derketin, lê têra xwe eşkere bûye ku sosyalîzma wan an jî sosyolojiya wan şîroveyeke herî serere û çor (vulger) a civakê ye. Tevî hemû îddîayên wan ên dijber, ji lîberalîzmê –îdeolojiya fermî ya kapîtalîzmê ye –zêdetir ji kapîtalîzmê re xizmet kirin û nikarîbûn xwe ji vê rizgar bikin. Em vê yekê bi sosyalîzma pêkhatî, bi ekol û tevgerên demokrasiya sosyal û rizgariya neteweyî, sîstemên dewletan têra xwe dikarin fêhm bikin. Tevî rêûresma wan a têkoşîneke ya gelekî esîl, hem jî li ser navê neteweyî û çînen bîndest ketina wan a vê rewşê, ji nêz ve bi avahiyên wan ên zanîn-agahiyê ve têkildar e. Avahiyên agahî-zanînê yê xwe spartinê, tevî aliyên wan ên erênî û neyênî tevahî dijberî xwestekan encam dane. Eger di avahî û paradîgmeyên wan ên bîngehî de qusûrên ciddî û şaşiyên zincîrwarî nebûna, encamên bi vî rengî bi hêsanî derneketin holê.

Ekoleke din a dijber teoriya wan a îzafiyeta zêde ye. Ne tenê bûn avahiya agahî-zanînê ya sîstema dinya kapîtalîst, belkî jî ji ber ferdparêziya xwe ya zêde, em dikarin bêjin wan ji kapîtalîzmê zêdetir ji

ferdparêziya wê re xizmet kirin. Nêzîkatiyên anarşîst jî di nava vê de cih digirin. Rexnekirina kapîtalîzmê û di gotinê de gelekî dijbertiya wê, weke ku gelek çaran tê dîtin mirov dixê rêya xizmetkariya wê. Di vê de jî bi awayekî bingehîn nêrtina paradîgmâtîk, şaşî û kêmasiyên di avahiyên agahî-zanînê de bandorê dikin û rê li vê yekê vedikin.

Ne zanistên fizîkî bi qasî ku têne gotin bi xwezaya fizîkî re (kîmya û biyolojî jî di navê de ye) girêdayî ye, ne jî zanistên ji wan re beşerî têne gotin weke wêje, dîrok, felsefe, polîtîka ekonomiyê û sosyolojî bi tenê bi xwezaya civakê re têkildar in. Herdu zanist dikarin di têgîna zanista civakî de bigihîjin hev û mirov dikare vê erênî bibîne. Ji ber ku her zanist divê civakî be.

Li ser danasîn û terîfa zanista civakî lihevkerin pirsgirêkê çareser nake. Ji vê jî ya girîngtir ew e, wê çî weke modela bingehîn were girtin, bi gotineke din di analîzkirina civakê de kîjan komik, yeke an jî şaneyê esas bê dîtin. Eger mirov bibêje “Yekeya bingehîn bi tevahî xwezaya civakî ye”, ev yek ji bo zanista civakî zêde maneyekê îfade nake. Ji nava bêhejmar têkiliyên civakî yên girîng neqandin ji bo nêzîkatiyêke manedar a teorîk tercîha pêşî ye ku divê were kirin. Ew yekeya civakî ya were hilbijartin çiqasî giştî rave bike ewqasî wê manedar bibe.

Modelên cûbicûr ên ji bo qada civakî hatine pêşdebirin têne zanîn. Yekeya ji van herî zêde tê zanîn û tê bi karanîn bi giştî nêzîkatiya dewletê, bi taybetî jî dewleta netewe esas digirin, para bêhtir xwe dispêrin perspektîfa çîna navîn a bûrjûvayê ye. Dîrok û civak li dora avakirina dewletan, hilweşîna wan û pirsgirêkên wan ên parçebûnê têne lêkolîn. Di rastiya civaka dîrokî de ev meyla yek ji modelên herî seresere ye, ji têgihîştina perwerdeyê ya fermî ya dewletan wêdetir bi ti rolê ranabe. Armanca wê ya bingehîn ew e, dixwaze bi rola îdeolojiya rewakirinê ya dewletê rabe. Ji rohnîkirinê zêdetir, ji veşartin û sergirtina pirsgirêkên tevlihev ên dîrok û civakê re xizmetê dike. Ev nêzîkatî d pozîsyona herî bê rûmet a sosyolojîk de ye.

Nêzîkatiya Marksîst a çîn û ekonomî weke yekeya bingehîn bijart, li dijî yekeya dewletê xwest xwe weke modela alternatîf formûle bike. Çîna karker û ekonomîya kapîtalîst weke modela lêkolînê ya civakî hatin hilbijartin. Vê nêzîkatiyê herçiqasî hişt ku dîrok û civak ji aliyê pêkhatin û girîngiya ekonomî û çînî ve bêne ravekirin jî bi xwe re qusûrên girîng anîne. Ji ber ku ev nêzîkatiyê dewlet û saziyên din ên avahiya jor berhemên avahiya jêr hesibandin û bandorên wê yên besît nixandin, kir ku rewşê daxîne ekonomîzmê. Reduksiyonîstiya ekonomîk jî mîna reduksiyonîstiya dewletê ya xwedî têkiliyên gelekî tevlihev ên yekpare, ser rastiyan civaka dîrokî girtin û ji bo nekeve vê rewşa bi qusûr nikarîbû xwe rizgar bike. Nexasim ji ber qelsbûna analîza desthilatdarî û dewletê çînen kedkar û gelên bîndest ên îddîa dikir ku bi navê wan radibe, ji aliyê îdeolojîk û polîtîk ve têra xwe gurçûpêç nebûn. Bi têkoşîneke teng a ekonomîk û bi têgihîştina hilweşandin û avakirina desthilatdarî û dewleta bi şeweyê komplogeriya dewleta firsendperest, ji kapîtalîzmê re ji îdeolojiya wê ya herî xas lîberalîzmê zêdetir xizmet kir. Rastiya Çîn û Rûsyayê vê xusûsê pirr baş rohnî û zelal dikin.

Têgihîştin hene, dîrok û civakê weke hêza desthilatdarî û erka wê şîrove dikin. Mirov pîrrî çaran li van têgihîştinan rast tê. Lê ev nêzîkatî jî bi qasî hilbijartina modela dewletê bi qusûr in. Herçiqasî desthilatdarî yekeyek e ku berfireh a lêkolînê be jî bi serê xwe nikare xwezaya civakî rave bike. Desthilatdariya civakî mijareke girîng a lêkolînê ye, û gelek aliyên xwe yên raveker hene. Lê reduksiyonîstiya desthilatdariyê çawa ku di her cure têgihîştinên reduksiyonîst de tê dîtin qusûrên xwe hene.

Cureyekî din ê nêzîkatiyê ku timî derdikeve pêşiya me ew e, civakê ji rêzikan mehrûm, têkiliyên tekane weke bûyerên bêserûbinî lêkolîn dike. Mirov vê nêzîkatiyê hema hema dikare weke modeleke nêzîkatiya wêjeyî ya tesewirî destnîşan bike û ev nêzîkatiyên zêde îzafî ne, bi tenê dikare mirov li nava daristanên civakî bide wendakirin. Modelên nêzîkatiyên zêde gerdûnî yên berevajî xuya dikin lê bi heman rolê radibin jî hewl didin bi çend qanûnan civakê bi tenê bi fizîkeke sivik terîf bikin. Li hemberî pirrcuretî û pirrengîniya dewlemend a civakê, wer xuya ye ku nêzîkatiya ji çavtarîkirin û korkirinê re herî xizmet dike ev nêzîkatî ye. Têgihîştina civaka pozitivîst a weke modela herî çor û seresere ya hem zêde îzafiyetê, hem jî zêde gerdûnîgiriye di hinavê xwe de dihewîne, hêjayî bi bîr xistinê ye.

Lîberalîzm weke îdeolojiya fermî ya çîna navîn bûrjûvayê, ji van modelan tevahiya bi awayekî bi serhevkerî xwe pêşkêş dike. Bi vî awayî bi şêweyê xuya dike mîna her aliyê rast ê her modelê di nava xwe de dihewîne xwe sîstematîze dike. Bi xwe, aliyên herî bi qusûr ên tevahiya modelan bi hin rastiyan re têkel dike û bi vî awayî şêweyê herî bi tehlûke yê bi serhevkerî weke modeleke timî ya lêkolînê pêşkêşî civakê dike. Weke têgihîştina fermî bîra kolektîf a civakê dike mêtîngê û dagir dike. Bi vî awayî hegemondariya xwe ya îdeolojîk misoger dike.

Parêznameya min a pêşî bî navî bû **'Ji Dewleta Rahib a Sumer Ber Bi Şaristaniya Demokratîk ve'**. Di vê xebatê de min nekarî xebata xwe bikim xebateke modelê. Ya rastî, hê haya min ji vê nebû, ez neçar mam pêşkêş bikim. Parêznameya min a ez behsa wê dikim pîrr bi lez min amade kiribû û îmkana min a lêkolînê jî çênebûbû. Ez bi îddîaya amadekirina modelekê ranebûbûm. Bi şêwazekî ez ji xwe xwedî bûm, min rastiyan civakî anîbûn ziman. Paşê di serî de Murray Bookchin, Immanuel Wallerstein û Fernand Braudel, firsenda min çêbû ku ez karibim nêzîkatiya hin civaknasên girîng ji modelê re lêbikolim. Herweha ez li Nietzsche, Michel Foucault û hin fîlozofên din jî bi awakî cewherî serwext dibûm. Ji nava van ê herî girîng Andre Gunder Frank bû. Fikrên gelek fikirdaran di berhema xwe ya bi navê **Sîstema Dinyayê** de tomar û pêşkêşkiribû. Ez pîrr dereng nemam, min berhevkarî û dariştina vî fikirdarê navê wî jî nizanîbû weke parêzvanê herî bi îddîa yê parêznameya nixand. Di dema dawî de gelek fikirdar di lêkolînên xwe de nêzîkatiyên bi heman rengî nîşan didin û vê yekê hişt ku ez di xebata xwe ya li ser modelê de bêtir bîponijim.

Jixwe parêznameya min bi xwe çî analîza I. Wallerstein a li ser sîstema dinyayê ya kapîtalîst, çî jî analîzên Fernand Braudel ên yên li ser 'demên dîrokî' yên yekpare rahiştîyê ji wan sertayên girîng di nava xwe de digirin. Min demeke dirêj hewl dida têkçûna sosyalîzma pêkhatî bi nêzîkatiyên bi heman rengî rave bikim û van analîzên behsa wan dikim alîkariya min kirin. Wekî din, di warê serwextbûna li şîroveyan Nietzsche û Michel Foucault ên li ser desthilatdarî û modernîteyê de min hîç zehmetî nekişand û min xwe gelekî nêzî meylên wan ên bîngêhîn dît. Gordon Childe jî ez navê wî li vir hil nedim ez ê nikaribim derbas bibim. Di encama xebatên xwe yên arkeolojîk de berhemek bi navê **'Di Dîrokê De Çi Qewimî'** nivîsandî ye. Berhema wî mejiyê mirov têra xwe rohnî dike. Min hê gelek xebatên fîlozofîk bi rengê raporên girt dest û li ser wan sekinîm, û bêyî ku îddîaya 'yekeya modela' xwe bikim, ez neçar mam biryarekê bidim. Ez rêbaza analîzê ya pêşdebirî ya vê parêznameya xwe ya mezin eger mîna modelekê pêşkêş bikim divê şaş neyê fêhmîkirin. Bi tevahî pîrsgirêka min ew bû, min di warê yekeya analîzeke civakî-dîrokî de tercîha xwe bikira. Bi tevahî modelên heyi, çawa ku min behsa wan kir, herçiqasî gelek aliyên wan ên rast hebûn jî şaşî û qusûrên wan ên mirov nikarîbû li ber çavan bigire jî hebûn. Min di hemûyan de jî gelek kêmasiyên hevpar tespît dikirin. Modela ez herî zêde nêzî wê dibûm a Andre Gunder Frank a bi navê **'Sîstema Dinyayê'** bû, lê di nava wê de jî gelek kêmasî û qusûrên ciddî hebûn.

Eşkere bû ku civaka Sumeran a me sîstema dinyayê dispart wê ew civak bû ku daneheva pêşî ya sermayeyê pêkaniye. Ji civaka Sumeran heta roja me ya îro hatina şaristaniyê weke çemekî sereke û wê weke daneheveke kumulatîf girtina dest, gelekî nêzîkatiyeke rast dibînim. Ez tevî dibûm ku danehev xwedî domdariyeke dîrokî ya bi şeweyê hegemonî-reqabet, navend-dewrûber û bilindbûn-daketinê ye. Danehev li ser sêlingên distanî pêk dihat. Ew jî ekonomîk, polîtîk û îdeolojîk-exlaqî bûn. Ji lewra jî ev hêmanên bingehîn ên danehevê dihatin fêhmkirin. Ji şewazê hilberînê zêdetir şewazên danehevê girîng bûn, ji lewra jî di vê çarçoveyê de ji derbasbûna şewazê hilberînê ye hegemonîk girîngtir encam derxistin holê. Frank analîza I. Wallerstein a li ser sîstema dinya kapîtalîst a navend Ewrûpayê rexne dike ku çima wê weke sîstemeke bi tenê ya li nava dinyayê pêk tê pêşkêş dike. Bi ya min ev rexne di cih de bû. Ji ber ku ev nêzîkatiya şaristaniya Ewrûpayê weke îstîsna pêşkêş dike, nêzîkatiyeke zêde mezinkirî û nepixandî ye. Belkî jî mirov dikarîbû wê weke şaristaniyeke li seriyê din marjînal jî bihesibanda. Dîsa şeweyên bingehîn ên civakî bi têgînên weke sosyalîzm, kapîtalîzm, koledarî û feodalîzmê mîna rastiyan îdeolojîk girtina dest nêzîkatiyeke zêdetir nêzî rastiye bû. Fikreke din hebû ku ev têgîn ji ravekirina rastiya civakî wêdetir weke têgînên rastiyan vedîşêrin digirt dest û bi ya min ev fikir hêjabû mirov li ser bisekîniya û paşguh nekiribûya. 'Di nava cudahiyan de yekîti' dikarîbû alîkariya çareseriyê bikira, lê têrê nedikir û kêmbû. Lê eşkere bû ku di analîzkirina civaka dîrokî de alîkariyeke dewlemend pêşkêş dikir û ji bo jiyaneke xweş û baş a civakî divê min wê weke sîstemeke analîzê ya kêmbû dikare bixape û şaş bike binirxanda. Lê qusûra wê bingehîn ew bû, rîsk têde xuya dikir mîna xelekeke girtî ya mirov nikaribe jê bibihure pêşkêş dikir. Mîna çarenûs bin, nêzî sîstemên desthilatdariyê yê hegemonîk dibû. Ya rastî, bi awayekî diyalektîkî rêya derketinê nîşan nedida.

Immanuel Wallerstein di analîza xwe ya li ser sîstema dinya kapîtalîst de zemanekî pêncsed salî digire esas dibîne û ev nêzîkatî kêmbû e. Eger analîzên xwe li zemanekî pênc hezar salî bikira eşkere wê zêdetir kêrhatî bûya. Di berhema xwe ya bi navê Sîstema Dinyayê de fikrên gelek fikirdar û zanyaran berhev kiriye. Me têde gelek sertayên vê yekê dît. Aliyê kêrhatî vê berhemê ew e, I. Wallerstein dikare analîza derketina ji sîstema dinyayê xurt bike. Ji nêzîkatiya wî mirov alîkariyê dibîne.

Çi analîza kapîtalîzmê, çi jî têgihîştina li civaka yekpare ya bi şeweyê 'demên dîrokî' ya Fernand Braudel têra xwe mejiyê mirov zelal û rohnî dikan. Nexasim jî gelekî girîng bû ku dijberiya kapîtalîzmê ya bazarê tespît dike û destnîşan dike ku yekdestdariyên desthilatdariyê û yekdestdariyên ekonomiyê xwedî xisletên danehevê yê bi heman rengî ne. Hevoka wî ya herî zêde min jê hez kir û kêfa min jê re hat jî ev bû "Desthilatdarî timî kapîtalê pêk tînin." Dîsa hevoka wî ya dibêje "Mîna pereyan desthilatdarî jî tê komkirin." Ji bo kesên fêhm bikin tespîtên gelekî giranbuhane û mirov dikare ji wan hîn bibe. Hem I. Wallerstein hem jî F. Braudel ji aliyekî ve serneketina şoreşên sosyalîst bi derbasnebûna wan a ji modernîteya kapîtalîst ve girê didin. Di vê mijarê de ev tespîteke diyarker e, û têra xwe mirov dikare jê hîn bibe. Lê ez jî tevî dibim ku herdu fikirdar divê di mijara 'reduksiyonîzma ekonomîzmê' de ku bi xwe tînin ziman, bêne jêpîrsîn.

Divê ez careke din diyar bikim ku nêzîkatiya min a ji zanista civakî re pîrr kêmbû be jî ketibe bin bandora fikirdarên min behsa wan kir û bandora gelek fikirdarên min behsa wan nekir li ser nêzîkatiya min hebe jî dîsa nêzîkatiya min xweser e. Di duyemîn parêznameya xwe ya mezin a bi navê '**Parastina Gelekî**' de min xusûs diyarkiribûn. Ez yeqîn dikim ku min ew xusûs kûr û sîstematîze kirine. Ji ber van xusûsan ez yeqîn dikim; li gorî min epîstemolojiyên (avahiyên agahî-zanînê) heyî nikarîbûn xwe xilas bikin ji bo nebin parçeyekî amûrên desthilatdariyan. Ev tevî dijberiya îradeya wan welê ye. Yekî mîna Karl Marks ê xwedî nêzîkatiyeke herî zanistî bi hostayî rûyê rastî ye kapîtalê didît. Di vê de

şik û guman nîne. Lê ev xisleta wî ya girîng nikarîbû wî ji modernîteya kapîtalîst qut bike. Avahiyên agahî-zanînê yên Marks xwe dispart wan û jiyana wî bi hezar bend û tayî bi modernîteyê ve girêdayîbûn. Ez van gotinan bi armanca gunehbarkirina wî nabêjim, ez dixwazim rastiye bidim fêhmkirin. Ji bo Lenîn û Mao jî heman gotin di cih de ne. Sîstema difikirîn pêk bînin bi gelek bend û tayan berê pêşî jî avahiyên wan ên zanîn-agahiyê û têgihîştina wan a jiyana modern hewcedarê modernîteya kapîtalîst bûn. Mînak, difikirîn ku mijarên mezin ên mîna îndustriyalîzm û dewleta netewe bi naverokeke sosyalîst fetih bikin. Lê ev ji aliyê şêwe û naverokê ve ji navikê ve bi qalibên bingehîn ên modernîteyê yên daneheva sermayeyê ve girêdayî bûn. Ji lewra jî yên ev bikirina bingeh çiqasî jî dijberbûna jî wê encam kapîtalîzmbûya. Rexneyên min ên li sosyalîzma pêkhatî di van xusûsan hemûyan de gelekî zelal bûbûn. Lê rexnekirin têrê nake. Diviyabû ez çi deynim şûna wan? Pirs girîng ev bû. Pirs herî zêde li ser zêde fikirîm û ponijîm jî ev bû.

Alternatîfa şaristaniya demokratîk nêzîkatiya sîstematîk a modelekê ye. Tevî ku binavkirineke bi vî rengî besît xuya bike jî heta binavkirineke nû ya karibe cihê wê bigire bê dîtin bi vî navî pêşkêşkirina wê pêdivî û çareserker dibînim. Beriya her tiştî ev alternatîf li dijî sîstema şaristaniya dinyayê ya navendî sistemeke alternatîf pêşniyar dike. Şaristaniya demokratîk bi tenê ji bo roja me ya îro û paşerojê utopyayek nîne; ji bo şîroveyeke berbiçav a civaka dîrokî jî heta dawiyê pêdivî û raveker xuya dike.

Di her şert û mercên zeman û mekan de daneheva sermayeyê û amûrên desthilatdariyê yên rê li wan vedike, berxwedan û alternatîfên wan hene, û ev ji pêdiviya xwezaya civakî wisa ye. Civak li ti dever û zemanê li dijî danehevkarên sermayê û amûrên desthilatdariyê bê berxwedan û alternatîf nemane. Pirrî caran têkçûna wan ji tinebûna berxwedan û bê alternatîfbûnê nîne, divê mirov sedema vê di hin şert û mercên de bigere.

Mirov heta çîrokên dûrî aqilan ên sermaye û danehevên desthilatdariyê baş fêhm neke, di têgihîştin û serwestbûna li têgîna şaristaniya demokratîk de em ê zehmetiyê bikişînin. Di vê mijarê de avahiyên agahî-zanînê timî di navbera du şaşiyên de çûne û hatine: yan bi temamî di nava avahiyên zanîn-agahiyê de heliyane, yan jî weke mezhebên sekter (bêyî ku zanist, alternatîfa siyasî û helwesta xwe ya exlaqî bi awayekî serbixwe hilbijêr in) nikarîbûne xwe ji bûcirkmayîn an jî bûcirkhiştinê xilas bikin. Bêguman di vê de rola sermaye û zorê ya ji rê derdixe divê mirov timî li ber çav bigire. Mirov heta van herdu têgihîştinên balkêş ên avahiya zanîn-agahiyê mehkûm neke, nikare alternatîfa şaristaniyê berbiçav bike. Ya ku divê mirov bixe ber lêpîrsînê hebûna rastiya şaristaniya demokratîk nîne, mezhebgiriya sabitfikir û avahiyên desthilatdariyê yên zanîn-agahiyê yên ji dîtina vê zivêrbûyî ne. Ev rastiyan ku bi tenê bi kêmasî û şaşiyên vegotinên civaka dîrokî nayên ravekirin, 'bi gavavêtineke dîrokî' angî di zanistên civakî de bi şoreşekê dikarin bêne veguherandin.

Avahiyên desthilatdarî û dewletê yên li ser danehevên sermayeyê yên pênc hezar salî avakirî ji tecrubeyên xwe yên rojane pirr baş dizanîbûn ku avahiyên mezin ên zanîn-agahî û îdeolojîk bi rêxistin nekin wê rejîmên xwe nikaribin dewam bikin. Amûrên desthilatdariya hegemonîk di heman demê de amûrên berhemê zêde, nixê zêde û yên rewakirinê timî kom dike, eger mirov van amûran weke hêmanê bingehîn ê çavdêrîkirinê nebîne, divê mirov bizanibe ku wê zanistên civakî nebin rejîmên heqîqetê yên manedar. Mîtolojî, dîn, felsefe û avahiyên zanista pozîtîv pirr xurt bi dîroka daneheva sermaye û desthilatdariyê re di zikhev de ne, û timî yekîtiya xwe ya li ser berjewendiyan timî li ber çav girtine û heta ev neyên fêhmkirin di zanistên civakî de şoreş gengaz nabe.

Duyemîn xusûsa girîng a mirov dikare ji têtîna şaristaniya demokratîk derxîne ew e, di zanistên civakî de ji şoreşê re zemînê herî berfireh pêşkêş dike. Em weke îddîaya bingehîn (em dikarin tez jî jêre bibêjin) çavdêriya vê dikin: Bi tevahî 'barbar', qewmên koçber, lumpen, qebîle, komin, mezhebên sabitfikir, cadû, bêkar û xizanên dîrokê tevgerên manedar bûn, lê timî ji sîstemekê mehrûm bûn. Eger mirov îddîa bike ku ev çarenûsa wan e, eşkere ye ku bi vî awayî mirov li ser navê berjewendiyên xwediyê daneheva sermaye û desthilatdariyê avahiyên mîtolojî, dîn, felsefe û zanistê lêdike; amûrên daneheva zanîn-agahiyê pêk tîne. Di dîrokê de bi tenê serweriya sermaye û desthilatdariyê nîne. Di heman demê de bi van serweriyan re çavîyên agahî-zanînê (mîtolojîk, dînî, felsefî û zanistî) yên bi wan re di nava yekîtiya berjewendiyê de û serweriyên wan jî di zikhev de hebûn. Di serî de zanistên civakî yên Marksîst, gelek avahiyên zanista civakî ya muxalif di bingehê serneketinên wan de, şoreşa xwe ya zanista civakî spartî tevahiya dîroka daneheva sermaye û desthilatdariyê girtin dest û bi sîstemeke şaristaniyê ya alternatîf di zikhev de nikarîbûn pêşde bibin. Bêguman gelek xusûsên behsa wan têne kirin bi awayekî berfireh hatine rexnekirin, lê hê zêdetir nehatine pêşdebirin di çarçoveya yekeyeke vegotinê ya tevahiya dîrokê bigire nava xwe de nehatiye rûşkandin. Nikarîbûne têtîhiştina sîstema dinyayê pêk bînin, ji ceribandînan çirçirî û parçekirî wêdetir neçûne.

Sêyemîn hêmana girîng a sîstema şaristaniya demokratîk ew e, dikare hêmanên bajêr û îndustriyê yên piştî şoreşa cotkariyê pêşketin pêşde bibe, bêtî ku firsendê bide danehevên zêde yên sermaye, desthilatdarî û dewletê ku ev xwe dispêrin çîna navîn û di civakê de her tim bi rola şaneyên kansêr radibin.

Ango wisa tê gotin; ji bajar û îndustriyê re 'erê', lê ji şaneyên bi kansêr ên di binyeya wan de 'na'. Dema ku em çavdêriya desthilatdarî-îndustrî-bajarên weke dêwan mezin dibin û tevnên ragihandinê dinêrin, dîsa wexta em di nava van çavdêriyan de zirar û zîyanên li hawîrdorê dibin, statuya heyî ya jinê, bêkarî û xizantiyê bi cih bikin, em ê bibînin gotina kansêrbûnê ya ji bo avahiyên civakî gotineke tewş nîne û wê gelekî bi mane bibe. Nexasim di serî de qêrîna zêde dibe ya I. Wallerstein civaknasên navdar û di pêvajoyên dîrokî de êrîşên qaşo barbaran ên hîç kêr nebûn, mezhebên jirêderketî, serhildanên gundiyan, utopyager, anarşîst, herî dawî jî femînîst û tevgerên hawîrdorparêz, dikarin li dijî kansêrbûna xeternak a di binyeya civakî de bi awayekî yekpare manedar bibin. Ti civak demeke dirêj nikare, bajar, çîna navîn, sermaye, desthilatdarî, dewleta heyî û danehevên amûrên ragihandinê hilgire. Civaka di qefeseke hesenî ya şidandî de hatibe girtin, bi qêrîna xwe negihîje asteke encamgir jî pirr baş diyar dike ku ekolojî rojane bi nîşaneyên (S.O.S) dike hewar û rewşên krîz û kaosê yên hene ji sîstema şaristaniya navendî ya heyî ne, ji lewra jî derketina ji kaosê bi nêzîkatiyeke bi çavkaniyên dîrokî-civakî yên bi kok hatiye girêdan û rojaneyê jî weke rewşa heyî van çavkaniyan analîz dike pêk tê û em îddîa dikin ku paşeroj jî bi tenê li ser vî bingehî dikare bi Sîstema Şaristaniya Demokratîk a Navend Dinyayê pêk bê.

Ez ê di parêznameya xwe de ji gelek aliyan ve hewl bidim vê teza sereke rohnî û zelal bikim. Ez hewl didim dîrokê di asteke gerdûnî de fêhm bikim, ji ber ku ez weke prensîb bawer dikim, eger dîroka gerdûnî nebe, dîrokên xwecihî zêde maneyên xwe nînin. Bêguman mirov dikare civakên herî ne xuya û wenda jî li ber şewqa dîroka gerdûnî rohnî bike. Herweha di asteke prensîbî de bawer dikim ku îroyîn (rewşa niha) dîrok e, dîrok jî niha ye. Lê divê ez vê xusûsa girîng jî lê zêde bikim, ez divê dubare bînim ziman ku ez tevî van herdu prensîbên dîrokî dibim: xwecih rewşa niha, bi tenê weke dubarebûnekê, weke rêûresmekê dîrokê dubare nake. Ji sedî sed CIHÊWAZÎ û XWESERİYÊN xwe lê zêde dike û di daneheva dîrokî de bi roleke girîng radibe. Ango dîrok bi tenê tekerur nîne; her zeman û mekan ji xwe lê zêde dike, kom dike, dide ser hev û tekerur dike.

Ne bi tenê di parêznameyên min ên berî niha de, ji ber ku bi awayekî giştî di tevahiya axaftinên min ên nivîskî û devkî de, di çarçoveya van prensîban de li cihêwaziyan hatiye nêrtin, ez guman nakim ku wê lome ji vê nêzîkatiya min neyê kirin û wê were fêhmîkirin. Eşkere ye ku divê fikrên min weke dubareyeke rijî yan jî weke bi kok ji fikrên xwe vegeyriyayî û fitlan dide xwe neyê şîrovekirin. Ji bo yê dizanin çavdêriyê bikin, eşkere ye ku cihêwazbûn pêşketin e, bi cihêwazbûnê pêşketin yekane prensîba gerdûnî ye. Wexta ku yek dike dido, bi tenê ketineke serhev a jimarî pêk nayê; bi vê re her tim dido ji yekê cuda û cihêwaz pêk tê.

Di vê beşa parêznameya xwe de ez ê piştî beşê **Pêşgotin û Destpêkê** di beşên bê de li ser hin pirsgerêkên rêbazê guftûgo bikim. Di zanistan de zêde parçebûn û dabeşkirin tê maneya krîza zanistî û wê têkiliya vê yekê bi krîza sîstemê re bê destnîşankirin. Bi awayekî yekpare nêzîkbûna zanistê tê çî maneyê wê ev yek were diyarkirin.

Mijareke din a rêbazê jî xwezayên cihêwaz in, nexasim jî cihêwaziya xwezaya civakî were destnîşankirin. Ji bo vegera li xwezayê (Xwezaya Yekemîn) veguherînên bi kok hewce dikin, di heman demê de em ê tayê wê yê bi pirsgerêka jinê re bihûnin.

Em ê bi îhtiyat nêzî ji hev cihêkirina obje-sûbjeyê bibin, em ê binêrin rê li kîjan pirsgerêkan vekiriyê û em ê rêyên çareserîkirinê guftûgo bikin. Herweha em ê têkiliya wê bi daneheva sermayê re nîşan bidin û pêdiviya jê bihurîna wê destnîşan bikin.

Gelekî girîng e ku mirov di dualîteyên rêbazî yê girîng ên mîna gerdûnîgirî-îzafiyetgirî, xelekwarîtî-xetî, globaltî-xwecihî de zelal be. Herweha divê rêbaza diyalektîk ji nû ve were şîrovekirin.

Zelalbûna di têgînên rêbazî de wê vegotina mijarên din hêsan bike. Ji lewra weke mijarekê amadekirina wê hewce hat dîtin.

Beşa çaremîn bi ser navê Nêzîkatiyeke Felsefî Ji Azadiyê Re ye. Ji ber ku sîstema şaristaniya demokratîk ji nêz ve têkiliya xwe bi azadiyê re heye, ev yek rohnîkirina mijarê girîng dike. Rengê tehekumkar ê sîstema şaristaniya navendî, karakterê azadiyê yê şaristaniya demokratîk dike sereke. Di vî beşî de têkiliya xurt a wekhevîyê bi azadiyê re were analîzkirin. Ji vê jî girîngtir, wekhevî weke têgîneke heqîqî wê li ser bingehe çawa cudahiyan li ber çav digire were şîrovekirin. Têgînên wekhevî û azadiyê li gorî têkiliyên wan ên bi sîsteman re nehatine analîzkirin û wexta mirov rewşa wan a di nava zanistên civakî de ku rê li ber pirsgerêkên girîng vedikin li ber çavan bigire, wê ji nû ve şîrovekirina wan der barê teza me ya sereke de raveker be.

Di beşa pêncemîn de rexneya aqil û mejiyê li cem cinsê mirov mijara guftûgoyê ye. Em ê hewl bidin aqil û mejiyê civakî terîf bikin, herweha em ê dîsa hewl bidin kêrhatina wî ya di asta teorîk-pratîk, analîtîk-hisî de zelal bikin. Bikaranîna aqil ji aliyê sîstemên dinyayê ve dikare rê li ber çî veke? Aqil weke amûrêkî çareserî û pirsgerêk afirandinê sînoren xwe hene? Em çawa dikarin Emmanuel Kant rojane bikin? Pirsên bi vî rengî me hişyar dikin ku aqlê me yê bi xwe amûrê çareseriyê ye dikare rê li pirsgerêkên girîng jî veke.

Em ê di beşa şeşemîn de derketina pirsgerêkên civakî û pêşketina wan lêbikolin. Em ê hewl bidin li tevahiya pêvajoyên dîrokî çav bigerînin ku sîstema şaristaniya navendî çawa bûye çavkaniya pirsgerêkan. Pirsgerêkên civakî herçûne şax berdane û ev yek jî bi sîstemê bi xwe girêdayî ye. Ji lewra

amûrên daneheva sermaye û desthilatdariyê pirsgirêk bi xwe ne. Bi awayekî dîroka pirsgirêkan tê tesewirkirin.

Di beşa heftemîn de weke amûrê pirsgirêkan çareser dike sîstema şaristaniya demokratîk tê pêşniyarkirin. Dîrok ji nû ve weke dîroka civakî tê tesewirkirin ev kîjan maneyan di nava xwe de dihewîne? Têkiliya qut nabe ya di navbera dîrokê û civaka demokratîk de tê destnîşankirin.

Di beşa heştamîn de weke dewama beşa heftemîn, em ê hewl bidin modernîteya demokratîk weke alternatîfa modernîteya kapîtalîst terîf bikin. Em ê pêdiviya bi herdu têgihîştinên modernîteyê û gengazbûna vê yekê li bin şewqa dersên dijwar bibînin. Nexasim em ê di vê çarçoveyê de têkçûna şoreşên hemdem dubare di ber çavan re derbas bikin.

Em ê di beşên nehemîn û dehemîn de hewl bidin pêxîrtengiya sîstemî ya kapîtalîzmê û derfetên derketina jê analîz bikin. Modernîteya kapîtalîst weke rewşa rojane ya sîstema şaristaniya dinyayê ji hev dikeve, gelo alternatîf û berdêlên wê dikarin çi bin? Em çawa dikarin modernîteya demokratîk ava bikin? Astengî û derfet çi pêşkêş dikin? Erk û wezîfeyên ji nû ve avakirinê çi ne? Ev pirsên gelekî dijwar, bêguman bersivên xwe jî di nava xwe de dihewînin.

Ez beşa yanzdehmîn weke encamê difikirim. Ji gelek aliyan ve bîlançoya vê ceribandîne tê danîn. Dîrok ne li ser xeteke rast a çarenûsî dimeşe, ne jî ber bi armanca li bendê pêşde diçe. Ne bi serê xwe çavkaniya xirabiyên e, ne jî zûdereng pêşkêşvanê qenciye ye. Civakbûna mirov dikare jiyanekê xweş mumkîn bike. Civak bi xwe çavkaniyê mezîn a çareseriyê ye. Cûreyên kansêrê jî di navê de hema em zanibin ji nexweşiyên kujer biparêzin; em dinya xwe ya jiyanekê mîna cennetê muhteşem mumkînkirî fêhm bikin û jiyîna xweş hilbijêrin.

3- HIN PIRSGIRÊKÊN RÊBAZÊ

Rêbaz bi maneya rêya mirov herî kurtebirr digihîne hedefê, têgîneke navend Rojava nîne. Ji serdemên herî kevin ve êkolên hozanî û zanyariyê yên Rojhilata Navîn wê diceribînin. Rêyên kêrhatî yên ji bo xwe gihandina zanîn-agahiyê her tim hatine ceribandin. Di nava wan de yên herî encamgir weke rêbaza bîngêhîn hatine hilbijartin. Êkolên fikrê herî zêde li ser têgîna mentiqekî ango pêşdebirina rêbazekê ponijîn e ku ev yek usûleke ji rêûresmê ye. Kengî Ewrûpa bû navenda hegemonîk a sîstema şaristaniya dinyayê, di gelek qadan de pêşketinên rê li serdestiyê vekirin di qada zanistî mijara rêbazê de jî xwe nîşan da. Di sedsalên 16. û 17. de Bacon, Descartes û Galîleo bi nêzîkatîyên girîng ên rêbazê derketin holê. Ev derketin û gavavêtina wan ji nêz ve têkiliya xwe bi rewşa Ewrûpayê ya bûye navenda sîstema hegemonîk re heye.

Obje û sêbjê ji têgînên girîng ên rêbazê ne. Pêşdebirina cihêkirina van têgînan têkiliya xwe bi hukimkirina li xwezayê re heye. Amûrên nû yên daneheva sermaye û desthilatdariyê, çiqasî giraniya xwe dan ser hem çavkaniyên xwezaya civakî hem jî fizîkî-biyolojîk pirr neçû fêhmkirin ku çavkaniyên li ser sekinîne gelekî kêrhatî ne. Herdu çavkaniyên xwezayê çiqasî kirin obje, ewqasî jî li pey hev kêrhatina xwe ya zêde dibe ji daneheva sermaye û desthilatdariyê re pêşkêşkirin. Di fikrê de berdêla vê pêşketina maddî cihêbûna obje û sêbjeyê ye. Ev rewş li cem Bacon xwe cihêkirina objektîv û sêbjektîv nîşan dide, li cem Descartes jî bi şeweyê dualîteyêke tûj a ruh û beden xwe dide der. Li cem Galîleo jî matematîk fena zimanê xwezayê weke pîvaneke obje ya herî pêşketî derdikeve pêş. Di meşa dirêj a dîrokê de ku ji Mezopotamyayê ber bi Yewnanistana Serdema Antîk ve kir, rê li bûyer û

pêşketinan vebû, bi awayekî bi heman rengî, lê bi cihêwaziyên xweser ev yek li rojavayê Ewrûpayê dubare dibe. Ya rastî, civaka Sumer jî pratîka jiyane ya li Mezopotamya Jor di parzûnkên hezar salan re hatibû dawerivandin barkirin Mezopotamya Jêr û li vir xweseriyên jiyana xwe jî tevî kiran û bi vî awayî şêweyê orjîn afirandin.

Di sîstemên şaristaniya navendî de sûbje (kirdar) her tim çavkaniya xwe sermaye û desthilatdarî ne. Serwextî, vegotin û îradeya azad temsîl dike. Carnan ferd carnan sazî ye, lê timî heye. Ya para objeyê jî dikeve timî gel, jin û barbarên li derveyê desthilatîyê ne. Kengî mîna xwezayê ji sûbje re weke çavkanî xizmetê bikin têne bîra kirdaran. Jixwe wekî din bi ti maneyê nayên fikirîn û ev jî li gorî ya divê bibe dibe. Di mîtolojiya Sumeran de mirov weke evd ji pîsiya xwedayan, jin jî ji parsûyê mêran hatiye afirandin. Ev çîrokên afirandinê asta objekirinê ya di kûrahiya dîrokê de ghiştiyê nîşan dide. Bêguman ev nêzikatiya cihêkirina obje û sûbje piştî veguherînên girîng mumkîn bûye ku bigihîje Ewrûpayê. Lê mirov nikare înkare bike ku pêşketina zincîwarî di vê çarçoveyê de pêk hatiye.

Di roja me ya îro de sînorê cihêkirinê yê di navbera obje û sûbje de qels bûye û ev jî bi sereketiya kapîtala finansê re têkildar e. Di sîstema şaristaniya navendî de hegemondariya sembolîk a kapîtala finansê tevahî rewşên berê yên obje û sûbje ji hev derxistiye. Wexta cihê wê tê her kes xwe sûbje, wexta cihê wê tê her kes xwe dixê şûna objeyê, ev têkiliyê xwe ya xurt bi şêweyê nû yê daneheva sermaye û desthilatdariyê re heye. Bi amûrên sermaye û desthilatdariyê yên mîna aşûta tê xwarê zêde dibin (çavkaniya xwe milliyetgirî, dîndartî, cinsiyetparêzî û zanistparêzî), hem di asta rastî, hem jî di asta feraziyê de mîna extapot û sermûşaxê xwe li civakê gerandine, alandine. Di van şert û mercan de her kes û her sazî dikare xwe têra xwe di statuya obje û sûbje de bibîne. Fonksiyona xwedayên di dema civaka Sumeran de amûrên îdeolojîk werdigirin. Veguherîna di cihêbûna obje û sûbje de bivê neyê wê pêk bê, xisletên nû yên sembolîk ên xwedayan û hukimraniya wan jî bêguman wê cihêbûna heyî bê kêr bike.

Tevahiya dîroka şaristaniya navendî zanîn-agahî her ku çûne parçe bûne û pîrozbûna xwe ji dest dane. Ev rewşa em behsa wê dikin jî çîrokeke xwe ya bi heman rengî heyî. Mekanîzmayên sermaye û desthilatdariyê çiqasî zêde bibin, zanîn-agahî jî ewqasî parçe dibin. Mirov çavdêriya vê xusûsê di dîrokê de dike. Di tevahiya civakên klan û qebîleyan de zanist yekpare ye. Nûnerên wê pîroz têne hesibandin. Zanist weke dayîneke xwedê tê qebûl kirin. Li gorî daxwaz û hewldana her kesî lê tê belav kirin. Di mîtolojiyan de ev bi tevahî welê ye. Di dîn û felsefeyê de nêzikatiya vê yekê pîvaneke sereke ye. Lê parçebûna pêşî di avahiya zanistî ya Ewrûpaya Rojava û zanistên xwezayê de tê dîtin. Organîzasyonên zanînê yê nû (akademî û zanîngeh) her ku çûne ji civakê qutbûne û bi tevahî ketine xizmeta elîtên sermaye-desthilatdariyê û bi awayekî eşkere xwe di mertebeya saziyên nadîde yên dewleta nû (Leviathan) de dibînin. Pêvajoya desthilatdarîbûn û sermayebûyîna zanistê, di heman demê de bûye pêvajoya xerîbketina bi civakê re. Biryargeh û perestgehên zanistê yên pîrgirêkan çareser dikin êdî bûne navendên hegemondariyên îdeolojîk, xerîb kirin û pîrgirêk afirandinê. Çiqasî çavkaniyên civak û xwezayê hene, ewqasî beşên zanistî jî hatine zêdekirin. Ev rastî bi serê xwe jî têrê dike ku ji bo mirov ketina zikhev a zanist-sermaye-desthilatdariyê piştrast bike. Qada zanistê ji tevahiya civakê re cihekî pîroz e, lê ji vê xizmeta wê pîroz dike gelekî hatiye dûr kirin. Navendên zanistê her yek ji wan kirine pişeyên çavkaniya pereyan, heta bi xwe bûne sermaye; bûne hevparê herî gunehkar ên bi tehlûke yên desthilatdariyê. Em pîr baş dizanin ku di serî de sîlehên nukleer, her cure sîlehên hilweşîner ên dikarin hawîrdorê bi erdê re bikin yek li navendên zanistê têne çêkirin. Li şûna ku bi fikar xwedî li heqîqetê (wijdanê kolektîf ê civakê) derkeve, weke mamosteyên bîaqil ên hilberandina sermayeya herî bi bereket û desthilatdariyê hatine terfîkirin.

Roja me ya îro wexta ku zanist tê gotin pirsra pêşî tê hişê mirov ev e, “Gelo çiqas pere têde heye?” Lê ya civak ji zanistê hêvî dike ew e, dixwaze ji fikarên xwe yên bingehîn re bersivê bibîne. Ji ber fikarên xwe yên maddî û manewî, civakê zanist bi awayekî yekpare weke pîşeyekî xwedayî hesabandiyê û wisa qebûl kiriye. Dejenerebûn û rizîna akademî û zanîngehê bi van şert û mercan ve girêdayî ye. Krîza zanistî çavkaniya xwe van şert û mercan e. Dîroka zanîn-agahiyê bi dîroka şaristaniyê ve girêdayî veguheriyê û ji pêxirtengiya giştî ya sîstemê di heman astê de para xwe girtiye û ji vê aqûbetê nikarîbûye xwe xilas bike. Li cihê ku xwestiyê bibe amûrê çareseriyê, bi xwe bûye amûrekî girîng ê pirsgrêk afirandinê. Encam, parçebûna zanistî, belavbûn û kaos e.

Xwezayên yekemîn, duyemîn û sêyemîn, bi gotineke din xwezayên cihêwaz divê mirov li wan serwest bibe. Bi tevahî xwezaya ji derveyî mirov bi şeweyê Xwezaya Yekemîn tê cihêkirin. Ev di nava xwe de têgîneke bi nakok e. Ji ber ku ev yek berê pêşî dikare mirov bibe dualîteyên weke bi can-bê can, heywan-nebat, heta fizîk-kîmya û gaveke din jî wêdetir maddeya xuya dike-ya nake, enerjî-madde cihêkariyên cihêreng ên bêserûbinî bibe û mirov bi vî awayî bide fikirîn. Jixwe her cihêbûnek civakeke xwe ya li gorî xwe heye. Em wexta ji nêz ve li pirsgrêka xwezayan binêrin, em ê bandora kûr a cihêbûna obje û sûbjeyê li ser wan bibînin. Ev cihêkirineke têkûz nîne, herî kêr mirov divê hewcedariya bi şert a cihêkirinê bi vî rengî destnîşan bike.

Civaka mirov weke Xwezaya Duyemîn, bêguman xweseriyên xwe hene û qonaxeke pêşketina xwezayî ya girîng e. Li şûna ku weke xwezayeke cuda were diyarkirin, weke qonaxeke xwezayê ya cihêwaz were bi wesifkirin manedartir e.

Karakterîstîka herî girîng a xwezaya civakê ya wê ji yê din cihê dike ew e, kapasîteya zêhnî bilind e, nerm e, û hêza wê ya xwe avakirinê ye. Bêguman di Xwezaya Yekemîn de zêhn, nermtî û hêza xwe avakirinê heye. Lê li gorî xwezaya civakê giran, hişk û hêdî dimeşe. Xwezaya civakê bi tevahî teorîzekirin gelekî girîng e. Herçiqasî civaknasên pêşî di rêza yekemîn de cih dane vê xususê jî ber bi roja me ya îro ve analîzên parçe û avahiyê zêdetir derketine pêş: çawa ku di analîzên xwezayên din de tê çavdêrîkirin. Herweha cihêkirina xwezaya civakê bi şeweyên avahiyên jêr-jor, bi şeweyê ekonomîk-polîtîk-desthilatdarî dabeşkirin, bi awayê tebeqe û qonaxên weke komina destpêkê, koledarî, feodalîzm, kapîtalîzm û sosyalîzm-komînîzm parvekirin, eger bi tenê li ser bingehê nêzîkatiyeke ‘CIHÊWAZTIYÊ’ bi baldarî were kirin dikare encamên manedar bide. Ti analîza avahî, tebeqe û parçe nikare şûna nêzîkatiya teorîk a yekpare bigire. Mirov dikare bibêje, di vê mijarê de ti civaknas û filozof ji nêzîkatiya yekpare ya Eflatûn û Arîsto nebihurî ye. Heta mirov dikare bibêje, şîroveyên yekpare yên pêxember û zanyarên bi koka xwe ji Rojhilata Navîn û bi giştî jî ji Rojhilat, li gorî civaknas û filozofên modernîteya kapîtalîst hê bêtir civakî ne, û mirov zêdetir ji wan hîn dibe. Nêzîkatiya wan a hê li pêş û pêşketî ye. Divê bi girîngî were destnîşankirin ku di bêtesîrîkirina nêzîkatiya teorîk a yekpare de rola herî girîng a amûrên daneheva sermaye û desthilatdariyê ye.

Li ser civaka mirov bi awayekî dijwar hewcedarî ji nû ve û nêzîkatiyeke teorîk a kûr a rêbazê heye. Divê mirov bi girîngî fêhm bike ku rêbazên sosyolojîk ên di nava qebralixiya hejmaran de fetisîne, ji eşkerekirina rastiyan wêdetir ser wan digirin. Eger ez bibêjim sosyolojiyên heyî ji mîtolojiyan zêdetir ser rastiyan digirin û dinixumînin divê ev weke gotinên ji xwe zêde û nepixandî neyên hesabandin. Heta mirov dikare bibêje, hiskirina mîtolojiyê ya rastiye, li gorî maneya di sosyolojiya modernîteya kapîtalîst de heta dawiyê insanî ye, û zêdetir nêzî heqîqetê ye.

Bêguman zanista civakî girîng e, lê ji rewşa heyî re zehmet e ku mirov bibêje zanist e. Vegotinên sosyolojîk ên li naverastê ji rewakirina modernîteya fermî wêdetir zêde maneyekê îfade nakin. Di vê mijarê de hewcedarî bi şoreşeke bi kok a zanistî û gavavêtineke rêbazî heye.

Qonaxa ku mirov dixwaze weke Xwezaya Sêyemîn maneyekê bidiyê, bi tenê ev bi şoreşa zanistî û rêbazî gengaz dibe. Xwezaya Sêyemîn weke têgîn di qonaxeke jor de ji nû ve ahenga Xwezaya Yekemîn û Duyemîn îfade dike. Sentezeke di asta jor de ya xwezaya civakî bi Yekemîn Xwezayê re bi qasî paradîgma teorîk a şoreşger pêdiviya wê bi şoreşeke bi kok a pratîk jî heye. Nexasim jî ji bo li dawîhiştina qonaxa sîstema şaristaniya navendî roja me ya îro sîstema dinyayê ya kapîtalîst ango modernîteya wê ev yek diyarker e. Ji bo pêkhatina vê jî herî kêrhatî divê avahiyên şaristaniya demokratîk bêne lêkirin, weke xusûsên darî çav divê di karekera civakê ya ekolojîk û femînîst de pêşketin bibin, hunerê siyaseta demokratîk fonksiyonel were kirin û civaka sivil a demokratîk were avakirin, ev gav divê bi awayekî serketî bêne avêtin.

Xwezaya Sêyemîn sozdana cennetek an jî utopyayekê nîne; mirov ê cihêwaziya hêza xwe ya serwextbûnê ya li ser xwezayan zêde dibe biparêze, TEVLÛBÛNA xwe ya ahenga mezin pêk bîne. Ev bi tenê sozdana hesret, armanc û utopyayan nîne, hunerê jiyana xweşik û baş e ku maneya xwe ya pratîk a rojane heye. Ez behsa biyollîzmê nakim. Ez tehlûkeya vê nêzîkatiyê dizanim. Ez behsa utopyayên cennetê yên 'Xwedatî' yên danehevên sermaye û desthilatdariyê jî nakim. Ez xwedî pêşbînî me ku ev nêzîkatî jî hûrûkûr çî îfade dike, armancên wê yên bi tehlûke û hilweşîner çî ne. Materyalîzmê jî soza cenneta kominîzmê ya vulger dabû û ew jî kêrhatî nebû, çor bû, ez dikarim bibêjim ku bi awayekî varyanteke ya seriyê din bû. Jixwe em ji tecrûbeyên xwe yên jiyana rojane fêhm dikin ku ji her cure sozdana lîberalîzmê bêhna cehennemê tê.

Ji bo pêkhatina Xwezaya Sêyemîn hewcedarî bi 'dem'êke dirêj heye. Xwezaya Yekemîn û Duyemîn di qonaxeke jor de li ser bingehê cihêwaziyan weke sîstema demokratîk a rejîma pêkhatin û îfadekirina wekhevî û azadiyê, eger di nava wê de xisletên civaka ekolojîk û femînen pêş bikevin mumkîn e. Xwezaya civaka mirov hêzên pêkanîna wê qonaxê hildigire. Ya divê mirov zêde li ser bifikire meseleya xwezayên cihêwaz e, eger mirov bi vê rêbazê nêzîkî wê bibe, dikare mirov bibe pêkanînen hê manedar ên teorîk û pratîkê.

Di van demên dawiyê de pirsgirêkeke girîng a rêbazê di çarçoveya gerdûnîgirî û îzafiyetê de tê guftûgokirin. Mirov wê weke gerdûngirî û taybetbûna maneyê şîrove bike wê heman naverokê îfade bike. Em bi pirsgirêkeke rêbazê re rûbirû ne ku divê bi baldarî ji hev were derxistin. Em dikarin vê pirsgirêkê weke qonaxa nû ya cihêkirina obje û sûbjeyê gihiştîyê jî terîf bikin. Ji nêzîkatiyên hişk ên amûrên sermaye û desthilatdariyê re bi pirranî 'qanûn' tê gotin, ev yek ji ber şertên maddî yên di bingehê pirsgirêkên rêbazê yên bi vî rengî de ne. Etîketa 'gerdûnîtiyê' li nêzîkatiya qanûnîk tê xistin û ev jî ji nêz ve têkiliya xwe bi amûrên rewakirinê yên îdeolojîk re heye. Gotina "qanûn hesin dibirre" jî wê derê tê. Divê mirov baş fêhm bike ku qanûn berhemekî desthilatdariyê ye. Em ji bîr nekin ku desthilatdarî tê maneya sermayeyê. Hukimraniya desthilatdariyê di heman demê de tê maneya 'qanûnê'. Qanûn jî çiqasî 'gerdûnî' be, ewqas jî bi hêz e, û li ber rabûna wê bêîmkan tê kirin. Ji pêjna mirov bi vî rengî avakirina xwedê destpê dike. Mirovê xwediyê desthilatdariyê dîkteya xwe ya nikare eşkere îfade bike îlahî dike û bi vî awayî amûrekî rewakirinê dahiyane diafirîne û tesewir dike ku wê desthilatdariya xwe hê bi hêsanî dewam bike. Ji lewra divê mirov baş fêhm bike ku di bingehê tevahiya gerdûnitiyan de –hemû nebin jî –hewldanên bi vî rengî bi rêje û nîsbeteke girîng cih digirin.

Îzafiyet jî herçiqasî weke qutbekî dijber bê nîşandan jî bi xwe jî tehlûkeyên bi heman rengî hildigire. Rewşa mirovê bi tevahî piçûk hatiye xistin ji rêzik, rê û rêbazê hatiye dûrkirin îfade dike. Ji têgihîştina li seriyekî din a dibêje “Çiqas mirov hene ewqasa jî rêzik û rêbaz hene” derî vekirî dihêle. Li gorî ku di pratîkê de derfet û îmkânê vê yekê nînin, di encamê de bivê nevê êsîrî qanûnên gerdûnîtiyê bibe. Herdu têgihîştin jî para mejiyê civaka mirov an zêde mezin dikin ango digihînin asta ‘qanûna gerdûnî’, yan jî mijarê dadixin astekê bi şeweyê “Herkes qanûna xwe heye” pirr piçûk dibînin û ji rê derdixin. Gengaz e ku mirov mejiyê civakî hê bi awayekî rastî şîrove bike. Eger mirov şîroveya îzafiyet û qanûna gerdûnî negihîne asta wan bike qutbên dijberê hev weke rewşa rastiyê ya di zikhev de bike têgîn dikare rê li vegotîneke kêrhatî veke. Rêzîkgiriya gerdûnî ya naguhere digihîje pêşketina li ser xeteke rast ku dawîya vê hebûya, di gerdûnê de diviyabû heta niha em gihîştibûnayê. Qusûreke bi vî rengî ya li ser xeta rast a pêşketinê heye. Eger rastbûya ku gerdûn timî ber bi armanckê ve rast diçe, li gorî têgîna ‘ezelîyetê’ ya naveroka xwe bêserûbiniye, diviyabû heta niha gihîştibûya armanca xwe. Berevajî, eger îzafiyet a têgîna ‘xelekwarîya bêserûbinî’ di nava xwe de dihevine rastbûya, diviyabû guherîn û pêşketinê heyî yê gerdûnî pêk nehatana, neqewimiyana. Ji ber van sedeman li ser xeteke rast pêşketina gerdûnî û xelekwarîbûn (çemberwarîti) têgihîştinên rêbazî ne, ji ravekirina pêşketina gerdûnî ya cihêwaz dibe û diguhere mehrûm in. Rêbazên bi qusûr in. Rêbaza nêzî rastiyê ew e, “Bi cihêwazbûnê re guhertinê mumkîn dike; bi qasî kêlî, aniha jî di nava xwe de bêserûbinîtiyê dihevine”. Ez yeqîn dikim ku divê bi vê avahiyê were terîfkirin. Pêşketin bi qasî ku xelekwarî ye, xelekwarîti jî bi qasî ku pêşketin e, bêûserûbinîti di kêliya aniha de veşartî ye, di navê de ye, yekparebûna pêkhatina kêliyê jî di nava xwe de bêserûbinîtiyê dihevine, ji bo avakirina rejîma heqîqetê ev perspektîfeke rêbazî ya bêtir ravekir û bê fêhmkirin pêşkêş dike.

Girîng e ku di mijara rêbaza diyalektîkî de jî em li ser hin xusûsan rawestin. Bêguman keşîfkirina rêbaza diyalektîkî destketiyê gelekî mezin e. Bi çavdêriyê hûrûkûr her kêlî mirov keşîf dike ku gerdûn xwedî karekterê diyalektîkî ye. Lê xusûsa li vir dibe pîrsgirêk ew e, divê diyalektîk çawa were terîfkirin. Di mijara diyalektîkê de cudahiya di navbera şîroveya Hegel û Marks de tê zanîn. Hilweşîna herdu şîroveyan rê lê vekir cihê kêfxweşiyê nîne. Şîroveya Hegelwarî rê li avakirina Dewleta Elman a Milliyetgir vekir û bi cihanîna faşîzmê encamên xwe yê xeternak nîşan dane. Herçiqasî encamên bicihanîna çînparêziya teng û sosyalîzmê ya peyrewên Marks cuda be jî tê zanîn rê li gelek rewşên neyênî û hilweşînê vekirin. Li vir, li şûna ku mirov qusûrê di Marks an jî Hegel de bibîne, divê mirov qusûrê ya wan kesên diyalektîk têra xwe şaş şîrove kirine û bêtir rast nêzîk nebûne, bibîne. Jixwe rast nîne ku mirov nêzîkatiya diyalektîkî bike malê Hegel û Marks, herweha mirov wê bike malê fikra Yewnana Serdema Antîk jî tespîteke di cih de nîne. Di hozanî û zanyariya Rojhilat de mirov têra xwe li şîroveyan diyalektîkê rast tê. Bêguman li Yewnanistana Serdema Antîk û Rohnîbûna Ewrûpayê di vê mijarê de destketiyên girîng pêk hatine.

Diyalektîkê ne weke yekîtiya dijberên hevdu hildiweşînin, ne jî guhertinê bê dijber bi şeweyê pêkhatin û afirandina kêliyê şîrovekirin rast e. Têgihîştina yekemîn herî çor e, qutban ber bi meyla dijmintiyê ve dibe, gerdûnê ji rêzikan bêpar û timî di nava koasê de dibîne û jê wêdetir jî ev têgihîştin ti encamê nade. Têgihîştina duyemîn jî pêşketinê bê tengezarî, ji dijberan bêpar, xwedî hêza xwe nîne, pêdiviya bi hêzeke ji derve timî ferz dike, piştrastkirina vê têgihîştinê jî mumkîn xuya nake. Baş tê zanîn ku mirov di vî derî re digihîje metafîzîkê.

Naxwe gelekî girîng e ku mirov diyalektîkê ji van herdu şîroveyan her yek ji wan li seriyekî rizgar bike û bimale. Diyalektîkeke avaker û ne hilweşîner jixwe xusûseke di bûyeran de tê dîtin. Mînak mirov bi xwe, belkî jî bi qasî temenê gerdûnê yê tê hesabkirin pêşketîneke diyalektîkî di nava xwe de hildigire.

Ji perçikên jêr-atomên ên herî pêşketî heta bi atom û molekulan bi tevahî qonaxên biyolojîk ên beridînê di nava xwe de hildigire. Ev pêşketina harîqûlade diyalektîkî ye. Lê bi awayekî neyê înkarkirin li naverastê ye ku diyalektîkeke pêşdebir û avaker e. Bêguman nakokiyên çînî (mirov dikare yê qebîleyî, etnîkî, neteweyî û sîstemî jî li van zêde bike) yê gelekî têne guftûgokirin hin dijmintiyên diyar hildigirin. Lê eger em hêza aqil a gelekî nerm ji bîr nekin, bêyî ku tevkuji bibin mirov dikare van nakokiyên li gorî ruhê diyalektîkê çareser bike. Jixwe xwezaya civakê bi mînakên bêhejmar ên van çareseriyên tijî ye. Îdeologan li cihê xwestinê pêşketinê baştir rave bikin, belkî jî li derveyî îradeya wan encamên berevajî bi dest xistin û nikarîbûn xwe ji ketina vê rewşê rizgar bikin. Ji ber ku gelek caran ketinê vê rewşê, ev jî hê girîngiya şîrovekirina diyalektîkê nîşan dide.

Di mijara diyalektîkê de ji bo rênedana şaşiyekê divê mirov qiyasa wê bi metafizîkê re jî bi kurtî şîrove bike. Ji ber ku metafizîkê li derve bi afirênerekî li pêkhatinê geriyaye, bêguman ev di dîrokê de nêzîkatiya herî bê kêr e. Felsefe, dîn û zanîspereştiya pozîtîv a vê nêzîkatiyê re li wan vekir bi temamî sîstemêke 'mêtinkariya zêhnî' afirand. Xweza hewcedariya xwe bi afirênerekî ji derve nîne yan jî hebe ev afirêner ji derve na dikare ji hundir be. Lê mirov bi hêsanî dikare îddîa bike ku metafizîkê 'rejîmên mêtinkar ên zêhnî' mîna afirênerekî ji derve li ser mejiyê xwezaya civakî bi cih kir. Ji lewra rexnekirina metafizîkê û jê bihurîn gelekî girîng e.

Lê belê aliyekî din ê metafizîkê heye dixwazim li ser rawestim. Ez dibêjim mirov bê metafizîk nikare bitebite. Metafizîka ez behsa wê dikim, afirênereyên çandî yê civaka mirov in. Tevî mîtoloji, dîn, felsefe û zanistan, her cure huner, polîtîka û teknîkên hilberînê jî di nava wê de cih digirin. Berdêla fizîkî ya hisên qencî û bedewiyê nînin. Ev nirxên xweserî mirov in. Nexasim huner û exlaq nirxên metafizîk in. Li vir a divê were zelalkirin xusûsa dualîteya metafizîk-diyalektîkê nîne, cihêkirina di navbera afirênereya metafizîka baş û xweşik û metafizîka xirab û kirêt de ye. Dîsa dualîteya dîn-bêdînî, felsefe-zanîst ne, dîn, felsefe, baweriyên zanîstî, heqîqet û rastiyan jiyane balkêş dikin û dihêlin ku mirov karibe bêtir xwe lê ragire.

Divê mirov ji bîr neke ku xwezayê lîstikeke mezin û pirrcure li pêşiya jiyana mirov daniye ser dikê. Rola mirov a li ser vê dikê nabe ku mîna ya xwezayê be. Ew li ser vê dikê bi tenê bi lîstikên çêkirine wê jiyana xwe sererast bike. Ji ber vê rastiya hûrûkûr e ku şano weke nîşandana jiyane tê terfîkirin. Li vir a girîng ew e, di vê jiyana li ser dikê de daxistina asta herî jêr a şaşiyên, aliyên xirab û krêt e; derxistina asta herî jor a rastî, qencî û bedewiyê ye. Em dema behsa metafizîka qenc, xweşik û rast dikin, em vê karakterîstîkiya mirov a kûr destnîşan dikin. Naxwe ez behsa metafizîkên mirov kor, kerr û bêhis nakim. Ez yeqîn dikim ku wexta mirov muqayeseya der barê diyalektîk-metafizîkê de dike, ev tespît gelekî girîng in.

4- PIRSGIRÊKA AZADIYÊ

Ji dilê min wer tê, hema ez bibêjim armanca gerdûnê mîna ku azadî be. Min gelek caran ji xwe pirsîye gelo gerdûn li pey azadiyê ye. Li gorî min gelekî kêr e ku azadî bi tenê weke lêgerîneke kûr a civaka mirov were hesabandin; ez fikirîme ji sedî sed aliyekî xwe yê bi gerdûnê re heye. Eger mirov dualîteya perçik-enerjiyê weke hîmê bingehîn ê gerdûnê bifikire, bêyî ku xwe paşve bidim ez enerjiyê weke azadî destnîşan dikim. Ez bawer dikim ku perçika maddî jî pakêtoka enerjiyê ya di rewşa mehkûm de ye. Rohnî rewşeke enerjiyê ye. Bi awayekî azad herikîna rohnîyê ma kes dikare înkare bike? Kûantayên weke rewşa perçikê herî piçûk ê enerjiyê têne terfîkirin, di roja me ya îro de hema hema di ravekirina

tevahiya pirrcuretiyê de weke hêmanekî bi mane tê dîtin û em jî tevî vê rewşê dibin. Belê, tevgera kûantûmî hêza afirîner a tevahiya pirrcuretiyê ye. Ez xwe nagirim û dibêjim, gelo Xwedayê timî mirov lê digere ev e. Dema ku tê gotin jor-gerdûnê di karetereke kûantûmê de ye, ez dîsa bi heyecan dibim û dibêjim, dibe ku welê be. Dîsa ez xwe nagirim û dibêjim; gelo ji derve afirêneriya Xweda ji vê re tê gotin.

Bi ya min gelekî girîng e ku mirov di mijara azadiyê de egoîst û xweperest nebe û nekeve reduksiyoniya mirov. Ma kes dikare hilperîn û perpitîna heywanê di qefesê de ji bo azadiyê ji nedîtî ve bê? Li ber xwendina bilbil senfonî paşvemaî ye, ma vê rastiye ji bilî azadiyê em dikarin bi kîjan têgînê rave bikin? Em hinekî din zêdetir pêşde biçin, ma bi tevahî deng û rengên gerdûnê azadiyê bi mirov nadin fikirandin? Koletiya herî kûr a pêşî û dawî ya civaka mirov jin e, ma hilperîn û perpitîna wê ji bilî gera li azadiyê em dikarin bi kîjan têgînê rave bikin? Fîlozofên hûrûkûr ponijîne, mînak Spînoza azadî derketina ji cehaletê û weke hêza maneyê şîrove kiriye, ma ev heman mabestê rave nake?

Ez naxwazim pirsgerêkê di nava naveroka wê ya bêserûbinî de bifetisînim, bêhnçikandî bikim. Herweha ez naxwazim pirsgerêkê weke rewşa xwe ya 'mehkûmiyeta' bi jidayikbûnê bînim ziman. Ispata wê ev e: ji bo bîranîna Prometheus ji bilî çend hevokan, min hîç nivîsîna helbestê neceriband ku bi awayekî helbest nivîsandin gera li azadiyê ye. Ew jî tê zanîn ji bilî îmaj û pejnekê wêdetir maneyek xwe nîne. Ji lewra bi awayekî dijwar lêgerîn û şopgeriya min a ji bo maneya azadiyê ma kes dikare ji nedîtî ve bê?

Dema ku em azadiya civakî dikin pirsgerêk, me ev destpêka kurd pêşkêş kir ku em der barê kûrahiya mijarê de hişyar bikin. Me mejiyê civakê weke mejiyê zêdebûna wî herî pêşketî terîf kiribû û ev yekê der barê analîzkirina azadiyê de rohnîker be. Qadên mejî yên zêde pêşketî qadên ji azadiyê re nazik in. Çi civakek xwe weke hêza mejî, çand û aqil zêde xurt kiribe ewqas xwe ji azadiyê re amade kiriye. Gotineke bi vî rengî di cih de ye. Dîsa civakekê xwe ji mejî, aqil û nixxên çandî çiqasî mehrûm kiribe yan jî mehrûm hatibe hiştin, ewqasî di nava koletiyê de ye. Ev jî vegotineke rast û di cih de ye.

Ez dema ku li ser mijara qebîleya Ibraniyan diponijim timî du xisletên wan ên bingeîn li hişê min dimîne. Yekemîn, meharetê wan a di mijara pereyan de ye. Hukimraniya pereyan timî di destê xwe de digirin. Bi awayekî hosteyane dizanin ku bi vê dikarin dinyayê bi xwe ve girê bidin, heta hem teorîk hem jî pratîk wê karibin bigirin bin hukmê xwe. Em ji vê re hukimraniya dinya maddî dikarin bibêjin. Bi ya min a girîng a duyemîn e, ango hunerê hukimraniya manewî baş bi cih tînin. Cihûyan pêşî pêxember, paşê jî nivîskar, di modernîteya kapîtalîst de jî her cure fîlozof, zanyar, hunermend û jinên xwe hema hema hukimraniyeke çandî ya manewî bi dîrokê re hemsal damezrandine. Ji lewra gelekî di cih de ye ku mirov bibêje, bi qasî qebîleya Ibranî ti qebîle dewlemend û azad nîne. Eger em çend mînakên der barê serdema me de bidin wê vê rastiye bi zêdeyî piştrast bike. Bi giranî hêza hukimdarên rastî yên kapîtala finansê yên hukim li ekonomiya global dikin bi koka xwe Ibranî ne, ango Cihû ne. Eger mirov di qada entelektuelî de çend navên Cihû bijimêre dikare van mînakên bide; di derketina felsefeya hemdem de Spînoza, di sosyolojiyê de Marks, di psîkolojiyê de Freud, di zanista fizîkê de Einstein. Eger em bi sedan teorîsyenên polîtîka, zanist û hunerê li van zêde bikin, bawer dikim ku wê der barê hêza entelektuel a Cihû de fikrekê bide. Ma mirov hukimraniya Cihûyan a di cîhana entelektuel de dikare înkâr bike?

Lê belê li rûyê din ê madalyonê, yên din ên dinyayê hene. Dewlemendiya maddî û manewî, hukimranî û hêza aliyêkî di berdêla xizanî, bêhêzî û kerîtiya yên din de pêk tê. Ji lewra gotina navdar a Marks ji bo proleterayê gotibû ji bo Cihûyan jî di cih de ye. Marks weha gotibû "Eger proleterya dixwaze xwe

azad bike (bi gotineke din rizgar bike), ji bilî azadkirina tevahiya civakê çareyek wî ya din nîne.” Mîna ku Marks li ser Cihûyan fikiriye û ev gotina xwe aniye ziman. Eger Cihû dixwazin ji azadiya xwe angî hêza xwe ya mane, dewlemendî û mejî piştrast bin, divê civaka dinyayê jî bi heman rengî dewlemend bikin û ji aliyê manewî ve hêzê bidinê, wekî din ti rêya wan nîne. Naxwe her tim dibe ku Hîtlerên nû li ser serê wan peyda bibin. Di vê çarçoveyê de rizgariya Cihûyan, angî azadiya wan, bi tenê bi rizgariya civaka dinyayê û azadiya wê di zikhev de were fikirîn mumkîn e. Cihûyên ji bo mirovatiyê gelek tişt bi serxistine ev wezîfeya herî bi anor û rûmet e, divê kes ji vê guman neke. Ji qirkirina xeternak a Cihûyan jî em dikarin fêhm bikin ku rûmeta manewî û dewlemendiya li ser cehalet û zizaniya yê din avabûyî nirxeke xwe ya rastî ya azadiyê nîne. Maneya rastî ya azadiyê ku em dixwazin, ji cihêkirina em û yê din bibihure û karektera xwe ya ji aliyê her kesî ve bê parvekirin hebe.

Em wexta sîstema şaristaniya navendî li ser bingehê azadiyê bigirin dest û binirxînin, em ê bibînin ku her diçe bi koletiyê qatbiqatî tê barkirin. Koletî li ser sê qatan bi hêz û qehîm tê avakirin: Pêşî koletiya îdeolojîk tê avakirin. Di mîtolojiyan de xwedayên hukimran û xeternak tene avakirin, nexasim jî di civaka Sumer de ev yek balkêş e, û tê fêhmkirin. Qatê jor ê Zîggûratê weke mekanê xwedayên hukim li zêhnên dikin tê fikirîn. Qatê navîn biryargeha rêveberiya polîtîk a rahiban e. Qatê herî jêr jî weke qatê xebatkarên cotkarî û zenaetkariyê yê dibezînin her suxreyê amade kirine. Ev model heta roja me ya îro bi xwe neguheriye, bi tenê bi awayekî berfireh şax berdaye û belav bûye. Bi vî awayî hûnandina çîroka pênc hezar salî ya sîstema şaristaniya navendî hûnandina dîrokê ya herî nêzî rastiye ye. Ya rastî, ev rastiye e ku weke ampîrîk çavdêriya wê tê kirin. Jihevderxistina zîggûratê, jihevderxistina sîstema şaristaniya navendî ye; angî bi vî awayî sîstema dinyayê ya kapîtalîst a roja me ya îro li ser bingehê wê ya rastî tê danîn û ji hev tê derxistin. Bi awayekî kumulatîf misêwa pêşketina sermaye û desthilatdariyê rûyekî madalyonê ye, li rûyê din jî koletî, kerîtî, birçîtî û feqîriyeke xeternak heye.

Em hê baştir fêhm dikin ku pirsgirêka azadiyê çawa kûr dibe. Sîstematîka şaristaniya navendî, heta civakê gav bi gav ji azadiyê mehrûm neke û negihîne asta civaka bûye kerî, nikare xwe dewam bike, nikare hebûna xwe biparêze. Di mentiqê sîstemê de çareserî, zêdetir pêkanîna amûrên sermaye û desthilatdariyê ye. Ev jî zêdetir feqîrî û kerîtî ye. Ji ber dualîteya di xwezaya sîstemê de pirsgirêka azadiyê evçend mezin bûye û bûye pirsgirêka bingehîn a her serdemê. Me bê sedem qebîleya Cihûyan mînak neda. Mirov gelekî dikare jê hîn bibe. Tevahiya serdeman ji girîngiya xwe tiştek ji dest nedaye, ji lewra mirov dikare azadiyê jî koletiyê jî bi Cihûtiyê bixwîne.

Guftûgoyeke ji rêûresmê heye, tê gotin; gelo zêdetir pere yan jî serwextbûn azadiyê pêk tîne. Di çarçoveya vê vegotina me de mirov dikare baştir li vê guftûgoyê serwext bibe. Pere heta weke amûrekî daneheva sermayeyê angî bi rola desteserkerê berhem û nîrxê zêde rabe wê timî amûrekî koletiyê be. Ji ber ku pere ji bo xwediyê xwe jî bang li tevkujiyan dike di warê azadiyê de amûreke bawerî pê nabe û kes nikare pişta xwe pê girê bide. Pere bi rola perçikê maddeyê yê dijberê enerjîyê ye radibe. Tê gotin, serwextbûn her tim zêdetir nêzî azadiyê ye. Serwextbûn li ser rastiye, her tim pêşî li azadiyê vedike. Ji ber vê yekê ye ku serwextbûn weke herikîna timî ya enerjîyê tê terîfkirin.

Eger mirov azadiyê weke pirrbûn, cihêwazbûn û pirrcurebûna di gerdûnê de bide naskirin wê di diyarkirina exlaqê civakî de jî ravekirinê hêsan bike. Hebûneke di hinavê xwe de zimnî be jî pirrbûn, cudabûn û pirrcuretiyê hilgire, jêhatbûna hebûneke bi aqil a dikare hilbijêre tîne bîra mirov. Lêkolînên zanistî piştrast dikin ku aqlekî nebatan ber bi pirrcuretî û cihêrengiyê ve dibe heye. Pêkhatinên di şaneyêke zindî de heta niha ti fabrîkeyeke ji destê mirovî derketî nikarîbûye pêk bîne. Belkî bi qasî

Hegel em nikarin behsa mejiyê gerdûnê (Geist) bikin. Lê dîsa jî mirov behsa tiştêkî mîna mejiyê gerdûnê bike divê bi temamî weke tiştêkî tewş neyê dîtin. Em cihêwazbûnê ji bilî mejiyê hebûnê nikarin bi vegotîneke din bînin ziman. Pirrbûn û pirrcuretî timî azadiyê bi bîra mirov dixin û dibe ku ev jî ji çipîskên ji mejiyê hebûnê diçin e. Bi qasî ku tê zanîn, mirov dikare insên weke hebûna herî bi aqil a gerdûnê bide nasîn. Baş e, mirov ev mejî û aqilê xwe çawa girtiye? Ji aliyê zanistî ve jî (fizîkî, biyolojîk, psîkolojîk û sosyolojîk) min mirov weke xulaseyeke gerdûnê dabû naskirin. Di vê danasînê de mirov weke kombûneke aqilê gerdûnî tê terîfkirin. Ji lewra di gelek êkolên felsefîk de jî mirov weke makêteke gerdûnê hatiye pêşkêşkirin.

Di civaka mirov de asta mejî û nermbûna wî, bingehe rastî yê avakirina civakî pêk tîne. Di vê çarçoveyê de mirov azadiyê weke hêza avakirina civakî bide nasîn di cih de ye. Em dizanin ku ji komên mirov ên pêşî vir ve ji vê re helwesta exlaqî hatiye gotin. Hingê exlaqê civakî bi tenê bi azadiyê pêkane. Ya rastî, azadî çavkaniyê exlaq e. Em dikarin exlaq weke rewşa azadiyê ya hişkbûyî, bi rêûersmbûyî yan jî bi rêzîkbûyî diyar bikin. Eger hîlbijartina exlaqî çavkaniya xwe azadî be, û mirov têkiliya azadiyê bi mejî, serwestbûn û aqil re li ber çav bigire, mirov dikare exlaq weke serwestbûna kolektîf a civakê (wijdan) destnîşan bike û ev jî tê fêhmîkirin. Di vê çarçoveyê de ji exlaqê teorîk re gotina etîk bi vî awayî dikare maneyek xwe hebe. Ji bilî bingehe exlaqî yê civakê em nikarin behsa etîkekê bikin. Bêguman ji ezmûnên exlaqî mirov dikare felsefeyê hê bi tesîr a exlaqî ango etîkê derxîne. Lê etîka lihevçêkirî nabe. Tê zanîn di vê mijarê de jî E. Kant gelekî hewl daye. Mirov dikare fêhm bike ku Kant çima ji aqlê pratîk re etîk gotiye. Di heman demê de exlaq weke hîlbijartîneke azadiyê û îmkanê wê şîrove kiriye, ev fikra wî jî ji bo roja me ya îro hê di cih de ye.

Têkiliya azadiyê bi polîtîkaya civakî re rewşeke xuya dike. Qada polîtîk ew qad e ku herî zêde aqilên pêşbîn li ser wê pevdîçin û hewl didin encam bigirin. Bi awayekî din mirov dikare weke qada kirdar xwe bi rêya hunerê polîtîk azad bikin bide naskirin. Her civaka nikare polîtîka civakî pêşde bibe divê baş zanibe ku berdêla vê yekê bêpar mayîna ji azadiyê ye û fatûra vê li wê were birrîn. Meznahiya hunerê polîtîkayê bi vî awayî derkeve pêşya me. Her civaka (klan, qebîle, qewm, newete, çîn û heta amûrên dewlet û desthilatdariyê) nikaribe polîtîkaya xwe pêşde bibe mehkûmê têkçûnê ye. Jixwe pêşdenebirina polîtîkayê tê maneya nasnekirina wijdanê xwe, berjewendiyên xwe yê heyatî û nasnameya xwe. Ji bo civakekê ji vê têkçûn û ketîneke xedar nîne. Civakên bi vî rengî bi tenê ji bo wijdanê xwe yê kolektîf, nasname û berjewendiyên xwe rabûn ser piyan, bi gotîneke din wexta ketin nava têkoşîna polîtîkayê xwesteke azadiyê dikeve rojevê. Xwestekên azadiyê yê bêyî polîtîka xwe xapandîneke bi tehlûke ye.

Ji bo têkiliya azadî û polîtîkayê neyê berevajîkirin, cudahiya wê ya bi polîtîkayên (mîrov bibêje bêpolîtîkatî rastir e) desthilatdarî û dewletê re bi nazenînê were xêzkirin. Amûrên desthilatdarî û dewletê ji bo karê xwe dikarin xwedî taktîk û stratejî bin, lê bi maneyê rastî polîtîkayên wan nabin. Jixwe desthilatdarî û dewlet bi xwe kengî înkara polîtîkayên civakî pêkanîn di wê qonaxê de bi gewde dibin. Li nuqteya polîtîka diqede avahiyên desthilatdarî û dewletê dikevin dewreyê. Desthilatdarî û dewlet tene maneya cihê gotina polîtîk diqede ango azadî bi dawî dibe. Li wê nuqteyê bi tenê îdarekirin, guhdarîkirin, ferman dayîn û ferman girtin heye; qanûn û rêzîkname hene. Her desthilatdarî û dewlet aqlekî hişkbûyî, qeşagirtî ye. Hêza xwe jî bêhêziya xwe jî ji vê xisleta xwe digirin. Naxwe qadên desthilatdarî û dewletê nabin qadên mirov lê li azadiyê bigire, azadiyê bi dest bixe. Hegel, dewlet weke qada rastî ya azadî lê pêk tê pêşkêş kir û ev jî bingehe tevahî avahî û fikrên tehekumkar ên modernîteyê pêk tîne. Ma ne faşîzma Hîtler di vî warî de mînakeke sereke ye, nîşan dide ev fikir dikare rê li ber çî veke. Heta têgihîştina sosyâlîzma zanistî ya Marks û Engels pêşengiya

wê kirin, desthilatdarî û dewlet weke amûrên bingehîn ên avakirina sosyalîzmê dîtin û bêyî haya wan jê hebe bi vî awayî derba herî xedar li azadiyê ango li wekhevîyê dan. 'Çiqas dewlet ewqas hindik azadî' haya lîberalan zêdetir ji vê gotinê heye. Serketina xwe jî deyndarê vê pêşbîniya xwe ne.

Desthilatdarî û dewlet weke amûrên tehekumkariyê, li gorî naverok û cewherê xwe, ji bilî nirx û berhemên zêde yê desteserkirî ango ji cureyekî cuda yê sermayeya komkurî ti maneyek xwe ya din nîne. Sermaye dewletdar dike, dewletdarî jî sermayedar dike. Heman xusus ji bo her cure amûrên desthilatdariyê di cih de ne. Qada polîtîk a civakî çiqasî rê li azadiyê veke, qadên desthilatdarî û dewletê jî ewqasî azadiyê diqedînin. Belkî avahiyên desthilatdarî û dewletê gelek kesan, koman û neteweyan bêtir dewlemend û azad bike. Lê me di mînakê Cihûyan de dît ku ev bi tenê di berdêla kolekirin û xizankirina civakên din de pêkane; dawîya vê jî ji şeran heta qirkirinan her cure hilweşandin û kavikirin e. Polîtîkayê di sîstema dinya kapîtalîst de zirar û ziyana xwe ya herî mezin dîtiye. Sîstema şaristaniya navendî ji tevahiya dîroka xwe di vê qonaxa wê de ku derketiye asta herî bilind, mirov bi hêsanî dikare behsa mirina rastî ya polîtîkayê bike. Ji lewra bi qasî ku mirov nikaribe bi ti serdeman bide berhev di serdema roja me ya îro de qedandina polîtîkayê pêk tê. Çawa ku qedandina exlaqî weke qadeke azadiyê fenomeke roja me ya îro ye, ji wê gelekî zêdetir qedandina qada polîtîk di rojevê de ye. Ji lewra eger em azadiyê dixwazin divê pêşî em weke wijdanê kolektîf ê civakê exlaq û weke aqlê hevpar polîtîkayê, ji hemû aliyan ve û bi hêza xwe hemûyî ji nû ve rakin ser piyan û kêrhatî bikin, wer xuya dike ku ji bilî vê jî ti çareya me nîne.

Têkiliyên di navbera azadî û demokrasîyê de hê zêdetir tevlihev in. Kîjan çavkaniya kîjanê ye, ev nuqte her cihê guftûgoyê ye. Lê bi hêsanî em dikarin bibêjin, têkiliya zêde ya herduyan hevdu xwedî dikin. Em polîtîkaya civakî bi qasî ku bi azadiyê ve girêdayî difikirin, em dikarin ewqasî jî bi demokrasîyê ve girê bidin. Rewşa herî berbiçav a polîtîkaya civakî siyaseta demokratîk e. Ji lewra mirov dikare siyaseta demokratîk weke hunerê rastî yê azadbûnê terîf bike. Mirov heta siyaseta demokratîk nemeşîne, bi giştî civak, bi taybetî jî her gel û koman ne dikare polîtîk bike ne jî dikare bi rêya polîtîk wan azad bike. Siyaseta demokratîk ji bo hînbûna azadiyê û bi cihanîna wê dibistana rastî ye. Karûbarên polîtîk çiqasî kirdarên demokratîk biafirîne, siyaseta demokratîk jî civaqê ewqasî polîtîk dike ango azad dike. Eger em polîtîkbûnê weke şeweyê sereke yê azadbûnê qebûl bikin, divê em baş bizanibin ku em her civakê çiqasî polîtîk bikin em ê ewqasî jî karibin azad bikin, berevajiyê wê jî em civakê çiqasî azad bikin, em ê zêdetir jî wê polîtîk bikin. Bêguman di serî de çavkaniyên îdeolojîk gelek qadên civakî hene ku azadî û polîtîkayê xwedî dikin. Lê bi awayekî bingehîn ên hevdu xwedî dikin û derdixin holê weke du çavkaniyên bingehîn azadî û polîtîka civakî ye.

Pirranî têkiliya wekhevî û azadiyê tê tevlihev kirin. Lê ya rastî, bi qasî têkiliyên wê yê bi demokrasîyê re têkiliyên di navbera herduyan de tevlihev û bi pirsgirêk in. Em carnan dibînin ku di berdêldana azadiyê de wekhevîyeke tam pêk tê. Gelek caran tê destnîşankirin ku herdu bi hev re nabin, yek divê tawîz bide. Herweha tê diyarkirin ku azadî jî weke berdêl divê carnan ji wekhevîyê tawîz bide.

Eşkerekirina cudahiya di navbera herdu têgînan ango xwezaya herdu fenomenan de ji bo rast diyarkirina pirsgirêkê hewce dike. Têgîna wekhevîyê zêdetir bêjeyeke huqûqî ye. Bêyî ku cudahiye bixe navbera ferd û koman, parvekirina heman heqî ferz dike. Lê cudahî û cihewazî bi qasî gerdûnê xisleteke bingehîn a civakê ye. Cudatî têgîneke welê ye, li parvekirina heq a heman cureyî girtî ye. Wekhevî kengî cudahiyan esas bigire dikare bibe manedar. Yek ji sedema herî girîng a serneketina têgihîştina wekhevîyê ya sosyalîzmê ew bû, hesabê cudatîyê nekir, nedît. Ev jî yek ji sedemên girîng

bû ku dawîya wê anî. Dadeke rastî, kengî bi têngîştineke wekhevîyê ya cudatîyan bike bingeh rabe dikare pêk bê.

Em wexta tespîtî dikin ku azadî bi têngîna cudabûnê ve gelekî girêdayî ye, kengî wekhevî bi cudabûnê ve were girêdan, dikare girêdaneke manedar bi azadîyê re pêk bê. Pevgirêdan azadî û wekhevîyê, yek ji hedefên bingehîn ê polîtîkaya civakî ye.

Em behsa guftûgoya di navbera têngîna azadîya ferdî û kolektîf de nekin, em nikarin derbas bibin. Ev herdu kategoriyan dixwazin weke azadîya negatîf û pozîtîv jî bidin naskirin. Ji lewra danasîna têngîliya di navbera van herdu kategoriyan de girîngiya xwe hê diparêze. Modernîteya kapîtalîst a azadîya ferdî (azadîya negatîf) rakir pêdarê, bêguman ev yek di berdêla zirardaneke mezin a kolektîvîzma civakê de pêk anî. Gelekî girîng e ku mirov tespîtî bike, azadîya ferdî ya roja me ya îro polîtîkaya civakî herî kêmtir bi qasî diyardeya desthilatdariyê diqedîne. Rohnîkirina rola ferdparêziyê di hilweşandina civakê de, nexasim di înkarkirina exlaq û polîtîkayê de ji bo guftûgoyên azadîyê pirsgirêka herî girîng e.

Civaka bi ferdparêziyê hatibe atomîzekirin ti taqeta wê namîne, ji bo ku li ber amûrên sermaye û desthilatdariyê rabe. Em wexta vê dibêjin, em baştir dikarin rîska kansêrbûna pirsgirêka civakî fêhm bikin. Eger mirov ferdparêziya civakî weke çavkaniyeke bingehîn a azadî û polîtîkaya civakî diqedîne destnîşan bike, ev yek dikare ji bo gavavêtineke manedar zemîn pêşkêş bike. Bêguman em li vir ferdîtiyê nakin mewzûbehs, em guftûgo nakin ku ferdîtiyê pêdiviyek e. Ya tê guftûgokirin ferdparêziya îdeolojîk e, lîberalîzm e, ev ferdparêziya tê îdealîzekirin azadî û polîtîkaya civakî diqedîne.

Jixwe di vê rewşê de me azadîya kolektîf guftûgo kiriye. Em divê bi girîngî diyar bikin ku kengî her cure komê (qebîle, qewm, netewe, çîn, pîşe û hwd.) nasnameya xwe diyar kir, berjewendiyên xwe tedarik kir û xwedî li ewlekariya xwe derket, bi qasî ferdîtiyê, wê azadîya rastî pêk bê. Hingê li ser van hîman em dikarin behsa azadîyên ferdî û kolektîf ên di nava ahengekê de xwe gihandibin nîzamê civakeke azad a optîmal bikin. Herçiqasî weke qutbên dijber hatibin terîfkirin jî di navbera azadîyên lîberalîzmê bi maneya ferdparêziyê rakir pêdarê û azadîyên sosyalîzma pêkhatî bi navê kolektîvîzmê rakir pêdarê de hevşibîneke xurt heye û ev yek jî bi ceribandina sedsala 20. derketiye holê. Herdu jî ji aliyê lîberalîzmê ve weke alternatîf hatine danîn. Wexta ku em bibêjin dekûdolaba dewletgirî û taybetîkirinê bi heman destî tê gerandin, wê xusûsa em dixwazin rave bikin jî wê baştir bê fêhmkirin.

Piştî sedsala 20. zirar û ziyana mezin a ferdgirî (lîberalîzma hov) û modelên kolektîvîzmê (sosyalîzma firewnî) yê hatin ceribandin derketin holê, pirr baş eşkere bûye ku civaka demokratîk ji bo lihevanîna azadîyên ferdî û yê kolektîf zemînê herî qenc pêşkêş dike. Em dikarin diyar bikin ku civaka demokratîk bi qasî ku azadîyên ferdî û kolektîf di yek balansê de digire, bi têngîştineke wekhevîyê ya cudatîyan esas digire radibe û di pêşdebirina vê têngîştinê de jî rejîma polîtîk civakî ya herî di cih de ye.

5- HÊZA AQLÊ CIVAKÎ

Mirov heta li hêz û têngîliya asta mejiyê cinsê mirov bi pêvajoyên civakî yê xweser re serwest nebe, nikare ti derfet û îmkana der barê çareserîya pirsgirêkên civakê de bi awayekî heq dikin binirxîne. Weke cins di qonaxa mirovbûnê de pîvana potansiyea asta mejiyê wî, li gorî destpêkê dibe ku mijareke spekulatîf be; ev dikare mumkîn jî nebe. Lê derketiye holê ku em bi mejiyekî pirr cuda re rûbirû ne, ev yek jî bi diyardeya şer a di dîroka mirovatîyê de ku di şertên me yê îro de dewrûber bi

temamî aniye ber tinekirinê, diyar bûye. Bi tenê bi analîzên çînê, bi rêçeteyên ekonomîk, bi tedbîrên polîtîk, bi danehevên herî zêde yên desthilatdarî û dewletê pêşî li hilweşîna civakî û ekolojîk nayê girtin, ev hatiye fêhmkirin û heta mirov dikare bibêje, hema hatiye ispatkirin. Eşkere ye ku divê mirov hûrûkûr li ser pirsgirêkê rawest e.

Bêguman, tevahiya serdeman li ser hêza aqil timî hatiye rawestîn. Ez pîrr tiştêkî nû nabêjim. Ez bi tenê dixwazim bibêjim, ji her demê girîngtir bûye balê bikişînim ser aliyekî cuda yê aqil. Têkiliya aqil bi civakê re eşkere ye. Her çavdêrekî dîrokî yê ji rêzê jî dikare bibîne, civak pêş nekeve aqil jî pêş nakeve. Bi awayekî bingeîn a divê em lê serwest bibin ew e, hebûna civakî di kîjan şert û mercan de aqil rewa dibîne. Modernîteya kapîtalîst, nexasim jî serweriya sermayeya finansî global a dema nêz bi rêya 'aqlê sembolî' pîrr zêde karkir û bi vî awayî rê li ber hilweşîna civak û hawîrdorê vekir. Bi ti şertê rewakirinê yê civakî ravekirina vê nabe, nayê fêhmkirin. Ya rastî, ti şeweyê civaka bi exlaq, bi azadî û bi polîtîka nikare derba 'aqlê sembolî' erê bike. Baş e, bendên rewakirinê yên civakî çawa, ji aliyê kê ve, bi kîjan zêhniyet û amûran ve hat perçeperçekirin? Li dijî hêza hilweşandina aqil rola avakirin, tamîrkirin û têkûzîkirinê ya kê ye? Ji bo bi cihanîna vê rolê ji pêşdebirina kîjan rêzikên zêhniyetê û amûran berpîrsiyar in? Ev pîrs heyatî ne, û ji sedî sed bersivên xwe dixwazin.

Wallerstein bi girîngî li ser dema derketina nîzama jêre sîstema dinyayê ya kapîtalîst dibêje sekiniye û ez jî girîngî bi vê hewldana wî didim. Herweha Fernand Braudel jî li ser mijarê analîzên hûrûkûr kirine û ez van hewldanên wî jî weke xebatên pêşiya mirov rohnî dikin dibînim. Samîr Amîn jî di çarçoveya hilweşîna şaristaniyên Îslamî yên Rojhilata Navîn de li ser mijarê rawestiya ye, û analîzên wî yên li ser kapîtalîzmê mirov dikare hinekî jê hîn bibe. Gelek fikirdar bi nazikî nêzî mijarê dibin. Encamên hevpar ên gihiştinê hemû li dora qelsbûna rêûresma dewletê ya Ewrûpayê, jihevdeketina dêrê, tarûmarkirina şaristaniya Îslamî ji aliyê Cengiz Xanê Moxolî ve dizivire. Kapîtalîzmê dişibînin şêrê di qefesê de û dibêjin; di van şert û mercan de şêr ji deriyê vekirî mayî keys dîtiye û pêşde çûye, pêşî li Ewrûpaya Rojava serdest bûye; paşê li gorî rêzê tevahiya Ewrûpayê, Bakurê Emerîkayê û ber bi roja me ya îro ve êrîşa xwe li tevahiya dinyayê bi awayekî serketî temam kiriye. Hêza berê di qefesê de hatiye girtin bûye hukimran, hukimranên berê jî xistine qefesê. Levîathan civakê dixê qefesa hesinî û vê yekê ji bo demekê dikin gotegot. Bi gotina navdar a Max Weber burokrasiya modernîteya kapîtalîst civakê dixê qefesa hesinî. Civaknasên navdar hemû, pîrr eşkere nebe jî, hinekî jî bi psîkolojiya gunehkariyê, bi tirsonekî û pistepistê dîmenê civakî yê xeternak ê dixwazin bînin ziman bi vî awayî tê pêşkêşkirin.

Ez bi xwe bi awayekî hê berfireh û bi sîstema şaristaniya navendî ve girêdayî li pirsgirêkê dinêrim. Heta ez difikirim ku divê pirsgirêkê hinekî jî bi dîroka pêşketina aqlê analîtîk ê sembolî ve were girêdan. Gava aqlê analîtîk di sîstema şaristaniya navendî de avêtiye, bêguman gelekî mezin e. Bi tenê bi tevahî avahiyên şaristaniyan dikarin bandoreke bi vî rengî bikin. Hêmaneke din a girîng ew e, aqlê mirov rengê sembolî digire û bi vî awayî qabîliyeta çareseriyê analîtîk jê tê. Bi vî şeweyî destnîşankirina rewşa aqil bi qasî hêmana şaristaniyê girîng e. Ji ber ku aqlê analîtîk derî li hêmana şaristaniyê vekiriye.

Bi qasî mirov zindî û ruhber hemû bi prensîbên aqil ên xwe şaş nakin dixebitin. Ev şewazê aqil ê em dikarin jêre bibêjin xwezayî yan jî hisî li gorî xerîze û ajoyên hundirîn e. Bi tesîrbûn bi reaksiyonên ji nişkê ve tê karakterîzekirin. Di vî mijarê de mirov dikare gelekî ji tesîr-reaksiyona li cem nebat û heywanan hîn bibe. Jiyana wan a ji zêdebûn, parastin û xwedîkirinê pêk tê, bi şeweyê ji aqlê xerîzeyî pîrr hînbûn e, dimeşînin. Heta mirov dikare bibêje bi qasî ku tineye para vê yekê kêr e. Ez hez dikim ku mijarê bibim ser hebûnên bêcan jî. Mînak em hêza dinya me ya kişandinê weke aqlêkî xerîzeyî yê

hundirîn bifikirin (ez bi xwe xwediyê fikreke bi vî rengî me), her obje, heta her zerreyê li gorî rêjeya hêza bandora kişandin û dahfdanê bijî. Ji tesîrê rev gelekî bi sînor e. Lê dibe ku rev bi hêza rohnî û tîrêjê ji bandor û tesîrê mumkîn bibe. Di vê çarçoveyê de felsefeyên gerdûnê bêpîvan û beredayî dihesibînin zêde min têr nakin. Fikra ku dibêje gerdûn bi mejiyekî diyar tevdiqere, fikreke hêjaye mirov têra xwe hûrûkûr li ser bisekine.

Mejiyê mirov seyr e, ji ber ku jê tê mejiyê vê gerdûnê bînpê bike. Belkî weke me di mînaka rohnî û tîrêjê de jî dît, ev şeweyê mejî (mejiyê analîtîk) ji bo mirov weke serdestiyekê were şîrovekirin. Lê bi giraniya şewazê aqil ê gerdûnê re nakok e, em ê vê çawa şîrove bikin? Belkî 'teorema kaosê' hinekî mijarê zelal bike. Çawa ku tê zanîn, di teoriya kaosê de, di nava bînzamiya mezin de li nîzamê tê gerîn. Nîzam bêkaos mumkîn nîne. Mirov aliyên rast û mafdar ên di vê nêzikatiyê de nikare înkâr bike. Lê li vir pirsgirêk ew e, jiyana mirov a di bin bandora kaosa civakî de (pêxîrtengî, krîz jî di navê de), di çiqas demê û mekanekî çawa de dikare dewam bike. Ji ber ku mekan û dema xweragirtinê ya civakê li pêvajoyên kaotîk bi sînor e. Gelekî dirêjbûna demê û zêde zirardîtina mekan (hawîrdora ekolojîk) bi hêsanî dikare dawî li civakan bîne. Di dîrokê de em dibînin gelek civak ketine vê rewşê. Em dizanin ku komên destpêkê yên mirov tevahiya 'dema dirêj' ya (ev dem ji sedî 98'ê jiyana mirov digire) hebûna xwe di nava rewşa kaotîk de bûn. Dema di bin nîzamên neolîtîk û şaristaniyan de derbasbûyî bi tevahî ji sedî du jî kêmtirê giştî ye. Bi kurtî, belkî jî dirêjbûna demê bi tevahî jiyane bi dawî nake. Lê vê carê tehlûke cuda ye. Di navbera pêvajoya kaotîk a beriya şaristaniyê û piştî wê de cudahiyeke diyar heye. Şaristaniyê hawîrdor ne tenê ji bo civaka mirov ji bo tevahiya bi can û zindiyan gihandiyê sînorên tehlûkeyê. Ji vê jî xirabtir, desthlathdarî û sermayeya di hinavê civakê de her saet bi şewazê kansêrê (zêde mezinbûna bajaran, çînên navîn, bêkarî, milliyetgirî, cinsiyetparêzî û zêdebûna şênîyan a pêşî lê nayê girtin) belav dibe. Ev şewazê kansêrê bi awayê halîhazir jî belavbûn û mezinbûna xwe dewam bike, mirovatiyê xweziya xwe bi dema beriya şaristaniyê bîne. Pêvajoyên kaotîk ên bi kansêrê tên, ji nîzamên nû zêdetir, bi mirina civakê bi encam dibin. Em gotinên zêde mezin û hukmên nepixandî nadin. Mirovên bi berpirsiyarî radibin, mirovên zanyar her roj di vê mijarê de hukmên hê girantir didin.

Dikare bê pirsîn, çî tîkiliya aqilê analîtîk bi pêşketina kansêrolojiya civakî re heye. Hingê divê em aqil hê zêdetir ji nêz ve nas bikin. Aqlê sembolîk bi roleke pêşeng rabûye. Em vê rewşê herî baş ji zimanê îşaretan (di vî zimanê de tevgerên bedenî zêdetirin) derbasbûna zimanê sembolîk dibînin. Êdî li şûna tevgerên bedenî, li ser hin awazên deng ên lihevkerî (bi yê tene îşaretkirin tîkiliyeke fizîkî û biyolojîk nîne) dikarin tîkiliyên manegir deynin. Mînak em gotina 'çav' bigirin dest: yê li ser vê gotinê li hev kirine, tevî ku ti tîkiliya xwe ya fizîkî bi sewta 'çav' re nîne wexta wê dibihîse pêjna 'çav' di hişê wî de zindî û geş dibe. Damezrîn û sazûna zimanê sembolîk welê ye. Xebatên antropolojîk herçiqasî destpêka vî zimanê bibin bi komên Homo Sapiens ên pêla dawî ya koçberiya bi kokên xwe ji Efrîkaya Rojhilat ve girê bidin jî hemfikirin ku vî zimanê bend û sukrên bîngêhîn ên li pêşiya xwe li cografya Rojhilata Navîn rakirîye. Nemaze komên ziman ên Semîtîk û Aryen vê tezê piştrast dikin.

Pêkhatina zimanê sembolîk li ser fikrê bandoreke gelekî mezin kiriye. Ji zimanê bedenî rizgarbûn û bi peyvan fikirîn, belkî ji şoreşên herî mezin ên zêhnî be, belkî jî ya pêşî be. Ev yek dihêle ku ji aliyekî ve cînsê mirov bi lez ji cîhana heywanan qut bibe, ji aliyê din ve jî dike ku civak li dora damezrîneyên zimanê sembolîk bi lez komik bi komik pêk bînin. Ji ber ku yê bi heman nîzamê deng dipeyivin, her diçe cihêwaz dibin, hem jî bi hêza mejî ya bi destxistine yekîtiya xwe pêşde dibin. Êdî zimanên sembolîk civakan bi nasname dike. Şoreşa neolîtîk bi awayekî girîng bi saya vî zimanê pêk hatiye. Zehmet bû ku bi zimanê îşaretan bigihîje vê asta şoreşê. Ji ber ku berê min gelekî qalkiribû çawa

derbasî qonaxa şaristaniyê bû, ez ê dubare nekim. Lê divê mirov ji bîr neke û baş bizanibe ku sîstema qûntara çiyayên Toros-Zagrosê ya jêre 'Kevana Bi Bereket' tê gotin û newalên Mezopotamyayê di pêşketinê de bi rola dergûşa sereke rabûn.

Yên têne gotin bandora erênî ya aqlê sembolîk radixe pêş çavan. Fikara mirov jê bike jî ew e, veqetîna ji hawîrdorê da destpêkirin. Civakên berê civakên hawîrdorê yên xwezayî bûn. Ev civak mîna têkiliya dayik-çêlikê di himbêza xwezayê de ne. Hêza fikra sembolîk pêdiviya bi ev şêwazê jiyane qels kiriye. Ji ber ku civaka nû bi zimanê xwe yê nû hawîrdorê bi nav dike ango rêya bikaranîna nû vedike. Ev rêya nû rêya hegemonariyeke mezin li ser cîhana heywan û nebatan vedike. Şêwazên fikrê yên berî zimanê sembolîk timî bi rêya aqlê hissî pêk dihat. Xisleta bingeîn a aqlê hissî jî ew e, bi hissên xwe difikire û ew jî bivê neyê bi tesîrbûn û reaksiyonan tevdiqere. Ji dil e, bê derew e, ji hîleyan dûr e. Çawa ku dayik ji bo zarokê xwe ji dil e, û ji bilî vê bi hêsanî nikare bi derew û hîleyan tevbigere. Mejiyê di cîhana heywan û nebatan de jî bi vî awayî dixebite. Em timî dibînin, dema ku şêr xuya dike, mejiyê heywanên nêçîr yekser bi hissê xwe radibin. Li cem herduyan jî hîle nîne. Lê di zimanê sembolîk ê mirov de bi hezaran fikrên hîlekar, bi derew û ne ji dil (ne hestiyar) dikarî bixwînin. Ev şêwazê fikrê tehlûkeya xwe ya xeternak wê zirar û ziyana xwe ya mezin bi derbasbûna pêvajoya şaristaniyê re nîşan bide.

Fikra analîtîk a bi rêya zimanê sembolîk pêk tê di daneheva sermaye û desthilatdariyê de bi roleke diyarker radibe. Ev fikir berê pêşî xwe dispêre derewê, hêza xwe ya ne ji dil û hîlekar bi kar tîne û bi vî awayî di warê êsîrgirtin û mêtinkariya civakê de gelekî jêhatî bûye. Çawa ku tê zanîn, li pêşiya mejiyê mirov lobên rast û çep di warê van herdu mejiyên fonksiyonel bûne. Loba têde fikra analîtîk pêş dikeve beşê herî dawî ye. Li ser tevahiya endamên din ên bedena mirov şopa mejiyê hissî heye. Piştî ku beşa fikra analîtîk serdestî bi dest xist, li ser tevahiya fikra şopa wê li ser bedena mirov bi bandor dibe. Ev pêşketin her diçe tevahiya bedena mirov karakterîze dike. Ev bûyer û pêşketin bi heybet û balkêş e. Eger bi awayekî erênî were bi karanîna dikare dinyayê ji bo cinsê mirov veguherîne 'cihekî cejn û roşanê' yê domdar. Lê eger bi awayekî neyênî were bi karanîna dikare ji bo pîrraniyê û zindiyên hawîrdorê veguhere cehennemê. Mîna hêzeke nukleerê ye: eger enerjîya nukleerê baş were kontrolkirin dikare di xizmeta civakê de bi awayekî gelekî kêrhatî were pêşkêşkirin. Eger neyê kontrolkirin jî di mîna keke piçûk a Çernobîlê de (lê ya herî xeternak bi karanîna wê ya di şer de ye) hat dîtîn, dikare rê li encamên çawa veke. Ez di aqilê analîtîk de hinekî teqîna bêkontrol a nukleerê dibînim. Ji tehlûkeyê jî wêdetir, ez yeqîn dikim ku tehlûke bi xwe ye, û her diçe bi awayekî zêde dibe hawîrdor û civakê bi tehlûkeya nukleerî re rûbirû dike. Bêyî pêdivî bi bombeyên nukleerî bibîne, bombeyên aqilê analîtîk ên di bin fermana sîstema kapîtalîst û yên di destên wê de ji niha ve civak û hawîrdor gihandine sînorê rewşeke jiyane lê nabe.

Bêguman, fikra analîtîk û zimanê sembolîk bi serê xwe neyênî nînin; bi tenê li gorî neyênîyan şert û mercan pêşkêş dikin. Bi awayekî bingeîn ê neyênîyan bi şêweyekî zincîrwarî dide destpêkirin, pêşketina di amûrên sermaye û desthilatdariyê de ye. Sîstema daneheva sermaye û desthilatdariyê ya em weke şaristanî dikin têgîn, bi sedema karaktera hebûna xwe, divê ji mejiyê hissî mehrûm be, û derewker û hîlekar be. Amûrên zordestî û mêtinkariyê li ser ewlekarî û qûtûzadên yên din ava dibin. Li gorî xwezaya jiyane, ev amûrê bi nerazîbûn bêne pêşwazîkirin. Dewamkirina bi tenê bi du rêyan gengaz dibe: Yan bi hêza îdeolojiyê ya bi nermî rewakirinê pêk tîne, yan jî bi hêza zora eşkere ya desthilatdariyê. Rastiyeke dîrokî ye ku kontrol bi pîrranî bi van herdu rêyan tê kirin. Sermaye û desthilatdarî hebûnên welê ne ku kengî serî li derew û zêrê bidin dikarin pêş bikevin. Beşa sereke ya

zêhnê mirov tam di vê qonaxê de ji vê re şert û mecên di cih de pêşkêş dike. Em dikarin ji vê re bandora berevajîkirin û ji rêderxistinê jî bibêjin.

Em wexta ku bi vê paradîgmayê li dîroka şaristaniyê binêrin, em ê bibînin zêdebûna çîn, bajar û desthilatdariyan bi awayekî gelekî mezin fikreke analîtîk pêkanîne. Di pêvajoyên şaristaniyan de çend rawestgehên mezin hene. Civakên Sumer û Misrê şaristaniyên orjîn bûn. Pêvajoyên şaristaniyê yên di van civakan de bi salên 4000-3000 B.Z. destpêkirî îro jî bandora xwe ya bi heybet dewam dikin. Ev şaristaniyan avahiyên mezin ên zêhniyeta analîtîk ava kirine. Di tevahiya dîroka şaristaniya navendî de mirov dikare zêhniyetên hatine pêşdebirin şopa wan di van şaristaniyan de bibîne. Ji matematîkê heta bi biyolojiyê, ji nivîsê heta bi felsefeyê, ji dîn heta bi hunerê, çalakiyên civakî yên mînakên mohra şaristaniyê li wan hemûyan dikarin şeweyên wan ên orjîn di van şaristaniyan de bi awayekî avakirî bibînin. Qonaxa Greko-Romen ev pêvajoya avakirinê hê zêdetir dewlemend kiriye û biaqiltiya di avahiya analîtîk de pêşde biriye. Piştî pêngava kurt a di Ronensana Îslamê de, pêvajoyên Ronensans, Reform û Rohnîbûnê yên Ewrûpayê, fikra analîtîk derxistin asta herî bilind.

Di tevahiya van pêvajoyan de, di serî de şaristaniyên Çîn û Hindê, divê mirov şaristaniyên din ên li van pêvajoyan gelek zêdekirine, li ber çavan bigire. Mirov dikare şaristaniya pênc hezar salî di çarçoveya mentiqê wê de weke girêkeke dêw a ji diyalektîka jiyane qutbûyî û mezin dibe, fena yekûna qalibên metafizîkê binirxîne. Ji mîmariyê heta bi muzîk û wêjeyê, ji fizîkê heta bi civaknasiyê, ji mîtolojiyê heta bi dîn û felsefeyê di tevahiya avahiyên huner, felsefe, dîn û zanistê de bûyer û pêşketinên gelekî mezin ên daneheva sermaye û desthilatdariyê nîşan didin, em wan weke dîrok dixwînin. Şerên xeternak ên talanê qatê zemînê wê şaristaniyê ne. Aqilê li ser vî zemînê bilindbûyî û gihiştî, bi awayekî rastî bêaqiliya herî mezin e. Bi awayekî bingehîn fonksiyoneke hegemondariya îdeolojîk jî ev bêaqiliyê, aqlê gunehkariyê, aqlê şer, aqlê hîle û derewê, bi kurtî ev aqlê daneheva sermaye û desthilatdariyê ser wî bigire, berevajî nîşan bide, pîroz û xwedayî bike. Wexta ku em bi tevahî qalibên fikra analîtîk, bawerî û hunerên bi şaristaniyê re di zikhev de pêşketin ji nêz ve lêbikolin, wê zehmet nebe ku mirov van rastiyên em wan rexne dikin tespît bike.

Eger li ber rohnîya van rastiyên dîrokî nebe, em ê nikaribin bi hostayî nîşan bidin ku ev cinawirê kapîtalîst (Leviathanê Hobbes) çawa ji qefesê derketiye. Ez bi girîngî destnîşan dikim ku ev cinawir bi tenê ji ber lawazî û qelsiyên sedsala 16. keys nedîtiye û ji qefesê nereviyaye.

Ji bo vê mijarê dixwazim mînaka jinê analîz bikim û bi vî awayî vî beşî bi dawî bikim. Bêguman lêkolînên femînîst hê bi pêşketinên nû ji bo rastiya jinê derkeve rûyê zemîn alîkariyeke girîng didin. Lê ez yeqîn dikim ku ev xebatên ez behsa wan dikim bi giranî di bin şert û mercên serweriya zilam de têne meşandin. Bi zêdeyî reformîst in. Gelekî heyatî ye ku mirov bi nêzîkatiyekê di tevahiya kokê de bi mijarê ve dakeve.

Lêkolînên biyolojîk di nava cinsê mirov de rola jinê ya kokbûnê rohnî dikin. Yê ji gewdê rastî veqetiyayî jin ne, zilam e. Ji ber ku jin ji diyalektîka pêkhatina gerdûnê dernakeve hestiyar e. Nemaze di dema şaristaniyê de tim li qatê herî jêr hat hiştin, vê kir ku ev avahiya xwe heta roja me ya îro bîne. Aqlê zilam timî dixwaze aqlê jinê yê hisbarkirî timî weke 'kêmaqiliyê' û vê jî weke karketera wê bi xwe nîşan bide. Aqlê zilam, li ser jinê çend operasyonên mezin meşandine, dimeşîne:

Yekemîn, ew kiriye koleya pêşî ya malê. Ev pêvajoyê bi tepisandin, zordestî, destavêtin, heqaret û tevkujiyên xeternak barkirî ye. Rola ji bo tê naskirin ew e, ji nîzama milk re bi qasî ku tê xwestin

'dolan' bîne. Îdeolojiya xanedaniyê bi vê dolê ve gelekî girêdayî ye. Di nava vê statuyê de jin ji sedî sed milk e. Bi qasî ku nikaribe rûyê xwe nîşanî kesekî din bide, namûs û malê xwediyê xwe ye.

Duyemîn, amûrekî seksê ye. Di tevahiya xwezayê de têkiliya cinsî ji bo zêdebûnê ye. Bi armanca dewama jiyânê ye. Li cem mêrê mirov, nexasim bi êsîrkirina jinê re, bi giranî jî di pêvajoya şaristaniyê de rola bingehîn ji seksê, xwesteka têkiliya cinsî ya sînornenas û belovajî pêşketina wê re tê dayîn. Li cem heywanan demên cotbûnê gelekî bi sînor in (bi giranî salê carekê), lê li cem mirovê mêr hema hema dixwazin têkiliya cinsî derxin rojê bîstûçar saetan. Jin ber bi roja me ya îro ve kirine amûrekî timî her cure seks, xwesteka cinsî û desthilatdariyê li ser tê ceribandin. Cihêkirina ji hev a malên taybet û giştî êdî ti maneya xwe nemaye. Ji ber ku her cih û her jin êdî jina mala giştî û taybet tê hesêb.

Sêyemîn, kedkara bêheqdest û bêberdêl e. Karûbarên herî zehmet bi wê têne kirin. Berdêla wê, hinekî din wê neçarî 'kêmbûnê' dikin. Ewqas piçûk hatiye xistin, bi rastî xwe li gorî mêr 'kêm' mayî qebûl dike, û ji lewra jî bi her çar lep û ligan xwe bi dest û serdestiya mêr ve girê dide.

Çaremîn, ew kirine metayê herî tenik. Marks ji bo pere dibêje 'qralîçeya metayan.' Ya rastî, ev rol zêdetir a mêr e. Qralîçeya rastî ya metayan jin e. Têkiliyek nîne ku jin jêre neyê pêşkêşkin. Ti qad jî nîne jin têde neyê bi karanîn. Bi cudahiyeke, herçiqas her meta berdêlekî xwe yê hatiye qebûlkin hebe jî ji bo jinê ev berdêl ji bêşermiyeke mezin a bi navê 'eşqê' bigirin heta zirta "Heqê keda dayikan nayê dayîn" bêhurmetiyeke mezin e.

Aqlê zilam ê şaristaniyê wî kiriye cinawir piştî ku ev danûstendin ji bo jina bêyî wê natebite rewa dît, ma wê çî bi serê civaka mirov û hawîrdorê ve neyne! Ev aqil bi hezar hîle, dekûdolab, derew, cinawiriya şer, belovajiya îdeolojîk radibe ango aqlê civak û hawîrdorê xira dike, ji bilî dengê tenekeyê ti deng jê nayê aqlê analîtîk e. Rawestandina vî aqlî, beriya her tiştî ji nû ve bi cîbicîkirina polîtîka û exlaqê civakî yê hilweşandiye mumkîn e. Ya rastî, mirov dikare bi vî awayî destpê bike. Ji ber asta aqlê analîtîk gihîştîyê di tevahiya neyênîyan de xwedî rol e, careke din li dijî sîstemên şaristaniyê girîngiya pêşdebirina sîstema şaristaniya demokratîk weke wezîfeyê dijwar li pêşiya me radiwest e. Divê mirov qîmet û nirxeke mezin bide aqil, ev esas e. Aqlê civakî rastiyeke e. Civak bi xwe ew qad e ku aqil lê tê cem hev, zêde dibe. Bêhêvîbûn ti maneya xwe nîne. Dengê din heye ku ji tevahiya pîroziyan diharike û tê heye, û weha dibêje "Me aqil da we, hema bi tenê di rêya şer de bi kar neynin, di rêya xêrê de bi kar bînin. Hingê her tiştê pêdiviya we pê heye hûn ê bi dest bixin!" Bi rastî divê em vî dengî bigirin û fêhm bikin. Dengê wijdan ku jêre aqlêselîm ê civakê jî tê gotin û dengê exlaqî yê civakê jî vê dibêje. Dengê dixwaze hunerê azadiyê yê jêre polîtîka civakî tê gotin were bihîstin jî heman tiştî dibêje. Xebatên civaka demokratîk pratîka vî dengî ye. Sîstema şaristaniya demokratîk teoriya vî dengî ye.

Beşên ji niha û pêve wê zêdetir bi armanca daketina çavkaniyên berbiçav ên van dangan bin (dengên ji destdanahev a aqlê analîtîk û aqlê hisî derdikevin) û bi armanca rohnîkirina rêyên wan ên çareseriyê nîşan didin bin.

6- DERKETINA PIRSGIRÊKA CIVAKÎ

Kêliyên pirsgirêkan di diyalektîka xwezayan de weke pêvajoyên danehevên çendayetiyeke ji aliyê çawayetiyeke ve çip dikin têne terîfkirin. Nîzam, di teoriyên pêşketinê de weke navberên gelekî kin ên kêliyên veguherînê têne terîfkirin, di teoriyên kaosê de jî ya bingeh rewşa kaotîk e, û ji lewra nîzam û

pêşketin weke kêliyên bi sînormayî têne destnîşankirin. Bi qasî fikrên kaotîka domdar, fikrên pêşveber ên domdar jî aqlê mirov gelekî mijûl kirine. Bêguman ên aqlê mirov weke neynika nîşanker şîrove dikin hene, fikrên bingehê her aqlî di mirov de dibînin jî kê mînin.

Zehmet nîne ku mirov di van fikran de şîroveyên gerdûngir û îzafîgiriye bixwîne. Ji bo ez hinekî din bi awayekî berbiçav nêzî mijarên bi vî rengî bibim min hewce dît ku ez naveroka aqlê civakî bigirim dest û bidim naskirin. Ji lewra pêşkêşiyê min heta niha kirin, bi armanca amadekariyeke asta xwe ya serwextbûnê pêşketî, gavavêtin û ketina çavkaniya pirsgirêka civakî ye.

Di tevahiya dîrokê de gavavêtinên girîng ên fikrî weke berhemên du deman diyar dibin: Demên nîzam li rêya xwe dimeşe, xweşhaliya civakî tatmînkare, û pirsgirêkên mezin pêk nayên, ji aliyê fikrî ve jî pêşketina xwe bi heman awayî nîşan dide. Fikrên pirsgirêkên xwe kê mî pêşveber in, xweşhaliyê diyarî dikin. Mirovan ewle dikin. Gelekî behsa mayîndebûnê dikin. Pirsgirêkan tîn û diçin dihesibînin. Bêtir li ser Xwezaya Yekemîn radiwestin. Naxwazim xwezaya civakî bikin mijara guftûgoyê.

Demên nîzam asê dibe, dixetî û weke berê nameşe, fikir bi pirsgirêkan barkirî ne. Bêtir li ser Xwezaya Duyemîn radiwestin. Di van deman de gera li dîn û felsefeyên nû bi lez dibe. Derketina ji nava pirsgirêkan di têgihîştina fikir, dîn û felsefeyên nû de tê gerîn.

Di dîrokê de pêngavên mezin ên fikrê di van demên bi pirsgirêk û xweşhal de pêk hatine. Mirov herikîna fikrî ya van deman dikare di tevahiya şaristaniyan de bişopîne. Em di dema xweşhaliya mezin a civaka Sumer de şahidiya derketina fikreke muhtesem a mîtolojîk dikin ku bandorê li tevahiya dînan mezin, felsefe, zanist û êkolên hunerê dike. Ti dînekî mezin, têgihîştina felsefeyê, têgihîştina huner û zanistê nîne ku vê fikra Sumerê bandor lê nekiribe. Derketina fikra Yewnanistana Serdema Antîk jî bi civaka xweşhal a destpêkê re têkildar e. Li cem Sumeran cografya bi bereket a Mezopotamyayê di bingehê vê xweşhaliyê de cih digire, li Yewnanistanê jî bereketa li herdu peravên Egêyê ev yek pêkaniye. Li beramberî mîtolojiya Sumeran, li Îonyayê fikra felsefî derketiye pêş. Pêşketinên zanistî û hunerî di asta şoreşê de ne. Ewrûpayaya Rojava jî bi xweşhaliyeke bi heman rengî gavavêtina xwe ya mezin a fikrî ji sedsala 16. ve wê li nava dinyayê bi tesîr bike.

Di vir de xusûsa balê dikişîne ew e, di hersê ceribandina xweşhaliyê de şoreşên fikrê der barê Xwezaya Yekemîn de gav avêtine. Lê kengî xweşhalî kê mî dibe û pêxîrtengî benê xwe dişidîne guftûgoyên li ser Xwezaya Duyemîn zêde dibin û bi lêgerînên nû fikrên nû barkirî dibe. Hinek fikrên bi hesreta nîzam û xweşhaliya berê barkirî timî li rabihuriyê digerin, lê yên nûtiyê dixwazin gazinan ji xirabûna nîzamê û giraniya pêxîrtengiyê dikin û fikrên utopîk pêşkêş dikin. Gelekî behsa şeweyên nû yên civakî tê kirin. Gelek civak di encama van lêgerînan de pêk tê. Ji komên mezheb û dînan bigirin heta bi derketina ezbetên nû yên qebîleyan û heta di mînakê Ewrûpayê de hat dîtin çawa netewe pêk tîn. Bi vî awayî gelek şeweyên civakî pêk tîn.

Em dema ku di çarçoveya dîroka fikrê de çav li dîrokê digerin em pirsgirêkên civakî nas dikin, lê herweha em dibînin ku pirsgirêkên civaka roja me ya îro jî weke çiyar mezinbûne û mumkînin nîne ku mirov vê mezinbûna zêde ya pirsgirêkan heta bi mejiyê hestiyê xwe his neke.

Ez hewl didim bêyî ku bi zanistê civakî yê navend Ewrûpa ve girêdayî bimînim bifikirim. Haya min jê heye ku ev şewaz gelekî hewce ye. Hin kes dikarin vî şewazê fikrê sivik bibînin û weke derketina ji rêya zanista civakî jî mehkûm bikin. Lê ev hukim wê xeman min nebe. Bi rastî zanista civakî ya navend Ewrûpa bêhna serweriyê jê diçe. Yan serwer dike yan jî dixê bin serweriyê. Lê ya pêdiviya me pê

heye, em bibin kirdarê demokratîk û bi awayekî dadiyane parve bikin. Zanista civakî ya Ewrûpayê bi xwe lîberalîzm e, ango îdeolojiyek e. Lê ev rastî ewqasî veşartîye, fikrên rexneker ên dijberên mezin jî karîbûye qebûl bike. Wexta ku ev kiriye, jêhatî ye ku hêza serdest a bi serhevkerinê nîşan bide. Ji bo ez nebim qurban û bi ser wê ve nebim, ez dizanim ji bilî pêşdebirina cudatiya hêza analîzên xwe rê û çareyeke min a din nîne. Lê ev helwesta min antî-Ewrûpayîti nîne. Antî-Ewrûpayîti jî parçeyeke fikra navend Ewrûpayê ye. Ez wexta ku bi tespîta Ewrûpa li Rojhilat e, Rojhilat jî li Ewrûpayê ye, dikevim rê, ez dizanim kîjan nirxên me gerdûnî ne, û welê dibim xwedî helwest. Gelek nirxên Ewrûpayê îroya nirxê me bi xwe ne, rewşa pêşdebirî ya nirxên me yê cewherî ne. Divê em baş bizanibin ku yê xwe herî zêde antî-Ewrûpayî hesibandine, pîrriya wan bûne aliyên paşverû yê lîberalîzma Ewrûpayê. Pratîkên sosyalîzma pêkhatî û rizgariyên neteweyî bi van mînakên tijî ne.

Ceribandinên sosyalîzma zanistî yê Marks û Engels ji bo pîrsgirêkên dema xwe weke çareserî pêşdebirin. Ji dil ji vê yekê bawerkin. Pîrsgirêk terîf kiribûn, kapîtalîzm weke sîstem kiribûn têgîn û wexta dor hatibû çareseriyê sîstema sosyalîst destnîşankiribûn, bawerîya wan bi van temam bû. Jixwe 'sosyalîzma zanistî' ya di bin destê wan de hat pêşdebirin ev bawerîya wan misoger dikir. Lê dîrok bi awayekî din meşîya û pêşket. Utopiyagerên ber jî bendewariyên xwe yê bi heman rengî hebûn. Bendewariyên Lenî ji Şoreşa Rûsyayê bi awayekî din bû. Gelek şoreşgerên Fransî hêvî û xeyalên xwe şikiyan. Şoreşê gelek zarokên xwe daqurtandibû. Kûrahiya dîrokê bi mînakên bi heman rengî tijî ye. Tevî ku çareserkerên pîrsgirêkan hem gelekî bi îman bûn hem jî gelekî bi serwextî tevdigeriyan. Hingê di terîfkirina wan a pîrsgirêkên civakî û ezmûnên wan ên çareseriyê de hinek tişt kêm û şaş hebûn ku ewqas zêde ji rêderketin û heta bûyerên berevajî diqewimîn. Çawa ku em gelek caran dibêjin, mesele kêm hewldan, serhildan û şer nîne. Ev hene, belkî jî zêdetir hene. Rastiyên bi vî rengî min gelekî tengav dikin ku ez di warê terîfkirina pîrsgirêka civakî û mijara çareseriyê de gelekî bi ihtiyat bim. Eger em dizanin ji tecrubeyên mezin dersan bigirin û bîranîna qehremaniyên mezin re bi hurmet bin, her gava em biavêjin divê ders barkirî û gelekî bi hurmet be.

A- TERÎFKIRINA PIRSGIRÊKA CIVAKA DÎROKÎ

Ez di du beşên pêşî yê parêznameya xwe de bi giştî desthilatdarî, bi taybetî jî li ser yekdestdariya desthilatdariya kapîtalîst hûrûkûr bûbûm. Herçiqasî di nava wan de gelek kêmasî hebin jî ez yeqîn dikim ku sîstema şaristaniya navendî weke xet baş nîşan dane. Ya girîng ew bû, pêşkêşkirina xelekên sereke yê pêşketinê bû. Hem mijar hatibûn terîfkirin, hem jî pêşketina zincîrwarî ya danehevên desthilatdariyê yê sermayeyê jî digirin nava xwe weke kumulatîf hatibûn pêşkêşkirin. Wexta ku min ev herdu beş nivîsîn, min berhema berhevkerî ya Andre Gunder Frank bi navê **Sîstema Dinyayê** nexwendibû. Ya min pêşkêş kir hem şeweyekî din ê veguhestina vê berhevkerinê bû, hem jî ji wê zêdetir sîstematîkeke xwe ya çareseriyê hebû ango meyla bi şaristaniya demokratîk ve girêdan hebû. Belkî ez niha binivîsim ez ê hê bi hostayî binivîsim, lê weke rêz û hurmeta ji dîrokê re weke xwe bimîne bi nirx û qîmetir e.

Mijara pîrsgirêka civakî sernavekî cuda ye. Armanca xwe ne pêşkêşkirina dîroka yekdestdariya desthilatdariyê ye, ne jî guftûgokirina çareserîya demokratîk e. Ya ez dixwazim biceribînim ew e, pîrsgirêka civakî di nava pêkhatina teorîk û pratîk de pêşkêş bikim. Ez yeqîn dikim ku wê ev yekê alfakariya çareserîya pîrsgirêkê bike. Ez nabêjim, ez heta niha li ser mijarê hîç ranewestiyam. Ji ber ku perçeperçe gelekî li ser sekinîm. Lê eger mirov bi awayekî yekpare pêşkêş bike, dibe ku mirov jê gelekî baştir hîn bibe.

Pirsa divê mirov pirsgirêka civakî çawa bike mirov difikirîne. Hin fikir hene ku feqîriya civakî, hinek jî bêdewletiyê, hinekî din ji wan qelsiya eskerî, hinek jî şaşiyên polîtîk ên sîstemê, wekî din jî hinên din aboriyê û rizîna exlaqî pirsgirêk dihesibînin. Belkî jî qadek bi tenê namîne ku pirsgirêk neyê hesibîn. Di nava van nêrînan hemûyan de dibe ku aliyên rast hebin. Lê ji nîşandana pirsgirêkê bi xwe gelekî dûr in. Bi ya min manedartir e ku mirov pirsgirêka civakî weke bînpêkirina dînamîka bîngehîn a civakê pêşkêş bike.

Civak ji civakbûnê tê derxistin, ez difikirim ku divê mirov vê bike pirsgirêka bîngehîn. Di vir de xusûsa yekemîn hebûna nîrxên civakê diyar dikin, hebûna wê ya civakî ava dikin û dihûnin in. Ez behsa wê xusûsa ku em jêre bi xwe hebûn dibêjin dikim. Duyemîn, ez behsa wan bûyer û pêşketinan dikim ku ev xwebûnê, hebûnê ji xwebûnê derdixe, bîngehê hebûnê ji naverastê radike. Eger ev herdu xusûs di zikhev de biqewimin, wê wextê pirsgirêkeke mezin a civakî heye. Mînak, eger di dema klanan de demeke qeşabûnê tevahiya klanan ji holê rake, em ji vê re nikarin pirsgirêk bibêjin. Ji ber afet û belayên xwezayî li derveyî îrade û vîna me pêk tên. Ji bo bibin pirsgirêk divê bi destê mirov bêne afirandin. Pirsgirêka ekolojîk bi xwe jî kengî bi destê mirov pêkhatiyê weke pirsgirêk hatiye terîfkirin. Naxwe em pirsgirêka bîngehîn a civakî, bi hêzên civakê ji bîngeh ve xira dikin, ji hev dixin girê bidin em ê ber bi terîfeke rast ve biçin.

Ez di serê van hêzan de yekdestdariya sermaye û desthilatdariyê dibînim. Ji ber ku ev herdu hêz bi xwe weke desteserkerên berhema zêde binê hîmê civakê dikolin. Ji niha û pêve ez ji yekdestdariya sermaye û desthilatdariyê bi hev re yekdestdarî bibêjim. Ji bo mirov mijarê bêtir zelal bike û bi kêr bê, hewce ye ku rewşa civakê ya bêpirsgirêk, normal û xwezayî jî terîf bike. Di kîjan asta komê û şeweyê wê de dijî bila bijî, eger ew civak bi awayekî azad avahiya xwe ya exlaq û polîtîkayê pêk tîne, ji rewşa vê civakê re em dikarin bibêjin normal e, yan jî civaka xwezayî ye. Mirov dikare ji vê civakê re bibêje, civaka vekirî yan jî civaka demokratîk. Ji ber ku di beşên pêş de em ê li ser gelekî rawest in, bi kurtî ez ê çareseriyê weke tam lîberal, dewleta netewe, civaka xweşhal, civaka zêde dixwe, civaka pîşesaziyê û civaka xizmetê pêşkêş nekim. Ji ber ku gotinên bi vî rengî bi giranî spekulatîf in. Di civaka rastî de ev terîf berdêla xwe nînin. Belkî ya rast mirov wan weke hinek sifetan bi nav bike rastir e.

Naxwe em mehrûmkirina civaka azad a bi exlaq û polîtîk ji van xisletên wê yên bîngehîn dikarin weke destpêka pirsgirêkê bihesibînin. Hêza pirsgirêkê dide destpêkirin jî yekdestdarî ye. Divê em çarçoveya yekdestdariyê jî terîf bikin. Çi taybetî çî jî bi destê dewletê, eger berhemên zêde yên cotkarî, bazirganî û sînaî hatibin berhevkirin ev yekdestdarî ye. Di nava koma yekdestdariyê de rahib + zilamê bi hêz + şêx weke sêberên destpêkê bêguman hiyarerşîk in. Li gorî hêza xwe ji yekdestdariyê sûd werdigirin. Di tevahiya dîrokê de ev yekdestdariya sêber wê dabeşî gelek saziyan bibe. Her sazî jî wê di nava xwe de dabeş bibe, lê ji aliyê cewherî ve wê bandorên xwe zincîrwarî heta roja me ya îro bînin.

Divê mirov karakterê dîrokî yê yekdestdariyê yê herikîna wê ya kumulatîf û zincîrwarî her tim li ber çav bigire. Şaristaniya navendî hem sedema pêşketina zincîrwarî ya yekdestdariyê ye, hem jî encamê wê ye. Ez ê bi rik û îsrar vê xusûsê destnîşan bikim. Fikra modernîteyê di roja me ya îro de tengavkirineke xeternak a zeman ferz dike. Her tiştê tê tengavkirin di 'aniha' de tê fetisandin. Lê ya rastî 'aniha' dîrok e, paşeroj e. Modernîta bi vê ferzkirina fikrê bi sedem dîrokê qetil nake. Ji ber ku civakeke ji rêûresmê qutbûyî tu çawa bixwazî dikarî rêve bibî. Ti dîrok bi qasî dîroka yekdestdariyê nebûye xwedî şens zincîrwarî, zêde û mezinbûyî bê. Yekdestdarî bi vî awayî xwe dike dîrok û bi girîngiyeke mezin jî hewl dide civakan, bi tevahî koman bêdîrok bike, ya rastî wan di nava xwe de

bihelîne û bike mêtîngêh. Ji bo vê jî avahiyên mîtolojî, dîn, felsefe û zanistê pêk tîne. Kengî koman bêexlaq dike û wan dixwe rewşekê ku nikaribin polîtîka bikin jî heman hewldanên xwe nîşan dide.

Em ê yekdestdariyê weke têgîn timûtim bi kar bînin, ji lewra divê neyê ji bîrkin ku wexta em wê bi kar tînin, em wê di çarçoveyê aborî, eskerî, polîtîk, îdeolojîk û bazirganî de bi kar tînin. Ji ber ku ev komê berhemê zêde di nava xwe de bi vî awayî yan jî awayekî din parve bikin. Parvekirin rêjeya xwe çî dibe bila bibe û çawa dibe bila bibe wê cehwerê ti carî neguhere. Hinek çarçûmên bereketa ekonomîk pêk tînin, carnan jî esker û yên din –çîna polîtîk, taximê îdeolojîk, zumreya bazirgan –li gorî girîngiya xwe wê di rêjeya para xwe de bibin xwedî gotin. Têgînên yekcar ên mîna çîn û dewletê dikarin mijarê şîlo bikin. Yekdestdarî weke şîrketekê zordestî û mêtinkariyê hê bêtir bi roleke zelal radibe. Li pişt wê pêkhatinên weke çîn û dewletê jê zêdebûyî ne. Jêbûyînan destê duyemîn in.

Di rêza sêyemîn de avabûna bajêr ji yekdestdariyê dibe. Bajar weke biryargeha zordestî û mêtinkariyê ya yekdestdariyê serê xwe radike. Bi perestgehê re ketiye zikhev, ji ber ku girîngiyê bi gera li rewakirina îdeolojîk dide. Naxwe bajêr bi rewşa xwe ya di dîrokê de pêk hatiye, berê pêşî weke perestgeh, biryargeha eskerî, binkeya avahiyên (qesr) rûniştina bûrjûvayê (bi maneya 'bajarî' em ji hemû beşên mêtinkar re dikarin bûrjûva bibêjin) derdikeve ser dikê. Girse û qelebalixiya di kelheyan de weke xelesa duyemîn a li dora wan bi rola evdên xizmetkar radibin. Mirov ji wan re çîna kole jî dikare bibêje.

Di dîrokê de rastiya birc û kelheyan ku her tim derdikevin pêşîya me, avahiya yekdestdariyê li bajaran eşkere piştrast dikin. Hingê me hêmanên pîrsgirêka civakî derdixin holê zelal kirine: Avahiya çîn, bajar û dewletê ya li dora yekdestdariyê bi xwe pêk hatine. Dîroka şaristaniyan bi awayekî belavbûna van sê pêkhatinan li nava zeman û mekan e. Mentiqê hêsan e: Derfet û îmkânên berhemê zêde çiqasî zêde bibin wê yekdestdarî jî pîr bibin, piştî li gorî rêzê wê avahiyên bajar, çîn û dewletê bilind bibin. Ev avahiyên bîngêh di heman demê de rêûresmên gelekî hişk jî pêk tînin. Çîrokên bajaran, rêûresmên dewletan, dîrokên xanedanan mijarên vegotinê yên serî û dawîya wan nînin. Bi tevahî kesên hişê wan dixebitin û bi devê xwe dikarin bipeyivin weke artêşa ulameyan rojane wê karê îdeolojîk ê rewakirinê pêk bînin. Hema bêjin çîrok û meseleya li hev neanîne nîne. Ji avakirina xwedayan (xwedayên bajar, xwedayên şeran), afirandina şeytan û cinan, tabloyên cennet û cehennemê heta bi wêjeya destanan qad namîne li nev neanîne. Li ser mayeya keda mirov avahiyên xeternak ên weke qebr, qesr, perestgeh, şano û stadoyûm hatin avakirin, mîna yekdestdarî bi wan hêza xwe nîşan dide. Bi şerên bi heman xeternakiyê bi tevahî gelek, qebileyek, bajarek û gundek ji bilî êsîrên kêrhatî tevî şênîyên xwe hemû hatin tinekirin. Ev şeweyê qirkirinê jî ji rêûresma yekdestdariyê ye. Jixwe her tiştê nîrxekî xwe yê aborî hebe, ji mêj ve weke xenîmetê şerê pîroz di pirtûka pîroz a yekdestdariyê de cih girtiye.

Di derketina pîrsgirêka civakî de guftûgoyeke girîng, piştî şoreşa cotkariyê der barê şewazê yekdestdariyê yê şaristaniyê de ye, ango der barê şewazê sêberên ji desthilatdariyê bûyî yê bajar, çîn û dewletê ye. Bi gotineke din, piştî qonaxa neofîtikê qonaxa şaristaniyê (qonaxên pêşketinê yên weke civakên koledar, feodal û kapîtalîst jî tîne binavkirin) bi şewazê xwe yê heyî mecbûrî bû? Civaka neofîtik derfet û îmkânê wê hebûn derbasî qonaxekê jor a cuda bibe û xwe neqevizîne qonaxa çînî û bajarê dewledar? Eger derfet û îmkânê wê hebûn, çima pêk nehat? Herçiqasî ev pîrs weke pîrsên spekulatîf bêne nîrxandin jî balê dikişînin ser mijarên girîng. Ji ber ku em ê mijarê di sîstema şaristaniya demokratîk de bi awayekî berfireh guftûgo bikin, bersiva ez ê bi kurtî bidim, girêdayî şewazê me yê lêkolîna xwezaya civakî dikare bê dayîn. Li gorî paradîgmayên şaristaniyên serdest

bûyer li gorî xeta çarenûsê, çawa divê bibin welê dibin. Her tişt li gorî mûcîbtîya qedere dibe. Çi li enî û çareya kê hatibe nivîsandin ew pêk hatiye. Bi tevahî hûnandinên metafîzîk bi vê îdeayê radibin.

Di analîza şaristaniya demokratîk de jî çî şîrovekirina şaristaniyê û şeweyên civakî yên di nava wê de, çî nêzîkatîyên wê yên der barê dewama civaka neolîtîk û veguherîna wê de cuda ne. Bi kurtî, rastiya civakî mîna ravekirina zanista civakî ya navend Ewrûpa nîne. Mirov dikare şîroveyên hê nêzî heqîqetê bike. Ji awayê dixwazin behsa wê bikin civak cuda pêk tê. Divê mirov cudahiya di navbera gotin û rastiye de bibîne, herweha girîng e ku haya mirov ji têkiliya di navbera gotin û şaristaniya navendî ya serdest de hebe. Li ser navê zanista civakî gelek nixandinên kategorîk ên tene pêşkêşkirin û weke rastiye nayên guftûgokirin tene qebûlkin bi giranî propaganda ne. Ev bi armanca piştperdekirin û veşartina rastiye tene kirin. Yê li ser navê sosyalîzma zanistî jî hatine pêşkêşkirin di navê de, gelek ekolên zanîn-agahiyên civakî di bin bandora giran a lîberalîzmê de ne. Bi kêmanî be jî ev mijar neyên rohnîkirin di bersivên bêne dayîn de wê para şaşiyê gelekî zêde be.

Eger mirov pirsgrêkên civakî bi derketina wan a orjîn terîf bike, ev yek ji bo mirov pêvajoyên pêşketinê bêtir bi awayekî rast şîrove bike derfet û îmkân dide. Pirsgrêkan bi şeweyê qonaxên sereke pêşkêşkirin û bêyî ku wan dabeş bike bi kategoriyên bingehîn girtina dest, pirsgrêkê di nava yekparebûna wê de nîşan dide û ji vê jî mirov bêtir hîn dibe.

- a- Qonaxa pêşî ya pirsgrêka mezin a yekdestdariya şaristaniyê, mirov dikare (nêzî salên) di navbera salên 3000 B.Z.-500 P.Z. de bi cih bike. Yekdestdarî ew rêxistin e ku di şertên zeman û mekan ên cuda de bi rêbazên cûrbicûr ji civakê berhemê zêde yê mezin vedizî ye. Ji civakên Sumer, Misr û Harappayê ji salên 3000'î B.Z. ve bi rêbazên (rêxistiniyên) em dikarin ji wan re sosyalîzma firewn jî bibêjin ji cotkariyê berhemekî gelekî zêde bi dest xistiye. Modela pêşî ya mezin a daneheva sermayeyê ye. Li gorî civaka neolîtîk bereket têra xwe zêde bûye. Ev bereketê bi xwe re bajar, çîn û dewlet derxistiye holê. Li ser derfet û îmkânên berhemê zêde yên bi civaka neolîtîkê ji zû ve destpêkirî yan bi rêbazên zorê yan jî bi yekdestdariya bazirganiyê serdema mêtinkariya mezin a pêşî destpê dike. Bêguman di sosyalîzma firewnan de mirov bi nanozîkê tene xebitandin û evdên tene xebitandin mîna cinsekî cihê yê heywanan tene dîtin. Di vî şeweyî de mêtinkarî bingeh e. Bi kurtî, xelesa orjîn a pêşî ya mêtinkariya navend-hawîrdor a roja me ya îro bi vî awayî hatiye damezrandin. Em bûyerên bi vî rengî bi awayekî eşkere di civaka Sumeran de li ber rohnîya belgeyên di dest de dikarin bibînin.

Bêguman bi vî şewazî hilberîn û desteserkirina berhemê zêde mîna xencera li nava dilê civakê hatibe xistin rê li ber pirsgrêkên mezin vedike. Dîroka mîtolojî û dînan bi çîrokên van pirsgrêkan tijî ye. Eger em mînakên bidin, pêşî Destana Gilgamêş, Tofana Nûh, efsaneyên Adem-Hawa û Habîl-Qabîl, hûnandina cennet-cehennemê, pevçûna Xweda Enkî-Xwedawend Înannayê. Wexta ku nakokiya şivan-cotkar tene vegotin di meseleyê bi xwe de ya efsane dixwaze îşaret pê bike ya xencerkirina YEKDESTDARIYÊ rê li ber vekiriyê ango çawa bi zor girtiye û mîna heywanan bi zor xebitandiyê û bi vî awayî berhemê zêde desteser kiriye.

Bêhejmar çîrokên bi vî rengî yên talan û xebitandinê dikin mijar û mirov matmayî dihêlin, bêguman wê zimanekî sergirtî bi kar bînin. Divê mirov baş bizanibe ku di wê demê de bi qasî serdestiya îdeolojîk herî kêr serdestiya fizîkî jî bi bandor e. Eger dîrok bi rastî carekê jî bi zimanê bindestan û yên hatine talankirin bihata nivîsandin, wer xuya ye ku em ê ji ya ji me re hatiye pêşkêşkirin bi rabihuriyeke gelekî cuda re rûbirû bûbûna.

Bi tenê hejmara koleyên di piramîdên (De ev qebrên wan in. Gelo qesrên wan çawa bûn?) firewnên Misrê de hatin xebitandin ji mîlyonan dibihure. Ev kole li devereke mîna xirbeyên heywanan komkirî dihatin girtin û bi qasî heywanan jî zikê wan nedihat têrkirin û di bin wan qamirçiyên kujer de di wan avahiyên xeternak de dihatin xebitandin. Koleyên heywan ên milkê xwe didîtin bi vî awayî dixebitandin. Milekî din ê yekdestdariyê eskerên wê jî êrîş dibirin ser komên li derve û ji van koman bi tenê erd û alavên kêrhatî desteser nedikirin, ji bilî yên dikuştin bi tevahî koma kêrhatî jî êsîr dikirin. Avahiyên weke kelhe, birc, qebr, arena, qesr û perestgeh ku îro jî mirovan matmayî dihêlin bi van êsîran dihatin avakirin. Eger bi mîlyonan ji wan di van cihok û erxên pêşî yên avdaniyê de nehatana xebitandin, bi herhalî wê ewqas berhemê zêde nehata bi destxistin û wê avakirina van avahiyên mîna dêwan mumkîn nebûyana. Ya din jî wê jiyana cennetwarî ya yekdestdariyê misoger nebûya.

Vegotinên bi koka xwe (mîtolojî, dîn, felsefe û ekolên cûbicûr ên hunerî-zanistî) yên şaristaniya navendî (pêvajoya ji şaristaniya hegemonîk a Sumer Mezopotamyayê heta bi şaristaniya hegemonîk a DYE ya roja me ya îro) ji bo vê pêvajoya xeternak cuda nîşan bidin bi heman awayê mirovan matmayî bihêle di serî de îdeolojî gelek saziyên joravahiyan pêşde biriye. Nexasim aqlê analîtîk qonaxa xwe ya herî berdar pêk anîye. Di pêşengiya yekdestdariya rahib de ji utopyayên mîtolojîk heta bi tabloyên cennet-cehennemê; têrê neke ji ravekirinên felsefî heta bi zanistê, heta bi agahî û zanyarên bersivên herî baş bidin fenomenên xwezayê, bersiv hatine pêşdebirin. Ji bo hêsan rêve bibin gavên pêşî avêtine nivîs, matematîk, astronomî û biyolojiyê. Ji bo xweşhaliya tebeqeya yekdestdariyê di encama gera li dermanên nebûyî de bingehe zanista bijîşkî hatiye danîn. Gera Gilgamêş 'li gihayê bêmiriniyê' beşa herî bi heyecan ê destanê ye. Mîmariya avahiyên kevirî, ji bo nemiran teknîka avahiyên nemir pêşde biriye. Wexta ku mîtolojî kêr maye, pêvajoya dînen bêtir hişk dogmatîk destpêkiriye. Ji bo ber dilê mirovên ketine rewşên xeternak xweş bikin, xwedayên bi pêjna xweda-qralan ava kirine. Aqlê analîtîk belkî jî berhema xwe ya herî mezin di gavavêtina dînen yekxwedayî de pêşkêş kiriye.

Ne bi tenê rê li ber pirsgirêka civakî hatiye vekirin; bi şêweyekî herî xeternak pirsgirêk hatiye çêkirin. Mîna kabûsê ketiye ser çanda maddî û manewî ya tevahiya civakê. Di Sumerî de maneya 'vegera li xwezaya dayik a pîroz' hê wê demê li gotina 'Amargî' hatiye barkirin. Mirovatiya piçûk hatiye xistin bi çirayê li rabihuriya xwe digere, xweziya xwe pê tîne. Ev kirine îdeolojiya demek berî demekê bimire û bigihîje cennetê. Jiyana cennetwarî ya li rûyê erdê carnana mîna xeyaleke dema neolîtîk a bê jiyîn êdî ji dinyayên din re têne hiştin û dibe mijara utopyayan. Têgihîştina dinyewî, sekuler, cihê xwe ji têgihîştina ji bilî axîretê nikare tiştêkî din bifikire hiştiye. Li hemberî vê pirsgirêka xeternak dinyayê di nava dewlemendiya xwe hemûyî de cûbicûriya xwe ji dest daye, hiştine ku weke cihekî ezab were tesewirkirin.

Exlaqê civakî û polîtîkayê derba kuştinê ya pêşî bi vê pirsgirêka yekdestdariyê xwarin. Qadên exlaq û polîtîkayê ku kevirên avakirinê yên civaka kominî ne, têne tarûmarkirin, polîtîka (dewleta xwedayî) û exlaqê serwer (ya rastî bêexlaqî) ê xweserî endamên komên teng ên yekdestdariya jor serwer kirin. Polîtîka û exlaqê civakî hê nehatiye pêşdebirin ji sedî sed ji hev hatiye belavkirin. Li şûna wan jî weke nîzama xwedayî dîniyên jiyane yên serweran û îdeayên îlahtiyê hatin danîn. Ji bo civakê bi tenê qebûlkirina van vegotinan weke baweriyên pîroz, heq hatiye qebûlkirin.

Çawa ku tê dîtin, bi tenê pirsgirêka civakî nehatiye çêkirin, ji wê jî wêdetir, civak ji civakbûnê derxistine, veguherandine xirbeyê heywanan ê yekdestdariyê. Kirine ku evdîtî-koletî weke rejîmeke asayî were qebûlkirin. Koletiya jinê ya şaxên wê kevin diçin, xwe heta dema pêşî ya hiyarerşîk dike jî kirine mijara herî berfireh a jiyane. Mîna ku ji civaka dayikê ya neolîtîk, ji civaka dayika pîroz tolê

hilîne, nîzamên xwedayî yên bi serweriya mêr hatin avakirin. Xwedawendiya jinê şopên wê hêdî hêdî wenda dibin, xwedayên di formê mêr de serdema serweriya wan a bi heybet destpê dike. Hê di wê demê de jin hem di tevahiya perestgehê de, hem jî di kerxaneyên rezîl de neçarî fahişetiyê kirin, ew di wir de girtin.

Bi teknolojiya avdaniyê ya heyî ev dema bi bereket mirov dibîne di dawiya salên 2000'î B.Z. de dikeve pêxirtengiyê dijwar. Çi hişkesalî çî jî xwêgirtina erdan di vê pêvajoyê de bi tesîrbûne. Lê bi awayekî bingehîn, piştî navbereke bi qasî du hezar salan hîmên damezrînê bi bandora pratîka civakî bi awayekî xwezayî derz lê dikevin. Harrapa ji zû ve belav bûye, bêdeng bûye; Misr bi nakokiyên kûr ketiye rewşekê nikare dewam bike; li cem Sumeran jî koma etnîk a serdest ji zû ve cihê xwe ji etnîsîteyên din ên şaristaniyan re hiştiye.

Sîstema şaristaniya navendî ya vê demê, ji bo pirsgirêkên giran ên rê li wan vekiriye çareser bike du rêyên girîng ceribandîye: Yekemîn, xwe ber bi derve ve belav kiriye. Piştî pêvajoya emperyalîzm û mêtînghekirinê ku wê gelek caran derdikeve pêşiya me, bi tenê ji bo demekê çareseriyên pêş dixê. Lê dîsa li pirsgirêkên nû rê vedike. Pirsgirêk çareser nebûne. Berevajî bêtir belav û zêdebûne. Pirsgirêkên li navendê, metropolê zêdebûne ji bo demekê derxistina wan a derve, kiriye ku bêhna wan bê ber wan, lê paşê qatbiqat zêdebûyî li wan vedigere. Di dîrokê de ev xekek bi cihguhertina timî ya navend û hawîrdorê gelek caran derkeve pêşiya me.

Ez yeqîn dikim ku metropola (navend) Sumer ji sê aliyan ve heta mirov deryayê jî lê zêde bike ji çar aliyan ve xwe derxistiye derve. Ber bi Rojava ve berhema belavbûna wê ya pêşî Misra Nîlê ye. Heye ku Misr pêşî weke kolonî, paşê jî serbixwe bibe û pêşketibe. Bêyî desteka derve, pêşketina şaristaniyêke mîna Misrê ya li cografyayêke çar aliyên wê girtî ihtîmaleke zehmet e. Ber bi Rojhilat ve belavbûna Sumeran li peravên Sîndê jî rê li çêbûna Harappayê vekiriye. Heman helwesta me ji bo Harappayê jî di cih de ye. Bêyî desteka derve, Harappa li çolê bi tenê dikarîbû bûbûya mûcîziyek. Li Çînê jî bi salên 1500 B.Z. hilatina qraltiya pêşî mirov bi heman nêzîkatiyê rave bike di cih de ye. Hîne di destpêka hilatina xwe de têkiliya navend-hawîrdorê di pêkanîna şaristaniya wê de xisleteke bingehîn e. Yek ji qadên girîng ên belavbûnê ber bi Rojhilat ve li Îrana îro cîranê Sumeran şaristaniya Elam-Sûsê ya li Sûsîanayê bû. Belavbûna ber bi Bakur ve jî ji aliyê komên otantîk ên Mezopotamyayê û hêza bingehîn a avakirina şoreşa neolîtîkê Aryen-Hûrriyan ve di ser Babîl û Asûrên zêde ji navendê dûr nebûn pêk hatiye.

Hûrriyên timî Sumer, Aqad (dema komên etnîk ên bi koka xwe Semîtîk) Babîl û Asûran hewl didan wê bikin kolonî mêtînghe, belkî jî berxwedana herî mezin a dîroka xwe li dijî wê şaristaniya navendî ya pêşî û orjîn daye. Mirov dikare vê pêvajoyê di kevalên Sumeran de bibîne. Destana Gilgamêş bi xwe jî eşkere tîne ziman ku sefera pêşî ber bi daristanên bakur ve hatiye kirin. Jixwe Iraq-Ûrûq a hemdem ku hê dikele, dewama wê rêûresm û rastiyê bi awayekî balkêş nîşan dide. Nakokiyên Kurdên bi koka xwe Hûrri û Erebên bi koka xwe Semîtîk belkî jî xisletên xwe yên ji 'Nûh Nebî' mayî hê tînin ziman. Bi tenê tiştê guherî navend-hawîrdor, hegemon û teknîk e.

Hûrri qebîleyên orjîn ên Kevana Bi Bereket in. Şoreşa cotkariyê hûrûkûr pêkanîne. Ji lewra xwediyê wê hêzê ne ku hem li ber xwe bidin hem jî şaristaniya xwe pêşde bibin. Bêyî ku hewcedarî navenda Sumer bibin di salên 3000'î B.Z. de yekemîn navendên xwe yên bajaran ava kirine. Gelek daneyên arkeolojîk ên vê yekê piştrast dikin derketine rûyê erdê. Nexasim li nêzî Ûrfayê kevirên mezin ên abîdeyî yên beriya şoreşa neolîtîkê hatine danîn (Girê Navikê, 10000-8000 B.Z.), ji aliyê nîşandana koka şaristaniya wê deverê di cîhana zanistê de holanên mezin ên dan hê dewam dike. Li gorî texmîna

min a şexsî, koloniyên bi koka xwe Hûrrî cara pêşî li Mezopotamya Jêr a Sumeran bi cih bûn. Ji lewra mirov dikare ku Împaratorî avakirina Hîtîti û Mîtaniyên bi koka xwe Hûrî ji salên 1600'î B.Z. ve li Anatolya Navîn û li Başûr-Rojhilat, fêhm bike. Li van qadan îhtîmala pêşketina şaristaniyên din jî heye. Analîza abîdeyên li Girê Navikê dikare der barê şaristaniyên cuda de rê li ber fikrên nû veke. Belavbûna Sumeran bi rêya deryayê (Kendava Basrayê), li Ummana û Yemena îro û heta li Hebeştanê rê li avabûna koloniyên şaristaniyan vekirîye. Li Ummanê hebûna bajarekî mezin herî kêr bi qasî Harappayê tê zanîn.

Rêya duyemîn a derbaskirina pêxîrtengiyê ji aliyê Babil û Asûran ve hat ceribandin. Babîliyan îndustrî û zanist pêşdebirin, Asûriyan jî yekdestdariya bazirganiyê ava kirin, bi vî awayî bê navber hewldan şaristaniya Sumer ji pirsgerêkên giran rizgar û belav bikin. Babil di zanist û îndustriyê de London, Parîs, Amsterdam û Venedîka rastî ya demê ye. Heta di dema xwe ya mezinbûnê û bilindbûnê de ji New Yorka roja me ya îro hezar qat xwedî navûdeng bû. Bê sedema Skender nefesa xwe ya dawî li Babîla temirî neda. Saddam jî belkî qurbanê dawî yê trajîk ê eşqê Babîlê ye. Hê bi hezaran ên wisa hene ku di nivîsê de bi cih nabin. Ez dema hewl didim yekdestdariya bazirganiyê ya Asûr analîz bikim yekser yekdestdariyên bazirganiyê yên Venedîk, Hollanda û Ingilîz têne hişê min. Yekdestdariyên bazirganiyê yên Asûr ên bi Fenîkiyan re belkî jî di dîrokê de bi rastî şîrketên herî afirîner û jêhatî bûn. Bêguman ji Asya Navîn (tê gotin li Çînê jî xuya kirine) heta bi Rojavayê Anatolyayê, ji Erebistanê heta bi peravên Deryaş tevna bazirganiyê (qarûmên navdar, ango cihên karê, karxane) danîn û xurtkirin. Ji sedî sed e ku Împaratoriya bazirganiyê ya herî mezin û pêşî damezrandin e. Salên 2000-1600, 1600-1300 û 1300-600 B.Z. ev axtepotê bazirganiyê ku xwe di sê deman de nîşan dide di dîrokê de yekemîn e. Lê di bazirganiya xwe de ji bilî bi sînor belavkirin û kûrkirina şaristaniya navendî ya Sumer wêdetir ti nirxekî xwe yê çareserker nîne. Jixwe yekdestdarên bazirganiyê divê her tim rahib + esker + rêveber hevparê yekdestdariya sereke bin. Lihevnekirina di nava wan de ji pevçûna li ser pargirtinê wêdetir naçe. Lê Asûr bi qasî hezar û pêncsed salî şaristaniya navendî ya Sumer li ser piştê xwe hilgirt û ev divê ti carî piçûk neyê dîtin. Yek ji xelekên bi hêz a zincîra şaristaniyê ye.

Ji ber ku Harappa, Umman, Hîtîti, Mîtannî û Misr nebûn xwedî heman serketinê di nava xwe de bi hêsanî ji hev de ketin. Asûriyan bi Fenîke, Med-Persan û Hîtîtên Dereng bi rêya bazirganiyê bandor li şaristaniya Grek kir û nayê înkarkirin ku vê yekê hişt di domkirina bînavber a şaristaniyê de bi rola herî diyarker rabe. Yekdestdariya bazirganiyê pirsgerêkan çareser nake. Lê gelek berhemên şaristaniyê yên pêşveber (Fikir û bawerî jî di nava vê de ne) li her alî belav dike û ji bo bigihîje û demeke dirêj li ser piyan bimîne derfet û îmkân dide. Naxwe wê biketa rewşa Harappayê. Belkî jî dîrokê çend hezar sal dubare bijiya. Lê dîsa jî yekdestdariya bazirganiyê yekdestdariya herî bêrehm a daneheva sermayeyê ye; divê mirov ji bîr neke ku nûnerên wê yên siyasî çawa ku di mînakê bircan de hat dîtin (ji keloxên mirovan kelhe û birc avakirin) ji kirinên herî zalim û xedar xwe paşve nadin. Ji vê jî zêdetir, cudahiya di navbera buhayên alavan de û cudahiya di navbera mal û mesrefa lêçûyê de bi kar tîne û bi keda herî kêr karê dike. Ev kara yekdestdarî dikin xusûsek e ku baş tê zanîn.

Em li vir behsa kîrîn û firotina metayên piçûk û bazirganiya bi armanca serfkariyê tê kirin, ne bi armanca karê ye, nakin. Divê timî neyê ji bîrkirin ku em behsa bazirganiya yekdestdariyê ya bi armanca karê dikin. Bi îhtîmaleke mezin bi sedema ku nikarîbû derkeve derveyî Harappayê û bazirganî nikarîbû pêşde bibe hilweşiyaye. Tê zanîn, Xanedaniya Nû ya Misrê jî (1600-1000 B.Z.) ji ber ku nikarîbû ber bi derve fireh bibe û jênehat yekdestdariyê ava bike, bi pevçûnên navxweyî û êrîşên ji derve temirîye. Eger bi qasî Sumeran belav bûbûna belkî jî dinya me gelekî cuda bûbûna. Çînê hewce nedît ku ber bi derve fireh bibe. Belkî jî ew bi xwe tîra xwe fireh bû. Eşkere ye ku şaristaniya navendî

ya pêşî, bi teqandina bendên li pêşiya xwe pirsgirêkên giran ên rê li ber wan vekir û bi belavkirina wan a li dinyayê karîbûye bigihîje qonaxeke cuda.

Fikirdar hene ku dibêjin, dibe ku di dîrokê de, di demên 1600-1200 B.Z. de şaristaniya Anatolya, Mezopotamya û Misrê cara pêşî gelekî ketin zikhev û bi vî awayî karektera hegemonîk a navendî girtin. Ji bajarbûnê dema zêrîn a bazirganî û arîstokrasiyê neyê gotin jî eşkere ye ku ew ji nişkê ve ji qonaxekê gihandine qonaxeke gelekî jor. Eşkere ye ku alîkariya belavbûna pirsgirêkê kiriye, di timûtim cihguhertina hegemondariya navendî de rol girtiye û kiriye ku temenê wê dirêj bibe. Peymana Qadeşê ya navdar (1280 B.Z.) vê rastiya demê nîşan dide.

Pêxîrtengiya şaristaniya navendî salên 1200-800 B.Z. ket navê, kengî teknîka hesin ket pêşiya teknîka tûnc (3000-1000 B.Z.) sivik bû. Pêşketinên di teknîkên hilberîn û şer de timî cudahiyên demên xwe diafirînin. Bêguman a diyarker pêşketina civakî ye. Lê ev pêşketin ji nêz ve têkiliya xwe bi teknîkê re heye. Navenda hegemonîk cara pêşî ye ku derdikeve derveyî Mezopotamyayê. Gavên pêşî yên ber bi Rojava, Ewrûpayê ve têne avêtin. Di erdê re împaratoriya Med-Pers (600-330 B.Z.), di deryayê re jî Fenîkiyan (1200-330 B.Z.) ev gavên qonaxa derbasbûnê pêk tînin avêtin. Ûrartû jî (850.600) bi roleke bi heman rengî rabûn. Pêxîrtengiya civakî bi teknolojiya hesin û rêyên bazirganiyê yên belavbûn û kirin bin ewlehiyê bi temamî derbas nebe jî, sivik bû û dewam kir. Rêyên bejî yên bazirganiyê yên împaratoriya Med-Pers (hegemondariya wê), pêngava Fenîkiyan a li ser bazirganiya Deryaspi girîng e. Grekî demeke dirêj neçar weke kolonî û mêtîngehên van herdu şaristaniyan man. Dîrok (dîroka navend Rojava), herçend şaristaniya Îonyayê orjîn bihesibîne jî lêkolînên rastî nîşan didin ku her tiştê xwe ji belavbûna van herdu şaristaniyan girtiye. Em wexta li bandora Med-Pers û Fenîkeyê bandora Misr, Babîl û Girîtê jî zêde bikin, em bibînin şaristaniya navdar a Grek bi giranî ji derve hatiye û ev rastiyeke înkara wê nabe.

Bêguman mirov nikare senteza Grek-Îonyayê piçûk bibîne. Lê eşkere ye ku orjîn nîne. Jixwe ti şaristanî orjîn nîne. Tevahiya wan nirxên civaka neolîtîk yan bi desteserkirinê yan jî bi yekdestdariya bazirganiyê û bi pirranî jî bi xebitandina herdu rêbazan di zikhev de bi dewşirmekirina nirxên civaka neolîtîkê xwe ava kirine. Dibe ku veguherandibin û sentezên nû afirandibin. Lê çawa ku Gordon Childe jî diyar dike, vedîtinên teknîkî yên civaka neolîtîk di dema 6000-4000 B.Z. de li kevana Toros-Zagrosê, xwedî wê giraniyê ne ku bi vedîtinên piştî sedsala 16. yên Ewrûpayê re dikarin bêne muqayesekirin. Şaristaniya navendî pêşî ji salên 4000'î B.Z. ve bi pêşdeçûna bajarê Ûrûkê re li dora vê teknîkê tê avakirin. Mijara bîngêhîn a şerê navbera Xweda Enkî û Xwedawend Înannayê Me'yên ji wê dizîne (Tê maneya vedîtinên teknîkî). Di vir de têkiliya di navbera serdestiya mêr a bi şaristaniyê re pêş dikeve û serdestiya teknolojiyê de destnîşan dike. Ev mînak bi xwe jî nîşan dide ku mîtolojiya Sumer qîmeteke xwe ya çend mezin a hînkirinê heye. Jixwe zimanê demê bi mîtolojiyê barkirî ye. Hemin wê weke zimanê roja me ya îro neyê bi karanîn.

Şaristaniya Grek-Îonya ya li herdu peravên Egeyê pêşde diçe, bêguman di nava xelekên zincîra dîrokî de xelekeke girîng e. Di pêşketina civakî de pêngaveke mezin e. Hem di qada zêhnî hem jî di qada pratîkî de alîkariyên xwe gelek hene. Mîrateya di çûnûhatina deryayê ya ji Fenîkeyan girtî de gelekî pêşde biriye. Li peravên Ewrûpayê xwe li avakirina koloniyên berfireh rakişandîye. Dîsa teknîka nivîsê bi saya mîrateya Fenîkeyan pêşde biriye di alfabe ya roja me ya îro de xwediyê pareke girîng e. Di tevahiya zanistên demê yên têne zanîn de rê li pêşketinên şoreşgerane vekiriye. Di felsefeyê de tam şoreşek pêk hatiye. Bi xwedayên Olympos nuqtaya dawî li dema xwedayên Sumeran daniye. Bi Homeros rêûresma Destana Gilgamêş derxistiye asta herî bilind. Di warê şano, mîmarî, muzîk û wekî

din de rê li pêşketinên şoreşane vekiriye. Bajarên bi heybet hatine avakirin. Di teknîka avahiyên perestgeh, qesr, şano, stadyûm û meclîsan de guhertinên pêkanîn qîmeta xwe ya klasîk hê jî diparêzin. Mirov nikare pêngava wê ya hilberîn û bazirganiyê piçûk bibîne. Pêşketinên îndustriyel jî girîng in. Di qada polîtîk de mînakên demokrasiyê yên bibin malê dîrokê pêşkêşkirine. Di çarçoveya şaristaniyê de be jî piştrast kiriye ku demokrasi jî şêweyên din ên rêveberiyê serdestir e.

Lê tevî van tespîtan hemûyan, rastiyek heye naguhere ew jî ew e, qonaxa şaristaniya Grek-Îonyayê xelegeke sîstema şaristaniya navendî ya bi Sumeran destpêkirî ye; berevajî ev tespît vê piştrast dikin.

Wexta ku em di çarçoveya mijara xwe de li şaristaniya Grekê binêrin, em dibînin rola wê ya di çareserkirina pirsgirêkan de, ya rastî para wê ya di pêşdebirina pirsgirêkan de, bi hêsanî em dikarin bibêjin ti cudahiya wê ji şaristanyên din bi kok nîne. Di serî de demokrasiya Atînayê, bi tevahî pêşketinên wê rê li wan vekir, çareserkirina pirsgirêkên şaristaniya navendî li aliyekî, nîşan dide ku girantir kiriye. Eger em van rêz bikin:

Êsirtiya jinê têra xwe hatiye kûrkin. Jin ne bi tenê li malê zarokan tîne û weke koleya bi barên herî giran radike xizmetê ji mêr re dike; tevlibûna wê ya polîtîka, spor, zanist û rêveberiyê qedexe ye. Jinên dibezînin tevahiya karên giran ên hilberînê. Eflatûn di wê fikrê de ye ku jiyana bi jinê re wê zirarê bide esilzadetiya mêr. Ji ber vê sedemê homoseks zêde bûye. Li derveyî jinê jî koletî gelekî pirr û belav bûye. Cara pêşî hejmareke zêde ya koleyan derdikeve holê. Saziya eskeran a pere tê vedîtin. Ne bi tenê alav, koleyan jî difiroşin derve. Li beramberî vê çîneke efendiyan a herî kurtêlxur çêbû. Têgîna arîstokrasiyê pêk tê. Qada civakî bi hêmanên civakî yên kurtêlxur tijî bûne. Beşên herî nêzî çîna bûrjûvayê berhemên şaristaniya Grek in. Bi kurtî, li pirsgirêkên qada civakî yê nû zêde bûne û kevin jî bi awayekî hê zêdetir giranbûyî dewam kirine.

Di pêşketina avakirina bajar de bûne xwedî heybetekê, bajar şêweyekî avahiyê yê organîk bi dest xistiye. Lê ev pêşketin di berdêla girankirina pirsgirêkên civakî de pêkanîne. Avahiyên zîggûrat û piramidên mîna ku veqetiyane parçeyan û di bejna çîyan de dubare bûne. Çawa ku qonaxa yekemîn a bajarê jî avahiyên perestgehê û qetên bi ser ve pêk hatibe, qonaxa duyemîn jî bi kelheyên hundir û bircên yekemîn û duyemîn ên qûntara wan hatibe temsîlkin, di qonaxa sêyemîn de ev dabeş tene rakirin û qetên nû bi ser ve tene kirin û bi vî awayî dewlemendiya mekan û heybet tê bidestxistin. Bi mezinbûna yekdestdariyê re paralel pêşketinek heye. Bi vê pirsgirêk çareser nabin, bêtir tene mezinkin. Artêşa koleyan jî berê qatbiqat bihurî ye. Wekî din jî koleyên bêkar pêk hatine. Cara pêşî ye ku mirov xwe evçend di rewşeke bêqîmet de dibînin. Ji vê girantir pirsgirêka civakî nabe. Ji sîstema bêkaran biafirîne sîstema xedar û zalim nabe.

Mirov mezinbûneke bi heman rengî li cem amûrên desthilatdarî û dewletê jî dikare bibîne. Desthilatdariyê ji qatên jor ber bi qatên jêr ve dagirkeriya xwe mezin kiriye. Zêdegaviya dewletê ya di fetisandina polîtîkayê û hukimkirina civakê de pêşdeçûn heye. Brukrasiya dewletê pêk hatiye. Çîna eskerî cihêwaziya xwe daye qebûlkin. Bi awayekî giştî, otorîteya desthilatdariyê ya li ser jin, zarok, ciwan, kole, gundî û zenaetkar ên di nava civakê de zêde bûye. Aliyê herî xemgîn ê demokrasiya Atînayê ew e, bi awayekî pirr eşkere xilasbûna polîtîkayê li hemberî dewletê raxistiye pêş çavan. Rêûresma demokratîk civakî di mînaka Atînayê de mîna ku bi destê arîstokratan nefesa xwe ya dawî daye. Bi herhalî dersa herî girîng a divê em ji demokrasiya Atînayê bigirin ev e.

Yekdestdariya şaristaniya Romayê (750 B.Z.-500 P.Z.) di çarçoveya dewama rêûresma Îonya û yekparebûna wê ya hundir de ye. Fena mînakên ji nîvgiravekê veguhestine yeka din. Xusûsa herî

girîng a mirov dikare bibêje, eger Grekî dema zarokatî û ciwantiya vê şaristaniyê bin, Roma jî dema stewîn û kaltiyê wê ye. Cara pêşî zanîbûn ku yên ji Rojhilat girtine li dijî Rojhilat bi serdestbûnê bi şêwazekî dawerivînin hinavê xwe û sentez bikin. Serketina Romayê ew e, di berdêla beşekî Ewrûpayê bi awayekî bêrehm dagir û kolonî bibe, karîbû tevî şaristaniyê bike. Ji bilî vê, Roma ji her alî ve pîvanên zêde mezinkirî yên Grekê îfade dike. Ji aliyê bajar, çîn û desthilatdariyê ve gelekî mezin bûye. Ji qraliyeta arîstokratîk ber bi komarê ve, ji wir ve jî xwe gihandiye împaratoriya di dîrokê de herî bi hêz û berfireh. Şêwazê jiyanê yê Romayê li her deverê bûye mode. Arîstokrasiya wê, mîna modernîteya me ya îro (bûrjûvayê), hêza diyarker hemdemiyê ye. Arîstokratiya kurtêlxur û proleteriya lumpen (sûte-tolaz) sembola pirsgirêkên harbûyî û bitirbûyî yê Romayê ne.

Mirov ji dema Romayê re dikare bibêje ew dem e ku pirsgirêka civakî derketiye asta herî jor. Di vê de tişteki mirov matmayî bihêle nîne. Di navbera yekdestdariya şaristaniya navendî ya kumulatîf mezin dibe û pirsgirêkên binyewî yên wê rê lê vekirî û mezinbûyî de têkiliyê yekser heye. Partiya Xiristiyanîyê ya partiya xizan û qebîleyên barbar bû, tevî cezakirinên xeternak ên Romayê (li çarmîxê xistin, avêtina mirovan ber şêran, mîna Qartacayê bi erdê re kirina yek, û hwd.) weke lehiyê bi ser Romayê de diçûn. Ev dihat wê maneyê ku pirsgirêk mîna hêzeke fizîkî (ya rastî ruhê azadiyê) benda li pêşiya xwe diteqand, radikir. Eşkere ye ku barbarê rastî Roma ye, û hilweşîna wê ya hem ji derve û hem jî ji hundir ve, ji ber pirsgirêkên civakî yên wê weke dêwan mezinkirî bû. Di şexsê Romayê de bi tenê bajar, desthilatdarî û arîstokrasiya Romayê xira nebûye. Xirabûna Romayê di heman demê de xirabûna Sîstema Dinyayê ye ku bi çîroka bajarê Ûrûkê serhatiya şaristaniyê destpê dike û xwedî karektera navend-hawîrdor, reqabet-hegemondarî, bilindbûn-daketin e. Dijbertiya civakê ya sîstemê di rû û şexsê Romayê de rê li pirsgirêkan vekir û berxwedanên hundir-derve yên li dijî sîstemê derî li demeke herî barbar girtiye.

- b-** Di pirsgirêka civakî de duyemîn qonaxa mezin, mirov dikare di navbera dema ji hilweşîna Romayê heta bi bilindbûna Amsterdamê de bi cih bike: ango dema ji salên 500 P.Z. heta bi 1500'î dewam dike. Xisleta wê ya diyar ew e, dînen Brahîmî yên weke peyamên çareseriyê derketine holê mohra xwe li demê xistine. Dînen Brahîmî li şûna ku xwestin bibin çareserî hê bêtir rê li pirsgirêkên civakî vekirin û ev dike ku mirov bi girîngî li ser wan rawest e.

Ez dema ji bo peyama civakî ya dînen Brahîmî ji hev derxim ponijîm, min dît avahiya maddî ya bi pirsgirêk a sîstema şaristaniya navendî vedguhere avahiya manewî ya bi pirsgirêk. Bi gotineke din, pirsgirêkên çanda maddî weke pirsgirêkên çanda manewî holanan dide. Pirtûkên Pîroz eşkere dinivînin ku Hz. Brahîm ji ber zilma nûnerê Babîl ê li Ûrfayê Nemrût (rêveberê bajêr), ango pirsgirêkên giran ên rê li wan vekiriye direve yan jî hîcret dike. Heta xilasîya wî ya ji şewitandinê bi mûcîzeyên îlahî tê vegotin. Sedema vê jî weke nîşaneke bingeşîn gera wî ya li xwedayekî nû tê pêşkêşkirin. Mirov dikare gera li xwedayekî nû weke gera li rêveberiyê nû jî tercume bike. Vegotin, ji me re gelek xisletên avahiya wê demê ya bi pirsgirêkên giran barkirî pêşkêş dike. Dîrok nêzî salên 1700'î B.Z. tê texmînkirin. Brahîm ji şaristaniya bi koka xwe Mezopotamyayî hîcretî şaristaniya bi koka xwe Misrî dike. Ev tê wê maneyê ku di navbera herdu şaristaniyan de rê vekiriye. Belkî jî ji xwe re stargeh û hevgirtiyan digere. Jiyana li welatê Kenanê (Îsraîl, Filistîna îro) vê tezê piştrast dike. Weke malbatekê ji qebîleyê piçûk vediqete. Li Kenanê dibe qebîleyê nû. Neviyê wî Yûsiv weke koleyekî tê firotin Misrê. Yûsiv bi jêhatbûn û qabîliyetên xwe di qesra firewn de heta bi mertebeya wezîrtiyê bilind dibe. Di vê de rola jinên qesrê girîng e. Di dîroka Ibraniyan de jin timî bi rola girîng radibe.

Li Misrê qebîleyeke lbrî pêk tê. Lê di rewşa nîv-koleyan de ye. Ji vê gelekî ne biste û bêzar e. Mîna ku şûna nemrûd firewn girtibe. Dixwazin ji wî jî xilas bibin. Pêşengiya hîcretê wê carê wê Mûsa bike. Dîrok nêzî 1300'î B.Z. ye. Di Pirtûka Pîroz de ev gavavêtin û derketin bi mûcîzeyan barkirî ye. Dişibe gavavêtin û derketina Brahîm. Veger dîsa ber bi welatê Kenan e. Li gorî Misrê welatê Kenan mîna 'cenneta soza wê hatiye dayîn' e. Xwedayê lê digerin li Çiyayê Sînayê (Torê Sîna), bi Deh Fermanên zelal û vebirî bang li qebîleyê dike. Deh Ferman bernamaya siyasî û rêzikên rêxistinbûnê ne, û ya rastî qebîle di encama ezmûn û tecrûbeyên xwe yê demeke dirêj de ghiştibû wan. Qebîle ji sedî sed dînen Nemrûd û Firewnan diterikîne û dîne xwe yê etnîk (bername û fikra xwe ya dinyayê) dadimezrîne. Pirtûka Pîroz pêvajoyên piştî bi dengê xwedayî dîrûdirêj qal dike. Li pêşberî me êdî çîrokên mîtolojîk ên mîna li Sumer û Misrê ne, rêzikên dîni yê vebirî rast (Ortodoks) hene.

Di dîroka dînan de ev rewş tê maneya şoreşa mezin. Li gorî dema xwe tê maneya şoreşa fikra mezin. Lêkolîn nîşan didin ku rêûresma lbrî yek ji çavkaniya hafizyê ya herî pêşketî ya Rojhilata Navîn e. Qinyeta min a şexsî ew e, lbraniyan bi xwe, mîtolojiya Sumer û Misrê bi şeweyê 'dîn' veguherandina vegotinê (retorîk). Tevahiya pêvajoyên dîrokê ji çavkaniyên Zerdeşt, Babîl (nexasim di dema mişexta 596 B.Z. de), Fenîke, Hûrî û Grekan li vê vegotinê zêde kirin û Pirtûka Pîroz (Tewrat) pêşdebirin. Divê neyê ji bîrkirin ku Pirtûka Pîroz cara pêşî di dema 700-600 B.Z. de hatiye berhevkirin, tomarkirin. Beriya wê ti çavkaniyeke nivîskî nîne.

Ez vê xusûsê divê bi girîngî diyar bikim: Cihû tevahiya dîrokê bi tenê SERMAYE û PERE nadin hev, berhev nakin; bi awayekî herî jêhatî ÎDEOLOJÎ û ZANIST-ZANÎNÊ jî berhev dikin, kom dikin. Bêhêzbûna xwe ya ji aliyê hejmarê ve bi van du danehevên stratejîk li nava dinyayê vediguherînin hêzê. Etnîsîteya Cihû (berê qebîle, îro me ya îro netewe) bi tenê di roja me ya îro de ne, tevahiya dîrokê bi saya van herdu danehevan timî li peravên desthilatdariyê û mertebeyên stratejîk karîbû bi xwediya jiyanê payberz be. Lê pirsgirêkên xeternak û felaketên bi serê wan de jî hatin ji nêz ve bi van rastiyan re têkildar in. Bêguman, em sermaye û zanîne hêz-desthilatdarî û desthilatdariyê jî weke yekdestdariya sermaye û zanîne di xwendina dîrok û aktualîteyê de timî bikin rêbaz, wê pirsgirêka civakî hê zêdetir bi awayekî zelal û rastî were fêhmkirin. Ez ê zêdetir di beşê Şaristaniya Demokratîk de bînim ziman ka dînen Brahîmî di pirsgirêkên mezin ên civaka dîrokî de çareserker bûne, ji lewra ez ê li vir bi kurtî hûrbikolim bê ka zêdetir çiqasî rê li pirsgirêkên civakî dîrokî yê tevlihev vekirine.

Ahdî Atîk (navê din ê Pirtûka Pîroz e) piştî Mûsa bi şeweyê rêber, rahib (Levîliyan), pêxember-hukimdar, pêxemberan û nivîskaran rêz dike diçe. Hê piştî jî mirov dikare beşê ronakbîr û zanyaran (bi navên bi vî rengî) lê zêde bike. Wer tê fêhmkirin ku ji tevahiya zanyartiyên çavkaniya xwe mîtolojiyên Sumer û Misrê re (vedîtinên rahiban) pêxembertî tê gotin. Ahdî Atîk bi vî awayî tê şîrovekirin. Wezîfeya bingehîn a pêxemberan ew e, ji pirsgirêkên civakî yê mislê wan nehatine dîtin ên yekdestdariya şaristanyê pêkanîne çareser bikin. Daneheva sermaye-berhemê zêde bi darê zorê yê eskerî û bi xebata bi darê zorê tê bi destxistin, eger em vê timî li ber çavan bigirin wê ketina serhev a pirsgirêkên bûne mîna çiyar baş bêne fêhmkirin. Ji ber vê rastiya beşê civakê yê di nava pirsgirêkên giran de ji pêxembertiyê bersivê dibîne. Eger em li wesfê sazîbûnê bi vî rengî serwest bibin, wê xwendina me ya dîrokê zelaltir bike.

Bernameya siyasî û îdeolojîk a Mûsa, piştî mirina wî bi sêsed salan nêzî salên 1000'î B.Z. di bin hukimdariya pêxember SAUL-DAWIT-SILÊMAN de rê li dewleteke hûrik vekir. Piştî ewqas têkoşîna ji bo ewçend pirsgirêkên giran ên civakî dan, di dawiyê de amûrê çareseriyê dîtin ji amûrê desthilatdarî û dewletê wêdetir ti amûr nebû. Gelekî eşkere ye ku ev dewlet ji dewleta Atînayê demokratîktir nîne.

Dîsa eşkere ye ku ev dewlet ji rêûresma dewletê ya Misr û Babîl-Asûrê ya demeke dirêj di nava wan de jiya gelekî qels û bêçareserî ye. Baş e, di rêûresma Brahîmî de çima ewqasî li ser dewletê tê sekinîn? Ji ber ku vedîtineke pêxemberan ji ber wê. Ji endamên xwe re 'erdên weke cennetê soza wan hatiye dayîn' diyarî dike.

Tê zanîn ku dewleta Cihû ya pêşî piştî demeke kin di encama dagirkerî û pevçûnên li ser desthilatdariyê de hilweşiya (Pevçûnên kur û neviyên Dawit û Silêman, gefxwarinên Asûrê û dagirkeriya wê). Gelekî dişibe Îsraîla piştî sê hezar salan li heman şûna wê hatiye damezrandin. Lê dîsa jî divê mirov girîngiyê bi vê avakirina pêxemberan bide. Bandora wê tevahiya dîrokê ji ser desthilatdariyên şaristaniya navendî ti demê kêm nebû. Nexasim bi rêya îdeolojîk û sermayeya pereyî gelekî bi bandor bûye.

Rêûresma Hz. Îsa dibe duyemîn dîne girîng ê Brahîmî. Ji guloka pirsgerêkên dagirkeriya Romayê rê li wan vekiriyê pêşkêşkirina peyamekê ye. Navekî din ê Îsa Mesîh e, ango Xelaskar e. Ev ekola salên miladî bi xwe dide destpêkirin, weke partiya pêşî ya ekumenîk (gerdûnî) a beşên xizan û proleterên lumpen ên Romayê were binavkirin di cih de ye. Ji karektera milîtan a Tevgera Mûsa dûr e. Mirov dikare bibêje ji beşê jêr ê qebîleya Ibrî derketiye. Di rewşekê de ku qebîleyê jêhatbûna xwe ya di warê çareseriyê de ji dest daye, çînîbûn, bajarbûn û desthilatdarbûnê nixê komîni têra xwe qurmî kirine weke berhemê şert û mercên berbiçav derketiye holê. Rengê xwe yê çînî û gerdûnî ji van şert û mercan digire. Di wê demê de jihevdeketinên bi heman rengî yên qebîle û qewman li Rojhilatê Derya Spî bi lez dibin. Grek, Asûr-Babîl û herî dawî tevgera kolonî ya Romayê gelek qebîle, bêkar û girseyên xizanan li naverastê birçî û bêcihwar hiştin. Pîrr zêde gera li xelaskar û xwediyekî heye. Eşkere ye ku Tevgera Îsa îfadeyeke kolektîf a van lêgerînan e. Jixwe ji xwe re 'Peyam' dibêje. Ahdî-Atîk weke Ahdî-Cedîd (Încîl) tê nûkirin. Ziman û çanda şaristaniya demê Asûr-Aramî, Babîl-Keldanî, Grek-Helenî û Cihû-Ibrani ye. Latîniya Romayê hê nû çêdibe. Tê gotin, zimanê Îsa Aramî ye. Helenî, di dema Helenîstîk de li herêmê gelekî belav bûye. Aramî hezar sal e ku li herêmê ziman çand û bazirganiyê ye. Helenî jî van xisletên xwe paşê bi dest dixê. Ibrî jî wer tê fêhmkirin ku zimanê metnên pîroz e. Latîni zêdetir weke zimanê rêveberiya nû cih dibîne.

Em hê li şopên erebî rast nayên. Em dibînin di nava qebîleyên çolê de pêşketî ye, li Nîvgirava Erebiştanê bi bajarbûnê re vediguhere zimanê şaristanyê. Dagirkirina wî ya herêmê wê bi Şoreşa Islamê pêk bê. Tevî ku em li şopên zaravayên Farisî rast tînin jî ew rewşa xwe ya pêşketî li sistema çiyayên Toros-Zagrosê û navenda şaristaniya Pers-Sasanî dijîn. Herweha di serî de Sumerî û Qibtîya Misrê, gelek çand û ziman hene bi bandora şaristaniya navendî ji hev dikevin û ji holê radibin. Zimanê Ermenî jî her diçe li herêmê hukim dike.

Li herêmê du desthilatdariyên hegemonîk hene yek çavkaniya xwe Rojhilat a din jî Rojava ye; împaratoriya navend Îtalya-Roma, împaratoriya Sasanî ya navend Îran-Qafqas e. Xwelihevraşikandina wan bi tevahî leza xwe dewam dike. Şaristaniya sê hezar salî ya navend Mezopotamya cara pêşî ye ku derketiye derveyî herêmê û di navbera herdu şaristanyên mezin ên hegemonîk de parvekirî mîrateya xwe dewam dike. Şerên di navbera wan de bi xwe li ser mîrateya şaristaniya Mezopotamya ye, û gelekî dijwar e. Belkî jî di dîrokê de têkoşîna hegemonîyê ya herî domdar û zêde di vê demê de pêk hatiye. Mirov dikare Skender û piştî wî, weke raûnda pêşî ya vî şerî şîrove bike. Ji bo navenda şaristanyê bikeve destê Rojavayê hê gelek zeman heye. Lê dîsa jî eşkere ye ku ji bo vê gavê destpêkê tene avêtin.

Di Împaratoriya Romayê de felsefeya Grek, di Împaratoriya Pers-Sasanî de jî doktrîna Zerdeşt (zêdetir sekuler û exlaqî ye) em dibînin ku ji pirsgerêkên çavkaniya xwe yekdestdariyên herdu şaristaniyan in, nikarin bibin çareserî. Jixwe rastiya şer çaresernebûnê destnîşan dike. Derfet û îmkânên nîrxê zêde yê bi sînor mayî, dihêle ku yekdestdariyên ji aliyê hejmar û naverokê ve mezin û pirr dibin şer weke rêbaza herî baş a danehevê bibînin. Di dîroka şaristaniyan de şer bi awayekî amûrên daneheva sermaye û desthilatdariyê ne. Ango ti têkiliya wan bi çîrokên qehremaniyê yên bûne efsane nîne. Ev, di vê xebatê de dikeve aliyê propagandayê. Bi terîfa xwe ya herî manedar, şerên roja me ya îro jî di navê de, di tehlîla dawî de eşkere ye ku şer amûrê destguhertina sermaye û desthilatdariyê ye. Ji lewra wexta ku em ê dîrokê bixwînin a divê ti carî neyê ji bîrkin ew e, di navenda hêza herî bingeîn a hilberînê û têkiliyên wê de rol digire. Bêguman şerên bergirî û parastinê hene, armanca wan erdên di dest de, têkilî û hêzên din ên hilberînê, azadiyê, bi kurtî nasnameya civakê, ji bo vê jî avahiya polîtîk û exlaqî û eger hebe demokrasiya wê diparêze. Ji vê rastiya rewabûna xwe digire.

Gelek caran tê gotin, şerên yekdestdariyê di dîroka şaristaniyê de bi erka motorekê rabûne. Ev, ji aliyê ku rê li ber teknolojiyê jêhatîtir û nûbûnên rêxistinî-çalakî vekirine rast e. Lê divê mirov bizanibe ku ew bi xwe fenomenên herî li derveyî civakê, heta li derveyî xwezayê ne, û ji hovîtiyê jî wêdetir in. Dîsa jî ji ber ku amûrê yekdestdariyê ne, çavkaniya xwe civak in. Lê ji bo civakê ji civakbûnê derxin van çavkaniyan diqedînin.

“Eger li aliyekî rûyê te dan, aliyê din jî bizivîrîne bila lê bidin” ev gotin li ser navê Hz. Îsa tê gotin. Bêguman ji bo wê demê gera mezin a aştiyê îfade dike. Hay jê heye, şer çiqasî hilberînê diqedîne, aşti jî ewqasî tê maneya hilberînê. Di wê demê de tê zanîn feqîrî û bêkariya zêde ji ber şerên ne serê wan ne jî dawîya wan heye. Lewma aştiyê mohr û daxa xwe kûr li Tevgera Îsevî xistiye. Tevgerê bi qasî sêsed salan van xisletên xwe biparêze. Her devera pêgeha Romayê û heta Sasaniyan pêketiye diçin û mîna avê diçizirin wan deveran. Bandora xwe heta bi Çîn û Hindê dike. Di wê demê de tevgerên bi heman karakterê yên derketî hene. Yek ji wan tevgera Manîheist e ku zêdetir navenda xwe Sasanî ye. Mirov divê bi girîngî behsa vê tevgerê bike. Hz. Manî bi xwe dibêje “Ez ê heta bi Romayê biçim, aştiyê bi Sasaniyan re pêk bînim.” Manîti jî Îsevîti û Zerdeştîyê têkel pêkhatiye, lê xwedî rengên hê hûrûkûr e. Eger ev doktrîn ji aliyê hukimdarên zalim ên Sasaniyan ve nehatibûya pelixandin belkî jî rê li ber Ronesanseke nû ya Rojhilata Navîn vekiribûya.

Di avakirina Konstantînopolisê (Stenbol) de payeya dîne fermî dan Xiristiyanîyê (mîrov jêre bibêje mezhebekî ev navê bû giştî duristir e), ji vê dîrokê û pêve (325 P.Z.) bi lez bû îdeolojiya fermî ya Rojhilat û Rojavayê Romayê. Dîroka Xiristiyanîyê mijara me nîne. Aliyê wê yê bi mijara me re têkildar, pêwendîya wê bi pirsgerêka civakî û yekdestdariyên desthilatdariyê ye. Eşkere ye ku orjînalê Tevgera Mûsevî çawa bi dewletê bi encam bû, versiyona wê ya duyemîn Tevgera Îsevî jî herî kêrpirranî ekola wê bi desthilatdarî-dewletê bi encam bû. Bi tenê îdeolojiya fermî ya Bîzansê nîne; bi xwe li Romayê salên 1000'î P.Z. dewleteke bi hêz e. Ji vê jî zêdetir, tevahiya çavkaniya bi hezaran amûrên civakê û zêdetir çavkaniya amûrên desthilatdariyê yên bi hêz û berfireh e. Belkî jî dewlet îfadeya wê ya herî fermî û sembolîk e.

Xwelihevrakişandinên navxweyî yên Xiristiyanîyê, pevçûnên Qatolîk û Ortodoksan, mezhebbûnên din ên navdar ji aliyê mijara me ve bi tenê gelek pirsgerêkbûna wan nîşan bide xwedî mane ye. Armanca xwe ew bû, bibe dîne aştiyê, lê bi qasî ku mirovan biavêje agir û bişewitîne bû şerûd, ev jî mohra şaristaniya navendî ya li ser piştrast dike. Ji îdeolojiyên şer ên bi koka xwe mîtolojîk zêdetir rê li şer vekir, gelo wê ev yekê çawa were ravekirin? Li Rojhilat bi Îslamê re Şerê Xaçperestiyê, li Ewropayê

berê şerê li dijî dînên qebîleyan û cadûyan, piştê şerên dijwar ên mezheban ên navxweyî û bi rola xwe ya di şerên mêtîngehan ên li Emerîka, Efrîka, Avûstûralya û Rojhilatê Asyayê de Xiristiyantî bi temamî derketiye derveyî armanca xwe. Qewmên pêşî bûn Xiristiyana Asûrî, Ermenî, Keldanî û Helenên Anatolyayê ji bo ji pirsgerêkên wan ên giran re bibe çare xwe bi dînê Xiristiyantiyê girtin, lê bûn qurbanê têkiliya Xiristiyantiyê bi şaristaniya navendî re. Xiristiyantiya bi awayekî milliyetgirî şîrove dikirin, wan bi awayekî bi lez bi yekdestdariyên desthilatdariyên qewmên din re anî beramberî hev. Xiristiyantiya Rojava (di berdêla ji destdayîna peyama xwe ya cewherî) desthilatdar dibû û serketin bi dest dixist, Xiristiyantiya Rojhilat û Anatolyayê ji aliyê hêzên maskeya versiyona rêûresma dînê Brahîmî Mûsevîti û versiyona sêyemîn Îslamê xistibûn rûyê xwe hatin pelixandin, dîsa bi awayekî ji aliyê milliyetgirî ve (Ereb, Tirk, Kurd) hatin tesfîyekirin. Mînakên balkêş ên em li vir rûbirûyî wan dibin nîşan didin ku pirsgerêka civakî çawa tê mezinkirin.

Ez divê teza xwe careke din dubare bikim: rêûresma Brahîmî, di vê navberê de Xiristiyantî, yê çanda maddî ya şaristaniya navendî nîşan didin temsîlkirina wan a çanda manewî îfade dike. Ya rastî, bi şeweyê xuya dike, armanca wê çareserkirina pirsgerêkên civakî yê giran ên ev çanda maddî ango yekdestdariyê rê li wan vekirî ye: mîna sosyalîzma pêkhatî (sosyalîzma zanistî) ji bo çareserkirina pirsgerêkên çavkaniya xwe kapîtalîzmê bû namzet. Lê ji ber qalibên jîyan û zanista wan nikarîbûn ji qalibên modernîteya serdema pêwendîdar bibihure, di encamê de dibin versiyoneke nû ya şaristaniya navendî ango yan dibe hegemonîdarekî wê yan jî dibe hêzeke qels a bi ser wê ve. Yê di doza xwe de heta dawiyê radîkal û durist man jî herçiqas mîrateyeke girîng li dawiya xwe bihêlin jî nikarîbûn xwe ji tesfîyekirinê rizgar bikin. Ji ber vê sedemê, ez rêûresma Brahîmî timî dişîbînim tevgera sosyala demokrasîyê. Çawa ku sosyal demokrasî ji pirsgerêkên giran ên şaristaniya kapîtalîst rê li wan vekirîye ji bûna rêçeteyeke pansûmanê wêdetir neçûye, dînên Brahîmî jî bi rola xwe ya di pêvajoya dirêj a dîrokî û hê gerdûnî de ji pirsgerêkên şaristaniya navendî yê gelek êş dan, birçî û bêkar hiştin weke çareserî ji hin hewldanên reformê wêdetir nikarîbûn biçin. Di encamê de ew bi xwe jî bûn pirsgerêk û nikarîbûn ji vê encamê xilas bibin. Xeta rêûresma Brahîmî weke bernameyeke siyasî û îdeolojîk divê mirov baş analîz bike, ji hev derxîne. Ji ber ku ji bo fêhmkirina tevahiya sîstema dinya kapîtalîst ev hewldan gelekî girîng e. Hem mirov ji bo Sîstema Dinyayê ya I. Wallterstein bi sîstema şaristaniya navendî ya pênc hezar salî ve girê bide, hem jî ji bo jihevdektina ji hundir a sosyalîzma pêkhatî, ev hewldanên çareseriyê gelekî girîng in.

Weke dîn sêyemîn versiyona girîng a rêûresma Brahîmî Îslam e. Em wexta vê versiyonê analîz bikin wê cewherê di binya wê de baştir bê fêhmkirin. Ji aliyê xebat siyasî û îdeolojîk ve Îslam hê jêhatî ye. Ez wexta li ser Hz. Muhammed diponijim, ez timî hewl didim wî weke nûnerê herî mezin û dawî yê wan rahibên pêşî yê Sumeran ên têgînên xwedayî ava kirin, şîrove bikim. Rahibên Sumeran wexta têgînên herî pêşketî yê demê ava dikirin, li pişt wan rêûresmên herî pêşketî yê mîtolojîk-dînî yê wê demê hebûn. Divê mirov baş zanibe ku Hz. Muhammed jî agahiyên mîtolojî û dînî yê di zeman û mekanê xwe de, heta agahiyên zanist û felsefeyê bi sînor be jî dawerivandiye hinavê xwe. Bi qasî sîstemên qebîleyan, ji du hegemonîdarekî global ên li ber serê xwe Împaratoriye Bîzans û Sasanî jî pirr hindik şaristanî jî nas dikir. Karîbû teşxîs bike ku pirsgerêkên giran ên civakê çavkaniya xwe herdu sîstem in. Haya xwe ji bandora qebîlegirîya ereb a civakê dirizîne hebû û ji vê jî wêdetir, ji nêz ve avahiya mêtinkar û zordest a yekdestdariyên desthilatdariyên Bîzans û Sasanî çawa civakê belav dike û nikare pêşde bibe dîtibû. Ji lewra mirov dikare fêhm bike ku çima hewl daye bi awayekî radîkal ji herdu sîsteman qut bibe. Ew jî weke Îsa zêdetir nêzî tebeqeyên jêr e. Koleû jinan nêzî xwe dibîne û ji vê fikaran nake. Tevî ku ji komên Mûsivî û Suyanî yê li ber serê wî bi tesîr dibe jî şahid e ku ew jî nikarin pirsgerêkên civakê çareser bikin. Dînên Pagan (pûtên li Mekkeyê) weke rêûresmên paşverû

yên ji zû ve dema wan bihurî û temambûyî îlan dike. Peyama 'pêxemberê dawî' ya di rêûresma Brahîmî de gelekî bala wî kişandiye. Di vê rewşê de ji ya bike ya herî zêde dike û diwêre xwe li sêyemîn reforma mezin (mirov şoreş jî dikare bibêje) rakişîne.

Helwesta Marks û Engels li dijî utopyageran û helwesta Muhammed li dijî Mûsevî û Îseviyan, heta Sabiiyan (komeke girêdayî baweriya yek xwedayî) wekhev in. Wan sosyalîzma rastî ji sosyalîzma utopîk veqetandin, Muhammed jî rêûresmên Brahîmî yên zêde zeman di ser wan re çûyî bi rojanekirinê wan dike heqîqet. Bi gotineke din, wî şîroveya xwe ya rastir a dînî kiriye. Quran û hedîs di dest de ne. Bi qasî bernameyê siyasî û îdeolojîk, exlaqekî nû gelekî waz dikin. Rêzik û pîvanên ekonomîk jî hene. Heta qanûnên şer jî ji nû ve hatine sererastkirin. Ez ê di beşa zanistê de ev rêbaza em jêre dikarin bibêjin şewazê pêxember hê bi awayekî berfireh analîz bikim. Ez ê niha tenê bi gotina rêûresmeke baş e, qîma xwe bînim.

Bi hêsanî mirov dikare bibêje, Îslam bi qasî ku ji fikrên orjîn ên Mûsevîtî û Xiristiyantiyê pêşketîtir e, şaristanîparêz e. Hê di deh salên destpêkê yên derketina xwe de karîbû mîrasta tevahiya şaristaniyên kevin ên Rojhilata Navîn bigire. Di salên 650 P.Z. de Îslam ê karîbû sîstema desthilatdariya hegemonîk a herî bi hêz li herêmê damezrîne. Ji ber ku qalkirina çîroka wê pêdiviya mijara me pê nîne, zêdetir em ê di çarçoveya pirsgirêkên civakî yên herêmê û heta yên dinyayê (ji ber ku xwe ji tevahiya rûyê erdê re mezgîn dike) de lêkolîna xwe li ser wê dewam bikin.

Em ji têngîna Ellah a Hz. Muhammed piştrast in ku di asta herî jor de muceredkirina civakê û îfadeyê wê ya nasnameyî ye. Li gorî min di vê mijarê de teolojiya Îslamê gelekî tiral e, û nikarîbûye hêjayî Hz. Muhammed bibe. Beridîn û dewlemendiya teolojiya der barê Xiristiyantiyê de mîna ku di Îslamê de hatiye rawestandî. Di pêş de ez ê li ser vê mijarê rawestim, ji lewra ez bi tenê vê dibêjim û derbas dibim. Hz. Muhammed pirr zêde li ser têngîna Ellah disekine û bi pîroztiyê barkirî li ser radiwest e. Fêhmkirina ev nêzîkatiya wî girîngiya xwe hê diparêze. Li gorî min, Hz. Muhammed der barê hebûna Ellah de ji guftûgoyê teorîk zêdetir, bi cewherê Wî yê civakê re mijûl bûye. Di vir de gelekî hewl daye. Wexta ayet hatine di nava xwêdanê de şil bûye, ji xwe çûye. Divê mirov vê rewşa wî weke nîşaneyên vê hewldana wî bihesibîne. Divê em karibin ciddî bigirin. Nodûneh sifetên ji bo Ellah destnîşankirî ji utopya herî pêşketî ya civakî utopya û bernameyê civakî ya berfirehtir e. Hem jî têra xwe bi rastî nêzîk dibe û bi berpîrsiyarî pêve girêdayî ye. Bêşensî wî ew bû, bi qasî cahîliya piştî wî pirr bi lez ber bi bayê şehweta desthilatdariyê ketin.

Îslam weke şoreş belkî jî ji wî alî ve di serê wan şoreşan de tê ku îxanet pê hatiye kirin. Xelîfeyên wî jî di navê de peyrewên Hz. Muhammed bihêlin serwextbûn, bername û şewazê jiyana wî bi cih bînin, nikarîbûne wî fêhm bikin û di pratîkê de xiyaretên mezin lê kirine. Ji ber ku hewldanên Hz. Elî bi ser neketin, em nikarin pêşbîniyê bikin ku wê çiqasî Muhammed bi cih bi aniya. Di serî de sunnîtî, bi tevahî hewldanên şîrove û emelên mezheban Muhammedî nînin, jê dûr in. Rêûresma seltentê (desthilatdarî) ya bi Emewiyan destpêkir jî eger bi awayekî çor bînin ziman, ji yekdestdarên desthilatdariyê yên herî xirabtir ti maneya xwe nînin. Ez ji xwe piştrastim im ku Îslamgiriya radîkal nexweşiyêke desthilatdariyê ye. Zindîkirina wê ya Îslamê bihêlin li wê derê, bi awayekî hîç heq nekiriye têk dibe diçe. Gotina Îslama provokatîf li van Îslamgirên cehîl tê. Eger wê peyamek ji Îslamê were girtin, di bin nav û şeweyekî din de manedar dibe. Ez vê xusûsê jî ji paşê re dihêlim.

Ez yekdestdariya desthilatdariya rastî ya di bin navê Îslamê de girîng dibînim, lê weke Îslam ne; ji ber ku di vê yekdestdariya desthilatdariyê de tiştekî bi navê Îslamê nîne. Li naverastê ji bilî desthilatdarî û sembolên dewletan ên li ser xeta Asûr, Pers, Roma û Bîzansê dimeşin zêdetir tiştekî din nîne. Weke

desthilatdarî der barê Îslamê de vê diyar dikim. Bêguman weke hêmana çanda manewî xusûsên têde bi bandor bûyî hene. Di vê nuqteyê de xusûsekê divê ez bi girîngî diyar bikim; ez di çarçoveya îdeolojiyan de binavkirina civakan rast nabînim. Mînak binavkirinên weke Civaka Xiristiyaniyê, Civaka Îslamê û Civaka Hindû. Binavkirinên bi vî rengî civakê dike dîni û ji lewra jî rê li gelek kêmasî û şaşîyan vedikin. Ev têgîn fêhmkirina xwezaya civakê asteng dikin. Heman xusûs ji bo têgînên civaka kapîtalîst û sosyalîst jî di cih de ne. Di pêş de ez rawestandina li ser van mijaran bi kêr dibînim. Mirov dikare binavkirina rast weke Civaka Şaristaniya Demokratîk û Civaka Şaristaniya Yekdestdar diyar bike. Ev ji ber ku dikare tevahiya civakê bide xuyakirin, dibe ku manedartir bibe.

Li Rojhilata Navîn di navbera sedsalên 5-15. P.Z. de bi giranî hukmê desthilatdariyên Îslamî meşîya, xwediyê serdestiya hegemonîk a sîstemên şaristaniya navendî ye. Desthilatdariyên Îslamê li ser mîrateya desthilatdariyê ya Bîzans û Sasaniyan dewr kirin, hê bêtir berfireh û kûrbûn. Civak neçar ma desthilatdariyan hê zêdetir bijî û bibîne. Bi vî awayî, hejmara dewlet, xanedan û qewmên desthilatdariyê kiriye çarçoveya xwe zêde bûne. Bi vê ve girêdayî şerên desthilatdariyê ji leza xwe neketine, berevajî bi leztir bûne. Giranî ketiye aliyê yekdestdariya eskerî. Di yekdestdariya eskerî de jî pêşketin çêbûne. Îslam bi giranî îdeolojiyê yekdestdariya eskerî û bazirganiyê ye. Bajar mezin bûne. Di cotkarî û îndustriyê de pêşketin hê bi sînor in. Pêşketinên di hunerê de jî bi sînor in. Mirov nikare bibêje ku ji Grekan jî bihurî ne.

Dema desthilatdarî û dewletên Îslamî, dema dawî ya desthilatdariya hegemonîk a Rojhilata Navîn e. Bi dawîbûna sedsala 15. P.Z. re navenda şaristaniya navendî ya hegemonîk bi rêya Venedîkê dikeve destê Rojavayê Ewrûpayê, di wir re jî derbasî Amsterdam û Londonê dibe. Rojhilata Navîn ji tevahiya dema neolîtîkê (10000-3000 B.Z.) û dema şaristaniya navendî ya çar hezar û pêncsed salî re bûye navend. Ji vê dîrokê pêve ji ber pîrsgirêkên mîna çiyar mezinbûyî yên şaristanyê rê li wan vekirî hilhilî ye, serkorî û kotrimî bûye, westiya ye, nikare xwe nû bike û mîna ku bûbe enqazeke civakan.

Em dema ku di çarçoveya pîrsgirêkan de li rola rêûresma Brahîmî ya di sîstema şaristaniya navendî de binêrin, beriya her tiştî em ê bibînin ku nikarîbûye desthilatdariyê bi sînor bike, berevajî hê zêdetir kiriye. Di vê çarçoveyê de hejmara dewletan zêde û hecmê wan berfireh dibe. Ji lewra pîrsgirêkên çavkaniya xwe yekdestdariya desthilatdarî û dewletê ne, qatbiqat zêde dibin. Bi vê ve girêdayî, şeran weke amûrekî damezrandina yekdestdariyan bi zêdeyî hebûna xwe dewam kirine. Têgînên demokrasî û cumhûriyetê hê nehatine naskirin. Bi giranî hukimraniyên weke xanedaniyên ji rêûresmê pîr dibin û dewam dikin.

Duyemîn, giraniya civakê li beramberî desthilatdarî û dewletê kêr bûye. Qada polîtîk û exlaqê civakî têra xwe teng bûne. Ji nerazîbûna vê tengbûnê mezheb derketine, çêbûne. Serweriya zîlam li ser jin û ciwanan zêdetir dibe û dewam dike. Tevî ku koletiya kevin a weke dema firewan li dawiyê hatibe hiştin jî şeweyên nû yên koletiyê (nexasim koletiya ji Efrîkî û Slavan) ji leza xwe hîc nakevin.

Di bazirganî û bajarbûnê de tevî ku pêşketin hene jî lê ji heybetên xwe yên berê gelekî paşde mane. Bi ti awayî xwe nikarîbûn bigihînin asta bazirganî û bajarbûna Greko-Romen. Li cotkarî û îndustriyê zêde tiştekan zêde nekirin.

Sêyemîn, belkî jî bandora wê ya herî neyênî, bi serdestbûna milliyetgiriya qebîle û qewman a di rêûresma Brahîmî de pîrsgirêkên jenosîtê bûn.

Gotina 'Qewm û evdên Xwedê yên hilbijartî' koka vê milliyetgiriye ne. Berê Ibranî 'Qewmê Xwedê yê hilbijartî' hatine hesibandin, paşê Ereb hêjayî navê 'qewmê necîb' hatine dîtin. Ezbetên Tirkan di cengaweriya Îslamê de gaveke din pêşde çûne û Îslamê kirine nasnameyeke bi kok. Asûrî weke qewmê pêşî yê Îsevîti qebûl kiriye xwe pîroz kiriye, piştê Grek û Ermenî jî ji vê paşve nemane û xwe weke qewmên pîroz ên pêşî îlan kirine. Belavbûna Xiristiyantiyê li Ewrûpayê rola xwe di pêşketina milliyetgiriye de girîng e. Tê gotin ji ekumeniyê (gerdûnîtiyê) zêdetir milliyetgirî bi lez kiriye. Milliyetgiriya Rûs jî bi awayekî berhemê Xiristiyantiya Ortodoks e.

Rêûresma Brahîmî bi vê bandora xwe ya li ser qewmîyetgiriye, nexasim li ser qewmên qedîm ên Rojhilata Navîn ne tenê pirsgirêk, felaketên trajîk barandine. Ji qewmên herî kevin ên Xiristiyانبûyî Asûrî, Ermenî, Pontûsî û Îoniyayî, ji aliyê desthilatdarên Ereb, Tirk û Kurd ên Îslambûyî hatine ber tesfîyeya civakî. Mirov di vê de rola Cihûyan jî nikare piçûk bibîne. Tesfîyeya Ermenî, Asûr, Îon, Pontûs, Êzîdî, çand û gelên din ên misilman nebûyî bi giştî Rojhilata Navîn, bi taybetî jî Anatolya ji aliyê çandî ve kiriye mîna çolê. Herêma ji van gelan mehrûm bûyî bi paşverûtiyeke mezin re rûbirû bûye, ji ber ku van gelan di nava xwe de çanda herî kevin dihewandin. Ji aliyê tevahiya gelên herêmê jî ev zirar û ziyaneke trajîk e. Tesfîyekirina gelan û çandên wan, bi tenê pirsgirêkên civakî giran nekirine, hêza wan a çareseriyê jî gelekê qels kiriye. Ji van gel û çandên ji gelek zanist û huneran re pêşengî kirî mehrûmmayîn, tê wê maneyê ku civaka herêmê hafiza û jêhatbûna xwe ya zanist û hunerê, ji dest dide.

Di bin bandora Xiristiyantiyê de trajediyên bi heman rengî li Emerîkayê bi serê Çermsoran, Aztek û Înkayan, li Avûstûralyayê jî bi serê xwecihan û Eskîmayan de anîn. Herçiqasî dîn be jî rejîmên bi desthilatdariyê şehwetbûyî û şerbetbûyî ti xirabiya neke, pirsgirêk û trajediya rê lê veneke nîne. Ez divê neçar dibare bikim ku rêûresma dînî ya Brahîmî ku di bin bandora giran a çanda maddî ya şaristaniya navendî de ye, serwextbûna wê, bername û jiyana wê, ji bihurîna vê şaristaniyê zêdetir, wê hinekî din nerm û adil kiriye. Ango reforma pargirtinê ya ji berhemê zêde ye; heqê tevlibûna yekdestdariyê ye. Wan bi xwe ji bo vê bi îdeolojiyê ji desthilatdariyê re qada rewabûnê pêk dianîn û di berdêla wê de jî ji desthilatdaran para xwe dixwestin. Wexta ku para xwe nedigirtin têdikoşyan, serî radikirin, li ber xwe didan, lê wexta para xwe digirtin bêdeng dibûn. Em ê heman çîrokê di sosyalîzma Ewrûpayê de jî bixwînin. Jixwe em ê bibînin ku herdu jî dewam hevdu ne. Bêguman rola wan a mezin di gerdûnîkirin û dewamkirina şaristaniyê qedîm de ango di zeman û mekanê wan de çêbûye. Lê ev rola wan pirsgirêka zordestî û mêtinkariya qedîm a civakê kêmkirî, berevajî zêdetir û domdar kiriye.

- c- Di giranbûna pirsgirêka civakî de qonaxa dawî qonaxa desthilatdariya hegemonîk a şaristaniya navendî ya Ewrûpayê ye ku mezin û bilind dibe. Ji şaristaniya Ewrûpayê ya ji salên 1500'î P.Z. ve li nava dinyayê dest bi mezinbûnê kirî re gotina 'kapîtalîst' bûye mîna rêbazê. Herweha tê îddîa kirin ku yekane ye, mîna wê peyda nabe. Bi taybetî jî tê destnîşankirin ku gelek tiştên pêkanîne jî mîna wan (dewleta netewe, îndustrî, înfomatîk, sîbernîtîk) nînin. Bi sedema hegemondariya entelektuel îddîayên zanista civakî ya navendgira Ewrûpayê weke rastiyên pozîtîv têne pêşkêşkirin. Ev rastiyên pozîtîv ên ji dogmayên dînî zêdetir weke rastiyên vebirî dixwazin bêne qebûlkirin, ya rastî dogmayên nû yên modernîteyê ne.

Bêguman mirov nikare înkâr bike ku avahiya şaristaniya Ewrûpayê cudahiya xwe heye û veguherî ye. Lê şaristaniya navendî tevahiya dîrokê pêşketiye, veguheriye, gelek zeman û mekan naskirine. Dewamî heman şêwe dubare nekirine, timî cudabûna wê pêk hatiye. Jixwe li gorî herikîna gerdûnî

divê bi vî awayî pêş bikeve. Îddîaya mîna wê nînin jî îddîayeke ji xwe zêde ye. Ji destpêkê heta dawiyê xisletên binghîn ên mohra xwe li şaristaniya navendî xistine û karektera wê diyarkirine jî tevahiya pênc hezar salan ji aliyê cewherî ve bi xwe neguherîne. Dibe ku ji aliyê teknîk û rêjeyê ve cudahî hebin. Dibe ku rêxistinî, kêrhatî, îdeolojî û rêveberiyên wê de cihêrengî hebin. Tevî van şêwe û cudahiyên cihêreng, xisleta xwe ya her tim dewamkirî hegemondariya wê ya yekdestdariya li ser NIRXÊ ZÊDE ye. Dibe ku naveroka yekdestdariyê biguhere, lê ew bi xwe naguhere. Siberiya rahib + esker + rêveber her tim heye. Giraniya wan dikare li gorî zeman û mekan biguhere. Lê yekdestdarî divê van beşan timî li ber çavan digire. Dibe ku rêbazên bi destxistina berhemê zêde yan jî nirxê zêde biguherin, lê ew bi xwe naguhere. Nirxê zêde, yan bi zêdekirina hatina ji cotkarî û îndustriyê, yan bi bazirganiyê, yan jî bi saya fethên eskerî dikare bê komkirin. Ji van rêyan yek dikare li gorî zeman û mekan bibe xwedî giranî. Lê dîsa jî danehev û komkirin encama giştî ya vê rêbazê ye.

Ji bo fêhmkirina yekdestdariyê divê em îhtîmameke mezin nîşan bidin. Ew çawa ku bi tenê sermaye nîne, desthilatdarî jî nîne. Bi tenê li qada bazirganî, eskerî û rêveberî pêk nayê. Îfadeya yekbûyî ya tevahiya van qad û nirxan e. Ya rastî, yekdestdarî ekonomî jî nîne. Bi zor, tenîk û rêxistinîyên di destê xwe de li ser qada ekonomîk hêza desteserkariyê ye; şîrketa wê ye. Lê şîrketa ekonomîk a em nas dikin nîne, di tehlîla dawî de hevpariya komkirina sermayeyê ye. Carnan xwe weke amûrê desthilatdariyê yê nebûye dewlet, carnan jî weke dewletê derdixe pêşîya me. Di roja me ya îro de sifetê 'şîrketa ekonomîk' gelekî bi kar tîne. Çawa ku min qal kir, ji ekonomîbûna wê zêdetir, mirov jêre 'şîrketa desteserkar a ekonomiyê' bibêje rastir e. Carnan dikare xwe weke artêş, li gelek deveran yekîtiya bazirganî û weke yekdestdariya îndustriyel jî nîşan bide. Yekdestdarî dikare weke extepotê gelek mil û şaxên xwe hebin. Carnan dikare weke bandora yekbûyî ya gelek hêzên cuda û potansiyelan derkeve holê. Ji van hemûyan jî girîngtir, nirxê zêde yê civakî weke sermayeyê di destên wan de kom dibe. Rastiya bingehîn a pênc hezar sal e ku naguhere, bînavber dewam dike û bi awayekî kumulatîf mezin dibe ev e. Ji bo ev rastiya naguhere dewam bike û weke xelekên zincîrwarî qut nebe were meşandin, di mekan û zemanên cuda de reqabet-hegemondarî, bilindbûn-daketin û navend-hawîrdorê pêk tîne.

Gotinên 'kapîtalîzm' û 'sîstema kapîtalîzmê' têgînên bi armanca propagandayê ne. Divê hay mirov ji vê hebe. Ev têgîn kêmkê zêde berdêla naveroka wan dikarin hin tişt werin diyarkirin. Lê eger bi temamî weke sîstematîka têkilî, bûyer û diyardeyên heqîqetê îfade dikin bêne şîrovekirin, tehlûkeya wan heye xwezaya civakî û pirsgerêkên wê berevajî bikin. Herikîn û meşa jiyana civakî cuda ye. Ji asta pirsgerêkên civakê ghiştîne eşkere diyar dibe ku ji vê herikîn û meşê re zanist û zimanekî nû divê.

Eger kapîtalîzm sîstemeke daneheva sermayeyê be, piştrast bûye ku cara pêşî bi awayekî berfireh ev danehev di dema dewletên bajêr ên Sumeran de pêk hatiye. Bi awayekî hê destpêk be jî şîrketên sermayeyê, pereyên wan, kewarên wan, rêxistinî û rêveberiya wan bingehê van dewletokên bajarî e. Belkî bajar bi xwe jî yekdestdarî û şîrketa sermayeyê ya pêşî bi xwe ye. Tevî bazirganî, eskerî, artêşa xwe ya zanist û hunerê, bi rêveberên rahib û koleyên karker hê di wê demê de çinên bingehîn ên civakî ne. Perestgeh (Ziggûrat) di heman demê de cihê fabrîke, devera karker-kole hewandinê, navenda rêveberiya fermanî û rahib, rêveber û esker bû. Jixwe qatê herî jor ê perestgehê cihê kontrol û çavdêriya xwedayan bû. Hemû di navhev de û mukemmel hatibû sererastkirin. Ez vî mînakî harîqa dibînim. Ez weke 'malzaroka dolê' ya şaristaniya me (bi tevahî avahiyên dewlet, çîn û bajêr şikilgirtî) dinirxînim. Çîroka şaristaniya navendî ya pênc hezar salî ji vê rastiya vê perestgeha li zeman û mekan vedibe û belav dibe zêdetir tişteki din nîne.

Ez yeqîn nakim ku ji rêxistinîya vê perestgehê orjîn û mukemmeltir şîrket, karxane û yekdestdariyeke kapîtalîst karibe were bê afirandin. Çawa şaneyên sereke çavkaniya tevahiya şaniyan e, şaneya sereke ya tevahiya avahiyên yekdestdariyê jî (rêveber, esker, ekonomî, bazirganî, zanistî û hunerî) rastiya vê perestgehê ye. Bi tevahî erdkolanên arkeolojîk ên hatine kirin vê rastiye piştrast dikin. Mînakên kevirên tîk hatine danîn ên li Girê Navîkê ya Ûrfayê hatin keşîf kirin weke 'supernovayê' dîrokê têne binavkirin. Heye ku ev perestgeh (perestgeha komên nêçîrvan û yên berhevkar ên beriya neolîtîkê 10000-8000 B.Z.) di dîrokê de ya herî kevin be. Fîkrên arkeologên navdar bi vî awayî ne. Berî dîrokê danehevên sermayeyê yên pêşî bi vî awayî destpêkirin û di her erdkolanê de bi mînakekî ev xwe eşkere piştrast dike.

'Kapîtala' navenda wê Ewrûpa ye, nayê înkarkirin ku şeweyê herî dawî yê yekdestdariyê û asta wê ya herî jor temsîl dike. Ji şewazê danehev û hilberînê heta bi avahiya rêxistinî û rêveberiyê, ji teşkîlata wê ya eskerî heta bi yekdestdariya huner, teknîk û zanistê, eşkere ye ku cudahiyan pêk tîne. Lê îddîaya mîna wê nîne, îddîayeke zêde mezin e. Ya rastî ev, propagandayek e ku navenda wê Ewrûpa ye; bi gotineke din, îddîayên rahibên perestgeha Ewrûpayê yên çîna nû yên bi dilqê modern in. Mirov bi hêsanî dikare diyar bike ku ev ji dêra Xiristiyantiyê gelekî zêdetir dikarin ji rewakirina 'sîstema kapîtalîst' re xizmetê bikin.

Mijara me nîne ku em dîroka bilindbûna şaristaniya Ewrûpayê li ser bingehê 'sîstema kapîtalîst' binivîsin. Lê ev şaristanî ji sedsalên 5. û 6. P.Z. ve li ser şopên şewazê teolojî, bazirganî, zanistî, teknîk û rêveberiyê, di sedsalên 9. û 10. de jî li ser a Îslamê (nexasim jî bi rêya Îber, Îtalya û Nîvgirava Balkanan) mezin û bilind bûye. Ev xusûs di dîroka nêz de baş tê zanîn. Bi tevahî dîroknas hemfikirin ku ji sala 1250 P.Z. û pêve navenda şaristaniya hegemonîk ji cihê xwe liviyaye, şemitî ye, bi vî awayî bi nizmbûna navendên şaristaniyê yên li Rojhilat re li Ewrûpayê jî destpê dikin bilind dibin. Herweha ji vê sedsalê re ango ji sedsala 13. re Sedsala Şoreşa Bazirganiyê jî tê gotin. Nexasim bi pêşengiya Venedîk, Cenova û Floransiyan ji sedsala 11. heta bi dawiya sedsala 15. bi giraniya xwe hemûyî bi tenê ji Rojhilat mal û alav veneguhêstin, bi tevahî rêûresmên şaristaniya hezar salî, fikir û teknîkên wê, rêbaz û usûlên wê, bi kurtî çî nirxê civakê yê 'kêrhatî û hêja' hebe vediguhezînin. Ev rastiyeke dîrokî ye ku baş tê zanîn. Eşkere ye ku navenda şaristaniyê li ser vî bingehî hatiye veguhêstin. Dîsa rastiyan dîrokî ne ku nayên înkarkirin, Xiristiyantî, heta şaristaniya Greko-Romen, ji wê jî wêdetir Şoreşa Neolîtîk (5000-4000 B.Z.) ji Rojhilat veguhêstin Ewrûpayê. Li gorî bîrûbaweriya min a şexsî, bi veguhêstina çanda civakî ya panzdeh hezar salên dawî ji parzemîna Asyayê, nexasim ji Rojhilatê Nêz ê Asyayê, Nîvgirava Ewrûpayê karîbû senteza muhteşem a pêncsed salên dawî bike. Bi yek hevokê şîroveya min a dîrokê ev e!

Pirsgirêka min ne Rojhilatgirî, ne jî Rojavagirî ye. Fîkar, armanc û hewldana min a bingehîn e ku ez yekparebûna civaka dîrokî, bênavberbûna wê û dewamkirina cudatîyên wê, di nava yekîtiyê de bi awayekî rast şîrove bikim.

Bêguman ên hatine veguhêstin bi tenê avahî û rêbazên bingehîn ên şaristaniya navendî nînin. Pirsgirêkên civakê jî bi qasî wan hatine veguhêstin. Xiristiyantiyê çî veguhêstin e, me bi vegotîneke gelekî kurt qal kiribû. Nirxên maddî (bazirganî, hilberîn, pere, dewlet) yên şaristaniya Rojhilat herî kêr bi qasî nirxên wê yên manewî (Xiristiyantî, zanist) bi pirsgirêk bûn. Ewrûpa bi awayekî bi pirsgirêkan jî bêhnçikandî bûbû. Xwezaya civakî ya Rojhilat a bi nakok û fêhmkirina wê gelekî zehmet wexta bê veguhêstin Ewrûpaya hê zêde xira nebûye, ciwan maye û hê di qonaxa civaka neolîtîk-cotkariyê de ye, erdheja wê rê lê veke mirov dikare texmîn bike. Pêşbaziya kî wê yekdestdariyê bigire

Li Rojhilat rê li bi hezaran şerî vekirî ye. Ewrûpa ji vê pêşbaziye re amade nebû (xebatên amadekariyê yê pêş ên Xiristiyantiyê têrê nedikirin). Li Ewrûpaya ji vê re amade nîne, bêguman wê rê li zirarên he gelek mezin vekiribûna. Li ser şerên nava sîstemê yê ji sedsala 16. pêve gurrbûn şopên mîrateya hezar salan a Rojhilat heye. Li ser şerên ji Romayê vir ve diqewimin jî şopên heman çandê hene. Bêyî ku ez zêde mezin bikim, ez dikarim bibêjim, bi tenê nixên pozîtîv ên maddî û manewî yê şaristaniya navendî veneguhêstin Ewrûpayê; nakociyên giran, pirsgirêk, şer û pevçûn jî hatin veguhêstin. Heta di qirkirinê xeternak ên Ewrûpayê de şopên rêûresma şaristaniya Rojhilat bi zêdeyî hene. Qralên Asûran ji serê mirovan kelhe û birc ava dikirin û bi vê jî pesnê xwe didan. Bi tevahî despotên Rojhilat pîrr bi xweşî behs dikirin ku çend qebîle, gund û civakên bajaran tine kirine, mirovên wan êsîr birine. Hem jî weke çîrokên qehremaniyê behs dikirin!

Zanyarên civakî yê Ewrûpayê bê sedem şopgeriya Rojhilat nakin. Ez van hewldanên wan hêja dibînim. Lê oryantâlîzma heyî ji vegotina rastiye gelekî dûr e. Dîsa li gorî mejiyên serhişk ên Rojhilatî, em divê malavahiya wan bikin. Di bin van hewldanên wan de niyetên pêş mêtinkariyê hebin jî, armanca bingehîn ev nîne, fêhmkirina çîroka şaristaniya Ewrûpayê ye. Bi vî awayî diyarkirin wê îfadeyeke rast be. Ji ber ku rêya fêhmkirina nakokî, pirsgirêk û şerên Ewrûpayê nexasim bi analîzkirina Rojhilata Nêz dibe. Armanceke din a vê hewldana min ew e, ez di vê mijarê de bi dilnizmî di warê rê û rêbazê de alîkariyê pêşkêş bikim.

Pirraniya mirovên Rojhilatî, yeqîn dikin ku Ewrûpî mirovên bi xwe bawer û gelekî zîrek in. Ez jî her Ewrûpiyê lê rast tîm pîrr xeşîm û bi qasî ku nikaribe di nav çanda Rojhilat de bijî narîn, saf û ne gurçûpêç dibînim!

Ez yeqîn dikim ku rêûresma civaka neolîtîk a Ewrûpayê bandoreke mezin li ser şaristanîbûna wê ya piştî sedsala 16. kiriye. Mirovê Ewrûpayê yê ji rêûresmê heta bi sedsala 16. Xiristiyantî bi temamî qebûl kir, dawerivand hinavê xwe. Lê piştî sedsala 10. dema şoreşên bajaran jî di navê de, di tevahiya van pêvajoyan hemûyan de yekser şîroveya teolojîya xwe pêşdebirin. Ev ê wan bibe Ronesan, Reform û Rohnîbûnê, bibe şoreşa zanistî-felsefî. Rêûresma dawî ya şaristaniya Rojhilata Nêz Îslam e. Li dijî belavbûna wê Rojhilat nikarîbû bibe xwediyê pêşketineke mîna civaka neolîtîkê. Bêguman gelek hunermend, zanyar û şîrovegerên serketî yê bi koka xwe Tirk, Fars û Kurd gihandin. Bi sînor be jî Ronesanek di sedsala 8.-12. P.Z. de pêk hat. Lê despotîzma Rojhilat a ji rêûresmê bi avahiya xwe ya mîna kevir hişkbûyî wê dereng nemana û xwe li ser tevahiya çavîyên civakê serdest bikirana. Bandoreke gelekî girîng a pevçûnên navxweyî yê Îslamê ev bû. Lê sedema bingehîn pêşbaziya bidestxistina yekdestdariyê bû. Herweha rêûresma civaka neolîtîk a Rojhilat nêzî pênc hezar salan di bin xweferzkirina yekdestdariya despotîk de gelekî westiyayî, ji hal de ketî, cahil û neçar hatibû hiştin. Li muqabilî vê rêûresma neolîtîkê ya Ewrûpayê zindî, azad û gelekî afirîner bû. Ji ber ku mîna Rojhilatiyan despotîzmeke pênc hezar salî li ser wan pêk nehatibû. Herweha çawa ku me behs kir, aliyên erênî yê tecrubeya mezin a Rojhilat karîbû bigire. Ev herdu xusûsên bingehîn, ji bo têgihîştina li mezinbûn û bilindbûna dîrokî ya Ewrûpayê bi girîngbûna kilîtê radibin.

Ji ber ku bi van daxuyaniyên me yê kurt diyar dibe, xebatên di vî warî de hatine kirin ji bingehê dîrokî qut in. I. Wallerstein û komên zanista civakî yê nêzî wî, analîzên xwe yê li ser 'sîstema dinya kapîtalîst' ji sedsala 16. didin destpêkirin. Ev xebatên wan ji bingehê dîrokî qut in. Dîsa di xebatên xwe de ji rastiya kapîtalê dûr in. Di kûrahiya dîrokê de nikarin wê bibînin. Ji lewra xebatên wan ên di vî warî de gelek kêmasiyên xwe yê mezin hene. Jixwe şêwazê ravekirina daneheva sermayeya kapîtalîst a li sêgoşeya Venedîk, Amsterdam û Londonê zêde dibe jî dîsa xwedî heman kêmasiyan e.

Eger zordestiya V. Carlos û kurê wî Felîpeyê II. tevahiya sedsala 16. li ser Îtalya, Hollanda û girava Ingilistanê nebûya, pere-sermaye mumkîn bû ku bi wê zêdebûnê ji hilberîna manîfaktûrel û cotkariyê re bihata razandin? Ya di şexsê Venedîkê de Îtalya têde bi serneket, Hollanda-Amsterdamê serhildana neteweyî û pêşdebirin destpêkirin û Ingilistan-Londonê ew birin serketinê. Ma Ingilistan-Londonê li dijî zexta derve ya eskerî-siyasî bi berxwedana hundir a eskerî-siyasî serketina xwe pêk neanîbûn? Bersiva ji bo herdu pirsan bê dayîn wê gotina Fernand Braudel piştrast bike: “Desthilatdarî-dewleta zêde dibe kapîtalîzmê jê çêdibe.” Bîrûbaweriya min a di vî warî de hê li pêş; desthilatdarî-dewlet bi xwe yekdestdarî û sermaye ne. Jixwe ev yekdestdariya sermayeyê nebûna, nikarîbûn sermayeyê pêk bînin. Eger em bi teşbîhê îfade bikin, em ê bibêjin, çawa ku ji nêriyan şîr nayê dotin, ji amûrên desthilatdarî-dewletê yên ne yekdestdarî jî sermaye nayê dotin.

Hem zexta derve ya desthilatdarî-dewletê, hem berxwedana hundir a dewletê, hêmanên rastî ne ku rastiya Hollanda û Ingilistanê afirandine. Împaratoriya navenda wê Spanya, ji ber ku tehlûkeya bi serê wê de bê baş dîtibû, berê gavavêtinên bajarên Îtalyayê tepisand paşê (Prensê Machiavellî dijberiya wî bi ser nekeve) bi tevahî hêza xwe bi ser eyaleta Hollandayê û li girava Ingilistanê bi ser pêkhatina yekdestdar-neteweparêz a nû ve çû. Eger bi ser nekeve wê bi xwe ji hev de bikeve biçe. Berxwedana Hollanda û Ingilistanê berfireh û demdirêj e. Ji aliyê dîplomatîk, ekonomîk, eskerî, bazirganî, zanistî-felsefî, heta dînî (Tevgera Protestaniyê), ji gelek aliyên ve di gelek bereyan de berxwedaneke mezin hatiye kirin. Em ji teknolojiya eskerî, rêxistinîyên stratejî û taktîk bigirin heta bi şîroveya herî radîkal a Xiristiyanîyê (Calvînîzm, Anglikanîzm), ekonomiyê bi rêxistinî û gurçûpêç dike ji bo di asta herî jor de berdar bibe, bi qasî ku bi Osmaniyan re hevgerîyê bifikire xebatên dîplomatîk dimeşîne, bi vê berxwedana stratejîk a bi awayekî berfireh hat meşandin pê Dewleta Elmanya-Prûsyayê kişand cem xwe û di encamê de bi tenê serketin bi dest nexist, baş tê zanîn, kir ku navenda nû ya hegemonîk a şaristaniyê Amsterdam û London be.

Dîsa baş tê zanîn ku di vê navberê de xebatên sermayeyê gelekî zêde bûne, di dîrokê de cara pêşî ye ku pere-sermaye bi rola sereke radibe (li nava dinyayê zêr-zîv dibe çirrik û ev hêza fermanê ya pere zêde dike), gelek malbatên xwediyê pereyan (malbatên bi koka xwe Cihû hêjayî destnîşankirinê ne) bi rêya deyndarkirina dewletan gelek sermayeyên mezin komkirine û bûyerên di vî warî de weke çîn di rêxistinkirina bûrjûvayê de bi roleke diyarker rabûne. Dîsa tebeqeyeke civakî ya bi cureyê çîna karker di vê pêvajoya berxwedana mezin a neteweyî de pêk hat, divê ev ji nedîtî ve neyê. Ez nabêjim bi tevahî vê pêvajoyê pêkanî, lê alîkariya vê pêvajoyê jî nabe bê înkarkirin. Dîsa nabe were înkarkirin ku bi ekonomiya bendên pêşîya xwe teqandinê re li Kûmpanyayên navdar (yekdestdariyên dewletê, dewlet bi xwe) ên Rohilat û Rojavayê Hindê hat vekirin û ev di nava agirê van pêşketinan de hilat. Ez naxwazim vê guftûgoyê bikim: ji bîngeh ekonomîk (avahiya jêr) û avahiya eskerî-siyasî (avahiya jor) kîjan li pêş tê? Ez bawer nakim ku ev guftûgoyeke kêrhatî ye. Polîtîka ekonomiya bûrjûvayê (Kapîtala Marks jî di navê de) ya bêhna fikrên propagandayê jê tê, ji ravekirina rastiyan zêdetir, wan vedîşêre, dinixumîne. Ji zû ve dem hatiye ku mirov êdî nebe destik vê!

Eşkere ye ku gavavêtina sedsala 16. di dîroka şaristaniyê de hegemonîk û sîstemî ye. Dîsa eşkere ye ku navend bi rêya Venedîkê (Bajarên Îtalyayê hemû, Lîzbon û Anvers jî di nava vê de ne) ketiye destê Amsterdam û Londonê, modelên pêşî yên dewleta netewe bi pêşengiya Ingilistan û Hollandayê hatine pêşdebirin. Bêguman şaristaniya nû hiltê ji yên beriya xwe hemûyan cuda ye, û veguherîneke mezin pêk aniye. Lê mirov van bûyer û pêşketinan hemûyan ji meşa şaristaniya navendî ya pênc hezar salî, mînak Aqadan ji Sumeran, Asûr û Babîlan ji Aqadan, Med-Persan ji Asûran, Mîsr, Hûrî û Hîtîtiyan ji şaristaniya Mezopotamyayê, şaristaniya Greko-Romen ji tevahiya van bûyer û pêşketinan, dînên

Brahîmî ji hemûyan qut bike, ma em dikarin behsa şaristaniya Ewrûpayê bikin? Bi tenê veguhestina bi pêşengiya bajarên Îtalyayê (1000-1300 P.Z.) nebûya û ev veguhestinê ji Îtalyayê heta bi peravên Rojavayê Ewrûpayê ve (1300-1600 P.Z.) dewam nekirana, ma wê mûcîzeyên Amsterdam û Londonê pêk bihatana?

Li yekparetî û domdartiya sîstema şaristaniya dinyayê serwextî nebe, daxuyaniyên li ser dîroka civakî, analîzên zanista civakî û teoriyên wê nikaribin xwe ji kêmasiyên mezin û para pê xapînê rizgar bikin. Li cihê ku Xwezaya Yekemîn hewcedariyê bi daxuyaniyên dîrokî yê yekpare bibîne, Xwezaya Civakî ya bi xelekên sereke yê zincîrwarî ketiye zikhev bêguman wê zêdetir hewcedariya xwe bi analîzeke dîrokî-felsefî-zanistî ya yekpare hebe ku ev xwedî girîngiyeke rêbazî ye ku dest jê nabe.

Hegemondariya zanista civakî ya Ewrûpayê, demeke dirêj bi metafizîka hişk a pozîtîvist ev rastî ji nedîtî ve hat, belkî jî bi vî awayî ji hegemonîya şaristaniyê re xizmet kir. Lê di zanista civakî de rê li ber tevliheviyên mezin vekir. Di vê mijarê de analîzên kapîtalê xwedî berpirsiyariyeke mezin in. Ji ber lod û gidîşa pîrsgirêkên heyî, kes nikare nîkar bike ku beşekî mezin ên tene gotin ji ravekirina kapîtal û sîstemê dûr in, berevajî ji veşartin û nixumandina wan re xizmetê dikin.

Yekdestdariyên şaristaniyê yê tevahiya dîrokê jixwe bi awayekî hegemonîk, pêxîrtengî û navendî meşiyar, di pêvajoya Ewrûpayê de sedsala 15. li Venedîkê, sedsala 16. û 17. li Amssterdam-Hollandayê, tevahiya sedsalên 18. û 19. bi giranî meşeke navend Ingilistan-London şopandine. Di vê xusûsê de hemfikriyek heye. Yekdestdariya şaristaniya Franseyê tevahiya sedsalên 15.-18. şerên ji bo bi destxistina hegemonîyê (xeyala Romaya nû) li dijî Spanya, Hollanda û Ingilistanê meşandî bi serneketin. Elmanyayê di dawiyê sedsala 19. de gavavêt şaristaniyê, ev hewldana wê bi têkçûna sala 1945'ê bi temamî veguherî kabûsekê. Sedsala 20. ji hilatina şaristaniya DYE re şahidî kir. Piştî 1945'an serdestiya xwe temam kir û di roja me ya îro de jî (piştî 2000'î) em dibînin destpê dike derz lê dikevin. Ceribandina hegemonîk a Rûsya Sovyetê di navbera salên 1945-1990'î de pîr zêde serketî nebû. Ji bo demên pêş tê îdeakirin ku Çîn navenda nû ya hêza hegemonîk e. Ev îdea gavê spekulatîf e. Çawa ku di dîrokê de gelek caran hatiye dîtin, pêvajoyeke xwedî gelek navendên hegemonîk dikare dema pêşiya me diyar bike. DYE, YE, Federasyona Rûsyayê, Çîn û Japonya dikarin bibin navendên bi îddîa rabin. Lê ji bo vê gavê mirov bi hêsanî dikare diyar bike ku DYE hêza super a hegemon e.

Nexasim ez bi taybetî li ser şîroveyên civaknasê Ingilîz Antony Giddens ên der barê modernîteya Ewrûpayê de (mîrov dikare şaristanî jî bibêje) rawestiya bûm. Giddens îddîa dike ku modernîteya Ewrûpayê weke wê nîne. Tevî ku ez bi sernavên sereke li ser pîrsgirêkê rawestiyabûm jî bi awayekî giştî divê ez bibêjim, ev îdea zêdetir navenda wê Ewrûpa ye, û ji dîrokê qut e. Şîroveyên Giddens ên der barê modernîteya kapîtalîst de divê em weke nirxandinên modernîteyê diyar bikin, kapîtalîzmê bi tevahî weke sîstemeke Ewrûpayê û îndustriyê jî zêdetir weke şoreşek Ewrûpayê dihesibîne, dewleta netewe jî weke lingê sêyemîn ê sîstemê bi şêweyekî nû yê ceribandin-nîzamê pêşkêş dike. Dubare be jî divê ez bînim ziman ku kapîtalîzm di tevahiya şaristaniyan de hatiye dîtin. Di her şaristaniyê de kêma zêde pêşketinên îndustriyel û şoreş hene. Mîrov dikare dewletên netewe jî di nava rewşa civaka netewe de weke dewletên qewm û xanedaniyan diyar û terîf bike. Bi şertê ku mirov vê kategoriyeke zêde mezin neke, ji bo serwextbûna li Xwezaya Civakî dibe ku bi karanînen wê yê hê manedartir hebin.

Şaristaniya Ewrûpayê, ya rastî pîrsgirêkên civakî yê qonaxa wê ya şaristaniyê xwe bi nakokî, pevçûn û şerên mezin, heta bi şêweyê qirkirinan nîşan daye, tevahiya qadên bûyeran derxistiye asta herî jor. Pîrsgirêkên zêhnî, îdeolojîk, siyasî, ekonomî, eskerî, demografîk, cinsiyetparêzî, milliyetgirî, dîndarî û

ekolojik gelekî mezin bûne. Ji vî alî ve jî hemû mijarên bingehîn ên zanista civakî ne. Çarsed salên dawî yên Ewrûpayê ji tevahiya dîrokê zêdetir şer dîtine. Bi tevahî şêweyên şeran dîtiye. Şêweyên şeran ên dînî, etnik, ekonomîk, bazirganî, eskerî, sivil, neteweyî, çînî, îdeolojik, cinsiyetparêz, siyasî, dewletî, civakî, sîstemî, blokî, dinyewî û hwd. dîtiye. Hema hema cureyê şeran ê nehatiye ceribandin nemaye. Di hemûyan de reqor hatin şikandin. Bi mirin, êş, zirar û zîyanên xwe yên maddî!

Rastiyên em behsa wan dikin, bêguman nabe ku di meşa dirêj a dîrokê de berhemê demeke kin ango çarsed salên dawî bin. Jixwe lêkolîna me ya kin nîşan daye ku nabe ev berhemên demeke kin bin. Eger mirov şîroveyeke rast û qedirşînas bike, mirov ê bibêje; ev şer encama tevahiya pîrsgirêkên civakên dema Şaristanî û Neolîtîka panzdeh hezar salan kombûne bi serê civaka li Nîvgirava Ewrûpayê de belkî jî teqiyane. Civaka Ewrûpayê bi guloka pîrsgirêkên ji civaka kevin mayî bi awayekî serketî nebe jî bi maharet û hostatiyeke mezin re şer kiriye. Zanîbûye bi têgihîştineke mezin lêkolîn bike û şerê xwe jî manedartir bimeşîne. Ji bo vê jî pêvajoyên Ronesans, Reform û Rohnîbûnê afirandiyê, keşfên mezin ên zanistî kirine, ekolên felsefî pêşde birine, pêvajoyên destûrên bingehîn ên demokratîk pêk aniyê. Qraltî damezrandine ji text xistine, komar ava kirine. Sîstemên ekonomîk ên xwedî bereketeke nedîtî rêxistin kiriye, şoreşa herî mezin a îndustriyê kiriye. Di huner û modeyê de hevrik û raqib nas nekiriye. Bajarên bi heybet ava kirine. Malên balkêş ên zanist û tenduristiyê damezrandine. Sîstema şaristaniyê li tevahiya dinyayê belav kiriye. Sîstema dinyayê ya herî berfireh a dîrokê dîtî ava kiriye.

Lê ev pêşketinên gelekî mezin ji çareserkirina pîrsgirêkên civakê zêdetir bêtir tevlihev kirin. Di serî de pîrsgirêkên bingehîn ên roja me ya îro li nava dinyayê yên weke bêkarî, şer û hilweşîna ekolojîyê di pîrsgirêkên herî sivik de jî xwe diyar dike. Sedema bingehîn ew e, pîrsgirêk koka xwe şaristaniya pênc hezar salî ne; şaristanî bi xwe gulokeke mezin a pîrsgirêkan e. Bi ya min alîkariya herî mezin a Ewrûpayê ew e, karîbû berê neynika zanistê bide van pîrsgirêkên gelekî mezin ên şaristaniyê. Herçiqasî qelsî têde hebe, ji gelek aliyan ve bixape jî derfet û îmkan pêk hatine ji bo karibe van pîrsgirêkan di vê neynikê de baştir bibîne. Para alîkariya mezin a şervanên mêrxas (herçiqasî îdeolojî bixapînin jî) di vê de ti carî lazim e ku ji nedîtî ve neyê. Nemaze qehremanên li ser navê wekhevî, azadî, xuşk û biratiyê şer meşandin xwediyê alîkariya rastî ne.

Divê em tespîtîkirina pîrsgirêka bingehîn a civakî piçûk nebînin. Tevahiya dîrokê civakan bi hezaran salan şer kirin, dan şerkirin. Cihê xemê ye, van civakan nizanîbûn ji bo kê şer dikin. Ji aliyê zordar û mêtinkarên xwe ve bitenê nedihatî xebitandin, di şerên bêhejmar de jî dihatin tinekirin.

Hozanî û zanyariya Rojhilat, bêguman haya xwe ji pîrsgirêka civakî hebû. Ji lewra gelek doktrîn, sîstemên exlaqî, dîn û mezhebên mezin çêkirine. Li şûna ku bibin dewlet û şaristanî, jiyana demeke dirêj a eşîr û qebîleyan tercîh dikirin, xweziya xwe pê dianîn. Gewdeyên bingehîn ê civaka Rojhilat ji dewlet û şaristaniyê re xerîb e. Di navbera wan de kelhe û bircên mîna çiyane mezin hatine danîn. Destan û kilamên Rojhilat ev rastî hemû bi nazîkî û nazenîniya hunermendekî vegotine. Mirovê Rojhilat bi qasî ku di dinyayê din de li rizgariyê bigere ji cîhana şaristaniyê re xerîb ketibû, bê hêvî bû. Meznahiya civaka Ewrûpayê ew e, xwe ewqas piçûk nexist, ji aliyekî ve hêmanên erênî dawerivand hinavên xwe, ji aliyê din ve jî li dijî hêmanên xerîbker li ber xwe da. Pîrsgirêka civakî çareser nekir; lê keys û firsend neda ku bi tevahî têkçûyî û bêçare bibe.

Mirov pîrsgirêkên civakên roja me ya îro û pîrsgirêkên civakên ji rêûresmê yên Çîn, Hind, Emerîka Latîn û heta Efrîkayê li pîrsgirêkên vê şaristaniya bi rola çemê mezin û sereke radibe zêde bike wê cewherê wan neguherîne. Hin pîrsgirêkên ji aliyê şêwe ve balkêş bi tenê dikarin vegotinê bi hêz bikin.

Jixwe Sîstema Dinyayê (sîstema bi gelek navend û hegmondara super a DYE) ya roja me ya îro pirsgirêkên civaka tevahiya dinyayê weke xwe sîstematîze û yekpare kiriye.

Min pirsgirêkên dîrokî-civakî hewl da pêşkêş bikim. Eger mirov şêweyên van pirsgirêkan ên rojanebûyî bi sernavên sereke bi awayekî xulase bide wê mijarê temam û bêtir berbiçav bike.

B- PIRSGIRÊKÊN CIVAKÎ

1- Pirsgirêka Desthilatdarî û Dewletê

Ez neçarim misêwa destnîşan bikim ku dîrok bi qasî 'niha' ye, her çi hîmanekî niha jî dîrok e. Her şaristaniya nû hiltê, karê pêşî dike ew e, dîrok û niha pirr zêde ji hev qut dike. Ev encama propagandayê ye; xwe pê rewa dike û dixwaze 'ezel-ebed' nîşan bide. Di jiyana rastî ya civakî de jihevqutbûnên bi vî rengî tinene. Xusûseke din a tê destnîşankirin ew e, dîrok heta gerdûnî neyê kirin, avakirina dîrokeke xwecihî yan jî taybet zêde ti maneyê îfade nake. Ji lewra pirsgirêka desthilatdarî û dewletê bi rewşa ya avakirina pêşî bi pirr kêr cudatîyekê pirsgirêka roja me ya îro ne. Cudatiya di navberê de jî parên şertên zeman û mekan lê zêde dikin in. Em wexta vê maneyê li têgînên cudatî û veguherînê bar bikin, wê para heqîqetê ya şîroveyên me zêde bibe. Divê di nava heman fikarên me de piçûkdîtin an jî girîng nedîtina cudatî, veguherîn û pêşketinê hebin. Mehrûm mayîna ji dîroka gerdûnî çiqasî mirov çavkorî û serkorî dike, mirov pêşketina dîrokî jî weke timî ji dubarebûnê pêk tê bigire dest, ji cudatî û veguherînê bêpar bihesibîne jî ewqas tê maneya sergirtina rastiyê, nixumandina wê. Gelekî girîng e ku mirov nekeve van herdu şêweyên reduksiyonîst.

Tespîta pêşî ya mirov di mijara desthilatdarî û dewleta roja me ya îro de bike ew e, di ser civakê û nava civakê de bi awayekî awarte bûne xwedî hecm. Heta bi sedsala 16. hukimranî zêdetir li derveyî civakê, hem jî bi şêweyekî çav li ber venebin û xeternak dihat avakirin. Ji vî alî ve şaristanî tevahiya serdeman şahidê gelek şêweyên balkêş e. Weke şêweyê fermî yê desthilatdariyê dewletê xetên xwe yên sînor bi nazenînî xêz dikir. Cudahiya dewlet û civakê çiqasî zelal bihata kirin zêdetir jê li benda kêrhatinê bûn. Weke diyardeyê nava civakê xetên desthilatdariyê jî zelal bûn û xweş ji hev dihatin kirin. Li hemberî mîr sekna jinê, li hemberî kal û pîran sekna ciwanan, li hemberî serekeşîr sekna endamên ji rêzê yên eşîrê, li hemberî nûnerê dîn û mezhebê sekna cemaeta mumîn bi adab û rêzikên gelekî zelal hatibûn diyarkirin. Ji rabûn û rûniştinê heta bi tona dengê wan otorîteya desthilatdar û yên mijara rêveberiyê ne, kitebikite xwedî rêzik û pîvanan bûn. Bêguman ji ber ku desthilatdarî û dewlet hê kêmtirîn di vî warî de hewl didin otorîteya xwe ava bikin û ev jî tê fêhmkirin. Li gorî vê jî amûrên rewakirinê û perwerde pêşkêş dikirin.

Otorîteyên desthilatdarî û dewleta şaristaniya Ewrûpayê bi awayekî bi kok veguherî. Di vê de cudahî ew bû ku xwe hewce his kirin, bi lez bikevin tevahiya çavîyên civakê. Mirov weke sedem dikare behsa tu hêmanên bingeîn bike. Yekemîn, girseya dihatin mêtin mezin dibû. Eger rêveberî nehata mezinkirin mêtinkariyê nemeşiya. Çawa ku keriyên zêde dibin hewcedariya xwe bi gelek şivanan hene, desthilatdarî û dewlet jî hewcedariya xwe bi zêde rêveberiyê çêdibin. Burokrasiya dewletê ya zêde nepixî û werimî vê diyardeyê piştrast dike. Divê mirov li vê hêza parastinê ya ji bo êrîşên ji derve bê jî zêde bike. Ev hêza xwedî artêşên mîna çiya hêzeke mezin didin rêveberiyê û para wan di tepisandina civakê de divê mirov ji nedîtî ve neyê. Her tim burokrasiyê şer derxistine. Artêş bi xwe rêxistina burokrasiyê ya herî mezin e. Hêmana duyemîn, serwextbûn û berxwedana civakê ye ku her

diçe zêde dibe. Ji ber ku civaka Ewrûpayê hem bi awayekî hûrûkûr mêtinkarî nedîtiye, hem jî bimî li ber xwe daye, kiriye ku avakirina desthilatdarî û dewletan di nava hecmekî de bin. Têkoşîna bûrjûvaziyê li dijî arîstokrasiyê, têkoşîna çîna karker li dijî herduyan, li Ewrûpayê avakirina desthilatdarî û dewletê neçar kiriye ku hûrûkûr bin. Di dîrokê de bûrjûva (çîna navîn) belkî jî cara pêşî weke çîna navîn dibe dewlet, ev jî di statuya desthilatdarî û dewletê de guhertineke mezin dike. Kutleyeke ji nava civakê derketî dibe dewlet, ji lewra bûyera desthilatdariyê ya zêde dibe neçar hatiye hiştin ku xwe di nava civakê de bi rêxistin bike.

Bûrjûvazî çînîbûneke mezin e. Ji lewra ji derve nikara xwe li ser desthilatdarî û dewletê hukimran bike. Xwe çiqasî bike dewlet, eşkere ye ku wê di nava civakê de rê li şer veke. Diyardeya jêre şerê çînî tê gotin vê rastiyê eşkere dike. Lîberalîzm weke îdeolojiya bûrjûvaziyê, ji bo ji vê pirsgerêkê re çareserî bibîne bi roj stêrkan dibîne. Lê di dema bihurî de ya qewimî ew e, desthilatdarî û dewlet bêtir mezin bûn û burokratîk kansêwarî bû. Di civakê de desthilatdarî û dewlet çiqasî mezin bibin, ev tê wê maneyê di wê civakê de şerê navxweyî heye. Di civaka Ewrûpayê de pirsgerêka bingehîn a ji detpêkê ve qewimî bi vî rengî pêk hatiye. Têkoşîna mezin a ji bo destûra bingehîn, demokrasî, komar, sosyalîzm û anarşîzmê bi şewazê pêkhatina desthilatdarî û dewletê ve ji nêz ve têkildar e. Ber bi roja me ya îro çareya herî hêja hatiye dîtin ew e, mafên bingehîn ên mirovan bi rêzikên destûra bingehîn misogerkirin, serdestiya huqûqê û demokrasiyê ye. Ji çareseriyê mayînde zêdetir, dewlet û civak neçar tene hiştin li ser desthilatdariyê li hev bikin, û bi vî awayî hewl daye pevçûnên mezin ên berê li dawiyê bêne hiştin. Di vê rewşê de pirsgerêka desthilatdarî û dewletê nehatiye çareserkirin, bi tenê kirine rewşekê ku karibe dewam bike.

Em dema ji nêz ve li mijarê binêrin em ê bibînin, bi milliyetgirî, cinsiyetparêzî, dîndartî û zanistperestiyên cûbicûr civak bi desthilatdarî û dewletê re xistine zikhev, ango bi paradîgmaya “Herkes hem desthilatdarî hem civak e, hem dewlet hem civak e” xwestine dewleta netewe dewam bikin. Bi vî awayî di hundir de şerê çînî hatiye tepisandin, li dijî derve jî pozîsyona parastinê timî hişyar hatiye hiştin û bi vî awayî ji bûrjûvaziyê wer hatiye ku ji dewleta netewe re çareserî dîtiye. Li nava dinyayê ev hatiye ceribandin û yek ji wan rêbazên sereke ye ku ji çareseriyê zêdetir rêbazêke tepisandinê ye. Dewleta netewe bi xwe wexta herî zêde dibe desthilatdarî û dewlet rûyê wê yê faşîzmê derdikeve holê û ev jî bi awayekî eşkere di faşîzma Elman de hat dîtin.

Mînakê pêşî ya dewleta netewe, di pêvajoya berxwedana Hollanda û Ingilistanê li dijî Împaratoriya Spanî de xwe nîşan da. Dewleta netewe tevahiya civakê li dijî hêza derve seferber dike û bi vî awayî bahaneya xwe rewakirinê diafirîne. Pêşdeçûna ber bi civaka neteweyî ve pêşî hinekî xwedî hêmanên erênî bû. Lê hê di dema derketina wê de wezîfeya wê ya veşartina zordestî û mêtinkariya çînî eşkere bû. Ji sedî sed etîketa çîna bûrjûvaziyê li ser dewleta netewe heye. Modela dewletê ya wê çînê ye. Paşê seferên Napolyon ev model li Fransayê bi hêztir kir û bû sedem li nava Ewrûpayê belav bibe. Paşvemaşîna bûrjûvaziya Elman û Îtalyan û zehmetiyên wan ên di warê yekîtiyê de politîkayên hê milliyetgir bi xwe re anîn. Dagirkeriyên ji derve, berxwedanên arîstokrasiyê û çîna karker ji hundir ve bûrjûvazî neçarî ber bi modeleke dewletê ya zêde şoven û milliyetgir ve bir. Têkçûn û pêxirtengiyê, di serî de Elmanya û Îtalyayê, gelek welat ber bi dualîteya yan şoreşa civakî yan jî faşîzmê ve bir. Ya bi serket modela dewletê ya faşîst bû. Belkî yên weke Hîtler û Mûsollîni tîkçûn; lê sîstema wan bi serket.

Dewleta netewe bi xwe ew e, civakê bi dewletê re, dewletê bi civakê re wekhev dikin û wisa terîf dikin, jixwe ev jî terîfa faşîzmê ye. Bi awayekî xwezayî ne dewlet dibe civak, ne jî civak dibe dikare

bibe dewlet. Bibe nebe îddîayên îdeolojiyên totalîter dikarin wisa bibin. Rengê faşîst ê van propagandayan tê zanîn. Faşîzm weke şêweyekî dewletê, her tim ji bo lîberalîzma bûrjûvayê kevire çarqozî ye, li serê goşeyê cihê xwe heye. Şêweyê rêveberiyê yê demên pêxîrtengiyê ye. Wexta ku pêxîrtengî binyewî be, şêweyê rêveberiyê jî binyewî ye. Navê rêveberiyê dewleta netewe ye. Pêxîrgengiya serdema kapîtal finansê derketiye asta herî jor. Di roja me ya îro de dewleta yekdestdariya kapîtalîst a di warê global de derketiye asta herî jor jî di dema xwe ya zordar û paşverû de bi giştî faşîst e. Herçiqasî behsa hilweşîna dewleta netewe tê kirin jî ji bo ya li şûna wê tê avakirin were îddîakirin ku demokrasî ye, wê ev ê safiktî be. Belkî jî hem globaliya makro, hem pêkhatinên siyasî yên faşîst ên mîkro yên xwecihî di rojevê de ne. Bûyerên li Rojhilata Navîn, Asya Navîn û Qafqasyayê diqewimin balkêş in. Başûrê Emerîkayê û Efrîka li ber ceribandînan nû ne. Ewrûpa dixwaze bi beridînê ji faşîzma dewleta netewe derkeve. Li Rûsya û Çînê wê çî biqewime ne diyar e. Hegemonê super Dewletên Yekbûyî yên Emerîkayê DYE bi her şêweyê dewletê re di nava danûstendîna de ye.

Eşkere ye ku pîrsgirêka desthilatdarî û dewletê di yek ji demên xwe yên herî giran de ye. Dualîteya yan şoreşa demokratîk an jî faşîzm bi awayekî girîng di rojevê de ye. Bi tevahî rêxistinîyên herêmî û navendî (NY) yên sîstemê kêrhatî nabin. Kapîtala finansê di dîrokê de bi awayekî nedîtî di warê global de derketiye asta herî jor û bi rola beşê sermayê yê herî zêde pêxîrtengiyê har dike radibe. Yekdestdariya sermayeya finansê di warê eskerî û siyasî de tê maneya şerekî zêde li dijî civakê. Li gelek bereyên dinyayê rastiya pêk tê bi vî rengî ye. Ji pêxîrtengiya avahiya sîstema dinyayê wê kîjan pêkhatinên siyasî û ekonomî derkevin, mirov vê bi kehanetê ne, bi asta xebatên entelektuel, siyasî û exlaqî dikare diyar bike.

Di serdema kapîtala finansê de ku sermayeya herî feraziye ya modernîteya kapîtalîst e, civak bi qasî ku di ti dema dîrokê de nebûye bi belavbûnê re rûbirû ye. Çavîyên polîtîk û exlaqî yên civakê hatine perçeperçekirin. Ya pêk tê, diyardeyê civakî ye ku mirov dikare wê weke 'qirkirina civakê' bi nav bike û tevahiya qirkirinan girantir e. Serweriya medya sermayeya feraziye di rewşa sîleheke welê de ye, ji Şerê Cîhanê yê Duyemîn girantir qirkirina civakê daye ber xwe. Topên xwe yên milliyetgirî, dîndarîtî, cinsiyetparêz, zanistperestî û hunermendî (spor, rêzefilm û hwd.) tevahiya bîstûçar saetên rojê wer bi serê civakê de diteqîne di bêvlê re tîne, ma li hemberî van sîlehên medyayê wê bergirî û parastina civakê çawa were kirin?

Medya jî bi awayekî mîna duyemîn aqilê analîtîk li ser civakê fonksiyonel e. Çawa ku aqilê analîtîk bi ser xwe baş an jî xirab nîne, medya jî bi serê xwe amûrekî nutr e. Weke her sîlehê, yê bi kar bîne rola wê diyar dike. Hêzên hegemonîk çawa ku her tim xwediye sîlehên bi bandor bûn, li ser sîleha medyayê jî hêza serdest in. Ji ber ku medyayê mîna duyemîn aqilê analîtîk bi kar tînin, di warê bêtesîrkirina hêza berxwedanê ya civakê de jî gelekî bi bandor in. Bi vî sîlehê civaka ferazî tê avakirin. Civaka ferazî, şêweyekî din ê qirkirina civakê ye. Mirov dikare dewleta netewe jî yek ji şêweyên qirkirina civakê bihesibîne. Bi herdu şêweyan jî civakê ji civakbûnê derdixin, dikin amûrekî yekdestdariyê ku çawa ber bidin pêşiyê welê dimeşe. Bi qasî ku mirov xwezaya civakî piçûk bibîne b tehlûke ye, civakê ji civakbûnê derxistin jî tê maneya tehlûkeye welê ku sînore wê diyar nîne û derî li her cure tehlûkeyê vekirî tê hiştin. Serdema yekdestdariya feraziye jî mîna sermayeya finansê bi civaka ji civakbûnê derketiye dikare hebûna xwe pêk bîne. Herdu jî di heman demê de derketine holê û ev jî xweber nîne, yek bi ya din re têkiliya xwe heye. Civaka ji civakbûnê hatiye derxistin a dewleta netewe (civaka xwe dewleta netewe dihesibîne) û civaka medyayê ji rê derxistiye, bi temamî civakên

têkçûyî ne, û hewl didin li ser xirbeyên wan tiştên din ava bikin. Hîç şik û guman têde nîne ku em di serdema civakeke bi vî rengî de ne.

Em bi tenê civaka herî bi pirsgirêk najîn, di heman demê de em di nava civakeke welê de ne ku ti tiştî nikare bide ferdê xwe. Civakên em di nava wan de bi tenê çavîyên xwe yên exlaqî û polîtîk ji dest nedane, hebûna wan jî di tehlûkeyê de ye. Ne bi pirsgirêkan, bi tehlûkeya qirkirinê re rûbirû ne. Eger di roja me ya îro de pirsgirêk tevî hemû hêza zanistî misêwa mezin û kansêrwarî dibin, wê demê qirkirina civakê îddîayek ne, tehlûkeyeke rastî ye. Tê îddîakirin ku desthilatdariya dewleta netewe bergirî û parastina civakê dike, herî zêde civak bi vî dixape û ev jî dihêle ku tehlûke gav bi gav pêk bê. Civak bi tenê bi pirsgirêkan re ne, bi qirkirinan re rûbirû ye.

2- Pirsgirêka Civakê ya Exlaq û Polîtîkayê

Haya min jê heye ku dabeşkirina pirsgirêkan dikare rê li tehlûkeyan veke, ji lewra divê mirov xwe jê dûr bigire. Zanista navend Ewrûpayê aqlê analîtîk bê sînor bi kar anî û ev rêbaz pêşde bir. Herçiqasî hin destketiyên vê rêbazê hebin jî di warê wendakirina yekparetiya heqîqetê de bi tehlûke ye ku kes nikare vî jî nedîtî ve bê. Bi şertê ku em tehlûkeyên vê rêbazê yên em jê fikaran dikin timî li ber çavan bigirin, em ê pirsgirêka civakî weke ‘pirsgirêkan’ bigirin dest, herçiqasî ez zanim di vî de rîska dabeşbûnê heye jî ez ê bi karanîna vê rêbazê dewam bikim. Di beşa epîstemolojiyê de jî ez ê hewl bidim nêzîkatiyên cuda guftûgo bikim.

Me bê sedema di beşa pêşî ya pirsgirêkên civakî de cih neda desthilatdarî û dewletê. Ji ber ku çavkaniya bingehîn a pirsgirêkan in. Amûr û têkiliyên desthilatdarî û dewletê berê pêşî xwe li ser civakê û ji sedsala 16. ve gelekî xwe di nava civakê de bi cih kirin. Di vî de fonksiyona wan a bingehîn ew e, civakê bê hêz bikin, bê parastin bihêlin û bi vî awayî wê ji mêtinkariya yekdestdariyê re amade bikin. Gelekî girîng e ku mirov rola desthilatdarî û dewletê bi vî awayî terîf bike. Mirov desthilatdarî û dewletê bi tenê weke tevahiya têkilî û amûrên zorê destnîşan bike têrê nake. Di terîfeke welê de kêmasiyên ciddî hene. Ez yeqîn dikim ku rola herî girîng a desthilatdarî û dewletê bê hêz û bê parastin hiştina civakê ye. Ji bo van rolên xwe jî bi cih bîne, berê xwe dide amûrên ‘hebûn’ a civakê exlaq û polîtîkayê. Timî van çavîyên civakê qels dike û dihêle ku nikaribin bixebitin û wer dike ku nikarin bi rola xwe rabin. Ji ber ku civak du qadên xwe exlaq û polîtîkayê pêk neyne nikare hebûna xwe dewam bike.

Rola bingehîn a exlaq ew e, civakê bike xwedî rêzik û pîvanên pê karibe li ser piyan bimîne, wan bi cih bîne û pê hebûna xwe dewam bike. Civakeke rêzikên xwe yên hebûnê û hêza bi cihanîna wan ji dest dabe, ew tê wê maneyê ku ew civak veguheriye civaka heywanan û çawa bixwazin dikarin bi kar bînin û bikin mêtîngeh. Rola polîtîkayê jî ew e, rêzik û pîvanên ji civakê bi xwe re hewce dikin tedarik bike û tevî vî timî rê û rêbazên peydakirina hewcedariyên bingehîn ên maddî û zêhnî guftûgoyan dide kirin û civakê bi biryar dike. Polîtîka civakî bi van sedemên bingehîn misêwa hêza guftûgo û biryarê pêşde dibe, pêşî li mejiyê civakê vedike û wê zindî dihêle; dike ku civak xwe bi xwe rêve bibe, karên xwe bi xwe bike, pirsgirêkên xwe bi xwe çareser bike û bi vî awayî qada herî bingehîn a hebûna xwe pêk tîne. Civaka bê polîtîka weke mirîşka serê wê hatibe jêkirin e, hê can nedaye virde wirde diterpile, diperpîte. Rêya herî bi tesîr a civakekê bêkêrkirin û bêhêzkirin ew e, ji POLÎTÎKA’yê mehrûmkirin e. (Ji siyasetê bêpar hiştin e, bi gotina Îslamî bê şerîet hiştine) Ji ber polîtîka organê civakê yê biryarê ye.

Civak bi polîtîkayê ji bo hebûna xwe bi xwe, ji bo pêdiviyên xwe yên bingehîn ên maddî û manewî neçar guftûgo dike. Ti rê bi qasî vê bi tehlûke nîne û divê mirov xwe jê dûr bigire.

Ji ber vê sedemê, amûrên desthilatdarî û dewletê, û têkiliyên wan, di tevahiya dîrokê de, di dereceya pêşî de li şûna exlaqê civakê saziya bi navê 'huqûqê', li şûna polîtîkayê jî saziya bi navê îdareya 'dewletê bi cih kirine. Di her demê de wezîfeya bingehîn a desthilatdarî û dewletan ew bû, civakê ji du hêzên wê mehrûm bikin ango ji hêzên wê yên exlaq û polîtîkayê dikin û li şûna van herdu hêzên bingehîn ên bi rola stratejiya hebûnê radibin îdareya hukimranî û huqûqê datînin. Ev herdu wezîfe nebin, daneheva sermayeyê û yekdestdariyên mêtinkariyê jî nabin. Tevahiya rûpelên dîroka şaristaniya pênc hezar salî bi şikandina hêza exlaqî û polîtîkî a civakê û li şûna wan bi cihkirina îdare û huqûqê yekdestdariyan tijî ye. Dîroka şaristaniyê bi sedemên xwe yên rastî û rût wisa ye, û rastnivîsa wê bi tenê bi van sedeman dikare maneyê îfade bike. Di cewherê tevahiya pevçûnên civakî yên dîrokê de ev rastî veşartî ye. Civak ê bi exlaq û polîtîka xwe bijî, yan jî wê li gorî îdare û huqûqa yekdestdariyên mêtinkar ên har weke keriyên bijî? Ez dema dibêjim çavkaniya sereke ya pirsgerêkan îdare û huqûqa desthilatdarî û dewletê ya dûrî aqilan bi awayekî 'kansêrolojîk mezin dibe' ye, ez dixwazim vê rastiyê îfade bikim.

Xusûseke din heye ku em rave bikin feyda xwe heye. Wexta ku cara pêşî hiyarerşî hat damezrandin û kengî ji bo civakê di warê 'tecrûbe' û 'pisportiyê' girîng bû, em çî navî lê bikin ferq nake, çî dewlet an jî otorîte, jê li benda feydeyê ne. Eger civakê bi tevahî dewlet û otorîte (desthilatdarî) bi tevahî neyênî nekiribe, ev ji van herdu bendewariyên sûdgirtinê ne. Ango ji dewlet û otorîteyê li benda tecrûbe û pisportiyê ye, û bawer dike ku bi vî awayî wê karûbarên wî hêsantir bibe. Ji ber van du sedemên girîng civakê xwe li hebûna dewletê ragirtiye. Tecrûbe li cem her kesî peyda nabe. Pisportî jî karê her kesî nîne. Lê otorîte û dewletê, tevahiya dîrokê ev herdu bendewariyên mafdar îstîsmar kirin, û bûn cihê bêkêrên herî bê tecrûbe û kesên ji pisportiyê mehrûm. Bi vî awayî di qada otorîte û dewletê de li şûna huqûqê dekûdolabê, li şûna tecrûbeyê awaretiyê cih girt. Felaket û rizîna mezin ji nêz ve têkiliya xwe bi ev berepaşkirina rastiyan û jêderxistinê heye.

Di dîrokê de nexasim jî bi awayekî kansêrolojîk pêşketina çîna navîn a bûrjûvayê îfade dike, li şûna navîna civakê li ser 'navika wê' rûnişt û berjewendiyên xwe yên herî egoîst weke 'huqûqê', rêveberiya xwe ya herî bêesil jî weke 'îdareya destûra bingehîn' pêşkêş kir. Ji bo vê jî desthilatdarî û dewlet weke 'amûrên' sînornenas pêşkêş kir û wê weke qadên qaşo 'pisportiyê' dabeş kir û bi vî awayî zêdekirina wê tam veguherî felaketekê. Lewma mirov dikare bibêje, civaka xwest ji baranê bireve li zîpikê qelibiyê. Lîberalîzm şêweyekî fikirînê yê bûrjûvayê ye. Mîna ava bin kayê dimeşe. Ji lewra guftûgoyên wê yên bê sînor li ser 'cumhûriyet', 'demokrasi', 'destûra bingehîn', 'piçûkkirina îdareyê', 'bi sînorkirina desthilatdarî û dewletê' bi qasî ku ser rastiyan digirin, mirov dikare wan weke îfadeyên bi maneyên berevajî barkirî jî binirxîne. Çîna navîn a bûrjûvayê bi qasî serdema antîk jî jêhatî nîne ku destûra bingehîn, cumhûriyet û demokrasiyê pêşde bibe, îdareyê piçûk bike, desthilatdarî û dewletê bi sînor bike. Ji ber ku yê ev têgînên bi esil bêkêrkirine avahiya maddî ya çîna navîn e, şêwazê wê yê hebûnê ye. Civakê xanedanek, qralekî serdemên pêşî bi zor û zehmetî radikir, îcar wê xanedantî û amûrên bûrjûvayê yên sînornenas çawa rake, hilgire? Ez bi zanîn têgînên 'malbata bûrjûva û xanedan' bi kar tînim. Ji ber ku ji heman çavkaniyên tînen. Bûrjûvaziyê tevahiya hunerê rêzikan û rêveberiyê ji hêzên beriya xwe ji hêzên arîstokrasiyên esilzade yên mezin û qralan dewşirme kirine. Bi xwe jê nayê biafirîne. Ji vê xwezaya wê ya çînî, têkiliyên desthilatdarî û dewletê bandoreke kansêrolojîk di nava civakê de dikin. Xwezaya çîna navîn bi faşîzmê barkirî ye.

Ji lewra yek ji pirsgirêka sereke ew e, çavîyên siyasî (polîtîk) û exlaqî yên civakê kotrimî dikin û dihêlin ku nikaribin bixebitin. Bêguman qad, komik û çavîyên exlaqî û polîtîk ên civakê bi tevahî nikarin bêne tinekirin. Heta ku civak hebe, wê exlaq û polîtîka jî hebin. Lê ji ber ku desthilatdarî û dewlet ji qadeke pisportî û tecrûbeyê derdikevin, têne derxistin, jêhatbûna xwe ya afirîner û kêrhatî nikare bi cih bîne. Di roja me ya îro de têkilî û amûrên desthilatdarî û dewletê (medya, yekîtiyên operasyonel ên îstîxbarat û taybetîkirinê, doktirînên îdeolojîk û hwd.) mîna avê heta bi çavîyên herî hûr ên civakê çizirîne, gelekî eşkere ye; kirine ku civak bêhnçikandî bibe, xwe nas nake, nikaribe ti rêzik û pîvaneke xwe ya exlaqî bi cih bîne, nikare ji bo pêdiviyên xwe yên herî bingeîn guftûgo bike û nikare ji bo xwe biryarê bide (siyaseta demokratîk bike). Dîsa di roja me ya îro de ‘şîrketên global’ gelekî têne guftûgokirin. Ev şîrketên ku hêzên rastî yên hukimraniyê ne, ango yekdestdariyên ‘ezel-ebed’ di vê demê de bi awayekî di dîrokê de nehatibe dîtin sermayeya herî mezin danehev û ev jî ji nêz ve têkiliya xwe bi vê rewşa civak ketiyê heye. Heta ku civak bi vî awayî nehatiba xistin û belavkirin, bi ewqas rêyên feraziye ango bi rêyên destê xwe nede ti amûrekî hilberînê û bi pereyan bi destxistina pereyan wê pêk nehatiba. Yekdestdariyan di tevahiya dîrokê hemûyê de yên bi destxistine û di roja me ya îro de bi ev çend hecmekî mezin ji hewayê bi destxistine, eger civak ji hebûna wê nekiribûna, piştî wê neşikandibûna û mejiyê wê pûç nekiribana, wê ev bi destxistinê pêk nehatiba. Ji ber ku “Li hewayê pere tineye!”

Ez divê neçar dubare bikim ku bi tenê têkilî û amûrên desthilatdarî û dewletê yên bê sînor hatine zêdekirin civakê naxin vê rewşê; herî kêr bi qasî van bi bandor çavkaniya din a hegemonariyê medya heye. Bi rêya wê civak ji aliyê îdeolojîk ve tê fetihkirin. Heta ku civak bi milliyetgirî, dîndarî, cinsiyetparêzî, zanistperestî û hunerperestiyê (huner, nexasim îndustrîkirina sporê) ji rê neyê derxistin û sersemkirin, bi tenê bi têkilî û amûrên desthilatdarî û dewletê evqas nayê xistin; her weha şîrketên ferazî yên global (kapîtala finans, mebest jê pere-sermaye ye) û yekdestdariyên dîrokî bi awayekî qira civakê bînin nikarin civakê ji civakbûnê derxin û li mêtinkariya sînornenas vekin.

3- Pirsgirêkên Civakê yên Zêhniyetê

Bêguman ji bo civakê li mêtinkariyê were vekirin, yek ji şertên pêşî wê ji polîtîka û exlaqê mehrûmkirine. Heta zêhniyeta civakî ya bingehê fikrî yê van herdu çavîyan e, neyê hilweşandin, ev mehrûmkirin pêk nayê. Ji ber vê sedemê tevahiya dîrokê serwer û yekdestdarên mêtinkar weke karê destpêkê ‘hegemonariya xwe ya zêhnî’ ava kirine. Ji bo civaka Sumer li berdarî û bereketê vebe ango li mêtinkariyê were vekirin, rahibên Sumeran bê sedem pêşî perestgeh (Ziggûrat) ava nekirine, ev jî rastiya em behsa wê dikin bi şêweyekî eşkere piştrast dike. Ev mînaka perestgeha Sumer gelekî girîng e. Ji ber ku di dîrokê de weke çavkaniya orjîn û bandora wê dewam dike tê zanîn. Ev mînak a berevajîkirin û fetihkirina zêhnê civakî ye.

Min bi girîngî hewl da diyar bikim ku xwezaya civakî ji avahiyên zêhnî yên herî nerm pêk hatiye. Heta neyê fêhmkirin ku civak xwezaya herî bi mejî ye, civaknasiyeke manedar pêş nakeve. Ji lewra zordar, serwer û xasûkên civakê weke çavkaniya mêtinê dibînin, karê wan ê pêşî ew e, mejiyê civakê û îmkanên wê yên fikrê qels dikin, yekdestdariya pêşî weke yekdestdariya zêhniyetê pêk tînin ango avakirina perestgehê weke wezîfeya bingeîn datînin pêşîya xwe. Perestgeh li gorî orjînbûna xwe du fonksiyonan bi hev re pêk tîne. Yekemîn, amûrê serweriya zêhnî weke amûrê hegemonîk heta dawiyê girîng e. Duyemîn, ji bo qutkirina civakê ji nixê wê yên zêhnî bi xwe (cewherî), têra xwe derfet û îmkan di cih de ne.

Zêhniyeta civakê bi xwe weke têngîn divê baş were fêhmkirin. Mirovatiyê wexta rahiştiye kevir û çoyê pêşî û xistiye destê xwe, ev yek fikiriye û kiriye. Ev çawa jê hatiye ango bi xerîzeyên hundir nekiriye, gavên pêşî yên fikra analîtîk têne avêtin. Tecrûbeyên di vî warî de çiqasî dikevin serhev û kom dibin civak pêş dikeve û ev bi xwe zêdebûna fikrê îfade dike. Civakek çiqasî tecrûbe û ezmûnên xwe ango fikra xwe zêde bike, ewqasî jî dibe xwedî hêz û qabîliyetê. Dikare xwe baştir xwedî bike, bergiriya xwe bike, xwe biparêze û zêde bibe. Ev pêvajoyê pêşketina civakî çî ye nîşan dide û ji ber vê yekê gelekî girîng e. Kengî civak xwe timî bide fikirîn, rêûresma exlaqî ya em jêre aqlê hevpar an jî wijdan dibêjin ango fikra kolektîv pêk tê. Ji ber vê sedemê exlaq gelekî girîng e. Ji ber ku ew xizna herî mezin a civakê ye, koma tecrûbeyên wê, sedema li ser piya mana wê, organê bingehîn ê dewamkirina jiyana wê û pêşdebirina wê ye. Ji ber tecrûbe û ezmûna xwe ya jiyanê civak baş dizane ku vê ji dest bide wê belav bibe. Lewma bi awayekî mîna xerîzeyê hundir hişk girîngiyê bi exlaq dide. Di civakên berê yên klan û qebîleyan de yên guh nedana rêzik û pêvanan an dihat kuştin an jî ji civakê diavêtin û bi mirinê rûbirû dihat hiştin. Herçiqasî hê jî gelekî were berevajîkirin jî di koka 'kuştinên namûsê' de ev rêzik û pîvan hene.

Exlaq rêûresma fikra kolektîv temsîl dike, lê fonksiyona polîtîkayê hinekî cuda ye. Ji bo di karên rojane yên kolektîv de guftûgo bêne kirin û pê xwe bigihîne biryardariyê pêdivî bi hêza fikrê heye. Ji bo polîtîkayê fikra afirîner a rojane şert e. Dîsa jî civak baş dizane ku weke çavkanî xwe nespêre exlaqê ji kombûna fikrê pêk tê, ne fikra polîtîk çêdibe, ne jî polîtîka bi xwe tê kirin. Polîtîka ji bo karên rojane yên kolektîv (berjewendiyên hevpar ên civakê) bivê nevē qadeke çalakiyê ye. Der barê karan de fikrên cuda û heta yên bi yên din re nelirê hebin jî ji bo guftûgo û biryardana wan şert e. Civaka bê polîtîka, yan weke keriyên li pey rêzik û pîvanên yên din diçe, yan jî weke mirîşka serê wê jêkirî virde wirde diterpile. Hêza fikrê ya civakê bi xwe saziyeke joravahî nîne; mejiyê civakê ye. organên wê jî exlaq û polîtîka ne.

Organê din ê civakê, weke mekanê pîroz bêguman perestgeh e. Lê ev perestgeh a hêza hegemon (hiyarerşî û dewlet) ne, mekanê wê yê pîroz bi xwe bû. Gera civakê li mekanê xwe yê pîroz di vedîtînan arkeolojîk de serê quncikê dagir dike. Belkî jî avahiya bi tenê girîng a heta roja me ya îro li ser piyan maye. Ev rastî xweber nîne. Mekanê civakê yê pîroz û pêşî ew mekan e, tevahî rabihuriya wê, pêşiyên wê, nasnameya wê û hevpariya wê temsîl dike. Cihê bîranînan civatî û perestînan ne. Mekanê xwe yadkirin û bi bîranînan ye; nîşaneyên xwe barkirina paşerojê ye; sedema girîng a bi hevrebûnê ye. Civak çiqasî li deverê baskê, bi heybet û hêjayî jiyana xweş were avakirin, serwext e ku perestgehê jî ewqas qabîliyeta wê ya temsîl û qîmeta wê ya jiyanê hebe. Ji lewra herî zêde heybet li perestgehan hat nîşandan. Çawa ku di mînakên Sumer de jî hat dîtin, perestgeh di heman demê de cihê amûrên hilberînê, kewartên kedkaran û stergeha wan bû. Ango cihê karê palûte û zibareyê bû. Bi tenê îbadet ne, cihê guftûgo û biryarê bû. Navenda polîtîk bû. Hêlîna zenaetkaran bû. Cihê vedîtînan bû. Navenda mîmar û zanyaran hunerên xwe li diceribandin. Mînakên pêşî ya akademiya bû. Bi tevahî navendên kehanetan ên serdemên destpêkê li perestgehan bû û ev jî xweber nîne. Ev heman hemû û hê sedan hemanên din girîngiya perestgehê datînin holê. Bawer dikim ku wê duristir be, mirov bi hêsanî ji vê rewşê re bibêje, navenda zêhniyeta îdeolojîk a civakê.

Li Êrfayê kevirên tîk ên dora xirbe deribandine heta duwazdeh hezar sal berê diçin. Şoreşa cotkariyê hê nehatiye kirin. Lê diyare ku ev şeweyê kevir niqirandin, verotin û tîk danînê îşaret bi mirovên pêşketî dike ango civakeke bi vî rengî li wir heye. Ew kî bûn, çawa dipeyivîn, çawa xwe xwedî dikirin û zêde dibûn? Fikir û rêûresmên wan çawa bûn? Çawa debara xwe dikirin? Ti şop nînin bersiva van pirsan bidin. Bi tenê kevirên tîk ên abîdeyî hene, ew jî bi îhtîmaleke mezin bermahiyên perestgehê ne

ku weke şop mane. Li gorî ku îro jî gundiye ji rêzê nikarin wan kevira biniqirînin û bi awayekî manedar deynin, wê wextê ew mirov û civaka kevira danîne ji gundî û civaka gund a îro paşvemayîtir nebûne. Xusûsên bi vî rengî bi tenê em dikarin pêşbîniya wan bikin. Herçiqasî hatibe berevajîkirin jî belkî pîroztiya Ûrfayê mîna çemekî ji vê rêûresma wêdetirî dîrokê diherike û tê. Di vê çarçoveyê de ez hebûn û girîngiya perestgeha civakî guftûgo dikim. Girîngiya hebûn û fonksiyona perestgeha hegemonîk guftûgo dikim.

Rahibên Misrê herî kêr bi qasî mîna Sumeran di pêkhatina perestgeha hegemonîk de cih girtin. Brahmanên Hindî ji wan kêmtir neman. Rojhilata Dûr di wê rewşê de nebû ji wan kêmtir û jêrtir bimîne. Perestgehên Başûrê Emerîkayê jî hegemonîk bûn. Bê sedem ciwan weke qurban nedihatîn neqandin. Bi tevahî perestgehên serweran ên serdemên şaristaniyan hegemonîk bûn. Mîna kopyayê orjînê bûn. Ji bo civak li gorî berjewendiyên serweran bê bikaranîn navendên behsa wan tene kirin dixebitîn, ango fonksiyona wan a sereke ev bû. Milê eskerî yê yekdestdariyê bi awayekî xeternak û hovane serê mirovan jê dikir û di avakirina kelhe û bircan de bi kar dianî û milê rûhanî jî bi fetihkirina zêhniyetê heman karûbarê temam dikir. Herdu xebatan jî di kolekirina civakan de bi heman balansê cih girtin. Yekê ji wan tirs, ya din jî îqnakirin afirand. Bi vî şêwazî domkirina civakên şaristanyên hezar salan, ma kî dikare înkare bike?

Di vê mijarê de şaristaniya hegemonîk a Ewrûpayê ji aliyê şêwe ve guhertinên mezînan kirin. Lê cewherê wê jî weke wê parast. Ji çavdêriyên rojane jî tê dîtîn, amûrên weke dêwanên dewleta netewe yê li ser civakê bi vî jî qîma xwe naynin hûrûkûr bi çavîyên herî piçûk ên civakê ve dadikevin û wan hewcedarî xwe dikin, bi xwe ve girê didin. Zanîngeh, akademî, hê li jêrê wan lîse, dibistana navîn, dibistana seretayî û baxçeyê zarokan navendên pêkanîna zêhniyetê ne. Yê ew didin dêr, hawra û mizgeftê temam dikin. Ya qîşle jî misoger dikin zêhnê bermahiyê civakê, çavîyên wî yê exlaq û polîtîkayê fetih, dagir, asîmîle û mêtîngeh dike, ma ev nîne çi ye? Wexta ku hin şîrovegerên hêja dibêjin, 'girsekirina' civakê kerîkirina wê ye, tewş û pûç napeyivin. Di heman demê de hê teze di hişê me de ye, tê bîra me ku bi vî mêtîngehkirina zêhnê civakê faşîst pêkanîn. Serşoka xwînê ya dîroka nêz jî encama vî fetihkirina zêhnê bû.

Zirara dubarekirinê nîne: eger tu îkonên milliyetgirî, dîndarî, cinsiyetparêzî, sporgirî, hunerkariyê bihejînin dikarî civakê –pardon, keriyî -, girseyê her devera dixwazî dikarî bibiyê. Fetha zêhnê bi qasî ku ti zor nikaribe bike civaka îro li sermayeya fînansa global vekirîye. Careke din divê mirov rehmê li rahibên Sumeran û vedîtînen perestgehan bîne! Hûn çi fatihên jêhatî û yeman bûne, tevî ku di navberê de pênc hezar sal derbasbûne, nûnerên we yê dawî yê îro û yê di perestgehên wan de destê xwe ji ava sar di ya germ de danakin û daneheva sermayeyê ya herî mezîna a dîrokê pêk tînin! Sî (zîlûllah) û pêjnên herî bi hêz ên xwedayan jî nikarîbûn evqas karê bikin. Ev tê wê maneyê ku kombûna kumulatîf û dewamî ya sermayeyê têgîneke pûç nîne. Berevajîkirina zêhnan operasyonên sivik û ji rêzê nînin. Dr. Hîkmet Kivilcimî û Antonîo Gramsciyê Îtalî jî fetha hegemonîk bi heman awayî terîfkirine. Wexta ev terîf dikirin, dema herî zêde dewleta netewe dihat mezinkirin û pîrozkirin. Ew jî wê demê di zindanên wan de bûn. Zanîna wan ji serhatî û jiyana wan bûn. Li gorî tehlîla dawî, ez jî 'mehkûmê' sermayeya global im. Eger min wê rast nas nekirana, di şexsê zêhna xwe de (nasnameya xwe de) min ê îxanet bi zêhnê civakê bi xwe bikirana.

4- Pirsgerêkên Civakê yê Ekonomîk

Dema ku pirsgirêkên ekonomîk têne gotin morî û gêrik têne hişê min. Heywaneke hûrik mîna moriyê jî pirsgirêkên wê yên ekonomîk çênabin (ma ne ji bo her hebûnê ekonomîk xwe xwedîkirin e), çawa dibe ku hebûneke mîna mirov pêşketî xwedî aqil û tecrûbe pirsgirêkên xwe yên ekonomîk, heta rewşên wî yên weke bêkariyê yên rûyê mirov sor bibin hene? Wexta mirov mejiyê xwe bixebitîne di xwazeyê de çi heye ku nikare bike kar? Ji sedî sed pirsgirêk ne eleqeya xwe bi hawîrdorê re heye, ne jî eleqeya xwe bi xebat û meşa xwezayî re heye. Mirov gurê wî yê zalim di hundirê wî de ye. Di serî de bêkarî her pirsgirêka ekonomîk bi sermayekirina civakê re têkildar e.

Bêguman analîza Marks a sermayeyê hêja ye. Hewl dide bêkariya der barê pêvajoya pêxirtengiyê de jî eşkere bike. Cihê xemê ye ku nexweşiya pozîtîvîzmê ew jî pirr di rewşeke xirab de zevt kiriye. Nexweşiya zanistperestiyê ew asteng kiriye û nehiştiye analîzeke berfireh a civaka dîrokî bike. Ya ez dikim ew e, ez hewl didim terfî bikim ku sermaye ekonomî nîne, berevajî amûrekî bi bandor ê ekonomiyê ji ekonomîbûnê derdixe. Ji bo vê jî sedema min a pêşî ew e, di pêşketina civakê de kar û sermaye ti car hedef nînin, di civakê de cih nedîtine. Mirov dikare civaka dewlemend û xweşhal bifikire. Exlaq û polîtîka li vê vekirî ne. Lê li cihê ku civak di nava bêkarî û hewcedariyê de bigevize, biperpîte, li dewrûberê behskirina sermaye û dewlemendiyê ji sûc û guneh jî wêdetir divê bi qirkirina civakê re pêwendîdar be. Şaristanî weke guloka pirsgirêkan tê terfîkirin, ji ber ku xwe dispêre yekdestdariya sermayeyê.

Rosa Luxemburg wexta ku pêkhatina sermayeyê bi şertê civaka ne kapîtalîst ve girê dida, ghiştiye keviyê heqîqeteke gelekî girîng. Eger ji keviyê hinekî din ber bi hundir ve bimeşiya, wê bidîta ku bi tenê bi hebûna civaka ne kapîtalîst ve girêdayî nîne, ew weke geneyê civakê dimije û diwerime û ji vê jî dilopeke xwînê jî bi karkeran dide vexwarin û bi vî awayî wan jî dike hevparê gunehê xwe. Ez bi awayekî gelekî zelal destnîşan dikim: ez hewldana karker jî înkâr nakim; lê ez dibêjim pêkhatina sermayeyê pirr hindik dikare bi keda karker ve girê bide, heta mirov di çarçoveya felsefî-dîrokî-civakî de bifikire wê ev pirr hindik jî maneya xwe nemîne. Ji ber pirsgirêkên ekolojîk her diçe eşkere dibe ku îndustriyalîzm civak û hawîrdorê dişêlîne. Ma kîjan mirovê xwedî îzan û zanebûna xwe heyî dikare înkâr bike ku di roja me ya îro de rêveberên saziyên kar û serkarên karkeran di nava civakê de dibin xwedî cihekî cihêwaz û li beramberî vê jî bêkarî jî weke artêş û guloka berfê mezin dibe? Tebeqeyên îndustriyê yên pêşketî, beşên bazirgan û finansî yên yekdestdar ango yekdestdariyên sermayeyê bi projeyên 'hevpariyên bi pirrhîss e' têgîna karkeriyê têra xwe bêmane kirine. Gelekî girîng e ku mirov bibîne karker her diçe bi rola ew qayîşa yekdestdariya sermayeyê bi civakê ve girê dide radikin. Mirov çawa ku rola sosyalîzma pêkhatî weke kapîtalîzma dewletê, weke 'karkerekî tawizkar' dikare terfî bike, kapîtalîzma taybet a klasîk jî bi heman awayî karkerekî xwe yê tawizkar heye. Ev her tim di nava civakê de wer hebûn û heta îro hatin. Civaka mayî, ew civak e ku kapîtalîst nîne û hatiye hişê Rosayê.

Eger mirov bala xwe bidê, mirov ê bibîne li vir cudahiya ya kapîtalîst û ya ne kapîtalîst tê terfîkirin. Li cem Rosayê herdu jî şeweyên civakî ne. Lê ez li vir bi awayekî cuda nêzî mijarê dibim. Ez kapîtalîzmê weke şeweyekî civakê nabînim. Ez wê weke rêxistinîyeke şebeke ya gelekî berfireh dibînim. Ji civakê nixê zêde vedidize, ekonomiyê dimiçiqîne û rê li bêkariyê vedike. Ji bo vê bi desthilatdarî û dewletê re dikele û marên hegemonîyê yên îdeolojîk bi kar tîne. Di dema dawî de beşê karkeran ê tawizkar jî li vê rêxistinîyê zêde kirine. Ez wexta careke din naveroka tevna yekdestdariyê welê terfî dikim, armanca min ew e, ez pêşî li gelek şaş fêhmkirinan bigirim. Nexasim divê ez karekera xefik a têgîna 'civaka kapîtalîst' deşîfre bikim. Sefetekî welê diyarkirina yekdestdariya kapîtalîst lutûfkarî û qenciyeke zêde ye. Şebekeya sermayeyê dikare tevna xwe ya rêxistinî ava bike. Divê başa were zanîn ku mafya jî şebekeye sermayê ya baş e. Şebekeya sermayeyê weke mafya nayê bi navkirin, sedema

bi tenê ya vê yekê jî ew e, ji ber hêza hegemonîk a şebekeya sermayeyê di nava civakê de ye, û ji ber têkiliyên wê yên bi desthilatdariyê ye. Naxwe wê weke şebekeyeke bi qasî mafya rêzik û pîvanên xwe yên etîkî nînin bimana.

Ez divê vê xusûsê jî lê zêde bikim ku ez îndustrîvan, bazirgan û cotkarê asta navîn kapîtalîst nahesibînim. Ev bi giranî ji bo ekonomiya rastî pêdivî bi wan hene. Sermaye ji gelek aliyan ve wan tengav dike û wan dixwe nava pencê xwe. Em ên behsa wan dikin beşên civakê ne ku hewl didin hilberînin. Herweha ez ên karûbarên metaya piçûk li bazarê dikin û van metayan li cihê xwe yê kar pêk tînin jî kapîtalîst nahesibînim. Hemin xwediyên pîşeyên cûrbicûr kapîtalîst nayên hesabandin. Ji bilî beşê tawîzkar bi tevahî karker, gundî, xwendekar, karmend, zenaetkar, zarok û jin hestiyê piştî yê civakê ne. Ez vê terîfê weke civaka ne kapîtalîst hewl didim pêşde bibim. Ango ez weke gelek Marksîst yeqîn dikin, ez wexta civaka ne kapîtalîst dibêjim, mebesta min ew civaka bi têgînên weke feodal, tîpa Asya, nîv-feodal tê terîfkirin nîne. Ez îqna bûme ku têgînên behsa wantêne kirin rastiyên hînî mirov nakin, ji vê zêdetir ser rastiyê digirin dinixumînin. Jixwe ez vê analîzê ji bo şebekeyên sermayeyê yên piştî sedsala 16. li Ewrûpayê navendbûn bi tenê nakim, şebekeyên sermayeyê hemûyan ên tevahiya dîrokê nixê zêde desteserkirin (yekdestdariyên bazirganî-siyaset-eskertî-îdeolojîk, cotkarî, îndustrî) di vê çarçoveyê de digirim dest û li ser radiwestim. Sermayeya fînança global a roja me ya îro bi awayekî balkêş vê analîza me piştrast dike. Ji bo mirov vê bibîne jî hewcedarî hûrûkûr bi lêkolîn û analîzê nîne.

Gelekî girîng e ku mirov karakterê antî-sermaye yê xwezaya civakî bibîne. Civak di meşa xwe ya hezarê salan de haya xwe ji bandora dejenerekar a daneheva sermayeyê hebû. Mînak, yek ji rêbaza bi bandor a daneheva sermayeyê faîzwerî ye. Bala xwe bidinê dîne ev mehkûm nekiribe hema hema tine ye.

Eger mirov bêkariya di roja me ya îro de mîna guloka berfê mezin dibe weke hewldana sermayeyê ya ji bo peydakirina karkerê erzan an jî afirandina karkerê hêsan bibîne, wê ev bibe dîtineke gelekî kêr. Tevî ku aliyekî rastiyê ev e, sedema bingehîn ev nîne. Sedema bingehîn ew e, sermaye dixwaze civakê bi xebatên wê bi pey karê bibizîne girê bide. Xebatên ji bo kar-sermayeyê ji sedî sed bi pêdiviyên bingehîn ên civakê re li hev nakin. Eger hilberîna ji bo têrkirina civakê karê neyîne, civak ji feqîrî û birçîna bişkê jî –jixwe di roja me ya îro de bi mîlyonan mirov di vê rewşê de ne –xema sermayeyê nîne. Mînak ji sermayeya di dest de hinek jê razînin cotkariyê, ti carî pirsgirêka birçîbûnê çênabe û namîne. Lê ya em dibînin berevajiyê vê ye, sermaye misêwa qada cotkariyê vala û xira dike. Sedema vê jî ew e, di cotkariyê de yan rêjeya karê gelekî kêr e, yan jî hîç tineye. Wexta ku ji pereyan bi tomaran pere bêne bi destxistin, ti sermayedar cotkariyê nafikire. Di karakterê sermayeyê de ti carî cih ji fikrên bi vî rengî re nîne. Dewletê weke yekdestdarî berê gelekî alîkariya cotkariyê dikir. Lê berdêla vê alîkariya xwe jî weke berhem an jî pere-bac werdigirt. Piyaseyên niha yên sermayeyê xebatên dewletê yên bi vî rengî jî bêmanekirin. Di rewşeke berevajî de ew dewlet neçar in bi îflasê re rûbirû bibin.

Hingê em dikarin bibêjin, sermaye bi polîtîkayên rojane û demî ranabe û ji lewra pîrraniya civakê bêkar û xizan nahêle, ev ji karaktera avabûna wê welê ye. Gelekî erzan bixwaze bê xebitandin jî bêkariya di nava civakê de çareser nabe û ji bo fêhmkirina vê rastiyê hewcedarî bi lêkolînê nîne bi çavdêriyê ji rêzê jî tê dîtin. Ez careke din dibêjim, divê mirov baş bizanibe, heta polîtîkayên karê yên li ser desteserkirina nixê zêde hatine avakirin û sistemê wê ji holê neyên rakirin, civak ji bêkarî û feqîriyê rizgar nabe.

Eger na, mînak wê wextê çima li deşta Mezopotamyayê ya panzdeh hezar salan ji civaka neolîtîkê re dayiktî kir û tevahiya dîrokê gelek civak têr kirin, bayê bêkartî, birçîtî û xizantiyê radibe? Eger pêngaveke bi armanca karê nebe were plankirin, li gorî pîvanên roja me ya îro wê ev deşt bi hêsanî bîstûpênc mîlyon mirovî xwedî bike û heta wê gelek jî ji ber bimîne. Ji bo vê jî hewcedariya van deşt û mirovan bi destê sermayê yê naxebitîne ne, berevajî divê ev destê (ev dest çi taybet an jî yê dewletê be ferq nake) rê li feqîrî, bêkarî û xizaniyê vedike xwe ji pêxîra wan bike. Bi tenê ya pêdivî pê heye, destê kedkarê rastî û ax bigihîjin hevdu; divê şoreşa zêhnî ya firsendê bide vê were pêkanîn; politîka û exlaq dîsa weke organ û çavîyên bingehîn ên civakî bêne fonksiyonelkirin; ji ber van sedeman divê siyaseta demokratîk bi çar ling û çavan bi mejiyên rastî bazde wezîfeya xwe.

5- Pirsgirêka Civakê ya Îndustriyalîzmê

Şoreşa îndustriyê ya bi qasî şoreşa cotkariyê girîngiya xwe heye, li ser bingehê daneheveke hezarê salan, ji dawîya sedsala 18. ve heta bi sedsala 19. ve ji aliyê naverokê ve gelekî pêş dikeve, gotin li cih be xwe ji qonaxekê diqevizîne qonaxeke gelekî li pêş û heta roja me ya îro meşa xwe geh li jêr û geh li jor dewam dike. Pêşbîniya wê nayê kirin ku wê li ku, kengî û çawa were rawestandî. Ev şoreş xwedî xisletên welê ye, mîna ya aqlê analîtîk be, mîna aqlê analîtîk benda li pêşiya xwe biteqîne û bê, jixwe berhemeke aqlê analîtîk e. Ji sedî sed di hakimiyeta sermayeyê de ye. Bêguman sermaye bi xwe bi pirranî mûcîdê amûrên îndustriyal nîne. Lê ji bo wan bike amûrê sermayeyê timî bi lezgînî li ser wan rawestiya ye, yê pêdivî bi wan dîtiye kiriye milkê xwe. Bi lez, li pey hev û erzan hilberîn ji bo civakê îmkaneke mezîn e pêşketinê ye. Mîna aqil îndustrî jî di xizmeta civakê de bi nirx e. Pirsgirêk di îndustriyê bi xwe de nîne, di şewazê bi karanîna wê de ye. Îndustrî mîna îmkana nukleerî ye. Dema ku ji bo berjewendiyên yekdestdaran were bi karanîn, dikare bibe amûrekî welê bi tehlûke dikare ji felaketan heta bi şeran gefan li jiyana bixwe. Jixwe di roja me ya îro de bi karanîna wê ya bi armanca karê gelekî diyar bûye û hilweşandina hawîrdorê bi lez kiriye. Bi çargavan ber bi civaka ferazî ve dibe. Şûna organên mirovan bi lez robotbûn digire. Eger welê dewam bike, mirov ê bi xwe bêkêr bibe.

Li ser rewşa îro ya hawîrdorê fikra hevpar ew e ku bi tenê civak ne, jiyana ruhber û zindiyan hemûyan di tehlûkê de ye. Ez divê bi girîngî destnîşan bikim ku ji vê rêveçûnê diyardeya îndustriyê bi tena serê wê berpirsîyar îlankirin bi temamî berevajîkirina rastiyê ye. Îndustrî bi serê xwe îmkaneke nutr e. Îndustriyeke bi sedemên hebûna civakê re bûyî yek, ji sedî sed dinyayê ji bo mirovan heta ji bo tevahiya jiyanan dike bike Xwezaya Sêyemîn û di vê de rola diyarker rabe. Potansiyeleke xwe ya bi vî rengî heye. Eger wisa bibe, divê mirov îndustriyê jî pîroz bike. Lê eger bi giranî bikeve kontrola kar-sermayeyê, dikare dinyayê ji bilî misteke yekdestdarî li tevahiya mirovatiyê bike cehennem. Jixwe di roja me ya îro de rêveçûn jî hinekî ber bi vî alî ve diçe. Kes nikare înkare bike, ev rêveçûn mirovatiyê dixwe nava fikarên kûr û mezin. Weke yekdestdariya îndustriyel li ser civakê împaratoriyeke rastî ava kirine. Bi tenê li beramberî hegemondariya super DYE'yê bi dehan hegemondarên îndustriyel hene. Hegemondarên eskerî-siyasî bêne rawestandî jî hegemondarên îndustriyel rawestandî hêsan nîne. Ji ber ku ew jî êdî global bûne. Eger welatek weke navend ji wan re teng bê, yekser mekanekî din, welatên nû dikarin ji xwe re bikin navend. Ma kî dizane împaratoriyeke îndustriyê ya DYE'yê sibe Çînê ji xwe re navend hilnebijêre? Wexta ku şert û merc derfet û îmkana bidin, îro jî em dibînin ev yek hêdî hêdî dikare bi cih bê.

Îndustriyalîzmê li kevçîka dilê cotkariyê xistiye. Cotkariya hêmanê bingehîn e civaka mirov û amûrê hebûna wî ye, li hemberî îndustriyê hildiweşe. Ev xebata pîroz a panzdeh hezar salan mirovatî li ser

piyan girtiye, îro di halê xwe de hatiye hiştin. Tê amadekirin ku ji bo ji serweriya îndustriyê re were hiştin. Îndustriya di bin fermana kar-sermayeyê de ketina wê ya cotkariyê, weke yeqîn tê kirin, rê li hilberîna bi lez û berdara venake. Bi lîstina genan wê axê bixin rewşa dayikeke bi rêya sûnnî avê tê hiştin ango wê bi rêya yekdestdariya îndustriyê ji axê ber bigirin. Çawa ku bi spermeke xerîb ducanbûneke bi tenduristî û dayiktî mumkîn nîne, bi tovên bi genên wan hatine lîstin jî ji axê ber nayê girtin, dayiktiyeke baş a zeviyan pêk nayê. Yekdestdariyên îndustriyê di warê cotkariyê de xwe ji vê dîniyê re amade dikin. Dîroka mirovatiyê belkî jî dijşoreşa herî mezin di cotkariyê de bibîne, heta destpêkiriye dibîne jî. Erd, ax û cotkarî bi tenê têkilî û amûrên ji rêzê yên hilberînê nînin; perçeyên hebûnê yên ji civakê nabin û bi wan nayên lîstin. Civaka mirov bi giranî li ser ax û cotkariyê ava bûye. Qutkirina civakê ji van mekanan û hilberînê, dike ku hebûna wê bi derbxwarineke herî mezin re rûbirû bê hiştin. Rastiya bajarên mîna kansêrê mezin dibin, hê ji niha ve vê tehlûkeyê bi awayekî pirr eşkere li pêşberî çavan radixîne. Rizgarî bi îhtîmaleke mezin û bi rêjeyê zêde di tevgerê berevajî de tê dîtin: tevgera ji bajar vegera ax û cotkariyê. Slogana vê tevgerê bi herhalê wê wisa bê diyarkirin "Ji bo hebûnê (manê) yan ax û cotkarî yan jî neman". Kar-sermaye îndustriyê bi axê û cotkariyê re nake yek, nagihîne hev, nake dost, têkiliyeke sîmbîotîk pêk nayne. Di navbera wan de nakokiyên bi qasî lod û gidîşan datîne û wan dike dijminê hev. Ev dijminahî di civakê de dikare heta bi nakokî û şerên çînî, etnîk, neteweyî û îdeolojîk ve biçê. Lê ev ji wan nakokiyên nînin ku mirov nikaribe wan ji holê rake. Çawa ku bi destê mirov hatine avakirin, bi heman awayî mirov dikare wan ji hev belav jî bike. Îndustrî weke amûrê sermayeyê nakokiya wê bi ax û cotkariyê re ji kontrola mirov dibihure. Ax û cotkariyê bi mîlyonan salî xwe weke ekolojî amade kirine. Eger xira bibin, bi destê mirov nayên avakirin. Çêkirina axê bi destê mirov nîne, herweha berhemên cotkariyê û zindiyên din, mînak nebat gavê bi destê mirov afirandina wan di çarçoveya derfet û îmkanan de mumkîn xuya nake, bendewariyeke welê jî nîne. Jixwe weke encama van derfet û îmkanan mirov pêk hatiye. Dubarekirina ya pêkhatiye ne maneya xwe heye, ne jî îmkana xwe.

Ji ber ku mijareke kûr a felsefî ye, ez ê zêde pêde danekevim. Çawa ku firewnan bi tenê ji bo paşeroja xwe piramidên bi şewazê qebran xwestin amade bikin, şewazê robotkirinê yê îndustriyalîzmê jî paşerojê zêde mirov karibe bijî wê nikaribe biafirîne. Ev, ji mirov re jî bêhurmetî ye. Hebûneke muhtesem mîna xwezayê li naverastê hebe, çî mane û girîngiya robot û kopyayên wan hene? Dîniya sermayeyê ji bo karê li vir careke din derdikeve pêşiya me. Em bibêjin robotan hilberîna herî erzan pêk anîn. Baş e, wexta yên bi kar bînin tinebe wê bi kêra çî bîn? Ji vî alî ve îndustriyalîzm hêmana bingehîn a bêkarhiştina mirov e; li dijî hilberîneriya civakê sîleha herî mezin a sermayeyê ye. Sermaye hem ji bo herî kêr karkeran bixebitîne, hem jî bi buhayên erzan di manîpulekirina piyaseyê de timûtim sîleha îndustriyê bi kar tîne. Buhayên yekdestdar û pêxîrtengiyên xwe yên ji hilberîna zêde ne ku hêmana bingehîn a bêkartiye ne, bivê nevê ferz dike. Di encamê de malên riziyaî û bi mîlyonan mirovên xizan, birçî û bêkar dibin qurbanê van pêxîrtengiyên.

Xwezaya civakê bi tenê dikare bi têkiliyeke xurt a bi hawîrdora berhemê mekanekî di cih de û berhema mîlyonan salan, xwe dewam bike. Ti pêkhatina îndustriyal, nikare şûna hawîrdora harîqaya gerdûnê bigire. Ji niha ve li erdê, hewayê, deryayê û ezmanan trafik gihiştîye asta felaketê. Îndustriya bi sotemeniya fosîlan dimeşe, avhewayê û hawîrdorê misêwa jehrî dike. Berdêla van felaketan hemûyan, danehevke karê ya dused salî ye. Ev danehev hêjayî evqas zirar û ziyanan e? Ji lewra zirar û ziyana bûyî di encama tevahiya şeran de pêk nehatiye. Herweha ruhber û zindiyên ji dest hatine dayîn çî bi destê mirov çî jî bi destê xwezayê di ti bûyereke din de evqas ji dest nehatiye dayîn.

Îndustriyalîzm weke amûrekî yekdestdarî û îdeolojiyê, pirsgirêka herî bingehîn a civakê ye. Divê mirov wê hûrûkûr bixe ber lêpîrsînê. Tehlûkeyên derxistine holê bi tenê ji bo vê têrê dikin. Piştî ku cinawir mezintir bû û ji kontrolê derket, lêpîrsîna wî û girtina tedbîrên der barê wî de dibe ku dereng û bêmane bibin. Tam dem e, ji bo mirov nehêle civak ji civakbûnê derkeve û nebe civaka ferazî, divê mirov vî cinawirî ji destê yekdestdaran bigire, pêşî wî kedî bike paşê jî wî li gorî xwezaya civakê bike dost.

Wexta ku mirov li dijî îndustriyalîzmê têbikoşe, divê avahiya îdeolojîk yekdestdar a teknîka îndustriyal û bi karanîna wê, ji avahiya îndustriyê ya bi berjewendiyên giştî yê civakê re li hev û şewazê bi karanîna wê ji hev bike, xebateke di vî warî de wezîfeya herî girîng a têkoşîna îdeolojîk e. Hin komên îdea dikin ku ew ji statuya civakî û çînî serbixwe têkoşînê li dijî îndustriyalîzmê li ser bingehê humanîstiyê didin, mirov nikare li bendê be ku ew bigihîjin armanca xwe. Ji ber ku komên em behsa wan dikin bi awayekî objektîv bi armancên xwe re ters dikevin, bivê nevê wê weke yekdestdariyê ji îndustriyalîzmê re xizmetê bikin. Ji texmînan wêdetir îndustriyalîzm xwedî karektereke îdeolojîk, mîlîtarîst û çînî ye. Weke îdeolojî zanist û teknîk e. Heta di bikaranîna ji vî alî de zanist û teknîka di asta herî bi tehlûkê de temsîl dike. Cinawirê îndustriyê bi serê xwe derneketiye holê. Em bînin bîra xwe: bûrjûvaziya Ingilistanê li giravê, li Ewrûpayê û li dinyayê wexta xwe li pêngava xwe ya dîrokî ya emperyalîzmê rakîşand, çîna îndustriyalîzm hem bi rêxistin kir hem jî bi awayekî herî berfireh û bi lez bi kar anî ew bi xwe bû. Îndustriyalîzm paşê li gorî rêzê bûye sîleha muştêrek a tevahiya welatên bûrjûvaziyê. Di nava sêberên finans-bazirganî-îndustriyê de sedsalên 19. û 20. herî zêde yê îndustriyê bûn. Ji ber ku serweriya bûrjûvaziyê ya di van sedsalan de li nava dinyayê pêk hat vê rastiye eşkere piştrast dike.

Heyf û mixabin, Karl Marks û tevgera sosyalîst a pêkhatî, civaka ne kapîtalîst paşverû îlan kirin û hev girtina bi bûrjûvaziyê weke stratejîk qebûl kirin, herçiqasî bi zanebûnê nebe jî di dîrokê de herî zêde bi vê tevgera xwe bi armancên xwe re ters ketin û heta bi awayekî objektîv ketin nav rewşeke welê trajîk ku dikare were maneya îxanetê. Çawa ku Xiristiyantiya tevahiya sêsed salan bû dîne aştiyê bi desthilatdarî û dewletê re îttîfaq kir û ev bi awayekî objektîv û bi giranî jî bi zanebûnê bi armancên xwe re ters ketin û xiyanet kirin. Di tehlîla dawî de Xiristiyantî jî ber bi bayê cazîbeya yekdestdariya desthilatdariyê ket, bi armancên xwe yê derketinê re ters ket û bû dînekî şaristaniyê. Ya di Îslamê de jî bûyî, hê Hz. Muhammed li jiyane bû pêk hat. Di encamê de li hemberî îndustriya desthilatdariyê têk diçin.

Eger di roja me ya îro de tevahiya mirovahiyê bi navê hawîrdorê, mîna ku saetên qiyametê nêzîk bibin, destpê kiriye feryad dike, divê li şaxên civaka dîrokî û çînî yê vê bûyerê, li ber rohiya tevgerên mînak ên bi heman rengî serwest bibe, wan weke tevgerên hebûna civakê qebûl bike û divê weke tevgerê nû ya pîroz a dîne têbikoşe. Çawa ku agir bi agir vemirandin mumkîn nîne di çirava îndustriyalîzmê de jî eger tu jiyane nexwe lêpîrsînê û tu dest ji îndustriyalîzmê nekişîne, têkoşîna ekolojîk nayê meşandin. Eger em naxwazin trajediyên nû yê Xiristiyantî, Îslamtî û sosyalîzma pêkhatî nebînin, divê em dersan ji wan bigirin, têkoşîna zanistî-îdeolojîk, exlaqî-polîtîk rast bigirin dest.

6- Pirsgirêka Civakê ya Ekolojîk

Eşkere ye ku pirsgirêka îndustriyalîzmê hem parçeyek ji pirsgirêka ekolojîk e, hem jî sedemê wê ye bingehîn e. Di bin navekî din de şîrovekirin dibe ku bê maneya dubarekirinê. Lê ekolojî ji

îndustrialîzmê zêdetir mijareke civakî û bi pirsgirêk e ku xwedî mane ye. Herçi qasî weke têgîn were maneya zanista hawîrdorê jî bi awayekî bingeîn ew zanist e ku têkiliya hişk a pêşketina civakî bi hawîrdora wê re analiz dike. Kengî felaketên hawîrdorê li alarmê dan, bi giranî ket rojevê; xwedî hin maneyên divê mirov xwe jê dûr bigire di nava xwe de hilgire jî kirin weke şaxekî lêkolînê. Ji ber ku ew jî weke îndustrialîzmê pirsgirêkeke ji aliyê civakê ve hatiye afirandin nîne, ew weke marîfeta dawî ya yekdestdarên şaristaniyê di rojeva dîrok, dinya û civakê de hatiye danîn.

Belkî jî ti pirsgirêk bi qasî yê ekolojîk girîng û giran nebûn ku karibin rûyê rastî yê nîzamên kar-sermayeyê ango şebekeyên rêxistinîkirî bixista rojeva mirovatiyê. Bîlançoya sîstema şaristaniyê ya kar û sermayeyê (tevahiya dîrokê weke giştî yekdestdarên eskerî, ekonomîk, bazirganî û dînî hemû) bi tenê ji her alî ve jihevde xistin civakê nîne (bêexlaqî, bêpolîtîkatî, bêkarî, enflasyon, fuhûş û hwd.), hawîrdor tevî jiyana ruhberan hemûyî xistiye tehlûkeyê. Em ê dijbertiya yekdestdariyê ya civakê li derveyî van rastiyên balkêş û bi bandor hê karibin bi çi ispat bikin?

Civaka mirov li gorî ruhberên din hemûyan weke xwezayê me jî û nermiya wê di ser gişan re tê naskirin, jixwe di tehlîlal dawî de civaka mirov jî hebûneke zindî ye. Dinyayî ye. Berhemê atmosfereke avhewayê ya bi nazikî û nazenînî hatiye birêkûpêkirin, beridîna dinya nebat û heywanan e. Nîzamên atmosfer û avhewayê dinya me û cîhana nebat û heywanên wê pêve girêdayî hemû giştî ne, û ji bo civaka mirov jî di cih de ne. Ev nîzamên em behsa wan dikin gelekî nazik in. Gelekî hişk bi hev ve girêdayî ne, mîna zincîrekê pêk bînin. Wexta xelekek jê qut bibe çawa zincîr bê kêr dibe, xelekeke ciddî ji zincîra beridîne jî qut bibe bivê nevé wê tevahiya beridîne jê bi tesîr bibe. Ekolojî zanista van bûyer û pêşketinan e. Ji ber van sedeman gelekî girîng e. Nîzamê hundir ê civakê bi çi sedemê bişkê jî bi destê mirov ji nû ve dikare bê sererastkirin. Ma ne dawîya dawî rastiya civakî rastî ye ku bi destê mirovan hatiye avakirin. Lê hawîrdor welê nînin. Hin komên çavkaniya xwe civak, ya rastî bi marîfeta hin komên ji nava civakê derketî û li ser wê bi yekdestdariya kar-sermayeyê xwe bi rêxistin dikin bibin sedem ji xelekên hawîrdorê xelekên ciddî qut bibin, felaketên zincîrwarî yê bi beridîne dikarin hawîrdorê hemûyî di vê navberê de civakê bi qiyametê re rûbirû bihêlin.

Divê mirov ji bîr neke ku xelekên hawîrdorê bi beridîna mîlyonan salî pêk hatine. Zîrar û ziyarên bi giştî di pênc hezar salên dawî de, bi taybetî jî di dused salên dawî de, weke qutkirina bi hezaran xelekên ji yê bi mîlyonan salî pêk hatî ne ku ev yek di nava demeke pirr kin de pêkanîne. Reaksiyona şikestinê destpêkiriye. Pêşbînî nayê kirin ku wê çawa were sekinandin. Di serî de rêjeya karbondioksîtê (CO₂) û gazên din di atmoferê de rê li qirêjbûnê vedikin, û tê texmînkirin ku halî hazir bi sed salan heta bi hezar salan nayê paqijkirin. Enamên zîrar û ziyarên di cîhana nebat û heywanan de belkî jî bi temamî derneketine holê. Lê eşkere ye ku herî kêr bi qasî atmosferê îşaretên S.O.S didin. Gemarbûna derya û çeman, çolbûn ji niha ve gihiştine sînorên felaketê. Bi tevahî nîşane diyar dikin ku qiyametê bi rêveçûna heyî bi bêbalansiyeke xweza ne, bi destê hin komên xwe weke şebekeyan bi rêxistinîkirî bi serê civakê de bêanîn. Bêguman bersivên xwezayê jî bide vê rêveçûnê hene. Ji ber ku ew jî zindî û bi me jî ye. Sînorên wê jî hene. Sebra wê jî heta cihekî ye. Hêza wê ya xwergirtinê bi sînor e. Di cih û dema xwe de wê li ber xwe bide û wexta ev cih û dem bê wê li rondikên çavên mirovan nenêre. Ji ber ku hemû ji îxaneta bi qabîliyetên xwe û nirxên diyarî wan hatin kirin berpirsiyar bêne girtin. Ma qiyamet jî welê pêşbîniya wê nayê kirin?

Li vir armanca min ew nîne ku ez li senaryoyên felaketê yê nû zêde bikim; lê weke her endamê civakê yê divê ji sedî sed bi berpirsiyariyên xwe rabe, em jî bi têgihiştina wezîfeyên xwe yê exlaqî û

polîtîk ên sedema hebûna me û berpirsiyariyên me yên hewce ne, di çarçoveya qabîliyetên xwe de bibêjin û bikin.

Di dîroka mirovatiyê de li ser aqûbeta Firewn û Nemrûdên kişiyên kelhe û piramîdên xwe gelek tişt têne gotin. Sedema vê yekê eşkere ye. Ma ne Nemrûd û Firewn jî çi weke kes çi jî weke nîzam YEKDESTDARÎ bûn ku bi îdeaya xwedayî radibûn. Belê, di serdema destpêkê de mînakên herî bi heybet ên yekdestdariyên sermayeyê yên timî li pey karê diçûn bûn. Çawa dişibin yekdestdariyên niha li bajaran kişiyane PLAZA'yan! Hemin di navberê de bi xwe cudabûn nebe jî di şêwe de heye. Kelhe û piramîd tevî heybeta xwe hemû jî nikarin bi plazayên roja me ya îro qayîşê bikişînin. Jixwe weke hejmar hîç nikarin qayîşê bikişînin. Eger hûn hemûyî bidin ser hev, tevahiya firewn û nemrûdan ji çend sedî derbas nakin; lê hejmara firewn û nemrûdên hemdem bi herhalî ji niha ve ji sed hezaran bihurî ye. Mirovatiyê di serdemên berê de nikarîbû giraniya çend firewn û nemrûdî rake. Di bin giraniya wan de mirovatiyê her kir nalenal. Baş e, bi sed hezarên wan ên tevahiya hawîrdor û civakê ji hev de xistine wê giraniya wan hê heta kengî rake? Of, axî û êşên bi şer, bêkarî, ferqîrî û birçîbûnê re li wan vekirin wê çawa bidebirîne?

Wexta em dibêjin civaka dîrokî yekpare ye, me xwest li ber rohiya beridînê van rastiyan bînin ziman. Ma ev rastiyan kêma dijwar û ne girîng in?

Zanista modernîteya kapîtalîst bi avahiya xwe ya pozîtîvîst gelekî ji xwe razî bû. Bawer kir ku keşfên mezin ên diyardeyî her tişt in. Heqîqeta mutleq bi tenê ji zanîna seresere ya diyardeyan hesaband. Ji sedî sed bawer bû ku ketiye pêvajoya pêşketina bêserûbinî. Lê nikarîbû pêşbîniya felaketa hawîrdorê ya li bin bêvla xwe bike, mirov dikare vê çawa şîrove bike? Di serî de şer, ji bo felaketên civakî yên çarsed salên dawî yên ji tevahiya yên dîrokê bihurî pêşbîniya çareyeke bi kok û pratîze nekir, mirov dikare vê çawa şîrove bike? Şer weke desthilatdarî ketiye çavîyên civakê hemûyî, em bihêlin ew vî şerî asteng bike, ma em ê ji rast tespît nekirina wê ya vê rastiye re çi bibêjin? Eşkere ye ku di vê serdema serweriya yekdestdariyê de ku hegemondariya wê herî zêde û serdemê heye, ji yeqînan wêdetir zanist ji aliyê îdeolojîk ve dor lê hatiye girtin û ketiye xizmeta sîstemê, bêguman zanista di vê rewşê de nikarîbû bersivê bide van pirsan. Zanista bi avahî, hedef û şêwazê xwe bi armanca rewakirina sîstemê hatiye îlankirin û rêkûpêkirin, nîşan daye ku bi qasî dînan jî bi tesîr nebûye. Lê divê mirov fêhm bike ku zanista îdeolojîk nîne jî nîne. Ya girîng ew e, mirov hay jê hebe ku zanîna û zanista kîjan îdeolojî û çîna civakiye, û li gorî wê rewşa xwe diyar bike. Ekolojî weke yek ji zanistên herî nû di vê çarçoveyê de rewşa xwe diyar bike, bi tenê hawîrdor ne, dikare bibe hêza çareseriyê herî îdeal a xwezaya civakî jî.

7- Pirsgirêka Cinsiyetparêziya Civakî, Malbat, Jin û Şêniyan

Jinê weke cinsekî mirov ê cudatiya xwe ya biyolojîk heye fêhm dike û di mijara rastiya civakî de ev di serê hêmanên bingehîn ê korbûnê de tê. Cudahiya cinsî nabe ku bi serê bibe sedema ti pirsgirêka civakî. Li gerdûnê dualîteya di her zerreyê de çawa ku di ti hebûnê de weke sedema pirsgirêkê nayê dîtin, dualîteya di hebûna mirov de jî nabe ku weke pirsgirêk were bi karanîn. “Gelo hebûn çima dualî ye?” bersiva em bidin vê pirsê divê felsefî be. Analîza ontolojîk (zanista hebûnê) dikare li bersiva vê pirsê (pirsgirêk ne) bigere. Bersiva min ev e: hebûn ji bilî dualîteyê nikare hebûna xwe pêk bîne. Dualîte, şêwazê mumkînbûna hebûnê ye. Jin û mêr bi rewşa xwe ya heyî nebin jî ango ne hev-alî bin jî dîsa nikarin ji dualîteyê xwe xilas bikin. Bûyera jêre ducinsî jî tê gotin ev e. Divê mirov matmayî

nemîne. Lê dualîte her tim ji bo pêkhatina cuda meylidar in. Bingehe mirov dikare ji bo mejiyê gerdûnê (Geist) li delîl bigere jî di vê meyla dualîteyê de dikare bigere. Yek ji aliyên dualîteyê ne xirab ne jî baş e, bi tenê divê cuda be. Eger dualîte bibin wekhev wê wextê hebûn pêk nayê. Mînak du jin an jî du mêr nikarin pirsgirêka zêdebûnê ya hebûna civakî çareser bikin. Ji lewra bersiva pirsê “Çima jin an jî mêr?” qîmeta xwe nîne yan jî eger divê bersiva vê pirsê bê dayîn wê wextê divê bersiveke felsefî bê dayîn û bê gotin, ji ber ku gerdûn divê (neçar e, di wê meylê de ye, bi wî aqlî radibe, bi wê xwestekê) welê pêk bê.

Eger mirov jinê weke têtikiliyên zêde yên civakî bigire dest, wê ev bi tenê manedar nebe, ji bo bihurîna (çareserkirin) ji girêkên kor ên civakî jî gelekî girîng e. Ji ber ku her kes hînî nêrtina mêrê serwer bûye, şikandina çavkariya di warê jinê de bi awayekî mîna parçekirina atomê ye. Ji bo şikandina vê çavkariya di warê jinê de hewldaneke mezin a entelektuel û hilweşandina mêrtiya serwer divê. Ji alî û bereyê jinê ve em li mijarê binêrin, hema hema ev şêwe kiriye hebûna xwe û ya rastî jina bi awayekî civakî hatiye avakirin divê ewqasî jî bê hilweşandin. Em dema li tevahiya têkoşînên azadî û wekhevîyê, têkoşînên demokratîk, exlaqî, polîtîk û çînî dinêrin, em dibînin di serketin an jî serneketina wan de li ser hêviyên wan ên şikestî (pîvan, bername û utopyayên bi cih nehatin anîn) şopên şeweyê têtikiliyên (di navbera jin-mêr de) serwer (desthilatdarî) ên naşkên hene. Bi tevahî têtikiliyên newekhevî, koletî, despotî, faşîzm û mîlîtarîzmê xwedî dikin, çavkaniya xwe bingehîn ji şeweyê van têtikiliyan digire. Eger em dixwazin maneyên hêviyên me neşkinin li gotinên wekhevî, azadî, demokrasî û sosyalîzmê bar bikin divê em têtikiliyên li dora jinê hatine deribandin û tevna têtikiliyên bi qasî têtikiliyên xweza û civakê kevin çareser û parçe bikin. Ji bilî vê rêweke din nîne ku biçe azadî, wekhevî (li gorî cudahiyan) û demokrasîya rastî û exlaqê nedurû ye.

Ji dema derketina hiyarkerşiyê îdeolojiya desthilatdariyê mane li cinsiyetparêziyê bar kiriye. Ji nêz ve têtikiliya xwe bi desthilatdarbûn û çînîbûnê re heye. Bi tevahî çavdêrî û lêkolînên rojane û yên arkeolojîk, antropolojîk nîşan didin ku demên jin bûye çavkaniya otorîteyê hene û demên behsa wan têne kirin demeke dirêj qudandine. Otorîteya jinê ya navbihurî li ser otorîteya desthilatdarî û berhemê zêde nehatiye avakirin, berevajî çavkaniya xwe ji berhemdarî û zayîne digire. Ji lewra otorîteyek e ku hebûna civakî bi hêz dike. Mejiyê hisî yê li cem jinê bandora xwe zêde ye, bi vê hebûnê re têtikiliyên xwe gelekî bi hêz hene. Di şerên desthilatdariyê yên li ser desteserkirina berhemê zêde de hatine kirin jin zêde diyar nîne û ev jî rewşa wê bi şewazê wê yê hebûna civakî re pêwendîdar e.

Di pêşketina desthilatdariya girêdayî nîzamê dewlet û hiyarkerşiyê de mêr bi rola pêşeng rabûye, çavdêriyên rojane û daneyên dîrokî vê yekê eşkere nîşan didin. Ji bo vê jî otorîteya jinê ya heta qonaxa dawî ya civaka neolîtîkê jî pêşketîbû diviyabû bihata şikandin û li dawiyê bihata hiştin. Dîsa çavdêriyên rojane û daneyên dîrokî der barê vê de têkoşînên mezin ên cûrbicûr û yên dema wan dirêj piştrast dikin. Nexasim mîtolojiya Sumer hema hema weke hafiza xwezaya civakî û dîrokê têra xwe mirov rohnê dike.

Dîroka şaristaniyê di heman demê de dîroka têtikûn û wendakirina jinê ye. Ev dîrok bi xweda û evdên xwe, bi hukimdar û tebaên xwe, bi ekonomî, zanist û hunerê xwe, kesayeta mêrê serwer bi hêz kiriye. Ji lewra têtikûn û wendabûna jinê, li ser navê civakê ketin û wendakirineke mezin e. Civaka cinsiyetparêz encama vê ketin û wendakirinê ye. Mêrê cinsiyetparêz, dema ku li ser jinê hakimiyeta xwe ya civakî ava dike ewçend dilbijok û bi mehd e, her cure destdan û têtikiliya xwezayî vediguherîne xwenîşandaneke serweriyê. Li diyardeyêke biyolojîk a mîna têtikiliya cinsî timê têtikiliya desthilatdariyê

bar kiriye. Mêr ti car ji bîr nake ku mîna serketin bi det xistibe têtikiliya cinsî bi jinê re datîne. Di vî warî de gelekî zêde hîn bûyî ye. Di vî warî de jî gelek gotin çêkirine: “Min ew tamam kir”, “Min karê wê qedand”, “dêlik”, “Divê tu ço ji ser serê wê, daşik ji zikê wê kême neke!” (Lê bixin bi tîran aş bikin bi qîran), “fahîşe, orûsipî”, “kurikê mîna keçikan”, “Eger tu qîza xwe serbest berde yan wê biçe daholvan an jî zirnevan” (Serê keçan bernedin), “Divê mirov wê zû bi mêrekî ve girê bide”. Gelek çîrok û gotinên pêşiyar ên bi vî rengî têne gotin. Gelekî eşkere ye ku têtikiliya cinsî û desthilatdarî di nava civakê de çiqasî bi bandor e. Di roja me ya îro de jî her mêr ‘mafê kuştina’ jinê jî di navê de xwedî gelek heq û mafan e, û ev jî rastiyeke sosyolojîk e. Ev ‘heq’ her roj têne bi cih anîn. Bi giranî karektera têtikiliyan bi awayê tacîz û tecawizê ye.

Di çarçoveya vê civakbûnê de malbat weke dewleta piçûk a mêr hatiye avakirin. Di dîroka şaristaniyê de saziya jêre malbat tê gotin bi şewazê xwe yê heyî her çûye bi bandor bûye û ev jî bi sedema hêza mezin a daye amûrên desthilatdarî û dewletê ye. Yekemîn, malbatê li dora mêr desthilatdar dikin û bi vî awayî wê dikin şaneya civaka dewletê. Duyemîn, xebata jinê ya bêberdêl û bê sînor tê misogerkirin. Sêyemîn, zarokan mezin dike û bi vî awayî pêdiviya bi şênîyan tedarik dike. Çaremîn, weke modela rolê koletî û çilektiya cinsî li tevahiya civakê belav dike. Bi awayekî bingeşîn malbat bi vê naveroka xwe îdeolojiyek e. Ew sazî ye ku têde îdeolojiya xanedaniyê fonksiyonel dibe. Her mêr di nava malbatê de xwe weke xwediyê xanekê his dike. Mirov weke rastiyeke gelekî girîng bi malbatê dihise û ev jî jî îdeolojiya xanedaniyê ye ku gelekî bi bandor di binê wê de heye. Malbat çiqasî zarok û jinên xwe hebin, mêr jî ewqasî ewlehî û anorê bi dest dixê. Gelekî girîng e ku mirov malbatê bi rewşa wê ya heyî jî weke saziyeke îdeolojîk binirxîne. Eger hûn jin û malbatê bi rewşa wan a heyî jî ji bin sîstema şaristaniyê, desthilatdarî û dewletê bikişînin, li dawiyê zêde tiştêk bi navê nîzame namîne. Lê berdêla vê şewazê, rewşa jinê ya di nava şerekî devam yê asta navîn de ye ku ev şewazê hebûneke têtikî, piçûk, feqîr û bi êş e. Mîna ku yekdestdariyên sermayeyê tevahiya dîroka şaristaniyê çawa ya li ser civakê devam kirin, mîna wê bi awayekî paralel duyemîn yekdestdariyeke zincîrwarî li ser dinya jinê weke ‘yekdestdariya mêr’ ava kirine. Hem jî weke yekdestdariya herî kevin a berê. Eger mirov hebûna jinê weke cîhana mêtîngê a herî kevin bigire dest, dibe ku me bibe encamên rastî. Belkî jî mirov ji bo jinan bibêje, gelê mêtîngeha herî kevin a nebûye millet, rastir e.

Modernîteya kapîtalîst tevî hemû xeml û xêzên xwe yê liberal, statuya ji berê mayî azad û wekhev nake, berevajî li vê statuyê wezîfeyên nû zêde dike û bi vî awayî jinê ji berê zêdetir dixê nava rewşeke girantir. Gotinên weke karkera erzan, karkera malê, karkera bê heqdest, karkera nerm û xizmetkar rewşa jinê ya nû û girankirî nîşan dide. Di ser de jî weke hebûneke magazînî û amûrê reklamê bi karanîna wê jî hûrûkûr tê kirin. Bedena wê bi xwe jî weke amûrekî îstîstmarê di asta metayê de sermaye jê nagere. Di karê reklamê de timî amûrê tehrîk û sorkirinê ye. Bi kurtî, nûnera herî berdor a koletiya modern e. Ma ji amûrekî bê sînor zewqê bide û ji koleya herî zêde karê bîne zêdetir metayeke bi nîrxê heye?

Pirsgirêka nufûs û şênîyan ji nêz ve bi cinsiyetparêzî, malbat û jinê ve têtikildar e. Çiqas şênî zêde bibin ewqasî jî sermaye zêde dibe. ‘Jina malê’ fabrîkeya nufûsê ye. Em dikarin jêre bibêjin, fabrîkeya meta û ‘dolên’ sîstem herî zêde hewcedarî wan e. Mixabin malbata di bin serweriya yekdestdariyê de xistine vê rewşê. Tevî ku zehmetî hemû para jinê dikevin, nîrxê mal jî ji bo sîstemê diyariya herî hêja ye. Şênîyên zêde dibin herî zêde jinê dihilhilînin. Di îdeolojiya xanedaniyê de ev welê ye. Malbatgirî weke îdeolojiya herî nadîde ya modernîteyê, qonaxa dawî ya xanedantî gihiştîyê ye. Ev xusûs hem bi zêdeyî bi îdeolojiya dewletdariya netewe re dibin yek. Ji dewleta neteweyî re timî zarok mezin dike, ma ji vê hêjatiyê çî heye? Şênîyên dewleta netewe çiqasî zêde bibin, ewqasî jî hêza wan zêde dibe. Em bi vî

awayî dikarin bibêjin, di vê zêdebûna şêniyan de ku sînoren xwe derbaskiriye, berjewendiyên heyatî yên yekdestdariya mêr û sermayeyê yên hişk rêxistinbûyî hene. Zor, zehmetî, qehr, êş, gunehbarkirin, feqîrî, birçîtî, cewr û cefa ji jinê re; bi destxistina kara kêfî ji 'begê' wê û sermayedarê wê re. Di dîrokê de ti serdem weke vê serdemê nebû xwedî hêz û ceribandîna ji bo jinê ji pîrraliyan ve weke amûrekî îstîsmarê bi kar bîne. Jin weke mêtîngeha destpêk û dawiyê di kêliya herî krîtîk a dîroka xwe de ye.

Felsefeyeke bi azadî, wekhevî û demokratiya bi kok barkirî, bi jinê re jiyaneke hevpar a were bi rêkûpêkkirin, jê tê ku di asteke bêqusûr de bedewî, qencî û rastiye pêk bîne. Ez bi xwe di nava statuyên heyî de jiyana bi jinê re, bi qasî ku bi pîrsgirêk dibînim ewqasî jî kirêt, xirab û şaş dibînim. Di nava statuya heyî de jiyana bi jinê re ji zarokatiya min yek ji wan mijaran e ku têde cesareta min kême e. Ji ber ku jiyaneke welê ye, xerîzeyek mîna xerîzeyaya cînsî bi hêz dixê ber lêpîrsînê. Xerîzeyaya cînsî ji bo xatîrê dewamkirina jiyane ye. Harîqayêke xwezayî ye, divê pîrozbûna xwe hebe. Lê yekdestdariya sermaye û mêr jin ewqasî qirêj kirine ku ev qabîliyeta harîqa ya xwezayê weke 'fabrîkeyeke dolan' a herî piçûkxistî veguherandine saziya hilberandina metayê. Bi van metayan civak serûbinî hev tê kirin û hawîrdor jî di bin giraniya şêniyan de (niha şeş mîlyar e, em hawîrdora bi deh û pêncî mîlyon şêniyî bifikirin) kêlî bi kêlî hildiweş e.

Bêguman mirov bi jinekê re bibe xwedî zarok bi xwe bûyereke gelekî pîroz e: nîşan dide ku wê jiyane neqede. Bêserûbinîbûnê bi mirov dide hiskirin. Ma ji vê hisê hêjatir his dibe? Her cîns û cure di bin vê rastiye de ber bi heyecana bêserûbinîbûnê dikeve û bi vê hisê ditamije. Nexasim ev yek li cem mirovê roja me ya îro di asteke welê de ye, gotina hozanekî tîne bîra me. Hozan wisa dibêje, "Dola me bela serê me ye." Kes nikare înkare bike ku em careke din bi şaşî, kirêtî û bê exlaqiya mezin a yekdestdariya mêr û sermayeya bi Xwezaya Yekemîn û Duyemîn re ters dikeve rûbirû ne.

Ya bi destê mirov tê avakirin, bi destê mirov dikare were hilweşandin. Di vir de ne qanûneke xwezayê heye, ne jî çarenûsek mewzûbehs e. Li vir a em behsa wê dikin, nîzamên desthilatdariyê ne, ew destên jiyane yên bi hormon û bi kansêr ên zîlamê bi hêz û xasûk ên şebekeyê ne. Min her tim hûrûkûr manedarkirina jiyane ya du cotên herî harîqa yên di gerdûnê de his kir. Min cesaret kir ku berê bi jinê re bifikirim û li pêşiya hemû têkiliyên xwe, li ku, kengî û çiqas xirabî hebin pêre guftûgo bikim û ji holê rakim. Bi tenê jina bi hêz, difikire, qenc, bedew û rast biryarê dide, bi vî awayî jî wexta ji min dibihure min heyranî xwe dike û dikare bibe muxatebê min, bêguman di gera min a felsefî de kevira çarqozî ye ango ya serê quncikê ye. Min timî bawer kir ku sîrrên jiyane yên di vê gerdûnê de diherikin herî baş, bedew û rast wê bi vê jinê re manedar bibin. Lê bi qasî ku ti mêr ê nikaribin bi ser bixin exlaqê min ê min jê bawer kirî heye; ez ê bi malê 'mêr û sermaye' yê li pêşiya min, şêwazê hebûna xwe ti carî bi Hurmuza nod hezar mêrî re parve nekim. Hingê ji femînîzmê jî wêdetir têgîna 'jineolojî' (zanista jinê) dikare bi awayekî baş bersiva armancê bide.

8- Pîrsgirêka Civakê ya Bajarbûnê

Navekî din ê şaristaniyê medenîbûn e, bi Erebi bi maneya 'bajarbûnê' ye. Pîrsgirêkên çavkaniya xwe ji bajarbûnê ne, ji pîrsgirêkên ekolojîk ne kêmtir û ne jî bêqîmet in. Di roja me ya îro de yek ji çavkaniyên bîngehîn ê gefê li jiyana civakî dixwe bajarbûn e. Çi bajar xistê vê rewşê?

Bi têgihîştineke rast û dûz a formulên bajar = çîn = dewlet dikarin mijarê sivik bikin. Lê dikarin kûrahiya maneyê û pirralbûna wê kor bikin. Mirovatiyê bi qasî avakirina gund avakirina bajaran jî li gorî xwezaya civakê li cih dîtiye û bi cih aniye. Bajar di serê wan mekanan de tê ku mejiyê civakî lê zêde dibe. Bajar jêhatbûna mejiyê mirov tehrîk dike, derdixe holê. Aqil têra xwe bi bajêr ve girêdayî pêşketinek meşandiye. Bajar ew mekan e ku mirov lê hay ji hêza xwe dibe ku dikare çî bike. Bajar ewlebûnê tîne. Mirovê bi xwe ewle zêdetir dikare rasyonel bifikire. Fikir jî rê li ber vedîtinên nû vedike. Teknîk û rêbazên zêdekirina hilberandinê pêş ve dibe. Mirovê ev ceribandî, bajar weke çavkaniya rohnîyê dîtiye û her xwestiyê ber bi bajar ve baz bide. Ji ber ku perestgeh di dema xwe de cihê kombûna aqilê pîroz û ruhan bû, bajar jî li dora perestgehan pêş ketiye. Civak aqil û nasnameya xwe li wir zêdetir keşif dike, diafirîne. Ev îhtîmalên bi hêz ên em behsa wan dikin di leha bajêr de ne.

Mîna ku di her rastiyê de dibe, rûyekî din ê bajêr jî bi derketina wî re xwe nîşan dide: ew jî çînîbûn û dewletbûn e. Bingehê maddî yê çînîbûnê, bêguman hilberîneriya zêde ye. Ji hin xwediyên aqil ên bajarê mezin dibe bi ceribandî hîn bûbûn ku eger hejmara mirovan zêde bikin û li nava erdên bi bereket bixebitînin wê karibin qatbiqat ji şênîyên heyt mirovan têr bikin. Ya pêdivî pê hebû bi tenê avakirina vê nîzamê bû. Nîzam dewleta bi awayekî yekdestdarî bû. Di asta bajêr de be jî, ev rêxistina nîzama nû, eşkere ye ku weke yekdestdariya cotkariyê derketiye holê. Bajarên Sumeran di vê mijarê de her tiştî eşkere rave dikin. Gelek şaristaniyên mîna Misr û Harappayê di derketina xwe de yekdestdariyên cotkariyê ne. Amûrên sererastkirina hilberînê ne. Wexta ku têra xwe tê hilberandin, herî kêr ji yê dixebitin qatekî zêdetir karibe berhemê zêde pêşkêş bike û hatibe wê astê, wê wextê bingehê maddî yê dewletê hatiye danîn. Bûyera jêre dewlet tê gotin, ya rastî yê bi hilberîna zêde debara xwe dikin. Eger mirov dewletê weke rêxistina zêdeyîyan berhev dike bi nav bike dibe ku manedartir be. Bajar jî ji bo vê mekanê di cih de ye. Di civaka qebîle û gund de têkiliyên bi vî rengî gelekî zehmet in. Şêweyê avahiya qebîle û gund derfet û îmkân nadin vê yekê. Di binê derketina dewletê li bajêr de ev rastî heye. Bi vî awayî mirovatî li bajêr bi diyardeya mêtinkariyê re rûbirû dibe. Bi şêweyekî têkiliyê yê nas nake rûbirû dibe. Navê hunerê nû êdî 'dewletgirî' ye. Yê vî hunerî di destê xwe de bigirin ma çî nikarin bikin! Deriyekî mezin ê berjewendîyan e. Koleyê kedkar bi xwe jî fêhm kiriye ku di bêtariya dewletê de ji berê ve gelekî zêdetir ewle û xweşhal e. Mirov xebata wî bi tevahî bi darê zorê ve girê bide wê ev bibe zêde mezinkirina mijarê. Pirr hindik çîroka derketina bajêr bi vî rengî ye.

Herçiqaşî xwedî hin pirsgerêkan be jî (rêxistina bi hêz û mêtinkaran), eşkere ye ku di pêşketina rasyonel a civakê de bajar gaveke şoreşgerî pêk tîne. Arîsto ji bo mezinbûneke îdeal a bajêr pênc hezar şênî difikire. Bajarên dema damezrandî jî bi pirranî şênîyên xwe pênc hezar bûn. Mirovên nû têne cem hev. Mirov ji civaka qebîleyî bihurî ne. Kesên ji ezbet û qebîleyên cuda, bi welatîbûna bajêr bi hev têne girêdan. 'Xelkê bajêr', 'hemşehrî', 'bajarî' bi vî awayî pêk tên. Ev pêşketin dewlemendbûna bajêr nîşan dide. Bajar bi vê rewşa xwe amûrê pêşketinê ye. Çavkaniya pirsgerêkeke ciddî nîne. Di tevahiya serdema destpêkê de, car caran jî ji bilî Babîl û Romayê, pirsgerêka şênîyan li ti bajarî nayê dîtin. Bajar bi serdestiya civakbûna xwe balkêşiya xwe timî bi hêz dike. Modela Sumer weke lod û gidîşan zêde dibe, Misr jî bajarên hindik û cewherî ava dike. Ya rastî, şaristaniya Misrê weke şaristaniya nîv-bajar û gundî di dîrokê de bê hemta ye. Bazirganî û zenaetkarî gelekî pêş dikeve. Bi rê, mîmarî, spor, huner, avahiyên qesran ên li dora avahiyên perestgehê bi komikên nû fireh dibe. Gelek bajar jî li dora garnîzonên eskerî ava dibin. Nexasim garnîzonên Romayê her yek ji wan mîna kakilê bajarekî ne. Dîroknas behs dikin ku di vê demê de ji her deh gundî re bajarek dikeve. Ango di navbera wan de têkiliyeke sîmbîotîk heye. Ev tê wê maneyê ku di navbera gund û bajar de hê pirsgerêk nîne.

Bajarê Romayê weke bajarê bi heybet ê dawî yê serdema antîk, belkî jî tevahî pirsgirêkên serdema xwe di hinavê xwe de hildigirt. Vê yekê jî şaristaniya Romayê hem herî bi heybet hem jî kiribû bajarê herî bi pirsgirêk. Li Romayê mumkîn bû ku mirov li hemû çîn û koman (arîstokrasî, bûrjûvazî, kole, proleteriya lumpen, her cure komên etnîk, her cure komên dînî, her cure nijad) rast bê. Çîn û komên berê bi awayekî bermahî, yên nû bi awayekî nû ruh bi wan bikeve dihatin temsîlîkirin. Li aliyê din, dîsa mumkîn bû ku mirov li şeweyê her cure exlaq, polîtîka û îdareyê rast bê. Bi tevahî mînakên qraliyet, cumhûriyet û demokrasiyê dihatin (li nava împaratoriye) ceribandin. Mirov dikarîbû li tevahiya zanist, huner, felsefe û dînan weke bermahî û mînakên wan ên nû ruh bi wan dikeve rast bê. Roma bi rastî bajarekî ekumenîk (gerdûnî) bû. Tevahiya rê diçin Romayê, maneyeke vê gotinê jî ev rastî bû. Asta herî jor a şaristaniya navendî ya sê hezar û pêncsed salî nîşan dide. Hilweşîna wê jî hêjayî heybeta wê bû. Du hêzên mezin ên bûn bela serê şaristaniyê çîna xizanan Xiristiyan û komên hê hêza etnîsîteyê diparastin (eger mirov ji van koman re barbar bibêje mirovê bi termînolojiya şaristaniyê bixape) bi pêlên ji derve û hundir dawî li bajêr anîn. Dîroka 476 P.Z. bi tenê dîroka hilweşîna bajarekî, Romayê nîne, di heman demê de di kesayeta bajarekî de dîroka hilweşîn, xirabûn û rizîna şaristaniya pêşî ya sê hezar û pêncsed salî û serdema antîk e.

Dema weke serdema navîn tê bi navkirin, ji aliyê bajarbûnê ti carê xwe negihand serdema antîk. Bajarên serdema navîn bi kelhe û bircên xwe bi yeknesak û pirr piçûk destpêkir. Bajarên serdema navîn bi awayekî mîna biryargehên derebegtî û mîrnîşînan bûn. Li dewrûberê bi kombûna hinek zenaetkar û xizmetkarên qesrê potansiyela xwe ya berfirehbûnê hebû. Çîna bazirganî ji bo heybet û mezinbûnê leza pêşî bide jî mirov avahiyên weke mînakên berê yên bajarên Roma, Skenderiye, Antakya, Dara-Nisêbîn, Ûrfa-Edessayê zehmet e ku bibîne. Di zêdebûna hejmarê de herçiqasî ji yên berê bibihurin jî di warê kêrhatin û mîmariyê de (perestgeh, şano, meclîs, agora, hîpodrom, amfiteatr, serşok, kanalîzasyon, kargeh û avahiyên hwd.) ti carî nikarîbûn xwe bigihînin îhtîşama yên berê. Serdema navîn weke bajar û şaristaniya konan a li ser xirbeyên serdema destpêkê û antîk hatibe avakirin. Bajar hê di wê rewşê de nîne ku serdestiyê li gund û derveyî bajaran bike, ji vê dûr e. Bi awayekî di okyanûsa gundan de mîna giravokan e. Herçiqasî di binyeya wan de nakokiyên desthilatdarî û çînî hebin jî hê di wê rewşê de nînin ku rê li pirsgirêkên hawîrdorê vekin. Sîstema şaristaniyê bi giştî, ji ber yekdestdariyên sermayeyê hawîrdorê hêdî hêdî dikeritandin. Xwêgirtina erdan bi yekdestdariya cotkariyê re têkildar bû. Vê rewşê heta bi dawiya sedsala 18. dewam kir û her çû pirsgirêk girantir kirin.

Pêxîrtengiya bîngehîn a bajarbûnê sedsala 19. bi şoreşa pîşesaziyê weke berhemê îndustriyalîzmê derket holê. Ev xweber nebû; ev tîkiliya xwe bi xwezaya antî-civakî ya îndustriyalîzmê re hebû. Aliyê herî girîng ê bajêr ji aliyê ekolojîk ve dibû pirsgirêk, diyalektîkeke wî ya ji hawîrdorê qut hebû. Gund yekser tîkiliya xwe bi hawîrdorê re heye. Bi her tiştê xwe pêve girêdayî ye, û dizane ew berhemê wê ye. Bi heywan û nebatên xwe re mîna bi zimanê hawîrdorê bipeyive jiyana xwe dewam dike. Zimanekî hevpar, zimanê cotkariyê pêk hatiye. Di avabûna civakê de bandoreke mezin a vî zimanî heye. Li bajêr rewş berevajî ye; bajar her diçe ji cotkarî û hawîrdorê qut dibe. Zimanekî nû, zimanê bajêr pêşde dibe. Rasyonaltîteyê xwe ya cihê heye. Her diçe tîkiliya xwe ya bi aqiliya hawîrdorê re qels dibe. Zimanê bajêr zimanekî welê ye, bi bazirganî, zenaetkarî, pîşesazî û pereyan re pêwendîdar e. Aqil û zanista van pêk tîne; ji aliyê van ve pêk tê. Diyalektîka pêşketina zimanê nû bi vî awayî ye. Eşkere ye ku li vir zimanekî bi nakok, tîra xwe xerîbketî û zêhniyet mewzûbehs e. Bajarbûna demê çand û zaravayên komên klan, qebîle, eşîr, qewm û gund û yên li derveyî bajêr ên berê temsîlî dikin digire nava xwe. Zimanekî xweserî xwe yê zanist, huner, dîn û felsefeyê pêk anîye. Ji aliyê çînî ve arîstokrasî

û yên din weke du kategoriyên sereke pêk aniyê. Bajarîti hê nebûye xwedî şexsiyet. Weke dewameke giştî ya civakê ye.

Sedsala 19. û 20. ev tewazuna dîrokî bi temamî xira kirine. Bêguman ev rewş ji nişka ve pêk nehatiye. Li Nîvgirava Îtalyayê di sedsalên 10.-16. de ji nû ve mezimbûn û bilindbûna bajêr (Venedîk, Cenova, Floransa, Mîlano û yên din), şoreşa bazirganiyê ya di sedsala 13. de bi rêya Îtalyayê derbasî Ewrûpayê dibe îfade dike. Bajarên Îtalyayê ji pêvajoyê re pêşengiyê dikin. Bi Ronasansê re dîsa dixwazin li ser şopa Romayê mezin bibin. Di nava bajêr û navbera bajaran de reqabeteke gelekî dijwar heye. Di vir de pevçûn û reqabet di qonaxa nû ya şaristaniyê de li ser pêşengiyê ye. Mîna ku tevahiya jiyana berê ji nû ve zindî dibe. Lê şert û mercên nû wê veguherîne. Roma bi teqlîdê neyê afirandin. Lê wê karîbûn xwe bigihînin kopyayên Romayê yên mêşmirî. Ezmûna qraliyeta navendî û dewleta netewe jî wê bi ser nekeve. Lê bajarên Îtalyayê di sedsalên 10.-16. de bi rêya Ronasansê ji şaristaniya Ewrûpayê re pêşengî kirine û ev rastî ne ya guftûgoyê ye. Hem weke dêr (ekumen Katolîk) hem jî weke laîk meyla sekuler bi rola xwe rabûye.

Şoreşa bajêr a Elman di qonaxa pêşî de bi yekîtiya bajarên Hansatîk (nêzî 1250-1450 P.Z.) destpê kiriye û şoreşa bazirganiyê ya bajarên xwe pêk aniyê. Dema duyemîn jî (1400 P.Z.) weke qonaxa manîfaktûrel diyar dibe. Li dijî navendbûnê konfederalîzma bajaran têkoşîneke zêde dide. Gelek gundiyan û komên nîv-karker, bi awayekî bingeîn jî taximên zenaetkaran di van têkoşîn û serhildanên çarsed salî qudandî de bi roleke diyarker rabûn. Piştî pêvajoyeke gelekî xwînrij, ev ezmûnên pêşî yên konfederalîzmên demokratîk ên bajar û li derveyî bajaran, ji ber sedemên cûrbicûr (îdeolojîk, rêxistinî, pêşengî) li hemberî meyla monarşiya navendparêz û dewleta netewe şikestin, têkçûn. Eger têkneçûna dibûya dîroka Ewrûpayê bi awayekî din bihata nivîsîn. Elmanya Federal a îro, ji faşîzma dewleta netewe ya bûrjûvaziyê ber bi vê modela kevin ve diberide û hêdî hêdî vediguhere. Lê weke konfederalîzma demokratîk ne, weke federalîzma bûrjûvayê.

Bajarên bi awayekî bingeîn bend û sukrên li pêşiya xwe rakirin û meşiyar bajarên Hollanda û Ingilistanê bûn. Di vê de navendbûna sê şoreşan bi hev re û gelekî zêde jiyana wan a vê yekê, rola xwe heye. Şoreşên bazirganî, finans û pîşesaziyê bi awayekî bingeîn li Amsterdam û Londonê gihîştin serketinê. Federalîzma kominî li herdu welatan jî bi hêsanî hat tepisandin. Xelkên bajarên din û yên li derveyî bajaran bi hêsanî xwe radestî navendê û dewleta netewe nekirin. Ji bo vê jî pêdivî bi şoreşên sedsala 16. û 17. yên li Hollanda û Ingilistanê hebû. Amsterdam di sedsalên 17. û 18. de, London jî di sedsalên 19. û 20. de bajarên pêşeng ên van pêvajoyên şoreşî ne. Herdu bajar jî navendên dinya serdema nû ne. Sîstema şaristaniya navendî ya dinya veguherîneke mezin darbas dikir rêve dibirin. Navendên hêzên hegemonîk bûn. Şênî û nakokiyên wan bi lez mezin bûn. Di vê demê de avahiya kansêrolojîk a rastî ya bajêr destpê kir. Li gorî rêzê avahiyên xwe yên nexweşokî derbasî Franse, DYE, Rojhilatê Ewrûpayê, Rûsyayê, Rojhilatê Dûr, Emerîka Latîn, Rojhilata Navîn û Efrîkayê. Di dîrokê de bajarê sedsala 20. di vê 'demê' de destpêkir serketina xwe ya ji sedî sed bi dest xist. Tevî şaristaniya berê û dinya komin a li derveyî bajaran a dema duwanzdeh hezar salî bi rola sereke rabûn. Şûna serekiya vê dinya paradîgmîk a duwanzdeh hezar salî paradîgma bajarî ya kapîtalîst digirt. Bajar êdî bi tenê navenda bazirganî, finans û pîşesaziyê nebû; di heman demê de navenda hegemonîk a tevahiya fikra dinyayekê bû. Ev paradîgmaya ku di serî de bi zanîngeh û akademiyên xwe yên hêlîna zanistê, bi nexweşxane û girtîgehên xwe, bi çîn û burokrasiya xwe bi sazî bûye, li şûna fikra dinya navend eskalojiya berê (axîret, ûxrewiyet), hewl dida bi fikra hişk a pozîtîvîst xwe serwer bike. Ya rastî, pozîtîvîzm dînî nû yê çîna bûrjûvayê bû. Lê bi maskeya 'zanistperestiyê' ya li rûyê xwe dixist (bi sûdwegirtina ji zanistên girîngiya wan bi awayekî awarte zêde bûne) xwe serketîtir û pratîktir didît.

Bi vê avahiya bajaran bi rastî civak bi kansêra sosyal ketibû. Arîsto bi xwe jî bajarên deh hezar şênîyên wan heyî xeyal nekiribû. Sed hezar, mîlyonek, pênc mîlyon, deh mîlyon, panzdeh mîlyon, bîst mîlyon û hedef bajarê bîstûpênc mîlyon e! Ev, mezinbûneke rastî ya kansêrolojîk nîne ma çiyê? Bi tenê ji bo xwedîkirina bajarekî bi vî rengî dikare welatekî di asta navîn de tevî dewrûbera wî demeke kin ji holê rabe. Ti mentiqê vê mezinbûnê nîne. Eşkere ye ku tevî civak û xwezaya bajêr ji bilî zirardana Xwezaya Yekemîn wê ti encamê nede. Ti welat û hawîrdor tevî gelê xwe nikare bajarên mezin ên di vê astê de demeke dirêj hilgirin. Sedema bingehîn a xirakirina hawîrdorê ev mezinbûna kansêrolojîk e. Mîna ku bajarek welatê xwe bi xwe tevî gelê wê dagir dike, hildiweşîne û dike mêtîngeh. Hêza nû ya mêtinkar bajar e; yekdestdariyên pîşesaz, finans û bazirganiya global a li bajêr in, baregehên wan ên plazayê ne. Ewlekariya li van plazayan ji ya kelhe û bircên berê kêmtir nîne û ev jî vê rastiyê piştrast dike.

Emperyalîzm û mêtinkariya sedsala 21. êdî li derveyî welatan nîne li hundirê wan e. Mêtinkar bi tenê xerîb nînin, zêdetir hevkarên wan in. Bi tenê yekdestdariyên sermayeyê global nebûn; desthilatdarî û dewlet jî global bûn. Desthilatdariya global a hundir û derve jî ji hev nayên cihêkirin. Kî bi ser kîjan neteweyî ve ye ew jî êdî girîng nîne; hemû hevpar in. Ji hev cihêkirina ji aliyê eskerî, ekonomîk û çandî ve jî zêde maneya nema. Zimanê wê yê hevpar Ingilîzî, çanda wê Anglo-Sakson, rêxistina wê ya eskerî NATO û teşkîlata wê ya navneteweyî NY ye. Êdî yek du ne, gelek New York (Navenda hegemonîk a DYE; di salên 1930'î de nobet ji Londonê dewr hat girtin) û London hene. Em di serdema bajarên global de ne. Bajarên serdema global bi tenê bi leza şaneyên kansêr hawîrdorê tine nakin. Eger bi şêwazê jîyan û zêhniyeta xwe Merîhiyek hebûya, bi herhalî wê ji bajarên vê serdemê kêmtir seyr û dinyayî bihata hesabandin. Ezaleta bajarî ya zêde pêşneketibû, jixwe hê çênebû ji qîmeta xwe ket. Bi mode û moderntiyê xwe nîşan dide û bi vê dixwaze cinawiriya xwe ya rastî veşêre. Barbarê rastî (faşîzm, qirkirin, bê sînor qirkirina çandî û herî dawî jî qirkirina civakê) bajar e. Her cure kes û komên (ji fanatikên sporê bigire heta bi komên muzîkê yên di şahiyên de dînîtiyan dikin nava wan pûç, ji burokrasiya îmhaker heta bi şêlankerên piyasê, ji yên bi ti pîvana exlaqî ve ne girêdayî heta bi yên bûne robot civaka medyakêş, dînen xeyalên sîmulark û ferazî) xweziyê bi barbarên (ez ti car bawer nakim ku qebîleyên koçber barbar in) berê tînin êdî navenda wan li derveyî bajaran nîne, li bajaran bi xwe ne, bajar bi xwe ye.

Babilên (heyfa Babilê, ji ber ku heta hilweşiya jî hê esîl û pîroz bû. Dejenere û rizîn bi sînor bû) serdema modern pêk tên. Pêşbînî nayê kirin ku wê dawiyê çawa bê. Lê gerstêrka me bi tevahî daneyên zanistî nîşan dide ku wê nikaribe vê dinyayê (ev dinya sosret a xiyaret li xwe kirî, bi biryara ekolojiya dinyayê îmha bike) hilgire. Eger dîsa derkevin derveyî bajaran ango li gund û zozanan vegezin jî hem cih teng e, hem jî têra xwe bi nexweşî ne. Divê mirov baş fêhm bike ku civaka bajêr li ber sînorê 'qirbûna civakê' ye.

Hîç şik û şuphe têde nîne, ji vê rewşa bajêr ketiyê avahiyên çînî yên desthilatdar û dewletdar berpirsiyar in. Kurtêlxurî û ranta bajêr ew bi awayekî dijwar kirin barbar û cinawiriya bajar (Levîathanê nû) afirand. Eşkere ye ku mirov bi temamî nikare ji vê xelk û civaka bajêr berpirsiyar bibîne. Lê li cem hişk ter jî dişewite. Mirovên li kevîyên bajar, 'Xiristiyanên nû' yên bajar, neçarbûn rêyekê bibînin. Naxwe di rewşeke welê de ne, mehkûmê jiyaneke welê ne, ji Neronan gelekî bi tehlûketir ji şewitandina ji aliyê hezaran Neronan ve xirabtir di rewşekê de ne. Divê mirov bedewî, exlaq û aqlê bajêr ê bi sînor mayî bifikire. Her pişgirêka çavkaniya xwe bajêr e, divê êdî bigirin navenda her projeya xwe ya civakî (ji ber ku ji zû ve ketine rewşa nexweşiyê). Di vê çarçoveyê de em dikarin ji tevahiya pişgirêkên civakî û ekolojîk re çareseriyên manedar bibînin û divê kes vê ji nedîtî

ve neyê. Ji bo hilweşîna dinya û civakê em li sedemên din negerin, bi tenê sedemên çavkaniya xwe bajêr ji niha ve bi vê rolê rabûne.

9- Pirsgirêka Civakê ya Çîn û Burokrasiyê

Yên weke şert û mercên hebûna civakî li çîn û burokrasiyê dinêrin, di vê mijarê de ji pirsgirêkbûna wan dikarin loma bikin. Îdea tê kirin ku pirsgirêkên çîn û burokrasî rê li wan vedikin dikarin hebin, lê weke hebûn bi xwe pirsgirêk nînin. Lê divê mirov fêhm bike ku herî kêr bi qasî bajêr avahiyên bi pirsgirêk in. Mîna bajêr, çîn û burokrasî jî di serdemên pêşî yê şaristaniyê de dibe ku zêde nebûbin giranî û rê li pirsgirêkan venekiribin. Dibe ku ber bi roja me ya îro hatine avahiya wan a bi pirsgirêk derketibe holê. Lê dîsa jî weke hebûn çînîbûn û pêve girêdayî burokratbûyîn hebûnên bi pirsgirêk in: ji aliyê polîtîka û exlaqê civakê ve hebûnên hewcedarî bi wan nînin. Civakê demeke dirêj li dijî van herdu avabûnan li ber xwe da. Herdu jî bi hêsanî qebûl nekir. Bi dijarî li ber wan rabû. Dîrok bi çîrokên van berxwedanan tijî ye.

Çawa ku em ê di beşên pêş de bi awayekî berfireh li ser rawest in, ji aliyê cudatiyan xwezaya civakî dikare şêwe û guhertinên mezin pêk bîne. Ev normal in, û bûyerên li gorî ruhê xwezayê ne. Di cinsê nebat û heywanan de çawa ku hin çavîyên pêş neketine û hewcedarî bi pêşketina wan nehatiye dîtî hene, di xwezaya civaka mirov de jî li gorî min ji bilî çîn û tebeqebûnên kêrhatî û demborî yê bi sînor be jî parçeyekî wan in, cûrbicûrî û cudatiyê manedar dikin, çîn û tebeqebûnên bêkêr û mayînde yê mîna girikekê zêde bandorê li çavîyên civakî bikin hewcedarî bi wan nînin. Pêşketina çîna rahib, arîstokrasî û bûrjûvayê dema dirêj dikare hinekî bi kêr hatibin û mirov dikare bi şert li wan negire û fêhm bike. Lê di tevahiya dîroka şaristaniyê de weke hêzên hegemonîk ên îdeolojîk, polîtîk, ekonomîk û eskerî bi karekera wan a zêde zordest û mêtinkar, ji aliyê polîtîka û exlaqê civakî ve mumkîn nîne mirov xwe li wan bigire û qebûl bike. Nakokiya di vî warî de antagonîst e. Ji ber ku çîn û burokrasî bi rewşa xwe ya heyî têne maneya înkarkirina polîtîka û exlaqê civakî. Şertê ez datînim pêş gelekî girîng e. Çîn û burokrasiya xwedî xisletên cudatiyê yan jî bi kêr dikarin mumkîn bin. Mînak, ma mirov dikare perestgeha çîna rahibên Sumer afirandî bi temamî bêkêr bihesibîne. Rahiban hîmê zanistê, hilberîna berdar, bajarbûnê, dîn, zenaetkarî û nîzamê li vir danîn. Di gelek gavavêtin çandî yê bi vî rengî de çîna rahib bi heman rolê rabû. Ji ber vê fonksiyona wan a erênî bi şert mirov dikare li wan negire û xweşbîn be. Lê çîn û burokrasî ji ber rewşa xwe ya tebeqebûyî, bêkêr û zêde mezinbûyî ji aliyê rewabûnê ve timî tê guftûgokirin û divê li dawiyê bêne hiştin.

Ji bo arîstokrasiyê xusûsên bi heman rengî di cih de ne. Arîstokratên jî ji aliyê pêşketina civakî ve hin tişt pêşkêş kirine, li nîzam, xebata berdar, zerafeta rêveberiyê, huner û zanistê zêde kirine. Di vê çarçoveyê de mirov dikare li wan negere û xweşbîn be. Lê tebeqebûn, despotbûn, xanedantî û qraltiyên pêkanîn, heta xwe weke xwedê dîtî nexweşî ye, û nayên qebûlkirin. Polîtîka û exlaqê civakî bi van bûyeran re di nava nakokiya antagonîst de ye. Ji lewra bi rêya têkoşînê ji wan bihurîn û li dawiyê hiştina wan pêdiviya polîtîka û exlaqekî rast e.

Yên têne gotin herî zêde jî ji bo bûrjûvayê di cih de ne. Ev çîn û pêşketina amûrên burokratik di demên şoreşî de alîkariya wan bi pêşketina civakî re bûye. Bazirganî û amûrên gerê pere û sened, di pêşdebirina pîşesaziyê de însiyatîfê digirin, car caran demokrasiyê diceribînin û alîkariya wan a bi sînor ji bo zanist û hunerê divê mirov van aliyên wan weke aliyênli wan negire, xweş bibîne. Lê bûrjûvayê di çarsed salên dawiyê de hema hema ji tevahiya çînîbûn û burokratîkbûna di dîroka

şaristaniyê ya çînî de qat bi qat zêdetir rê vekir li avabûneke mayînde û zêde ya mîna şaneyên kansêrê çînîbûn û burokratîkbûnê pêk tîne û ev jî ji tevahiya çînîbûnên jor zêdetir û bi tehlûketir e. Di dîroka çînîbûnê de burokrasî û çînîbûna naverast dagirkirine, li gorî paradîgmaya min bi rola kansêrê radibin. Xwezaya civakî li gorî burokrasî û çînîbûnê bi vî rengî nîne û nikare wan hilgire. Eger hilgire ez ê jî bibêjim, “ha ji te re faşîzm.” Li gorî min terîfeke din faşîzmê jî nerazîbûna xwezaya civakî li beramberî çîna navîn e (bi tevahî burokrasî û bûrjûva). Brevajiyê wê jî rast e. Faşîzm qesta çîna navîn li civakê ye. Li vir a tê piştrastkirin ew e, civak û çîna navîn wê nikaribin bi hev re bimeşin. Hinek rewşenbîr çîna navîn weke zemînê çîna rejîma cumhûriyet û demokrasiyê pêşkêş dikin. Yek ji propagandayên herî derew ên lîberalîzmê jî ev pêşkêşî ne. Di înkarkirina demokrasî û cumhûriyetê de herî zêde çîna rola xwe heye, çîna navîn e. Di vê de rola çînîbûnê din bi sînor e. Jixwe çînîbûnê din ji faşîzmê haya xwe nînin. Çîna navîn bi vê rola xwe bi rola xwe ya di zêdebûna bajarên de jî radibe: ango mezinbûna kansêrolojîk. Jixwe di navbera herduyan de tîkiliyê xurt a organîk û avahiyê heye. Çawa ku bajarê nexweşiya xwe ji çîlekê û mezinbûna çîna navîn digire, bajarên bi vî rengî jî timî çîna navîn mezin dikin.

Çîna navîn ji aliyê zêhnî ve pozîtîvîst e. Ango ji cewher û kûrahiyê mehrûm e, seresere nêzî mijaran dibe, ji bilî pîvana diyardeyan wêdetir naçe, şêweyekî xwe yê avabûnê heye li gorî berjewendiyên xwe nabîne. Tevî ku pozîtîvîzmê bi kirasê ‘zanistperestiyê’ pêşkêş dike, di dîrokê de çîna herî pûtperest e (Pirrûna heykelan di dema vê çînê de bûne çirrik). Bi şêweyê xuya dike, laîk û dinyewî ye, lê bi xwe herî zêde dîndar û xeyalperest e. Dîndartiya li vir behsa wê dikim, di dereceya baweriya hişk de bawerî û fikrên ‘diyardegir’ in. Em baş dizanin ku diyardegirî ti carî rastiya yekpareyê nîne. Qaşo laîktiyê, bi xwe jî projeyên xwe yê herî xeyalî (bi awayekî projeyên uxrevî) yê li dijî laîktiyê misêwa bêyî ku şerm bike pêşkêşî pêşiya civakê dike. Çîna navîn ew çîn e, yekdestdariya sermayeyê ji aliyê ekonomîk, polîtîk, eskerî, îdeolojîk û zanistî ve di asta global de pêşde buriye. Ji lewra di nava çînan de ya dijberiya wê ya civakê herî pêşketî ye. Dijbertiya xwe ya civakê bi du rêyan dimeşîne ango qirkirina civakê û kokqelandinê dimeşîne. Ev çîn dikare gelekî, komekê ji ber nijad, esil û dînê wê ji holê rake û ev ji ber karektera wê ya çîna bûrjûvayê mumkîn dibe. Ji vê jî xeternaktir, kokqelandina wê ye. Bi du rêyan qirkirin û kokqelandina civakê dimeşîne: rêya yekemîn, bi sazîbûna desthilatdarî û îdeolojiya dewleta netewe xwe weke şer û mîlîtarîzmê li ser tevahiya çavîyên civakê ferz dike. Desthilatdarî û dewlet xwe dikin yek û bi vî awayî şerekî topyekûn li dijî civakê dimeşînin. Bûrjûva ji ezmûn û tecrûbeyên xwe baş dizane wekî dînan wê nikaribe civakê rêve bibe. Duyemîn, di nivê sedsala 20. de bi şoreşa ‘medya û înfomatîk’ li şûna civaka heqîqî çalakiya wê ya afirandina civaka xeyalî û ferazî ye. Ya rastî, şerê bomberankirinê yê medyatîk û înfomatîk e. Ev şêweyê şerê duyemîn ji nivê dawî yê sedsalê ve bi awayekî serketî tê meşandin. Dema ku civaka xeyalî, ferazî û sîmûlakr ket şûna civaka xwezayî ya civaka rastî ye, û wer jê hat bawerkirin, bi rola qirkirin û kokqelandina civakê radibe.

Ez alîgirim ku em kategoriyên karker, serf û kole yê di dîroka şaristaniyê de weke çîna bindest û mêtîngeh tîne pêşkêşkirin bi awayekî cuda bigirim dest û li ser wan bisekinim. Ev çînîbûnê rola wan a kirde û demokratîk gelekî bi sînor e; ji ber ku bi her tiştê xwe li ser bîngehê avahî û zêhnê efendiyê xwe ye. Mîna dûvik an jî pêvekeke bê qîmet a efendiyê xwe ye. Di dîrokê de tê çîneke kirdar a efendiyê xwe aniye xwarê nehatiye dîtin. Ev rewş rastiyeke girîng nîşan dide. Di maneya bindestî û mêtîngehî de be jî çînîbûnê derdikevin bi qasî çîqlekî ji qurmê giştî yê civakê, ji guliyê darê ye. Çîqlê darê çiqasî şax berde û bişkê jî zêde bandorê li qurmê darê nake yan jî bandora bike bi sînor e. Ji ber vê yekê, mirov civakê bi şêweyê civaka kole, efendî, serf, arîstokrasî, karker an jî bûrjûvazî binavkirin, li pêkhatina termînolojiyê şaş gelekî vekirî ye. Zanista civakî di vê mijarê de divê binavkirin û terîfeke nû pêşde bibe. Em çawa nikarin darê bi gulî yan jî çîqlê wê terîf bikin, em nikarin civakê jî bi çînîbûnê ji nava wê derketine bi nav bikin. Herweha û ji vê jî girîngtir, çînîbûnê mîna kole, serf, karker û

bûrjûvaya piçûk nêzîkatiyên wan ên xwe kirdar dibînin, pesnê xwe didin û roleke girîng a şoreşgerî li xwe bar dikin, çawa ku di dîroka sosyalîzma pêkhatî û anarşîzmê de têra xwe têne dîtîn, bi ya min ev awa encamgir nîne, û ez yeqîn dikim ku di bingehe vê de bi awayekî şaş nirxdana kirdariyê û rola şoreşgeriyê ya van çînan heye. Helwesta rast ew e, mirov li dijî her cure çînîbûnê be. Belkî di destpêkê de çînen kole, serf û karkeran di qonaxa derbasbûnê ya hê niv-civakiyê de (bi pirranî niv-gundî, zenaetkar) bi roleke şoreşger û kirdar rabûbin, rabûne. Lê ew jî çiqasî mayînde bûye û mezin bûye, bi çînen jor re li hev kiriye û bê fonksiyon bûye.

Ya hê girîngtir ew e, fikreke dinyayê ya azadîxwaz, wekhevîxwaz û demokrat, herdu çînîbûnan ji bilî maneya cudabûnê ya min behsa wê kiribû, erênî nabîne ku bibin kirdar û nirxên moral û polîtîk li wan bêne barkirin. Çînîbûnê ji herdu aliyan ve li dijî xwezaya civakê û weke antî-civakê dibîne, û divê li ber rabe. Ji ber ku pêkhatin e, nayê wê maneyê weke nirxên civakî yên rastî û rewşa bêne şîrovekirin. Di bedena mirovekî de çawa ku hin girêkên çêbûyî em ji bedena normal nahesibînin, em dikarin ji bo diyardeyên civakî jî şîroveyêke bi heman rengî bikin. Herweha bi tevahî çînîbûnên bindest û mêtingeh, bi darê zorê yê desthilatdarî û dewletê û îdeolojiya wan a hegemonîk pêk hatine. Di van şert û mercan de koletî, serftî û karkertiya pêkhatî, em bi tenê dikarin mehkûm bikin. Eger bê gotin “Bijî kole û karkerê bi şan û şeref”, wê ev bi awayekî objektîv bibe pesindana hêzên desthilatdar ê hegemonîk e, û erêkirina wan. Marks û peyrewên wî jî di navê de, gelek ekolan şîroveyên çîni yên bi vî rengî kirin û ev sedema bingehin a serneketina wan e. Belkî çînîbûnên jor heta bi dereceyêke maneyek xwe hebin; lê çînîkirinên bi darê zorê û bi îqnaya îdeolojîk pêkanîna wan, dike ku çînîbûnên bi vî rengî timî bêne mehkûmkirin, pesnê wan neyê dayîn û ji bo li dawiyê bêne hiştin timî têkoşîn bê dayîn, bêguman ev helwesta rast e. Tevî ku nikare bibe kirdar payeya kirdariyê danê, tevî ku pîrr eşkere ye, nikare şoreşê bike rola şoreşgertiyê lê hatiye barkirin, di dîroka têkoşînên civakî yên bi vî rengî de mînakên welê gelekî hene û ji têkçûnê xilas nabin. Sedema têkçûnê ew e, pîrsgirêkê rast fêhm nake, rola şaş li çînîbûnê dike. Têkoşînên civakî yên sedsala 21. di dema nû de çiqasî ji vê şaşiya bi kok veşerî wê karibin serketî bibin.

Rast e, bûrjûvayê pîrsgirêka çîni giran kiriye. Berjewendiyên xwe yên çîni heta bi çavîyên hûrûkûr ên civakê kiriye desthilatdarî (desthilatdarbûn, bi civakê re şer e) û bi dewletê re fermî kiriye û di qonaxa xwe ya herî pêşketî de ye. Di serî de tawizkariya karkeran di bin navê ‘hevpartiya sermayeyê’ de gelek beşên civakê dike destikê xwe. Hema hema mirov dikare bibêje civak daqurtandiyê. Lê dîsa çîna herî bi pîrsgirêk heta ya herî rast ew e, mirov bibêje, ew çîn e ku herî zêde civakê bi pîrsgirêk dike.

Di tevahiya dîrokê de burokrasiya ji çînen serwer re destikê bi cihanîne ya sazîbûyî bû. Lê ber bi roja me ya îro ve bi şêwebûna dewleta netewe ya dused salên dawî re gelekî berfireh bû, bi rola çîneke mîna serbixwe rabû, di desthilatdarî û dewletê de giraniya xwe zêde kir û mirov bi hêsanî dikare bibêje, bi zatî xwe dewlet dihesibîne. Bûyeke hêzeke xwedî giranî ya civak kiriye qefesa hesinî û bi destavêtina tevahiya qadên civakî (perwerde, tenduristî, dadgerî, çûnûhatin, exlaq, polîtîka, hawîrdor, zanist, dîn, huner, ekonomî) ev rola xwe bi hêz kiriye û ev jî rastiyeke e ku redkirina wê zehmet e. Di civaka roja me ya îro de bi tenê burokasiya dewletê gelekî mezin nebûye; mîna li ser şopa wê bin, bi tevahî cîhana yekdestdariyê di bin navê “Em ji şîrketa malbatbûnê derkevin bibin şîrketa ji aliyê profeyonelan ve tê rêvebirin” de burokasiya xwe weke bi qasî hûtan mezin kirine. Pîrr zêde mezinbûna burokasiyê bi vê rastiya nû ya şîrketan re têkildar e. Bi awayekî mirov dikare ji vê re ‘dewletbûyîna’ şîrketan jî bibêje. Ya rastî, di van şert û mercan de ku dewleta netewe têrê nake, kêmdimîne, û avakirina dewleta nû di rojevê de ye, pêşketina dewletbûyîna şîrketên xwecihî û global weke meyleke serdest xwe nîşan dide.

Pirsgirêkên civakê yên ji ber van herdu pencan derdikevin holê rojane ne. Mîna 'niha' ya tevahiya dîrokê ye. Heta mirov dikare hê pêşde biçe û bibêje, ev herduberî xwezaya civakî (civaka ji rêûresmê) di nava milên xwe yên mîna extepotê de girtine difetisîne û dihelîne. Ji vir encama divê mirov derxe ew e, pêvajoyeke kaotîk a herî têde pêxirtengî heye pêk tê, azadîxwazî, wekhevîxwazî û demokratîxwazîya civakî bi tenê bi sistemeke li ser hîmên şaristaniya demokratîk avakirî mumkîn e, ev jî têkoşîneke avakirinê ya bi zanisteke hatiye rastkirin ferz dike.

10- Pirsgirêkên Civakê yên Perwerde û Tenduristiye

Herçiqasî weke mijareke zêde xuya bike jî perwerde û tenduristî jî bi sedema mîna zanistê ketine bin yekdestdariya desthilatdarî û dewletê rê li gelek pirsgirêkan vedikin û girîng e ku mirov li wan serwest bibe. Zanista bûye ya dewletê çawa ku bûye amûrekî herî bibandor ê hegemondariya îdeolojîk, tenduristî û perwerdeya bi desthilatdariyê re bûne yek jî heman karakterê nîşan didin.

Civak tecrûbe û ezmûnên xwe yên teorîk û pratîk weke agahî dide endamên xwe nexasim jî dide ciwanan, mirov vê hewldana civakê ya dixwaze tecrûbeyên xwe bide qebûlkirin weke perwerde bi nav bike. Dîsa bi çalakiya perwerdeyê zarokan dikin civakî. Perwerdekirina zarokan wezîfeya desthilatdarî û dewletê nîne, wezîfeya herî girîng a civakê ye. Ji ber ku zarok û ciwan ê wê ne. Hem heqek e, hem jî wezîfeyek e ku civak zarok û ciwanên xwe li gorî rêûresmên xwe, xisletên xwezaya xwe ya civakî bigihîne, veguherîne xwe û ev jî mijareke man nemanê ye; ji ber ku ji bo civak hebûna xwe dewam bike ev pirsgirêk e. Ti civak mafê xwe yê hebûnê û ji bo vê jî wezîfeya perwerdekirina ciwanên xwe bi ti hêzê re parve nake, dewrî ti hêzê nake. Hêzên behsa wan têne kirin, herçiqasî dewlet an jî amûrên desthilatdariyê yên cûrbicûr bin jî ev heq û wezîfe nayê dewrîkirin. Naxwe wê xwe radestî serweriyên yekdestdariyan kiribe were hesibandin. Pîrozbûna mafê perwerdeyê ji ber rola wê ya di hebûnê de ye, ango man û nemanê ye. Di serî de dê û bav ti hêz bi qasî civakê nikare zarok û ciwanên xwe be, ne jî dikare pêdiviyê bi nêzîkbûna wan bibîne. Di tevahiya dîrokê de yek ji çalakiya dijber a şaristaniyê ew e, civakê ji zarok û ciwanan mehrûm dihêle. Van çalakiyên xwe bi du rêyan pêk tîne: Yan yên mezin îmha dike û zarokên wan dike kole, yan jî bi armanca qaşo perwerdekirinê wan ji bo bi kar bînin digirin qatê desthilatdariyê.

Yek ji armancên herî girîng ên şeran ew e, weke malê herî bi qîmet zarokan, keçikan û xortan bi van herdu rêyan di nava xwe de dihelînin, ji bo vê jî malên dewşirmekirinê pêk tînin. Tevî ku bingehê burokrasiya destpêkê bi vî rengî hatiye danîn jî dîroka şaristaniyê jî ji aliyêkî ve bi vê rêbazê hem qelskirina civakê ye, hem jî çalakiya pêkanîna hêzên amûrên burokratîk e: ango li dijî civakê pêkanîna civakê ye; li dijî civaka xwezayî pêkanîna civaka desthilatdarî û dewletê ye. Di vê pêkanînê de zarok û ciwanên ji civakê bi xwe hatine şuştin bi ziman, çand û dîrokeke din têne perwerdekirin. Armanca bingehîn ew e, ciwan û zarok bi rastiya xwe ya civakî re xerîb bikevin. Dikin ku nikaribin bê desthilatdarî bijîn. Hem maddî hem jî îdeolojîk wan dikin xwedî nasnameyekê xwe herî zêde dewletdar dihesibînin. Dewlet û desthilatdariyê ji bo wan dikin rêya bi tenê ya hebûnê. Ev beşên têne dewşirmekirin hem xwe dewlet û desthilatdarî dihesibînin, hem jî bi vî rengî bi civaka xwezayî re dibin dijber. Carnan civakak dewletê û xwezaya civakî wekhev dikin. Ev şaş e, bi nakok e. Dîroka şaristaniyê li ser vê nakokiyê hatiye avakirin.

Ji ber van sedemên dîrokî desthilatdariyan perwerde desteserkirine. Naxwe wezîfeya perwerdekirina civakê xema wan nîne. Sermayedarek karkerên xwe çiqasî perwerde bike, desthilatdarî jî li yên hukim

dike bi heman mentiqî karker û evdên xwe perwerde dike. Navê wê burokrasî be jî endamên wê ji herî jêr heta bi herî jor weke evd têne perwerdekirin.

Nexasim desthilatdariyên dewleta netewe yekdestdariya xwe li ser tevahiya zarok û ciwanên civakê berê pêşî bi rêya perwerdeyê dihûnin. Kesên bi têgihîştina xwe ya dîrok û huner, bi zêhniyeta dînî û felsefî strane êdî ew zarok û ciwanên malbatên xwe yên berê nînin, ew zarok û malên xas ên xwediyê desthilatdariyê ne. Xerîbxistina mezin bi vî awayî bi sazî dikin. Ji aliyê perwerdeyê çîna herî zêde yekdestdariya xwe li ser civaka gel pêk tîne bûrjûvazî ye. Perwerdeya seretayî û navîn mecbûrî dike û wexta dîplomaya zanîngehê bi bîra yên li kar digerin dixê, pêvajoya xistina qefesê û pencê hewcedarkirin û xerîbkirinê yê li ser ciwanên civakê êdî destpêkiriye. Zor, hêza maddî û perwerde êdî bûne sîlehên mêtîngehkirinê yên mirov bi zor xwe li ber wan bigire.

Ji lewra mirov bi hêsanî dikare bibêje, di tevahiya dîroka şaristaniyê de civakê herî zêde ji şerê desthilatdarî û dewletê bi amûrê perwerdeyê li dijî wê meşandine derbên xedar xwarine. Mafê perwerdekirina civakan yek ji wan mafê wan e ku pêkanîna wî herî zehmet e. Li hemberî hêzên dêwane yên dewleta netewe û yekdestdariyên ekonomîk bi rêya perwerdeyê pêkanîna hebûna civakê, ketiye pêvajoya herî zehmet a dîrokê. Hegemondariya îdeolojîk bi şoreşa ragihandinê ya dawî re bi şerê medyayê (mêtîngehkirinê bi qasî aliyên eskerî û ekonomîk, belkî jî ji wan jî zêdetir û vedizî dimeşîne) yê li ser tevahiya civakê dimeşîne mêtîngeriyê çandî ya hê serketîtir ji nû ve rêve dibe. Li dijî vê mêtîngerî û fetha çandî, amûrên bi tenê yên civak karibe pê hebe polîtîka û exlaqê wê bi xwe ne. Divê zanibe bi van amûran li ber xwe bide, ji ber ku rêya bi tenê ya rizgarî û azadiyê ev e. Civaka ciwanên xwe wendakirî yan jî berevajî ciwanên civaka xwe wendakirî ji têkçûnê wêdetir mafê xwe yê hebûnê bi xwe wenda kiriye, îxanet pêre kiriye. Piştî ya mayî rizîn, ji hev belavbûn û tinebûn e. Li dijî vê, wezîfeya bîngehîn a civakî ew e, divê amûrên bîngehîn ên hebûna xwe sazîyên perwerdeyê pêşde bibe. Divê şîroveya zanistî, felsefî, hunerî û zimanî ji aliyê naverokê ve ji avahiya zanista desthilatdariyê veqetîne û di şoreşa maneyê de bi ser bikeve. Naxwe weke din mumkîn nîne çavîyên polîtîk û exlaqî yên hebûna civakî wezîfedar bibin.

Bi vî awayî pirsgirêka perwerdeyê bi xwe sazîyên (çavîyên) polîtîk û exlaqî yên civakê mecbûrî dikiin û wezîfeya bîngehîn a exlaq û polîtîkayê jî bi cihanîna perwerdeya civakî ye. Civaka nikaribe xwe perwerde bike nikare sazîya xwe ya exlaqî û polîtîk pêşde bibe û li ser piyan bigire, herweha wê nikaribe xwe ji jiyana timî di tehlûkeyê de, ji hev belavbûn û rizînê xilas bike.

Pirsgirêka tenduristiyê ya civakê jî mijareke gelekî nazik e. Bi qasî perwerdeyê girîng e. Civaka nikaribe tenduristîya xwe bi îmkânên xwe biparêze, bîngeh, hebûn û azadiya wê yan di tehlûkeyê de ye yan jî bi temamî ji dest daye.

Hewcedariya tenduristiyê nîşaneyê hewcedarbûna giştî ye. Civakeke pirsgirêkên xwe yên fizîkî û rûhî çareserkirî derfet û îmkânên azadbûnê bi dest xwe xistî ye. Di civakên mêtîngeh de bi awayekî belav zêde nexweşî heye û ev jî têkiliya xwe bi rejîma mêtînkî ve heye. Divê civak karibe sazîyên xwe yên tenduristiyê û pisporên wê pêk bîne û ev jî weke wezîfe û mafekî bîngehîn e civakê bê dîtin. Dewlet û desthilatdarî vê wezîfeyê ji destê civakê bigire û bixê bin yekdestdariya xwe ev derbeke mezin e ku li tenduristîya civakê dixê. Têkoşîna ji bo mafê tenduristiyê di mijara azadî û rêzgirtina xwe de hasasîyet e.

Modernîteya kapîtalîst bi servekirina dewleta netewe ya perwerde û tenduristiyê heyatî dihesibîne. Civak hebûn, tenduristî û rohnîbûna xwe bi van qadan ve girêdayî dikare dewam bike, ji lewra hat ev

herdu qad nekevin kontrolê, li ser wan serdestiya yekdestdariyê neyê avakirin, mêtinkarî û serweriya giştî gelekî zehmet e ku xwe dewam bikin. Ji ber ku baş tê zanîn, bi tenê bi zora mîlîtarîst a berbiçav civak nabe milk û lewma kontrola li ser tenduristiya ji bo yekdestdariyan bi awayekî awarte girîng e.

Em careke din dibînin ku di bingehê tevahiya pirsgirêkên hebûnî yê civakê de yekdestdariya dewlet û desthilatdariyê heye. Kar-sermaye bêyî vê yekdestdariya desthilatdariyê nikare dewam bike. Li hemberî vê, bêyî têkoşîna sîstemî ya şaristaniya demokratîk ti pirsgirêka civakê bi awayekî mayînde çareser nabe.

11- Pirsgirêka Civakê ya Mîlîtarîzmê

Mirov dikare mîlîtarîzmê weke yekdestdariya herî pêşketî ya antî-civakgiriya terîf bike. Mirov dikare qebûl bike ku li ser xwezaya civakî cara pêşî bi armanca zordestî û îstîsmarê hewldanên otorîdanîne ji rêûresma nêçîrvaniya 'zilamê bi hêz û xasûk' weke encama mejiyê wî yê analîtîk û çalakiya wî hat pêşxistin. Ya dikarîbû pê û otorîteya xwe bi awayekî bingehîn li ser pêk bîne du komên sereke bûn: ew jî koma nêçîrvan a li cem û jina hewl dida wê di malê de bigire. Piştî ku hêmanên Şamanîstîk (Proto-rahîb) û Jerontokratîk (koma kalemêran) tevî pêvajoyê bûn, mirov dikare bibîne ku otorîteya hiyarkerşîk a pêşî yekser li cem gelek civakan bi gelek awayên cûrbicûr pêk tê. Bi gavavêtina dîroka şaristaniyê re em dibînin ku zilamê bi hêz û xasûk û berdestiyên wî weke desthilatdariya fermî dibin, xwe weke milê eskerî yê dewletê (yekdestdariya pêşî ya li ser ekonomiyê bi desteserkirina berhemê zêde pêkhatî) bi sazî dikin. Di civaka Sumeran de yekser piştî dema rahîb-qralan Xanedaniyên I., II. û III. yê Êrê vê pêkhatîne nîşan didin. Di gelek civakan de rastiyan bi heman rengî pêk tên. Di Destana Gilgamêş de jî bi awayekî pîr eşkere mirov dikare gav bi gav bişopîne ku çawa qraltî ji rêûresma Xwedawend Înannayê (ji rêûresma jinê ya xwedawendiyê-rahîbetiyê) tê qutkirin û çawa rahîbe tê bêhêzkirin û li mala taybet û giştî (kerxane) tê girtin.

Eger mirov Gilgamêş weke fermandarê pêşî yê di dîrokê de sembolîze bike, mirov ê karibe pêkhatina eskerî-mîlîtarîst-rêûresmê baştir ji hev derxe. Karê wan ew e, ji bo pêdiviya koleyan a bajêr tedarik bikin bi armanca nêçîra mirovan derdikevin seferê (Bi hevkartiya Enkîdoyê navê wî di Destana Gilgamêş de derbas dibin li Bakurê Iraq îro diçin nêçîrê) û ji qebîleyên ji wan re barbar û koh-hovî (Hûmbaba) digotin nêçîrê mirovan dikin. Pîr eşkere ye ku di çavkaniya hovîti û barbartiya rastî de zordariya bajêr heye. Gotina 'barbar' a di rêûresma çanda Grek de berevajîkirineke bajêr e, weke propagandayeke wê ya derew li hev hatiye çêkirin. Bi armanca serdestiya îdeolojîk e. Qebîleyên li derveyî bajaran ên li gund û zozanan diyar e ku li gorî rêxistinîya bajêr hê bêtir qels û bê rêxistinî ne, ji lewra eşkere ye ku wê bi qasî ku tê gotin barbar nebin. Têgîna barbartiyê di dîroka şaristaniyê de di serê derew, berevajîkirin û jirêderxistinê de li rêza pêşî tê. Duyemîn wezîfeya zordarê bajêr 'ewlekarî' ye. Ji bo vê jî rêbaza herî zêde serî lê didiyê, hê bêtir avakirina kelhe û bircan e, û hê bêtir vedîtin û pêşdebirina sîlehên bi hêz û kujêr in. Bi vê armancê jî bi mîlyonan mirov hatine kolekirin, serfkirin û kirine karker, yê ev rewş qebûl nekirine hatine kuştin. Ev çalakî hemû jî weke dîrok hatine nîşandan. Bi vî awayî nêzîkbûna van rastiyan nêzîkbûneke heqîqetgir e ku nayê redkirin.

Milê eskerî li gorî hêza xwe, di vedizîna nîrxên ekonomîk de para herî mezin ji xwe re vedîqetîne. Di dîrokê de seferên bi armanca xenîmetê vê rastiya têra xwe baş eşkere dikin. Herweha eşkere ye ku di bingehê dewletê de milk, di bingehê milk de jî fethên eskerî û desteserkirin hene. Yê fetih dike xwedî ye. Vê yekê jî weke mafekî xwezayî û dest jê nabe yê encama çalakiya xwe dibîne û îlan dike. Dewlet,

di serî de erdên ji aliyê hêzên desthilatdariyê ve têne zevtkirin û fetihkirin, ji tevahiya milk û xenîmetan (milkê tê veguhestin) pêk tê. Mînak, “Memalikê (milkên) Osmanî hemû yê padîşah e” ev pîvan têkiliya dewlet û fethên eskerî îfade dike û ev pîvan ji dewama rêûresma pêşî û sereke maneyeke xwe ya din nîne. Rêûresm welê hatiye avakirin û di avakirina her dewletê de huqûqî dikin û dimeşînin. Beşê eskerî, ji ber van sedeman wexta xwe weke xwediyê rastî yê dewletê dibîne ango xwediyê rastî yê milk dibîne û terîf dike, rêûresma dîrokî li ber çavan digire. Milê herî bi hêz ê yekdestdariyê ye, û ev jî li gorî xwezaya desthilatdarî û dewletê ye. Jixwe hêza sîleh û mirovan a di dest de bi hêsanî vê jêhatbûn û qebîliyetê didiyê. Burokrasiya sîvîl car caran hewl dide para xwe (yekdestdarî) zêde bike û hewldanên bi vî rengî jî bi darbeyên eskerî bi encam dibe. Li ber rohnîya van rastiyan mirov baştir dikare serwext bibe. Bêguman yekdestdariyên burokratîk û îdeolojîk ên ji wan re çîna ‘îlmiye’ û ‘qelemîye’ tê gotin di avakirina dewlet û desthilatdariyê de bivê nevé xwedî rol in. Lê bi qasî rola eskeriyê diyarker nînin. Amûrên dewlet û desthilatdariyê yên di dîrokê û roja me ya îro de bi seresere jî bêne lêkolînkirin wê van rastiyan piştrast bikin.

Ji aliyê mijara me ve ji xusûsên herî girîng a yekemîn, eskeriyê yekdestdariya herî pêşketî û diyarker e. Çawa ku bi awayekî îdeolojîk tê pêşkêşkirin, esker û artêş ji bo şan, şeref û qehremantiyê ninin, (ev bi armanca berevajîkirin û veşartina cewherê mijarê propagandayên îdeolojîk in) weke hêmana yekdestdariya desthilatdariyê ya dest jê nabe heye. Bi xwe ekonomîk e. Artêş yekdestdariyek e ku xwe dispêre ekonomiyê, di ser ekonomiyê re û nêzî wê disekine, lê hatina ji wê (mûçeyên xwe) misoger kiriye, li ber rabûna wê gelekî zehmet e, bi tevahî beşên din ên yekdestdariyê neçarî pêre parve bikin û pêre li hev bikin. Di tevahiya pêşketin û bingehe xwe yê dîrokî de yekdestdariyeke bi kok a xwedî sazî û rêûresm e. Bi xwe yekdestdariyeke ji nêz ve bi pêşketina ekonomîk re pêwendîdar e, lê yekdestdariya çîneke (burokrasî) welê ye ku pêdivî dibîne xwe ji ekonomiyê dûr bigire. Ji vî alî ve mîna ku xwe ji civakê dûr digire nîşan dide. Ya rastî, beşê ew yekdestdaran e, xwe bi sîlehên eskerî û yên ekonomîk ên herî baş gurçûpêç kiriye. Em analîza eskerî rast nekin, em bi temamî ne dikarin li yekdestdariya ekonomîk, ne jî li yekdestdariya dewlet û desthilatdariyê serwext bibin. Hersê jî yekpare ne. Bi heman cewherî ango bi nîrxê zêde yê civakê xwe xwedî dikin. Di berdêla vê de îddîa dikin ku ewlekariya civakê, perwerdeya wê, tenduristiya wê û hatina wê ya aborî tedarik dikin, tenzîm dikin. Dewletgirî, dewleta îdeolojîk xwe bi vî awayî pêşkêş dike. Lê rastî bi awayekî din e, çawa ku me nîşan daye.

Eskerî û mîlîtarîzm, milê herî xurt ê rêxistinî yê sermaye û desthilatdariyê ne, lewma li gorî xwezaya wê ye, herî zêde civakê bixe qada xwe ya hukim lê dike û wê di qefesa xwe de bigire. Mîlîtarîzm tevî ku bi giştî di tevahiya dîrokê de û di dewletan de ketiyê çavîyên civakê, civak kiriye kontrola xwe û hukim lê kiriye, herî zêde di serdema çîna navîn de (bûrjûvazî) di bin yekdestdariya dewleta netewe de gihîştîye asta herî mezin. Di dewleta netewe de li ser navê artêşa fermî tevahiya civakê bi awayekî fermî ji sîlehan tê kirin, sîleha bi tenê yekdestdarî dikeve destê artêş û dewletê û ev jî weke xisleteke wê ya diyarker derdikeve pêşîya me. Di ti dema dîrokê de bi qasî ku çîna bûrjûvayê civak ji sîlehan kiriye ti dem nehatiye dîtin. Sedema vê rastiya gelekî girîng ew e, mêtinkarî gelekî zêde bûye û li dijî wê berxwedanên mezin pêk tên. Civak bi awayekî berfireh û dewamî ji sîlehan neyê kirin, desthilatdarî nikare heta bi çavîyên wê hundir biçe û xwe bide ferzkirin. Jixwe wekî din jî civak nayê rêvebirin. Mîna ku civakê nexin ‘qefesa ji hesin’ a modernîteyê nikarin serî pêre derxin. Herweha ji aliyê artêşa medyatîk a serdema yekdestdariya fînança global ve dor li civakê neyê girtin nayê rêvebirin. Şaxên yekdestdariyên mêtinkar, weke yekdestdariyên îdeolojîk-medyatîk, burokratîk-eskerî pêk tînin û nîşan didin. Bi tayên qut nabin hevdu girê didin. Şaristaniya navendî ya mezin û dawî, bi hegemondarê super û hegemondarên din ên herêmî re bi hevkarên xwe hemûyan li ser û hundirê

civakê xwedî sermayeya îndustrî ya sîlehan a dêwane ya xwe dispêre mîlîtarîzmê, li gorî yekdestdarên din pêştir e, ev jî ji vê rewşa wê ya dîrokî û rojane bi xwe tê. Mîlîtarîzm bi faşîzma yekdestdariya kapîtalîst re tê wekhevîkirin û ev jî maneya xwe ji cewherê vê rastiya wê digire.

Bêguman tevahiya civaka xwezayî û tevahiya dîroka nivîskî civak bi şeweyên cûrbicûr li dijî pêşketina mîlîtarîst a şarîstaniyê xwe gelekî parastine, bergiriya xwe kirine. Rêûresma jê re xweparastin tê gotin jî di nava hezarê salan de bi berxwedan û serhildanên cûrbicûr, bi şeweyên artêşên parastinê yên gel û gerîlla bi sazî bûne û şerên mezin ên parastin û bergiriyê meşandine. Bêguman em nikarin şerên parastinê û şerên yekdestdariyên mîlîtarîst wekhev bigirin. Ji aliyê naverok û cewher ve di navbera wan de cudahî heye. Yek ji wan karekera xwe antî-civakgir e (mêtinkar, dejenerekar, tineker), yê din jî civakgir e (civakê diparêze, qabîliyetên wê yên exlaqî û polîtîk azad dike). Şarîstaniya demokratîk li ser bîngehê sîstematîzekirina xweparastinê, li dijî mîlîtarîzma şarîstaniya navendî civakê diparêze û bergiriya wê dike.

12- Pîrsgirêka Civakê ya Aştî û Demokrasiyê

Di yanzdeh sernavên berî vî sernavî de me hewl da em bi terîfên gelekî kurt ên destpêkê bidin nasîn ku xwezaya civakî bi pîrsgirêkên çî cureyî bêhnçikandî hatiye kirin. Zanîsteke civakî û paradiğmayek eger xwe bispêrin van terîfan analîzan bikin û bersivan bidin belkî nirxekî xwe hebin. Naxwe wê ti cudahiya xwe ji retorîkên (hunerê gotinbêjiyê ya serweriyê vedişêre) ji rêûresmê û lîberal nemîne. Encama hevpar a ez gihiştimê ev e, di çavkaniya pîrsgirêkên civakî de bandorên yekbûyî yên yekdestdariyên zordestî û mêtinkariyê, serwerî û mêtîngeriya wan nexsim derfet û îmkânên ekonomîk ên berhemê zêde û bi giştî jî xwezaya civakî (hebûna civakê) îstîsmar dikin hene. Ji hebûnê wêdetir ew sedem bi xwe ye. Pîrsgirêk ne ji xwezayê (Xwezaya Yekemîn) ne jî ji hêmaneke din a civakî (Xwezaya Duyemîn) çêdibin.

Bi awayekî giştî ango bi maneyeke kolektîf ji bo meşandina karûbarên hevpar ên civakê, weke hêmanên hebûnê bêyî polîtîka û exlaqê civakî yên bûne çavîyên wê, civak nikarin hebûna xwe dewam bikin. Rewşa normal a civakê, hebûna wê bê polîtîka û exlaq nabe. Eger civakek, çavîyên wê yên exlaqî û polîtîk pêş neketibin an jî kotrimî bûbin, ji rê hatibin derxistin û hatibin tevizandin, wê wextê em dikarin bibêjin ku ew civak ji aliyê yekdestdariyên cûrbicûr ên weke sermaye, desthilatdarî û dewletê ve hatiye dagirkirin û mêtîngehkirin. Lê bi vî awayî dewamkirina hebûnê, li dijî hebûna xwe îxanet û xerîbketina bi xwe re ye; weke kerî, eşya, mal û milk di bin serweriya yekdestdariyan de heye. Di vê rewşê de xwezaya xwe ji dest daye, qabîliyetên xwe yên xwezaya civakî têkçûne, yan serkorî (kaduk) bûye. Bûye mêtîngeh, ji vê jî xirabtir bi her tiştê xwe bûye milk û xwe ji rizîn û tinebûnê re terikandiye. Di dîrokê û roja me ya îro de gelek civak hene di çarçoveya vê terîfê de ne. Yên hatine rizandin û tinekirin ji yên hê li ser piya mane qat bi qat zêdetir in.

Ji bo civak karibe hebûna xwe dewam bike, divê saziyên xwe yên exlaqî û polîtîk saz bike. Eger nikaribe van saziyên xwe bixebitîne û kêrhatî bike wê wextê ev tê wê maneyê ku ketiye nav pencê zordestî, mêtinkarî û fikrê. Ev 'rewşa şer' e. Mirov dikare dîrokê weke 'rewşa şer' a şarîstaniyan li dijî civakê terîf bike. Wexta ku exlaq û polîtîka kêrhatî nebin, bi tenê tiştê maye civak bike; ew jî xweparastin e. Rewşa şer, tê maneya rewşa aştiyê nîne. Ji lewra aşti bi tenê dikare bi xweparastinê manedar bibe. Aştiya xweparastina wê nebe, dikare bi tenê koletî û teslîmîyetê îfade bike. Lîberalîzm di roja me ya îro de aştiyêke bêyî xweparastin li ser gelan û civakan ferz dike, tew tew aramiya

demokratîk û lîstika jêre lihevhatin tê gotin, ji rewşa sergirtina serweriya çîna bûrjûva ya bi hêzên çekdarî yên yekalî yên heta bi qirikê xwe gurçûpêç kirine ango bi awayekî sergirtî ji meşandina şer pêve ti maneya xwe nîne. Bi vî awayî terîfkirina aştiyê weke hewldana herî mezin a hegemondariya sermayeyê ya îdeolojîk derdikeve pêşiya me. Di dîrokê de jî bi şêweyên cuda bi ‘têgînên pîrozkirî’ xwe îfade dike. Dîn bi van têgînan barkirî ne. Nexasim dînen bûne şaristanî bi vî awayî ne.

Pêkanîna aştiyê bi tenê bi xweparastina civakan dibe. Ango karektera civakan a exlaqî û polîtîk were parastin û misogerkirin aştî dikare maneya xwe ya rastî bibîne. Nexasim terîfa aştiyê ya hewce kir Michel Foucault jî gelekî pêre mijûl bibe, bi vî awayî were qebûlkirin û îfadeyeke xwe ya civakî çêbibe. Naxwe ji bilî vê manebarkirina li aştiyê ji bo tevahiya koman û gelan ji feqê, ji dewamkirina rewşa şer a sergirtî wêdetir wê ti maneyê îfade neke. Peyva aştiyê di şert û mercên modernîteya kapîtalîst de peyvek welê ye, bi xefik û dafikan barkirî ye. Rast neyê terîfkirin û were bi karanîn, divê mirov xwe jê dûr bigire, fikaran jê bike. Eger em careke din terîf bikin, aştî nayê wê maneyê rewşa şer bi tevahî ji holê rabûye, ne jî rewşa aramiyê û tinebûna şer a di bin serdestiya aliyekî de ye. Di aştiyê de alî hene. Serdestiyeke ji sedî sed a aliyekî nîne û divê nebe. Sêyemîn, sîleh li ser bingehê razîbûna karmeşandina saziyên polîtîk û exlaqî yên civakê bi xwe têne bêdengkirin. Ev hersê şert bi awayekî prensîbî bingehê aştiyê ne. Aştiyeke rastî xwe nespêre van prensîban ti maneyê îfade nake.

Eger em hinekî din van sê şertan rave bikin, em ê weha bibêjin, yekemîn; divê alî bi temamî ji çekan bêne kirin. Îddîayên wan çî dibin bila bibin, soz didin ku wê bi tenê bi sîlehan êrîşê nebin ser hevdu. Bi pey serdestiya çekdarî nakevin. Ji maf û derfetên pêkanîna ewlekariya hev re bi rêz û hurmet in. Duyemîn, di dawiyê de serdestiya aliyekî mewzûbehs nîne. Belkî di bin serdestiya sîlehan de aramî û bêdengiyek hebe, lê ev rewş nabe ku weke aştiyê bê binavkirin. Aştî, kîjan alî dibe bila bibe (heq-neheq), bêyî ku serdest bibe (bi sîleh) bi awayekî dualî rawestandina şer qebûl bike û hingê dikare aştî bikeve rojevê. Sêyemîn, alî di çareserkirina pîrsgirêkê de qebûl dikin ku wê ji xebatên civakan (statuya wan çî dibe bila bibe herdu alî, civak an jî desthilatdarî) ên saziyên exlaqî (wijdanî) û polîtîk re rêz bigirin. Şertê jêre ‘çareseriya polîtîk’ tê gotin di vê çarçoveyê de tê terîfkirin. Agirbesteke çareseriya exlaqî û polîtîk negire nava xwe nabe ku weke aştiyê were şîrovekirin.

Di bin van şertên prensîbî yên aştiyê de siyaseta demokratîk bivê neyê girîngiya xwe dikeve rojevê. Kengî saziyên exlaqî û polîtîk ên civakê bixebitin, bi awayekî xwezayî ya derdikeve holê pêvajoya siyaseta demokratîk e. Yên li hêviya aştiyê ne, divê baş zanibin ku eger li ser bingehê exlaqî polîtîk bi rola xwe rabin wê aştiyê karibe pêk bê. Di pêvajoya aştiyê de herî kêr divê aliyek di nava rewşa siyaseta demokratîk de be. Naxwe ya bê kirin, wê li ser navê yekdestdaran ji ‘lîstika aştiyê’ wêdetir neçe. Di vê rewşê de siyaseta demokratîk bi roleke heyatî radibe. Li hemberî hêzên desthilatdariyê yan jî dewletê bi tenê bi hêzên siyaseta demokratîk li ser bingehê diyalogê dikare pêvajoyeke aştiyê ya manedar bimeşe. Ji vir û pêve, şerkirinên (yekdestdarî) beramberî hev di nava demên diyarkirî de wê bêne rawestandî û her wisa dewam bike. Ji ber şer westîn, zehmetiyên lojîstîk û ekonomîk hene. Eger ev zehmetî ji holê bêne rakirin, wê şerê dewam bike h eta serdestiya aliyekî pêk bê. Ji van şêweyan nabe ku mirov aştî bibêje, ev agirbest ji bo şerên hê dijwar têne kirin. Ji bo agirbestek aştiyane be, divê rê li aştiyê veke û bi sê şertên me jimartin bê girêdan, ev ji aliyê prensîbî ve gelekî girîng e.

Di şer de carnal aliyê xwe diparêze jî (yên di rewşa mafdar de) dikeve hin rewşan dikare di dawiyê de serdestiyê bi dest bixe. Di rewşeke welê de jî sê şert naguher in. Çawa ku di gelek şerên rizgariya neteweyî yên mafdar dihatin meşandin û sosyalîzma pêkhatî de hat dîtin, yekser baz dan

desthilatdarî û dewleta xwe û di bin vê desthilatdarî û dewletê de aramî pêkanîn, ev nabe aştî. Vê carê jî li şûna hêzeke xerîb (yekdestdar) hêzeke xwecihî (kapîtalîzma dewletê yan jî beşekî bûrjûvaziya millî) cih digire. Jêre desthilatdariya sosyalîst jî were gotin rastiya sosyolojîk naguhere. Aştî weke prensîb diyardeyeke welê nîne bi serdestiya desthilatdarî û dewletan pêk tê. Desthilatdarî û dewlet bi çî navî dibin bila bibin wexta serdestiya xwe bi hêzên demokratîk re parve nekin aştî nakeve rojevê. Di tehlîla dawî de aştî bi şert lihevkerina demokrasî û dewletê ye. Çîrokên van lihevkerinan tevahiya dîrokê zeman û mekanekî mezin zevt dîkin. Di gelek dem û mekanaan de hatine ceribandin. Yên bi prensîb û dem dirêj ê wan hene. Yê hê hubra wan zuha nebûne jî hene. Civak bi tenê ji damezrandina hêzên desthilatdarî û dewletê pêk nayên. Qada wan çiqasî were tengkirin bila bê kirin, heta topyekûn neyên tinekirin, baş dizanin di bin nasnameya xwe ya exlaqî û polîtîk de jiyana xwe dewam bikin. Belkî jî di dîrokê de jiyana nehatiye nivîsîn, lê rewşa rastî ya jiyane ev rastî ye.

Divê mirov civakê ji çîrokên dewlet û desthilatdariyê pêkhatî nebîne, berevajî divê mirov civakê weke xwezaya diyarker ferz bike, ev awa dibe ku di pêkhatina zanistêke rastî ya civakî de alîkariyê bike. Desthilatdarî, dewlet û yekdestdariyên sermayeyê (mîna Firewn û Qarûnan) çiqasî mezin û dewlemend dibin bila bibin an jî weke di roja me ya îro de bi qasî ku karibin civakê daqurtînin cinawir (Levîathanê nû) dibin bila cinawir bibin, ti carî nikarin civakê ji holê rakin. Ji ber ku di tehlîla dawî de yê wan diyar dike civak e. Yê têne diyarkirin ti carî nikarin şûna yê diyar dîkin bigirin. Hêza desthilatdariyê ya herî bi heybet hêza medyatîk a propagandayê (mîna roja me ya îro) jî nikare ser vê rastiye bigire û veşêre. Ew hêzên welê ne ku ketina kirasê dêwan, lê gelekî reben û seffîl in. Li beramberî vê civaka mirov ji roja pêkhatiye û virve weke afirîneriya herî harîqa ya xwezayê wê ji manegirtinê mehrûm nemîne.

Sîstema Şaristaniya Demokratîk hem bi rewşa xwe ya di dîrokê de hem jî bi rewşa xwe ya heyî, di binê vê paradîgmaya sereke ya civakê de weke sîstema ji nû ve avakirin, zanistîkirin û şîrovekirinê, ji vir û pêve mijara beşê bê pêk tîne.

7- FIKIRÎNA LI SER SÎSTEMA ŞARISTANIYA DEMOKRATÎK

Ji dema ku min xwe nas kiriye, guman min weke pêjneke xeternak a naterikîne dişopîne. Ev rewş carnar dibû mîna nexweşiyekê. Wexta ku hin baweriyên min ên dogmatîk dihejiyan, min xwe di kêliya herî qels de his dîkir. Di jiyane de ez diketim rewşekê ku min xwe têde herî kê mîna îdea didît. Guman û şik birina min a ji mijarên bi ti awayî parastina wan mirov nikarîbû bikirana bi kêra kesayeta min hat. Belkî jî dersa herî baş da min ew bû ku 'heqîqet' bi hêsanî nayê dîtin. Kir ku ez heta bi xerîzeyên xwe her tiştê xwe bixim ber lêpîrsînê û ez yeqîn dikim ku vê yekê hêz da min, ji bo ez karibim ji şewazê fikra dogmatîk a di rêûresma civaka Rojhilata Navîn de hê jî xurt e, qut bibim. Di tehlîla dawî de şewazê fikra hegemonîk a navenda wê Ewrûpa çî di dogmakariya modernîst pozîtîvîst de, çî jî di fikirkariya postmodernîst de hê jî bi bandor e, û ev jî girîngiya mijarê nîşan dide. Min hewl da qabîliyeta fikrê ya Rojhilat a bingehê wê bawerî û hêza fikrê ya Rojava ya bingehê wê lêpîrsîner bidim berhev û cihê xwe li gorî wê diyar bikim. Eşkere ye ku min li herdu aliyên jî ji xwe re cih nedît. Wexta ku fikra min welê bû, bi awayekî xwezayî jiyana min jî roj bi roj ji van qut bû û ev yek hê bi kûrahî dewam kir.

Yên weke bawerî û fikrên lêpîrsîner hatin pêşkêşkirin ti carî min têr û tatmîn nekirin. Rexneya min a bingehîn ew e, di mezinbûna pîrsgirêka civakî de berpîrsiyariya van fikran girîng e. Vê yekê jî

hewcedarî bi rexnekirina sîstematîka baweriyê ya Rojhilat û sîstematîka rasyonel a Rojava nîşan da, vê mijarê jî cisaret da min.

Duyemîn xisleteke min, serwextbûna min a hişyarbûyî ti carî ji pratîka min a civakî qut nebû. Di vê mijarê de kesayeta min di xwe de karektereke awarte ya parveker pirr zû nîşan da. Ez hê wexta peyatî diçûm dibistana seretayî (ev gundê cîran Cibîn bû), bi çend duayên min ji ber kiribûn min xwe li serê koma xwendekarên piçûk li îmamtiyê datanî û ev ne tiştêkî welê ye ku bê fêhmîkirin. Min weke lîstikeke jî gelekî ciddî dikir. Ez yeqîn dikim ku di bingehê vê de duayên min bi zor û zehmetî ji ber kiribûn hebûn ango min dest bi fikirînê kiribû û bi parvekirina wê min dixwest rêzgirtina wê ispat bikim. Tiştê tu hînûyî zor û girîng e; lewma ji sedî sed divê parve bikî! Diyar bû ku min pîvaneke ciddî ya exlaqî nas kiribû. Di cildên berê yê parêznameya xwe de min bi kurteçîrokê behskiribû ku tîrêjên pêşî yê modernîteyê çawa li rûyê min dabûn. Ji lewra ez ê li vir wê çîrokê dubare nekim. Kengî di maratona fikrê de ez li hêza texrîbkar a vê beza dîn û har modernîteya kapîtalîst hayil bûm, ez rawestiyam. Êdî parçekirina xwedayên çarsed salên dawî (sîstema dinya kapîtalîst) para min ketibû. Çi seyr e, di derketina Hz. Brahîmê Ûrfayî de hêzeke hisê ya mîna bextewerîya wî ya 'pût şikandinê' xwe li min jî bada. Min hem guman û şik birina xwe bi hêsanî dikarîbû kontrol bikirana, hem jî min bi 'heqîqetên' li pey wan dibeziyam randevûyên tatmînkar dikarîbû pêk bianiya.

Ben-î adem bi carekê qels û lawaz ketiye. Di dîrokê de randevûya wî bi heqîqetê re daketiye asta herî xerîzeyên hundir û belkî jî ev cihê xemê ye. Îro hevînek, zarokê û mûçeyek ferdê êsîr negire hema hema mîna ku nîne. Ez nabêjim ez vê diyardeyê înkâr dikim. Fikra herî rasyonel a li şûna felsefeyê hat danîn perestîna ji xwe re dixwaze û ez jî dixwazim rebenî û belengaziya di vî warî de diyar bikim. Xwedatiya dewleta netewe dinya ji evdên xwe yê bextewer re bexşandîye evqas e. Ma mirov dikare înkâr bike ku em li dinyayeke gelekî zêde hatiye tengkirin najîn? Ez bi xwe jiyana li bin sembola xwedayekî serdemên herî kevin qat bi qat ji jiyana di bin xwedatiya dewleta netewe ya îro de manedartir û pîroztir dibînim. Bêguman ez dizanim ku ez behsa xwedatiya pûç a yekdestdariya sermayeyê dikim. Lê dîsa jî yê jê derbên her bi qehr xwarine jî nikarin ji bandora vê xwedatiyê derkevin û ji bo derketinê aqil nekirina wan jî êdî bi awayekî dilêşane dibînim. Haya min jê heye ku ev rewşeke rojane ya mirovatîyê ye. Ya vê herî baş nîşan dide jî bûyera qirkirinê ya Cihûyan e ku ev jî şaxên trajîk ên rewşê deşîfre dike. Çi heyf e, hem di pêkhatina vê rewşê de hem jî di qurbandana wê de çîroka qebîleya Ibranî para xwe gelekî girîng e. Mîna gotina pêşiyana a dibêje "Te bi xwe kir, te bi xwe dît". (Tu çi biçîne, tu yê wî biçîne) Ez ji karekterê hêza hegemonîk a fikra Cihû gumanê nakim. Ez di kesayeta xwe de jî vê hêza fikrê ji ezberkirina duayê hat bi pût şikandinê girîngiya bandorên wê ji nedîtî ve nayê û ti carî piçûk nabînim. Lê trajediya qirkirinê ya bi serê wan de hat li ser Cihûyan ferz dike û wan deyndar dike ku Adornowarî xwe bixin ber lêpîrsîneke bi kok û bingehîn. Ez bi xwe jî bi qasî ku jê bi tesîr bûme, bi niyeta dayîna kirtikeke vî deynî, min hewl da li ser Sîstema Şaristaniya Demokratîk bifikirim.

Di vê nuqteyê de em Brahîmî ne. Lê di serî de jî wexta em hinekî dibin Zerdeştî, cuda şîrovekirin bi hêz dibe. Têgihîştina serdest a dîrokê bi şêweyên çîrokkirina şaristaniyê têra xwe hatiye şikandin. Tê qebûlkirin ku meşa dewlet û desthilatdariyê dikare weke dîroka fermî were vegotin, lê dîroka civakî wê bi awayekî nikaribe hebe. Şêwazê hebûna dewlet û desthilatdariyê bi tenê dikare bibe seriyekî simbolîk ê vemirî ji aliyê heqîqeta dîrokê bi sîda yekdestdariyên sermayeyê. Ya dîrokê bêzarker dike dîsa ev têgihîştina li seriyekî din ê bersivê nade rêûresmê ye. Ev avahiya dîrokê ya bi xwe antî-civakgir e, wê nikaribe weke rêûresm civakê îfade bike, berevajî eşkere ye ku wê ji gelek aliyan ve berevajî bike û ser rastiyan bigire. Çîrokên xanedaniyê jî şêweyekî van vegotina ne. Vegotinên dîrokê yê dînî

ku ji aliyê temsîla civakê ve gelekî seresere ne, nexasim di ketina pêvajoya şaristanîbûnê de ji dîroka dewlet û desthilatdariyê wêdetir ti maneyê îfade nakin.

Şîroveyên dîrokê yên çînî û ekonomîk, bi xisletên xwe yên rastiya civakî ji tevahiyê qut digirin dest û bi awayekî reduksiyonîst nêzîk dibin, ji aliyekî din be jî dîrokên dewletan bi bîra mirov dixin. Beşek ji şêweyê nixandinê yê pozîtîvîst, bi qasî dîroka dînan jî ji hêza manedanê mehrûm e. Ev vegotinên dîrokê hemû, herçiqasî dijberê hev xuya bikin jî di koka xwe ya şaristaniyê de digihîjin hev.

Ez yeqîn nakim ku dîroka xwezaya civakî hem paradîgmâtîk hem jî ampîrîk gihiştîye maneya xwe. Nivîsên li ser dîrokê yên ji wan re dîroka civakî têne gotin, ji beşên zêde parçebûyî yên sosyolojiya pozîtîvîst wêdetir ti maneyê îfade nakin. Ji teswîrkirina parçeyekî yekpareya beden wêdetir naçin.

Mirov dûrûdirêj dikare van tespîtan bîne ziman. Lê bawer nakim ku alîkariya mijara me bikin.

Herçiqasî gelekî dubare dibe jî weke vegotina şaristaniya demokratîk ez li ser dîrokê gelekî diponijim. Ji ber ku ez hê jî ji bo fêhmkirinê gelekî zehmetî dikişînim bê ka çima pirsgerêkên civakî bê çareserî dimînin. Çaresernebûn bi tenê di jiyana pratîkî de nîne, di vegotinê de jî têra xwe çaresernebûn barkirî ye. Dema ku herdu rewş digihîjin hev, ji vegotinên fermî yên şaristaniyê kes nikare li naverastê bimeşe. Li ser navê dîroka civakî pêvedanîna hin parçeyan jî ji tevîhevkirina rewşê wêdetir naçin.

Ez timî diyar dikim ku sosyalîzma zanistî tevî ku vê rewşê bi karektera çînî ya dîrokê hin rastiyan rohnî bike jî nikarîbû pirsgerêkê çareser bike, heta nikarîbû xwe rizgar bike ji bo nebe parçeyekî pirsgerêkê.

Ji ber van sedeman ez gelek caran tînim ziman ku heta paradîgma modernîst a kapîtalîst li dawiyê neyê hiştin, bihêlin heqîqeta dîrokî were fêhmkirin, wê ji dîroka dînan zêdetir ser heqîqetê bigire û bê mane bike. Ev nêrtina paradîgmâtîk a Marks encamên wê yên dîrokî di roja me ya îro de baştir têne fêhmkirin. Dîroka şaş, tê maneya pratîka şaş. Bi giştî şaristanî û bi taybetî jî nêzîkatiyên paradîgmâtîk û ampîrîk yên modernîteya kapîtalîst heta li dawiyê neyên hiştin, xwe gihandina nêzîkatiya paradîgmâtîk û ampîrîk a xwezaya civakî pêk nayê. Ya ez li vir dikim, herçiqasî bêyî amadekarî be jî xwe li caribandinekê radikişînim.

A- TERÎFA ŞARISTANIYA DEMOKRATÎK

Mirov dikare sîstema şaristaniya demokratîk weke dibistana zanista civakî ya rewşa hebûna xwezaya civakî û pêşketina wê li ser bingehê civaka exlaqî û polîtîk lêkolîn û qebûl dike. Ekolên zanista civakî yên cûrbicûr komikên wan ên lêkolînê yên cuda hene. Teolojî civak dîn dike bingeh. Sosyalîzma zanistî bingehê xwe çînî ye. Yekeya bingehîn a liberalîzmê ferd e. Çawa ku yên dewlet û desthilatdariyê dikin bingeh hene, yên şaristaniyê dikin bingeh jî kêmanînin. Ev bi tevahî nêzîkatiyên di bingehê wan de yekeya wan hene, weke min gelek caran destnîşan kir, ji ber ku xwedî nêzîkatiyeke dîrokî û yekpare nînin hatine rexnekirin. Ji bo civakê lêkolîneke manedar divê li ser nuqteyên man û nemanê ango nuqteyên heyatî hûrûkûr rawest e. Bi awayekî bingehîn divê dîrok û rojane di wan nuqteyan de qala wan bê kirin. Naxwe lêkolînê ji çîrokbûnê wêdetir neçin.

Me yekeya xwe ya bingehîn weke civaka exlaqî û polîtîk destnîşan kir, ev ji ber ku şaxên dîrokiyê û yekparetiyê digirin nava xwe girîng in. Civaka exlaqî û polîtîk vegotina herî yekpare û dîrokî ya civakê ye. Mirov dikare exlaq û polîtîkayê bi xwe weke dîrokê jî bixwîne. Civaka şaxên wê yên exlaqî û polîtîk

hene, civaka herî zêde nêzî tevahiya hebûn û yekparebûnan e. Dewlet, çîn, mêtinkarî, bajar, desthilatdarî û netewe nebin jî civak dikare hebe. Lê mirov nikare civakê bê exlaq û polîtîkayê bifikire. Belkî ji bo hêzên din, nexasim jî ji bo yekdestdariyên sermaye û dewletan weke mêtîngeh û çavkaniya maddeya xam hebin, lê di van rewşan de jî bermahiyên civaka ji civakbûnê derketiye weke mîrate maye.

Weke rewşa civaka xwezayî civaka exlaqî û polîtîk bi etiket û rengên weke koledar, feodal, kapîtalîst û sosyalîst bi navkirin maneya xwe nînin. Ya rastî, bi vî awayî binavkirin û terîfkirina civakê bi rola veşartina rastiya civakê radibin û civakê dadixin asta hêmanên wê (çîn, ekonomî, yekdestdarî). Wexta ku li ser bîngehê van têgînan teorî û pratîka pêşketina civakî tê analîzkirin em di vegotinan de tengavbûn û asêbûnekê dibînin û ev jî çavkaniya xwe ji kêmasî û şaşiyên di cewherê wan de digire. Bi tevahî analîzên civakê yên bi van sifetên nêzî materyalîzma dîrokî disekinîn têne bîra mirov ketine vê rewşê û eşkere ye ku vegotinên nîrxên wan ên zanistî qels wê bê çare bimînin. Şaxê dînî tevî ku gelekî behsa girîngiya exlaq kiriyê jî şaxê polîtîk ji zû ve bi ser dewletê ve berdaye. Nêzîkatiyên lîberal ên bûrjûvayê jî bi tenê ser şaxên civakê yên exlaqî û polîtîk nagirin; di heman demê de her cara keys û firsendê bibînin xwe ji şerê bi vê civakê re paşve nadin. Ferdparêzî herî kêr bi qasî desthilatdarî û dewletê rewşa şer a li dijî civakê ye. Lîberalîzm bi awayekî bîngehî tê wê maneyê ku civakê bêhêzkirin (civaka bêexlaq û polîtîk) û ji her cure êrîşên ferdparêziyê re tê amadekirin. Lîberalîzm îdeolojî û pratîka herî zêde li dijî civakgiriye ye.

Di Sosyolojiya Rojava de (zanistêke bi navê Sosyolojiya Rojhilat hê li naverastê nîne) têgînan sîstema şaristanî û civakê gelekî bi pîrsgirêk in. Divê neyê jibîrkirin ku sosyolojî ji ber pîrsgirêkên şer, pevçûn, pêxîrtengî û nakokiyên mezin ên yekdestdariyên sermaye û desthilatdariyê rê li wan vekirin weke pêdiviyêke bi çareseriyê derket holê. Ji bo nîzam hilneveşe, were rizgarkirin û mirov karibin têde bijîn, ji her milî ve tez li ser teze dihat çêkirin. Tevî hemû şîroveyan teolojîk, reformîst û mezhebî yên doktrîna Xiristiyantiyê pîrsgirêkên civakî her çûn girantir bûn û vê jî hişt ku şîroveyan bi awirekî zanistî (pozîtîvîst) li pîrsgirêkên civakê derkeve pêş. Şoreşa Felsefeyê û dema Rohnîbûnê (sedsalên 17. û 18.) bi awayekî bîngehî encama vê pêdiviyê ne. Bi Şoreşa Franseyê re li şûna çareserbûna pîrsgirêkan, pîrsgirêk hê bêtir tevlihev bûn û vê yekê jî kir ku meylên sosyolojiyê weke şaxekî zanistî yê serbixwe bigire dest û pêşde bibe zêde bibin. Sosyalîstên utopîk Saint Simon, Fourier, Proudhon, Auguste Comte û Durkheim li ser vê rê qonaxa pêş temsîl dikin. Hemû jî zarokên Rohnîbûnê ne. Bêserûbinî baweriya wan bi zanistî hebû. Ji lewra jî bawer dikir ku ew ê karibin bi rêya zanistê çawa dixwazin civakê ji nû ve biafirînin. Bi rola xwedê radibûn. Bi gotina Hegel, jixwe Xwedê daketibû rûyê erdê. Hem jî weke dewleta netewe. Ya diviyabû bihata kirin, bi nazîkî û nazenî 'muhendisîya civakê' proje û plansazî bû. Bi rêya dewleta netewe ti plan û proje tinebû ku di pratîkê de bi cih neyê anîn. Hema bi tenê bila 'pozîtîvîst zanistî' be û dewleta netewe qebûl bike!

Zanyarên civakî yên Ingilîz (polîtîkvanên ekonomiyê) bi çareseriyên ekonomîk alîkariya sosyolojiya Fransî kirin, îdeologên Elman jî bi rêya felsefeyê alîkarî kirin. Adam Smith û Hegel ji wan kesan in ku di serê alîkaran de tînin. Ji ber ku kapîtalîzma pîşesaziyê ya sedsala 19. di asteke xeternak de civak îstîsmar kir û rê li gelek pîrsgirêkan vekir, çep rast rêçeteyên hatin pêşkêşkirin cûrbicûr bûn. Îdeolojiya navendî ya yekdestdariya kapîtalîst Lîberalîzm, bi hostatiyêke mezin ji her fikrê dikarîbû sûd werbigire û bi ser hev bike û mîna tûrikê pînekirî di afirandina sîsteman de herî dest sivik bû. Sosyolojiyên şematîk ên rastgir û çepgir jî wexta projeyên xwe yên der barê rabihurî (lêgerîna rastgiran a li serdema zêrîn) yan jî paşerojê (civaka utopîk) de amade dikirin, mîna ku haya wan ji xwezaya civakî, dîrok û rojaneyê tinebû. Dema ku bi dîrok û rojaneyê jî rûbirû dibûn misêwa parçe dibûn. Rastiya

hemû jî bûbûn êsîrê wê 'qefesa hesinî' ya modernîteya kapîtalîst hûrûkûr deribandibû û ew giş ji aliyê zêhnî û şêwazê jiyana pratîkî ve xistibûn hundirê wê. Fîlozof Nietzsche dema ku ew hemû weke 'metafizîkvanên pozîtîvîzmê' 'bejinbohstên xesandî yê modernîzma kapîtalîst' bi nav dikir hê zêdetir nêzî heqîqeta civakî disekinî. Yek ji wan kêma fîlozofan e ku cara pêşî bal kişandiye ser tehlûkeya modernîzma kapîtalîst civakê daqurtîne. Tevî ku tê gunehbarkirin ku bi fikra xwe ji faşîzmê re xizmet kiriye jî bi şîroveyên xwe yê hatina faşîzmê û şerên dinyayê xeber dide balkêş e.

Şerên dinyayê û pêxîrtengiyên mezin ên roj bi roj zêde dibûn têrê kirin ku navenda lîberaliyê bi milên wê yê rast û çep sosyolojiya pozîtîvîst têk bibin. Muhendisiya civakê bi xwe, bi otorîter û totalîter faşîzma weke metafizîka gelekî seresere timî rexne dikir nasnameya xwe rastî derxist holê. Dibistana Frankfûrtê mîna belgeya fermî ya vê têkçûnê ye. Annales Ecole û serhildana ciwanên 1968'an, di serî de têgihîştina sîstema dinyayê ya kapîtalîst a I. Wallerstein, rê li gelek nêzîkatiyên sosyolojîk ên postmodernîst vekir. Ekolojî, femînîzm, îzafiyetgirî, çepgiriya nû û sîstema dinyayê, dema gelek zanistên civakî yê parçebûyî bi xwe re anî. Bêguman di vê de piştî salên 1970'î karektergirtina hegemonîk a kapîtala finans bi roleke girîng rabû. Aliyê wê yê erênî ew e, hegemondariya fikrê ya navenda wê Ewrûpa hilweşiya. Aliyê wê yê neyênî jî zanistekê civakî ya gelekî parçebûyî derxist holê. Mirov dikaribû ji vê fikaran bike.

Eger em rexneyên li sosyolojiya navend Ewrûpayê xulase bînin ziman em ê wiha bibêjin:

- a- Hukim û rexneyên wan ên li dîn û metafizîkê bi xwe jî bi awayekî ji dîn û metafizîkekê wêdetir neçûne. Divê mirov ji vê loma neke. Çanda mirov bi xwe jî divê metafizîk be. Ya girîng ew e, mirov karibe metafizîka qenc û xirab ji hev cihê bike, ji hev derxîne.
- b- Eger civak bi dualîteyên weke paşketî-modern, kapîtalîst-sosyalîst, pîşesaz-cotkar, pêşverû-paşverû, bi çîn-bê çîn, bi dewlet-bê dewlet bêne pêşkêşkirin, ev zêdetir terîfa nêzî heqîqetê ya civaka xwezayî vedişêre û xwedî meyla sergirtina wê ye. Dualîteyên bi vî rengî mirov ji heqîqeta civakî dûr dixin.
- c- Ji nû ve afirandina civakê ji xwedatiya modern wêdetir ti maneyê îfade nake. Ya rastî, di bin her pêngava ji nû ve afirandinê de meyleke nû ya afirandinê ya yekdestdariya sermaye û desthilatdariyê heye. Çawa ku xwedatiya serdema navîn bi monarşiyên mutleq re (padîşahî, şehînsahî, siltanî) di nava têkiliyêke îdeolojîk de ye, muhendisiya civaka modern jî weke ji nû ve afirandinê bi awayekî bingeheîn meyla xwedayî ya dewleta netewe ye, îdeolojiya wê ye. Di çarçoveya vê maneyê de pozîtîvîzm xwedatiya modern e.
- d- Mirov nikare şoreşan weke çalakiya ji nû ve afirandina civakan şîrove bike. Naxwe wê nikaribin xwe ji xwedatiya pozîtîvîst rizgar bikin. Çiqasî karibin civakê ji barê zêde yê sermaye û desthilatdariyê bikin ewqasî dikarin weke şoreşa civakî bêne nasîn.
- e- Nabe ku wezîfeya şoreşgeran be, çî projeyêke çêkiribin weke modeleke civakê biafirînin. Çiqasî alîkariya pêşketina civaka exlaqî û polîtîk bikin ewqasî terîfa wezîfeyêke rast heq dikin.
- f- Nabe ku paradîgma û rêbazên ji bo Xwezaya Civakî bêne pêkanîn, bi yê der barê Xwezaya Yekemîn de wekhev bêne kirin. Nêzîkatiya gerdûnparêz der barê Xwezaya Yekemîn de zêdetir rê li encamên nêzî heqîqetê (Lê ez tiştekî weke heqîqetêke mutleq nafikirim) vedike, lê îzafiyetgiriya der barê Xwezaya Civakî de zêdetir nêzî rastiye ye. Mirov gerdûnê ne dikare bi vegotina gerdûnparêz a li ser xetêke rast, ne jî xelekên çemberwarî yê bêserûbinî yê bi heman awayî rave bike.

- g-** Rejîma heqîqeta civakî bi zêdetir rexneyan divê ji nû ve were birêkûpêkkirin. Bêguman ez behsa ji nû ve afirandina xwedayetiyekê nakim. Lê ez bawer dikim ku xisleta herî jêhatî ya aqlê mirov di wê hêzê de ye ku li heqîqetê bigire û ava bike.

Li ber rohnîya van rexneyan min xwest sîstematîka zanista civakî terîf bikim û bidim naskirin. Niha jî ez dixwazim pêşniyarên xwe der barê vê sîstematîka zanistên civakî de pêşkêş bikim:

- a-** Li şûna ku mirov Xwezaya Civakî bi maneyên mîtolojîk, dînî, metafizîk û zanistî (pozîtîvîzm) hûnandî weke heqîqeta hişk a gerdûnparêziyê pêşkêş bike, bi şertê zeman û mekan ve girêdayî weke şêweyekî herî nerm ê hebûna gerdûnî li ser bingegehên cudahiyên dewlemend manedarkirin wê pêşkêşkirineke zêdetir nêzî heqîqetê be. Her şîroveya bêyî ku xisletên Xwezaya Civakî baş bêne naskirin were kirin wê pêngava zanista civakî û guhertina pratîk dikare rê li ber reaksiyonên ters veke. Ji nêzîkatiyên xwedayî heta bi nêzîkatiyên pozîtîvîst tevahiya dîrokê vegotinên hatine pêşdebirin, eger nikarîbûne li yekdestdariyên sermaye û desthilatdariyê pêşî bigirin ji bo dernekeve asta herî jor, wê wextê divê hûrûkûr xwe rexne bikin û şîroveyeke zêdetir mirovane li ser xwe bikin, ev ji bo xizmeta ji civaka exlaqî û polîtîk re wezîfeyeke bivê nevê ye.
- b-** Hêmana bingegehî a Xwezaya Civakî civaka exlaqî û polîtîk e ku maneya wê hem a dîrokî û hem jî ya yekpare dide, û weke xisleta bingegehî a hebûna wê di nava cudatiyê de yekîtiya wê temsîl dike. Ya karektera Xwezaya Civakî didiyê terîfa civaka exlaqî û polîtîk e ku di nava cudatiyê de yekîtiya xwe dewam dike, dîroktî û yekparetiya wê ya sereke bi rola diyarker radipe. Der barê civakê de sifetên weke kovî, modern, fodal, koldedar, kapîtalîst, sosyalîst, pîşesazî, cotkarî, bazirganî, peredar, dewletdar, neteweyî, hegemon û hwd. yên gelekî têne bi karanîna ti ji wan sifetê diyarker ê Xwezaya Civakî îfade nake. Berevajî ser digire, di encamê de maneyeke parçebûyî dide û ev jî der barê civakê de cewherê bi cihanî û nêzîkatiyên teorîk û pratîk ên şaş pêk tînin.
- c-** Gotinên mîna nûkirina civakê, ji nû ve afirandina wê, tevî naveroka wan a îdeolojîk operasyonên pêkanîna yekdestdariyên nû yên sermaye û desthilatdariyê ne. Dîroka şaristaniyê weke dîroka van nûkirinan dîroka daneheva kumulatîf a sermaye û yekdestdariyê ye. Li şûna afirîneriya xwedayî ya der barê civakê de çalakiya bingegehî a pêdivî pê heye ew e, divê têkoşîn li dijî hêmanên pêşketina çavîyên exlaqî û polîtîk ên civakê asteng dikin û dihêlin ku fonksiyonên xwe bi cih neynin, weke wezîfe bi cih bê anîn. Civaka şaxên xwe yên exlaqî û polîtîk bi awayekî azad berde bixebitîne ew civak e ku pêşketina xwe herî baş dewam dike.
- d-** Kengî civak bi awayekî azad nikaribin fonksiyona xwe ya exlaqî û polîtîk dewam bikin û bi awayekî hişk bi cihanîna wan were astengkirin, weke şêweyekî çalakiya civakî serî li şoreşê tê dayîn. Şoreş ji bo afirandina civak, netewe û dewletên nû nayên kirin, kengî ji bo civak bi awayekî azad fonksiyona xwe ya exlaqî û polîtîk bi cih binin were kirin wê wextê dikare ji aliyê civakan ve rewa werin qebûlkirin û divê bêne qebûlkirin.
- e-** Qehrmenatiya şoreşgerî divê bi alîkarîdayîna xwe ya polîtîka û exlaqê civakê manedar bibe. Her çi çalakî dibe bila bibe wexta vê maneyê hilnegire, naverok û dema wê çi dibe bila bibe weke qehremantiya şoreşgerî ya civakê nabe ku were terîfkirin. Ya di civakê de rola ferdan bi maneyeke erênî diyar dike, alîkarîdayîna wan a ji bo pêşketina civaka exlaqî û polîtîk e.
- f-** Zanista civakî ya hewce ye were pêşdebirin, divê van xisletên sereke hûrûkûr bike mijara lêkolîn û lêgerînê, û divê ne pêşketina li ser xeteke rast a gerdûnparêz ne jî îzafiyeta taybet a xelekwarî ya bêserûbinî esas bigire. Di tehlîla dawî de derket holê ku divê li şûna van nêzîkatiyên qalibî yên dogmatîk ên di dîroka şaristaniyê de ji rewakirina danehevên kumulatîf

ên sermaye û desthilatdariyê re xizmet dikin, zanista civakî ya rêbaza diyalektîkê ya tineker nîne esas digire were pêşdebirin ku bi mejiyê analîtîk û hisî re ahengê îfade dike û ji qalibên hişk ên sûbjektîv û objektîvî bihurî ye.

Sîstema Şaristaniya Demokratîk bi awayekî paradîgmîk û ampîrîk (teorîk û pratîk) çarçoveya wê bi şêweyekî hîpotezî em dikarin bi vî rengî pêşkêş bikin. Lê eger em xisletên sereke yên yekeya Sîstema Şaristaniya Demokratîk careke din bi sernavên bingehîn pêşkêş bikin em ê wisa rêz bikin:

- 1- Civaka exlaqî û polîtîk, ji destpêka civaka mirov heta bi dawiya wê xisleteke bingehîn e, divê mirov lê bigere. Civak weke bingeh exlaqî û polîtîk e.
- 2- Civaka exlaqî û polîtîk, li qutba dijber a sîstemên şaristaniyên li ser sêberiya bajar-çîn-dewletê (avahiya berê ya hiyarerşik) mezin dibin, cihê xwe digire.
- 3- Civaka exlaqî û polîtîk, weke dîroka xwezaya civakî bi sîstema şaristaniya demokratîk re di nava ahengekê de pêş dikeve.
- 4- Civaka exlaqî û polîtîk, civaka herî azad e.
Bi qasî xebata organ û komikên exlaqî û polîtîk hêzeke din a diyarker nîne ku civakê azad bike û bihêle. Ti şoreş û qehreman bi qasî şaxên exlaqî û polîtîk di azadkirina civakê de nikarin jêhatîbin. Jixwe şoreş û qehreman bi qasî ku alîkariya civaka exlaqî û polîtîk bikin dikarin bi rola xwe ya diyarker rabin.
- 5- Civaka exlaqî û polîtîk civaka demokratîk e. Li ser bingehê hebûna civaka exlaqî û polîtîk ku civaka şefaf û azad e, demokrasî dikare manedar bibe. Civaka demokratîk şêweyekî rêveberiyê ye ku têde ferd û kom dibin kirdar û li beramberî hev civaka exlaqî û polîtîk herî zêde pêşde dibin. Ya rastî, em jixwe ji fonksiyoneliya civaka polîtîk re demokrasî dibêjin. Bi maneyeke rastî polîtîka û demokrasî têgînên wekhev in. Eger azadî ew qada atmosferî ya polîtîka xwe têde îfade dike bê qebûlkirin, wê wextê demokrasî li vê qadê şêwazê îcrakirina polîtîkayê ye. Sêbera azadî, polîtîka û demokrasîyê, nabe ku ji bingehê exlaqî mehrûm bin. Em ji rewşa rêûresmî ya azadî, polîtîka û demokrasîya bi sazî bûyî re dikarin exlaq bibêjin.
- 6- Civakên exlaqî û polîtîk bi her şêweyê sermaye, milkiyet û desthilatdariyê re ku bi awayekî fermî dewletê îfade dikin, bi beramberî di nava nakokiyê diyalektîkî de ne. Dewlet misêwa dixwaze li şûna exlaq huqûqê li şûna polîtîkayê jî burokrasiyê bi cih bike. Di tevahiya dîrokê de vê nakokiya dewam kiriye li seriyekî wê şaristaniya fermî ya dewletdar û li serê din jî sîstematîka şaristaniya demokratîk a ne fermî pêşkêtiye. Du tîpolojiyên cihê yên maneyê derdikevin holê. Nakokî dikarin pirr dijwar bibin rê li şer vekin an jî dikarin li hev bînin û rê li aştiyê vekin.
- 7- Hêzên civaka exlaqî û polîtîk û hêzên yekdestdar ên dewletdar bêyî sîleh û bêyî kuştin li hev bikin ji bo bi hev re bijîn û vê îradeyê nîşan bidin pêkhatina aştiyê mumkîn dibe. Civakê dewletê yan jî dewletê civakê tine bike, ji vê zêdetir aştiya bi şert a jêre lihevkirina demokratîk tê gotin pêk tê ku di dîrokê de jî ev rewş hatine dîtin. Dîrok ne bi temamî bi şêweyê îfadeya civaka exlaqî û polîtîk weke şaristaniya demokratîk, ne jî bi temamî bi şêweyê îfadeya civaka çînî û dewletdar weke sîstema şaristaniyê pêk tê. Bi şêweyekî gelekî nakokî û têkilî, rewşên şer û aştiyê bi peyhevketî pêk tê. Ev rewş herî kêr bi qasî pênc hezar salan e ku welê dewam dike. Ji lewra bi şoreşên lezgîn tawilê ji holê rakirina wan bi qasî utopîk e, ji mêj ve hatina wan weke çarenûsê qebûlkiririn û wan di seyra wan de pejirandin û destnedana wan jî rewşeke exlaqî û polîtîk a nerast e. Divê mirov ji bîr neke ku têkoşîna sîsteman wê dirêj biqudîne û biajo. Di vê çarçoveyê de nêzîkatîyên taktîk û stratejîk ên qada demokratîk û azadiya civaka exlaqî û polîtîk berfireh bikin hê bêtir manedar û encamgir in.

- 8- Eger civaka exlaqî û polîtîk bi sifetên hev dişopînin ên weke komin, koledar, feodal, kapîtalîst û sosyalîst were terîfîkirin, wê ev li şûna ravekirinê bi rola sergirtinê rabe. Bêguman di civaka exlaqî û polîtîk de ji sifetên koledar, feodal û kapîtalîst re cih nîne, lê di nava lihevkerine bi prensîb de bi mesafe, bi sînor û bi kontrol mirov dikare nêzî van sifetan bibe. Ya girîng ew e, mirov ne wan tine bike ne jî ji aliyê wan ve were daqurtandin; bi serdestiya civaka exlaqî û polîtîk timî hêz û qada wan bi sînor bike. Sîstemên komin û sosyalîst bi qasî demokratîk bibin bi civaka exlaqî û polîtîk re wekhev dibin. Bi rewşên wan ên dewletê re wekhev bûn nabe.
- 9- Civaka exlaqî û polîtîk weke hedefên lezgîn di nava hedefên wê de dewleta netewe, terciheke dînî yan jî li pey rejîmeke li derveyî demokrasîyê nabeze û nabe ku hedefên wê yên wisa hebin. Mafê diyarkirina hedefên civakê û wesfên wan bi tenê mafê îradeya azad a civaka exlaqî û polîtîk e. Bi qasî biryar û guftûgoyên rojane, biryarên stratejîk jî bi îfade û îradeya polîtîk û exlaqî ya civakê diyar dibin. Ya esas, guftûgokirin û bûyîna hêza biryarê ye. Civaka vê hêzê di destê xwe de bigire, dikare tercihên xwe bi awayekî herî têkûz diyar bike. Ti ferd û hêz xwedî wê hêz û erkê nîne li ser navê civaka exlaqî û polîtîk biryarê bide. Di civakên exlaqî û polîtîk de muhendisiya civakê nabe.

Li ber rohiya van terîfan ku min hewl da ji gelek aliyan ve pêşkêş bikim, wexta mirov li mijarê temaşe bike mirov ê bibîne; Sîstema Şaristaniya Demokratîk bi xwe bi awayê yekparebûna exlaqî û polîtîk a xwezaya civakî timî weke rûyekî dîroka şaristaniyê her hebûye û her hebûna xwe dewam kiriye hatiye. Tevî hemû mêtinkarî û zordestiya sîstema dinya fermî, rûyê din ê civakê tine nebûye, nikarîbûne tine bikin. Jixwe tinekirina wê jî mumkîn nabe. Çawa ku kapîtalîzm, bêyî civaka ne kapîtalîst nikare hebûna xwe dewam bike, sîstema dinyayê ya fermî jî weke şaristanî, bêyî sîstema şaristaniya demokratîk nikare hebûna xwe dewam bike. Eger em hê berbiçav bikin, şaristaniya bi yekdestdarî bêyî şaristaniya bê yekdestdarî nikare hebûna xwe dewam bike. Berevajiyê vê rast nîne. Ango sîstema herikîna dîrokî ya civaka exlaqî û polîtîk weke şaristaniya demokratîk, bêyî hebûna şaristaniya fermî, bê asteng û hê bi bîste dikare dewam bike.

Li gorî terîfa wê, ez şaristaniya demokratîk hem weke sîstematîkeke fikrê, kombûna fikrê, hem jî weke yekparebûna organên polîtîk û pîvanên exlaqî îfade dikim. Ez ne bi tenê behsa dîroka fikrekê, ne jî behsa realîteya civakî ya di nava pêşketina exlaqî û polîtîk de dikim. Guftûgo di zikhev de herdu mijaran jî digire nava xwe. Ji ber ku ji aliyê şaristaniya fermî ve weke yekparebûneke avahî û vegotinê hatiye astengkirin, ez hewce û girîng dibînim ku ji aliyê rêbaz, dîrokçe û hêmanên wê ve hinekî din veçîrînim, vejinînim û ji hev derxim. Di bin sernavên ji niha û pê de wê ev mijar hebin.

B- Ji Aliyê Rêbazê Ve Nêzîkbûna Şaristaniya Demokratîk

Rêbaza bi awayekî gerdûnparêz li ser xetê rast pêşketinê qebûl dike, di zanistên civakî de herî kêr bi qasî dogmatîzma dînî rê li pirsgrêkên fêhmîkirinê yên rastiyê vedike. Di hukmin xwe de weke yên dînî vebirî ye: Gerdûn bêserûbinî pêşde diçe; di Lewh-î Mehfûzê de çî hatibe nivîsandin ew bi cih tê. Bi gotineke din, ya pêk tê, ew tişt e ku divê pêk bê. Her tişt çawa hatibe xwestin bi wî rengî pêk tê. Çawa ku tê zanîn, pozîtîvîzm antî-metafizîk û antî-dînî nîne, berevajî dînekî çor ê materyalîst e, bi tenê bi awayekî şayîk bi cîlaya zanistî ser şapînezkirî ye. Ya rastî, pûtperestiya modernîteyê ye. Di navbera herdu rêbazên dogmatîk de wekheviya bingehîn ew e, ji hebûna hêzekê bawer dikin ku qanûnên wê li xwezayê hukim dikin. Li şûna qanûnên xwedê bi tenê gotina qanûnên zanistî hatiye danîn. Jê pêve vegotin heman tişt in. Aliyê herî xeternak ê fikra pozîtîvîst, di hukmên wê de nêzîkbûna

wê ya di hêza qanûnê de ye. Şîrove tineye. Ji sedî sed e, objektîv e, ev nêrtina hukmê wê ji bo her kesî wekhev tê bi xwe tersê zanistê ye. Ji ber ku bi xetên tûj ên obje-sûbje ji hev tê qetandin di encamê de para şaşbûn û bi tiştêkî xapînê jî nahêle.

Mirov hewldana çîna bûrjûvayê ya teolojiya serdema navîn weke felsefeyêke zanistî û sekuler boyaxkirî û bi pozîtîvîzmê cîlakirî pêşkêşkirina wê fêhm dike. Hemin wê li ser wê şopên rastiya civakî ya malzaroka jê çêbûyî hebin. Ji serdema navîn, heta tevahiya dîroka şaristaniyê ji nêzîkatiyên formên li zêhnên me hatine barkirin em xwe rizgar nekin, bivê nevê pêla pozîtîvîst wê zêhnên mîna êsîr bigire hukim lê bike. Vê rewşê kir ku mirov retorîkeke (hostatiya gotinbêjiyê, cambaziya wê) hişk, pûç, zêde tê dubarekirin weke rastî bibîne û ji vê jî wêdetir firsend neda ti pêşketinê. Li şûna helwesta "Îmam çi bibêje ew rast e", vê carê jî "Mamoste û fîlozof çi bibêje ew rast e" cih digire. Di bingehe bêkêrî û bêberdariya zêhnê me de ev rastî heye. Ji lewra em mehrûm kirin ku em nikaribin şîroveyek bi tenê der barê xwezaya xwe ya civakî de bikin. Ev rewşeke gelekî xeternak e. Xwe bi xwe mejiyê xwe serkorî û êsîr dike. Dogmatîzma dînî qet nebe bi awayekî mîna hêza barhilgir a rêûresmê hinek rastiyên dîrokî bi bîra mirov dixîne. Di pozîtîvîzmê de ev jî nîne. Di navbera me û rastiyên me de benedê mezîna xerîbxistinê datîne, dideribîne. Weke hêza hegemon a îdeolojiya Rojava, bi awayekî mîna hiç sîlehê bernede (bêyî ku mejiyê xwe bixebitîne) teslîm digire. Eşkere ye ku heta dogmatîzm neyê şikandin, bi giştî şaristaniya fermî, bi taybetî jî paradîgmaya modernîteya kapîtalîst şikandina wê mumkîn nebû. Ji lewra nikaribûn bigihîjin hêza şîroveya azad. Ez di vê fikra xwe îqna bûme, ew jî ev e: sîlehên îdeolojîk ji sîlehên eskerî zêdetir bi rola qedexeker radibin.

Wexta min pirs "Gelo mirov dikare şaristaniya demokratîk sîstematîze bike?" pirsî, ez hindikî neqetim qirika van zincîrên rêbazan. Ya hê zehmetir jî der barê dogmayên sosyalîzma zanistî de bûn. Ji ber ku min jê gelekî bawer kiribû û dogmayên dişkiyan. Mîna tu bi xwe re şer bike, tu ji esareta dogmatîzmê rizgar dibe. Jixwe beşekî mezîna jiyana min bi vî awayî derbas bû.

Nakokiyêke min bi vî rengî jî hebû: Ji aliyekî ve ez li welatê esas ê şoreşa cotkariyê di bin bandora çandekê de bûm ku ji hezarê salan ve heta îro dihat (ji 10000 B.Z. heta roja me ya îro), ji aliyê din ve jî min xwe li têkoşîna avakirina civaka piştî kapîtalîzmê rakişandibû. Di navbera herduyan de herî kêrî me qasî duwanzdeh hezar salan valatiyêke demê hebû. Ma min heta ev dema navberê ji hev dernexista me yê çawa civaka nû ava bikirana? Sîstema fikra me bi awayekî veguherîbû zanista axîretê (eskatalogî). Eşkere ye ku di fikra min de rêbazeke berdar bi cih nebûbû. Ji yê hatibûn nivîsîn santîmek jî min nikarîbû pêşiya xwe bifikirin, bibînim, mirov vê rewşê jî bi tenê dikare bi dogmatîzmê rave bike. Em hê ji qalibên tewş ên dînî rizgar nebûbûn, em li bombebarana pozîtîvîzmê fermî ya bi slogana gotina min gotin e, radibû, qelibîn. Min fêhm kir ku hêza bingehe a sîstema diparêze çavkaniya xwe hegemondariya îdeolojîk e. Ji ber vê, ez pevçûna Nietzsche bi hêza îdeolojîk a Elman a fermî re heta dîn bibe meşand baştir fêhm dikim. Eger em der barê Rojava de çend heqîqetên sade dizanin, bi herhalî em deyndarê vê pevçûnê ne ku bi dînî hat kirin.

Dogmaya yekemîn a ez baş ji bin bandora wê derketim ev e: sosyalîzma zanistî piştî civaka komin a paşvema, koledarî û sîstemên din ên civakên çînî li pey hev weke mecbûriyetekê rêz dikir. Min ev dogma demeke dirêj weke qanûnekê qebûl kiribû. Di zik vê dogmayê de dogmaya duyemîn ji aliyê çînî ve binavkirina van civakan bû. Ez dereng nemam min ev dogma jî şikand. Terîfên civakê weke koledar û feodal rastî ji aliyekî gelekî nazik ve dinixumand, civak û efendiyên wê wekehev nîşan dida. Eşkere bû ku ev bermahiyên gotinên serdestan bûn. Dîsa di zikhev de dor hatibû dogmaya sêyemîn û êdî mîna goreyê vedirşiyar, ji hev de diketin. Jê pêve çareserkirina dogmayan ji min re ne zehmet bû.

Dogmaya qonaxên civakên çînî mecbûrî û pêşvebir qebûl dike, behsa wê dikim. Min fêhm kir ku qonaxên civaka çînî hîç mecbûrî û pêşvebir nînin; berevajî min bi cesaret ew weke herî paşverû û pêşketineke zincîrkirî nirxand. Encam, vegotinên dîrokê nêzî rastiyê bikin mumkîn bûn. Bêyî ku mirov ji pirrşîroveyan fikaran bike, berevajî divê mirov wan weke hewldanên dewlemendkirina maneyê binirxîne û ev rêbazeke di cih de bû. Wexta ku min di gelek qadan de dogmatîzm (pêşhukimî) şikand, hemin hêza min a şîroveyê û dewlemendiya maneyê pêş biketa. Ez vê xusûsê pirr zelal dikarim diyar bikim: mirov li ku dibin bila bibin, di kîjan rewşê de dibin bila bibin, eger pirsgirêkên li pêşiya xwe nikaribin çareser bikin, hêmana bingehîn a di vê yekê de ew e, asta fikra wan a paşvemayî ye ku nikare dogmayên hezar salan xira bike û newêre xwe ji xerîzeyên xwe rizgar bike. Tîrsa di fikrê de di bingehê hemû tîrsan de heye.

Dema ku min şaristaniya demokratîk dikir fikir, duyemîn xusûsa girîng a bala min kişand, malzemeyê gelekî zêde yê ampîrîk bû. Çavdêriyên min ên dîrokî jî bi qasî vî malzemeyî şahidî li vê zêdebûnê dikirin. Çima xanedanî, talana nîrxê zêde, nêregên desthilatdariyê dibin sîstem, çima şaneyên kok ên civakê malbat, qebîle, eşîr, gund û çînen bajêr ên li derveyî desthilatdariyê, gel û neteweyên nebûne dewlet em nikaribin weke sîstematîkekê binirxînin? Ev bi xwe çima nikaribin sîstemekê pêk bînin, weke avahî û îdeolojîk maneyeke xwe çênebin?

Eger ên me hêvî ji wan kirî bersivên têrtijî nedabin van pîrsan, bi herhalî sedemên xwe hene. Naxwe ev pîrs ji heqîqetê mehrûm nînin. Jixwe sîstematîk nebe jî parçe parçe bersivên hatine dayîn hindik nînin. Bi tenê em bizanibin lê bigerin.

Em dema ku li şaristanî û modernîteya cuda digerin hêmana sêyemîn der barê xwezaya civakî de potansiyela avakirina azad e. Eger li naverastê pirsgirêkên mîna gidîş û lodan hebin, mirov ji bêkarî û birçîbûnê bêtaqet ketibin, avakirina sîsteman (afirandin, bi maneya muhendisiya civakê nîne) hem mumkîne hem jî mecbûriyeteke girîng e; wecîbeyeke exlaqî ye. Jixwe asta pirsgirêkan pêdivî bi şoreşê bibîne, şoreş be, avahiyên bibin bersiv wê bikevin rojevê.

Hêmana çaremîn a lêgerîna min ev e: Eger sîstema serdest ti hêviyê nade te, te naxe şûna mirovan û eleqeyê nîşanî pirsgirêka te ya herî besît a nasnameyê nade, çareseriyê nabîne, weke erkeke insanî ya bi tenê tu bikî ew e, divê tu rêz û hêviya xwe bizanibe bi hêza avakirina sîstema xwe ve girê bide. Naxwe li ser sofreyê guran a li benda te hestiyên bermahî ne, dibe ku yê bê xwarin tu bi xwe bî.

Hêmaneke dawî, belkî jî ev xweserî min e, lê ez bawer dikim ku bi giştî heye. Ew jî ev e, eger a tu hêviyê jê dike diya te be jî tiştêkî pêşkêşî te bike tinebe, divê tu hîç fikaran neke û xwe bispêre hêza xwe. Tu yê xwe radestî çep rast, xerîzeyan nebî. Eger li naverastê rewşeke mirov têde karibe bijî tinebe, divê tu bizanibî tu wekî mirov xwediyê wê hêzê yî, dikarî aqil û îradeyê ji bo avakirina ya herî delal, rast û qenc nîşan bidî!

Li gorî şîrovekirina dîrokê ya li ser xeteke rast, piştî civaka gund û cotkariyê civaka bajêr a mezin û bilind bû di hukmê 'gotina dawî' de ye. Çîrokçêkirinên şaristaniyê li dora bajêr rastî bi xwe ne. Hêza li bajêr rêveberî xistiye destê xwe û xwe weke dewleta dînî bi rêxistin kiriye, weke çîna serwer hêza motor a dîrokê ye. Çi kiribe rast û pîroz e; pêkhatina çarenûsa muqader e. Ji bo vê jî hegemonariyê îdeolojîk ên xwedayî têne hildan. Her dengê dijber an jî ne li gorî wan, weke xiyaneta bi gotina ezêlî û ebedî re ango bi îfadeya wî ya jiyane re tê hesibandin û 'xezeba xwedê' bi sera de radikin. Bi tevahî karûbarên bê rûmet ên despot weke xwedê yan jî gotinên wan ên pîroz ji devê rahiban têne xwarê. Êdî li hemberî qanûnên xwedê stûyê evdan ji mû ziravtir e. Stû were jêkirin jî naêşe.

Şaristanî, serdema bajêr weke rêxistinîya sermaye û zorê bi rewşeke orjîn a mîtolojîyê yan jî bi vegotîneke seresere ya dîn bi gelek awayan veguherîye û heta roja me ya îro hatiye. Tevî ku cewherê wê weke xwe maye, retorîk û formê (şêweyê rêxistinîya wê) wê her hatiye guhertin û her hatiye pêşkêşkirin cîlayên wê hemû jê hatine xwarê û hîç paxav nake bi awayekî hişkî çor weke faşîzma dewleta netewe xwe pêşkêş dike. Rêxistinîya zor û sermayeyê ya bajêr weke qefesa hesinî burokrasî tevî yên di hundirê wê de kansêrbûna wan a biyolojîk û AIDS her diçin zêde dibin, rewşeke ji vê jî bi tehlûketir xwezaya civakê bi hemû avahiyên xwe yên hundir û bi hawîrdora xwe ya xwezayî ketiye qonaxa kansêrbûnê. Ji bo were fêhmîkirin ku ev vegotina me bi xetên stûr anî ziman zêde vegotîneke nepixandî nîne, mirov bi tenê li şer û mêtîngîyên çarsed salên dawî yên sîstema dinyayê (herî zêde pênc hezar salên dawî), rewşa şer a li tevahiya civakê belav bûye û rewşa rojane ya felaketa hawîrdorê binêre têrê dike.

Em dema ku li tevahiya şêweyên hegemonîyê îdeolojîk ên lîberal û zêdetir jî li qadên fermî (îdeolojîyên dewletê) dinêrin, wisa nuqte li dawîya dîrokê hatiye danîn. Bi gotîneke din, di asta herî jor a serdema global de sîstema kapîtalîst rewşa gotina dawî ya ebedî îfade dike. Ev çalkirin nû nîne, em dizanin di her serdema girîng a sermaye û zordestiyê de îlanên bi vî awayî yên 'ebediyetê' têne dayîn. Ha heqîqeta 'zanîstên' şarîstaniya pênc hezar salî bi hezar kirasan pêçayî û kirine rêbaz ev e. Ango rêbaz bûye heqîqet, heqîqet jî bûye rêbaz.

Wexta ku bi pistepistî be jî di ber guhên mirovan re bê avêtin ku dikare hebûna dinya, zanist û rêbazên din mumkîn be, tevî gotinên cehennemî, jirêderketî û kafirî her şêweyê 'terorê' yên sînornenas dikevin dewrê. Şêweyê serjêkirinê yê herî sivik û besît e. Li çarmîxê xistin, di nava agir de şewitandin, bi dar ve kirin, heta bimire kelekvanî, êşknece, heta bimire xebitandin, di zindanan de rizîn, pîrekîrin, şêweyên bê sînor ên mêtîngîkirinê, asîmîlasyon û hwd.

Şarîstaniya navendî ya pênc hezar salî ku hewl dide civaka gund û cotkariyê hilweşîne, bi awayekî mîna heyfa xwe jê hilînê tevdigere. Em dibînin di salên 2000î de dixwaze vê civakê bi tevahî têk bibe û şopên wê yên dawîyê jî bi temamî ji holê rake. Têkbirin û hilweşandina hawîrdorê ya rastî şêweyê herî dawî yê tolhîlanîna ji CIVAKA GUND û COTKARIYÊ ye. Gelekî seyr û balkêş e, li şûna Xwezaya Civakî ya hatiye bêdengkirin, Xwezaya Yekemîn bi felaketên cûrbicûr ên rê li wan vekiriye (germbûna avhewayê, hişkbûn, bi lez helîna qeşayên qutban, bi lez tinebûna cureyên heywan û nebatan, rabûna lehiyan, babîsok û felaketên din) bersivê dide van hilweşandin û têkbirinan. Carnan mirovatî (mîrovatiya hatiye bêdengkirin) dikare bibe xwezaya herî bê zar û ziman. Rast e, ev cihê xemê ye, lê kî dikare rastbûna wê înkâr bike?

Di paradîgmaya dîrokê de guhertina herî bîngehîn ew e, civaka gund-cotkariyê (10000 B.Z. heta roja me ya îro) nebe yekdestdariya sermaye û desthilatdariyê ya bîngehê xwe bajêr jî pêş nakeve. Di vê nuqteyê de mirov dikare guhertina herî bîngehîn a rêbazê bike. Rosa Luxemburgê bi şêweyekî gelekî di ser re wisa terîf kiribû "Civaka ne kapîtalîst e, nebe, yekdestdariya daneheva sermayê û kapîtalîzm nabe." Divê mirov vê terîfê bi tevahî li şêweyên sermayeyê û dîrokê bixe, wê ev bibe şêwazekî rastir. Ji ber ku ev di tevahiya civaka dîrokî de ji hev derxistin û analîzkirina sermayeyê îfade dike. Modela civaka saf kapîtalîst a K. Marks, şaşîya wî ya herî bîngehîn e. Ji ber ku civakeke bi vî rengî ne pratîkî, ne jî weke teorîk mumkîn e. Piştrastkirina vê gelekî hêsan e: mînak em bibêjin di civakê de bi tenê kapîtalîst (tevî burokratên xwe) û karker (tevî bêkarên xwe) hene. Ji ber ku li gorî civaka saf a kapîtalîst divê ev wilo be. Em ferz bikin ku li fabrîka sermayeyê bi giştî yekeya sed malî tê hilberandin. Yekeya bîstûpênc malî di berdêla heqdestên wan de dibe ya karkeran. Bila yekeya bîstûpêncan jî ji

bikaranîna çîna sermayedar re bimîne. Baş e, yekeya pêncî malê mayî wê çi bibe? Yê mayî yan wê birize yan jî belaş were belavkirin. Li gorî modela civaka saf kapîtalîst bi awayekî din mumkîn nîne.

Rosa wexta ji vê nuqteyê destpê dike û dibêje, eger yekeya pêncî malî bi armanca karê ji civaka ne kapîtalîst re were firotin wê pêkhatina sîstemê mumkîn be, li keviyên rastiye diçe û tê. Rastiya civakî hê berfirehtir e. Herweha divê mirov baş bizanibe û ji bîr neke ku berdêla kar û daneheva sermayeyê ya xwe dispêre wê, mayeya civakî ye ku nehatiye dayîn. Civaka ne kapîtalîst kîjan civak e? Di serî de civaka dîrokî ya gund-cotkariyê ye; civaka jinê ya girtine malê ye; beşê karker (bi xêrê debara xwe dike) û zenaetkar ên kedkar û xizan ên bajêr in. Dema ku rastî welê bê danîn, îmkân û derfet çêdibin ji bo mirov karibe şaristaniya pênc hezar salî û dema wê ya herî sîstematîk çarsed salên dawî yê sîstema dinya kapîtalîst analîz bike. Di tevahiya dîrokê hemûyî de sermaye û desthilatdariya xwe weke şebekeyê (arîstokrasî, efendî, bûrjûvazî, dewletlû, desthilatdar û hwd.) bi rêxistinkirin ti carî ji sedî dehê şênîyên giştî derbas nekiriye. Ji lewra gewdê giştî yê xwezaya civakî her tim di ser ji sedî nodî re ye.

Hingê ji aliyê rêbazê ve em bipirsîn: Gelo mirov ji sedî dehê bike dîrok, bike sîstem û bike objeyê bingehîn ê fikrê ji aliyê zanistî ve rêyeke rast e, yan mirov ji sedî nodî bike dîrok, bike sîstem, bike objeya bingehîn a fikrê rêbazeke rast a zanistî ye? Rastiya bingehîn a divê mirov li bersiva wê bigere ev e. Mirov dikarin bibêjin, ji ber ku pirraniya fikir, zanist û rêbazê di bin yekdestdariya ji sedî deh de ye bi awayekî din mumkîn nabe. Lê ev yekdestdarî, li gorî tehlîla dawî, ma li ser desteserkirin û vedizîna mayeya civakî pêk nehatiye? Ji ber ku koma herî rêxistinkirî û îdeolojîk e, ma ev wê mafdar dike? Ji sedî yek be jî, zoreke baş hatiye bi rêxistinkirin, dikare hukim li mîlyonan bike, dikare mîlyonan rêve jî bibe. Dikare gotinên xwe jî weke rêbaz û zanista herî bingehîn jî ferz bike. Ma ev rastî, dikare bê maneya heqîqetê? Kî misteke zordar û yekdestdarî weke heqîqet îlan dike? Yê îlan dikin, weke mîtolojî, dîn, felsefe, zanist û hunerê pêşkêş dikin, girêdana wan bi desthilatdariya şebekeya sermaye û zordaran dikare heqîqeta civakî (heqîqeta ji sedî nodî) biguherîne? Gelekî eşkere ye ku divê mirov pirsgerêkê bi vî rengî deyne holê. Ti hegemondariya îdeolojîk, zanistî, dînî, felsefî û hunerî hêza xwe ji bo guhertina vê heqîqetê têrê nake, divê têrê neke.

Em dema ku civaka dîrokî ji aliyê avahiyê ve li ber rohiya vê rêbaza sereke lêkolîn bikin û bixwazin bi şêweyên fikrê yê cûrbicûr (mîtolojîk, dînî, felsefî, zanistî û hunerî) bigihînin îfadeyekê, şaxên heqîqetê wê zêdetir diyar û manedar bibin. Mirov dikare şaristaniya demokratîk bigihîne sîstematîkeke gelekî pêşketî bi vegotina wê ya civaka dîrokî ya du-alî (objektîvîzma wê û subjektîvîzma wê wek şêwazê avabûna wê) hebe. Hewce dike û mumkîn e ku xwezaya civakî di nava yekparetî û dîrokîtiyeke berfireh de sîstematîze were kirin. Divê ev analîza sîstematîk di bingehê paradîgmatîk ê şoreşa zanistî û zanista civakî de were bi cihkirin.

Nêzikatiyeke bi vî rengî ji bo pirsgerêka rêbazê, di wê qabîliyetê de ye ku xwezaya civakî bi tevahî dewlemendiya dîrokî û di nava yekparetiyê de wê bêtir pêşkêş bike. Çawa pêşî mirov awirekî diavêje tê dîtin,

- a- Civaka bê sermaye û desthilatdarî mumkîn e, lê sermaye û desthilatdarî bê civak mumkîn nînin.
- b- Ekonomiya bê sermaye mumkîn e, lê sermayeya bê ekonomî mumkîn nîne.
- c- Civaka bê dewlet mumkîn e, lê dewleta bê civak mumkîn nîne.
- d- Civaka bê kapîtalîst, bê feodal, bê efendî mumkîn e, lê kapîtalîst, feodal û efendiyê bê civak mumkîn nînin.

- e- Civaka bê çîn mumkîn e, lê çîna bê civak mumkîn nîne.
- f- Gund û cotkariya bê bajar mumkîn e, lê bajarê bê gund û cotkarî mumkîn nîne.
- g- Civaka bê huqûq mumkîn e, lê civaka bê exlaq mumkîn nîne.
- h- Mirov dikare mîna kesê bi xwe li daholê dide û bi xwe govendê digire civakê bixe rewşeke bê polîtîka û bê exlaq. Lê wê demê jî civak ji aliyê Levîathanê nû ve (faşîzma dewleta netewe) tê parçekirin û daqurtandin ku ew kêliya mirina mirov û civakê bi vî awayî dibe ya temaşayê. Ev kêlî, kêliya pêkhatina qirkirinê ye. ev kêlî, kêliya mirina mirov e ku Michel Foucault îlan kiriye. Ev kêlî, ew kêlî ye ku Friedrich Nietzsche ew weke kêliya civak û mirov têde hatiye xesandin, têde kirine bejinbohst û bicirkî, kirine morî, kirine kerî û girse, îlan kiriye. Ev kêlî, ew kêlî ye ku civak di 'qefesa hesinî' ya M. Weber behsa wê kirî de hatiye girtin!

Paradîgmaya şaristaniya demokratîk divê di vê kêliyê de bikeve dewrê û mecbûre bikeve dewrê:

- 1- Li gorî ku bê gund û cotkarî civak nikare dewam bike, ev beşê civakê ku tevahiya dîroka şaristaniya fermî timî bûye mijara mêtinkarî û zordestiyê berxwedana wê ya tevahiya dîrokê nîşandayî bi tenê bibe civaka polîtîk dikare bigihîje armanca xwe.
- 2- Baregehên yekdestdariyên sermaye û desthilatdariyê nebin jî pêkhatina bajaran mumkîn e. Tevahiya dîroka şaristaniyê bajar neçar hatiye hiştin bibe baregeha mêtinkarî û zordestiyê, lê rizgariya rastî ya bajêr bi civakbûna bajarê polîtîk û rêveberiya demokratîk mumkîn e. Di dîrokê de rêveberiyên konfederalîst û demokratîk ên bajaran gelekî dewlemend bûn, ev dikarin bêne pêşdebirin û belkî bi vî awayî bajar ji avahiya xwe ya bûye xirbeyê kansêrolojîk bê rizgarkirin.
- 3- Yekdestdariyên sermaye û desthilatdariyê yên li ser ekonomiyê avabûne heta dor li wan neyê tengkirin û ji holê neyên rakirin, ne pêxîrtengiyên ekonomîk ne jî pirsgirêk diqedin. Di serî de bêkarî, birçîbûn û feqîrî, sedema bingehîn a texrîbkirina hawîrdorê, her cure çînîbûnên bê mane, nexweşiyên civakî û şeran, têkoşîna komên sermaye û desthilatdariyê li ser nixê zêde ye civakî ye ku her dixwazin para xwe zêde bikin û bi dest bixin. Xwezaya civakî li dijî van pirsgirêk û nexweşiyên bi perdeyeke tenik hatiye gurçûpêçkirin, eger amûrên sermaye û desthilatdariyê bêne bi sînorkirin jî dikare bi ser bikeve. Eger dîrok ê ji aliyê ekonomîk û çînî ve were nivîsandin û xwendin, bi tenê bi vê paradîgmayê dikare bigihîje maneya xwe ya rastî.
- 4- Bêyî yekdestdariya sermaye û desthilatdariyê rewşa xwezayî ya civakê, civaka exlaqî û polîtîk e. Bi tevahî civaka mirov ji roja çêbûyê û heta roja vemire divê bi vê xisletê rabe û bijî. Qalibên civakan ên koledar, feodal, kapîtalîst û sosyalîst ku xwestin mîna kirasekî li xwezaya civakê bikin, rastiya îfade nakin. Îddiyên bi vî rengî dikarin hebin, lê civakên bi vî rengî tinene. Rewşa bingehîn a civakan exlaqî û polîtîk e, lê ji ber ku tevahiya dîrokê timî ji aliyê yekdestdariyên sermaye û desthilatdariyê ve hatine tengavkirin, hatin mêtin, hatine mêtîngehkirin bi temamî îmkanê pêşketinê nedîtine.
- 5- Wezîfeya bingehîn a siyaseta demokratîk, dibe ku civaka exlaqî û polîtîk li ser bingehê azad gihandina fonksiyona wê be. Civakên welê fonksiyonel, ew civak in ku vekirî ne, şefaf in, û demokratîk in. Civaka demokratîk çiqasî pêşketibe, civaka exlaqî û polîtîk jî ewqasî dikare fonksiyonel be. Hunerê siyaseta demokratîk ji fonksiyonelkirina civakên bi vî rengî berpirsiyar e. Civakan bi 'muhendisiya civakê' afirandin wezîfeya siyaseta demokratîk nîne. Muhendisiyên bi vî rengî xebatên lîberalîzmê yên pêkanîna yekdestdariya sermaye û desthilatdariyê ye.
- 6- Tevahiya dîrokê li ser navê şaristaniyê hemû qraltî, împaratorî, komar, bajar û dewletên netewe, bi tenê û bi tevahî, bi rewşên xwe yên lihevkerî û reqabetkerî, bi seknên xwe yên

hegemonîk û wekhev di cewherê xwe de şêweyên dewletbûyî yên sermayeya desthilatdarbûyî ye.

Nabe ku ti carî civaka exlaqî û polîtîk bike hedef da ku bikeve rewşa van yekdestdaran. Lê yan ji wan serbixwe yan jî bi şert dikare di nava aştiyê de bi wan re li hev bê û bijî. Di van rewşan de şaristaniya demokratîk û şaristaniya desthilatdariya fermî dikarin bi şêweyên cûrbicûr li hev bikin. Pêvajoyên aştiyê ji ber ku xwe dispêrin van lihevkerinên bi şert, tevahî demên din ên dîrokê bi rewşên şer ên an di nava civakê yan jî li ser wê de pêk tên.

- 7- Ji ber ku civak mecbûr nîne dewamî xwe bispêre şerên (li hundir û derve) mêtinkariyê yên yekdestdaran, bi şêweyên cûrbicûr divê şaristaniya xwe ya demokratîk (hem li ser zemîne gund û cotkariyê hem jî di nav kedkarên bajêr de) pêş bixîne. Dîrok bi tenê koma dewlet û desthilatdariyan pêk nayê, ew li derveyî mirovahiyê ne, avahiyên kohne ne, amûrên şer in. Dîrok qatbiqat ji wan zêdetir bi mînakên şaristaniya demokratîk tijî ye (xwezaya civakî her tim ji sedî nod hebûna xwe di ser wan re ye). Bi tevahî malbat, qebîle û sîstemên eşîran, konfederasyon, demokrasiyên bajaran (bi qasî ku tê zanîn mînakê herî balkêş Atîna ye) û konfederasîzmên demokratîk, keşîxane, dergah, komin, partiyên wekhevîxwaz, civakên sîvîl, terîqet, mezheb, komên dîn û felsefeyê yên nebûne desthilatdar, piştgiriyan jinê û bêhejmar meclîs û cemaetên piştgiriyan yên nehatine nivîsandin, komên civakî yên bi qasî stêrkên li ezmanan divê li xaneyê şaristaniya demokratîk bêne danîn. Mixabin, dîroka van koman bi awayekî sîstematîk nehatiye nivîsîn. Dibe ku dîroka mirovane ya rastî îfadeya sîstematîk a van koman be.
- 8- Şaristaniyên desthilatdariya fermî, ji ber ku yekdestdaryên sermaye û sîlehê bi hegemonyariya îdeolojîk re di zikhev de meşandine, îdeolojiya şaristaniya demokratîk tim qels û bê sîstem maye. Ji aliyê desthilatdariyan ve timî hatiye tepisandin û ji rêderxistin, bi pirranî jî hatiye tinekirin. Ji ber ku gelek hozan, zanist, felsefe, dîn, mezheb û hunermend teslîm nebûn, guh dan dengê wijdanê azad bi cezayên herî giran hatine cezakirin û bêdengkirin. Bi sedema ku dîroka van nehatiye nivîsîn ev nayê wê maneyê ku ev tinene. Yek ji wezîfeyên me yên sereke yên entelektuelî ew e, divê em şaristaniya demokratîk bigihînin îfadeyeke sîstematîk a civaka dîrokî.
- 9- Li beramberî sîstema şaristaniya dewleta netewe ya çarsed salên dawî weke tevahiya yekdestdaryên desthilatdarî, îdeolojîk, îdarî, eskerî û ekonomîk xwe kiriye sîstema dinya kapîtalîst, sîstematîkeke şaristaniya demokratîk a bi bi temamî yekpare nebûyî heye û divê piçûk neyê dîtin, di nava vê sîstematîkê de gelek tevger li bazkekî cih digirin. Li vî bazkî demokrasîya bajêr (li Îtalyayê) û konfederasyon (li Elmanyayê), serhildanên gundiyan û kominên wan, serhildanên karkeran û kominên wan (Komîna Parîsê), ezmûnên sosyalîzma pêkhatî (ji sê paran parek dinyayê), pêvajoyên rizgariya neteweyî (rewşên wan ên nebûyî desthilatdar û dewlet), hejmarek zêde partiyên demokratîk, civakên sîvîl, herî dawî tevgerên ekolojîk û femînîst, bi tevahî tevgerên demokratîk ên ciwanan, festîvalên hunerî û tevgerên nû yên dînî yên di armanca wan de desthilatdarî tinene.
- 10- Sîstematîka dewleta netewe ya roja me ya îro herçiqasî pirsgirêkên xwe yên giran hebin û derzên lê ketine her roja diçe vedibin jî hê jî di qada neteweyî, herêmî û global de xwedî sîstematîka herî bi hêz e. Dewletên netewe (hejmara wan ji dusedî derbas dike) bi yekîtiyên herêmî (di serî de Yekîtiya Ewropayê, DYE-Kanada-Meksîka, Başûr-Rojhilatê Asya) û Neteweyên Yekbûyî NY ya global tê temsîlkirin, li beramberî vê ji bo sîstema şaristaniya demokratîk yekîtiyên gel û kedkaran ên cûrbicûr ên nebûne desthilatdarî û dewlet mîna Forma Sosyal a Dinyayê sist û bê form kêman in, û têrê nakin. Kêmasî di bingehe avabûn û

îdeolojiyê de ye. Ji bo jiholêrakirina vê kêmasiyê divê Konfederalîzma Demokratîk a Dinyayê, konfederasyonên demokratîk ên neteweyî yên xwecihî û herêmî, û divê weke amûrên van partî û civaka sivil bêne pêşdebirin.

C- Pêşnûmeya Dîroka Şaristaniya Demokratîk

Yek ji xisletên bingehîn ê xwezaya mirovê azad ew e, dikare dîroka xwe hilbijêre û dizane pêre bijî. Dîrok şîroveya pêvajoya pêkhatin û hebûnê ye. Çiqasî hebûnê cuda hebin wê ewqasî jî dîrok hebin. Lê cudatîyên dîrokî nayê wê maneyê ku yekîtiya dîrokî nîne. Bêyî yekîtiyê cudatî ti maneyê îfade nakin. Cudatî bi yekîtiyê girêdayî hene. Ya girîng ew e, yekîtiyê çî temsîl bike. Dema mijar cinsê mirov be, bêguman jêhatbûna bi karanîna amûr û mejî dikarin bibin bingehê yekîtiyê. Ji ber ku ev nebin di navbera wan de ti cudahî nîne. Carnan dewlet, carnan demokrasî, şaxên exlaqî û polîtîk, şeweyên zêhniyetê, rewşa ekonomiyê bingehê yekîtiya cudahiyan in. Ya girîng, kîjan cudatîyê li ser bingehê kîjan yekîtiyê pêş bikevin bê tespîtkirin.

Me weke bingehê yekîtiya şaristaniya demokratîk, civaka exlaqî û polîtîk kir esas. Ji bo were fêhmkirin, me hewl da terîf û rêbaza wê diyar bikin. Em ê niha jî hewl biidn bi kurtî pêşnûmeya wê ya pêşketina dîrokî xêz û pêşkêş bikin:

- a- Em dizanin xwezaya civakî nêzî ji sedî 98 jiyana xwe bi yekeyên ji 25-30 kesî pêkhatî û em ji wan re civaka klan dibêjin derbas kiriye. Em dikarin klanê weke şaneya kok a civakê terîf bikin. Civaka klan bi pêvajoyê re di tevahiya civakên malbat, qebîle, eşîr, qewm û netewe yên pêkhatî de weke şeweyekî şaneyê cuda dibe hê hebûna xwe dewam dike. Klan çî di rewşa zimanê îşaretan de be, çî jî di rewşa zimanê sembolan de, li gorî terîfa me ya bingehîn a xwezaya civakî ew civakeke exlaqî û polîtîk e. Bêguman li cem klanê exlaq û polîtîkakeke gelekî besît heye. Ya girîng ew e, heye. Besîtbûyîn girîngiyê ji holê ranake. Berevajî girîngiya wê piştrast dike. Heta mirov dikare bibêje, exlaq îfadeya xwe ya herî bi hêz di dema civaka klan de pêk aniyê. Mîna ku di rola îfadeya xerîzeyê hundir de be. Li gorî wî (exlaq) jiyana şertê hebûnê yê bivê neyê ye. Klana exlaqê xwe ji dest dayî, klana jî hev belav bûyî, jî hev hatiye belavkirin an jî hatiye tinekirin. Bi rêzikên besît îfadeya wê mirov bi tenê dikare bi jiyandîna wê şîrove bike. Ji aliyê dayîna ber hev mirov dikare bibêje, di roja me ya îro de tevî ku timûtim rêzik û pîvanên huqûqê têne binpêkirin jî di civakê de ti tişt nabe. Belkî jî bi sedema muhafezekariya huqûqê ev binpêkirin bi roleke erênî jî rabin. Lê di klanê de xirabûna rêzik û pîvanan dawîya komê tîne.

Ji bo polîtîka jî mirov dikare heman xisletan diyar bike. Klan du karên xwe yên gelekî besît weke nêçîrvanî û berhevkerina pel û pincaran heye. Bêguman bi tevahî endamên klanê bi xwe li ser nêçîrvanî û berhevkerina gihayan hezar caran guftûgo dikin, dişewirin, danûstendina ezmûnan dikin, hin endamên xwe wezîfedar dike, polîtîkayên xwe yên nêçîrvanî û berhevkerinê pêk tîne û hewl dide bi awayekî herî berhemdar encam jê bigire. Naxwe bi awayekî din jiyana mumkîn nedibû. Çi wê çawa bê peydakirin û berhevkerin polîtîkaya bingehîn bû ango zibare û palûte bû (polîtîka weke karekî hevpar tê terîfkirin.) Hingê civaka klan gelekî besît e, lê komeke polîtîk a heyatî ye. Rojekê polîtîka nikirina wê bimirana. Ji ber vê sedemê polîtîka çaviyeke gelekî heyatî ya fonksiyonel û kêrhatî ye. Belkî jî xisletên wî yên din hemû bi prîmatên din re (heywanên nêzî mirovan) wekhev bûn. Cudahiya wan a bi tenê û girîng ew bû, çaviya exlaqî û polîtîk a besît pêşdebiribûn. Amûr bi xwe jî kengî polîtîka

bûbûya diketin dewrê. Pêşketina ziman bi xwe jî li ser bingehê exlaqî û polîtîkî mumkîn e. Divê em hîç ji bîr nekin ku hêmanên hewcedariya bi peyivandinê bi lez dikin guftûgo û biryar in. Li vir were gotin, hewcedariya bi xwe xwedîkirinê li ser bingehê exlaqî û polîtîkî e, li gorî min bê mane ye. Bêguman amîpên tek hucreyî jî hewcedariya xwe bi xwe xwedîkirinê heye. Lê em nikarin behsa exlaqî û polîtîkayên amîpan bikin. Cudahiya mirov ji amîpan ew e, xisleta wî ya hewcedariya xwe ya bi xwe xwedîkirinê misêwa bi nêzîkatiyên exlaqî û polîtîkî pêşde dibe. Di vê çarçoveyê de doktrîna Marksîst a dibêje “Ekonomî her tiştî diyar dike” zêde raveker nîne. Ya girîng ew e, ekonomî çawa tê diyarkirin. Li cem cinsê mirov ev rewş hewce bi qada civakî, bi çaviya exlaqî û polîtîkî dibîne.

Em civaka klan bi sedema vê xisleta wê dikarin deynin destpêk û serê goşeya dîroka sîstema şaristaniya demokratîk. Dîroka sîstemê ji vî alî ve ji sedî 98 beşê ji temenê mirovatiyê ve digire. Herweha çawa ku me berê jî diyarkiribû, hebûna klanê hê jî di malbat, qebîle, eşîr, qewm, netewe, komên navneteweyî û heta komên jor-netewan de weke hucreya sereke dewam dike.

Nêzî bîst hezar sal berê di dema çaremîn a qeşayê de bi helîna qeşayan re di sîstema Toros-Zagrosan de bi şeweyên xwe yê herî muteşem civakên mezolîtîk (ji niha ve nêzî 15000-12000 dema navberê ya berê) û neolîtîk (ji 12000 hezar salî heta îro) ji civaka klan gelekî pêşketîtir bûn. Amûrên di destên wan de û nîzamên wan cihûwaran pêşketîtir bûn. Jixwe şoreşa pêşî ya gund û cotkariyê di vê pêvajoyê de pêk hatibû. Sîstema Toros-Zagrosê tevî ku sereke ye, li gelek mekanên Afro-Asyayê komên mirovan dest bi pêkhatinê bi heman rengî yê civakî dikin (Li gorî şîroveya min, ev pêşketin bi belavbûna civaka neolîtîk a Toros-Zagrosan pêk hatiye). Di dîroka xwezaya civakî de serdemeke muhteşem e, ev dem. Ji pêkhatina şeweyên zimanê sembolkî ên sereke yê heta niha têne bi karanîna heta bi şoreşa gund (bi zanîna tov danîna wan, kedîkirina heywanan), ji pêkhatina gundan heta bi koka bazirganiyê, ji malbata dayikê heta bi rêxistinîya qebîle û eşîrê gelek pêşketin li vê qonaxa dîrokî rast tên. Di dîrokê de ev dem weke Serdema Nû ya Kevir tê binavirin û ev jî îşaret bi amûrên kevîr ên pêşketî dike. Gavavêtina mejiyê mirov jî muhteşem e. Bi tevahî alav û amûrên mohra xwe heta li îro dixin bingehê wan hema hema hatine vedîtin. Duyemîn dema dirêj a dîrokê ye. Ji sedî du yê mayî yekê wê yê vê demê ye. Civak dîsa jî bi awayekî bingehîn exlaqî û polîtîkî e. Hê dewlet û huqûq li naverastê tinene. Desthilatdarî nayê naskirin. Dayik pîroz tê dîtin, forma xwedawenda jin tê bilindkirin. Gav hatiye avêtin dema qebr û perestgehên pîroz. Ewqasî dîrokî dijiyan bi miriyên xwe re li heman mekanî di nav hev de diman. Bermahiyên dîrokî vê rastiyê mîna bixin çavên me radiwestin. Em bi yê hov re ne, bi mirovên rastî û heqîqî re rûbirû ne.

Duyemîn dema sereke ya dîroka şaristaniya demokratîk bi vî awayî mirov dikare xêz bike. Ev dem bi nixê saf ên şaristaniya demokratîk tê temsîlkirin. Bi pêşketina zimanê sembolkî û aqil civaka exlaqî û polîtîkî li nava qebîle û gundan demokrasîyê bi heybet dijî û dibe ku ji vê hin ehlê fikrê loman bikin. Lê rastî bi vî rengî ye. Ya exlaqî û polîtîkî e, dema demokrasîya herî saf û nişmî ye. Bi zêdebûna derfet û îmkaniyên berhemê zêde, ev rewşê pêşî li ser civakê rê li hêzên hiyarkerşîk, paşê jî rê li mêtinkarî û zordestiya sîstematîk a hêzên şaristaniya navenda wan bajêr veke.

- b-** Vegotinên şaristaniyê yê ji wan re dîroka nivîskî tê gotin (her cure vegotinên mîtolojîk, dînî, zanistî) bi fermana afirînerê dîrokê têne destpêkirin. Dîroka behsa wê tê kirin dîroka nêzî pênc hezar salên dawiyê ye. Min dema analîza sosyolojîk hûrûkûr kir û bi nêzîkatiyên bi heman rengî re bi hêz kir, min dît ji sedî sed di bingehê îdeolojîk ên van tesewirên dîrokê de pîrozkirina mêtinkarî û zordestiyê heye. Polîtîka ekonomiyê ya qaşo zanistî ya îro jî di navê de, karûbarê ekolên zanistî ew e, îdeolojiyekê li ser wesfê kedê yê civakê yê pêş dikeve

berhemê zêde heta nixên jiyânê yên civakê pêşde bibe. Wer tê fêhmkirin ku ji bo veşartina rastiye ji aliyê îdeolojîk ve gelekî hewldan û zor hatiye bi karanîn. Avakirina bajar-çîn-dewletê di heman demê de bi awayekî mezin dema avakirina îdeolojiyê ye. Fonksiyona wan a bingehîn ew e, afirandin û pêkhatinê cuda nîşan bidin û di nava forma xwedayetiyê de vê weke serketina rahib, zîlamê bi hêz û rêveber bidin xuyakirin.

Dîroka şaristaniya demokratîk divê berê pêşî ji vê sergirtin û berbendkirina îdeolojîk bibihure. Hingê bi tenê malbat, civaka gund û cotkariyê, avahiyên qebîle û eşîrê ne, em ê bajar-çîn-dewlet, desthilatdariya hiyarerşîk a hê berê hatiye avakirin û hê dewam dike, û mêtîngehkirina pêşî jinê baştir fêhm bikin. Guhertina paradîgmâtîk wê vê hêza maneyê gelekî pêşve bibe.

Bêguman sêbera bajar-çîn-dewletê weke şebekeya şaristaniyê ya cuda dibe bi rewşa komên sermayeyê yên yekdestdar heye, li derveyî wan, herçiqasî bi wan re di nava nakokiyê de be jî şaristaniya demokratîk bi rewşa qonaxeke nû dewam dike.

Di navbera bajar û derveyî bajêr de nakokî pêk hatiye. Lê meyla bajar û derveyî bajêr hevdu temam û yekpare dike xurtir e. Tevî ku şaxên şaristaniya demokratîk ên bajêr (kole, zenaetkar, jin) hene, şaxên bajêr ên diçin derveyî xwe jî hene. Nexasim avahiyên hiyarerşîk ên bi hêz bûyî, hevkarên rêveberiya bajêr û dewletê li derveyî bajêr in. Ya rastî, nakokî û pevçûn di navbera van herdu blokên civakî yên berjewendiyên wan ên maddî cudabûyî de diqewime. Dinavbera şaristaniya demokratîk a hêzên komin û civaka exlaqî û polîtîk îfade dike û şaristaniya yekdestdar a sermaye û dewletê ku li bajêr li ser karkertiya kole, li derveyî bajêr jî li ser talankirina qebîle û gundan û xenîmetan avakirî de, em hebûna gelek şerên dijwar ên îdeolojîk, eskerî û îdarî dibînin. Herweha di navbera rêveberiyên bajarên de jî timî li ser girtina para zêde şer hene. Di destanên Sumeran de klam û lorîkên bajarên bi me didin hiskirin ku şerên behsa wan têne kirin çiqasî dijwar qewimî ne. Mirov dikare bibêje, avahiyên qebîle û eşîran bi giranî di bin êrîşên şaristaniyên bi koka bajarî de şekil wergirtine. Di salên 4000-3000 B.Z. de avahiyên etnîk ên em li hebûna wan rast tînin, bi herhalî wê berhemên vê demê bin. Em dizanin Sumerî û Misriyan nav li wan kirine. Sumeriyan ji yên li bakur û bakur-rojhilatê xwe re Ûryan, Aryen (yên bi koka xwe cotkar, qewmê çiyê, gir), ji yên rojavayê xwe re Amorît (yên bi koka xwe Semîtik, proto-Erebên nebûne Sumerî), Gûtî, Kassît û ji yên Çola Sîna ya Misrê dihatin jî Apîrû (mirovên tozgirtî yên ji çolê tînin) digotin. Tê qebûlkirin ku navê Ibrî jî ji Apîrû zêde bûye. Bircên li dora qûle û bajarên hatine danîn, hebûna civaka dijber pirr baş piştrast dikin.

Em têra xwe ji şiddeta pevçûn û şeran fêhm dikin ku civakê şaristaniya li ser bingehê çînî bi hêsanî qebûl nekiriye. Em dibînin carnên gund û heta navendên şaristaniyan bi carekê hatine şewitandin (xebatên arkeolojîk di vê mijarê de gelek dane û mînakên didin). Mezopotamya bi navendên cihûwarên pirrقاتî yên gelek caran hatine şewitandin tijî ne. Mîtolojî û wêjeya ji vê demê mayî bi giranî van rastiyan nîşan dide. Îlyadaya Homeros weke versiyoneke di dereceya sêyemîn de ev rêûresma destanê ya bi koka xwe Mezopotamyayî nîşan dide. Hesîodos jî versiyoneke bi heman rengî pêkaniye û bi vî awayî panteona xwedayên Sumeran veguherandiye panteona Olymposê. Şer di şexsê qralan de şerê xwedayan e, û ev jî di tevahiya rêûresma destanên demê de heye. Wekhevtiya xwedayan bi qralan re gelekî diyar e. Navûnîşanên Firewn û Nemrûdan mînakên balkêş in, vê wekhevtiyê îfade dikin. Bi şerên li dijî civakên gundan talana ekonomîk û êsîrkirinê heye, li dijî qebîleyan jî bi armanca alavên xenîmet û êsîrkirinê seferên bi heman rengî tînin kirin. Şaristaniyan herweha talan û êsîrkirina hevdu jî weke rêyeke kar bi destxistinê dihesibandin. Avahiyên xwe spartibûn lihevkin û îxtîlafên berjewendiyên maddî heta roja me ya îro dewam kirin. Her tiştî xwe

dispart hesabê “Kî zêdetir mezin e?” Pirr eşkere ye ku yekîtiya xwedayê li ezmên weke sembola qraltiya herî mezin a li rûyê erdê hatiye tesewirkirin. Siltanên Osmaniyan bi xwe jî xwe weke Zîlûllah ango siya xwedê ya li rûyê erdê bi nav dikirin û ev jî vê rastiyê piştrast dike.

Mirov nakokiya bingehîn a di vê dema dîrokê de weke nakokiyeke bingehê wê çîniya teng pêşkêş bike wê bibe kêmasiyeke mezin. Çîna koleyan xizmetkarên herî milahîm ên perestgeh û efendiyên xwe ne û heta tê dîtîn ku weke beşekî ji wan tevdigerin. Yên şer dikin, eşîr û qebîleyên koletiyê red dikin û gundî ne. Wekî din yekdestdarên dixwazin para zêde zevt bikin misêwa şer dikin. Ber bi salên 1500’î B.Z. tê dîtîn ku têkoşînên hegemonîk di navbera şaristaniyên Hîtî, Hûrrî-Mîtannî û Misrê de destpê dikin. Salên 1500’î cara pêşî li Rojhilata Navîn dema pêkhatina şaristaniya navendî ye. Dema 1500-1200’î di dîrokê de cara pêşî bi awayekî bi heybet di navbera pirraniya bajaran de mînakên hilatina hegemonîyê û pêşbazîya reqabetwarî pêşkêş dike. Ev dem, demeke pirr bi heybet û bi tevger a dîrokê tê hesabandin. Civakên qebîle, eşîr û gundan jî pêşketina xwe dewam dikin. Bazirganî cara pêşî ewçend girîng bûye, dihêle ku li dora wê împaratorî were avakirin. Asûr û Fenîkiyan bi awayekî bingehîn hêza xwe ji yekdestdariya bazirganiyê digirtin. Di salên 1500’î B.Z. de wexta ku şaristaniyên Çîn û Hindê gavên xwe yê pêşî diavêtin, tevahî Ewrûpa, beşên din ên Asyayê, Efrîka û Emerîkayê hê nû civaka neolîtîkê nas dikirin û pêk dianîn. Di dîrokê de du demên ez herî zêde wan meraq dikim; yek jê civaka gund-cotkariyê û neolîtîka 6000-4000 B.Z., ya din jî civaka bajêr, jiyana bajêr a di salên 1500-1200 B.Z. de ye. Orjîntî û afirîneriya vegotinên destanwarî û tempoya pêkhatinê ya van deman gelekî balkêş e. Ez yeqîn dikim ku têgînçêkirinên der barê xwedayetiye û qehremaniyên destanwarî de bi giranî ji van deman mane.

Ez demên şaristaniyan ên pêşketin û belavbûnê ji aliyê zeman û mekan ve timûtim dinirxînim, ez niha jî dikarim van nirxandinên xwe weha bi kurtî îfade bikim:

- 1- Dicle û Fîrat xwe ji sîstema çiyê ya Toros-Zagrosan xwedî dike. Ev sîstem bi deştan digihîje hev û qadên wê yê xwedî avhewayeke xwezayî ya ji bo avdaniyê di cih de û gelek cureyên heywan û nebatên xwe hene. Piştî civaka nêçîrvan û berhevkar a bi heybet (perestgeha Dîkîlîtaş a li Ûrfayê xwedî wan xisletan e ku vê pêvajoyê rave bike) li van qadan di salên 15000-12000 B.Z. de civaka gund û cotkariyê destpê dike. Heta bi salên 6000’î B.Z. civaka gund û cotkariyê di qonaxa derbasbûna tam bi cihbûn û çarpîkan de ye. Di navbera salên 6000-4000 B.Z. de civaka gund û cotkariyê di dema xwe ya herî afirîner de ye. Ji salên 5000’î B.Z. ve xwe bar û belavî her deverê dike. Pirr kêm koçberî, bi pirranî îxracê çandî heye. Di dema 5000-4000 B.Z. de çanda El-Ûbeyd a li Mezopotamya Jêr bi avdaniyeke xurt wer mezin û bi hêz dibe, dikare li dijî Bakurê Mezopotamyayê dest bi siyaseta kolonîkar bike. Bermahiyên arkeolojîk hene ku belavbûna kolonyal a vê çandê di salên 4000’î B.Z. de li Mezopotamya Jor nîşan didin. Lê çanda herêmê bi xwe hê jî xisleta xwe ya serekebûnê diparêze. Serdema Ûrûkê di dema 4000-3000 B.Z. de bilind dibe. Hilatina bajêr temsîl dike. Destana Gilgamêş vê pêşketina bi heybet kiriye mijara xwe. Ûrûk ber bi bakur ve bi heman awayî belav dibe. Çandên herdu deman jî bi ihtîmaleke mezin di tevn, çêkirina kûzik û dizîkan de gavên berdar avêtine û bi vî awayî serdestî bi dest xistine. Dema 3000-2000 B.Z. dema Xanedanên Ûr ên klasîk in. Xisleta wê ya diyarker ew e, bajar zêde dibin û di nava wan de pevçûnên dewamî û dijwar li ser parvekirinê hene. Mirov ji van re dikare bibêje şerên pêşî yê ji nû ve parvekirinê yê yekdestdarên.
- 2- Mirov dikare bifikire ku dema neolîtîkê ya navenda wê Mezopotamya ber bi salên 4000’î B.Z. ve gav ber bi Çîn, Hind, tevahiya Ewrûpayê, bakur û rojhilatê Efrîkayê ve avêtiye. Dema 4000-

2000 B.Z. li van qadana dema baş bicihbûna civaka neolîtîkê ye. Komên neolîtîkê yên bi koka xwe Qafqasî û Ewrûpî yên gelekî bi hêz bûne piştî salên 2000'î B.Z. pêleke berevajî rakirine. Mirovên bakur ên zerik û çavşîn ezbetên pêşî yên qebîleyên mezin êrîş û koçberiyên wan ji Anatolyayê heta bi Hindistanê pêl bi pêl belav dibin û diherikin. Ev pêvajoyê serûbinbûneke girîng a dîrokî ye. Êrîşên wan xwe dirêjî heta navendên şaristaniyên Mezopotamya û Misrê kirine. Herweha di salên 4000-2000 B.Z. de hem qebîleyên Erebianê yên bi koka xwe Semîtîk, hem qebîleyên çiyayî yên Aryen pêl bi pêl êrîş biribûn ser navendên şaristaniyê.

Di van tevgerên belavbûnê yên yekemîn kolonyalîzm û anti-kolonyalîzmê yên dîrokê de, li cem herdu cûreyên şaristaniyê jî pêşketin çêdibin. Beşên hiyarkerîk ên qebîleyan dikevin pêvajoya dewletbûnê û gelek endamên qebîleyan jî tevî çîna koleyan dikin. Di nava refên qebîle û eşîran de ji hev bûn heye. Li aliyekî şaristaniyên nû yên bajaran zêde dibin, li aliyekî din jî piştgirî û rêxistinîyên qebîle û eşîran xurt dibin.

- 3- Wexta ku demên klasîk ên Sumer û Misrê di salên 2000-1500'î B.Z. de bi dawî dibin; demeke welê mewzûbehs e ku di dema Babîl, Asûr, Hûrrî-Mîtanî-Hîttî û Xanedaniya Nû ya Misrê de di navbera şaristaniyan de têkilî û nakokî pirr kûr bûne. Cara pêşî ye ku dema şaristaniya hegemonîk destpê dibe. Demeke cuda ya globalbûnê heye. Ezbetên qebîleyan ên bakur bi teknîk û tiştên din ên ji şaristaniyan girtine li dijî navendên şaristaniyan bi kar tînin tevî qebîleyên çol û çiyayî êrîşên xwe bi navber dewam dikin. Di teknolojiya sîlehçêkirinê de li şûna tûnc hesin cih digire û ev bi xwe re rê li gelek bûyerên nû vedike. Yekem car gera li madenê û bazirganî gelekî girîng dibin. Di lêkirina kelhe û bircan de zêdebûn heye. Mînakên pêşî yên bi heybet ên kelheyan berhemê vê demê ne. Bazirganî jî di asta jor de bi rola xwe radiibe. Mezinbûna zêde ya Asûr û Fenîkeyan bi yekdestdariyên bazirganiyê dibe. Skît û Dor ji bakur, qebîleyên şervan ên Aramiyan jî ji başûr êrîş dibin ser şaristaniyê. Di encama van êrîşên navbera salên 1500-1200'î B.Z. de şaristanî derbên xedar dixwe. Dema 1200-800 B.Z. zêdetir dema paşveçûnê ye. Hêza bi tenê li ser piyan maye Împaratoriya Asûr e.
- 4- Grek-Roma weke şaristaniya mezin a serdema klasîk a serdema destpêkê, mîna ku tevahiya mîrateya sîstema herdu şaristaniyên (Mezopotamya û Misr) heta dema xwe dawerivandibin hinavên xwe. Ev pêvajoya şaristaniyê ya dema navbera salên 1000'î B.Z.-500 P.Z. di ser Asya, Efrîka û Ewrûpayê re belavbûna xwe dewam kiriye û herweha li hundir bi pêkanîna serdemeke klasîk alîkariya xwe kiriye. Serdema mîtolojîk girîngiya xwe ji dest dide, gavên dînî, felsefî û heta gavên pêşketinê yên orjîn ên zanistî têne avêtin. Împaratoriya Romayê ya asta herî jor a yekdestdarên sermaye û desthilatdariyê pêk dianî, li hundir bi têkoşîna partiya Xiristiyanîyê ya feqîran, ji derve jî bi berxwedan û êrîşên qewm û qebîleyan ên ji çar aliyên ve diherikîn û dihatin ango di bin derbên hêzên şaristaniya demokratîk de dema xwe û pêre tevahiya serdema destpêkê digire.
- c- Di nava pêvajoya dîrokî de ji aliyê şaristaniyan ve ya herî zehmetiyê diafirîne statuya rêûresma dînên Brahmî ne. Hê jî tê guftûgokirin wê sê dînên bingehîn di nava şaristaniyê de çawa bêne bi cihkirin.

Li ser bingehê analîzên xwe yên şaristaniyê, ez li ser van rêûresman gelekî hûrûkûr fikirim û ez wan di nava du hêzên bingehîn ên şaristaniyê de weke tevgerên bi serhevkerî, tîpîk ên lihevhatinê yên li rêyeke navîn digerin (bi awayekî mîna tevgerên sosyal demokrat ên roja me ya îro) terfî dikim. Herçiqasî ez van tevgeran bi awayekî sembolîk weke bi pêşengiya qebîleya Ibranî têne rêvebirin destnîşan bikim jî divê mirovan van dînan ji maneyeke nijadî wêdetir weke tevgerêke aliyê xwe yê

îdeolojîk bi hêz binirxîne û wê ev tespîteke di cih de be. Rêûresma Brahîmî herçiqasî weke tevgereke qebîleyê were pêşkêşkirin jî di cewherê wê de bi tevahî şaristaniyên dewletdar û demokratîk ên Rojhilata Navîn li ser bingehe rêyeke navîn têne nirxandin. Ne bi tamamî tevgereke çînî ye, ne jî tevgereke qebîleyî ye. Herweha ne bi tamamî îdeolojîk e, ne jî bi tamamî exlaqî û polîtîk e. Ji her alî ve rêya navîn e. Ji derketina Hz. Brahîm (Ji salên 1700'î B.Z. em bibin heta bi Adem û Hawayê, mirov dikare bispêre derketina şaristaniyên Sumer û Misrê) heta bi şopên wê yên roja me ya îro van xisletên xwe parastine. Lê timî hem îlham daye herdu şaristaniyan, hem jî hêzên xwe (mebesta min hêzên wan ên maddî û manewî ne) ji mîrateya wan qut kiriye. Ji lewra hem dostaniya wan, hem jî dijminatîya wan kirine û bi vî awayî rê li bûyerên dîrokî vekirine.

Dînên Brahîmî yên serdema vegotinên mîtolojîk ên şaristaniyê girtin û bi rola pêşengiyê ya serdema dînî rabûn, di bin paradîgma me ya nû ya şaristaniyê de dikarin baştir bêne fêhmkirin. Şêweyê herî berbiçav ê vegotina serdema mîtolojîk vegotina xweda-qralan e. Divê mirov ji bîr neke ku zimanê qalkirin û vegotina serdemên pêşî bi mîtolojiyê bar kiriye. Di vî zimanî de weke îro gera li rasyonaltîyê hewldaneke tewş e. Bi tevahî eşya, bûyer û diyarde bi zimanê mîtolojîk behsa wan tê kirin. Mîtolojiya Serdema Sumer a di bin bandoreke giran a anîmîzmê (baweriya li ser zindîbûna xwezayê hatiye avakirin) de pêk hat, zindîtiya xwezayê (mirov dikare jêre bibêje dînê klanan) hinekî veguherand û cara pêşî bi şêweyê xwezaya xwedayî û xwezaya ne xwedayî ji hev cihê kir. Rahibên Sumeran bi tevahî naveroka vedîtînen xwe ji civaka neolîtîk a Mezopotamya Jor girtin û li şûna vegotina xwedawenda dayik, giranî dan mîtolojiya bav, xwedayê mêr. Em li veguherîna mezin a maddî ya di civakê de (pêşî nîzama hiyarkerşîk a bi giranî di destê zîlam de, paşê û pêre otorîteya bi şêweyê dewletê) nîşanên wê yên mîtolojî îdeolojiya nû di derketina Enkiyê bi heybet de rast tî. Di vî mijarê de têkoşîna di navbera Xwedawenda Êrûkê Înannayê (Koka xwe ji Xwedawenda Dayik a Mezopotamya Jor Star-Îştare digire) û Xwedayê Erîdûyê Enkî (xwedayê pêşî yê zîlam ê bajêr) de gelekî balkêş e. Înanna hewl dide ispat bike ku çima mafên xwedatiyê hemû yên xwedawenda dayik in (îddîa dike ku 104 Me'yên navdar, nodûneh fazîlet, qabîliyet, vedîtî, afirîneriyên hunerî yên jinê ne), lê xweda Enkî jêre waz dike ku mafên ew behsa wan dike girîngiya xwe nemane, divê weke jineke milahîm bavê xwe guhdarî (Kengî xwe weke bav-zîlam-xweda îlan dike, Xwedawend Înannayê êdî xistiye statuya keç û jina xwe) bike. Çawa dişibe tevahî wazên sekuler, laîk, dînî û zanistî yên roja me ya îro! Ez şexsî bawer dikim ku xwedayê pêşî yên van beşan hemûyan xweda Enkî ye. Enkî orjîn û resen e, yên din versiyon in (kopî ne). Nexasim xwedayên Olymposê di rêza sêyemîn û çaremîn de cih digirin û bi xwedayên Romayê re şêwazê vegotinê yê mîtolojîk vedimire.

Çawa ku tê zanîn, li gorî çîroka li ser Brahîm tê gotin, piştî pût-xwedayên li Panteona Nemrûdê Êrfayê dişkîne wî diavêjin agir, paşê li şûna agir bi mûcîziyeke xwedayî gola pîroz pêk tê, kengî îmkanên wî yên li wan deveran bihewe namîne ber bi welatên Kenan hîcretê dike (ya rastî ji sahaya şaristaniya Babîlê ber bi sahaya di bin destê Misrê de diçe). Mûhtemel bûyereke tîpîk a penaberiyê pêk hatiye. Eşkere ye ku îxtîlaf li ser mal, milk û bazirganiyê ye. Di wê demê de, cara pêşî di navbera şaristaniya Babîl û Misrê de hem dema reqabetê û hem jî danûstandina bazirganiyeke zindî destpê dike. Ji ber vê reqabetê berjewendiyên ji rêûresmê yên bi hezaran kesên mîna Brahîm derbê dixwin. Bingehe maddî yê penaberiyê ev e. Welatê Kenan di navbera herdu şaristaniyan de hinekî niv serbixwe ye. Dema hegemondayê giraniya xwe daye ser, hîcretê destpê kiriye. Heye ku bi hezaran bûyerên hîcretê diqewimin û bûyer bi zimanê demê yê hevpar bi awayekî simbolîk tê qalkirin. Nîşane hemû didin xuyakirin ku di demên herdu şaristaniyên mezin Babîl û Xanedaniya Nû ya Misrê de dema qral-xwedayên bi navûnîşana Nemrûd û Firewnan radibin, begtî û qebîleyên herêmî yên li naverastê û navberê mayî yên berjewendiyên wan zirardîtî bi wan re di nava pevçûn û nakokiyê de ne. Çîrok jî ya

van bûyeran e. Ev begtî û qebîleyên berjewendiyên wan zirardîtî qebûl nakin ku Nemrûd û Firewn xwe weke xwedayan pêşkêş bikin û kengî keys û firsendê dibînin bi şikandina temsîlên pûtan wan protesto dikin. Bi kurtî, şerê li ser berjewendiyên maddî weke têkoşîna îdeolojîk xwe nîşan dide.

Bi îdeolojiyê qral-xwedayan a herî kêr sê hezar salî re têkoşîn hêsan nîne; cesaret û qabîlyeteke mezin dixwaze. Vegotina mûcîzewî ya çalakiya berxwedanê ya Brahîm li Ûrfayê girîngiya xwe ji vê rastiyê ye. Cara pêşî ye ku evd li ber xwedayê xwe radibin. Bûyera mûcîzewî ya bêhemta ev e. Hem çalakiya maddî, şikandina pûtan heye; hem jî lêgerîna nû ya îdeolojîk mewzûbehs e. Xwedayê nû wê li ku û çawa bibîne, bi awayekî ev cihê guftûgoyê mezin e, ji ber ku tesewira îdeolojîk a fikra xwe wê çawa pêk bîne. Ev, guftûgoyê bi sedsalan dewam dike. Brahîm cara pêşî ji dengê îlhamê didiyê re dibêje “Wa hewe” –Ev ew e – (Yahweh) bi vî awayî bi dîtina îdeaya xwedayê xwe radibe. Koka gotinê dişibe Aryenî. Di wê demê de li Ûrfayê qebîleyên Aryenî piranî ne, û însiyatîf di destê wan de ye. Têkiliya Brahîm bi van qebîleyan re hê jî tê guftûgokirin. Bi îhtîmaleke xurt ‘Wa hewe’ hatiye gotin û paşê veguheriya Yehovayê. Yehova xwedayê pêşî yê Brahîm e; îhtîmaleke xurt e ku bi koka xwe ji çanda Aryen be. Piştî ku derbasî welatên Kenan bûye, tê zanîn veguheriya Xwedatiya El, Ûla, Ellah.

‘El’ bi koka xwe Semîtîk e; di nava çola bêserûbinî de hesret û xisletên yekîtî û wekhevîtiya yeknesakiya qebîleyê nîşan dide. Li cem Mûsa duyemîn îlhama mezin bi Deh Fermanan were îfadekirin. Hevdîtina bi xwedê re li Tûrî Sîna (Tor = çiya), ya rastî, pirsgerêkên qebîleyên yên giran dibin û gera Mûsa ya li çareseriyê îfade dike. Deh Ferman rêzik û pîvanên tîpîk ên nîzama qebîleyê bi rêkûpêk dikin. Eger em bi vî awayî Deh Fermanan li ber çav bigirin em dikarin analîzê hûrûkûr bikin. Rêûresmê xwe li cem Îsa jî nû û dubare bike. Hz. Muhammed jî bi heman awayî hevdîtinekê li Mekkeyê li Çiyayê Hîrayê li devera wehya pêşî girtî pêk bîne. Pirtûkûn Pîroz hevdîtînen bi heman rengî yên gelek pêxemberan rîwayet dikin. Eşkere ye ku di qonaxên girîng ên demê de em bi vegotina ji rêûresmê ya fikra rê nîşan dide û çalakiya wê re rûbirû ne. Vegotin û qalkirin bi vî awayî ye. Metna pîroz, diyarde û bûyerên xwezayî (Xwezaya Yekemîn û Duyemîn) û civakî bi zimanê demê yê vegotinê (retorîka demê) û îfadeya wê ya ez jêre şêwazê pêxemberan dibêjim nîşan dide.

Ji aliyê mijarê me ve, ez hêsanî dikarim bibêjim ku qonaxêke dîrokî îfade dikin.

- 1- Li ber du şariştaniyên mezin ên pêşî ku di dema xwe û dîrokê de bi xweda-qraltiyê têne rêvebirin, radibin.
- 2- Îfadeyê nû ya îdeolojîk tê afirandin. Qral-xweda jî mirovên besît û ji rêzê ne, nabe ku xweda bibe mirov û afirînerê her tiştî Ew e (Gotina navdar a “Ev Ew e” vê îlhama mezin îfade dike), bi tenê Ew dikare bibe Xweda û Reb (efendî). Bi vî awayî vegotina xwe pêk tînin.
- 3- Ji qral-xwedê re ne, bi tenê ji Wî re serî tê danîn.

Prensîbên sereke yên îdeolojiya nû bi vî awayî ne. Di bingehe kulliyata bi heybet a dînen Brahîmî de îfadeyên bi van sê xalan mirov dikare bi kurtî bîne ziman hene. Beşên berfireh ên civakê, piştî gelek tecrûbeyên xwe yên dîrokî, fêhm dikin ku tebeqeya jor bi tenê bi yekdestdariyê qîma xwe nayne dixwaze xwe weke Xweda ferz bike. Ji lewra li ber tebeqeya jor radibin û pîrozbûnên nêzî berjewendiyên xwe bi vegotineke xwedayî pêşde dibin.

Mirov guhertînen ji aliyê civaka exlaqî û polîtîk ve diyar bike hê bêtir girîng e. Di civaka serdema qraltiyên xwedayî yên du hezar salî yên berê de (3500-1500 B.Z.) civaka exlaqî û polîtîk derba mezin xwariye. Nexasim li şûna ‘xwedatiya xwezayê’ xwedayên mîtolojîk ên zilam cih digirin. Xwedatiya Xwezayê têkiliyên ji dil, wekhev, ne cihêkar û zindî yên dayika xwedawend û tevahiya klan û

qebîleyan îfade dike. Li aliyê din, xwedayên mîtolojîk ên zîlam têne ferzkirin. Erd, ezman û deryayan diafirînin. Evd û xweda bi awayekî çor ji hev hatine kirin (di cewherê meseleyê de pêkhatina çîna kole û efendiyan e). Ev yek eşkere nîşan dide ku civaka exlaqî û polîtîk di warê îdeolojîk de derbeke mezin xwariye. Di çanda maddî û manewî de veguherîneke mezin heye. Di vegotinên mîtolojîk de tijî îfadeyên vê yekê hene, yan jî tijî îfadekirine.

Eşkere ye ku di vê dema dirêj a dîrokê de sêbera rahib-qral-fermandar a perdeya xwe ya îdeolojîk û şebekeyeke mezin a maddî ya berjewendiyên berfireh li ser xwezaya civakî vekirine wê derbeke mezin li xwezaya civaka exlaqî û polîtîk bidin. Wexta ku em bi vê paradîgmayê binêrin, em ê karibin li civaka dema du hezar salî baştir serwext bibin. Çêkirina têgînan karekî zehmet e; kedeker mezin dixwaze. Paradîgmaya rêûresma Brahîmî pêk tîne jî bêguman dema rabihurî ya Nemrûd û Firewnan a herî kêr du hezar salî jî dike têgîn û derbasî vegotîneke hê maqûl û mirovî (dîn) dibe. Bêguman vegotina nû ya dînî jî metafîzîk e. Ji rasyonallîte û zanista civakî ya roja me ya îro gelekî dûr e, û hay ji xwe heye. Lê dîsa gavavêtîneke girîng a dîrokî ye. Bi temamî vegera civaka bi hêz a exlaqî û polîtîk a berê nabe. Exlaq bi temamî weke dîn tê pêşkêşkirin û ev yek ji Deh Fermanan gelekî baş tê fêhmkirin. Deh Fermanên Mûsa eşkere pîvanên exlaqî ne ku kirasê dîn li wan hatiye kirin. Aliyên wan ên baweriyê qels in, û di dereceya duyemîn de ne. Wê wextê em der barê civaka exlaqî û polîtîk de dikarin bibêjin, di vê demê de bi vê veguherîna gelekî girîng dîn ketiye şûna exlaq. Jiyana berê ya hê bêtir sade exlaqî û polîtîk ji her alî ve bi têgihiştina xwedayekî her deverê zêvt dike tê nixumandin. Jiyana bi perdeyê hê berfirehtir a dînî tê nixumandin, sergirtin.

Mijara bingehîn a divê mirov bixe ber lêpîrsînê ew e, polîtîka û exlaqê kirine dîn çiqasî dijberê şaristaniyê (dewletdarî-çînî-bajarî) ye, yan jî ew bi xwe çiqasî şaristaniyê nû pêk tîne, nayne. Îro nexasim di bingehê guftûgoyên şaristaniya laîktî-Îslamî ya li Tirkiyê û Rojhilata Navîn de ev rabihuriya dîrokî heye. Eger mirov li dînen Brahîmî binêre û bibîne çawa heta roja me ya îro beridîne, mirov dikare ji du aliyên ve bersiv bide.

Meyla yekemîn mirov dikare di tebeya jor de bibîne. Ev beş di demên xwe yên pêşî de rastiya desthilatdariyê ya Nemrûd û Firewnan dixwaze di bin perdeyê nû ya îdeolojîk de (li şûna bi xwe bibe xwedê, dibe qasidê wî, siya wî, cîgirê wî) bimeşîne û li pey avakirina mîrtî û qraltiyên xwecihî ye (ev beş mîna rastgirên sosyal demokatan e). Brahîm hem bazirganiyê, hem rêbertiya qebîleyê bi hev re dimeşîne û ev jî statuya wî zelal dike. Zehmet nîne ku mirov tespît bike, Brahîm li pey avakirina begtî an jî qraltiyê xwecihî ye. Naxwaze weke evdekî ji rêzê yê Nemrûd bimîne. Vê yekê hem ji aliyê dînî ve hem jî ji aliyê exlaqî û polîtîk ve rezîl dibîne. Îhtîmaleke xurt e ku Mûsa bi xwe presekî muxalif be. Bi kesên koka xwe ji qebîleya Ibriyan isyan dike. Qebîleya Ibriji kesên xizan, di şertên nîv-kole de dimînin, bi temamî nebûne Misrî û xwedî xisletên xweser pêk tê. Jixwe weke qebîleyên ji Rojhilat hatî, weke mirovên tozgirtî têne bi navkirin. Li gorî vegotina Pirtûka Pîroz bi Firewn re hevdiştinên zor û zehmet têne kirin û di dawiyê de dikare ji Misrê veqete yan jî bi dizî hîcretê bike (Hz. Muhammed jî bi heman awayî hîcret kiribû). Çîroka çil salên li çolê bi hewldanên avakirina begtî û mîrtiyê nû derbas dibe. Rêzik û pîvanan datîne, pêşde dibe. Li erdên xeyala wan dike 'erdên soza wan hatiye dayîn' digere. Çawa ku tê zanîn, ev utopya li derdora salên 1000î B.Z. li qada Îsraîl-Filistîna îro ji aliyê pêxember Samûel, Dawit û Silman ve bi cih tê anîn. Pêşengiya bingehîn a îdeolojîk rahib Saumûel dike. Piştî salên 1000'î B.Z. gelek begtî û mîregtiyên bi heman rengî têne avakirin. Mînaka dewleta netewe ya piçûk a di navbera du blokên mezin ên roja me ya îro de bi bîra mirov dixê. Ev meyl bi mînakên bi heman rengî îro jî nexasim li Başûrê Emerîka û gelek qadên din bi awayekî cudabûyî dewam dike.

Meyla duyemîn, ya beşê hê xizan û radîkal a beşê antî-şaristaniye. Haya wan ji wan heye ku rewşa şaristanîbûnê girantir dikin. Di Qraltiya Pêşî ya Îsraîl-Yehûda de jî ev nakokî têra xwe hebû. Rahibên mîna Saumûel bi dijwarî li ber pêşengên dibûn qral radibûn û ev jî hinekî vê rastiye nîşan dide. Di derketina Îsa de rewş hê bêtir zelal û diyar dibe. Di nava qewmê Ibrî de jî di dema xwe de cihêbûna çîni kûr bûye. Nûnerên tebeqeya jor a bi Romayê re hevkarîye dikin weke xwediyên Qraltiya Yehûdayê, Îsa gunehbar dikin ku ji binî ve qebra wan dikole û lewma hem wî didin girtin (Yê giliyê Îsa kir Yehûda Îskaryot e, Cihûyek e ku bi Romayê re hevkarîye dike û hawariyê sêzdehmîn e) hem jî wî li çarmîxê dixin. Di çarmîxkirina Îsa de Waliyê nûnerê Romayê zêde israr nake; lê nûnerên qraltiya Yehûdayê pirrtir çarmîxkirinê Îsa dixwazin. Eşkere ye, Îsa bi tenê nûnerê Ibriyan ne, bi tevahî qewmên Roma û Persan xizan kirine weke nîşaneyê partiya pêşî ya mezin a înter-qewmgir tê qebûl kirin. Li dijî şaristaniya klasîk tevgerê nû pêş dikeve. Endamên vê tevgerê tam sêsed salan her cure birçîbûn û êşkence li ber çavan girtin û di bin erdê de jiyaneke antî-Roma, antî-Sasanî meşandin. Paşê rêveberiya jor a zêde polîtîkbûyî (konseya rahiban, konsula wan) di dema Împaratorê Romayê Konstantîn de bi awayekî fermî hevkarî kir û kengî li Bîzansê duyemîn mezin Romaya Rojhilat hat avakirin bû organê îdeolojîk.

Li hemberî vê, berxwedaneke dijwar a mezhebên beşên radîkal û xizan heye. Vê rewşê bi sedsalan dirêj qudandiye. Arîûsgir, Suryanî û Gregoryanî girîng in. Eşkere ye ku têkoşîna çîni, heta qewm û qebîleyên di bin zordestiyê de têkoşîna wan a civaka exlaqî û polîtîk di bin perdeya dînî de tevahiya sedsalan dûvdirêj meşiyaye. Di Xiristiyantiyê de guftûgo hatiye kirin, gelo Îsa ji xwezaya xwedayê ye, yan jî ji xwezaya mirov e. Guftûgoyeke bi vî rengî di Xiristiyantiyê de hêmana bingeîn a cudabûna mezheban e. Koka wê diçe heta mîtolojiya Sumer. Tebeqeya jor xwe ji ezbet û zuriyetên xwedayan hesibandin e, li hemberî vê jî hatiye gotin, yên di tebeqeya jêr de ti carî nikarin ji zuriyet û ezbetên xwedê bin. Vegotinên bi vî rengî dînen Brahîmî dîrûdirêj mijûl kirine. Di vî warî de helwesta Hz. Muhammed zelal e: mirov xwedê nîne, bi tenê dikare bibe evd û qasidê wî. Di Xiristiyantiyê de rewş bi nakok e. Mezhebên bi koka ji xizanan pêk tên (Arîûsgir) îdea dikin ku Îsa ji zuriyeta mirov e, kesên bi rola hevkarên desthilatdariyê radibin zêdetir meyla wan nêzî îdeaya Îsa ji zuriyeta xwedê qebûl dike ye. Cewherê meseleyê bi çîniyên re têkildar e. Têkoşîna antî-şaristanî ya di salên 3000-1500 B.Z. de bi baweriyên xwecihî û baweriyên mîtolojîk ên fermî yên veguherî hem xisletên xwe yên çîni û hem jî yên etnîk heye. Hesretên azadiyê zelal in.

Eşîr û qebîleyên bi koka xwe Aryen ên li qada Toros-Zagrosê bi têkoşînen mezin di salên 2150'î B.Z. de silaleya Aqad hildiweşînin û li şûna wê silaleya Gûtî-Gûdeayê ava dikin, dîsa tevî Kassîtan di sala 1596 B.Z. de bi Hîtîyên Babîl dagirkirine hev digirin, di salên 1500'î B.Z. de Konfederasyona Mîtannî ya navenda wê Serêkaniya îro ya hêza xwe bi tevahî bajarên Misr û Mezopotamyayê da qebûl kirin ava kirin û ev rastiya van qebîle û eşîran îfade dike.

Rêûresma berxwedana Brahîmî piştî vê qonaxa dîrokî pêş ketiye û heta roja me ya îro bi şeweyên cuda li ser pêkhatinên dîrokî bi bandor bûye. Dîsa jî rast nîne ku mirov rêûresma Brahîmî bi tevahî ji mîtolojiyê qut bike. Beşekî mezin bûyerên (di serî de çîroka Adem-Hawayê) di hersê Pirtûkên Pîroz de cih digirin di mîtolojiyên Sumer û Misrê de hene. Cudahî ew e, di serî de der barê xwedê de, li ser veguherînen deman derbaskirine. Ya girîng ew e, civaka exlaqî û polîtîk xwe bi îfadeyên bi hêz ên dînî û îdeolojîk ên xwecihî ferz kiriye. Dîn bi giranî berxwedaneke exlaqî ye. Nexasim rêûresma Zerdeşt veguherîneke bi koktir îfade dike. Rêûresma Zerdeştî weke çavkaniya herî zêde bandor li dînen Brahîmî kirî, bi giranî doktrîneke nîv-felsefe û nîv-dîn e, şaxên xwe diçe civaka exlaqî û polîtîk a bi cotkarî û heywan xwedîkirinê re li çiyayên Zagrosan mijûl dibin. Xwedayê bi koka xwe Semîtik bi

nîdaya xwe ya navdar “Bêje, tu kî yî?” dixê ber lêpîrsînê û ev jî qutbûneke bi kok nîşan dide. Yekem car li şûna ‘pîroztiyê’ têgînên ‘qenc’ û ‘xirab’, ‘ronahî’ û ‘tarî’ bi cih dike û paşê wê bê dîtin ku wê ev yekê li êkolên felsefî û etîk (zanista exlaq) ên Grek gelekî pêşde dibin, pêşî vedike. Grek nexasim bi rêya Medan gelek tiştan deyndarê rêûresma Zerdeştî ne. Mirov dikare vê yekê di **Dîroka Heredot** de bibîne ku beşekî wê yê mezin li ser Medan e. Rêûresma Zerdeştî hê jî di nava qebîleyên çiyayî û civakên mezin ên cotkar ên Aryenîk ên nebûne mêtîngeh de rastiya civaka exlaqî û polîtîk bi ihtîmaleke mezin nîşan dide. Civakeke têde koletî zêde pêş neketiye, têde jiyana azad bi hêz e, wê rastiya civaka exlaqî û polîtîk îfade bike û ev xusûseke tê fêhmîkirin.

- d-** Şaristaniya Grek-Romayê ya dema dawî ya serdema destpêkê ji ya hersê rêûresm bi hev re jiyaye. Dema qral-xwedê ya ji rêûresmê li herdu nivîgiravan qonaxa pêşî pêk tîne. Weke mîtolojîk zêdebûna dawî ya ji orjînên Sumer û Misrê ne. Di dema Qraltiyên Etrusk û Spartayê de rêûresma mîtolojîk (li Olymposê Zeûs, li Romayê Jupîter) serdema xwe ya mezin a dawî jiyaye. Di dema Komara Romayê (508-44 B.Z.) û Demokrasiya Atînayê (500-300 B.Z.) de vegotina mîtolojîk her diçe vedimire, rêûresma felsefî jî derdikeve pêş. Sokrates û Cîcero xetîbên navdar ên vê demê ne. Welatîyên Atîna û Romayê yên bi hêsaniyê dev ji rêûresmên xwe yên azad ên berê bernadin, hê jî gelekî bi rêûresma civaka exlaqî û polîtîk ve girêdayî ne. Bi sîstema Împaratorî û qraltiyê re gelekî têkoşiyane. Têkoşîna giregirên arîstokrasiya Spartî û Romayî yên Atînayê bi Sezar re kirin vê rastiye nîşan dide. Sokrates û Cîcero filozofên exlaqî û felsefeyê ne. Di doktrînên pêşî yên li ser bîngehê siyaseta demokratîk û etîk de navên girîng in. Herçiqaşî tevahiya civakê nîşan nedin jî Atîna û Roma hêzên xwe hê ji rêûresma civaka exlaqî û polîtîk digirin û ev yek ne ya guftûgoyê ye. Saziya koletiya bi sînor, nabe ku mirov wan hem bi girseyên welatîyên azad ên bi hêz ên li qadên li derveyî bajaran û hem ên li bajaran re bide ber hev. Ji ber ku rola wan di pêşdebirina doktrînên li ser komar û demokrasiyê de girîng e. Komara Romayê û Demokrasiya Atînayê ji ber ezmûnên Augustus û Skender şikestin û ev paşveketîneke girîng îfade dike. Divê neyê ji bîrkirin ku beşekî mezin nixê erênî yên ji dema Roma û Atîna klasîk mayî berhemên Komar û Demokrasiyê ne. Cara pêşî ye ku di dîroka nivîskî de derdikeve pêşîya me, bi tevahî civakên exlaqî û polîtîk nebin jî bi komar û demokrasiyê baştir hatine îfadekirin. Ji bo ku karibin bi temamî bêne îfadekirin, divê ji demokrasiya temsîlî bibihurin û demokrasiya yekser mirov tevî dibin pêk bînin.

Rola Xiristiyantîyê di Împaratoriye de ku rêûresma sêyemîn e, di dema pêşî de hilweşîner e. Heta bi hilweşîna Romayê (476 P.Z.) tevî êrîşên qebîleyên Germen yek ji hêza sereke ya şaristaniya demokratîk e. Bi mezinbûn û bilindbûna Împaratoriya Bîzansê re dibe nûnerêkî paşverû yê şaristaniya fermî ya dewletdar. Lê bi sedema mezhebên muxalîf ên bi hêz wê temsîlî dikin, ev jî nîşan dide ku Xiristiyantî rola xwe ya pozîtîf di pêşketina şaristaniya demokratîk de dewam dike.

Weke encam, sîstema şaristaniya klasîk a spartî sêbera bajar-çîn-dewlet (şebekeyên yekdestdariya sermaye û desthilatdariyê) a sê hezar û pênc sed salî, tevî ku karekera xwe ya hegemonîk a navendî her ku çû pêşde bir, ji aliyê du pêkhateyên sereke yên divê antî-şaristanî (Xiristiyantîyê antî-şaristanî û dîsa êrîş û berxwedanên qebîleyên antî-şaristanî weke Germen, Hûn, Frank) bêne hesabîna hilweşîna (hilweşîna Romayê hilweşîna serdema pêşî ye) û ev jî pêşveçûna seyra dîrokî gelekî eşkere nîşanî me dide. Dejenerebûnên tebeqeya jor ên di nava hêzên şaristaniya demokratîk de pêşketin û yên ji şaristaniya klasîk zêde bûn vê rastiye naguher in. Divê neyê ji bîrkirin ku bajar û sahayên şaristaniya klasîk hê jî mîna giravên li nava okyanûsên hêzên demokratîk in (qebîle, qewm, dîn, mezheb û

rêxistinîyên zenaetkariyên bajêr). Mirovatî ji civaka exlaqî û polîtîk negeriyaye. Şerên hezar salan ji nêz ve bi vê rastiye re têkildar in. Ya dixwaze xwe bi awayê dînî dewam bike, ya rastî meyla azadiyê ya xwezaya civakî ye; dixwaze weke civaka exlaqî û polîtîk xwe dewam bike; rastiya wê ya heyîn û hebûnê ye.

- e- Pirsgirêka bingehîn ji aliyê dînê dawî û mezin ê Brahîmî Îslamiyetê ve ew e, gelo dewama şaristaniyên klasîk e, yan jî dengê xurt ê şaristaniya demokratîk e. Ez yeqîn nakim ku ev guftûgo hê ji hev hatibe derxistin. Bajarê Hz. Muhammed lê derket Mekke li ser bazirganiyê hatiye avakirin. Li gorî xwe hînterlandeke xwe ya fireh heye. Bakur-Başûr, Rojava-Rojhilat rêyên bazirganiyê têre derbas dibin. Mîna bazareke navendî ya qebîleyên Ereban be. Ne tenê malên xwe, fikrên xwe, nîşaneyên xwedayên xwe û koleyan jî li vir pêşkêş dikin. Tevî rêûresma dînî ya Brahîmî, rêûresma dînî ya mîtolojîk û heta yê animîst li vir deng vedidin. Hec, navenda serdanê ye. Di dema jidayikbûna Hz. Muhammed de serdema pêşî derbasî serdema navîn dibe û yek ji du împaratoriyan wê demê Bîzans li bakur heta bi Şamê daketiye û milê fermî yê Xiristiyaniyê di bin kontrola xwe de hildigire. Rahibên Suryanî zêdetir di pozîsyona muxalif de ne, Xirîstiyankirina Sasaniyan bi lez kirine. Sasanî jî ji bakur-rojhilat di ser Nîvgirava Erebiştanê li pey belavkirina hegemondariya xwe ye. Li başûr-rojava li ser Yemenê bandora Hebeştîstana Xiristiyaniyan (li Rojhilatê Efrîka Etiyopya îro) belav dibe. Rêûresma herî kevin Cihûtî dikeve her aliyê nîvgiravê. Ji çavkaniyên milk û bazirganiyê sûd werdigirin.

Qebîleyên Ereban ên xwecihên rastî yê nîvgiravê bûn, di nava pêxîrtengiyêke kûr a sosyo-ekonomîk de bûn. Di dîrokê de ew êrîşên dibirin ser çar aliyên dewrûbera xwe (Çawa ku tê zanîn, beriya şaristaniyên Sumer û Misrê, ezbetên Semîtik êrîş dibirin ser qadên neolîtîkê yê berhemdar û piştî şaristaniyên bajarî), ji ber hêzên şaristaniyên heyî nikaribûn dubare bikin. Di demêke welê de ne, gelekî tengav bûne. Ango di rewşeke welê de ne, weke baloneke zêde nepixî li ber teqînê ne. Ji bo ezbetên Semîtik bi awayekî berfireh belav bibin, mîna ku Ereban li benda mûcîzeyê bûn. Îslamiyetê navê vê mûcîzeyê ye. Eşkere ye ku Muhammed li zeman û zemîn baş serwest bûye. Bi tevahî xisletên pêdiviya dema nû ya dîrokê pê heye di kesayeta xwe de dihewîne. Ji ti rêûresmên heyî yê îdeolojîk re nabe murîd. Ji Mûsevîtiyê û Îsevîtiya Ehlê Kitêb in, û ji Sabîtiyê û Zerdeştîyê bi bandor bûye. Helwesta wî ya li dijî pûtan dişibe ya Brahîmî; haya wî jê heye ku ev ê ji armancên wî re xizmetê nekin. Çalakiyên wî yê pêşî yê propaganda û eskerî li dijî yekdestdariyên bazirganiyê yê Mekkeyê ye. Baş dizane ku heta bandora wan neşîkîna wê nikaribe ji dînamîzma qebîleyan sûd werbigire. Wehyên der barê Allah de ku ji nû ve şîrove dike, pirr dişibe rêûresma Mûsa ya Deh Fermanan. Eşkere ye ku hewl dide ji sedî sed hedefeke exlaqî û polîtîk bi qebîleyan bide qebûlkirin. Eger naveroka têgîna Allah bê tehlîlkirin (li ser bingehê 99 navan), wê bê dîtin ku Hz. Muhammed hewl daye utopyayêke civakî ya herî bijare ava bike. Di dema Medîneyê de ku lê dibe hêzeke siyasî, utopya xwe zêdetir zelal kiriye.

Serketina çalakiyên pêşî mûcîzewî hatine dîtin û kiriye ku baweriya wî ya bi xwe zêde bibe. Şewazê xebatê yê Muhammed li Medîneyê ji aliyê mijara me ve zêdetir girîng e. Cihê jêre camî tê gotin, ya rastî bi rola meclîs û civateke demokratîk radike. Di destpêkê de bi tevahî pirsgirêkên civakî di civînên li camiyê de têne kirin û li wir li rêyên çareseriyê tê gerîn. Heta bi mirina wî jî camî vê rola xwe dewam dike. Rîtuêlên îbadetan jî (nimêj, rojî, zekat) di çarçoveya xebatên perwerdeyê de bi armanca xurtkirina kesayetê têne kirin. Di cewherê Îslamiyetê de gavavêtinên bi vî rengî hene û kes nikare vê înkâr bike. Gelekî êskere ye ku di bin perdeya dînî de be jî bi temamî civaka exlaqî û polîtîk bi dînamîzmeke bi hêz tê zindîkirin û geşkirin. Ji lewra eger em ê behsa Têvgerê Muhammedî, Îslamiyeteke Muhammedî bikin, divê li ser bingehê demokrasiyêke mirov karibin rasterast tevî bibin

civaka exlaqî û polîtîkî ava bikin û pirsgerêkên wê yê bingehîn li dawiyê bihêlin. Ev rastiyeke e ku nayê înkarkirin. Çawa ku tê zanîn di hin çalakîyên xwe de zêde çûye, ew bi xwe jî dudil bûye. Nexasim di mijara Cihûyan û Qibleyê de, ji ber hevkarîya qebîleya Cihûyan Qurezeyê bi aristokrasiya Qureys re bi tevahî mirin wan dide ber şûran. Eger di vê mijarê de çareserîyeke rast bihata dîtin, belkî jî di wê demê de nakokîya Erebn-İbranî bihata çareserkirin û Îslamiyetê jî zêdetir berfireh bûbûya.

Lê mirov dikare Îslamiyetê bi tevahî weke tevgerêke nêzîkî wekhevî, azadî û demokrasîyê binirxîne. Di demeke pîrr kin de li qadên şaristaniyên berê li beşekî mezin belav dibe û mirov nikare wê bi zora sîleh û şûr ve girê bide. Bêşensîya Îslamiyetê ew e, ji Tevgerên Mûsevî û Îsevî gelekî zûtir di demeke pîrr kin de ji hêzên şaristaniyê re dikin destik û maşîk. Di ser derketina wê re hê pêncî sal derbas nebûbû, li Şamê bi silaleyê Muawiye re mîna veguherînîna rola pîneyekî bi hêzeke şaristaniya klasîk ve tê kirin. Qetilkirina Ehlî Beytê, pîre gelek xisletên erênî yê di naveroka wê de jî qetil dike. Li gorî min Îslamiyet di wê demê de hatiye qedandin. Mezhebên weke peyrewên Ehlî Beytê şekil digirin û Îslama beşên hê feqîr Xaricî jî ji rêûresma hêjayî destnîşankirinê ne. Milê Ehlî Beytê Şîatî li Îranê ji Xanedaniya Safewî û pêve dikeve ser rêya şaristaniya fermî û antî-şaristaniya di cewherê wê de pûç dibe. Elewiyên Kurdistan û Anatolyayê jî bi sedsalan di bin şopandina dijwar a rêûresma desthilatdariya Sunnî de bi tenê karîbû hebûna xwe di asta civaka exlaqî û polîtîkî de dewam bike. Nikarîbûne di pêşketîneke sîstematîk de bi ser bikevin. Şax û milên din jî rewşa wan cuda nîne. Xaricî, Karmatî û yê mîna wan gelek tevgeran xwestine Îslamê bi awayê wê yê herî hişk weke tevgera çînen bindest pêk bînin. Ev xisletên wan dibin sedem ku bi awayekî bêrehm bêne tesfîyekirin. Di bin perdeya Îslamê de bi vî rengî hebûna mîrateyêke pîrr dewlemend heye û divê were lêkolînkirin. Ji bo wê dîroka demokratîk hewce dike. Ji sedî sed Îslamiyeta di şexsê Muhammed de mewzûbehs nehatiye kirin. Ji aliyê Muhammed ve mirov li tevahiya demên Emewî, Abbasî, Selçûkî, Osmanî, Safewî û Babûriyan binêre, mirov nikare behsa Îslamê bike. Ji ber vê yekê, gelek mezheb û terîqet pêk hatine. Serketîneke ciddî nîne. Bi tenê feydeya xwe ew e, yekdestdariya xasûk a bazirganiya Mekkeyê (di şexsê Muawiye de) gelekî hêz bi dest xistiye, aristokrasiya qebîleyên din (emîr û şêxên wan) yekdestdariya bazirganî û desthilatdariya di xewna xwe de nikarin bibînin bi dest xistine, gelekî berfireh bûne û zêde destketiyên xwe hene. Eşkere ye ku ev jî bi Îslamiyetê re xiyanet e.

Tê zanîn, Hz. Mûsa û Hz. Îsa jî îxanet li wan hatibûn kirin. Lê îxaneta li Muhammed hatî kirin hê berfirehtir e. Tê zanîn, Îslama sedsala 19. û 20. di belavbûna mêtinkariya Ingilistanê ya Rojhilata Navîn de çawa hat bi karanîn, di pêkhatina dewletên netewe de (bi tevahî Erebn, Îran, Tirk, Afganistan, Pakistan, Endonezya û hwd.) çawa roleke milliyetgir a paşverû dane ber û pê dan lîstin. Di roja me ya îro de jî tevî radîkalîzma El Qaîdeyê ya çî ye ne çî ye diyar nîne, pêkhatinên mîna Konferansa Îslamê yê hebûn û tinebûna yek in (Ez behsa gelek pêkhatinên bi navê Îslamê nakim. Ez behsa wan pêkhatinan dikim ku bi tenê di warê nav de têkiliya wan bi Îslamê re hene û pîrraniya wan rêxistinîyên kapîtalîst, modernîst û milliyetgir in), hewl didin hebûna xwe îspat bikin û ev ji aliyê Îslamê ve tê wê maneyê ku di dema xwe ya herî bê mane de ye. Ez Muhammed ciddî digirim; lê nexasim bi şertê li ser şewazê nêzîkatiya wî ya der barê fikir, exlaq û polîtîkayê de pîrr bê guftûgokirin û kesên bi navê Îslamê radibin bi qasî misqalê zerre hurmeta wan hebe divê ji wê rastiya Muhammedî ya derkeve holê bi rêz bin û pêve girêdayî bin. Ez hêvî dikim ku di beşên pêş de li ser wê mijarê hinekî din rawestim û hinekî din rave bikim.

Ez hewl didim serdema navîn (476-1453 P.Z.) bi Îslam û Muhammed ji hev derxim, lewma divê kes jî wê loma neke û fêhm bikin. Ji ber ku dîroka serdema navîn di çarçoveya bi cihanîna wê de ne, bi îxaneta bi nav û cewherê wê re bi rastî serdemeke 'Îslamî, Muhammedî' ye. Pêştirê sîstema

hegemonîk a roja me ya îro ku jêre kapîtalîzm tê gotin, bi rastî ev Îslam e. Yekdestdariyên bazirganiyê cara pêşî di vê serdemê de derdikevin asta herî jor. Navend hê jî Rojhilata Navîn e. Demeke pêş e, bi tevahî dekûdolab û lîstikên kapîtalîzmê hatine vedîtin û bi cihanîn. Venedîkê tevahiya sêsed salan bi van yekdestdariyan re hevkarî kir û bû ew bajar ku çanda maddî ya Rojhilata Navîn veguhest. Xiristiyantiyê jî çanda manewî ya Rojhilata Navîn di navbera sedsalên 6. û 10. de veguhestibû tevahiya Ewrûpayê. Mîna bejinbohst û bucirkên li ser rêûresma şaristaniya hezar salan, dema sedsalên 8.-12. a jêre Ronesansa Îslamî tê gotin, rûniştibûn.

Rojhilata Navîn çî rewşa wê ya îro ya asêbûyî, çî jî ji sedsala 12. pêve timî serberjêr çûna wê, ez bi îxaneta bi navê Îslamê di nava têkiliyêke nêz de dibînim. Îxanet ji nava tevgereke di buhayê zêr de jî derkeve, dîsa jî bi tenê dikare ya herî xirab bike. Ya di nava Îslamê de qewimî û pêkhat jî ya rastî vê rêzik û pîvanê piştrast dike. Ez vê xusûsê girîng dibînim û bawer dikim ku eger Muhemmediyan jî herî kêr bi qasî Mûsevî û Îseviyan guftûgoyeke rastî ya teolojîk, etîk, felsefî, hunerî û polîtîk pêşdebiribûna û encamên wê gihandibûna civaka exlaqî û polîtîk, wê navenda hegemonîk a şaristaniya klasîkê neketibûya destê Rojavayê. Ji vê jî girîngtir, li şûna şaristaniya klasîk şaristaniya demokratîk dikarîbû bi rola sereke rabûya û bijiya.

Rêûresma Mûsevî û Îsevî ya ji Rojhilata Navîn vekîşiya Ewrûpayê zêdetir li guftûgoyê vekirîbû. Bêguman dogmatîzma di cewherê rêûresma dînî de heye, rewşa xwe ya astengbûnê wê bi awayekî ciddî dewam bikirana. Lê belê, karîbûn nîrxên çanda manewî ya Rojhilata Navîn ku ne têgînên bi tevahî tewş in, li Ewrûpayê belav bikin û li gorî diyalektîkê vê yekê kir ku pêşketina qutba felsefî û zanistî bi lez bibe. Li Rojhilata Navîn a Îslamî ya nehatiye kirin û hê destûr nayê dayîn were kirin ew e, ji vê guftûgoya diyalektîk û encamên wê re rêz girtine. Naxwe di pêşketina cotkarî û bazirganiyê de beriya hezarên salan gelekî di pêşiya Ewrûpayê de bûn. Di îndustriya manîfaktûrel de ji Ewrûpayê kêr nebûn. Bi kurtî, Tevgera Muhammedî dikarîbû bûbûna gavavêtineke hêjayî dîroka Rojhilata Navîn. Lê şovenîzma têra xwe çavkorî ya qebîleyan, çawa ku Îbn-î Haldûn di dema xwe de ji hev derxistî, bi şeweyekî mîna meylên milliyetgir ên faşîst ên roja me ya îro hê di derketina destpêka Îslamê de li ser hatin ferzkirin û bi vî awayî serdema navîn hat hebakirin. Sîstema şaristaniya navendî ya li Rojhilata Navîn ket meyla serberjêrçûnê, ji sedsala 15. pêve li Ewrûpayê dîsa berjor ve bilind bû. Kombûna çanda maddî û manewî ya di deh hezar salên piştî şoreşa cotkariyê de pêkhatî, wê pêngava xwe ya nû di vê demê de û li ser vê cografyayê pêk bianiya.

Ez dixwazim di asta pêşnûmeyê de dîrokeke şaristaniya demokratîk bidim, lê mebesta min ji vê zêdetir ew e, ez bi ceribandinekê wê terîf bikim, cihê wê destnîşan bikim, çiyê û fonksiyona wê ya dîrokî divê çawa be rave bikim. Ez yeqîn dikim ku ji sedî sed hewcedariya dîrokê bi vê ravekirinê heye. Naxwe em ê çawa kiribin mane bidin gavavêtinên ji wan re mûcewî têne gotin. Em ê çawa karibin li dîrokê serwest bibin heta em berxwedan, şer û avahiyên weke kominan di nava atmosfereke çandî ya pîrr dewlemend a hezarê salan de li dijî yên xwe xwedê îlan kirin û xwestin kokên wan biqelînin, li ser wan pîşeyên bêrûmet ên weke koletî, karkertî û pîrektî ferz bikin, hemû nîrxên wan ên maddî û manewî talan bikin, ji hev derxin? Em heta li dîrokê serwest nebin em ê mirovatiya xwe çawa nas bikin? Eger ji aqil, exlaq û azadiya civakê ya weke polîtîka me ya dest jê nabe hurmeta me hebe, divê em van pîrsan bikin û bersiva wan bidin. Ne bi çîrokên çînî yên teng, ne jî bi şovenîzma qebîleyan em dikarin çareseriyên pêşde bibin. Em heta bûyerên mehşerî yên di xwezaya civakî de diqewimin sîstematîze nekin, sedem û encamên wan daneynin holê, em weke mirov nikarin hebûna xwe terîf bikin. Hingê jiyana me nikare bigihîje maneya xwe. Şebekeyên li ser piştî civakê yekdestdariya sermaye û desthilatdariyê ava dikin, li ser navê şaristaniyê gelek caran propaganda dikin û vê yekê

weke dîrok pêşkêş dikin, lê bi van vegotinên wan dîrokeke manedar a mirovatiyê dernakeve holê. Şebekeya kapîtalîst propaganda dike ku dinyayeke bi tenê û dawîya dinyayê ye. Ji bo dawîanîna li vê xapandina wê, hewldana şaristaniya demokratîk a civaka dîrokî, ne bi tenê bi qasî mirov bifikire û tesewir bike dinyayên nû hene, ji hewcedariyên dest ji wan nabin û pêdiviya bi wan e.

Dîroka dogmatîzma serdema navîn a mirov tine dike hê nehatibû hilweşandin, vê carê dîrokên dewletên netewe yên gelekî ji wan xirabtir dogmatîk bi ser de hatin û zêhn teslîm girtin. Dîrokên neteweyan ên ji şovenîzma qebîleyan hezar qat zêdetir şovenîst, mirovan li hemberî rastiyan serkorî dikin û tine dihesibînin, çolên nû yên zêhnî afirandin. Ji bo afirandin û piştrastkirina van dîrokên rezîl xwîn mîna lehiyê herikandin. Milliyetgiriya ji pûtê herî paşverû wêdetir ti tiştêkî din nîne weke pûtê dewleta netewe mirovatiya roja me ya îro da ber xwe, di ser hev re derbas kir. Di demên ji wan re herî tarî dihat gotin de jî civakên mirovan evqasî nebûbûn xwediyê zêhnên çolbûyî û seresere. Ji ber ku ez jî dizanim ti carî nekete vê rewşê hewl didim.

Ez divê careke din diyar bikim ku rastî, tiştêkî welê ye, heta dîroka xwezaya civakî neyê zanîn wê ti carî neyê fêhmkin. Nêrîna reşbîn li dîrokê ku modernîteya kapîtalîst di min de afirand ti carî nikarim efû bikim. Ji ber ku heta dîroka mehşereke rastî ya mirovatiyê ye, neyê zanîn, û li gorî vê mirov nebe exlaqî û polîtîk, mirov ji ketina rewşên herî rezîl û bê hurmet nikare xwe rizgar bike. Bi qasî ku tu bibe dîrokî tu ewqasî jî bi rastiye re ye. Dîrok jî, eger di maneya şaristaniya demokratîk de be mirov dikare têkiliya wê bi rastiya civakî re deyne.

Ez ê hewl bidim, li dijî modernîzma kapîtalîst nêzîkatiya der barê dîroka şaristaniya demokratîk de, ji ber girîngiya mijarê di beşa piştî vê de weke sernavekî cihê pêşkêş bikim.

D- Hêmanên Şaristaniya Demokratîk

Eger mirov yekeyên komên di çarçoveya civaka exlaqî û polîtîk de cih digirin zelal bike, dibe ku baştir hîn bikin. Ji ber ku hêmanên civakî cuda dibin û diguherin, yek bi yek girtina wan a dest, ji bo serwextbûna li yekparebûna mijarê hewce dike. Em nikarin bajêr weke dewlet ji hêmanên şaristaniyê bihesibînin. Ji vê serbixwe, herçi qasî bajarîbin jî zenaetkar, karker, bêkar û her cure xwediyê pîşeyên serbest ên bi keda xwe debara xwe dikin di çarçoveya hêmanên demokratîk de ne. Em ê mijarên bi vî rengî guftûgo bikin.

- a- Klan:** Me berê bi kurtî behsa klan kiribû. Me destnîşankiribû ku klan weke şaneya bingehîn a civakê di serhatiya jiyana dûvdirêj a cinsê mirov de ji sedî 98 temenê wî digire. Klan ji komên 25-30 kesî pêk dihatin; zimanê îşaretan bi kar dianîn; debara xwe bi nêçîrvanî û berhevkirina gihayan dikirin. Ji lewra mirov bi hêsanî dikare bibêje, jiyana ji bo wan gelekî zor û zehmet bû. Peydakirina qût û zadekî têkûz zehmet bû, heywanekî kovî dikarîbû wan bixwe. Avhewa carnan pîr sar dibû. Çar demên girîng ên qeşayî pêk hatibûn. Lewma divê mirov ji wan re nebêje pêşiyên me bûn û derbas nebe. Eger hewldanên wan ên mezin nebûna em ê nebûna. Divê mirov di vir de li yekparetiyê bigere. Bi tevahî mirovatiya me ya îro encama şerên wan ên manê ne. Dîrok bi tenê bi beşê hatiye nivîsîn nabe dîrok. Dîroka rastî, eger rewşa xwezaya me ya civakî ya mîlyonan sal berê li ber çav negire nikare manedar bibe. Rewşa mirovatiyê bike yek, belkî jî xisletên sereke yên civaka klan in. Me hewl da, em klanê weke rewşa herî saf a civaka exlaqî û polîtîk destnîşan bikin. Ev komên em behsa wan dikin li

gelek qadan hê jî bi awayekî fizîkî hebûna xwe dewam dikin û di nava tevahî hêmanên civakên pêşketî de jî weke şaneya bingehîn sekna xwe dewam dike.

- b- Malbat:** Herçiqasî malbat bi xwe weke klanê neyê diyarkirin jî nêzî wê ye. Malbat di nava klanê de saziya pêşî ye ku cuda dibe. Demeke dirêj weke malbata dayikê jiya, piştî şoreşa gund û cotkariyê (texmîni di salên 5000'î B.Z. de) bi pêşketina otorîteya hiyarerşîk a di bin serweriya zilam de dema malbata bavik destpê dike. Sermiyantî û zarok di bin destê zilamê mezin ê malê de hatin hiştin. Xwe xwediye jinê dîtine bingehê fikra pêşî ya milkiyetê pêkanî. Piştî jî dor hat kolekirina zilam. Di dema şaristaniyê de em li şeweyên malbatê yê dem dirêj û berfireh rast tên. Malbatên gundiyan ji rêzê û zenaetkaran her hebûn. Desthilatdar û dewletan zilam-bavê di nava malê de weke kopyayekî otorîteya xwe bi erk û rol kirine. Bi vî awayî malbat kirin rewşekê ku bû amûrê herî girîng ê rewakirina yekdestdariyan. Ji şebekeyên sermaye û serweriyê re her tim kole, serf û karker, kedkar, esker û ji bo xizmetên din rola çavkanîbûnê girt ser xwe. Ji ber vê yekê girîngî bi malbatê dan û ew pîrozkirin. Şebekeyên kapitalîst çavkaniya herî girîng a karê ji nava malbatê bi mêtina keda jinê pêkanî û ev yek bi awayekî sergirtî kirin, lewma ji malbatê re ev bû barekî zêde yê veşartî û neyekser lê barkirî. Malbat kirine mîna sîgortaya nîzamê û bi vî awayî ew mehkûmî dema wê ya herî muhafizekar kirine.

Rexnekirina malbatê girîng e. Eger were rexnekirin dibe ku bibe hêmanê sereke yê civaka demokratîk. Bi tenê jin ne, bi tevahî malbat weke şaneya desthilatdariyê neyê analîzkirin, îdeala şaristaniya demokratîk û bi cihanîna wê, dibe ku ji hêmana xwe ya herî girîng mehrûm bimîne. Malbat saziyeke welê nîne mirov jê bibihure û wê li dawiyê bihêle, lê mirov dikare wê veguherîne. Îddîaya milkiyetê ya li ser jinê û zarokan a ji hiyarerşiyê mayî divê were terikandin û di têkiliyên hevaltiya hevjinan de her cure têkiliyên sermaye û desthilatdariyê cih negirin. Divê nêzîkatiyên xerîzeyî yê ji bo dewamkirina cins li dawiyê bêne hiştin. Di bihevrebûna jin û mêran de nêzîkatiya herî îdeal ew e, felsefeya azadiyê ya bi civaka exlaqî û polîtîk ve girêdayî esas bê girtin. Malbata ku di vê çarçoveyê de veguhere, wê garantiya herî têkûz a civaka demokratîk be, û wê yek ji têkiliyên bingehîn ên şaristaniya demokratîk be. Ji hevaltiya (hevjîntî) fermî wêdetir hevaltiya xwezayî girîng e. Divê herdu hev-alî timî ji mafê jiyana bi tenê re mayîne amade bin. Di têkiliyan de tevgera bi koletî û bi çavkorî nabe. Eşkere ye, wê malbatê di bin şaristaniya demokratîk de veguherîna herî manedar pêk bîne. Jina bi hezarê salan ji rêz û hurmeta xwe gelek tişt ji dest dane heta bi rêz û hêz nebe, yekîtiyên malbatan ên manedar pêk nayên. Malbatên li ser cehaletê avabûyî rêz û hurmeta wan nabe. Di jinûve avakirina şaristaniya demokratîk de par û rola ji malbatê re dikeve girîng e.

- c- Qebîle û Eşîret:** Yek ji hêmanên girîng ên civakê ye. Malbatan di nava xwe de di hewîne, heman çand û zimanî parve dikin, ji civaka gund û cotkariyê pêşketîtir e. Ji bo parastin û hilberîna yekîtiyê civakî ne ku hewceyî bi wan hene. Dema ku klan û malbat di çareserkirina pîrsgirêkên hilberîna ewlekariyê de kêr dimînin, hewce dîtine ber bi şeweyê qebîleyê ve veguherin. Bi tenê xwe naspêrin têkiliyên xwîn û zuriyetê, hêmanên civakê yê bingehîn in, pêdiviya bi ewlekarî û hilberîna wan ferz dikin. Ew weke saziyên paşverû hatine îlankirin û hatiye gotin divê bi lez li dawiyê bêne hiştin, ev kokqelandin û qiranîna herî mezin a modernîteya kapitalîst e. Ji ber ku mirov heta di nava yekîtiya qebîleya xwe de bimîne, bi hêsanî kes nikare wan bike karker û bimêje. Ji bo efendiyên feodal û koledar jî hebûna qebîleyê bi gotineke bi tenê weke dijmin bûn. Qebîleyê nikarîbû koletî, serftî û karkertiyê bi endamên xwe bide kirin.

Şêwazekî jiyane yê qebîleyan ê nêzî komintiyê hebû. Şêweyê jiyane yê qebîleyê yek ji wan şêweyên jiyana civakî ye ku têde civaka exlaqî û polîtîk bi hêz heye. Qebîle her tim weke dijminên herî xedar ên şaristaniyên klasîk bûn, ev jî bi xisletên civaka exlaqî û polîtîk ve têkildar e. Herweha fetihkirina wan mumkîn nebû; yan dihatin tinekirin an jî azad diman. Lê hatiye dîtin ku bi demê re riziyane, dejenere bûne. Hevkarên di nava wê de çawa ku di nava malbatê de bi roleke neyênî rabûne di nava qebîleyê de bi heman rolê rabûne. Qebîleyên koçbertî yek ji xisletên wan ên herî li pêş bû ji hêzên çêker ên rastî yên dîrokê ne. Kole, serf û karkeran ti carî rewşa qebîleyan a dîrokî ya berxwedan, serhildan û azadiyê nejiyan, ew bi giranî (ji bilî îstîsnayan) bendeyên herî sadîq ên berdestê efendiyên xwe bûn. Belkî jî li şûna şerê çînî weke şerê qebîleyan li dîrokê bihata nêrîn wê bêtir nêzî rastiyê bibûna. Piçûkdîtina rola qebîleyê, carnan neyînî hesabandina wê û carnan jî hîç rol nedana wê, berevajîkirineke girîng a avakerên dîroka şaristaniyê ye.

Eşîret bi awayekî weke federasyona komên qebîleyan hê bêtir girîng in. Hebûna xwe bi giranî li hemberî êrîşên şaristaniyên koledar bi dest xistine. Ji bo tine nebûnê û pêdiviya bi berxwedanê rêxistinîya eşîrê derxistiye holê. Şêweyekî civakê ye, rêxistinîya wê ya eskerî û polîtîk bi lez pêk tê. Hêzeke polîtîk û artêşê ya xweber e. Yekîtiya rêxistinî û zêhnî bingehê wê ye. Çand û rabihuriyeke dîrokî ya dûvdirêj bi xwe re hildigirin. Çavkaniya bingehîn a çanda netewe ne. Mirov alîkarî û keda wan a di hilberînê de nikare piçûk bibîne. Avabûna wan a civakî ya kolektîf alîkarî û danûstendineke beramber hev weke bingeh ferz dike. Di nava komên eşîr û qebîleyan de ruhê komin bi hêz e. Ji hêmanên avaker ê karekera neteweyî ye. Lê dema hevkartî pêş bikeve dibe ku bi tehlûke bibe. Tevî hemû hewldanên piçûkxistinê yên dîroknasên şaristaniyê jî ew ji hêzên bingehîn ên motor ên dîrokê ne. Eger berxwedanên eşîran ên ji bo rêûresma azadî, kominalîzm û demokrasiyê nebûna, mirovatiyê jî bûna girseyên kerîyan û evdan rizgar nebûna. Jixwe ji ber van xisletên xwe yek ji hêmanên bingehîn ên şaristaniya demokratîk e.

Qebîle û eşîran ji bo azadî, demokrasî û wekhevîyê li dijî êrîşên hêzên şaristaniyê bi helwesta xwe ya di jiyana exlaqî-polîtîk de îsrar kirine, serî hildane, li ber xwe dane. Bi giranî ev serhatiyên qebîle û eşîran dîroka şaristaniya demokratîk pêk tîne. Dîsa jî yên rengên rastî yê civakê didinê avahiyên qebîle û eşîran in. Dewleta netewe di bin giraniya komeke etnîk de bi tevahî çandên qebîle û eşîran tesîye dike û ev bi temamî qirkirineke çandî ye. Ev qirkirina mezin a li hemberî civakê herçiqasî hinekî sist bûbe jî hê tehlûkeya herî mezin e. Li şûna dewleta netewe, di pêkanîna neteweya demokratîk de qebîle û eşîr weke yekeyên avaker ên pêşî dikarin bi rola xwe rabin. Ji ber van sedeman û wesfên wan, qebîle û eşîr weke hêmanên esas ên şaristaniya demokratîk têne hesabandin û ev jî têra xwe tê fêhmkirin.

- d- Qewm û Netewe:** Di şaristaniya demokratîk de şekilgirtina civakan weke qewm û netewe û jiyana wan ji şaristaniya klasîk cuda ye. Şaristaniyên fermî, qewm û neteweyan weke dewameke koma etnîk û xanedanê serwer dikin têgîn. Qewm û netewe, ji koma fermî ya etnîk û xanedan re bi minnetdarî deyndar dikin û bi vî awayî wan dikin çîrok. Di nava dîrokeke lihevçêkirî de ser li rewşa civaka xwezayî tê girtin. Di nava koma etnîk a serdest û xanedanan de kesayetên derdixin pêş dikin qehreman û bi vî awayî bavên qewm û neteweyan têne afirandin. Gaveke pêş û paşê xwedakirina wan e. Bi awayekî din, dîrok dibe hunerê vê çêkirina xwedakirin û bavkirinê (pêşiyên mirovatiyê – bavpîr) ye. Lê rastî gelekî cuda ye. Xwezaya civakê ya bi şêweyê qebîle û eşîran pêş dikeve, çiqasî bi cih dibe, zimanê hevpar û çanda xwe pêşde dibe û nasnameya exlaqî û polîtîk a di cewherê xwe de dewam bike, destpê dike weke qewm û netewe şikil digire. Civak ji destpêkê ve bi nasnameya qewm û netewe

dernakevin, lê di serdema navîn bi nasnameya qewm û di serdema nêz de jî nêzî nasnameya netewe bûne.

Qewm bi awayekî malzemeyê nasnameya netewe ye. Bi serdema nêz re qewm bi du rêyan neteweyî dibin; şaristaniya fermî şovenîzma qewm vediguherîne milliyetgiriya modern, dewlet, bûrjûvazî û bajar hewl didin şiklê civakê yê nû weke dewleta netewe diyar bikin. Komeke etnîk a serdest bi rola hêman û sîsika bingehîn radibe. Nasnameya wê weke tevahiya ya netewe tê qebûlkirin. Heta nasnameyên gelekî cuda yên qebîle, eşîr, qewm û neteweyan hewl didin bi darê zorê di nava çand û zimanê vê koma etnîk de bihelînin. Rêya jêre 'netewekirina hov' tê gotin ev e. Tevkujiya çandî ya herî mezin a dîrokê bi vê nêzîkatiya şaristaniya fermî di tevahiya neteweyan de li ser hemû ziman û çandên bi hezaran qebîle, eşîr, qewm û neteweyan hatiye meşandin. Dîroka şaristaniya demokratîk û sîstema avabûna wê, divê berê pêşî hêmanên herî zêde li ser wan rawest e, qewm û neteweyên bi vî rengî ne.

Duyemîn rêya netewebûyîne di çarçoveya civaka exlaqî û polîtîk de bi komên çand û zimanê wekhev an jî heman ziman û çand li ser bingehê siyaseta demokratîk bi veguherîna civaka demokratîk pêk tê. Di netewebûyîne de bi tevahî qebîle, eşîr, qewm heta weke yekeya civaka exlaqî û polîtîk malbat cih digirin. Dewlemendiyên xwe yên çandî û zaravayên xwe vediguhezîna neteweya nû. Di neteweya nû de ji sedî sed komeke etnîk, mezheb, bawerî û îdeolojîyek bi tena serê xwe nikare mohra xwe li serweriyê bixe. Senteza herî dewlemend ew e, mirov bi dilê xwe bikin. Heta gelek komên çand û zimanên cuda jî dikarin bi rêya heman siyaseta demokratîk weke civakên demokratîk bi yekeya jor a hevpar a neteweyan bi nasnameya neteweya neteweyan bijîn. Rêya bi xwezaya civakî re li hev dike jî ev e. Dewleta netewe di rêbaza xwe de jî li ser bingehê nêzîkatiya modernîteya kapîtalîst bi giranî bi awayekî xwe ji civaka xwezayî şuştî weke 'tek ziman, tek millet, tek welat, tek (uniter) dewlet' bi têgihîştina berê ya tek-yek dîn û yek xwedagirî bi versiyona wê ya nû û laîk şikil dide xwe, ji ber vê di heman demê de dibe şiklê nû yê yekdestdariya sermaye û desthilatdariyê, bi heman rengî dibe şiklê nû yê dewletê. Yekdestdariya sermaye û desthilatdariyê di qonaxa veguherîna kapîtalîst de ji serî heta binî di hinavê civakê de bi cih dibe, civakê dike mêtîngeh, wê di nava xwe de dihelîne û ev rastî neteweya dewletê îfade dike. Desthilatdariya herî zêde, şeweyê pêkhatina diyardeya mêtinkariya herî zêde ye. Civak bi tevahî ji hêmanên exlaqî û polîtîk tê şuştin li ber mirinê tê danîn, ferd dibe mîna moriyar û bi vî awayî civaka faşîst a kerî tê çêkirin. Modela herî zêde bi xwezaya civakî re li hev nake ev model e, û di binê wê de bandorên kûr ên dîrokî û îdeolojîk, hêmanên çîn, sermaye û desthilatdariyê bi tesîr in. Encamên yekbûyî yên van hêmanan weke qirkirinê pêk hatine.

Di sîstema şaristaniya demokratîk de pêkhatina netewe û pevkelîna wan, panzehra yekdestdariyên sermaye û desthilatdariyê ye, rêya bingehîn e ku ji bo illeta faşîzm û qirkirinê (girêkên kansêrolojîk ên civakê) tevî sedemên wê ji holê were rakirin. Careke din ahenga xwezaya civakî bi karekera şaristaniya demokratîk re derdikeve pêşîya me.

- e- **Hêmanên Wê Gund û Bajar:** Di perspektîfa (di paradiğma) şaristaniya demokratîk de maneya gund û bajêr diguhere. Çawa ku cotkarî û îndustrî di xwezaya civakê de du qadên hilberînê yê pêdiviya wan bi hev heye, gund û bajar jî du cihûwar in ku pêdiviya wan bi hev heye. Di navbera wan de tewazun û balanseke ji sedî sed divê were parastin heye. Kengî ev balans xira bibe rê li felaketa ekolojîk, dêwbûna çîn û dewletê, yekdestdarîbûna sermayeyê vedibe. Bi îstîsmarkirina cudahiya buhayar bazirganî dikeve rêya ne rewya. Ji bajêr re 'erê', lê ji yekdestdarîbûna çîn-dewlet-sermaye re 'na' nuqteyê girîng e. Ji bo şîrovekirina dîroka

pêşketina gund û bajaran ev krîterên bingehîn divê esas bêne girtin. Li sêbera bajar-çîn-dewletê etîketa 'şaristaniyê' danîne û ev jî tam îroniyek e. Komên li ser xeta xwezaya civakî ya rastî jiyane jî navê 'hov' û 'barbar' danîne û ev jî mîsala min diz berdaye diz min bernade tîne bîra mirov. Hovîtî û barbartiya rastî texrîbkerin û talankirina xwezaya civakî ye ku ev ji ber hevgirtina sêbera bajar-çîn-dewletê, ji tevgera yekwucûd a vê hevgirtinê ye. Hegemondariya îdeolojîk rastiyan berepaş dike û nîşan dide. Em girîngiya vê rewşê careke din bi awayekî îronî bi zelalî dibînin. Îdeolojî, hem di warê nêzîkkirina heqîqetê de, hem jî di warê dûrkerina ji wê de tevahiya dîrokê girîngiya xwe dewam kiriye, dike.

Şaristaniya demokratîk tevgera yekbûyî ya sêbera bajar-çîn-dewletê weke barbartiya rastî digire dest; yê li hemberî wê jî weke îfadeya rast a civaka exlaqî û polîtîk qebûl dike û wan îdeolojîk dike.

Civaka gund weke diyardeya cihûwarbûnê ya pêşî girîng e. Di serdema îndustriyê de divê were nûkirin û dewamkerin. Ev weke pêdiviyeye jiyana ekolojîk divê pêk bê. Gund bi tenê diyardeyeye fizîkî nîne, çavkaniyên bingehîn ên çandê ne. Mîna malbatê yekeyên bingehîn ên civakê ne. Êrîşa bajêr, îndustrî û bûrjûvaziyê weke çîn û dewletê vê rastiye naguherîne. Weke yekeya civaka exlaqî û polîtîk a herî bi cihanîna wê li cih e, gelekî girîng e. Bajar jî eger ji nû ve bi gund re bikeve balansekê û bi şertê ku hem di warê şênîyan de û hem jî di warê fonksiyonê de vebirî xwe veguherîne hewcedarî pê heye. Divê nebe çerxeke navendî ya mêtinkarî û zordestiyê. Lazim e, ji vê rewşê bê derxistin û divê bi rola pêşxistina civakê rabe. Ev jî bi tenê bi veguherîneke bi kok gengaz e. Hem weke dewlet û hem jî weke burokasiya şirketan divê bajar nebe mekanê mezinbûna kansêrolojîk a sermaye û çîna navîn, ev yek di warê rizgariya civaka serdema me de xwedî cih û maneyeye navendî ne. Bajar bi rewşa xwe ya heyî, hem ji aliyê naverok û hem jî ji aliyê maneya xwe ve, bi rastî bûne navendên civakê (weke hilweşîna ekolojîk û qiranîna civakê) bi lez diqedînin. Belgeyên herî têkûz in ku îflasa şaristaniya klasîk nîşan didin. Roma tekane bû û tevahiya serdema destpêkê bû. Hilweşîna wê jî tekane bû û serdema destpêkê bû. Bajarên roja me ya îro jî weke navendên daqurtandina tevahiya civakê (gund û çolter di navê de) pîrraniya civaka kansêrolojîk û hema hema her tiştê wê ne. Mirov weke civak heta ji vî bajarê ketiye vê rewşê xwe rizgar neke, divê kes şik û guman neke ku wê ev bajarê wî ji xwezabûna civakî derxîne!

Di sîstematîka şaristaniya demokratîk de yekîtiya ahenga gund û bajêr, ji aliyê îdeolojîk û avabûnê ve xwedî girîngiyeye bingehîn e. Xwezaya civakî bi tenê li ser bingehê vê ahengê dikare hebûna xwe misoger û dewam bike.

- f- **Hêmanên Wê Zêhniyet û Ekonomîk:** Bingehê ekonomîk ê şaristaniya demokratîk, her tim bi yekdestdariyên sermayeyê yê li ser mayeya civakî avabûyî re di nava nakokiyê de ye. Di pêşketina cotkarî, bazirganî û îndustriyê de bi şertê hêmanên ekolojîk û pêdiviyên civakî yê bingehîn li ber çav bêne girtin, bi awayekî azad li her xebatê vekirî ne. Ji bilî kara yekdestdariyê hatina aboriyê rewa dihesibîne. Di mijara milkiyetê de jî pîvan berhemdarî ye. Rola yekdestdariyê weke milkiyet her tim bi berhemdariyê re nakok e. Ne milkdariya zêde ya ferdparêziyê ne jî milkdariya dewletê di çarçoveya şaristaniya demokratîk de nîne. Di xwezaya civakî de ekonomî her tim bi koman hatiye meşandin. Ji xêncî yekdestdariyê, bi serê xwe ferd an jî dewlet têkiliya xwe bi ekonomiyê re nînin. Ekonomiyên ferd û dewlet li ser wan xwedî gotin in, yan wê mecbûrî derbasî karê bibin yan jî wê îflas bikin. Ekonomî dewamî karê koman e. Qadeke rastî demokratîk a civaka exlaqî û polîtîk e. Ekonomî demokrasî ye. Demokrasî herî zêde ji bo ekonomiyê hewce dike. Di vê çarçoveyê de mirov ekonomiyê ne

dikare weke binesazî ne jî weke jorsazî şîrove bike. Weke çalakiya herî bingehîn a demokratîk a civakê were şîrovekirin hê rastir e.

Polîtîka ekonomiyê ya kapîtalîst û şîroveya wê ya Marksîst, analîzên têkiliyên ekonomîk mucered dikin bi tehlûke ne. Ekonomî ti carî nabe ku bibe çalakiya patron û karker. Ez bi xwe duberîya patron û karker, li hemberî çalakiya bingehîn a demokratîk a xwezaya civakî ekonomiyê (Eger mirov demên klan û qebîleyê jî li vê zêde bike, mirov wê weke xebata bingehîn a civaka exlaqî û polîtîk destnîşan bike wê bêtir di cih de be) neçarim wan bi şêweyê dizekên yekdestdariyê binirxînim. Li vir mebesta min ji karker ew e, ji nirxa xizanên din ên civakê, nexasim jî ji nirxa keynik û keybaniyên malê yên bêheqdest dixebitin didizin û di bin navê heqdestê de beşekî pirr piçûk ji nirxê hatiye dizîn didin karkerê karkerê tawizkar. Kole û serf çawa ku bi giranî dûvikê efendî û begê xwe ye, karkerê tawizkar jî her tim dûvikê patronê xwe ye. Yek ji şertê sereke yê exlaqî û polîtîkbûnê ew e, divê mirov her tim şik û guman li kolebûn, serfbûn û karkerbûnê binêre, li ber rabe, û li ser vî bingehî îdeolojî û çalakiya wê pêşde bibe. Çawa ku sêberîya efendî-beg-patron hêjayî pesindanê nînin, sêberîya kole-serf-karker jî di çarçoveya dûvikbûna van de ti carî nabe ku weke beşên civakî yên baş bêne bilindkirin û mezinkirin. Divê mirov wan weke beşên piçûk hatine xistin guneh bibîne û hewl bide demek berî demekê wan azad bike, helwesteke bi vî rengî ya rast e.

Ekonomî di çarçoveya naveroka xwe ya bingehîn de çalakiyêke dîrokî ya civakê ye. Ti ferd (weke efendî, beg, patron, kole, serf û karker) û dewlet nikare bibe aktorê çalakiya ekonomiyê. Mînak weke saziyêke herî civakî û dîrokî berdêla karê dayikê ti ferd ê patron, beg, efendî, karker, gundî û bajarî nikare bide. Ji ber ku dayikî çalakiya herî zor û hewce ya civakê û domdarkirina jiyanê diyar dike. Ez bi tenê naxwazim behsa zarokanîna wê bikim; ez di çarçoveyêke berfireh de weke çandekê, weke diyardeyêke misêwa bi dilê xwe serî radike û weke xwedîya çalakiya bi mejî barkirî li dayikîyê dinêrim. Ya rastî jî ev e. Baş e, çi têkiliya xwe bi wijdan û aqil re heye, mirov jina xwedîyê çalakiya evqas mecbûrî, zor, bi dil û aqil barkirî, timî radibe serhildanê weke kedkara bê heqdest bibîne? Weke îdeolojiya herî zêde alîgirê kedkaran Marksîzm jî çalakgera civakî dayikî û yên weke wê nefikirîye û ew bêheqdest hiştine, û zanistêke ekonomiyê û çareserîya wê ya wan weke xulamên patron datîne serê quncikê çawa weke civakî pêşkêş dike? Ekonomîya Marksîst bi awayekî pirr xirab ekonomiyêke bûrjûvaziyê ye. Gelekî hewcedariya wê bi xwerexnekirinê heye. Eger bi wêrekî xwerexne neke, li qada berjewendiyên bûrjûvaziyê gera li sosyalîzmê, ji têkçûna tevgera sedûpêncî salî (sosyalîzma pêkhatî) û jihevdeketina wê (hem jî ji ber xwe ve) wêdetir tiştêkî nayne û wê bibe xizmeteke herî hêja ji kapîtalîzmê re hem jî xizmeteke bêberdêl. Dema ku Lenîn digot, “Rêya cehennemê bi kevirên niyeta baş hatiye deribandin” çiqasî rast gotiye! Gelo ew difikirî ku wê ev hevokê di çalakiya wî de jî rastiya xwe nîşan bide? Ez hêvî dikim ku di beşên pêş de van analîzên xwe berfireh bikim.

Divê mirov mijara ekonomiyê weke çalakiya bingehîn a civaka dîrokî ya exlaqî û polîtîk bifikire û eger hewce bike, mirov dikare wê bike zanistek û muceredkirinek. Lê eger mirov polîtîka ekonomiyê ya navenda wê Ewrûpa weke zanist bifikire belkî jî piştî mîtolojiya Sumeran aqilê bibe êsîrê duyemîn mîtolojiyekê. Ji bo vê qadê şoreşêke zanistî ya radîkal wê bi roleke heyatî rabe.

Em divê bi îsrar bînin ziman ku ti çalakiya civakî bi qasî ekonomiyê nikare exlaqî û polîtîk be. Bi vî wesfê xwe wê weke mijara herî li pêş a siyaseta demokratîk cih bibîne û nikare xwe ji vî xilas bike. Ji bo tenduristiya civakê hezar qatî ji tîbbê hewceyî pê heye, ji lewra sîstema şaristaniya demokratîk li ser ekonomîya civaka dîrokî bi qasî şîroveyêke rast soza şoreşêke rast jî dide.

Hêmana zêhniyetê çawa ku tê zanîn joravahiyeke ji ekonomiyê dûr nîne. Jixwe cihêkirin û veqetandin bi awayên jor û jêr pêvajoya fêhmkirina xwezaya civakî hê bêtir tevlihev dikin. Xwezaya civakî bi xwe hebûneke welê ye, mejiyê xwezayê herî zêde li cem heye. Belkî mirov hêmanên cihê yên zêhniyetê bifikire di cih de neyê dîtin, lê zanist ji civaka dîrokî hat qutkirin û di xizmeta şaristaniya fermî de bezandin û xistin roleke welê ji desthilatdariyê re kirin çavkaniya hêzê ya herî berhemdar û ev jî dike ku em bi giringî zêhniyeta jiyana şaristaniya demokratîk û avabûna wê di ber çavan re derbas bikin. Zanist û hegemondariya îdeolojîk a şaristaniya fermî weke zêhniyet û avabûna wê, tevahiya dîrokê timî çalakiya li dijderketina wê û pêkanîna alternatîfa wê dewam kiriye. Têkoşîna îdeolojîk û tevgerên zanista alternatîfê her tim hebûn. Şaristaniyên klasîk ji wan sîsteman in ku herî zêde pêşketina mejiyê analîtîk îstîsmar kirine. Ji bo rastiya îstîsmarkariya xwe veşêrin û ser bigirin, serî li her cure xapandinên tewşo mewşo dane, ji çavîyên form û nîşanên xeyalperest gelekî sûd wergirtine. Di qada mîtolojî, dîn, felsefe û zanistê de rastiya xwe ya maddî weke rastiya giştî ya civakî pêşkêş kirine, û timî hewldane bidin qebûlkirin ku ji bilî heqîqeta wan gera li heqîqetê hewldaneke tewş e.

Li ser vê îdeala 'tekperest', şopên sermaye û yekdestdariyê yên xwe weke 'rêya yekane û tek a rast' dibînin heye. Ji ber ku ew xwe bi vî awayî ferz dikin. Gelek rengên cuda yên Xwezaya Yekemîn û Duyemîn hene, lê mîna ku van rengan bi rengê gewr boyax bikin û hewl dane bidin qebûlkirin ku rengê bi tenê gewr e. Ji nîrxê zêde yê berhevkerî bi mîqdareke gelekî kêr weke sermayeya entelektuel bi kar tînin û bi vî awayî ti carî hegemondariya îdeolojîk kêr nekirine. Sîstemên wan ên dibistan û perwerdeyê bûne cihê jiberkirina şewazên wan ên jiyane. Zanîngeh, qada lê heqîqet û nasnameya civakî weke ya xwe qebûlkirin ne, weke qadên înkâr û li derve hiştinê hatine bi karanîn. Avahî û naveroka zanistê, li ser navê objektîvbûnê bi îhtîmam hatiye tenzîmkirin ji bo rastiya civaka dîrokî ya xwezaya civakî bike obje û wê ji rola sêbje (kirdar) derxe. Mekanîzmayên li ser xetê heşka a şaristaniyê weke form û pîvanên gerdûnî yên îdeal hatine pêşkêşkirin.

Ahenga şaristaniya demokratîk bi xwezaya civakî re di pêşketina zêhn de jî xwe nîşan dide. Zêhnê herî zarokwarî yê klanên hay ji girêdana zindî ya bi xwezayê re hebû. Îmajê 'xwezaya mirî' îxanet û binavkirineke zêhniyeta şaristaniyê ye ku her çû ji xwezayê qut bû. Serdema fînansa global a îro xwedatî û zindîtiya di 'pere' de dibîne di ti pêkhatina xwezayê de nabîne. Em wexta vê rewşa wê li ber çavan bigirin, di mijara pîrozî û zindîtiya xwezayê de ya li pêş yekdestdariya roja me ya îro ne, rastiya klanê ye. Avahiyên qebîle, eşîr, qewm û neteweyên demokratîk bûne qadên hebûnê ji bo zêhniyeteke zindî. Avahî û mejî bi jiyane re di nava têkiliyê de ne. Mejiyê analîtîk û hisî bi tenê di sîstema şaristaniya demokratîk de dikarin yekîtiyeke diyalektîkî pêk bînin.

Zêhniyeta şaristaniya demokratîk a bi guman li nîzamên dibistan, akademî û zanîngehên fermî dinêre, tevahiya dîrokê ji pêşdebirina alternatîfên xwe paşve nemaye. Ji sîstemên pêxembertiyê heta bi dibistanên filozofiyê, ji tesewîfê heta bi zanistên xwezayê bêhejmar miqam, dergah, ocaq, terîqet, medrese, mezheb, dêr, keşişxane, mizgeft û perestgeh hatine pêşdebirin. Çawa ku tê dîtin, rewşa şaristaniyê ya tekane ne, ya dualî xwe di her qada xwezaya civakî de nîşan dide. Pirsgerê ew e, divê mirov di avahiya tekane de xwe bêhnçikandî neke, li aliyê xwezaparêzê ê dualîteyê çareserker be, û alternatîfa şaristaniya demokratîk weke cudatiya jiyana azad pêşde bibe.

- g- Hêmanên Wê Siyaseta Demokratîk û Xweparastin:** Hêmanên ewlekarî û siyasetê yên şaristaniya demokratîk di hebûna civaka exlaqî û polîtîk de bi roleke bingehîn radibin. Jixwe ew bi xwe xwedî têgihîştina civaka polîtîk e, lewma kategorîkirineke din a siyaseta demokratîk zêde ye. Lê di navbera herduyan de cudahî heye. Di civaka polîtîk de dibe ku her tim siyaseta

demokratîk bi cih neyê anîn. Jixwe tevahiya dîroka şaristaniya fermî ya bi giranî li ser civaka polîtîk ferz kiriye serweriya qraltiya despotîk e. Civaka polîtîk a di bin serweriyê de bi temami nayê tinekirin, lê nikare xwe demokratîk jî bike. Çawa ku mirov xwedî guh be nayê wê maneyê mirov dibihîse, bi heman awayî hebûna çaviya polîtîk jî nayê wê maneyê ku bi awayekî azad dixebite. Ji bo çavî bi awayekî têkûz û tenduristî bixebite pêdivî bi atmosfereke demokratîk heye.

Ji hebûna atmosfera demokratîk û bi giştî avabûna siyaseta civaka polîtîk re mirov dikare bibêje siyaseta demokratîk. Siyaseta demokratîk bi tenê şêwazekî ne, yekparebûna siyan jî îfade dike. Gelek sazîbûnên weke partî, kom, meclîs, medya, mîting û hwd. nebin, pratîka siyaseta demokratîk jî pêş nakeve. Rola bingehîn a saziyan guftûgokirin û biryar dane. Di tevahiya karûbarên hevpar ên civakî de guftûgo û biryardan nebe jiyan nameşe. Encam ê yan kaos an jî dîktatorî be. Civaka demokratîk nebe timî çarenûsa wê bi vî rengî ye. Di navbera du seriyan kaos û dîktatoriyê de wê her wê kil bikin. Di nava atmosferên bi vî rengî de civaka exlaqî û polîtîk pêş nakeve. Hingê têkoşîna polîtîk ango siyaseta demokratîk hedefa wê ya pêşî ew e, pêkanîna civaka demokratîk, di vê çarçoveyê de karûbarên hevpar bi guftûgo û biryaran bixe rêya rewşeke herî baş û têkûz.

Di siyaseta û atmosferên ji wan re demokrasiya bûrjûva tê gotin û ji fonksiyona wan a rastî dûr tene girtin de armanca siyaseta berê pêşî desthilatdarbûn e. Desthilatdarî jî ji yekdestdariyê par girtin e. Eşkere ye ku siyaseta demokratîk armancên xwe yên bi vî rengî nabe. Eger di saziyên desthilatdariyê de cih were girtin jî wê demê jî karê bingehîn heman kar e. Ev kar ji yekdestdariyê par girtin nîne, ji bo berjewendiyên hevpar ên civakê yên heyatî girtina biryarên rast e; şopandina bi cihanînen wê ne. Mirov bibêje, weke pîvan di nava demokrasiyên bûrjûvayê de cih nayê girtin, nêzîkatiyeke manedar nîne. Lê divê mirov bizanibe bi şert tede cih bigire. Bêpîvantî timî bi kêra polîtîkvaniya çîna serwer a sexte tê.

Divê neyê ji bîrkin ku siyaseta demokratîk hewcedariya xwe bi kadroyên jêhatî, medya, rêxistinîyên partîyan, rêxistinên civaka sivil, timî xebatên perwerdekirina civakê û propagandayê heye. Ji bo siyaseta demokratîk encam bigire û serketî be, hin xisletên wê yên bingehîn mirov dikare weha rêz bike; divê mirov bi rêz nêzîkî tevahiya cudahiyên civakê bibe, li ser bingehê cudahiyan pêdiviya bi wekhevî û lihevkinê, bi qasî uslûba guftûgoyê wêrekiya siyasî û li pêş girtina exlaq, di mijaran de 'serdestî', serwestbûna li dîrok û aktualîteyê û nêzîkatiya zanistî-yekpare.

Xweparastin, polîtîka ewlekariyê ya civaka exlaqî û polîtîk e. Ya rastî, civaka nikaribe xwe biparêze wesfê wê yê civaka exlaqî û polîtîk maneya xwe ji dest dide. Civak di rewşeke bi vî rengî de yan bûye mêtîngeh, heliyaye dirize; yan jî li ber xwe dide, dixwaze ji nû ve rengê xwe yê exlaqî û polîtîk bigire û fonksiyonel bike. Xweparastin navê vê pêvajoyê ye. Civaka di xwebûnê de israr dike, her cure mêtinkarî û hewcedarkirina yekalî red dike, bi tenê bi sazî û derfetên xweparastinê dikare vê helwesta xwe pêşve bibe. Xweparastin bi tenê li dijî tehlûkeyên ji derve tê pêk nayê. Di avahiyên hundir ên civakê de jî her tim nakokî û tengezarî mumkîne pêk bê. Divê mirov ji bîr neke ku civakên dîrokî demeke dirêj bi çîn û desthilatdar bûn, ji lewra wê hêzên demeke dirêj bixwazin van xisletên xwe biparêzin hebin. Hêzên em behsa wan dikin, ji bo hebûna xwe biparêzin wê bi hêza xwe hemûyî li ber xwe bidin. Ji lewra xweparastin weke daxwazeke civakî ya belav wê dema dirêj di rojeva civakê de cihekî girîng bigire. Hêza biryarê bi hêza xweparastinê re bi hêz nebe bi hêsanî divê neyê meşandin.

Jixwe, di roja me ya îro de bi tenê li derveyî civakê ne, di nava wê de jî rastiyeke desthilatdariyê heye heta bi tevahiya çaviyên wê cih girtiye heye. Di tevahiya çaviyên civakê yên di cih de divê komên

xweparastinê yê dişibin hev pêkanîna wan heyatî ye. Civakên bê xweparastin, ew civak in ku ji aliyê yekdestdariyên sermaye û desthilatdariyê ve êsîr hatine girtin û mêtingehbûne. Tevahiya dîrokê ji klanên heta bi qebîle û eşîran, ji qewm û neteweyan heta bi cemaetên dînî, ji gund û bajaran heta bi her yekeya civakê timî pirsgirêka xweparastinê hebû. Yekdestdariya sermaye û desthilatdariyê mîna gurê li pey nêçîrê êrîşkar e; yê ji xweparastinê mehrûm timî mîna keriyên pez ji hev belawelat dike û bi qasî dixwaze desteser dike.

Ji bo civak bibe civaka demokratîk û hebûna xwe dewam bike, şert e ku herî kêr bi qasî êrîş û mêtinkariyên yekdestdariyên sermaye û desthilatdariyê bi sînor bike ji aliyê çalakî û avabûna xweparastinê xwe amade û fonksiyonel bigire. Ji ber ku dema dirêj wê bi amûrên sermaye û desthilatdariyê re di nav hev de bijîn, girîng e ku mirov nekeve du şaşîyan: Şaşîya yekemîn, mîna cîgerê teslîmîm pisîkê dîkin, divê mirov ewlekariya xwe radestî nîzama yekdestdariyê neke. Encamên vê yê têkbir bi hezaran mînakî derketiye holê. Şaşîya duyemîn, li dijî dewletê bi parolaya tavilê bibin weke dewletê, hewldana ji bo bûyîna amûrê desthilatdariyê ye. Ezmûnên sosyalîzma pêkhatî di vê mijarê de têra xwe mirov zelal dîkin. Ji lewra xweparastineke manedar û kêrhatî, di dîrokê, roja me ya îro û paşerojê de wê bibe hêmanekî şaristaniya demokratîk ku nikare paşguh bike.

Bêguman mirov dikare hêmanên şaristaniya demokratîk zêde û rave bike. Lê ji bo serwerxûna li girîngiya mijarê û fêhmkirina wê, ez yeqîn dikim ku ev pêşkêşî têrê dike.

8- LI DIJÎ MODERNÎTEYA KAPÎTALÎST MODERNÎTEYA DEMOKRATÎK

Rêbazên lêgerîna li heqîqetê yê zanistên civakî yê navenda wan Ewrûpa li gorî cewherê xwe hegemonîst in. Rêyên alternatîf ên heqîqetê bi du rêbazên bingehîn hema dîkin ku bê îmkân dîkin: Yekemîn, nêzîkatiya monîst (ferdparêz) gerdûnparêz e. Her tim heqîqetê dadixin 'yekê'. Duyemîn, modela li gorîxwebûnê ye. Dema ku dibêje her kesek li gorî xwe heqîqetê wî-wê heye, ya rastî hewl dide îfade bike heqîqeta xwe nîne. Ev tiştêkî wisa ye, mîna ku tu ji bo her tişt diguhere îddîa bike ku ti tişt naguhere. Eşkere ye ku herdu rêbaz jî di reduksiyonîzmê de dibin yek. Çi gerdûnparêziya 'yekperest', çî jî ligorîxwebûna 'tekîtiyê' heqîqetê dadixin tektiyê bi vî awayî jî herdu karektera xwe ya hegemonîk eşkere nîşan didin.

Bêguman li pişt van rêbazan şaristaniya yekdestdar heye. Bingehê vê mijarê diçe heta dema rahibên Sumeran xwedayê herî mezin 'En' ava kirin. Sedema mezinkirina 'En' ew e, hiyarerşî û yekdestdariya bajar-çîn-dewletê bilind dibe, lewma hewce dibînin ku wan rewya bikin, li ser zêhniyeta civakî serwer û hegemon (Ez difikirim ku serwer û hegemon ji heman kokê tî) bikin. Di felsefeya Yewnan de sedema pêşî, weke vedîtina herî mezin xweda timî ji heman çavkaniyê tê (Li gorî têgihiştina Arîsto û Eflatûn a xwedê). Di dînen yekxwedayî de şeweyê 'En' xwe pê nixumandî xwedayê aleman 'Allah' e. 'El' ji 'Allah' tê. Di bilindbûn û hilatina Romayê de weke 'Jupîter' derdikeve pêşîya me. Di her civakê de ku rejîmên xweda-qraltî û împaratorî tîne avakirin, ji bo wan li ser civakê rewya bikin, weke gelek çaran hatiye dîtin, serî li têgînên dînî yan jî mîtolojîk dane. Hema hema di her qraltî, împaratorî û rejîma despotîk de, bi têgînan mezinkirin û hewldaneke hegemondarî ya îdeolojîk tî dîtin. Ji ber ku hegemondariyeke bi vî rengî li ser zêhnan nebe, rejîmên behsa wan tîne kirin nikarin mayînde bibin.

Yekdestdariya kapîtalîst a Ewrûpayê (weke şeweyê û navenda hegemonîk a nû ya şaristaniyê) wexta ku di sedsala 16. de mezin dibû, eşkere haya xwe jê hebû ku hewldaneke bi heman rengî nebe wê

nikaribe serwer bibe. Di dîrokê de cara pêşî heta wê demê pere-sermaye (cotkarî, bazirganî û weke amûrê desthilatdariyê ji sermayeyê cudatir şêweyekî sermayeyê) ya xwe di çavî û telşên civakê de veşartibû weke hêza hegemonîk di nava civakê de û her diçe di çaviyan wê hemûyan de belav û mezin dibe.

Francis, Roger Bacon û Rene Descartes ên ji teolojiya koka xwe Xiristiyantiyê tên (ango bi koka xwe Sumer Rojhilata Navîn in) li rêbazên nû digerin û ev lêgerîna wan ji nêz ve têkiliya xwe bi derketina hegemondariya maddî re heye. 'Heqîqet' a bi pey wê ketine çî ji aliyê rêbazê ve, çî jî ji aliyê naverokê ve, bi vî cureyê nû yê sermayeyê re di mezinbûna hegemondariyê de hevpar e. Yekdestdariya kapîtalîst çiqasî hegemondariya xwe têkûz û qehîm dike, hegemondariya xwe ya îdeolojîk jî bi vê re di zikhev de têkûz û mayînde dike. Rêbaza nû, şoreşên zanist û felsefeyê bi tenê bi hêza veguherîner a şertên maddî dikare ravekirina xwe ya zanistî bike. Bêguman mirov her tiştî bi kapîtalîzmê ve girê bide wê mirov serkorî bike. Nêzîkatiyeke bi vî rengî ketina xefik û reduksiyonîzmeke seresere ye. Lê eger girîngiya têkiliya di navbera wan de were paşguhkirin lêkolînên heqîqetê seqet bimînin û wê di nava vegotinên metafizîk de qîmeta xwe nemîne.

Wexta ku mirov têgîna modernîteyê rave bike, li berçavgirtina vê rêbaz û pêkhatina heqîqetê têra xwe hewce dike û mirov dikare gelekî jê hîn bibe. Modernîteyên weke têgîn têne maneya 'serdemê' cûbicûr in; li gorî deman cuda dibin. Ji modernîteya Sumer heta bi modernîteya Romayê, heta der barê gelekî berê û paşê de jî têra xwe mînakên modernîteyê hene. Modernîteya Romayê demekê li tevahiya navendên şaristaniyan bi serbilindî dihat jiyîn, ma kes dikare vê înkâr bike? Sumerî û hê gelekî beriya wan modernîteya Mezopotamya Jor ji aliyê zeman û naverokê ve belkî mînakên herî bi heybet pêşkêş dikin û ma em bi vedîtîna arkeolojîk bi dilnizmî li van mînakan temaşe nakin û hîn nabin? Çanda maddî ya van modernîteyên xwedî naveroka şoreşî heta maneyê mirov nede wan ma dikare rave bike?

Anthony Giddens wexta cudahiya modernîteya kapîtalîst ji tevahiya modernîteyên din datîne holê, di ravekirina heqîqetê de hinekî alîkariyê dike. Eşkere ye ku mirov dikare vê rewşê Giddens fêhm bike, ji ber ku ew zarokê hegemondariya Ingilîz e. Ji bo her rewşenbîrê modern îddîakirina yekanetiya modernîteya wî, weke îbadet û deyndariya wî ya li hemberî welatê wî û dewleta wî ya netewe ye (xwedaperestiya nû). Modernîteya kapîtalîst li ser sêlingan dide rûşkandin û mirov ji vê jî dikare hîn bibe. Ya rastî, modernîteyê weke kategoriyeke jor ji kapîtalîzmê vediqetîne. Wexta vê dike, helwesta dibe xwediyê wê, êşkere ye ku zêhniyeta 'yekdestdar' a li ser rêbaza zanistê serdest e. Naxwaze şens bide bi tîpeke din a modernîteyê. Eger modernîte bibe wê tek be; di heman demê de du cure modernîte nabe! Ev xusûs bi rast, çep û navîn zêhniyeteke hevpar e, li ser tevahî ekolên zanista civakî serdest e. Di serî de K. Marks rewşenbîrên çepgir hemû, ji tektiya modernîteyê, cureyê wê yê Ewrûpayê şik û guman nedibir. Beşên rewşenbîran ên rastgir û navîn, û rewşenbîrên lîberalan jî bi xwe bawerbûn ku gotina dawî ya rastiyê ne (Îslama Serdema Navîn jî gotina 'pêxemberê dawî' bi kar anî û ev jî gelekî dişibe vegotina wê!). Lê vegotinên cuda yên di vegotina postmodern de xwe nû nîşan didin.

Bêguman rexnekirina modernîteyê ya Nietzsche girîng e. Rexnekirina modernîteyê ya dînî bi tenê di çarçoveya modernîteya wan de (serdema kevin a li dawîya serdema nû mayî) maneyek xwe heye. Îdeaya Michel Foucault a dibêje, modernîte bi mirina mirov bi encam bû girîng e, lê kêma e. Sosyalîzma pêkhatî jî tevî hemû îdeayên xwe yên cuda, ne teorîk ne jî pratîk ti carî nekarî bibe modernîteyeke cuda û ev weke pirsgirêk jî nejiya. Derdorên fermî yên sosyalîzma pêkhatî timûtim

îdea dikirin ku bûne medeniyet, ya rastî, mebesta wan ji vê pêşdeçûn û di her qadê de pêşbaziya bi kapîtalîzmê re bû. Fikirîne ji qalibên bingehîn ên modernîteya kapîtalîst û spartekên wê (îndustriyalîzm, dewleta netewe, li şûna kapîtalîzma taybet kapîtalîzma dewletê), ji kapîtalîzmê zêdetir nêzîk in, û ketina pêşiyê ji xwe re weke wezîfe qebûl kirine. Di serî de ezmûnên Rûsya û Çînê ezmûnên sosyalîzma pêkhatî dereng neman ispatkirin ku ji modernîteya kapîtalîst re bûne xwîneke teze. Bi tevahî tevgerên rizgariya neteweyî armanca wan a bi tenê demek berî demekê xwe gihandina modernîteya serdest a asta herî jor a serketinê bû û bi vî awayî wê jiyana şadî û bexteweriyê bi cih bianîna. Bi vî awayî hatibû hûnandin û pratîk jî bi vî rengî bû. Ji vê pîrr kêma guman dihat kirin.

Ya rastî, wexta weke modernîteya serdest a çarsed salên dawî şêwe û naveroka wê were rexnekirin, bi tenê wê neyê fêhmkirin ku şeweyê herî dawî yê serdemên şaristaniyên (modernîteyên) pênc hezar salî ye; herweha wê dîtîna û analîzkirina wê zehmet nebe ku mîna neynûk û goşt hewcedarî hev in, û ji xelekên cuda yên zincîrwarî pêk tên.

Çi di vê cildê de çi jî di du cildên berî ve de ya min hewl da bikim, hilweşandina zêhniyeta vê modernîteya gerdûnî ya tekperest e. Ez wexta ku hilweşandin dibêjim, min timî anî ziman û hewl da piştrast bikim ku alternatîf jî timî bi modernîteya serdest re her hebû, tevî hemû hewldanên sergirtin û tepisandinanê weke serê din ê diyalektîkê bi tevahî şêwe û naveroka xwe hebûna xwe dewam kir. Şaristaniya demokratîk weke nav belkî kêma be; dibe ku hewcedarî bi gelek rexneyan hebe. Lê ti car dil û zêhnê min razî nebû ku ez çî wesfê civakê yê civaka dîrokî (nêzîkatiya Fernand Braudel der barê mijarê de cesaret dida mirov) çî jî ji civaka klan heta bi komên eşîr, qebîle, qewm, gund, cemaetên dînî û hwd. tevgerên di dîrokê de tijî ne, bi heman nêzîkatiyên şaristaniyê (bajar-dewlet-çîn) bi gotinên sivik weke 'barbar' an jî 'paşverûtiya dînî' bi nav bikim. Piştî ku ez baş lê hayil bûm ku diyalektîk timî weke qutbên hevdu tine dikin naxebite, çawa ku di pêkhatina gerdûnî ya giştî de tê dîtîna, pîrr zehmet nebû ku ez bibînim di pêşketina diyalektîkî ya civaka dîrokî de ku tine nake (car caran dibe, lê dewamî nabe), şaristanî tekperest ne, pêvajoyeke dualî ye. Ji vir û pêve, herçiqasî di şert û mercên zor de be û ez bê amadekarîbim jî di van cildan de hewl didim weke ceribandinekê bînim ziman û pêşkêş bikim. Ya min matmayî dihêle û min hêrs dike ew e, tevî ewqas gurçûpêçî û amadekarî, zanyarên civakî yê navenda wan Ewrûpa çima hewl nadin vê dualîteya şaristaniyê weke du modernîteyên cuda sîstematîze nakin.

Em careke din li sê hêmanên bingehîn ên Anthony Giddens weke modernîte kiriye têgîn vegehin û em binêrin ka çî maneyê îfade dikin û em hewl bidin bersivên qutba dijber ên têgîna modernîteya demokratîk analîz bikin.

A- Jihevkirina Kapîtalîzm û Modernîteyê

Li gorî Anthony Giddens (Bêguman zanyarên civakî yê navenda wan Ewrûpa pîrraniya wan di vê mijarê de hemfikir in) kapîtalîzm di dîrokê de cara pêşî li Ewrûpayê derketiye holê. Di ti dem û mekanê dîrokê de mîna wê nehatiye dîtîna. Kapîtalîzma behsa wê tê kirin di sedsala 16. de kapîtalîzma weke navenda hêza hegemonîk a dinyayê li Amsterdam-Hollanda, London-Ingilistanê mezin bûye. Amsterdam û London bi rastî ji vê sedsalê û pêve hegemondariya navendî ya şaristaniya klasîk dewr girtine û di vê de jî para rastiye heye. Ev dewrgirtina hegemonîk çawa pêk hatiye, belkî jî dîroka dinyayê bi tenê der barê vê demê de xwedî lîteratura herî berfireh e. Ji lewra ne îmkana dubarekirina

vê heye, ne jî hewce dike; ez bi tenê qîma xwe bi bîr xistinê tînim. Hinekî jî min di cildên din de anîbû ziman. Aliyên vê terîfê yên kêr û şaş girîng in.

- a- Îdeaya der barê tektiya kapîtalîzmê de rast nîne. Min bi awayekî berfireh diyarkiribû ku yekdestdariya sermayeyê ya pêşî (kapîtal) li perestgeha rahiban a Sumeran (Zîggûrat belkî banke û fabrîkeya pêşî ye) pêk hat. Bi vê ve girêdayî, em bi hêsanî dikarin bibêjin, sêberiya bajar-çîn-dewlet weke yekdestdariya hegemonîk şêwegirtina xwe deyndarê Sumeran in. Nexasim Andre Gunder Frank û koma hevalan a nêzî van fikran, piştî ku ez fikrên wan ên der barê sîstema dinya û şaristaniya navendî de hîn bûm, îqna bûna min a di fikrê min de bi hêztir bû. Herweha ez bi israr vê dibêjim: yekdestdariya desthilatdariyê jî şêweyekî cuda ye yekdestdariya sermayê ye. Min destnîşankir ku girîng e, mirov serwext bibe yek ji çar cureyên danehevê ye. Di cotkariya berhemdariya xwe zêdebûyî de yekdestdariya pêşî hatiye damezrandin. Ji ber ku herêma bazirganiyê ferz dike, yekdestdariya bazirganiyê jî îmkane pêşketinê dîtine. Herweha li ser zaneatkariya bajar-perestgehê yekdestdariya pêşî ya îndustriyê pêk tê. Rêveberiya bajêr jî erk û wezîfeya eskerî û îdarî girtibû ser xwe, lê di nav sisîyên pêşiyê yên hişk hevkar de yekdestdarê desthilatdariya herî bi hêz bû. Ji ber ku rêjeya hêzan diguhere û cuda ye, ev yek têkiliya hegemonîk ferz dike. Di destpêkê de hegemondariya ragihan bi hêz e, lê paşê wê ev rewş bi dor biguhere. Bi kurtî hem yekdestdarî, hem jî karakterê hegemonîk hê di qonaxa damezrandinê de heye. Min di cildên berê de hewl dabû bi xelekên seresere pêşdeçûna wê ya dîrokî pêşkêş bikim. Herweha tespîteke din a girîng min der barê yekdestdariyên şaristaniyê de kiribû wisa bû: di nava xwe de çiqasî şer bikin jî li dijî derve (hêzên şaristaniya demokratîk) bi hev re û weke dîrokî jî xisletên xwe yên mîna xelekên zincîrê tevdigerin hene. Ti şaristanî bêyî mîrateya şaristaniya din nebe nikaribû derkeve holê. Ez behsa sîstema şaristaniya navendî dikim, naxwe ez behsa Çîn û Înqayan nakim.

Min hewl dabû ez dûvdirêj çîroka pêkhatina xeleka şaristaniya Ewrûpayê pêşkêş bikim. Min têkiliya wê bi şaristaniya Rojhilat re heta bi neolîtîkê re, rola veguhestinê ya Venedîkê ya ji sêsed salî zêdetir bi girîngî diyarkiribû. Hêmana herî girîng a der barê îdeaya tektiya şaristaniya Ewrûpaya piştî sedsala 16. de were kirin wesfê wê ye zêdetir pêşketî pere-sermaye ye. Bêguman yekdestdariya pere-sermayeyê yekemîn yekdestdariya xwe ya hegemonîk ji vê sedsalê û pêve karîbû li Ewrûpayê damezrîne. Di vê çarçoveyê de mirov dikare behsa tektiya wê û bê hemtabûna wê bike. Lê eşkere ye ku mumkîn nîne, mirov Ewrûpayê weke welatê esasî ye pere-sermayeyê û dîroka wan jî weke vê demê destnîşan bike. Alavan mîna pereyan ên pêşî gelekî beriya şaristaniyê ne. Pisporên der barê mijara serdema destpêkê de lêkolîn kirine, hemfikirin ku obsîdyen û maddeyên mîna wan bi rola pereyê pêşî rabûne. Gelek maddeyên bi nirx û qîmet di civakên komin ên pêşî de bi heman rolê radibin. Pereyê pêşî li rojhilatê Ege'yê di sedsala 7. B.Z. de Qraltiya Lîdyayê ya hatiye avakirin weke pereyên zêr ên Kreuzus hatine çapkirin û bawer dikim ku kesên bi mijarê re têkildar ên nizanin nînin. Ji bo daneheva pere-sermayeyê jî mirov dikare heman xusûsan diyar bikim. Komkirin û danehev rêûresmeke gelekî kevn e. Alav û madenên bi nirx di vê çarçoveyê de tevahiya dîrokê hatine komkirin. Belgeyên arkeolojîk di vê mijarê de têra xwe mînan dide. Gotina 'mîna Qarûn dewlemend e' vê rastiyê tîne ziman. Bi karanîna pere-sermayeyê bi armanca karê, ti tişt bi qasî Karûmên Asûr (maneyek wê ya yekbûyî mîna pere, bazirganî, bazar û kewara berheman heye) bi awayekî orjîn û balkêş nikarin rave bikin. Berî Venedîk, Amsterdam û Londonê bi hezarê salan bi hezaran bajarên Rojhilat hene ji pere-sermayeyê re kon vedane.

Tektiya Ewrûpayê di warê pere-sermayeyê de ew e, pêşde diçe û cara pêşî hegemonîdariya xwe ava dike. Karl Marks, bi vî awayî pêşdeçûna sermayeyê û bi vî cureyî damezrandina hegemonîdariya wê û mohra xwe li modernîteyê dide, erênî dibîne û bi şeweyê roleke pêşdebir dinirxîne. I. Wallerstein, vê hegemonîdariyê dişibîne şêrê ji qefesê derketiye û xwe hewce his dike ku rola wê ya erênî bi girîngî destnîşan bike. Heta wexta sedemên derketina holê bi qelsketina dêr û qraltiyê û li Rojhilat bi dagirkeriya Moxolan ve girê dide, hema hema mîna li xwe mikur tê (berê) ku bi pirsên mezin ên îşaretê re rûbirû ye. Di encamê de tê wê nuqteyê ku ji bo dîrokê alternatîfeke hîç baş nebûye. Ev der ne cih e ku mirov bîlanço ya xeternak a serweriya çarsed salî ya pere-sermayeyê dubare bike. Bi tenê hejmara mirovên di şeran de mirin û birîndar bûn, hejmar û dema şeran, encamên hilweşîner ên pêxîrtengiya ekonomîk, rêjeyên bêkarî û xizaniyê, hê girîntir mirov wexta felaketên ekolojîk para wê binivîsîne, wê zehmet nebe ku mirov texmîn bike, em bi hegemonîdariyê çawa û bi çî rengî rûbirû ne.

- b-** Îdeaya kêr û şaş jî tekniya modernîteyê ya xwe dispêre kapîtalîzmê ye. Ev îdeaya zanista civakî ya navend Ewrûpa gelekî berfireh û dorgirtî ye. Hebûna xwe weke sîstema dinyayê û şamilbûna xwe weke 'dawiya dîrokê', 'gotina dawî' ya heqîqetê ebedî dike û di vî warî de ji serdemên berê kêr namîne. Heta bi îdeaya zanistiyê hê bêtir bi misogeriya radibe. Hegemonîdariya îdolojîk a lîberalîzmê bi hevgerîna yekdestdariyên medyayê hewl didin vê îdeayê weke heqîqeta tevahiya mirovatiyê bidin qebûlkirin û ji bo vê jî mîna serdemekê (serdema înfomatîk, medya) di nava serdemekê de pêk bînin bi awayekî awarte hewl didin. Rastiya weke naverok û şeweyê bi girîngî hewl dide di nava şaxên wê yên dîrokî de pêşkêş bike, lê ji avakirina futurolojîyê (zanista paşerojê) ji rabihurî û îro qut jî paşve namîne. Bi awayekî çavsorane 'nihaperest e'. Slogana "Niha bijî wekî din tewş e" weke baweriya bingeşîn bi kar tîne. Neolîberalîzma bi têgihîştina ji tevahiya qalibên fikr û îdeolojiyên berê û nû pevkirî pêkaniye, weke xirabê xiraban mîna hewayê dawî ya Romayê bi bîr dixîne. Sê 'S' –spor, seks û sinaet-, di dema xwe ya herî zêde îdeolojîkbûnê de ne. Bi tevahî gihiştine asteke dînî. Di roja me ya îro de ji şahiyêke futbolê ya li stadyûmekê afyonker peyda kirina dînekî din zehmet e. Di îndustriya huner de jî bûyerên bi heman rengî hene. Xerîzeyêke xwezayî ya mîna têkiliya cinsî gelekî normal jî veguherandine îndustriya seksê. Bandora afyonker a seksê jî herî kêr bi qasî ya spor û hunerê kirine dînî. Mirov ji van sê 'S'yan re bibêje şahiyên dînî yên modernîteyê belkî jî hê di cih de ye. Li ser navê dîn, dîndartiya radîkal jî meyleke modernîteyê ye. Herçiqasî xwe weke antî-modern nîşan bide jî ev welê ye.

Wexta ku mirov hûrûkûr binêre wê bibîne ku modernîteya bi mohra kapîtalîzmê cureyê herî bi xwe ne bawer e. Ev çend hewcedariya wê bi pevekîrîna vê rastiya wê piştrast dike. Postmodernîzm herçiqasî weke berhemê vê bi xwe bawer nebûnê derket holê jî nikarîbû bibe alternatîfê modernîteyê. Ji rewşenbîrên ji modernîteyê zivêr bûbûn dixwest bi tenê pencereyekê veke. Bi şewazê xwe yê jiyane heta bi qirika xwe di modernîteya kapîtalîst de noq bûye. Mirov mînakê vê ya tîpîk dikare li cem fîlozof Adorno bibîne. Adorno wexta dibêje "Jiyana çewt rast nayê jiyîn" modernîteyê bi hindikî û rindikî rave dike. Lê di warê pêşkêşkirina alternatîf de tine bû. Ji ber vê yekê ciwanên şoreşger gelekî jê ne razîbûn. Ya rastî, neolîberalîzmê dixwest ji bo modernîteya cîla wê hatibû xwarê bibe cîlayêke nû. Lê çiqasî lê zêde bike û nû bike jî rizgarkirina sîstemê û sergirtina nakokiyên serdema yekdestdariya fîransê ya global hêsan nîne.

Andre Gunder Frank di pêvajoya pênc hezar salî ya şaristaniyê de wexta cih û girîngiya şaristaniya Ewrûpayê diyar dike gelekî nêzî rastiya bûye. Lê çawa ku ew bi xwe jî kêmasiyê his dike, ji bilî çend

gotinên giştî, nikare çareserî yan jî alternatîfê pêşkêş bike. Ya rastî, hêviya xwe heye. Di nava şaristaniya klasîk de formula 'di nava cudatiyan de yekîtî' tevî ku rast e, zêde formuleke giştîkirî ye. Bi ti awayî rave nake ku wê çawa bi cih bê anîn. Şaşiya wî jî ew e, hêviya xwe heye, di nava sîstemê de jiyanên modern (di teorî û pratîkê de) ên cuda û baş pêkan bin. I. Wallerstein di vê mijarê de erênî û radîkal e; ji çareserîya di nava sîstemê de hîç bawer nake. Bêyî ku zivêr bibe, dubare tîne ziman sedema pêxîrtengiyê ji avabûn û sîstemê ye, û bi awayekî gelekî mafdar pêşniyar dike ku divê mirov bi çar destan xwedî li wezîfeyên entelektuelî, exlaqî û polîtîkî derkevin. Kêmasiya wî ew e, nikare bersîveke berfireh bide pîrsa kîjan sîstem. Di vî warî de bi awayekî jidil xwe rexne jî dike û weha dibêje, "Me hemûyan li perestgeha pîroz a bûrjûvaziyê ji heman şerbetê vexwar." Herweha ji ber van sedeman tîrsa xwe (bi awayekî mecazî) ji xezeba xwedayan a bi serê mirovan de bînin îfade dike. Balê dikişîne ser sermayeya entelektuel û destnîşan dike ku çiqasî bi modernîteya kapîtalîst ve girêdayî ye, û bi awayekî radîkal qutbûna wê ji modernîteya kapîtalîst bi gotina gelekî zehmet tîne ziman. Di vî warî de gelek gotinên mirov ji wan ders bigire vedibêje.

Mirov dikare rewşa min jî bi gotina "Reva ji ruhstîn feydeya xwe nîne" fêhm bike. Ez ji 'modernîteya kapîtalîst' direvîyam. Lê vê têrê nedikir ji bo ez karibim ji destê wê xilas bibim. Ji lewra li şûna ez di nav destê wê de bimirim, min hê bi cesaret û helwesteke rast dît ku ez xwe li pêkanîna alternatîfê wê rakişînim û biceribînim. Bi vî awayî, min weke Nietzsche bi tenê ne qîma xwe bi gotinê anî, ne jî weke Michel Foucault bi tenê bi îlankirina mirina xwe (weke mirovatî) razî bûm, ne jî weke Adorno bûm çarenûsperest û xeyidîm û min negot "Li çareya (eniya) mirov çi nivîsîbe mirov ê bibîne", ne jî mîna Andre Gunder Frank min xwe neavêt bextê slogana 'di nava cudatiyan de yekîtî' û min qîma xwe pê neanî. Heta weke I. Wallerstein min bawer nekir ku sêberîya wezîfeyan a entelektuel, exlaqî (etîk) û polîtîk têrê dike. Bêguman ji bo vê ceribandîne, min ji van mirovên fazîlet û fikrê gelekî cesaret û alîkarî girtiye. Lê ji bo min gotina diyarker û ya nayê guftûgokirin ew e, "Jiyana çewt, rast nayê jiyîn". Ji ber ku li gorî vê gotinê û hevokê ti jiyana min çênebû. Ez gelekî beziyam, lê ji bo ez jiyana modern a kapîtalîst zevt bikim ne hêza min û ne jî bawerîya min têrê kir. Ji vê jî wêdetir a kezeba mirov dişewitand mirovê li cem min serî hildabû digot "Me nefiroşe, tu li çi digere di xwe de bibîne." Ez serhildanên xwe dinivîsim.

Mirov dikarin bipirsin, hêzên modernîteyê û sêlingên wê yên ji nîzamên Nemrûd û Firewnan mîlyonan car zêdetir xwe bi hêz kirine, pênc hezar sal in ku ti zêhn û ruh nehiştine reh û şaxên xwe bernedabin nava wan, di çarsed salên dawî de jî, ji hundir heta derve, ji hewa hawîrdorê heta bi binê erdê ti devereke civakê nehiştiye ku destê xwe neavêtibê, ti nirxekî wê nehiştiye ku nekiribe meta, nefirotibê û nekirîbe, ma hêzeke welê tu çi dikarî pê bike? Bi vî awayî pîrskirin bêguman şaş e. Ji ber ku ez bi şêwazê modernîte dixwaze dipirsim. Armanca min ew e, ez ji her tiştê rê li hûnandina vê pîrsê û yên pişt wê vedikin bidim nîşan ku ti qîmeta wan nîne (bi maneya erênî).

Ez modernîteya demokratîk ne keşif dikim, ne jî îcad dikim. Di warê ji nû ve avakirinê de herçiqasî gotinên min ên ez bibêjim hebin jî zêde girîngiyê pê nadim. Ya rastî, xusûsa girîng tiştêkî din e, ew jî ev e: Modernîteya Demokratîk weke dualî ji dema şaristaniya fermî pêk hatiye her heye. Li mekanê pêkhatî û her demê heye. Ya ez hewl didim bikim ew e, bi hişkeberî be jî ev şêweyê şaristaniyê (şaristaniya demokratîk a ne fermî; nav jî gelekî girîng nîne) yê li her mekan û zemanê şaristaniya fermî hebû nirxa heq dike bidimê û hêmanên wê yên sereke bi awayekî balkêş rave bikim. Herweha hewl didim, der barê şêweyê wê yê bingehîn ê zêhniyetê, avahiyên wê û civaka wê ya dijî de terîfan bikim.

Şaristaniya (modernîteyên cuda yên serdeman) tê îdeakirin ku tek e, li her devera destê wê pê bûye û dewra wê ya di her zemanî de derbasbûye, li gorî diyalektîkê diyarkirina dijberê wê xusûsek e ku çima neyê fêhmkirin. Berevajî ya nayê fêhmkirin ew e, rêbaza diyalektîkê ev dijbertiya herî xwezayî çima tevahiya dîroka şaristaniyê bi awayekî sistematîk îfade nekiriye, ne aniye ziman. Wexta ku ji Sumer heta bi Misr û Harappayê, ji Çîn û Hindê heta bi Romayê ewqas şaristanî pêk dihatin ên dihatin tengavkirin, kolekirin; ji Sahraya Mezin ber bi çolên Asyayê, ji Sibîryayê ber bi Erebiştanê ve bê hejmar qebîle, eşîr û cemaetên dînî yên mîna lehiyan herikîn ma wê qet avabûneke wan dijber a fikrê, civakî û nerazîbûna wan nebe? Ma mumkîne ku ev nehatibe fikirîn? Komên gund û cotkariyê yên bi deh hezaran sal tevahiya şaristaniyan xwedîkirin, ma dibe ku ti deng, nerazîbûn û avahiyeke wan a dijber nebe? Ma ev xusûseke welê ye, aqil û însaf qebûl bike? Bajarên bi hezar salan e ku ava kirine, wexta ji aliyê serwerên wan ve her cure zordestî û mêtinkarî were kirin, gelên kedkar wê bê deng bibin û ji bo rewşa ketinê malavahiya wan bikin? Ma ev gengaz û mumkîn e?

Mirov dikare der barê bi hezaran qad û demê de bi hezaran pirsan bike. Bersivên wan jî hene. Ya tineye, çima sistematîkeke şaristaniyê (avakirina fikrê, teorî) ya ji van bersivan hûnandî pêk nehatiye. Avahiyeke dijber jî (helwesta civaka exlaqî û polîtîk) hene. Ya tineye, eleqeya ji hezaran despot, împarator û yekdestdarên sermaye û desthilatdariyê re tê nîşandan, çima ji rewşa herî bingehîn a xwezayê, rewş û pêşketina civaka exlaqî û polîtîk re nayê nîşandan.

Şaristaniya Îslamê ya em baş nas dikin, der barê tevahiya xelîfe, siltan, emîr, şêx, şehînşah û fermandarên wê de agahî kitebiket têne dayîn, dikin çîrok û têne gotin, lê mezheb û terîqetên bawermend û mumînên li sê parzemînan belavbûyî, bawerî, hesret û berxwedanên wan bi awayekî heq kirine yan wê hîç di dîrokê de cih negirin an jî bi awayekî berevajîkirî wan bikin çîrok û bibêjin. Eşkere ye ku li vir şerekî navxweyî yê şaristaniyê û dualîbûnek heye. Lê li vir aliyek bi awayekî bê sînor pesnê wî tê dayîn û mezinkirin, dijber jî xistine bin erdê. Ez di jiyana xwe de bi xwe jî şahidim, min li cem Kurdên Elewî, Kurdên Sunnî û Kurdên Êzîdî jî dît. Ez eşkere bibêjim, min şaristaniya li cem Kurdên Elewî û Êzîdî dît ku ji hezarê salan ve tê, min ji şaristaniya dijber gelekî zêdetir exlaqî û polîtîk dît. Li beramberî vê, vegotinên şaristaniya klasîk der barê Elewî û Êzîdîyan de yên mirov nikare bigire devê xwe tijî ne. Bêguman li vir mebesta min kedkarên Sunnî, çandên qebîle û eşîran nînin. Mînakên vê jî mirov dikare li her zeman û mekanî nîşan bide. Bawer dikim ewqas ji bo armanca me diyar bike têrê dike.

Ez divê diyar bikim ku zelalkirina xusûsa der barê modernîteyê de jî girîng e. Têgîna modernîteya kapîtalîst bi awayekî rast nîne. Divê hay jê hebe ku ez vê têgînê bi şert bi kar tînim. Çawa ku têgîna civaka kapîtalîst bi tehlûke ye, rîska xwe heye ser rastiyeke bigire û bi guman e, belkî jî ji bo têgîna modernîteya kapîtalîst mirov zêdetir dibe xwedî fikarên bi heman rengî û divê mirov bi tevdir nêzik bibe. Modernîte bi maneyeke giştî navê şewazê jiyana serdemekê ye. Bi tevahî hêmanên teknîk, zanist, huner, siyaset û modayê yên weke çanda maddî û manewî mohra xwe li demekê xistine digire nava xwe. Di vê çarçoveyê de mirov modernîteyê bike malê kapîtalîzmê wê bibe şaşiyekê mezin. Heta bi gelek hêmanên xwe bi giranî li dijî kapîtalîzma yekdestdar e. Çawa ku şewazê jiyana bingehînê xwezaya civakî weke civaka exlaqî û polîtîk bi giştî li dijî şaristaniyê, bi taybet jî li dijî şaristaniya kapîtalîst e, modernîte jî xwedî helwesteke bi heman rengî ye. Civaka modern civaka kapîtalîst nîne. Hingê min têgîna modernîteya kapîtalîst çima bi kar anî? Ji ber ku yekdestdariya kapîtalîst tevî hevgeriyên xwe yên hegemonîk bi qasî civakê dixwazin mohra xwe li şewazê jiyana demê yê weke modernîte tê qebûlkirin jî bixin. Bi hevgeriyên xwe yên îdeolojîk, polîtîk-eskerî mîna afirîner û pêkhênerê jiyana serdemê be, bi awayekî gelekî sistematîk hewl dide. Hewldana xwe bi perwerde,

qışle, perestgehên îbadetê û amûrên medyayê pêk tîne. Zêhniyeteke welê serwer diafirîne, yên wî nînin mîna yên wî bin nîşan dide. Eger ji vî alî ve di hewldanên xwe de bi serketibe, ev tê wê maneyê ku di mohrdanîna xwe ya li civak û modernîteyê de bi serketiye.

Antony Giddens wexta kapîtalîzmê weke lingê herî girîng ê modernîteyê dihesibîne, belkî jî haya wî ji wî nîne ku ketiye nakokiyeke daulî. Pirsê divê were kirin ev e, kîjan ji kîjanê çêbûye yan jî kîjan kîjanê diyar dike. Nabe ku mirov bifikire kapîtalîzmê ji modernîteyê çêbûye; weke serdema xweser a xwezaya civakî pêk tê. Lê weke bajar-çîn-dewlet piştî ku yekdestdariyên zordestî û mêtinkariyê pêk tînin, dixwazin mohra xwe li şêwazê jiyana demê bixin û bikin malê xwe. Divê mirov qebûl bike ku di rewşeke welê de bi giranî bi serketine. Ya heta îro hatî û her hebû, serketina propagandayê ye. Serdemeke evçend mezin kirine malê heramzadeyan. Ji lewra wexta em têgîna modernîteya kapîtalîst bi kar bînin divê ev şertê me hertim li ber çav were girtin û fikara me ya di vî warê de neyê ji bîrkirin. Lê xwezaya civakî ti carî bi temamî kapîtalîzmê an jî rengê yekdestdariyê din, şêwazê hebûna wê weke nasnameya xwe qebûl nake. Xwezayê civakî weke ku xwe bi xwe ne, bi awayekî teorîk nikarin veguherin şebekeyeke yekdestdarî, mêtinkarî û zordestiyê. Çawa ku me ispat kir ku kapîtalîzma saf nabe, bi heman awayî pêkhatina şaristaniya saf jî mumkîn nîne. Yê dibêjin mumkîn e, divê mirov ji wan bipirse: Sêberiya bajar-çîn-dewlet, bêyî civakeke bibe mêtîngeh û meşandin, bi tenê wê çawa ew bi xwe bibin ew? Bi herî kêmanî wê jiyana xwe ya maddî çawa dewma bikin? Lê ev sêber mohra xwe li xwezaya civakî ya demê dixin û dikarin îstîsmar bikin. Dema ku mijar bibe Ewrûpa, me nikarin Ronas, Reform û Rohnîbûnê bikin malê kapîtalîzmê. Afirînerên wan ti carî pere-sermayedar û desthilatdarî nebûn; lê bi hêza pere û desthilatdariyê her tim hewl dane mohra xwe lê bidin. Ji ber ku baş dizanin ku di vî hewldana xwe de bi ser bikevin wê zêdetir bibin xwediyê pereyan û desthilatdariyê.

Weke dijber, civaka hedefa pere-sermaye û desthilatdariyane jî dikare mohra xwe li şêwazê jiyana serdemê bixe. Ev jî gelek rê û mînakên xwe hene. Xwezaya civakî bi xwe jî bi awayekî bingeşîn meyldarî vê yekê ye. Civak bi giranî antî-kapîtalîst e. Ji ber ku tehekum û mêtinkariya yekdestdariya sermayeyê rojane dibîne. Ciwan, jin, bêkar, gelên mêtîngeh, gelek cemaetên dînî, her koma bi keda xwe debara xwe dike, girseya bingeşîn a civaka dîrokî (demos) ew beş in ku rengê esasî yê modernîte û şêwazê jiyana serdemê didinê. Em ji tevahiya van beşan re ji bo hêsanî be em dibêjin gel (demos). Beşên em behsa wan dikin wexta ku xwe bi xwe rêve bibin em ji vî re demokrasî dibêjin. Têgînên civaka demokratîk û modernîteya demokratîk, tevî ku têgînên polîtîkî jî lê ji ber qad û beşên civakê yê girseya bingeşîn digirin nava xwe û pêk tînin, têgînên nêzî rastî û cewherê mijarê ne. Ji ber vî yekê misêwa bi karanîna min a van têgînan divê xweşbînî û serwextî were qebûl kirin. Ez wexta dibêjim alternatîfa modernîteya demokratîk mebesta min ev rastî ye. Ji lewra şêwazê modernîteyê yê tekperest ê A. Giddens, hem jî têgîna modernîteyê ya bi mohra kapîtalîzmê, têgînên gelekî nediyar û xwedî potansiyela şaşiyên xwe zêde ne.

Ya rengê modernîteyekê diyar dike, îdeayên qutbên dijber, avahiyên wan, asta têkoşîn û serketina wan e. Bi tevahî mirov bibêje kapîtalîst an jî demokratîk e, reduksiyonîzmeke seresere û çavkorî ye. Jixwe wexta mijar civak be, divê mirov gotina 'bi tevahî' pîrr bi baldarî bi kar bîne. Ji ber ku xwezaya civakî tevlihev e, ti carî 'bi tevahî' nikare bibe berdêla tiştekî û rengekî. Divê mirov ji bîr neke ku nakokî cudatiyê dixwaze. Cudatî jî maneya jiyanê ye. Nakokî, ango kêliya cudatî rawest e, jiyan jî qediyaye. Mirin bi xwe jî ji bilî piştrastkirina jiyanê maneyeke din îfade nake. Ya hîç mirina xwe nîne, mînak mehkûmê jiyanê bêsêrûbinî, hûn difikrin çiqasî tiştekî xeternak e? Ya rastî, jiyanê bi vî rengî bûbûya êşkenceyê gelekî mezin. Timî li weke xwe gerîne, eger armanca xwe ya pelixandina

dijberê xwe nebe, dibe înkarkirina jiyane. Faşizm ew e, modernîteya kapîtalîst ji bilî modeyê (Mînak mode, li beramberî êşkenceya wekhevîbûnê kapîtalîzm ji bo dijberiya xwe ya jiyane veşêre cureyekî hunerê yê xapandinê ye ku vedîtiye) hewl dide bi tevahî cudahiyan civakî tesfiye bike û her tiştî bixe yek rengî, ev hewldana wan mînakeke din e ku dijberiya wan a bi jiyane re piştrast dike.

Weke encam, wexta ku em têngîna modernîteyê weke têngîneke nediyar û şîlo bi wesif dikin, destnîşankirinên dem û muhteviyatê girîng e. Tekkirin rê li şaşiyên mezin vedike. Serdemtiya şaristaniyê weke rojanetiya wê tê terîfkirin û têkilîdanîna wê ya civakî hîlbijartinên baldarî divê. Di vî alî de şaşî û kêmasiyên mezin ên zanistên civakî bala mirov dikişînin. Em vê bi tenê dikarin bi hêza zext û pere ya yekdestdariyên sermaye û desthilatdariyê rave bikin. Çawa ku zanist desthilatdariyê, desthilatdarî jî sermayeyê çêdike, berevajiyê wê jî rast e. Tevî vê yekê, xwezaya civakî weke girseya xwe ya bingeîn di serdema hegemonîk a kapîtalîst de demokratîk e. Ji lewra weke şewazê jiyane yê serdemê, mirov nikare bifikire ku modernîte demokratîk nabe. Demokratîktiya modernîteyê weke hecmê civakî ji modernîteya kapîtalîstî û hevkarên wê qatbiqat serdest e. Bi tenê ya em hewcedarê wê ne, divê em zanibin rast bifikirin.

B- Şaxê Modernîteyê Îndustriyalîzm û Modernîteya Demokratîk

Serdema me ango şewazê modern ê jiyana me bi rêjeyeke mislê wê nehatiye dîtin hewcedarê îndustriyê bûye û ev jî rastiyeke e. Şoreşa îndustriyê ya sedsala 19. piştî şoreşa cotkariyê duyemîn şoreşa mezin a civakî ye, û kes nikare vê jî înkare bike. Çawa ku di daneheva sermayeyê de jî hat dîtin, îdeaya îndustrî bêhemtariyê modernîteya me ye, îdeayeke nepixandî ye. Belkî di asta sedsala 19. de nebe, lê bi giştî di xwezaya civakî de û bi taybetî jî di civaka cotkariyê ya neolîtîk û civakên demên şaristaniyan de gelek pêngavên îndustriyê hatine avêtin. Bi tevahî pêşketinên teknîkî bi awayekî gavavêtinên îndustriyê tene hesabandin û lewma jî ev gavavêtin pêşketinên dewamî ne. Di demên pêngavan de ya diqewime ji aliyê naverokê ve ji qonaxekê derbasbûna qonaxekê îfade dikin. Îndustriyên pêşî yên kûzik û dizîkan, destar, dezgehên tevnê, tekerik, alet, çakûç-sindan, bivir, kêr, şûr, aş, papîrûs, kaxiz, cûrbicûr aletên madenî û hwd. bi hezaran vedîtinên îndustriyê mirov dikare bijimêre. Lê nayê guftûgokirin ku şoreşa herî mezin a îndustriyê di serê sedsala 19. de bi pêşengiya Îngilistanê pêngaveke mezin kiriye. Ev, herçiqasî cudahiyeke girîng a modernîteyê be tektiya wê misoger nake, bi tenê cudahiya wê datîne holê.

Ji îndustriyê derbasbûna îndustriyalîzmê rewşeke hê cuda ye. Îndustriyalîzm îdeolojîkbûna îndustriyê îfade dike. Îndustrîvanî li dijî gund û cotkariyê pêşket, herweha zenaetkariya ji rêûresmê ya bajêr girt hemberî xwe û di pêşketina wê ya ber bi roja me ya îro de pêşî felaketên ekolojîk di koka tevahiya nexweşiyên modernîteyê de heyê. Bêguman îndustrîvanî îdeolojiya yekdestdariyên sermayeyê ye. Di dawiya sedsala 18. de li ber destê wan mîqdar sermaye û pereyan gelekî zêde bûbû û qadên lê bi kar binin teng bûbûn (li gorî rewşa wan a rêûresmê). Ji ber vê yekê berê xwe dan pîşesaziyê. Bi vê xwestin rêjeya karê ya ketî rawestînin, heta xwestin rêjeya karê hê bilindtir bikin (li gorî qanûna karê). Nexasim pîşesaziya tevnê bi vî rengî ye. Kengî hilberîna mekanîk gihişt çavkaniyên nû yên enerjîyê li pêşiya hilberîn bend û sukir teqiyar û rêjeyên karê derketin asta herî jor û bilind. Diyardeya dewleta netewe û reqabeta dijwar a di navbera wan de jî bi vê rêjeya nû ya karê re têkildar e. Îndustriyalîzm ket pêşiya her tiştî û bû baweriya herî pîroz a dewleta netewe. Ev pêşbazî bêyî ji leza xwe bikeve heta roja me ya îro dewam dike. Ji niha ve her kes hemfikire ku encamên wê gihiştine asta herî xeternak û bi tehlûke. Bi tenê di çarçoveyê teng de talana ekolojîyê ne, hê bi awayekî bi kok û berfireh qirkirinên çandî û fizîkî, şerên mirov nikare bi ti dema dîrokê re bide berhev di asta xwecihî, herêmî û

gerdûnî de pêk tîn, her diçe bi rêbazên tîne pirrkirin ên îdeolojîk-metafizîk û desthilatdariyê civaka ji nasnameya exlaqî û polîtîk tê qutkirin, ango qirkirina civakan ji nêz ve bi dîn an jî meyla îndustrialîzmê ve têkildar e. Ji lewra zanist û teknîka îndustrialîzm bi kar tîne bi awayekî bi ti dema dîrokê re mirov nikaribe bide ber hev naverokeke îdeolojîk bi dest xistiye.

Îndustrialîzm weke bêhemtatiya modernîteyê, tehlûkeya herî mezin hem a nava civakê û hem jî ya li pêşiya civakê ye. Desthilatdariyan cotkarî û gund xirakin, bajar mîna kansêrê mezin kirin, bi temamî civak kirin kontrol û çavdêriya xwe, ti çavî nema neçizirin navê. Di mezinbûna mîna dêwan a desthilatdariyan de îndustrialîzm hêmana bingehîn e. Dewleta netewe weke forma bingehîn a hegemondariya îdeolojîk û desthilatdariya îndustrialîzmê, di van pêvajoyan hemûyan de bi rola sereke rabû.

Mirovatî weke xwezaya civakî ji zû ve ketiye bin tehlûkeya rastî ya mehşerî ya îndustrialîzma bêhemtaya modernîteyê ye. Felaketên serê wan xuya dikin fişekên îşaretê yên tehlûkeyê ne. Xwesteka dewamî ya mezinbûn û komkirinê ya sermayeyê jêre 'qanûna karê' tê gotin û ev jî tê maneya dijbertiya civakê. Eşkere ye ku îndustrialîzm di vê 'qanûna karê' de çiqasî rol digire. Qanûna dewamî ya danehevê li ser xwezaya civakê ferz kirin, qirkirin û kokqelandina civakê bi xwe ye. Qirkirinên maddî û manewî gavên pêşî yên vê pêvajoyê ne. Her zanyarê çenikî aqilê wî li serê wî û çenikî xwedî wijdan dikare bibîne ku tedbîr neyên stendin rasterast em diçin mehşerê. Îndustrialîzm weke duyemîn tektiya bêhemta ya modernîteyê, bi kapîtalîzma 'cêwiyê wê siyam' e, bi tenê qîma xwe nayne mohra xwe li modernîteyê bixe; bi rêya modernîteyê bi tenê rê li pêxirtengiyên venake, di kansêrbûna tevahî çavî û hêmanên heyatî yên civakê de bi rola sereke radibe.

Tam di vê nuqte û çarçoveyê de di hebûna civakî de statuya modernîteya demokratîk bi hemû pêdivî û eşkrebûna xwe derdikeve holê. Civak ê yan bi çargavan beza xwe ya mehşerê dewam bike, yan jî wê xwe li modernîteya demokratîk bigire, wê mezin bike û pêngava ji nû ve avakirinê ji vê bezê re bibêje, rawest e. Li naverastê bi erdê re kaşbûn, her roja diçe berdêlên wê gelekî giran û mezin dibe.

Ev tespît nabêjin îndustrî bi temamî xirab e; balê dikişînin ser felaketa îndustrialîzma li pey karê diçe. Îndustrî jî mîna di têkiliya aqilê analîtîk de wexta li ser rêya civaka exlaqî û polîtîk rast were bi karanîn dikare mirov bibe jiyanêke mîna cennetê. Pêngaveke îndustriyê ya bi ekolojî û cotkariyê re dest daye hev bi tenê wê pirsgirêkên bingehîn ên ekonomîk çareser neke, wê karibe aliyên neyênî yên pirsgirêkan hemûyan jî erênî bike. Bi tenê xurdekariya otomobîlan a ketiye rewşeke sînor derbaskirî were rawestandî, ji petrolê heta bi çûnûhatinê, ji qirêjbûna hawîrdorê heta bi biyolojiya mirov wê di gelek qadan de encamên di asta şoreşê de derkevin holê. Heta îndustrîkariya deryayê bi vê lezê dewam bike, wê xêr di çûnûhatina derya û reşahiyê de nemîne, eger mirov vê jî li ber çavan bigire, bi awayekî vebirî bi sînorkirina hejmara wesayîtan wê baştir were fêhmkirin û were zanîn çiqasî bi awayekî heyatî girîng e. Bêguman di serî de bi sînorkirina îndustrialîzma nukleerî, di gelek şaxên îndustriyê de bi sînorkirina îndustrialîzmê wê rê li gelek guhertinên bi kok vebe, lê cihê xwe nîne di van rêzikan de li ser encamên guhertineke bi vî rengî hûrûkû sekinîn. Li vir bi tenê em dixwazin balê bikişînin ser encamên bi sînorkirina îndustrialîzmê û were fêhmkirin ku encamên bi vî rengî wê di asta şoreşê de bin. Bi vî awayî serwestbûna li mijarê jî gelekî girîng e.

Bêguman rawestandina qanûna karê çalaktiyeke mezin a civakî dixwaze. Ajoya bingehîn a modernîteya demokratîk û hêmana wê ya dimeşîne ji ber ku kar nîne û alternatîfa şaristaniyê ya herî di cih de ye, ji ber van sedeman bi awayekî heyatî girîng e. Fikara sereke ya sîstema civaka exlaqî û polîtîk a xwe naspêre sîstema çîn-sermaye-karê ew e, nasnameya xwe azad bigire, ji bo vê jî amûrên

siyaseta demokratîk di jiyane de pêk bîne. Lîberalîzm xwesteka bê sînor a kar û qezencê datîne pêşiya ferd û ji bo vê jî modernîteya kapîtalîst û îndustriyalîzmê weke yekane şêwazê jiyane misêwa mizgîniya wê dide. Bi awayekî mîna dînen serdema destpêkê timî hewce dibîne sîstemê pîroz bike. Îndustriyalîzma çandî şêwazê nû yê vê pîrozkirinê ye ku sînor nas nake. Têkoşîna çînî ya ekonomîk, her cure şerên desthilatdariyê, tevgerên femînîst û ekolojîk bi serê xwe modernîteyê evçqend weke dêwan mezinbûyî bi tenê dikarin bi modernîteya alternatîf rawestînin. Çarsede salên hegemondariya kapîtalîst vê rastiyê têra xwe rave dikin.

Jihevdeketina sosyalîzma pêkhatî bi tenê jî nîşan dide ku nikarîbû modernîteya alternatîf pêş bixe û ji bo mirov vê rastiyê fêhm bike jî hewce nake mirov bibe zanyarekî civakî. Mirov dikare pêşbînî bike ku sosyalîzma pêkhatî ji îndustriyalîzmê re çareserî bidîta jî dikarîbû bi hêsanî serdestiya xwe biparasta. Di serî de yên li ser xeta sosyalîzma pêkhatî diçin bi tevahî komên sereke yên muxalif (utopyager, anarşîst, şerên rizgariya neteweyî, tevgerên ekolojîst û femînîst) ji bo serketina di şerê modernîteyê de ku hegemondariya kapîtalîst ji bo vê dibeze û ji bo mohra xwe lê bixe her tiştê xwe datîne holê, herî kême ew jî ji bo têkoşîna xwe ya ji bo modernîteyê xetêke xwe ya sereke ya teorî û pratîkê pêkanîbûna, belkî jî li dinya me şêweyê modernîteya îro bi awayekî din gelekî cuda xuya bikirana. Nuqteya bi tenê û ya hevpar a têde wenda dikin ew e, pirsra “Kîjan modernîte?” pirs nekirine û ji bo bersivê li pey xetêke sîstematîk a teorî û pratîkê bi hev re nebeziyane; bi giranî di nava şêwazê jiyane yê kapîtalîzm û îndustriyalîzm pêşkêşkirî de heta bi qirikê ketinê û ji jiyana di nava vê de ti xirabiyê nabînin. Ji vê jî wêdetir û girîngtir, netewetiyeta dewletê weke hêmanekî modernîteyê rexne nakin û piştî ku weke formê bingeînê ê şêweyê jiyane qebûl dikin, bi giştî muxalefet, bi taybetî jî muxalefeta çepgir xuya nake ku di dozeke bîngeîn de bi ser bikeve û bê guman wê ev yek zehmet û nediyar be.

Mijareke din a min matmayî dihêle der barê slogana “Dinyayêke din mumkîn e” de ye. Ev slogan weke keşfeke girîng, peyama an jî zêhniyetekê tê pêşkêşkirin û ev yek matmayîna min zêdetir dike. Li naverastê pîrsgirêkên modernîteyê yên bi qasî çiyar mîna ku bibêjin tîr di kîs de bi cih nabe derketine holê, ji her alî ve sîstem kunkunî bûye û diherife tê xwarê, sererd û binerde isyan dikin, vedîtineke bi vî rengî bêhemdî be jî bi mirov ‘pes’ dide gotin (bi maneya ewqas jî dibe). Ma wê ji mirov nepirsîn? Modernîteya serdest a heyî (modernîteya kapîtalîzm û îndustriyalîzmê mohra xwe lîxistî) bi hemû çavsorî, dînitî û pîrsgirêkên xwe (mebest şêwazê jiyane ye) li naverastê ye, tu yê bi kîjan alterntîfa xwe, bi rexnekirina hemû hêmanên sereke qîma xwe neyne bersivê bide, pêk bîne?

Di dîrokê de bi tevahî dîn, felsefe, doktrînen exlaqî û zanyartiyên bi fazîlet, ji bo bersivê bidin pîrsgirêkên modernîteya dema xwe hatine pêşxistin. Têrê dikin têrê nakin mirov dikare guftûgo bike. Lê ya girîng ew e, hewldanên ji bo civaka exlaqî û polîtîk kême nebûne. Modernîteya demokratîk li ber rohnîya van ezmûn û tecrûbeyan hemûyan, karibe bi bersiv û analîzên berfireh modernîteya kapîtalîst û pîrsgirêkên xweserî wê pêşwazî bike, dibe ku maneyekê îfade bike. Dîrok û aktualîte, weke ku yeqîn tê kirin, bi awayekî mutleq meydana serdestiyê ya hêzên şaristaniyê nîne. Di encama gelek propagandayê de ev wêlê dane qebûl kirin. Çawa ku her dîroka hatiye nivîsîn rast nîne, vegotinên zanista civakî ya modernîteya roja me ya îro jî di her tiştî de rast nînin; bi giranî retorîka şaşkirin, korkirin û dogmakirina hegemondariya îdeolojîk e. Siyaseta demokratîk di çarçoveya teng de bi tenê fonksiyonelkirina amûrên civaka polîtîk nîne; di heman demê de çalakiya ji her alî ve ravekirina civaka dîrokî ye. Kengî modernîteya kapîtalîst û îndustriyalîzm bi siyaseta demokratîk hat ravekirin û bi heqîqetê re bû yek, wê wextê hêza mezin a çalakî û biryarê ya civaka exlaqî û polîtîk derkeve holê. Hingê pirsra “Modernîte û jiyaneke serdemî ya çawa?” bersiva heq dike û hêjaye bibîne. Ezmûna çarsed salên dawî ya hegemondariya kapîtalîst piştrast dike ku wekî din ti rêbaz bersivên têr û bibin

serketinê nadin. Modernîteya demokratîk ji vê ezmûna dîrokî re bi îdea û pratîkên xwe bersiveke kêrhatî û jêhatî ye.

C- Dewleta Netewe, Modernîte û Konfederalîzma Demokratîk

Sêyemîn nedomdariya herî girîng a modernîteyê dewleta netewe, forma amûrî ya herî bingehîn a mêtîngêhkirin û fetihkirina civakê ya kapîtalîzmê ye. Lîberalîzm xwe weke yekparetiya armancan (civaka îdeayan) pêşkêş dike, dewleta netewe weke formê desthilatdariyê yê bingehîn dibe xwedî mane. Fetihkirin û mêtîngêhkirina herî berfireh a li hundir û derve ya civakê di dîroka xwe de dîtî bêyî forma dewleta netewe nebe nabe.

Mijara herî zêde zanistên civakî li ser korkirin, berevajîkirin û dogmakirinê dike dîsa dewleta netewe ye. Gelekî zehmet e ku mirov bibêje, analîzeke berfireh a dewletê hatiye kirin. Marksîstekî mîna Lenîn jî wexta ji bo yek ji şoreşa civakî ya herî mezin a dîrokê gav diavêt, nikarîbû analîzkirina ‘pirsgirêka dewlet û desthilatdariyê’ ji lingê modernîteyê dewleta netewe rizgar bike. Bihêlin rizgarkirinê, tevî rexneyan hemûyan rêxistinîya civaka demokratîk weke Sovyetê bi lez ber veguherîna dewleta netewe ve çûyîna wê weke têkûzkirina şoreşê dinirxîne. Dewleta netewe ya Çînê ya xizmeta herî mezin ji kapîtalîzma dinyayê ya îro re dike mînaka dêwane ya heman nêzîkatîyê ye.

Nêzîkatîya Anthony Giddens a der barê tekîtiya dewleta netewe de tevî ku para rastiyê têde heye jî ji aliyê dîrokî ve têkiliya wê ya zincîrwarî bi yekdestdariyên desthilatdariyê yên kumulatîf re vegotîneke gelekî kêr e. Ji ber ku min di cildên berê de bi awayekî berfireh behsa dewleta netewe kiribû ez ê li vir dubare nekim. Ez ê ji aliyên cuda ve mijarê rohnî bikim û bi destnîşankirina encamên divê mirov jê derxe ez ê vegotinê xurtir bikim.

Beriya her tiştî divê mirov dewleta netewe weke formê herî mezin ê desthilatdariyê bifikire. Ti şêweyê dewletê bi qasî dewleta netewe (mîrov bibêje neteweya dewlet belkî rastir be) xwedî kapasîteya desthilatdariyê nîne. Sedema bingehîn a vê yekê ew e, beşê jor ê çîna navîn bi rêjeyeke zêde bi pêvajoya yekdestdarbûnê ve tê girêdan. Divê mirov ti carî ji hişê xwe dernexe ku dewleta netewe bi xwe yekdestdariya komple ya herî pêşketî ye. Di qonaxa dewleta netewe de yekdestdariya sinâî, bazirganî û finansê, bi yekdestdariya desthilatdariyê re hevgerîna herî mezin pêk aniye. Yekîtiya herî pêşketî ya tevahiya yekdestdariyan e. Ji lewra divê mirov di vê çarçoveyê de yekdestdariya îdeolojîk jî weke parçeyekî ji yekdestdariya desthilatdariyê qut nabe bifikire.

Yek ji qadên zanista civakî têde dixwaze mirovan herî zêde şaş bike der barê yekdestdariyan de ye. Pîrr bi ehemiyeteke mezin, hewl didin, amûrên desthilatdariyê weke baregehên ekonomiyê ji yekdestdariyên bazirganî, sinâî û finansî cihê bidin bi cihkirin. Bi vî awayî, bi giştî desthilatdariyê, bi taybetî jî dewletê mîna diyardeyên ji yekdestdariyê cihê ne, pêşkêş bikin. Yek ji nuqtayên bingehîn ên zanistên civakî seqet dihêle ev e. Cudahiya di navbera yekdestdariyên desthilatdariyê û yekdestdariyên jor ekonomiyê de, mirov bi tenê di çarçoveya dabeşkirina kar de dikare rave bike. Li derveyî vê, yekparetiya di navbera wan de dîrokî ye, û vebirî ye. Hevokeke Fernard Braudel a ez gelekî bi tesîr dibînim divê ez li vir cih bidimê. Braudel weha dibêje, “Desthilatdarî jî weke sermayeyê tê komkirin.” Mîna ku yekparetiya di navbera wan de dîtibe. Jixwe zanyarek e ku ji gelek aliyan ve mijarê rave dike.

Desthilatdarî bi tenê weke sermayeyê nayê komkirin. Rewşa sermayeyê ya herî homojen, rafînebûyî û di dîrokê de kombûyî ye. Eger ez bi herfên mezin binivîsim, DESTHILATDARÎ REWŞA SERMAYEYÊ YA HERÎ HOMOJEN, RAFÎNEBÛYÎ Û DI DÎROKÊ DE KOMBÛYÎ YE. Sermayeyên din ên jor ekonomiyê bi awayên hê cuda têne komkirin û rêxistinkirin. Bi tevahî weke yekdestdarî têne dîtin û bi vî rengî maneyê dibînin. Di bingehê vê de jorekonomîbûna wan û bi giştî desteserkirina wan a nîrxên civakî, bi taybetî jî desteserkirina nîrx û berhemên civakî (desteserkirin = yekdestdarî) heye. Ji ber vê sedemê, divê têgîna yekdestdariyê di cih de û baş were fêhmkirin.

Dewleta netewe cihê wê yê nava dîrokê ew e, ev yekdestdarî hemû bi awayekî herî baş di çarçoveya xwe de aniye cem hev. Yekparetiya herî mezin a sermayeyê ye, û hêza xwe jî ji vê pozîsyona xwe digire. Amûrê herî bi bandor ê komkirina sermayeyê, û ev jî ji vê pozîsyona wê ye. Dewleta netewe ya Partiya Bolşevîk ava kir, piştî heftê salî bi gewdeyekî dêwane weke yekpareyê sermayeyê derket pêşberî me û vê yekê em hemû matmayî kiribûn. Lê ya rastî, wexta mirov di çarçoveya analîza dewleta netewe de li mijarê binêre, ev rewş têra xwe tê fêhmkirin. Ji ber ku rêxistiniya dewleta netewe, rewşa herî rêbirr û tîpîk a sermayeyê weke dewletê xwe rêxistinkirin e. Bi dewleta netewe sosyalîzm ne, kapîtalîzma herî xas xwe bi rêxistin dibe. Çawa ku mumkîn nîne mirov hêstirê bike hesp, ewqasî jî mumkîn nîne ku mirov dewleta netewe bike sosyalîst anjî wê welê bihesibîne!

Tevî vê, bi qutkirina ji formên dîrokî, mirov nikare tekîtiya dewleta netewe rave bike. Çiqasî ji formên dewletê yên dîrokî yên berê cudabûna wê pêşketibe jî ya diyarker kombûn û daneheva desthilatdariyê ya dîrokî ye. Em li Ingilistana dewleta netewe ya pêşî bi rêxistin kir binêrin: Ingilistan serê sedsala 16. di nava pencê desthilatdariya Spanya, Franse û Norman de ye. Eger xwe weke dewleta netewe bi rêxistin neke, tehlûke eşkere heye ku tesfiye bibe. Ew bi xwe qaltî ye. Xanedan li pey hev tîn û diçin. Ekonomiya wê ji neolîtîkê ve bi koçberên di ser Ewrûpayê re tîn ava dibe. Ji welatên din ên Ewrûpayê cudahiya wê ya bingehîn giravbûna wê ye. Dewleta xwe ya netewe di van şertên dîrokî û berbiçav de ava dike. Dîrok vê pêvajoyê bi temamî bi awayekî berbiçav tîne ziman; çawa zêdebûna hêza Sterlînê bi deyndarî û yekdestdariya herî mezin a jorekonomiyê re dest dane hev û meşiyane. Tê zanîn ku ji bo gavavêtina hegemonîk jî berê xwe dide şoreşa pîşesaziyê. Ev jî tê wê maneyê dîroka Ingilîz, nexasim jî dîroka xanedaniyê û xanedanî bi xwe nebe, bihêlin pêkhatina dewleta netewe ya Ingilîz, eşkere ye ku mirov bi ti awayî nikare bifikire. Xanedanî tevahiya dîrokê formê dewletê yê herî dem dirêj û berfireh e. Ingilistan hê jî dest ji forsa xanedaniyê bernade û ev jî têkiliya xwe b vî aliyê dîrokê re heye. Demokrasî û komar pirr bi sînor in. Împaratorî hê formekî cudatir in. Kombûna desthilatdariyê ya bi hezarê salan weke yekdestdariya herî rafînebûyî hatiye nebe, bi giştî dewlet, bi taybetî jî dewletên netewe pêk nayên.

Pirr kêma behsa têkiliya dewleta netewe bi çavkaniyên teolojîk re hatiye kirin, lê ev mijar têra xwe girîng e. Carl Schmitt wexta diyar dike ku bi tevahî têgînên siyasî yên hemdem çavkaniya xwe teolojîk in (zanista xwedayî), rastiyê ji aliyekî ve zelal û rohnî dike. Kesekî bi baldarî li ser sosyolojiyê hûrûkûr dibe û diponije, jêre zehmet nîne ku tespît bike, dîn û pêve girêdayî forma xwedê, şeweyê herî kevin ê nasnameya civakî ye. Dîn û xweda ji nasnameyên formîk ên bi zanebûn wêdetir, divê weke pêdiviyê zêhnî ya serdeman were fêhmkirin. Tesewira kolektîf a civakî xwe bi têgînên herî pîroz bi nasname dike û vê weke yek ji rêyên xwe pê li ser piyan bigire difikire. Di bingeh û koka xwedayetiye de pîrozkirina hebûna civakî heye. Bi pêvajoyê re jihevqetina desthilatdarî, dewlet û civakê bi lez dibe, û bi vê re payeyên pîroztî û xwedatiyê ji nasnameya kolektîf a tevahiya civakê tê stendin û dikin milkê xwediyên desthilatdarî û dewletê. Hegemondariya îdeolojîk di vir de bi roleke girîng radike. Tê diyarkirin ku desthilatdarî û dewlet çavkaniya xwe xwedê ne; ango weke xwediyên desthilatdarî û

dewletê rê vedikin ku karibin xwedatî û pîroztiya xwe îdea bikin. Êdî zehmet nîne ku xwe bigihînin têgînên qralê xwedê û dewleta xwedê. Li pey van, têgînên qasidê xwedê û siya xwedê dereng namînin tên.

Dewleta laîk herçiqasî xwe li derveyî vê pêvajoyê bigire jî ev rast nîne. Laîktî prensîba bingehîn a cemaeta Mason e ku bi koka xwe bi giranî Cihû ye, û ji bandora dêrê ne biste ye, ne rehet e, jixwe ji pêdiviya xwezaya wê ye ku weke qutba dijber a prensîba rûhanî, heyîna xwe bi giranî ji van têgînan bigire. Divê mirov bi awayekî eşkere bîne ziman ku weke yeqîn tê kirin, ne laîktî dinyewî ye-sekuler e, ne jî rûhanîtî weke yeqîn tê kirin axîretî ye-uxrevî ye. Herdu têgîn jî dinyewî ne, civakî ne. Dogmayên îdeolojîk cudahiya di navbera wan de mezin kirine.

Ji lewra çawa ku di tevahiya serdeman de forma çavkaniya xwedayî ya dewlet û desthilatdariyê hat dîtin, asayî bû mirov di serdema me de jî li benda dîtina wê be. Ma dibû ku di dewleta hemdem de bandora vê xwe nîşan nede. Tevahiya dîrokê têgîn bi vî awayî hatiye stran. Têgînên dewleta laîk û desthilatdariyê bi nakok û nediyar in.

Ji texmînan wêdetir dewleta netewe bi têgînên xwedayî barkirî ye. Bi qasî ku di ti dema dîrokê de nehatiye dîtin li pey merasîmên pîrozkirinê ye. Têgînên mîna 'welat', 'al', 'unîter', 'serxwebûn', 'pîrozî', 'sirûd-muzîk', 'vegötina bi awayê çîrokkirinê', û wekî van ku xwe dispêre wan û wan weke hêma ji xwe re bijartiye, ji qraltiyên xweda zêdetir xwedî payeyên xwedayî ne. Ti şêweyên dewletê bi qasî dewleta netewe bi zirxên îdeolojîk, huqûqî, siyasî, ekonomîk û dîni xwe ne nixumandî ye. Sedema bingehîn a vê yekê ew e, ji burokrasiyê eskerî û sivil a gelekî qelexbûyî re bûye deriyekî sereke yê debarê. Wexta ku qoltixên dewletê ji binî were kişandin, wê mîna masiyê ji avê derketî li burokrasiyê bê. Burokrasî ji bo dewletê meseleyê man û nemanê ye. Sedema dewlet gelekî zêde bi payeya xwedatiyê tê nixumandin, ji nêz ve têkiliya xwe bi vê xisleta burokrasiyê re heye. Di modernîteya kapîtalîst de bi qasî ku di ti modernîteyan de nebûye li ser dewletê tê sekinîn û ji bo wê qiyamet tê rakirin, sedema vê jî veguherîna di avabûna wê ya çînî de ye. Modernîte, dewleta netewe, nexasim jî di navbera destnîşankirina 'yekîtîgirî-unîtertiyê' û têgîna yekîtiya xwedê de têkiliyê nêz heye. Çawa ku di dîrokê de xwedayên qewm û qebîleyên din tevî qebîle û qewmên xwe hatine tesfîyekirin û di nava qebîleyên serdest an jî qewmê serdest de hatine helandin, xwedayên wan jî di nava xwedayê qebîle û qewmê hakim de têne helandin û tekkirin. Dema em di çarçoveya vê rastiya sosyolojîk de li têgîna yekîtiya xwedê binêrin, em ê hê bi hêsanî xwe bigihînin maneya wê. Di nava wê de mêtîngerî û asîmilasyon heye.

Dîroka unîtertiya dewleta netewe bi awayekî gelekî zêde xwedayî ye. Ji ber ku civaka hewcedarî xwe kirine bi temamî ji sîlehan kirine û bi tevahî yekdestdariya sîlehan dana destê dewleta modern rê li unîteriyê vedike û ev bi xwe yekdestdariyê dijwar a mêtinkarî û mêtîngeriyê ye ku pêk tê. Li ser navê zanîstperestiyê teorisyenên serwertiyê di serî de Hobbes û Machiavellî wexta dewleta modern terîf dikin, ji yekdestdariya kapîtalîst re xizmeta herî girîng dikin. Li ser navê xweşhaliya civakê bi tevahiya sîlehan komkirina di yekdestî de, bi qasî ku di ti dema dîrokê de nehatiye dîtin civak ji hêza polîtîkî tê xistin, ango tê wê maneyê ku civak ji aliyê hebûna xwe ya ekonomîk ve tê şêlan. Dewlet û desthilatdarî, di tehlîla dawî de li gorî ku wê weke yekdestdariyê tevbigerin, bi evqas sîlehên di destên wan de kombûne ti nirx û buhayê civakê nîne ku bi dest nexin. Çawa bixwazin wê şikil bidin civakê, yên naxwazin jî wê ji holê rakin. Jixwe yên di dîrokê de qewimîne jî di vê çarçove û mînavalê de pêk hatin. Qirkirinên dûrî aqilan pêk hatin.

Dewleta netewe weke paydara hevpar a tevahiya yekdestdaran bi xweavakirina li ser desteserkirin, fetihkirin û mêtingehkirina çanda maddî ya civakî qîma xwe nayne; di asîmîlekirina çanda manewî de jî bi roleke diyarker radibe. Di bin navê çanda neteweyî de bi giranî bi etnîsîteyê serdest an jî bi fermîkirina normên çandî yê cemaetêke dînî, li dijî tevahî hebûna çandên mayî dest bi şer dike. Bi bahaneya “zirarê didin yekparetiya neteweyî” çiqasî dîn, etnîsîte, qewm, zimanên netewe û çandên wan ên ji hezarên salan ve tên, yan bi zorê yan jî bi teşwîqên maddî dawîanînê li hemûyan amade dikin. Bi qasî ku di ti dema dîrokê de nehatiye dîtin, ziman, dîn, mezheb, qebîleyên etnîk, eşîr, qewm û netewe bûn qurbanê vê polîtîkayê, ya rastî bûn qurbanê vê qirkirinê. Qirkirinê maddî (îmhakirina fizîkî) li cem qirkirinê çandî jî deveyê guh nîne. Nirxên çandî û zimanên ji hezarên salan ve tên tevî komên xwe di bin navê dînî û çavsortiya ‘yekîtiya neteweyî’ mîna çalakiyêke pîroz be dikin qurban.

Têgiştina dewleta netewe ya ‘welêt’ hê zêdetir bi pîrsgirêk e. Her çawa dibe sînoren cografî yê dixin bin serdestiya dewletê ango yekdestdariyê weke ‘welatê pîroz’ formalîze dikin. Ya rastî, welatê dikin milkê hevpar ê yekdesdaranê hevgerî û sîstema li ser dadimezrînê jî mêtingertiyê e ku ji mêtingeriya kolonî ya kevin gelekî kûrtir e. Berê welatêkî mêtinger hebû, lê li ser ‘welatê pîroz’ ê dewleta netewe ya modern bi qasî hejmara yekdestdariyan cureyên mêtingertiyê hene. Gelên kirine mêtingeh çawa ku ji sîlehan kirine, gelê ‘welatê pîroz’ jî bi heman awayî ji sîlehan kirine û li hemberî her cure mêtinkariyê hêza wî ya berxwedanê şikandine. Di serî de hêzên wan ên hundir, bi tevahî hebûnê wan ên çandî yê maddî û manewî qatbiqat didin ber mêtinkariyê. Jixwe wekî din mumkîn nîne ku yekdestdariyên burokrasiyê yê weke girêkan di her derê de derketine bêne têrkirin.

Dîplomasiya dewleta netewe, ji bo bi dewletên netewe yê yekdestdariyên derve ne, koordînasyonê pêk bînin û ji bo şopandina karên sîstema dewletên netewe yê dinyayê, hatiye pêkanîn. Eger li derve dewletên netewe neyên naskirin, bi tenê dewleke netewe jî nikare bîstûçar saetan li ser piyan bimîne. Sedema vê di mentiqê sîstema kapîtalîst a dinyayê de veşartî ye. Rîza hêza hegemonîk nebe, hebûna ti dewleta netewe mayînde nabe. Çîroka hemûyan di deftera hegemonîdar de nivîsî ye. Yê derkevin derveyî qanûnê yan wê aqûbeta Saddam bi serê wan de bê anîn, yan jî bi ambargoyan bêne îflaskirin û ji text xistin. Wer tê qebûlkirin ku dewleta netewe wexta tê damezrandin an jî piştê, pîr baş dizane bêyî destûra hêza hegemonîk hebûna wê mayînde nebe. Dewletên Yekîtiya Sovyetê û Çînê jî nikarîbûne li derveyî vê pîvanê qanûnê bimînin.

Yek ji xisletên herî bingeşîn ê dewleta netewe ew e, şeweyekî wê yê avabûnê heye li pêkhatinê cuda û pîrralîparêzê têra xwe girtî ye. Sedema vê mirov fêhm dike. Ji ber ku di nava sînoren heyî de pêkhatin siyasî yê cuda û pîrralîparêzê wê li pêşiya mêtinkariya yekdestdariyê bibin asteng û li gorî pêdiviya xwezaya xwe civaka exlaqî û polîtîk bibe pêkhatiyêke cuda, nexasim jî hebûna xwe bi pêkhatinê siyasî yê demokratîk bi dest bixe, wê qada yekdestdaran gelekî dijwar teng bike. Bi vê armancê, têgînê weke serwerî nayê parvekirin, yekparetiya welat, avahiya unîter û hwd. hatine çêkirin. Meqsed nirxên welat bi gelê xwe û komên civakê re parve neke. Di têkberina çanda manewî de jî ev bahane bi roleke bingeşîn radibin. Tevî ku pîrralîparêziya demokratîk a siyasî li ser bingeşê wekhevîtiya hem azadî û hem jî cudatiyê rejîma herî di cih de ye jî weke çalakî û fikrên bi tehlûke yê neqanûnî yê ‘yekparetiya welat û rejîma wê dixin tehlûkeyê’ nîşan didin.

Dewleta netewe, bi nasnameya millîgirî ya gelekî bi kar tîne, di dîrokê de belkî jî nûnerê hevkarîtiya herî zêde yê hêza hegemonîk e. Di bin perdeya millîgiriyê de hevkarî herî dilsoz ê sîstema kapîtalîst a dinyayê ye. Ti sazî bi qasî dewleta netewe, ji hêza hegemonîk, ji hêza navendî ya kapîtalîzma dinyayê re xizmetkar û pêve girêdayî nîne. Ji ber vê karakterê mêtinkarê hundir in. Dewleteke netewe çiqasî

xwe milliyetgir bihesibîne, tê wê maneyê ewqasî jî di zimeta hêza hegemonîk a sîstema dinyayê de ye. Hêza hegemonîk çarsed sal in ku dewleta netewe bi nazîkî û bi destê xwe amade kiriye, şikil dayê û sîstematîze kiriye. Eger mirov vê dewletadariya netewe yeqîn bike ku dewleta herî millîgir e, wê ev bê wê maneyê ku ji şerên dijwar ên hêzên hegemonîk ên sîstema dinya kapîtalîst tiştêk nehatiye fêhmkirin.

Wexta ku em têgîna dewleta netewe analîz bikin, girîng e ku mirov bi hin mijarên din re tevlihev neke û bi vî awayî encamên şaş bi dest nexê. Ji lewra divê beriya her tiştî em têgîna dewleta netewe baş terîf bikin, bidin naskirin. Di dîrokê de dewletan bi giştî xwe weke rêxistin bi endamên xwe bi sînor dikirin û welê didan naskirin. Ango weke dewleta kadro diviyabû hev qebûl bikin, hevdu îqna bikin, mezin bikin, esilzade û heta xwedayî nîşan bidin. Bi dewleta netewe re ev nêzîkatî guherî. Bi tenê ji kadroyên dewletê re ne, ji yên welatî ji wan re digotin û hewcedarî xwe kiribûn û tevahiya civakê re destpêkirin xwe bi meznahî, bilindahî û pîroztiya xwedayê dewleta netewe pêşkêş kirin û dan qebûlkirin. Bi awayekî tevahiya civakê di nava dewleta netewe de helandin. Bûyera jêre di qefesa hesinî de girtin tê gotin ev e. Heta ev rastî neyên fêhmkirin, mirov ne dikare dewleta netewe, ne jî modernîteyê fêhm bike. Yekemîn xusûsa bi awayekî rast fêhmkirina dewleta netewe zehmet dike ew e, bi komar û demokrasîyê bi hev re têne nirxandin. Dewleta netewe komar nîne û herweha bi felsefeya komarê, saziyên wê yên bingehîn û rêveçûna wê re dijber û ne li hev e. Dewleta netewe înkara komargeriyê ye. Fikra “Dewleta netewe ya navendî nebe demokrasî û sosyalîzm nabe” xwe xapandineke gelekî mezin e, û di nava çepgirî de hê bi bandor e, û sedûpêncî salan fikra fermî ya sosyalîzma pêkhatîbû. Encamên xeternak ên vê yekê, nexasim li Elmanyayê di serî de Rosa Luxemburg di têkçûna gelek sosyalîst û demokratîk de hat dîtin; di jîhevdeketina sîstema sosyalîzma pêkhatî de pêk hat. Bi qasî bi vî awayî xapîn ti xapandinê zirar nedaye demokrasî û sosyalîzmê. Komar û demokrasî li dijî yekdestdariya dewleta netewe bi tenê bi pêkhatinên siyaseta demokratîk ên pîrralîparêz dikarin bigihîjin maneya xwe ya rastî. Hingê jiyanekê pêkve di nava cudatiyan de û welatparêziyê manedar dikare bi rejîma siyaseta demokratîk a pîrralîparêz a komara demokratîk pêk bê.

Yekdestdariyên kapîtal finansî global ên roja me ya îro ku di van şertan de li pey hegemonîyê dibezin, mirov dibîne ku dewletên netewe yên xwedî avahiyên kevin dixwazin ji nû ve ava bikin. Ev meyla neolîberalîzmê armancên xwe yên cuda û wekî din (nexasim maskeya wê ya demokrasîk a xapînok) hebin jî tê fêhmkirin. Yekdestdariya neteweyî ji gelek aliyên ve nikare bi yekdestdariya global re gav biavêje, pêdiviyên politîkayên global di qonaxa pêkanîna de nikare bi cih bîne. Ji lewra ji bo tevahiya sîstemê bi rola xetimandinê radibe. Ji nû ve avakirina dewleta netewe bi armanca tesfîyêkirinê ne, li gorî xwestekên kapîtala finansî ya hegemonîyê nû ya global tê kirin.

Dewleta netewe, bi hegemonîyê îdeolojîk a xistiye nava civakê çar formên sereke yên diyar di nava hev de û bi awayekî pevkerî bi kar tîne û xwe ji vê paşve nade. Forma îdeolojîk a bingehîn a dewleta netewe milliyetgirî bi temamî bi cewherekî dînî hatiye nixumandin. Dewleta netewe çiqasî kapîtalîst modernîst be, milliyetgirî jî ewqasî dînekî modernîst e. Weke dîne civakî yê felsefeya pozîtîvîst hatiye amadekirin. Welatperweriyê weke xwezaya civakî, divê mirov weke dijberê civaka netewe bifikire. Di vê çarçoveyê de milliyetgirî îdeolojiya herî antî-netewe ye. Neteweya diyardeyê demokratîk e, bi milliyetgiriyê xistina wê ya bin hegemonîyê îdeolojîk a kapîtalîst ji yekdestdariyên mêtinkariyê re xizmeta herî mezin e. Tevahiya neteweyê heta dawiyê bike milk û mêtîngeha hevpar a yekdestdariyên hevgerî (yekdestdariyên bazirganî, pîşesazî, finans û desthilatdariyê). Nexasim vê fonksiyona xwe di bin perdeya herî pozîtîvîst millîgir a dînî de bi cih tîne. Milliyetgirî weke dîne

dewleta netewe, ji vî alî ve herçiqasî bi nakok xuya bike jî esas xwe bi du fenomenên (diyardeyên) heman tişt in, nîşan dide.

Yekemîn a ji van şeweyê xwedatiyê yê 'dewleta unîter' e. Di nava netewe de weke dewleta yek xwedayî gelekî nazik e. Di qada navneteweyî de ev şeweyê xwedayê bi tenê xwe weke Super Hegemon nîşan dide (Serokê Super Hegemonê DYE'yê G.W. Bush anî ziman ku ew li ser navê xwedê hatiye erkdarkirin û ev jî vê piştrast dike). Super Hegemon, bi gotina Hegel (Ya rastî, wê ji bo Napolyon û Franseya dema xwe gotibû) 'Rewşa meşa xwedayê daketiye rûyê erdê' ye. Duyemîn, her dewleta netewe weke xwedê pûtê netewe yê Super Hegemon e. Bi vî awayî xwe zêdekirin, nayê wê maneyê ku Super Hegemon yekîtiya xwe parçe dike û derbasî sîstema pirrxwedayî dibe; ev tê wê maneyê ku pûtên xwe zêde dike. Di felsefeyê de çavkaniya vê pozîtîvîzm e. Di rêza duyemîn de îdeolojiya pevkirî ya dewleta netewe zanistperestiya pozîtîvîst e. çavkaniya îdeolojîk a herî nêzî milliyetgiriya ye. Herdu jî xwe bi hev xwedî dikin. Damezrînerê wê Auguste Comte bi xwe hewl dabû pozîtîvîzmê weke dîne sekuler ê gerdûnî ava bike. Bi qasî Marksîzmê jî cih negirt. Dîsa jî di pozîsyona dîne bingehîn ê laîsîzmê de ye. Nietzsche, tevî ku îdea dike dijberê wê ye, wexta bi awayekî gelekî di cih de pozîtîvîzmê weke metafîzîka herî çor a vulger dinirxîne, ya rastî tespîteke gelekî girîng dike. Weke yek ji varyasyonên herî hêja yên îdeolojîk ên modernîteyê, di pozîsyona îdeolojiya hegemonîk de ye ku zanista civakî herî zêde kiriye pût, ji rê derxistiye û kor kiriye.

Pozîtîvîzma mîna zanistê jî felsefeya herî çor a diyardeyê ye. Diyarde dîmenê rastiya ye; pozîtîvîzm jî rastî bi xwe ye, ji lewra ti tiştê ne diyarde rastî nîne. Ji fîzîka kûantûm, astronomî û biyolojiyê heta ji fikrê bi xwe em dizanin ku rastî ji bûyerên bi çavan mezin xuya dikin wêdetir di aleman de cereyan dike. Rastî (heqîqet) weke di tîkiliya çavdêr û çavdêrî lêkirî de bi rengekî herî sirrdar wer hatiye nixumandin ku di ti pîvana fîzîkî û terîfê de hilnayê. Pozîtîvîzm weke înkara vê kûrahiyê, herî zêde dişibe pûtperestiya (paganîzm) serdema destpêkê. Ji ber ku pût weke diyardeyekê xuya dike, tîkiliya hevpar a di navbera paganîzm û pozîtîvîzmê de nîşan dide. Ji ber vê yekê, bi tevahî zêhnên di nava dewleta netewe de bi dîne milliyetgiriya hatine şuştin, bawer dikin ku dinya ji fenomenên besît pêk tê û vê jî bi awayekî weke perestîne fêhm dikin. Civaka zêde dixwe û bi kar tîne miriyê 'objeyê' ye, û ev perestîn bi xwe ye. Ji vî alî ve, civaka zêde dixwe û bi kar tîne berhemekî atmosfera dewleta netewe ye, û li gorî wê şikil digire, lewma ev tê fêhmkirin û gelekî girîng e. Bi vî awayî, ji aliyekî ve tevahiya ferdên civakê yên dikin êsîrê metayê (di dewleta netewe û civaka zêdexwer de meta bi temamî bûye pût) weke kesên zêde dixwin û bi kar tînin firsendê didin yekdestdariyên kapîtalîst ji bo zêde karê bi dest bixin; ji aliyê din ve jî zêdexweriya bi awayekî wekî din xuya dike pê civak êsîr tê girtin, dibe her girseya milahîm, asîmîle dibe û dibe civaka herî zêde bi hêsanî were rêvebirin. Civaka ber bi zêhnê sloganwarî û milliyetgiriya xeternak ketî vê rastiya pirr eşkere îfade dike.

Sêyemîn formê girîng ê îdeolojîk cinsiyetparêziya civakî ye. Sîstemên şaristaniyan tevahiya dîrokê sîleha herî zêde li dijî civaka exlaqî û polîtîk bi karanîne cinsiyetparêzî ye. Bi gelek armancan mêtîngexkirina jinê mînaka herî balkêş a vê vegotinê ye. Zuriyete zêde dike, karkera bêheqdest e, xwe karên herî bi qehr e, koleya herî milahîm e. Divê objeya domdarkirina xwesteka tîkiliya cinsî ye. Amûra reklamê ye. Metaya herî bi nix e, qralîçeya metayan e. Zilam ji bo timî pêkanîna desthilatdariya xwe wê weke amûrê destavêtinê bi kar tîne û lewma weke fabrîkeyekê xuya dike. Weke objeya bedewî û deng (xeml) jî ji aliyê manevî ve civaka serwer a zilam domdar dike. Jin bi van aliyên xwe hemûyan bi rewşa xwe ya di nava civaka zilam de piçûkî herî zêde di nava avahiya dewleta netewe de dibîne. Forma jinê (nasnameya hevbeş a jinê, tesewira wê) di nava civaka dewleta netewe de weke îlaheyê bi awayê xuya dike alavekî perestîne ye. Lê li vir sifetê 'îlaheyê' bi

maneya ya herî piçûkî, ya kerxaneyê ye. Jina weke îlahe, jina herî zêde heqaret lê hatiye kirin û piçûk hatiye xistin e. Cinsiyetparêziya di civaka dewleta netewe de ji aliyekî ve zilam herî zêde dike desthilatdarî (Her zilamê serwer têkiliya cinsî bi awayekî sergirtî bi maneya “Min heqê vê fahîseyê dayê”, “Min ew tamam kir” di mejiyê xwe de neqîş dike) û di şexsê jinê de civakê dike mêtîngeha herî li binî ye. Di vê çarçoveyê de jin di nava dewleta netewe de dibe neteweya mêtîngeha herî pêşdebirî ya civaka dîrokî!

Dewleta netewe, dîn jî weke rêûresma beriya modernîteyê bi îdeolojiya milliyetgir re di zikhev de bi kar tîne. Sedema vê jî bandora dînan a li ser civakan hê bi hêz e. Nexasim Îslam di vê mijarê de hê gelekî zindî ye. Lê rêûresma dînî bi awayê modernîte bi kar tîne êdî ew dînê berê nîne. Çi bi rewşa xwe ya radîkal, çi jî bi rewşa xwe ya nerm, dîn ê di modernîteyê de ketiye xizmeta dewleta netewe, ji fonksiyona xwe ya rastî ya civakî hatiye qutkirin (rola wî ya mezin di civaka exlaqî û polîtîk de) û bi rewşa wî ya xesandî tê pêşkêşkirin. Rola dîn a di civakê de bi qasî ku dewleta netewe destûrê didiyê ye. Asteng û kelemên dijwar li pêşiyê tê danîn da ku fonksiyona xwe ya erênî di civaka exlaqî û polîtîk de dewam neke. Di vê mijarê de laîktî di serê astengiyên behskirî de tê. Ji lewra divê mirov matmayî nemîne ku car bi caran di navbera herduyan de têkoşîn ji nişkê ve pêk tînin. Dewleta netewe bi tamamî destê xwe ji dîn nakişîne, ev tevî giraniya mezin a dîn li ser civakê, ji ber avahiya dîn a bi hêsanî rê dide were bi karanîn û milliyetgirîbûna wî ye. Carnan dîn bi xwe bi rola milliyetgiriye radibe. Li Îranê Şîtiya di piyaseyê de sîleha herî bi hêz a hegemonîk îdeolojîk a dewleta netewe ya Îranê ye. Şîtî mînaka herî pêşdebirî ya dînê milliyetgirî bûye. Mînakên wê gelek in. Li Tirkiyê jî Sunnîtî bi sînor be jî herî zêde nêzî milliyetgiriye ye, û bi hêsanî dikare bibe îdeolojiya dînî.

Dewleta netewe ji bo mêtinkariya yekdestdariya yekbûyî ya çar qatî (yekdestdariya bazirganî, finans, pîşesazî û desthilatdarî) ku girtiye ser xwe, pêk bîne, bi tenê şeweyê herî xeternak ê zorê bi karanîna faşîzmê qîma xwe nayne. Herî kêr bi qasî zora rejîma faşîst a sîstemîk, bi karanîna çar îdeolojiyên pevkerî yên hegemonîk ferz dike. Bêyî hegemonîdariya îdeolojîk rejîma faşîst nikare dewam bike.

Dewleta netewe ya modern bi rêbaza gerdûnparêz, rast, pêşdebir û vebirî (têgihîştina rêbaza li alternatîf û îhtîmalan girtî) dixwaze mirovê homojen (tek tîp), civaka kerî û girseyê ava bike. Modernîteya demokratîk jî bi rêbazên pirralîparêz, îhtîmalnas, li alternatîfan vekirî û dike civaka demokratîk berbiçav bibe, dihêle were dîtin, bersivê bide. Bi avahiya xwe ya ekonomîk a tesarufê dide destê koman, li pêkhatin siyasî yên cuda vekirî ye, pirrçandî ye, li yekdestdariyan girtî ye, bersiv dide pêdiviyên bingehîn ên civakî yên ekolojîk û femînîst û alternatîfa xwe pêşde dibe. Li dijî dewleta netewe ya modernîteya kapîtalîst, alternatîfê siyasî yê modernîteya demokratîk Konfederalîzma Demokratîk e.

Konfederalîzma Demokratîk:

- a- Li pêkhatinên siyasî yên pirrtebeqeyî û cuda vekirî ye. Pêkhatinên siyasî yên cuda yên ji jê ber bi jor û bi awayek berfireh, ji ber avahiya tevlihev a civaka heyî îcbarî ye. Pêkhatinên navendî, xwecihî û herêmî di nava balanseke de li cem hev digire. Ji ber ku her yek ji wan bersivê dide şertên berbiçav, avahiyên siyasî yên pirralîparêz, zêdetir nêzî çareseriyên herî rast ên pirsgerêkên civakê ye. Nasnameyên çandî, etnîk û neteweyî dikarin xwe weke pêkhatinên siyasî îfade bikin û ev heqê wan ê herî xwezayî ye. Ya rastî, pêdiviya civaka exlaqî û polîtîk e. Çi dewleta netewe, çi komar, çi bi şeweyên demokrasiyên bûrjûvayê be, bi awayekî prensîbî bi rêûresmên dewletê re dikare li hev bike. Li ser bingehê aştiya bi prensîb dikarin bi hev re bijîn.

- b-** Xwe dispêre civaka exlaqî û polîtîk. Muhendisîyên civakî yên kapîtalîst, sosyalîst, feodal, îndustrialîst û zêdexwer ên bi vî rengî yên bi projeyên şablonîst dixwazin civakan ava bikin weke hewldanên di çarçoveya yekdestdariyên kapîtalîst de dibîne. Civakên bi vî awayî bi xwe nînin, propagandayên wan hene. Civak bi awayekî bingehîn exlaqî û polîtîk in. Yekdestdariyên ekonomîk, siyasî, îdeolojîk û eskerî vê xwezaya civakê dikeritînin û bi vî awayî nîrxê zêde desteser dikin. Yekdestdariyên behsa wan tê kirin amûrên ji bo xûkîrgirtin û xûkîxwarina ji civakê tevdigerin. Bi serê xwe ti qîmeta wan nîne. Şoreş jî nikare civakê biafirîne. Ji bo çavîyên civakê yên exlaqî û polîtîk ên dejenerekirî û kaduk hatine hiştin ji nû ve bi fonksiyona xwe ya bingehîn rabin weke operasyonan serî li şoreşan tê dayîn û bi tenê di vê çarçoveyê de dikarin bi roleke erênî rabin. Jê pêve îradeya azad a civaka exlaqî û polîtîk diyar dike.
- c-** Xwe dispêre siyaseta demokratîk. Li beramberî têgihîştina îdarî û rêveberiya burokratîk, hişk navendî û li ser xeta rast a dewleta netewe, bi tevahî nasnameyên çandî û komên civakî ji bo xwe îfade bikin bi pêkhatinên siyasî rêveberiyên civakê bi xwe pêk tînin. Di astên cûrbicûr de bi tayînkirinê ne, bi rêveberên bêne hîlbijartin kar û xebatê têne meşandin. Bingeh qabîliyeta biryarê ya bi meclîs, civat û guftûgoyê ye. Rêveberiyên bi serê xwe ferman netêne. Ji desteya koordînasyona navendî ya giştî (meclîs, komîsyon, kongre) heta bi desteyên xwecihî li gorî binyewa her kom û çandê bi qevdên desteyan ên di nava pirravahî û cudatiyan de li yekîtiyê digerin rêveberî û kontrola demokratîk a karûbarên civakî tê pêkanîn.
- d-** Xwe dispêre xweparastinê. Weke yekdestdariya eskerî ne, li gorî pêdiviyên civakê yên ewlekariya derve û hundir di bin kontroleke hişk a organên demokratîk de yekîneyên xweparastinê hêza bingehîn in. Erk û wezîfeya van hêzan ew e, îradeya siyaseta demokratîk a li ser bingehê azadî û cudatiyên civaka exlaqî û polîtîk weke avahiya biryarê ya wekhevîtiyê ye, bi cih bê anîn. Hêzên ji derve û hundir destwerdin vê îradeyê û hewl bidin wê asteng, pûç û tine bikin, bi tesîr dike. Saziya fermanê ya yekîneyan di bin kontrola cot a hem organên siyaseta demokratîk, hem jî endamên yekîtiyê de ye, û wexta hewce bê dîtin bi pêşniyarên beramber hev û erêkirinan bi hêsanî dikare were guhertin.
- e-** Bi giştî ji hegemonîyê re, bi taybetî jî ji hegemonîyê îdeolojîk re cih nîne. Prensîba hegemonîk li cem şaristaniyên klasîk dibe. Di modernîte û şaristaniyên demokratîk de bi xweşîbnî li hêzên hegemonîk û îdeolojiyan nayê nêrtin. Cuda wexta ji sînorên îfade û rêveberiya demokratîk derbas bike, ev yek bi îfadeya azad û rêveberiyên civakê bi xwe tê bêtesîrkirin. Di rêveberiya kolektîf a karûbarên civakê de girêdan bi esasên li beramberî hev rêzgirtin, hurmet ji pêşniyarên cuda û biryarên demokratîk re şert e. Di vê mijarê de têgihîştina şaristaniya klasîk a giştî û têgihîştina rêveberiya modernîteya kapîtalîst bi têgihîştina dewleta netewe re bi ser hev de diçin, lê bi têgihîştina şaristaniya demokratîk û rêveberiya wê re xwedî cudahî û cihêwaziyên mezin in. Di bingehê cudahî û cihêwaziyên de şêwazê rêveberiya kêfî û burokratîk, şêwazê rêveberiya exlaqî demokratîk heye.

Hegemonîyê îdeolojîk nabe. Ev di nava îdeolojî û fikrên cuda û pirraliyan de jî welê ye. Hewce nîne ku rêveberî xwe bi kamûflaja îdeolojîk bi hêz bike. Ji lewra çawa ku hewcedarî bi îdeolojiyên milliyetgir, dîndar, zanistperesta pozîtîvîst û cinsiyetparêz nîne, herweha li dijî avakirina hegemonîyê ye. Her bîrûbawerî, fikir û dîtin heta avahiya civakê ya exlaqî û polîtîk nerizînin û li pey hegemonîyê neçin, xwedî maf in ku xwe bi awayekî serbest îfade bikin.

- f-** Li beramberî têgihîştina yekîtiyê ya Neteweyên Yekbûyî ya dewletên netewe ye, û di bin kontrola hêza hegemonîk a super de ye, alîgirê Yekîtiya Konfederal a Demokratîk a Dinyayê ya komên neteweyan e. Ji bo dinyayeke hê bêtir ewle, aştîyane, ekolojîk, dadperwer û

hilberîner çî ji aliyê hejmarê û çî jî ji aliyê wesif ve bi krîterên siyaseta demokratîk li bin banê Konfederasyona Demokratîk a Dinyayê bi awayekî berfireh anîn cem hev a gelek koman şert e.

Weke encam, em hê zêdetir bi awayekî berfireh cudatîyên modernîteya kapîtalîst û demokratîk dikarin bidin ber hev û ev berambertîya wan bi tenê îdeayek nîne, du dinyayên mezin ên berbiçav in. Ev herdu dinya tevahiya dîrokê bi beramberîyeke diyalektîkî carnar bi dijwarî bi hev re şerkirine, lê carnar jî di navbera xwe de ji aşîyê jî kêmane. Ev herdu dinya di roja me ya îro de jî bi heman şeweyî di nava têkilî û nakokîyan de carnar şer dikin, carnar jî li hev tên. Bêguman encama vê pêxîrtengîya avabûna sîstemîk a heyî yê gavên rast, qenc û xweşik bi awayekî entelektuel, polîtîk û etîk biavêjin wê diyar bikin.

D- Îdeolojiya Cihûtiyê, Kapîtalîzm û Modernîte

Mirov heta bi awayekî rast li çîroka Ibraniyan a di dîrokê û roja me ya îro de serwext nebe, vegotîneke tam a pêşketîna civaka dîrokî zehmet e. Di dîrokê de Ibranî, ber bi roja me ya îro Cihûtiyê weke komeke etnîk an jî netewe girtina dest, wê nêzîkatîyeke gelekî bi kêmanî be. Gelekî girîng e ku mirov wê weke çavkaniya çandêke bîngêhîn a bi koka xwe Rojhilata Navînê, lê di dereceya yekemîn de bandor li tevahiya dinyayê kirî bigire dest û bibîne. Ez di çarçoveya teng de behsa çandê nakim; weke tevahiya çanda maddî û manewî digirim dest. Der barê mijarê de divê mirov xwe ji du şaşiyên mezin dûr bigire: Yekemîn ew têgihîştin e ku Cihûtiyê zêde mezin û bilind dike û bi vî awayî wê weke hêza dinyayê rêve dibe nîşan dide. Gotina “Qewmê Xwedê hîlbijartî” jî di vê çarçoveyê de ye. Mirov xwe çiqasî ji van zêde mezinkirinên li îstîsmarê vekirî dûr bigire, bi awayekî rastî serwextbûna li mijarê jî wê ewqasî hêsan bibe. Duyemîn, têgihîştina Cihûtiyê mîna şeytan û serê guneh nîşan dide. Fikra Cihûtiyê weke çavkaniya tevahiya xirabîyan nîşan dide gelekî hatiye guftûgokirin. Herî kêmanî bi qasî têgihîştina yekemîn a zêde mezin dike û rê vedike mirov şaş serwext bibe, divê mirov ji bandorên vê nêzîkatîyê jî xwe dûr bigire û wê ev bihêle ku mirov baştir mijarê fêhm bike.

Di cildên din ên parêznameyên xwe de ji gelek aliyan ve min hewl dabû ez Ibraniyan di çarçoveya dînen Brahîmî de bi awayekî berbiçav bînim ziman. Niha jî ez ê ji hin aliyên din ve hewl bidim wan bi awayekî berbiçav diyar bikim. Bi awayekî bîngêhîn, ez ê hewl bidim pîrsgirêka Cihûtî û Cihûyan di çarçoveya modernîte û kapîtalîzmê de bigirim dest û li ser bisekinim.

Piştî ku Împaratoriya Romayê di sala 70'ê P.Z. de cara duyemîn Perestgeh şewitand, dîasporaya (belavbûna li rûyê erdê) Cihûyan a destpêkir, çî li Rojhilata Navîn, çî li Ewrûpayê û ber bi roja me ya îro jî rê li tevahî pîrsgirêkên mezin ên cîhanê û encamên wan vekir. Ya rastî, berê jî pîrsgirêk û encamên bi heman rengî pêk hatibûn. Hîcreta Hz. Brahîm a ji Êrfayê heta bi nêzî Qudsê, ji aliyê pîrsgirêk û encamên rê li wan vekir, li nava dinyayê bi awayekî mezinbûyî bandora xwe hê jî dewam dike. Serhatiya kurên wî ya Misrê, bûyera Yûsûv û hîcreta Mûsa jî ji wan bûyeran e ku li nava dinyayê bandor kiriye. Tomarkirina Pirtûka Pîroz, hê berê damezrandina Qraltiya Ibranî ya pêşî, mişextkirina Babilê, têkiliyên wê demê bi Pers û Grekan re hatibûn destpêkirin, rê li encamên girîng vekirin. Bandora van bûyeran di dîroka şaristaniyê de xwedî cihekî diyar in. Tomarkirina Pirtûka Pîroz bi serê xwe bûyereke gelekî mezin e. Bi awayekî dînen Brahîmî fermî dibin. Bûyîna xwediyê Pirtûkê bûyereke mezin e ku bandora xwe di dîrokê de dike.

Lê belê dîasporaya piştî salên 70'î P.Z. xwedî bandoreke hê bi kok û xurt e. Ez ê li vir dîrokê nenivîsim, bi tenê nixandinên kurt bikim û qîma xwe bi vê bînim. Fikra bi giştî tê qebûlkirin ew e, dîaspora û devera lê zêde dibin weke Rojhilat û Rojava ango Seferad û Aşkenaz dibin du beşên sereke. Bandora wan jî bi vê ve girêdayî cuda çêbûye. Tê zanîn ku Cihûtiya Rojhilat di serî de li Sûrî, Iraq, Îran, peravên Hezarê û Rûsya îro û paşê bi îhtîmaleke mezin ber bi Asya Navîn belav bûne û weke koloniyên girîng jiyane. Ber bi Rojava jî bi giştî li qadên di bin bandora Împaratoriya Romayê de hêz û koloniyên wan tmî pêşketine. Mirov ji Bakurê Efrîkayê heta bi Rojhilatê Ewrûpayê, ji Nîvgirava Îberîkê heta bi Balkanan li koç û koloniyên wan rast tê. Anatolya jî weke navenda Rojava û Rojhilat lê ji hev diqetin xuya dike. Ji aliyê dînî ve bandorên wê heta bi hilweşîna Romayê girîng in. Hem weke Mûsevîtî, hem jî weke Xiristiyantiya ji Mûsevîtîyê derketî di bandora wan a pêşengiyê de şik û guman nîne. Bi awayekî mîna Împaratoriya manewî ya demê ava kirine.

Cihû bi pereyan re çawa ketine têkiliyê û pere bi qasî bandora manewî çawa karîbûn bikin hêzeke maddî ya bi tesîr, bêguman ji bo vê mijarê lêkolîneke dûvdirêj divê. Lê mijara yekemîn a bi awayekî stratejîk li ser dixebitin bi giranî çanda manewî dîn, wêje û zanist be, bi awayekî vebirî xebata wan a stratejîk a duyemîn jî mijarên der barê pere û karê de ne. Gelekî girîng e ku di dîrokê de ji aliyê stratejîk ve çanda manewî kirine yekemîn û çanda maddî jî kirine duyemîn. Hê di wê demê de yên pêşengtiya di van herdu mijaran de kirine destê xwe, di dîroka dinyayê de girîngiya stratejîk bi dest xistine. Li gorî texmîna min, Cihû di van sedsalan de hûrûkûr haya wan ji pêşengtiya stratejîk a van herdu mijaran heye û ji bo vê xebitî ne. Sedemên bingehîn ê vê yekê jî şert û mercên wan ên berbiçav in. Hejmara wan kêmtir e, timî di nava pencê herdu şaristaniyên bi koka xwe Rojhilat û Rojava de dijîn, ji aliyê îdeolojîk ve xwe weke 'evdên xwedê yên hilbijartî' dizanin (em bi hegemonariyê îdeolojîk a dijwar re rûbirû ne). Ev hemû wan neçar dikin ku timî di nava lêgerîna stratejîk de bin. Kêmbûna hejmara wan, koçberiyên wan, baweriyên wan ên pîroz û timî bi tehlûkeya tevkujiyê rûbirû mayîna wan, hiştiye ku hem xwe gelekî zana û serwest bikin, hem jî ew timî neçar hiştiye ku 'stratejiyên rizgariyê' pêşde bibin (Çiqasî dişibe stratejiyên rizgariyê yên şoreşgerî). Şêwazên wan ên jiyane li ser wan fikirkirina stratejîk û pêşdebirina amûrên rizgariyê ferz dike. Naxwe weke hatiye serê bi hezaran qebileyên din ew jî bi hêsanî dikarin tine bibin.

Di vê nuqteyê de rewşeke berxwedanê ya domdar dibe rêya bi tenê ya rizgariyê. Berxwedan jî ji sedî sed pêdiviya xwe bi du tiştan heye; bawerî û amûrên maddî. Bawerî xwe weke hêmana stratejîk a manewî nîşan dide, pere jî xwe weke hêmanê maddî yê stratejîk nîşan dide. Ji lewra di Cihûtiyê de rola stratejîk a dîn weke hêmana manewî gelekî girîng e, û rola stratejîk a pere weke hêmana maddî bi armanca rizgariyê dibin du çavkaniyên sereke yên dest ji wan nabe. Çima li cem Cihûyan serweriya pere û dîn-maneyê heye? Eger em li bersiva vê pirsê bigerin, bersiv diyare: ji ber ku çareyek wan a dîn nîne. Şêwazê wan ê jiyane timî berxwedanê li ser wan ferz dike. Ji bo tine nebin û bi kalîteyê bilind (Ji ber ku bawer dikin, ew evdên xwedê yên bijare ne) bijîn ev şert e. Berxwedan jî bêtir stratejiya rizgariyê (pêşengtiya îdeolojîk) û derfetên stratejîk ên maddî weke pere (pêşengê maddî) nebin, hunerkî zehmet e ku bê dewamkirin. Ji bo vê, divê hûn yan mîna Ereban li çolê yan jî mîna Kurdan li çiyayê bin. Herdu jî li cem Cihûyan nîne. Li dawiyê tenê derfetên îdeolojîk û maddî dimînin.

Di hilweşandina Romayê de li hundir rola Xiristiyanan tevî ku hê jî tê guftûgokirin misoger e. Xiristiyane pêşî Hz. Îsa bi koka xwe Cihû ye. Wexta mirov vê xisleta wî li ber çav bigire, bi temamî nebe jî di hilweşandina Romayê de rola bazekekî Cihû ji sedî sed e. Du perestgehên (perestgeh ango mabed, bi awayekî Quds paytexta Cihûyan e) hatine şewitandin bi vî awayî tola wan hatiye hilanîn. Jixwe li Romayê serjêkirina Saint Paul (Li Tarsûsê ji dayik bûye û yek ji Xiristiyanan pêşî ye; yek ji

amadekarên doktrîna Xiristiyantiyê ye) wê bê bersiv nemaya. Bi hezaran Xiristiyânên li çarmîxê têne xistin, diavêjin ber şêran û îmhakirin mîna parçeyekî berxwedanê be. Ango pêngava pêşî û serketî ya dîasporayê weke hêza manewî ya stratejîk bi karanîna Xiristiyantiyê pêk tê. Mirov bi hêsanî dikare îddîa bike ku ji hundir ve hilweşîna Romayê bi awayekî berbiçav di encama pêngava manewî ya pêşî û stratejîk a Cihûyên dîasporayê de pêk hatiye. Bêguman di vê de êrîşên qebîleyên Germen, Hûn û Frank ên li Ewrûpayê jî bi bandor bûne. Dîsa jî hêmanên hundir diyarker in.

Piştî Romayê derketina Cihûtiya Rojava, bi avabûna bajaran (ji sedsala 10. P.Z. û pêve Yekemîn Şoreşa Ewrûpayê) û li dora wan bi pêşketina bazarê li ser zemînekî maddî pêş ket. Pêşketina têkiliya meta-pere-bazirganiyê wê keysê bide Cihûyan ji bo pêngava duyemîn a stratejîk ango ji bo rola stratejîk a peran gav biavêjin. Serwertiya pereyan tê wê maneyê nîv bi nîv li ser bajêr ango di nava rêveberiyên dewletên nû hilatî de dibin xwedî gotin. Jixwe ji sedsala 10. û pêve fetha manewî ya Ewrûpayê (Xiristiyankirina wê) hatiye temamkirin. Ev fetih bi awayek neyekser ji aliyê erênî û neyênî ve wê gelekî bandorê li Cihûyan bike. Aliyê wê yê erênî ew e, dînekî Brahîmî Ewrûpa fetih kiriye; aliyê erênî jî ew e, Mûsevîtî weke dînekî teng ê qebîletiyê (dînekî Cihûyan ê hatiye hilbijartin) her diçe tê tengavkirin. Ewrûpaya sekuler û qebîleyê, heta bi Hîtler û roja me ya îro gelek pêxîrtengî û pirsgirêkên bi serî de hatine di binê wan de bandora hêza manewî ya Mûsevîtîyê û hêza pere ya Cihûtiyê bibîne. Di sala 1179'ê P.Z. de Konseya Xiristiyantiya Katolîk cara pêşî biryara girtina Cihûyan li gettoyan da û ev jî encama vê bandorê bû.

Cihûtî ji sedsala 10. û pêve hem weke hêza stratejîk a maddî û hem jî weke hêza îdeolojîk a Ewrûpayê (Rûsya jî di navê de) timî di nava pêşketineke dewamî de ye. Rewşenbîr û dewlemendekî her bajarî ji sedî sed Cihû ye. Ev rewş bivê neyê rê li ber çavnebarî, nakokî û pevçûnên mezin vedike. Gettoyên pêşî (kolanên girtî) bûyerên paşê biqewimin xeber didin. Cihûtî wê li hemberî van rewşên nû jî taktîk û stratejiyê nû diyar bike: Yekemîn tevgera 'abalan', duyemîn jî tevgera 'sekuler-laîktiyê' ye. Cihûyê bi van herdu pêngavên nû yên stratejîk bi awayekî serketî ji serdema navîn derkevin. Divê neyê ji bîrkin ku ji dîne berê çerxkirin yek ji pêngava stratejîk a pêşî Brahîm û Mûsa jî kirine. Gavavêtin bi hêsanî weke pêngaveke manewî ya stratejîk dikare were nixandîn.

Locayên Masonan ên di Serdema Navîn de hostayên avaker ên Cihûyan damezrandin, mirov dikare weke tevgera pêşî ya sekuler-laîk bifikire. Fîlozofê mezin ê bi koka xwe Cihû Spînoza jî wê li yek ji perestgehên destpêkê yên modernîteya kapîtalîst Amsterdamê wê bibe pêşengê gavavêtina pêşî ya felsefeya mezin a sekuler-laîktiyê. Laîktî di serî de Tirkiyê li welatên weke Îslam têne bi navkirin yek ji mijara guftûgoyê ye (Ez binavkirinên welatan an jî civakan weke kapîtalîst û sosyalîst propagandîf dibînim û ez dikirim ku binavkirinên weke laîk, Îslam, Xiristiyân, Bûdîst û hwd. jî bi heman armancê ne. Eger mirov civakan weke 'civaka exlaqî û polîtîk an jî civaka ne exlaqî û polîtîk' bi nav bike rastir e.) Laîktî di çarçoveya sekulerbûnê (dinyewîbûn) de bi sedema ji dogmatîzma dînî dûr dixê û azad dike bi fonksiyoneke erênî radibe. Lê wexta ku ew jî weke laîktiyê, laîsîzmê-laîktîgiriye were bi karanîn, ew bi xwe jî weke serê qubekî bi lez dikare dogmatîk bibe. Di vê çarçoveyê de divê ez bi girîngî bînim ziman ku laîsîzm jî zêde cudahiya xwe ji dîndariyên din nemaye. Abalî an jî çerxkirina ji dîn (guhertîna dîn) dijbertiya Cihûtiyê her pêş bikeve wê lez bibe. Di pêvajoya dewleta netewe de ez ê rewşa Cihûyan dewam bikim bînim ziman, lê ji ber ku gelekî bi tesîr û balkêş e, divê di vî warî de li Rojhilata Navîn û li Rojhilat jî çi diqewime pêşî vebêjim.

Heta bi Îslamiyete têkiliyên baş ên Cihûtiyê bi Dewleta Pers-Sasaniyan re hebûn. Bi qasî mirov fêhm dike, di qesran de bandora wan zêde ye. Tê zanîn, pêxembera pêşî ya jin bi navê Esterê li qesrên

Sasaniyan xwedî roleke mezin bû. Di Pirtûka Pîroz de jî cihê wê heye. Bi îhtîmaleke mezin hem di karûbarên bazirganî-pereyan, hem jî di pêşketina îdeolojîk a împaratoriye de xwedî statuyeye bi hêz in. Wexta ku hukimdarê Babîlan Nebûqednezar Cihû mişextî Babîlê kirin (596-546 B.Z.), damezrînerê Persan Kîros ew xilas kirin. Vê yekê, bandoreke xurt a rêûresmê afirandî ye. Di qada Îranê de tevahiya dîrokê Cihûtî timî hêzeke ne kêmbû. Cihûtîyê di dîrokê de bi heman awayî li Erebistan, Bakurê Efrîka, heta li Rojhilatê Efrîka-Hebeşistanê timî cihekî girîng girtiye. Bandora Cihûyan di tevahî pêşketinên çandî yên maddî û manewî de ne kêmbû in.

Di dema derketin û hilatina Îslamiyetê de, Cihû li Erebistanê weke komeke dînî ya bazirgan li pêş bûn. Erd û zeviyên bi bereket milkên wan bûn. Wer tê fêhmkirin ku di serê komên Semîtîk ên ne Ereb de ew dihatin. Rewşeke bi heman rengî ya Suryaniyan jî heye.

Ereban bi derketina Îslamê re bi awayekî li şûna yekdestdariya Cihûyan li pey damezrandina yekdestdariya xwe ya bazirganî û desthilatdariyê ne. Îslamiyet gelekî jî Îslamiyetê bi tesîr bûye û ev jî vê piştrast dike. Mirov dikare vê rewşê di modernîteya kapîtalîst de bişibîne damezrandina dewleta netewe. Di modernîteya Serdema Navîn de Ereb bi Îslamê bersiv didin. Di bingehe nakokiyên wê yên maddî û îdeolojîk ên bi Cihûtî û Cihûyan re ev rastî heye. Divê mirov diyar bike ku di derketina Îslamê de bi qasî hêmana etnîk hêmana çînî jî bi roleke girîng rabûye. Bi belavbûna bi lez a Îslamê re, Cihû di berxwedana xwe ya pêşî li beramberî wê de bi awayekî hişk şikestin û ev jî felaketeke duyemîn a mîna Romayê bû. Li pêşiya wan du rê hebûn: Yan ji nû ve mişextkirin, yan jî 'çerxkirin' e. Tê texmînkirin ku beşekî wan xwe avêtiye Îran, Bakurê Efrîka û Anatolyayê. Beşekî wan ê girîng jî bi awayê xuya dike mîna Îslam qebûl kirine xwe nîşan didin lê di hundirê xwe de qabûl nakin bi awayekî takkiyetiyê dikin ango dikevin meyla çerxkirinê û di vî warî de gelek mînak hene. Îhtîmaleke xurt e ku di gelek tevgerên mezhebî û serhildanên li dijî desthilatdariya Ereb a şoven û sunnî de rola kesên ji dînê xwe çerxkirî heye. Nexasim, hêjaye ku mirov lêkolîn bike ku bê ka di pêşdebirina êkolên muxalif ên bi koka Îranî û Mezopotamyayê de para Cihûyan çi heye.

Bûyera herî ciddî jî li peravên bakur ên Derya Hezarê, li beşê îro yê Tirkmenistan û Azerbegcanê qewimî. Ew jî avakirina Dewleta Cihû ya Hezara bû. Ev dewlet bi koka xwe Tirk bû. Li gorî rîwayetê, pêşiyê Selçûkiyan Selçûk Beg di nava vê dewletê de xwedî payeya fermandariyê bû. Navê çar lawên wî navên esil ên Cihûyan bûn. Ev jî têkiliya wî bi Cihûtîyê re bi hêz dike. Eger ev rast be, mîna gelek tevgerên di ser Îranê re li dijî siltanên Ereb hatine kirin, di tevgera Selçûkiyan de jî rola Cihûtîyê kêmbû. Ev mijareke gelekî girîng e ku divê mirov lêbikole. Anatolya hê di serdema destpêkê de navendeke ciddî ya Cihûtîyê bû. Bi qasî Grekan Cihûyan jî di avakirina gelek bajaran de cih girtin. Di navbera wan de reqabet hebû. Cihûyên li Rojava û Erebistanê tengav dibin li Anatolyayê kom dibin û ev jî rêûresmê ye. Wexta ku mirov di vê çarçoveya perspektîfa dîrokî de binêre mirov ê baştir fêhm bike çima Cihû piştî Îsraîlê Anatolyayê weke welatê xwe yê duyemîn dibînin. Herweha Anatolya bazareke bi hêz a tevgerên îdeolojîk, pere û bazirganiyê bû ku di vê de para Cihûyan kêmbû.

Tê zanîn, Cihû di salên 1391, 1491 û 1550'î de pêl bi pêl di ser Spanyayê re çûne Anatolyayê û bi cih bûne. Wexta ku mirov giraniya wan a li cem siltanên Selçûkî û Osmaniyan li ber çav bigire, mirov ê baştir fêhm bike ku di vê de çiqasî bi kok cihek dagirkirine. Herweha girseyeke mezin a çerxkirî û bûyî Misilman jî heye. Sabetaytî (tevgera bi hêz a çerxkiriyan a bi koka xwe Îzmîr û Manîsa) ji sala 1650'î ve bi rolên gelekî girîng rabû. Rola Sabetayîyan di polîtîkayên pere û malîyê yên Osmaniyan de tê zanîn. Belkî jî bi rola mamosteyên bazirganî û pereyan radibûn û Osmanî der barê girîngiya wan de serwest

dikirin. Tevî ku hin caran musaderekirina mal û nakokiyên ciddî bibin jî di tesfîyekirin û diyarkirina gelek siltanan de rola wan nayê înkarkirin.

Wer tê fêhmkirin ku ji bo Cihûtî li ser piyan bimîne, çerxkirin bûye sêyemîn gavavêtina mezin a stratejîk. Diyardeya çerxkirinê nebûya, ne di nava pîrraniya Îslamê ya li Rojhilat de, ne jî di nava pîrraniya Xiristiyan a li Rojava de wê nikarîbûna hebûna xwe dewam bikin. Divê çerxkirin weke stratejiyeke jiyane were fêhmkirin. Heta ku dogmatîzma dîni azadiyê nas neke, çawa ku di gelek îdeolojiyan de jî heye, wê meyla çerxkirinê û yê çerx bikin bivê nevê hebin. Cihû bi saya van hersê stratejiyan dikarin bêyî ku bi temamî îmha bibin ji serdema navîn derkevin.

Divê mirov bi tenî ji aliyê berjewendiyên maddî ve li pere nenêre. Bi saya hêza dide, dikarin bi cihûwar bibin û jiyana xwe dewam bikin. Bi saya hêza îdeolojîk jî bi rêbazên manewî hem bi tesîr dibin hem jî dikarin pê li jiyane bimînin. Li cem Cihûyan tevaya dîrokê hejmarê rewşenbîr, nivîskar, fikirdar, îdeolog û zanyarên mezin gelek in, û ev jî tîkiliya xwe ji nêz ve bi pêşengtiya manewî ya hewcedarî wê ne, heye. Gelek tevgerên dîni, felsefî û zanistî pêşde dibin û ev jî ji ber pêdiviya stratejiya wan a jiyane ku nikarin jê bigerin.

Stratejiya çerxkirinê jî girîngiya xwe ya mezinû bîngêhîn jî wê di serdema dewleta netewe de nîşan bide. Dewleta netewe ya pêşî Ingilistan e. Ji bo serwextbûna li dabeşê Ingilistan mîna kilîta mijarê girîng e. Du hêzên mezin Qraltiyên Franse û Spanyayê ku hem li ser Xiristiyanên Protestan ên bi koka xwe Katolîk hem jî li ser Cihûyan tevkuji û mişextkirin meşandin, di sedsala 16. de hem ji bo Ingilistanê li Ewrûpayê bê tesîr bike, hem jî pêşî li gavavêtina wê bigire, şer jî di navê de ketin nava gelek hewldanan. Cihûyan di vê sedsalê de (sedsala 16.) ji xwe re weke cihê ewle, li Anatolyayê li Îzmîrê, li Hollandayê li Amsterdamê û li Ingilistanê li Londonê tîkiliyên xurt danîn (di nava sê hêzan de xebatên hevgerî hene). Lê her çû ji xwe re London weke baregeha navendî hilbijartin. Ji wê rojê heta îro London vê statuya xwe dewam dike.

Tê zanîn, Ingilistan di vê sedsalê de gav diavêje dewleta netewe. Çawa ku tê zanîn dewleta netewe bi tenê bi kadroyên dewletê ne, bi tevahî welatî û kadroyên dewletê çarçoveya îdeolojiyeke muşterek (mîna dîn) parve dikin û ev jî tê maneyê ku bi tevahî civak endamên dewletê, welatîyên wê tene hesibandin. Ha ev xislet ji destpêkê ve li cem qebîleya Ibrî heye. Bi vê xisletê pêşî weke qewm, paşê jî dewleta netewe tê pêşdebirin. Qebîleya Ibrî çî qewm û herî dawî jî çî netewe, hem ji aliyê etnîk û hem jî ji aliyê dîni ve yekpare ye. Ya rastî, etnîktî di heman demê de dînitî ye, dînitî jî etnîktî ye. Herweha bêyî cihewazkirina yê rêve dibin û yê tene rêvebirin, di armanca hevbeş de dibin yek. Bi awayekî eşkere ez dibêjim, ev şîroveya min a şexsî ye, û gelekî girîng dibînim, dewletdariya netewe ji îdeolojiya qebîleya Ibrî zêde bûye û hatiye pêşdebirin, li ser tevahî qewm û neteweyên li derveyî xwe ferz kiriye, şeweyeke li gorî wan hatiye fesilandin, edilandin û guhertin.

Dewleta modern a kapîtalîst, bi şewazê Ibrî û Cihûyan (di roja me ya îro de Îsraîlî) xwe bi rêxistin dike weke dewleta netewe xwe berbiçav dike. Ji vê jî girîngtir, kakilê her dewleta netewe ji aliyê nijadî ve ne, lê ji aliyê îdeolojîk ve xwedî karetereke Cihû Siyonîst e (dewletdariya netewe ya Cihû). Forma dewletê ya Cihûtiyê di modernîteya kapîtalîst de weke modela dewleta netewe ye. Verner Sombart wexta kapîtalîzmê weke berhemê Cihûtiyê dihesibîne, belkî jî zêde pêşde çûye. Fîlozofê mezin ê dîrokê yê Ingilîz Coolînwood – eger ez şaş nebim-, wexta milliyetgiriya dewleta netewe terfî dike dibêje “Gerdûngeriya Cihûyan (mîrov dikare bibêje îdeolojiya wê jî) serketin bi dest xistiye, lê di şexsê yê wî qirkirî de” Bi vê gotina xwe, xwestiyê wê rastiye îfade bike. Dewleta netewe bi serketiye. Di bîngêhê wê de îdeolojiya Cihû (qebîlegirî, milliyetgirî, siyonîzm) heye. Lê di encamê de yê ew qirkirî jî

pêre afirandî ye. Ya rastî ev tespît girîng e; xisleteke giştî rave dike. Her milliyetgirî Siyonîst e. Di vê rewşê de milliyetgiriya Ereb jî Siyonîst e. Milliyetgiriya Filistîn, Tirk, Kurd, Îran-Şîa hemû bi xwe weke şêweyên îdeolojiya Cihû ya di serî de bi yekdestdarên netewegir tê pêkanîn mirov bi nav bike wê şaş nebe. Jixwe wexta milliyetgiriya dewleta netewe ya Ingilîz û Hollandayê were lêkolîn wê bi awayekî balkêş were dîtin ku di pêşketina wan de bi tenê ji aliyê teorîk ve ne, bi awayekî berbiçav jî yekdestdariyên Cihû weke pere-sermayeyê bi roleke mezin rabûne.

Divê mirov vê rewşê weke komplo yan jî niyeteke xirab nebîne. Cihû weke banker û bazirganên herî zêde sermayeyê di destê xwe de digirin, di avabûna her dewleta netewe de çadeke mezin lê bi hewin û lê sermayê razînin dibînin. Dewleta netewe jî dihişt ku sermayeya Cihû mîna guloka berfê bi awayekî dêwane mezin bibe. Eger Verner Sombart teoriya xwe bi vî awayî rave bikira, belkî rastir bûbûya. Wexta ku sermayeya Cihû li nava dinyayê mezin bû, bêguman wê dijberê xwe jî biafiranda. Di roja me ya îro de nakokiya yekdestdarên netewe û yên jor neteweyan, çavkaniya xwe ji vê rastiye digirin. Bi awayekî pirr eşkere tê fêhmkirin ku sermayedarên Cihû tengavbûnên dîrokî jî timî li ber çav digirin û li ser bingehê xeta xwe ya îdeolojîk a ji rêûresmê di pêkhatina dewletên netewe de xizmeteke dîrokî dikin, û bi awayekî objektîv rê vedikin ku komên Cihû yên haya wan ji tiştêkî nînin û divê berpirsiyar neyên girtin, bêne qirkirin. Hinekî jî mînaka Hz. Îsa û yê wî îxbar kir Yehûda Îskaryot tîne bîra mirov. Cihûyan bi qasî sêsed salan ji bo pêşdebirina dewleta netewe ya Elman çanda xwe ya maddî û manewî seferber kirin (bê sedem îdeolojiya Elman neşîbiya ya Cihûyan) û heta bi dema Hîtler jî pirr zêde bi milliyetgiriya Elman ve girêdayî bûn. Milliyetgirên herî bi hêz ên Siyonîst ji gelek aliyên ve nûnerên bi hêz ên milliyetgiriya Elman jî bûn. Mirov dikare gelek mînakên din jî bide, nexasim jî di çarçoveya Rûsya û Osmanî-Tirkîyê de. Gerdûngeriya Cihû ya Coolînwood diyar dike (milliyetgirî-pozîtîvîzm-dîndarîti) gihiştîye serketinê. Lê bi tenê qirkirina Cihûyan ne, bi tevahî yên li dinyayê qirkirinên çandî û fizîkî pêkanîn jî bi xwe re afirand.

Ji ber girîngiya mijarê divê em hinekî din wê ji nêz ve bibînin.

Di nava nasnameyên civaka dîrokî de Cihûtî ji aliyê îdeolojîk ve belkî yek ji mînakên pêşî ye ku xisletên wê yên dînî û etnîk ketine zikhev. Ji Hz. Brahîm û vir ve vê xisleta xwe diparêze. Wexta li vê, baweriya 'qewmê hîlbijartî' jî zêde dibe, xwe di ser civakan hemûyan re dibînin û ev jî weke sêyemîn xisleta girîng a îdeolojiya wan diyar dibe. Ev têgihiştina wan a xwe di ser her kesî re dîtin tevahiya dîrokê bû sedem ku bi civakên din re bêne beramberî hevdu û bi giranî jî rê li şerên heta bi qirkirinê biçe vekirî ye.

Cihûtî bi vê nakokiyê ve girêdayî xisleta xwe ya îdeolojiya civakekê timî parastî ye. Bi awayekî xwezayî Cihû neçar mane ku amûrên taktîk û stratejîk ên bergirî û parastinê pêş bixin. Stratejiya wan a bergiriyê, li gorî pêdiviya avabûna wê divê ji aliyê teorîk û îdeolojîk ve were pêşdebirin. Amûrên taktîk jî zêdetir bi hêza maddî re têkildar in. Di serê van de jî hêza pere û sîleh tê. Pere, bi rêya bazirganî û bankeriyê tê bi destxistin, sîleh jî zêdetir bi nûjeniya teknîkê re tê pêşdebirin. Di herdu qadan de jî hêza Cihûyan tê zanîn û hatiye ispatkirin. Di vê mijarê de em serdemên destpêk û navîn bidin aliyekî; serdema nû ango serdema modern pêş dikeve, bêguman bi vê pêşketinê re li nava dinyayê gelê herî xwedî tecrûbe û rêxistinkirî Cihû wê ji nêz ve bi van qadan re têkildar û eleqedar be. Ji sedsala 16. û pêve Ewrûpaya Rojava, nexasim sîstema dinya kapîtalîst a navend Amsterdam-Hollanda û London-Ingilistan ji aliyê hegemonîk ve dest bi mezinbûnê kir, hêza îdeolojîk û finansê ya Cihûtîyê ku ji aliyê stratejîk ve bi hêz bû, di vê de bi roleke girîng rabû. Yên wê demê ji nêz ve lêbikolin wê di tespîtîkirina vê nuqteyê de zehmetiyê nekişînin.

Eger were gotin Cihûtiyê kapîtalîzm îcad kiriye wê ev bibe gotineke zêde nepixandî (V.Sombart), lê di warê sîstembûn û ji aliyê hegemonîk ve bi hêzbûna wê de rola wan gelekî girîng e, û nayê înkarkirin. Di serî de li London û Amsterdamê, li tevahiya fûar, borsa û bazarên bajarên girîng banker û bazirganên Cihû cirîdan didin xwe û ev diyardeyeke tevahî lêkolîneran diyar kiriye. Polîtîka ekonomiyê di vê mijarê bêdeng maye û ji nedîtî ve hatiye, ev jî bi rola korker a îdeolojiyê têkildar e. Kapîtala Marks jî di navê de, di nirxandinên li ser mijara polîtîka ekonomiyê de rehûrîşên netewe û etnîk ên daneheva sermayeyê zêde li ser nehatiye sekinîn, ev hem kêmasiyeke gelekî girîng e, û hem jî têra xwe mirov difikirîne. “Sermaye dîn, îman û milliyeta xwe nîne” ev gotina gelek caran dugêsinî tê kirin û şaş e. Sermaye têkiliyeke xwe ya xurt bi dîn, îman û milliyetê re heye. Bêguman gelek kesên xwedî dîn, îman û milliyetê yekdestdarên sermaye û desthilatdariyê pêk tînin, li beramberî vê pirraniyê dikin mêtîngeh. Mînakê wê ya herî berbiçav û eşkere li DYE ye. Herî zêde weke sermayedar hem dîn, hem îman û hem jî milliyet li wir e, û kes nikare vê înkare bike.

Rola Cihûtiyê di avakeriya kapîtalîzm, modernîte û herdu lingên wê yên din îndustriyalîzm û dewleta netewe de nayê guftûgokirin. Ji yekemîn şoreşa bajaran a Ewrûpayê û pêve (1050-1350 P.Z.) banker û bazirganên Cihû yên pêşketina xwe dewam kirin, di dema bazirganiya kapîtalîzmê ya sedsalên 15.-18. de hê zêdetir xwe xurtkirin û derketin. Li bajarên Rojhilat jî li bajarên weke Qahîre, Heleb, Şam, Îzmîr, Tebrîz, Antakya, Bexda, Stenbol û hewd. bi heman awayî pêşketine. Kengî Şoreşa Îndustriyê weke qadeke karê diyar bû, dereng neman sermayeya mezin a di destê xwe de xistin qada îndustriyalîzmê. Pîrr hewce nake ku mirov vê jî rave bike. Ji ber ku her devera kar lê zêde be, sermaye berê xwe dide wir û êrîş dibe ser. Ma prensîba qanûna karê jêre tê gotin ev nîne?

Hingê mirov çawa dikare sivik bibîne rola sereke ya yekdestdariya sermayeya Cihû, ya hem bi mora kapîtalîzmê û hem weke modernîteya kapîtalîzma îndustriyalîzmê, ma çawa mirov dikare girîngiya wê destnîşan neke? Eger ji vê re neyê gotin bi zanebûn hatiye berevajîkirin, bi hêsanî mirov dikare jêre bibêje çavkariya îdeolojîk. Jixwe ji aliyê Cihûtiyê ve ev rewş guneh jî nîne. Di her koma etnîk, dînî û neteweyî de yekdestdariyên bazirganî û pîşesaziyê dikarin pêk bên. Li vir a girîng ew e, rola stratejîk a yekdestdariyên bazirganî û pîşesazî yên Cihû ne. Fîransê jixwe bi awayekî ezel û ebed hebûna xwe bi yekdestdariyên Cihû dîtiye. Polîtîka ekonomiyê xwe dûr digire têkiliya yekdestdariyên bazirganî, pîşesazî û fîransê bi îdeolojiyê re bi giştî (Lîberalîzm bi tenê di nirxa propagandayê de dikare bibe mewzûbehs), bi îdeolojiyên milliyetgir, dîndar, zanistperest û cinsiyetparêz re jî bi taybetî daneyne, vê yekê weke ku îdea dike ji ber fikarên xwe yên ‘objektîvbûnê’ nîne. Berevajî bi tevahî yekdestdarî naxwazin objektîv bibin. Nexasim yekdestdariyên desthilatdariyê jî di navê de nasnameyên xwe yên dîndar, cinsiyetparêz, milliyetgir û zanistperest vedişêrin û hewl didin nebin zanisteke objektîv. Bi vê dixwazin rastiya berbiçav û ya diqewime ji nuqteyên girîng ve veşêrin û bêqîmet nîşan bidin. Bi vî awayî wê ne zanist weke amûrên propagandayê yên îdeolojîk bêne bi karanîn.

Di sîstema dinî hegemonîk a çarsed salî de Cihû statuya xwe ya stratejîk di yekdestdariyên sermaye, bazirganî, pîşesazî, fîrans, medya û entelektuel de bi awayekî girîngiya xwe hê zêdekirî dewam dikin. Mirov vê diyardeyê tespît neke, çî global çî xwecih ti pîrsgirêk ji hev nayê derxistin (teorîk) û ne jî ti pîrsgirêk bi temamî çareserkirina wê (pratîk) mumkîn dibe.

Cihûti di avakirina dewleta netewe û modernîteyê de hem weke hêza îdeolojîk a stratejîk, hem jî weke hêza maddî ya stratejîk, bi statuyeke zêdetir diyar rabûye. Bi rêya dewleta netewe wexta wesfê modernîteyê yê vebirî kapîtalîst derdixe holê û pêk tîne, modernîteyê jî bi rewşa bazirganî, fîrans, îndustrî û desthilatdariyên yekdestdariyê yên yekbûyî bi dewleta netewe berbiçav dike, misoger dike.

Cihûtî bêguman xwedayê dewleta netewe nîne. Lê ji serdema qebîleyê heta roja me ya îro, ji rewşa wê ya malzarokê heta bi temenê wê yê girsbûn û rizînê di qada xwe ya hostatiyê de pêşde biriye.

Ez hîç girîngî û guh nadim teoriyên komplojê. Timûtim îdeayan diavêjin naverastê. Tê gotin, Cemiyetên Mason ên veşartî dinyayê rêve dibin, Civînên Bilderbergê, Civînên Davosê, Konseya Rêveber a Dinyayê ya 12 Kesî ya Daîmî, destikbûna NY a Cihûyan û hwd. bi van binavkirinan dixwazin teoriyên komplojê mafdar nîşan bidin. Tevî ku di van îdeayan de para rastiya hebe jî xisletên hevpar ên van teoriyan ew e, zanistî nînin, dogmatîk in, û aliyên wan zêde nepixandî hene. Lê rastî li naverastê ne. Tîr di kîs de hilnayê. Serdestiya Cihûyan di sêlingên modernîteya kapîtalîst de hewce bi guftûgoyê nahêle. Di hersê qadan de jî ji aliyê stratejîk ve hem di warê îdeolojîk û hem jî di warê hêza maddî de bi bandor e, û heta di pozîsyoneke gelekî diyarker de ye. Divê hay ji çarçoveya gotina min hebe: Ez behsa tesîra wê ya di qada modernîteya kapîtalîst de dikim. Naxwe di nava rastiya civaka dîrokî ya hê berfireh de behsa cihê wan ê di nava modernîteya demokratîk de nakim. Cihûtî di van modernîteyan de jî heye. Lê bi awayekî ji hêza xwe ya stratejîk gelek tişt ji dest dayî.

Bîsteke din, berî ez derbasî vê dabaşê bibim, feydeya xwe heye ku mirov hinekî din dewleta netewe ji hev derxe, çareser bike. Îdeolojiya Cihû di derketina serdema navîn de hewldanên xwe yên bêbandorkirinê li beramberî muxalifên xwe yên Xiristîyan û yên Misilman weke pêdiviyeyeke stratejîk a şêwazê jiyana xwe kêmkir. Modela dewleta netewe, hem bi xwedatiya netewe ya di nava xwe de digire (Di Cihûtiyê de Reb, di maneya xwedayên netewe de ye), hem jî weke rewşa zêdebûyî ya tevahiya yekdestdariyên bazirganî, finansî, îndustriyel, îdeolojîk û desthilatdariyê, ji vê mijarê re weke modela stratejiya jiyana herî di cih de derdikeve pêşiya me. Di dewleta netewe de laîsîzm, di rewşa Reb Xwedayê Neteweyî yê Cihû de fonksiyonel e. Ji vî alî ve avakirina têgînan a Masotiya Cihûyan gelekî girîng e. Ji vî alî ve û bi vê maneyê, dewleta netewe dibe amûra rêveberiya gerdûnî ya herî girîng a Cihûtiyê.

Yekdestdariyên Cihûyan bi yekdestdariyên bi koka xwe Anglo-Sakson re modela dewleta netewe ji bo jihevdeixistina Împaratoriya Franse û Spanyayê weke amûrekî bi bandor bi karanîn. Ji ber herdu ji bo herdu hêzên din (Hollanda û Ingilistan) xwedî pîlanên malwêranker û kujer bûn. Tehlûke hebû di dîrokê de tesîya bibin û bi tevkujiyan re rûbirû bibin. Dewleta netewe weke hêza yekdestdariyê ya yekbûyî û herî pirr xwe gurçûpêçkirî li dijî yekdestdariyên Franse û Spanyayê modeleke serketî bû. Ji ber ku yekdestdariyên Franse û Spanyayê bi rêûresmên împaratoriya yên zêdetir ji serdema navîn mayî û neorganîzekirî dixwestin biçin encamê. I. Wallerstein di berhema xwe ya navdar **Sîstema Dinyayê** de weke hêmana bingehîn a serketina Ingilistanê li hemberî Franseyê sîstematîka dewleta netewe destnîşan kiriye û bi vî awayî girîngiya vê rastiya diyar kiriye.

Dema ku Xanedaniya Habsburg a Avusturyayê tê hilweşandin, hevgirtin şêweyê dewleta netewe yê Prûsyayê derdixe pêş. Yekîtiya Elmanyayê ji pêşengtiya Avusturyayê tê derxistin û pêşekiyê didin Prûsyayê. Di Şoreşa Franseyê de li dijî qral dijminên wî yên ji rêûresmê weke muxalefet navenda wan dibe London. Teşkilata Mason di ihtîlalê de bi roleke girîng radibe. Serê qral tê jêkirin. Di Şoreşên berê yên Ingilistan û Hollandayê de jî tesîyeyên bi heman rengî pêk tên. Heman lîstik li şûna Franseyê vê carê li hemberî hêza nû ya dixwaze weke hêza hegemonîk gav biavêje dewleta netewe Prûsyayê tê lîstin. Marks bi xwe jî weke muxalif li Londonê dimîne. Hevgirtin, bi Şerên Yekemîn û Duyemîn ên Dinyayê îddîayên Elmanyayê yên hegemonîk têk dibe. Sedema bingehîn a qirkirina Hîtler bi serê Cihûyan de anî ew e, sermayeya Cihû hêza xwe ya stratejîk li cem Ingilistanê bi kar anî û bi vî awayî di têkçûna Elmanyayê de bi roleke girîng rabû. Heman hevgirtinê bi şêweyên nû di şerê sar de jî

Îddîayên Rûsyayê yên hegemonîk têk bibe. Îhtîmal tê dayîn ku Çînê bibe hêza hegemonîk. Eger ev îdeaya Çînê ya hegemonîkbûnê bilebite, bila kes guman neke, bi îhtîmaleke xurt wê heman aqûbetê parve bike.

Di roja me ya îro de ji dusedî zêdetir dewletên netewe li navenda bajarê New Yorkê li NY têne temsîlkin. Tê zanîn ku NY jî bi pêşengiya heman hevgirtinê tevdigere, herî kêma heta hevgirtinê erê neke biryarekê bi tenê nikare bide.

Ez dubare bînim ziman ku dused dewletên netewe Siyonîzm an jî hêzeke din a Cihû rêve nabe. Lê her dused jî (Dijminên wê yên sondxwarî dewletên netewe yên Erebb û Îran jî di navê de) bi paradîgma milliyetgir a Cihûyan hatine damezrandin û çarsed sal in ku hevsarên wan di destê heman kakilê hevgirtinê de ye. Herçiqasî di nava elîtên dewletên netewe de hîç Cihû tinebin jî çî ji aliyê paradîgmatîk û çî jî ji aliyê hevgirtinê ve bi sedema tedbîrên berbiçav hatine girtin (ango bi awayekî teorîk û pratîk), qadên wan ên lê serbixwe tevbigerin gelekî bi sînor in. Karûbarên dewletên netewe bikin heta dernekevin derveyî qalibên avabûn û îdeolojîk ên rêûresmê yên modernîteya kapîtalîst a çarsed salî ti pirsgirêk nîne. Dikarin di rêya xwe de bimeşin. Bi gotina G.W. Bush, eger bikevin rewşa 'dewletên asî' weke bi serê her dewleta netewe de hatiye wê aqûbeta wan jî bibe weke ya Talîbanên Aftanistanê, Saddamê Iraqê û bi dehan mînakên din ên di dîrokê de qewimîne. Diyardeya jêre statukoya NY tê gotin ev e.

Rûsya Sovyetê ya heftê salî jî piştî ku îfadekir wê li gorî pêdiviyên modernîteya kapîtalîst tevbigere destpêkirin ew bi sîstemê entegre kirin. Çîn hê zû hat entegre kirin. Eşkere ye ku çawa ez ji destpêkê ve hewl didim bînim ziman, sîstema hêza xwe ji du hêzên stratejîk digire. Di herduyan de jî Cihûtî ji aliyê dîrokî û rojane ve di rewşeke nêzî diyarkeriyê de ye. Hêmanên hêza îdeolojîk stratejîk çanda wê ya îndustriyê, sermayeya entelektuel û medya ye. Naveroka wan milliyetgir, dîndar, zanîstperest û cinsiyetparêz e. Hêmanên hêza maddî stratejîk, avahiyên yekdestdariyê yên bazirganî, pîşesazî, fîransî û desthilatdarî ye. Hevgirtinên navneteweyî yên dewletên netewe weke sîstemên dewletan avahiya fermî îfade dike. Divê mirov van qadên dêwane yên van herdu hêzên stratejîk bi xwe, weke îfadeya fermî bi dewletan û sîstemên wan re tevlihev neke.

Girîng e ku li vê nîrxandin û mijarê bi awayekî kurt be jî nîrxandinekê der barê Cihûtiya Anatolyayê de jî pêşkêş bikim. Di vê mijarê de min bi kurtî behsa serdemên destpêk û navîn kiribû. Têkiliyên Cihû-Selçûk û Cihû-Grekî girîng in. Cihûyên Rojhilat di serdema navîn de ji Endulusê heta bi Asya Navîn bilav bûbûn. Dewleta Tirk a Cihû ya Hazarayê berhema vê pêvajoyê ye. Cihûtiya eşkere û ya çerxkirî li welatên Misilman qedexe nebûn, nexasim di qadên stratejîk ên dewlet û desthilatdariyan de bi hêzên xwe yên îdeolojîk û maddî yên ji rêûresmê bi bandor bûn. Bazirganî û bankertî di rewşeke welê de ye, ji Rojava kêma nîne.

Nakokiyên wan bi Xiristiyanan re yên ji rêûresmê (Çarmîxkirna Îsa û kengî Xiristiyanî bû baweriya fermî ya Rojava), kengî bi Biryara Konseya Lateran a sala 1179 gihîşt gettokirinê û mişextkirinê Spanyayê yên di salên 1391 û 1492'an ketin rojevê, Cihû ji bo xwe bi pêdiviya welatekî hisiyân. Têgîna 'welatê soza wî hatiye dayîn' hê zindî ye. Hê di dema bilindbûn û mezinbûna Osmaniyan de têkiliyên bi siltanan re datînin encamên erênî didin. Kengî ji bo Osmaniyan girîngiya bankerî û bazirganiyê zêde bû, Cihûtiyê jî pozîsyona xwe bi hêz bike. Osmanî timûtim desthilatdariya xwe li ser şênîyên Xiristiyan belav dikin û pêşde dibin. Ji lewra rewşa Cihûyan li Rojava di alema Xiristiyanên Katolîk û Ortodoks de her diçe zehmet dibe û lewma jî mîna hevgirtineke bi Ingilistanê re bi padîşahên Osmaniyan re jî pêk tînin. Fikra hevpar ew e, ev hevgirtin di salên 1550-1600'î de bi hêz bûye. Di heman dîrokê de bi

Hollanda ya Protestan û Ingilistanê re jî hev girtinên bi heman rengî hatine bi hêzkirin. Têkiliya Cihûyan bi Protestanî, kapîtalîzm, dewleta netewe û modernîteyê re girîng e, û hêjayî lêkolînê ye.

Nîvgirava Spanyayê Îberîk ji Misilman û Mûseviyan hat paqijkirin (ev pêvajoyê heta bi salên 1600'î hat temamkirin), weke pêngava dijber paqijkirina Anatolyayê ji Xiristiyanan xist rojevê. Di dîrokê de ji gelên herî kevin ên Anatolyayê û xwedî çandêke bi hêz a maddî û manewî ya dîrokê, gelên Rûm, Pontûs, Ermenî û Suryanî yê zê bûn Xiristiyan, ji ber vê rojevê çarenûsa wan çep digere. Nîvgiravên li herdu seriyên Deryaspi mîna bersivê bidin hev gav bi gav tesfîyeyên beramberî hevdu pêkanîn. Piştî pêngava 1550-1600'î Cihû duyemîn pêngava xwe ya mezin bi Partiya Îttîhad û Teraqiyê re (di salên 1890'î de; Kongre Siyonîst di sala 1896'an de heman demê tê damezrandin) pêk tînin. Îttîhad û Teraqî bi tevgera çerxkiriyan a navend Selanîk û ji Sabetayan tê (ji salên 1650'î ve) di zikhev de pêş dikeve. Ev jî piştrast dike ku bazekî Îttîhat Teraqiyê misoger Cihû ye. Netewegiriya ava kirine (Cohen, Wamberi) weke gotin 'Tirk' e; lê naveroka wê bi Mason û Kurd, Arnawûd û Cihûyan çerxkirî tijî ye. Weke diyardeyeke sosyolojîk ti têkiliya xwe bi Tirkîtiyê re nîne. Bi temamî Tirkîtiyeke siyasî mewzûbehs e. Cihûyên Elmanya û Ingilistanê li ser wan di nava pêşbaziyekê de ku ji bo bandorê li wan bikin. Dîroka wan dirêj e, û cihê wê vir nîne.

Di encamê de, li gorî min dîrokên Cihûtiyê li Anatolyayê, mişextkirinên wan û tecrubeyên wan ên di avakirina dewleta netewe de wexta bi hêzên wan ên maddî, îdeolojîk û stratejîk re dibe yek, çî di damezrandina Komara Tirkiyê, çî jî bi lez (muhtemel di salên 1926'an de) di veguhertina wê ya dewleta netewe de bi roleke girîng radibin. Çawa ku di salên 1600'î de li Hollanda û Ingilistanê bûyî. Bi lez komarê vediguherînê dewleta netewe û piştî tesfîyekirina Xiristiyanan li Anatolyayê ji aliyê çandî ve tesfîyekirina Îslama rêûresmê û Kurdan dikeve rojevê (Xiristiyan tesfîyekirina wan a fizîkî jî di rojevê de ye). Eger mirov vê bi tenê weke encama projeya netewebûna Tirkan pêşkêş bike di nava wê de gelek şaşî hene. Ji ber ku Cihûyan berî Îsraîlê Anatolya weke welatê xwe qebûl kiribûn û ev jî ji nêz ve bi vê mijarê ve têkildar e. Lewma ev mijar gelekî berfireh e. Tê zanîn ku ev mijar di nava Cihûyan de gelekî tê guftûgokirin. Projeya Cihû ya navend Edîrne yan jî Selanîk ku dispêrin Mistefa Kemal, mijarek e ku ser wê digirin. Lê bi damezrandina Îsraîlê re mirov dikare bibêje ku ev mijarê girîngiya xwe wenda kiriye. Lê eleqeya Cihûyan û Îsraîlê li ser Anatolya û Komara Tirkiyê KT hê jî stratejîk e.

Di avakirina Komara Tirkiyê de statuya Mistefa Kemal Atatürk nayê guftûgokirin. Lê li derveyî wî li gelek deveran ew kirin mîna xweda û ev jî çawa ku tevahiya dîrokê li gelek deveran kirin, ev jî avakirineke îdeolojîk a Cihûyan e. Di gerdûngeriya Cihûyan de (Lewhî Mehfûz, çarenûs, qanûnçêkerî, determînîzm, li ser xeteke pêşdeçûn; şêweyekî avakeriya xwedê ya Sumeran e ku veguherandine dînen yek xwedayî) xwedakirin têgîneke gelekî hatiye pêşdebirin û bi cihanîn. Çî di dema pêxemberan de, çî jî di dema modernîteyê de her cure têgînên zêhnîyetê yên weke utopya wêjeyî, serdema zêrîn, teorî, hîpotez û qanûn ên ji aliyê entelektuelan ve hatin pêşdebirin ji nêz ve bi vê rêûresmê re têkildar e. Çawa ku der barê tevahiya gelên Rojhilata Navîn de dogmayên hegemonîk, sekuler-laîk ên xwedayî zêde ava kirine, bi heman awayî li ser Tirkan jî ava kirine û heta ev rast neyê analîzkirin, serwestbûna li herêmê wê kêr û zehmet be.

Bêguman hêza maddî ya Cihûyan jî xwedî girîngiyeke stratejîk bû. Ez bawer dikim ku M. K. Atatürk teslîmî vê meylê nebûye. Lê tevî ku gelekî xwend û lêkolîn kir (bê sedem heta bi Sumer û Hîtîtiyan naçe), ez yeqîn nakim ku tam ji hev derxist. Bi sedema ku dixwest bibe komargireke baş komar weke dewleta netewe, lê dixwest weke demokrasî pêşde bibe, ez ji vê jî guman nakim. Çawa ku tê îdeakirin antî-Kurd û antî-Îslam jî nîne. Lê eşkere ye ku nêzîkatîyên xwe yên lîberal ên di destpêkê de ji bo pirsgerêka Îslam-laîk (laîktî di sala 1937'an de ket destûra bingeîn) û pirsgerêka Kurd nikare dewam

bike. Ez di vê mijarê de divê gumanên xwe bi girîngî bînim ziman ku kadroyên çerxkirî yê Îttîhadgir dor li wî girtibûn û ji ber vê yekê di mijarên behskirî de nêzîkatiya xwe ya destpêkê nikaribû dewam bike.

Li ser Komara Tirkîyê xwe li hev rakîşandina hegemonîk hê salên 1926'an di navbera Laîkî û Îslamiyan destpê kir û bi hemû leza xwe dewam kir. Bi ya min, ev mijar divê weke qusûr û xwestekeke li gorî dilê Mistefa Kemal Atatürk pêkhatî neyê nirxandin. Zêdetir îşaret û belge hene ku meyla wî ber bi xeta Komara Demokratîk e. Xwelihevrakîşandina hegemonîk a di navbera aliyan de ez bawer nakim ku di roja me ya îro de bi serketineke tam a aliyekî bi encam bibe. Ez hez dikim ku bînim ziman, hêviyên min zêde bûne, li ser erdên Anatolyayê ku xwediyê rêûresmeke mezin a demokratîk e, vê carê wê gavavêtina berê xwe daye hedefa Komara Demokratîk bi hêz bibe û biçê serketinê. Ez hêvî dikim ku rûyê rastî yê têkoşîna hegemonîk li ser Anatolya û Tirkîyê di beşê parêznameya xwe ya Rojhilata Navîn de bînim ziman. Ez difikirim ku vê parêznameya xwe weke cildekê amade bikim.

Eger mirov Cihûtiyê bi tenê di çarçoveya kapîtalîzm, modernîte û dewleta netewe de bifikire wê kêr û şaş be. Li ser modernîteya demokratîk bandora wê girîng bûye. Tevahiya dîrokê bi qasî bazkê desthilatdar û dewletdar (Qraltiya Cihûyan, Dewleta Îsraîlê) nebe jî dîsa jî bazkekî bi hêz ê Cihûyan ê modernîteya şaristaniya demokratîk her hebû. Cihûtiya xizan û têkiliyên wê yê qebîletiyê sist û lawaz jî kiriye ku di dîrokê de timî behsa wê were kirin. Ji Simaîlê kurê Hz. Brahmî ê ji cariya wî Hacerê heta bi Yûsivê li Misrê, ji xuşka Mûsa Meryemê heta bi dayika Îsa Meryemê û ji wir jî heta bi roja me ya îro gelek pêxember, nivîskar, rewşenbîr, anarşîstên sosyal, femînîst, filozof û zanyaran bi tevahî kedkarên xwe rûyekî din ê gelê Cihû di têkoşîna şaristaniya demokratîk û têkoşîna modernîteyê de vedîtinên mezin, îcad, teorî, şoreş û berhemên hunerî pêkanîne. Cihûyan hêza xwe ya maddî û îdeolojîk timî li rê û xêra yekdestdaran bi kar neanîne. Ji bo dinyayeke ronaktir, adil, azad û demokratîktir jî gelek hewldanên wan ên girîng û serketinên wan çêbûne. Ma em kîjan tevgera pêxemberan, piştgiriya biratî û xizanan, tevgerên utopîk, sosyalîst, anarşîst, femînîst û ekolojîk dikarin bê Cihûyan bifikirin? Ekolên felsefî, tevgerên zanistî û hunerî, mezhebên dînî pîr kêr mirov dikare bê Cihû bifikire. Li dijî kapîtalîzm sosyalîzm, li dijî dewleta netewe enternasyonalîzm, li dijî lîberalîzmê kominalîzm, li dijî civaka cinsiyetparêz femînîzm, li dijî îndustriyalîzmê ekon-ekonomîzm, li dijî dîndartiyê laîsîzm, li dijî gerdûngeriyê îzafiyetgirî, eger Cihû û Cihûtî nebûya ma dikaribûn pêşbiketana?

Eşkere ye ku Cihûtî ji aliyê herdu dinyayên modernîteyê ve jî girîng e. Di beşên girîng ên dîrokê û roja me ya îro de Cihû vê girîngiya xwe diparêzin. Tevî vê yekê, pirsgirêka Cihûyan çawa ku di dîrokê de bû, di roja me ya îro de jî hebûna xwe diparêze. Min di destpêkê de jî gotibû, mirov Cihûyan weke koma bijare ya xwedê bibîne û wan weke serê guneh binirxîne jî mîna gelek caran mînakên wê hatine dîtin, rê li pêkhatin û şaşiyên xeternak vekirîye. Ji ber vê sedemê, min hewce dît ku ez di asta pêşnûmeyê de bi mijarê dakevim. Heta rastiya Cihûyan li ber çav neyê girtin, analîzên xwecihî û yê global, wê têra rast û encamgir nebin.

Ez dema vê mijarê girê bidim û bigihînim encamê, ez hez dikim ku gotineke K. Marks dubare bikim: Marks gotibû: "Eger proleterya dixwaze xwe rizgar bike, divê bizanibe heta dinyayê rizgar neke wê ev pêk neyê." Ez jî dibêjim ku eger Cihûtî dixwaze xwe rizgar bike, divê bizanibe heta dinyayê rizgar neke nikare xwe rizgar bike, lewma jî divê hêza xwe ya maddî û îdeolojîk ên stratejîkin li ser vê bingehe bi kar bîne. Modernîteya demokratîk di serê vê bingehe de tê.

E- Şaxên Modernîteya Demokratîk

Me di analîza xwe de bi awayekî berfireh şaristanî û modernîte rexne kir. Tevî vê, me şaristaniya demokratîk bi dîroka pêşketina şaristaniyê re di zikhev de û bi beşên hêmanên wê yên sereke yên cûrbicûr terfî kir û ez yeqîn dikim ku analîza bi vî awayî mijar têra xwe zelal kiriye. Ya ez ê li vir hewl bidim bikim ew e, mijarê bi şaxên wê yên sereke û bi awayekî yekpare bêtir berbiçav û diyar bikim. Eger mirov ji jor ve li modernîteya demokratîk binêre, gelo dikare şax û hêmanên wê yên sereke çawa pêşkêş bike. Ez ê bersiva vê pirsê bidim. Di bingehê xebatên me yên zanistî de divê hin hewldanên me hebin; divê em têgihîştina modernîteyê ya yekperest bişkînin û hebûnên mezin ên civaka dîrokî yên modernîteyê ser wan girtine berbiçav û diyar bikin. Dîroka şaristaniyê mîna bîrekê ye ku binê wê xuya nake, tu çiqasî dadikeve nagihîje binê wê. Em çiqasî hewl bidin rohnî jî bikin jî yekser dîsa kunên din ên tarî diyar dibin. Hafiza civakî (wijdanê wê) ya bi hezarê salan di bin bombebaranên îdeolojîk a yekdestdaran de bêguman mirov dikare texmîn bike ku wê mîna kulora li hev badayî ya mejî li hev bigere û bikeve serhev, wê dirûvekî diyardeya jêre binbîr tê gotin weke hafiza civakî ya hezar caran bi şêweyekî dehlîzan li hev badayî pêk bê. Dîsa jî divê mirov ji ya xwe neyê xwarê û zivêr nebe. Ti pirsgirêka civakî heta têra xwe neyê zelalkirin çareser nabe. Çawa ku mirovekî teşxîsa wî rast nehatibe kirin organê wî jî rast nayê dermankirin, bi awayekî mîna vê pirsgirêkên civakî jî rast neyên analîzkirin (teşxîskirin) û çareserkirin (dermankirin) ji holê ranabin.

Ji bo lome ji min neyên kirin, ez timûtîm hewcedarî bi dubarekirinê dibînim. Eger zanista civakî yan jî disîplîna zanistêke din a bi armancên bi îdea yên weke wê serketî bûbûya, mirovatiyê ev çarsed salên dawî bi şerên evçend xeternak, qirkirin û kokqelandina civakan, bi dewlemendî û xizantiya navbera wan gelekî vebûyî, bi bêkarî û koçberî, bi rizîna çandî û bêexlaqiyê, bi yekdestdariyên mîna dêwan mezinbûyî û bi qasî ku bibin hîç ferdên piçûkxistî, bi talan û hilweşînên hawîrdorê yên mahşerê tînin bîra mirov îro neketibûya vê rewşê. Sîstema Şaristaniya Dinyayê pênc hezar sal e ku bi navê çareyê giraniya xwe dide ser tevahiya amûrên çandê yên maddî û manewî, lê wer xuya dike ku ew qedandine. Bi amûra şer êdî devereke were fetihkirin û ji nû ve were zevtkirin nîne. Eger were gotin heye jî zirara wê ji kara wê qatbiqat zêdetir e. Ji amûra bi navê bajêr li dawiyê mayî bajarên bêbajar in ku qaşo hewldan çareser bikin, lê di dawiyê de mîna kansêrê mezin bûn û civakeke gund û cotkariyê jî mehkûmê tinebûnê kirin. Ji amûra bi navê ekonomiyê ya xwe pêve girêdayî li dawiyê yekdestdariyên global ên bi rêbazên li derveyî exlaq ên mîna bi pereyan pere bi destxistin werimîne û bi mîlyonan bêkar û xizanên her sal hejmara wan zêde dibin, mane. Ji amûra bi navê dewletê ya xwe pêve girêdayî li dawiyê yekdestdariyên dewleta netewe û desthilatdariyên ti fonksiyona wan nemane û hingî ji civakê xwarine nepixîne, girseya kerî û welatî ya bi temamî hatiye ehmeqkirin û ti têkiliya xwe bi civaka exlaqî û polîtîk re xilas bûyî, maye. Ji amûrên îdeolojîk ên hêvî ji wan têne kirin, li dawiyê dîndartiya fonksiyona xwe ya exlaqî ji destdayî, cinsiyetparêziya desthilatdariyê li tevahiya çavîyên civakê belav dike, milliyetgiriya wê ya hezar qat ji qebîletiyê zêdetir civakê bi şovenîzmê dixeniqîne, zanistperestiya wê ya ji bilî rêya kara herî zêde nîşanî yekdestdariyên sermaye û desthilatdariyê nade û wekî din armanca xwe nemaye, mane. Ji hunerê çanda îndustriyê ya hisa bedewbûnê û mezinbûna hisan dike meta, li dawiyê maye. Ya jêre dawiya dîrokê tê gotin bi herhalî wê ev bîlançoya şaristaniyê be. Civakeke bi yekdestdariyên medyayê di dinyayeke ferazî de bêhnçikandî û serkorî hatiye kirin, çiqasî bêreaksiyon were kirin bila were kirin, bi amûrên desthilatdariyê heta bi çavîyên wê çiqasî were kontrolkirin û bixin bin çavdêriyê, pêxîrtengiya avabûn û zêhniyetê ya sîstema modernîte û şaristaniya dinyayê ya bi giştî pênc hezar salî û bi taybetî jî çarsed salên dawî li nuqtêya herî binî ne. Kapîtalîzma finansê ya bûye hêzeke hegemonîk û global bi awayekî eşkere vê yekê piştrast dike. Dinya çerxên wê ji aliyê kapîtalîzma finansê ve têne gerandin bûye dinyayeke krîzan a ji ber pêxîrtengiyên diperpîte.

Armanca min pêşdebirina teoriyên pêxîrtengî û krîzê nîne. Min kapîtalîzm bi tenê weke sîstemeke xwedî pêxîrtengiyên dewrewî ne, weke qonaxa dewrewî ya pêxîrtengiyên avabûnê yên sîstemîk ên sîstema şaristaniyê ya bi pêxîrtengiyên dewrewî û dirêj terîf kiribû. Eger qonaxa pêxîrtengiyê di nava xwe de qonaxên wê yên hundir ê diwartir hebin, pêvajoya niha pêk tê ew e. Ez wexta van diyar dikim, divê ez bibêjim, ez ji wan sosyalîstan nînim ku hê ji van pêxîrtengiyên li hêviya pêkhatina şoreşê me. Pêxîrtengî bi tenê şoreşan ne, rê li antî-şoreşan jî vedike. Jixwe ez teoriyên bi vî rengî yên weke pêxîrtengî-şoreş-antî-şoreş ji rastiyeke wêdetir weke hewldaneke retorîk û propagandayê dibînim. Ji ber ku ez dibêjim atmosfer bi lez li modernîteya demokratîk vedibe, ez tam gotinê bi cih nakim. Ez pêvajoyên pêxîrtengî û krîzê weke diyardeyekê qebûl dikim. Lê ez di asta wan hêmanan de wan nabînim ku rê li bûyerên dîrokî vekin. Xeta pêşdebir a gerdûngir demekê bi ihtîmam ji teoriyên pêxîrtengiyê şeweyên civakan ên li pey hev ji xirabiyê ber bi başiyê ve diçin derdixist. Rewşa berbiçav bi xwe vê teoriyê piştrast nake.

Ev tê wê maneyê ku divê mirov hêmanên dî dîrokê û niha de xwedî nirxeke diyarkerin di qadên din de li wan bigere. Alternatîfa modernîteya demokratîk bêtir encama hewldanên van lêgerînan e. Ez dema pêşkêş dikim, ez neçarim timûtim vê destnîşan bikim. Ez yeqîn dikim ku mirov xisletên vê alternatîfê ji yên din cihê dike nas bike wê hewldanên di partîkê de berdar û xurt bike. Ez bi mîrateya demokratîk a erênî ya dîrokê girêdayî me û jêre gelekî bi hurmet im. Ez vê di heman demê de ji bo xwe weke xwerexnekirinê qebûl dikim. Ez bi tenê nabêjim min ders jê girt, ez bi dîrokê bi xwe 'niha'yê çêdikim û ez yeqîn dikim ku ev rêbazek e ku dest jê nabe. Her fikir û çalakiya serwext nebûbe dîrok niha ye, niha jî dîrok e, nirx û encamên wê çî dibin bila bibin, heman dilsozî û rûmetê nîşanî wê nadim. Ji ber ku ez ji çalakî û fikrên bi vî rengî bawer nakim. Paşeroj û siberoj bi niha dibe, lewma ez bawer nakim ku yê-ya nihaya xwe ji hev dernexistibe û ji hev dernexe, paşeroj û siberoja xwe hebe.

Ez der barê rêbazê de van dubare dikim, ji ber ku dixwazim bi israr destnîşan bikim ku medeniyeta demokratîk di dema rabihurî de weke xeyaleke 'serdema zêrîn' a pêkhatî nayê fikirîn, ne jî weke 'utopayekê' der barê paşerojê de hatiye tesewirkirin. Maneya şewazê jiyane yê rojane heta weke pêdiviya kêliyan di fikir û çalakiyê de pêk tê îfade dike. Ne yadkirina bîranînan berê ye, ne jî bi xeyalên paşerojê dilê xwe xweş dike. Ne afirîneriya kêliyan, ne jî rewşa hebûnê ya rastiyan ezel û ebed e. Mejiyê nerm ê xwezaya civakî weke cudatîyên xwedî kapasîteyê zêde ya azadiyê bi awayekî yekbûyî heye û belkî di cih de be ku mirov vê weke modernîteya demokratîk bi nav bike. Lê modernîte tê maneya serdemê, lewma modernîteya demokratîk bi awayekî diyalektîkî weke qutbê dijber ê şaristaniyên klasîk dibe xwedî hebûn. Ji ber vê sedemê divê em ji bîr nekin ku wê ji sedî sed bi vê terîfê re bikin yek.

Çawa ku modernîzm weke serdema hegemonîk a kapîtalîzmê navê xweser ê çarsed salên dawî yê şaristaniya klasîk tê fikirîn, mirov dikare modernîteya demokratîk jî weke navê xweser ê çarsed salên dawî yê şaristaniya demokratîk bifikire.

Xusûseke din a girîng ew e, modernîteya demokratîk li her qad û zemanî weke qutbê dijber ê şebekeyên (tor û tevî) modernîteya kapîtalîst pêk tê û heye. Bi serketîye yan jî bi serneketîye, azad an jî kole, wekhev an jî cuda, nêzî wekhevîyê yan jî dûrî wê, maneyê ekolojîk û femînîst girtiye yan negirtiye, bi kurtî nêz an jî dûrî xisletên civaka exlaqî û demokratîk bûye nebûye, modernîteya demokratîk her zeman û mekanî di hinavê modernîteya kapîtalîst de hebûna xwe heye.

Muxalifên rastgir an jî çepgir bi şoreşê yan jî bi antî-şoreşê pêşî desthilatdariyê (ango dewletê) dixin destê xwe, paşê bi armanca plan û bernameyên xwe yên fikirîne di jiyane de pêk bînin bi 'muhendisiya civakî' radibin û bi plansaziyeke navendî civaka bi hesrat wê ne hewl didin biafirînin. Ez

vê rêbazê êdî bi tenê ne tewş û weke vegotinên propagandîf (retorîk) dinirxînim, ez vî şewazî bi xwe weke lîstoka lîberalîzmê dibînim û divê ez bi girîngî bibêjim ku heftê sal jî di ser re derbas bibe weke kirin û fikirên bi hêsanî dikare di nava xwe de dawerivîne û bi mehîne digire dest.

Xwezayên civakî jî weke xwezayên biyolojîk bi heman şeweyî xwedî şîfreyên genetîk in. Haya min ji biyolojîzmê heye. Ez dizanim, mirov xwezaya civakî bi vê bipîve Darwînîzm e, û weke materyalîzma herî çor ji muhendisîyên civakî re malzemeyê fikrî tedarik dike. Lê xusûsa ez behsa wê dikim ew e, xweza weke mejiyê asta wê herî bilind xwedî qabîliyeta hîlbijartina azadiyê be jî dîsa guhertina xisletên bingehîn ên avabûn û hafiza civakên dîrokî xusûsiyetên xwe yên xweser hene. Çawa ku bi şîfreyên genetîk ên heywan û nebatan têne lîstin, nebatên cuda û heywanên ehlî têne gihandin, em nikarin civakan jî bi vî awayî biguherînin. Hafiza û bîra xwezaya civakî, ev jixwe bê sedem weke civaka exlaqî û xwezayî diyar nekiriye. Rêya guhertina civakî bi bilindkirina asta civakî ya exlaqî û polîtîk dikare rewşa bê qebûlkirin, naxwe wê bi her cure rêbazên totalîter û otorîter asta civaka exlaqî û polîtîk bixe, lewma pir girîng e ku mirov bibêje encam çî dibe bila bibe wê rewşa neyê qebûlkirin.

Modernîteya demokratîk xwedî wê xisleta sîstemê ye, rêya rewşa ya guhertinê vekirî dihêle. Ji ber vî cewherê wê yê sîstematîk nixê wê yê exlaqî û polîtîk bilind e. Tevî ku rêya rewşa ya guhertinê gelekî girîng e, besît e. Her endamê civakê, li ku dibe bila bibe û kengî dibe bila bibe, dikare alîkariya vê guhertinê bike. Endamekî-ê wê bi bermahiyên civaka neolîtîk radibe heta rêûresma civaka klan tevdiqere û endamekî wê yê Moskova yan li New Yorkê xwedî wê potansiyelê ye ku her kêlî alîkariya alîkariya guhertinê bike. Ji bo vê jî çawa ku vegotinên mezin û pîroz şert nînin, çalakiyên qehremaniyê jî şert nînin. Şertê bi tenê ew e ku weke rewşa bingehîn a hebûna xwezaya civakî divê qabîliyeta tevger û fikra exlaqî û polîtîk were nîşandan. Ez bawer dikim ku li cem her ferdî di asta herî nizm de jî ev qabîliyet (fazîlet) heye, bi tenê divê mirov vê qabîliyetê fonksiyonel bike. Bêguman ez bi vê naxwaim diyar bikim ku vegotinên pîroz û mezin ên ji bo rohnîkirina rêya rewşa ya guhertinê bûne malê hafiza mirovatiyê û tevahiya civaka dîrokî derketine holê, girîng nînin. Berevajî, ji ber ku yekdestdariyên maddî û îdeolojîk pêşî li rêya rewşa ya guhertinê girtine, roleke mezin para van vegotinên dikeve. Dîsa bi heman awayî çalakiyên qehremaniyê li ser rêya diçe azadiyê nixê gelekî pîroz in ku dest ji wan nabe. Ya girîng ew e, divê mirov bizanibe hewldanên yekpare yên civaka dîrokî nebin guhertinê di modernîteya demokratîk de pêk neyên. Rola rêxistinî û kesayetên girîng nayê înkarkirin. Lê heta nebe malê çavîyên exlaqî û polîtîk ên civakê û di rêya rewşa de derbas nebe, wê ev rolê zêde maneyê îfade neke.

Heman xusûs ji bo şoreşan jî di cih de ne: Guhertin weke pêşketina civakî nebe malê çavîya exlaqî-polîtîk û rêya rewşa, divê mirov wê weke xwebûneke xwezaya civakî nenirxîne. Civak nayên afirandin, pêk tînin, tîne jiyîn. Bêguman jiyana ji jiyana cudahiya xwe heye. Çawa ku jiyana bi azadî, wekhevî û demokratîk heye, jiyana di nava koletiyê, wekhevnebûnê û dîktatoriyên mirov nikare xwe li wan rabigire hene. Belkî jî hê zêdetir in. Modernîteya demokratîk îfadeya wê avabûn û zêhniyetê ye ku di bin tevahiya van şert û mercan de jiyana bi hemû rêbazan dixwaze azadtir, wekhevtir û demokratîktir bike. Di çarçoveya modernîteya demokratîk de bi qasî ku kevîrekî ketibe ser rê rakirin bi nix e, weke rêya bi tenê ya rewşa ya guhertinê mayî pêkanîna şoreşê jî bi nix e. Li beramberî vê rizgariya îlahî jî softîyeke kolewar a çarenûsperest jî di heman çarçoveyê de nayê fikirîn û etîk nayê dîtin. Li ber rohnîya dersên em ê karibin ji têkoşîna demokrasî, azadî û wekhevîyê ya çarsed salên dawî bigirin, di vê dema pêxîrtengîya avabûn û sîstemîk a hegemondariya kapîtalîzma fînança global de ku em tere derbas dibin, em dikarin modernîteya demokratîk bi hêz bikin û cîh bi cîh bi ji nû ve avakirinê qehîm wê nû bikin. Ji lewra li ser şaxên sereke û bingehîn ên modernîteya demokratîk ponijîn û xwe rohnîkirin, wê hewldanên me yên di vî warî de serketîtir bike.

a- Şaxê Wê Civaka Exlaqî û Polîtîk (Civaka Demokratîk)

Çawa ku mirov dikare modernîteya kapîtalîst di çarçoveya sê hêman û şaxan de bifikire, nêzîkatiyeke bi heman rengî ji bo modernîteya demokratîk jî di cih de ye. Ji bo modernîteya kapîtalîst xisletên xweser û nedomdar ên bingehîn weke civaka hilberînê ya kapîtalîst, civaka îndustrî û civaka dewleta netewe tê fikirîn û di berdêla van de ji bo modernîteya demokratîk jî şax û hêmanên civaka exlaqî û polîtîk, civaka eko-îndustriyel û civaka konfederalîst a demokratîk derdikevin pêş. Ji bo herdu sisteman jî di detayan de mirov dikare gelek şaxan ji wan bibe û hêmanan destnîşan bike. Lê ji bo bi xetên sereke bêne terfîkirin ev hersê şax dikarin maneyeke têrûtijî bidin. Me di beşên berê de şax û hêmanên modernîteya demokratîk bi awayekî berfireh analîz kiribû. Modernîteya demokratîk jî ji aliyê pêşketina dîrokî, bi dayîna ber hev a şaristaniya klasîk û modernîteyê bi hêmanên sereke me hewl dabû wê berbiçav û diyar bikin. Divê mirov şaxên wê yên sereke ji hev bike û wan terfî bike. Ev yek wê nêzîkatiyên vegotin û pratîkê bi hêz bike.

Mirov dikare civaka exlaqî û polîtîk weke civaka demokratîk (komintiya demokratîk) jî pêşkêş bike. Dibe ku ev nêzîkatiya kategorîkirinê li beramberî civaka kapîtalîst bûbûya bersiva herî di cih de. Lê ji ber ku di xwezaya civaka exlaqî û polîtîk de civaka demokratîk jî heye, weke têgîneke hê bingehîn me ji bi karanîna civaka exlaqî û polîtîk weke esas xwe dûr negirt. Mijar di beşên cûrbicûr de hatiye ziman. Ya ez ê li vir bikim ew e, bi awayekî giştî ez ê mijarê bidim ser hev. Berî ku ez civaka exlaqî û polîtîk wesfê diyar bikim, xusûsek der barê cewherê wê de heye ku ez çiqasî dubare bikim jî di cih de ye. Ew jî ew e, civaka exlaqî û polîtîk bi xwe bi awayekî cewherî ji aliyekî ve bi bedewî, bextewerî, rastî û qencyê re, ji aliyê din ve jî bi azadî, wekhevî û demokratîyê re têkiliya wê heye. Qencî û bextewerî jixwe exlaq bi xwe ye, cewherê exlaq in. Rastî bi heqîqetê re têkildar e. Mirov li derveyî heqîqetê li civaka exlaqî û polîtîk bigere tewş e. Ya exlaqî û polîtîk nebe, nikare heqîqetê bibîne. Bedewî jî têgîna armancê ya estetîkê ye. Ez bedewiya li derveyî civaka exlaqî û polîtîk bedewî nahesibînim. Bedewî exlaqî û polîtîk e! Sêberên din azadî, wekhevî û demokrasî têkiliyên wan bi civaka exlaqî û polîtîk re têra xwe hatine analîzkirin. Ti civak bi qasî civaka exlaqî û polîtîk di wê hêzê de nîne ku azadî, wekhevî û demokrasîyê pêk bîne û zêde bike.

Yekemîn xusûsa berhevkirina mijarê der barê kapasîteya guherîn û veguherînê ya civaka exlaqî û polîtîk de ye. Kapasîteya guherîn û veguherînê heta weke hêmanê hebûnê yên ê civaka exlaqî û polîtîk ji holê neyê rakirin, mirov dikare weke civaka herî berfireh bifikire. Bêguman di ti civakê de exlaq û polîtîka bi tevahî ji holê nayê rakirin. Lê fonksiyonên wan dikarin gelekî bêne tengkirin. Mînak di civaka modernîteya kapîtalîst de li bin hukmê dewleta netewe exlaq û polîtîka daxistine asta herî nizm, heta dor lê wer tengkirin ku anîne ber sînore tinekirinê. Em dûvdirêj li ser sedem û encamên we rawestiyabûn. Bi dortengkirina exlaq û polîtîkayê ma civak diguhere? Na. Berevajî tê tengkirin, cihêwazbûn û guherîna wê tê sekinandin, heta homojenî li ser tê ferzkirin û di bin statuyê huqûqî ya hişkt de bêhnçikandî tê kirin. Kapasîteya guhertinê bidin aliyekî, ji bo afirandina çandeke tek tîp û welatî di bin navê homojenkirinê de civakê dadixin dualîteya em-yê din û bi vî awayî dor lê teng dikin. Bi qasî ku bi çavan xuya dike, mîna civaka modern guhertineke bê sînor pêk tîne dîmenekî gelekî rengîn pêşkêş dike. Ev dîmen bi temamî medyatîk e, û propaganda ye. Rastiya di binî de tek reng e; yan nêzî gewr e, yan jî reş e.

Li beramberî vê, civaka demokratîk a rewşa modernîteya hemdem a civaka exlaqî û polîtîk e, bi rastî ew civak e ku cudatî têde bi awayekî fireh dijîn. Di vê civakê de mirov bi çandeke tek tîp û welatîyê nayên mehkûmkirin, her koma civakî li ser bingehê cudatîyên li dora nasname û çanda xwe pêkhatî

dikarin bi hev re bijîn. Ji cudabûna nasnameyî heta bi cudabûnên siyasî her kom dikare potansiyela xwe derxe holê û veguherîne jiyana çalak û aktîf. Ti kom ji ber homojeniyê fikaran nake. Tek rengîni weke krêtî, zivêrtî û feqîrtiyê tê dîtin. Pirr rengîni jî li ser sînga xwe dewlemendî, xweşbînî û bedewiyê hildigire. Di van şert û mercan de azadî û wekhevî zêdetir pêk tê. Lê azadî û wekheviya xwe dispêre cudahiyan bi nirx e. Jixwe azadî û wekheviya bi destê dewleta netewe hatiye pêkanîn, çawa ku bi tevahiya ezmûnên li dinyayê jî piştrast bûye, bi tenê ji bo yekdestdariyan e. Wekhevîti û azadiyên rastî bi yekdestdariyên sermaye û desthilatdariyê nayên dayîn. Bi tenê bi şewazê siyaseta demokratîk a civaka demokratîk mirov dikare bi dest bixe û bi xweparastinê bergirîya wê bike.

Belkî mirov dikare vê pirsê bike: Gelo sîstem evqas cudatiya çawa dikare hilgire? Bersiva mirov bide vê pirsê ev e, li ser bingehê civaka exlaqî û polîtîk yekîtî ye. Nirxa bi tenê ya her ferd û komê jê paşve gav neavêjin, di mana civaka exlaqî û polîtîk de israr e. Ji bo cudatiyan, ji bo wekhevî û azadiyan şertê bi tenê û têrê bike civaka exlaqî û polîtîk e. Civaka demokratîk weke rewşa modern a vê civaka dîrokî her roja diçe xwe zêdetir ispat dike.

Îdeolojiya navendî ya sîstema fermî ya modernîzmê lîberalîzm, ji bo vê rastiyê berevajî bike têra xwe argumanan bi kart tîne. Hema hema xwe bi demokrasîyê re wekhev dibîne. Bi temamî aloziyeke têgînan tê afirandin. Lîberalîzm bi xwe tevî ku îdeolojî ye, xwe bi sîstema siyasî demokrasîyê re wekhev digire, û ev mîna keke tîpîk e ku vê rastiyê îfade dike. Lîberalîzm bi xwe texrîbata bêgem a ferd li hemberî civakê îfade dike û serweriya yekdestdariyan li ser civakê vê yekê piştrast dike. Ji ber avahiya xwe ya ne demokratîk û her cure ferdiyetperestiyê ji malbatê heta bi dewletê xwedî meyla dîktatoriyê ye. Ferdiyeta demokratîk cuda ye. Weke biryar û dengê hevpar ê civakê ferd li pêş digire. Ferd kengî ev deng û biryardariyê esas bigire li cem civakê nirx û hurmeta wî-wê hebe. Ji lewra ferdiyetperestiya lîberal a bi awayekî yekdestdariyên bê sînor û bê hejmar e, antî-demokratîk e. Ti lafazanî û aloziya têgînan nikare vê xisleta lîberal an jî neolîberal biguherîne. Lîberalîzm weke gotin maneya wê azadbûn e, lê piştrast kiriye ku di pratîkê de ev jî ji pêşketina bêsînor a yekdestdariyan wêdetir nebiriye. Azadiya bi qasî ku xuya bike tê pêşkêşkirin, di pratîkê de bi awayekî di rejîmên firewnan de jî nehatiye dîtin leleyên îdeolojîk û maddî lê xistine. Di civakê de azadiya rastî kengî bi hêman û şaxên civakî were destekkirin dikare manedar bibe. Azadiyên ferdî yên ji aliyê civakê ve neyên destekkirin bi tenê ji însafa yekdestdariyan re dimîne, ew jî rewşeke bi ruhê azadiyê re li hev nake îfade dike. Jixwe pîrgirêkeke wekheviyê ya lîberalîzmê nîne.

Civaka exlaqî di şert û mercên modernîteya kapîtalîst de di dîroka xwe de di rewşa xwe ya herî hatiye tengkirin, bêkêrkirin û gincirîkirî de ye. Dîsa bi qasî ku di ti dema dîrokê de nehatiye dîtin li şûna pîvanên exlaqî şifreyên huqûqê têde hatine danîn. Çîna bûrjûvaziyê exlaq bê qîmet dike û di bin navê huqûqê de serweriya xwe ya çînî kite bi kite dike şifre û li ser civakê ferz dike. Li şûna civaka exlaqî civaka huqûqî tê îqamekirin. Em li vir bi guhertineke girîng re rûbirû ne. Di dîrokê de mirov li hewldanên huqûqîkirinê rast tê. Lê di ti hewldanan de jî bi qasî modernîteya bûrjûvaziyê di detayan de nehatiye xeniqandin. Ya rastî, ya di bin navê huqûqê de tê pêkanîn yekdestdariya çînî ye, afirandina yekdestdariya huqûqî ye. Xwezayê heta dawiyê aloz mîna civakê bi huqûqê rêvebirin mumkîn nîne. Bêguman bi şertê dadî cihê huqûq di civakê de heye; di vê çarçoveyê de dest jê nabe. Lê di bin navê huqûqa pozîtîv de huqûqa adil a ji aliyê dewletê ve li ser civakê tê ferz kirin ne, ew yekdestdariya netewe û çîna serdest e ku li huqûqê hatiye barkirin û rêzîkdariya dewleta netewe ye. Xirakirina exlaq bi xirakirina civakê re heman tişt e. Bûyerên diqewimin vê rastiyê piştrast dikin. Civakên bala her kesî li ser wan ên Rûsya û DYE îro saetekê jî bê statuko ango bê rêzîkên huqûqê yên fermî nikarin dewam bikin. Car caran em di demên pêxîrtengiyê de lê rast tînin, civak bê huqûqa fermî vediguhere qada hovîtiyê.

Ya rastî, ev rewş rastiyeke îfade dike. Wexta me dewleta netewe terîf kiribû me gotibû rewşeke şer e, heta bi çavîyên civakê hatiye ferzkirin. Di demên pêxîrtengiyê, krîzê de ev rastî tê ispatkirin. Potaniyela herî mezin a krîzê li cem civakên xwedî huqûqa fermî heye. Sedem jî ew e, ji prensîba exlaqî mehrûm e. Eger hawîrdor di asta felaketê de ketibe krîzê, sedema vê mehrûmbûna ji hêmana exlaqî ye, û li beramberî vê huqûqê hawîrdorê hê pêşde nehatiye birin. Jixwe hawîrdor mijareke welê nîne ku bi huqûqê bergirî û parastina wê were kirin, ji ber ku bê serûbinî ye. Bandora huqûqî gelekî kêmtir û bi sînor e. Ji lewra di bingehê pîrsgirêka ekolojîk de lawazbûna prensîba civaka exlaqî heye. Civakeke nikaribe cihê prensîba exlaqî heq dike bidiyê ne di binneya wê de, ne jî li dêris û hawîrdora wê dewamkirina jiyane maye. Rastiya aktuel vê gelek baş rave dike.

Heman xusûsan mirov dikare ji bo prensîba civaka polîtîk jî bifikire. Ji ber ku li şûna polîtîkayê îdareya burokratîk a dêwane ya dewleta netewe hatiye danîn, fonksiyona demokratîk a civakan nemaye. Îdarekariya dewleta netewe ya ketiye heta çavîyên herî hûr ên civakê rewşa tevîzî ya civakê îfade dike. Civakeke tevahî suxre û karên xwe yê hevpar ji burokrasiyê re hiştibe, bi rastî hem ji aliyê zêhnî hem jî ji aliyê îradeyî ve têra xwe tevîzî ye. Ewrûpaya li vê hayilbûyî, bê sedem xwe bi prensîba polîtîkaya demokratîk ve girê nedaye. Bi sînor be jî tevî burokrasiyê ji polîtîkaya civakî re jî meydan hiştî ye, û pîr hindik pêşketina xwe deyndarê vê yekê ye.

Li gorî dewleta netewe ya modernîteyê hebûna civaka polîtîk ji yekîtî û yekparetiya wê re tehlûke ye. Lê ya rastî, burokratîzm û îdarekariya dewleta netewe, hêmana polîtîk a ku hebûna civakê ye bi tenê teng nakin, bi awayekî pratîkî dikin ku bi kêr neyê, û bi tenê weke şûrê Demokles li ser serê civakê nasekinin, saet bi saet wê hûrûhûrî dikin. Pîrsgirêka herî bingehîn a felsefe polîtîk a serdema me ev e, û di pratîkê de jî weke faşîzm li pêşiya jiyane astenga herî mezn e. Min weha gotibû: Hîtler şexsî têkçû, lê sîstema wî bi ser ket. Dewletdariya netewe di çarçoveya jîholêrakirina civaka polîtîk de (Herçiqaş Hîtler yekemîn kesê xas ev yek pêk neanibe jî ew kes e, ev îlan kir û xwedî lê derket) bi faşîzma Hîtler re wekhev in.

Civakeke prensîba xwe ya polîtîk nebe, neyê bi karanîn an jî ji holê hatibe rakirin, mirî ye; rewşa wê ya herî baş jî civaka mêtîngê îfade dike. Ji ber vê yekê, fonksiyona civaka demokratîk daye prensîba polîtîk bi awayekî heyatî girîng e. Herweha weke sîstem ji bo serdestiya wê ispateke bingehîn e.

Dîroka şaristaniyê bi awayekî dîroka tengkirina civaka polîtîk e, û bi bêkêrkirina wê re bînîrkirina wê ye. Çînîkirina civakê bi têkoşîneke dijwar a polîtîk meşiyaye û di encamê de bi tepisandina wê re dewlet bi ser ketiye. Divê mirov di vê xusûsê de bi baldarî tevbigere û hay ji xwe hebe. Marksîst gelekî bi pîrsgirêka têkoşîna çînî re mijûl bûn, lê wan jî xwezaya çînîbûnê rast diyar nekirin. Xwe negirtine û mîna ku çînîbûn fazîletek be, mîna pêşdebireke şaristaniyê be nîrxandin e. Mîna qonaxekê dîtine, mîna pireke têkiliyê dîtine û di çarçoveya materyalîzma dîrokî de bawer kirine ku divê mirovatî têre derbas bibe. Min di analîza xwe ya şaristaniyê de çînîbûn weke tengkirin û bêkêrkirina civaka exlaqî û polîtîk nîrxand; min bi girîngî diyarkir ku çînîbûn çiqasî pêşde diçe civak zêdetir dikeve bin desthilatdarî û hegmondariya dewletê. Di vê çarçoveyê de mirov dikare bibêje, dîrok têkoşîneke dijwar a çînî ye. Lê pêkanîna çînîbûnê bi xwe bihêlin pêşdebirin û pêşketinek be, berevajî paşketin û paşveçûneke civakî ye. Ji aliyê exlaqî ve baş ne, pêşketineke xirab e. Îdeaya dibêje ji bo pêşketinê çînîbûn rawestgehek e ku bivê nevwê wê pêk bê, û tew weke îfadeyeke Marksîstan destnîşankirina vê îdeayê, di têkoşîna azadiyê de şaşiyeke ciddî ye ku hatiye kirin.

Wexta ku em civaka polîtîk bi civakên çînî re didin ber hev, terîfa herî rast ji wê ew e, li dijî çînîbûnê timî li ber xwe daye. Civaka herî hindik xwe çînî kiriye civaka herî baş e. Serketina têkoşîna polîtîk dikare xwe bi çînî nekirinê diyar bike. Têkoşîneke serketî ya polîtîk bi tenê bi çînînekirina civakê, angû

civakê nexê bin zora yekalî ya amûrên desthilatdarî û dewletê piştrast bike. Li civakên heta bi qirikê ketine nava zora desthilatdarî û dewletê mirov nikare behsa têkoşîneke serketî ya ciddî bike. Eger mirov behs bike ev xwe xapandine. Ji bo civaka polîtîk a herî îdeal ango di cih de ew e, xwe yan bi tevahî naxê bin zora desthilatdarî û dewletê (di vê çarçoveyê de derve an jî hundir, millî an jî ne millî gelekî girîng nîne) yan jî di encama lihevkerina bi têkoşîneke dijwar diyarkirî de bi riza aliyan desthilatdarî û dewlet tê naskirin.

Modernîteya kapîtalîst qonaxa herî dawî ya şaristaniyê ye ku têde civaka polîtîk herî zêde hatiye tengkirin û bêkêrkirin. Divê ev xusûs baş were fêhmkirin. Têkoşîna polîtîk, heta demokratîk li gorî lîberalîzmê ya hegmondara îdeolojîk e, di dema wê de têra xwe pêşketî ye. Dema ku mirov di ser re dinêre ev îdeaya rast xuya dike, bi xwe tersê xwe îfade dike. Ferdiyepereştî û yekdestdarî di dîrokê de bi awayekî herî mezin hatiye pêşdebirin û lewma ev dem ji bo civaka exlaqî û polîtîk dema bê fonksiyon û bêkêr e. Weke desthilatdariya herî mezin dewleta netewe, civaka herî zêde ne polîtîk e. Dewleta netewe civakeke bi vî rengî derdixîne holê. Heta li naverastê tiştêkî bi navê civakê namîne. Civak bi awayekî di nava dewleta netewe û globalbûnê de hatiye helandin. Michel Foucault di vê nuqteyê de parastina civakê weke bingehê azadiyê dibîne. Ji destdayîna civakê (ji aliyê ferdiyepereştiya zêde û yekdestdariyan, modernîte bi xwe) bi tenê weke ji destdayîna azadiyê ne, weke ji destdayîna mirovatîyê jî dinirxîne.

Di vê çarçoveyê de modernîteya demokratîk tê wê maneyê ku civak çiqasî were parastin bi destxistina azadiyê jî rêya bi tenê ya derketinê. Civaka xwe bi siyaseta demokratîk diparêze, çavîyên xwe yê polîtîk fonksiyonel û kêrhatî dike û bi vî awayî xwe vediguherîne civaka demokratîk a modern. Civaka demokratîk a modern jî li ser tevahiya karên civakî hem difikire û dibêje, hem jî weke civaka xwe digîne biryarê û dikeve nava çalakiyê li ser bingehê cudatî û pirrçandîtiyê wekhevîtiyê pêk tîne û bi vî awayî serdestiya ispat dike. Ji lewra modernîteya demokratîk bi tenê li ser bingehê rast têkoşîna çînî nade; di heman demê de (nakeve şasiya trajîk û dîrokî ya sosyalîzma pêkhatî) desthilatdarî û dewleteke nû ava nake û pê civaka xwe nafetisîne, nakeve vê xefik û dafika dîrokî. Hay ji xwe heye ku çiqasî çîneyetî pêş bikeve ewqasî jî di têkoşîna çîneyetiyê de têk diçe. Divê ev hayjixwebûnê karibe weke yek ji xisletên xwe yê bingehîn diyar bike.

Çawa ku wê were fêhmkirin, bi modernîteya demokratîk tîpeke nû ya civakê ya ne kapîtalîzm û ne jî sosyalîzm tê afirandin. Ev tîgîn ji wesifkirina civakê dûr in, ji ber ku ev tîgîn bi armanca propagandayê ne. Bêguman civakek tê pêkanîn. Ev civakeke demokratîk modern e; bi roleke mezin a prensîba civaka exlaqî û polîtîk radibe, di vê civakê de çîneyetî zêde derfet û îmkanê pêşketinê nabîne, ango amûrên desthilatdarî û dewletê yan zora xwe nikarin ferz bikin yan jî bi lihevkerineke beramber hevdu nas dikin, di nava cudatiyan de yekîtî, wekhevî û azadî hem weke xisleteke ferdîtî (ferdiyepereştî ne) û hem jî weke xisleteke civakbûnê pêk tê. Hê bêtir wekhevî, azadî û demokrasî weke pêdiviya xwezaya vê civakê, encama veguherîn û pêşketinê ye ku saziya siyaseta demokratîk rê lê vedike.

b- Şaxê Wê Civaka Ekolojîk Îndustriyel

Bingehê hêmana ekonomîk û îndustriyel a modernîteya demokratîk ekolojîk e. Berê pêşî ya girîng ew e ku mirov ekonomiyê rast terfî bike. Di vê mijarê de ya divê mirov pêşî lê serwext bibe ew e, polîtîka ekonomiyê amûrekî mezin ê berevajîkirin û serkorkirinê ye. Nexasim tîgîna 'ekonomiya kapîtalîst' bi temamî gotineke tewş û listikeke propagandayê ye. Çawa ku min di cildên berê de analîz kiribû, kapîtalîzm bi xwe ekonomî nîne, dijminê sondxwarî yê ekonomiyê ye. Rêxistineke şebekewarî ya sistematîk e (bi hegmondariya çanda maddî û îdeolojîk), ji bo kara yekdestdariyê rûyê erdê kiriye ku

jiyan lê nebe (ji bilî çend Firewn û Nemrûdan) û bi xwe li ser talana nixrên civakî (bi tenê nixrên zêde ne) ava bûye. Cudahiya vê şebekeyê ji çil heramî û korsanan ew e, xwe spartiyê rewakirineke îdeolojîk, kirasekî qanûnî û spartekên desthilatdariyê. Bi van amûran hewl dide rû û cewherê xwe yê rastî veşêre. Di serî de polîtîka ekonomîk bi qaşo hin disiplînên zanistî xwe weke heqîqetê pêşkêş dike. Eger ew zirxê mezin ê ji îdeolojî û zorê li xwe nepêçayî be, hebûna xwe rojekê jî nikare dewam bike. Bi vê avabûna xwe, çalakiya ekonomîk a maneya hawîrdorê ya hebûna bingehîn a civakê (şêweyê xebatê yê bingehîn ê civaka exlaqî û polîtîk) digire nava xwe, dixê bin zext û mêtinkariyê û bi vî awayî hem pêşketina wê astang dike, hem jî vediguherîne çavkaniya bextewerîya mistek hindikayî ye.

Di terîfa ekonomiyê ya Fernand Braudel de pêdiviyên bingehîn ên mirov qatê zemîn, qada ekonomiyê ya xebatên metayê yê li dora bazarê yê îstîsmara yekdestdarî û buhayê nagire nava xwe qatê yekemîn, li ser van herdu qatan jî qatê jor ê bi tevna yekdestdarî û îstîsmara buhayan pêkhatî jî weke qada kapîtalîzma rastî diyar dike û weke dijberê bazarê destnîşan dike (I. Wallerstein vê tespîtê gelekî girîng dibîne), ev ravekirineke bi nixr e ku mirov dikare jê hîn bibe. Lîberalîzm bi israr kapîtalîzmê weke ekonomiya piyasa û bazarê dihesibîne, lê li ber rohnîya vê terîfê em fêhm dikin ku ev israr bi tevahî tewş û pûç e. Têkiliya kapîtalîzmê bi bazarê re sistemeke listikê ya hov e, xwe ji listina her cure şêweyên listikê yê bi dînîti paşve nagire; bi listina bi buhayan kara yekdestdariyê bi dest dixê, ji bo vê jî pêdivî bibîne her cure pêxirtengî û şerî derdixê, ekonomiyê ji xebateke bersivê dide pêdiviyên bingehîn derdixê û ber bi qadên herî zêde karê tînin dibe (qanûna kara herî zêde). Em listik dibêjin, ango çalakiyê welê ye, bi qasî ku civaka mirov ji sedemên hebûna wê ya bingehîn qut bike li dijî jiyanê ye; weke şewazê êrîşê listik e.

Bi giştî yekdestdariyên şaristaniyê bi taybetî jî yekdestdariyên kapîtalîst (amûrên cotkarî, bazirganî, finans, desthilatdarî û dewleta netewe) tevahiya dîrokê faktora bingehîn a tevahiya berevajîkirinên ekonomîk, pêxirtengî, pirsgerêk, birçîtî, feqîrtî û felaketên hawîrdorê ne. Li ser van faktorên bingehîn herweha her cure çînîbûnên civakî û siyasî, desthilatdarî, bajarên ji sînorên xwe bihurî (bi tevahî nexweşiyên xwe dispêrin van), berevajîkirinên îdeolojîk (her cure dogmayên dînî, metafizîk û zanistî), krêtî (berevajîkirina huner) û xirabî (xizaniya exlaqî û rizîn) mezin bûn. Çarsed salên dawî yê modernîteya kapîtalîst der barê van tespîtan de bêhejmar mînakên pêşkêş dike.

Di modernîteya demokratîk de ekonomî digihîje maneya xwe ya rastî. Avahiyeke sistematîk a manedar îfade dike; hem li qatê zemîn nixrên bikaranînê weke pêdiviyên bingehîn (xisleta tedarikkirina pêdiviyên herî girîng), hem jî weke ekonomiyê rastî ya piyase û bazarê nixrê pevguhertinê (rêjeya pevguhertinê ya metayan) derdixê holê. Ekonomî dibe qadek ku hesabên karê li ser nayên kirin. Bêyî ku rê li ber çînîbûnê were vekirin û zirar li ekolojîyê bibe, zelal dibe ku wê pêdiviyên bingehîn çawa û bi çi rêbazê bi awayekî herî berdor werin tedarikkirin; ev jî ekonomiyê weke qadeke çalakiya civakî digihîne maneya wê ya rastî. Weke şêweyê bingehîn ê xebatê yê civaka exlaqî û polîtîk hem li ser pêş bikeve û hem jî pêşde bibe manedar dibe.

Polîtîka ekonomiyê ya Marksîst jî di navê de, têgihiştina modernîteyê ya ekonomiyê, ji nêrtina bi çavê çînî (ji aliyê hegemondariya bûrjûvaziyê nêrîn) xilas nebûne. Nixr bi duberîya karker û patron ve girêdane, û ketine rewşekê bi tevahî ser zemînê civaka dîrokî girtine û girîngî pê nedane. Nixr berhemekî civaka dîrokî ye. Patron û karkerê tawizkar bihêlin bibin pêkhênerên vî berhemî, bi awayekî bingehîn di rewşa desteserkarê wê de ne. Piştrastkirina vê yekê hêsan e. Keda jina bêheqdest nebe bi tenê patronêk û karkerekî tawizkar nikare zikê xwe têr bike; jiyanê xwe rojane bi ser hev de bîne. Ev mînak bi xwe jî rûyê ne ekonomîk ê kapîtalîzmê zelal nîşan dide. Jixwe me bi

awayekî berfireh nîşan da, bi giştî civaka dîrokî nebe, bi taybetî jî modernîteya fermî nikare bibe xwedî hebûn.

Di hêmana ekonomîk a modernîteya demokratîk de nirxa pevguhertin û bikaranînê di nava yekparebûna ekolojîkî û îndustriyel de esas e. Sînorê îndustriyê xwe dispêre sînorê pêdiviyên bingehîn û ekolojîyê. Nikare ji van herdu sînoran bibihure. Di vê rewşê de îndustriya derkeve holê eko-îndustrî ye. Îndustriya ne ekolojîk, îndustriya ne ekonomîk e. Îndustriya têkiliya xwe bi ekolojîyê re nema be, ti cudahiya ji cinawirekî makîneyî yê dewamî hawîrdorê dixwe nîne. Dîsa îndustriyêke têkiliya xwe bi pêdiviyên bingehîn ên ekonomiyê re qutbûyî ji bilî armanca karê ti nirxeke xwe nîne. Eko-îndustrî bi van rastiyan prensîba bingehîn e. Prensîba sereke ye ku divê bi tevahî xebatên ekonomîk pêve girêdayî bin. Di vê rewşê de çalakiya ekonomîk dikare maneya xwe ya rastî bibîne û bi vî awayî wê zemînî bêkariyê, hilberîna kêr û zêde, herêm û welatên hindik û pîr pêşketî, dijberiya gund û bajar, pêxîrtengiyên ekonomîk, şerên civakî û newala navbera çînan, rabe.

Bêkarî bi temamî encameke belovajîbûna avabûna ekonomîk a bi armanca karê ye. Di hêmana ekonomîk a modernîteya demokratîk de cih ji vê belovajîkirinê re nîne. Bêkarî rewşeke civakî ye ku herî zêde li derveyî mirovatiyê ye.

Hilberîna kêr û zêde jî dîsa encameke belovajîbûna avabûna ekonomîk a bi armanca karê ye. Evqas pêdiviyên bingehîn hene û evqas îndustrî pêşketî ye, çî hilberîna zêde çî hilberîna kêr maneyek xwe nîne. Ez divê bi girîngî bibêjim, ji bilî rewşên avhewayê û xwezayê, hilberîna kêr zêde ya bi destê mirov herî kêr bi qasî bêkariyê rewşeke li derveyî mirovatiyê îfade dike.

Meseleya herêm û welatên kêr an zêde pêşketî jî îfadeyeke din a rewşa li derveyî mirovatiyê ye ku dîsa vê ekonomiya bi armanca karê pêk anî ye. Bi vî awayî tovên her cure pevçûnê di navbera welat û herêman de datîne, li şer û pêxîrtengiyên xwecihî, neteweyî û navneteweyî yên dawî û serî li wan nayê rê vedike. Eşkere ye ku ekonomiyêke di xizmeta civaka mirov de divê ti carê rê li rewşên bi vî reng veneke û venake.

Tevahiya civaka dîrokî têkiliyên gund û bajar li ser dabeşkirineke kar û ahengekê hatibû avakirin, lê paşê têkiliyên di navbera gund û bajar de veguherîn nakokiyên û ev balansa di navbera du civakan de bi zirar dîtina civaka gund û cotkariyê xira bû. Di bingehê vê bûyerê de meşandina ekonomiyê bi armanca karê heye. Têkiliyên gund û bajêr, yên cotkarî, zenaet û îndustriyê yên xwe spartine hev xwedîkirinê paşê vediguherin têkiliyên hevdu tesfîyekirinê, ev jî ji encamên xeternak ên qanûna kara herî zêde yeka din e. Civaka gund û cotkariyê hema hema anîne ber tesfîyeyê, bajar û îndustrî jî ketine pêvajoyêke mezinbûnê ya kansêwarî. Bi tenê ekonomî ne, civaka dîrokî bi xwe jî bi tesfîyeyê re rûbirû hatiye hiştin.

Ekonomiya pala xwe daye qanûna kara herî zêde bi belovajîkirinên bi vî rengî çînîbûn û şerê polîtîk bi xwe re aniyê; rê li her cure şerê xwecihî, neteweyî û navneteweyî vekiriyê. Di bingehê van neyênîyan hemûyan de ku di vegotinên şaristaniyê de mîna çarenûsa mirovatiyê bin têne pêşkêşkirin, êşkere ye ku talan û mêtîngêkirina aboriyê ji aliyê ferdîyetperestiya kapîtalîst û yekdestdariyan tê pêkanîn heye, ew jî dijberên ekonomiyê ne.

Modernîteya demokratîk bi tenê ekonomiyê ji van meylên dijber rizgara nake. Di heman demê de xwedî sistematîkekê ye ku bi şeweyên pêşketî yên şert û mercên jiyane bêkarî û xizaniyê nas nake, cih nade kêr an jî zêde hilberînê, cudatiya pêşketin an jî paşvemaî yên herêm an jî welatan dadixe asta herî nizm, têkiliyên gund û bajar digihîne asta têkiliyên hevdu xwedî dikin. Di nava sistematîka xwe de rê nade cudatiyên civakî û ekonomîk bigihîjin asta mêtinkariya çînî, nahêle pêşketinên çînî kûr

bibin, nakokiyên civakî û mêtinkariya ekonomîk ên dibin sedema şer û pêxîrtengiyên şax berdîn. Sîstema modernîteya demokratîk destûr nade îndustriyalîzm û bajarbûn gund û cotkariyê daqurtînin, herweha nahêle bajarekî lê jiyan bibe û xebatên îndustriyê jî ji holê rabe. Mekanîzmaya vê di nava yekparebûna hêmanên bingehîn ên modernîteya demokratîk de hatiye dayîn. Bi tevahî kom di xebatên xwe yên ekonomîk de bi hêmanên exlaqî û polîtîk ve girêdayî, hêmanên ekolojîk û îndustriyal bi awayekî yekpare digirin dest. Ev bi awayekî ji hev qut nebin bi hev ve girêdayî ne. Ji pencên parçe dikin ên ferdiyêperestî û yekdestdariyê re ti tişt nayê hiştin. Eko-ekonomî û eko-îndustrî, di tevahiya xebatên civakî de li ber çav têne girtin. Li ser vî bingehî, bi tenê ji nû ve tamîrkirina hawîrdorê û zindîkirina cotkariyê, projeyên gund bikin xwedî hawîrdoreke têkûz a jiyanek lê bibe jî bi serê xwe xwedî wê potansiyelê ne ku dikarin bêkarî û xizaniyê ji holê rakin. Bêkarî bi xwezaya mirov li hev nake. Kurê mirov (benî adem) an jî keça mirov ên xwedî mejiyekî evqasî pêşketî nabe ku bêkar bimînin, eger bibe bi darê zorê dibe, ji xwe welê jî dibe. Di vê xwezayê de moriyek jî bêkar nayê dîtin, çawa dibe ku hebûna xwe ya herî pêşketî bêkar û neçar bihêle? Teknolojî berhemeke harîqa ya mirov e. Di serdema teknolojiyê û îndustriya xwe spartî wê de xizanî çawa dibe çarenûs?

Eşkere ye ku ya hewce dîke, veguherîna avabûna sîstemê ye. Hem rastiya dîrokî hem jî rastiya rojane ya modernîteya demokratîk xwedî wê xisletê ye ku mirov li hemberî pratîk û keda wî xerîb naxe. Şoreşa îndustriyê weke yek ji qonaxên mezin ên vê pratîkê ji bo civakê û ekonomiya wê serketinek e. Pirsgerêk ew e, modernîteya kapîtalîst ev serketina bê hemta ji destpêkê ve xist xizmeta qanûna xwe ya kara herî zêde. Ji bo vê jî yekdestdarî (bazirganî, finans, desthilatdarî û dewleta netewe) û ferdiyêperestiyêke bê hemta ava kir û civaka dîrokî anî ber tesfîyekirinê. Modernîteya demokratîk bi awayekî di van têgihîştin û kirinên belovajî yên vê modernîteyê de navê şoreşê avabûn û sîstematîk e. Eko-îndustrî yek ji hêmanên bingehîn ên vê şoreşê ye. Ev sedem bi tena serê xwe jî heyatîbûna modernîteya demokratîk ispat dîke.

Yekeya ekonomîk a klasîk a modernîteya fermî weke malbat û şîrketên bi profeyonelî avabûyî bêne pêşkêşkirin jî yekîneyên armanca wan kar e. Ti ji wan ji bilî karê xwedî fikareke bingehîn nîne. Tevî ku li nava dinyayê mîna extepotan qadeke ekonomîk a destê xwe neavêtibinê nehiştibin jî pirsgerêka bi tenê pêre têkildar dibin ew e, wê hê zêdetir karê çawa bi dest bixin. Li aliyekî hejmara bêkaran bi awayekî sînornenas mezin dibe, feqîrî û cudahiya di navbera hatina aborî de mîna guloka berfê zêde dibe, bi sed mîlyonan mirov ji birçîna mîna qirşên havînê dişkên, li aliyê din jî çerxa potansiyela hilberînê ya gelekî mezin nayê gerandin, rê li pêxîrtengiyên hilberîna kêman jî zêde tê vekirin, cotkariyê dibin îflasê û civaka gund tesfîye dikin; ev bi tevahî encamên xebatên yekîneyên ekonomîk in (ya rastî yên li derveyî ekonomiyê) ku li ser bingehê qanûna kara herî zêde weke şîrketan têne avakirin. Yekeya bingehîn a ekonomîk a modernîteya demokratîk, bêguman wê weke avahî û zêhniyet li dijî van yekîneyên şîrket ên bi armanca karê be.

Ekonomî tevahiya dîrokê timî weke mijareke nazik û hasas fikara sereke ya civaka exlaqî û polîtîk bû. Ji ber ku li serê meseleyê diyardeyên mîna tinebûn, birçîtî û mirinê yên gefan li civakê dixwin hene. Danehev û komkirin jî weke karê ti carî ji aliyê civakan ve rewa nehatiye hesibandin, timî weke çavkaniya xirabî û diziyên hatiye dîtin û wexta keys lê hatiye dest danîne ser û kirine malê civakê. Eşkere ye ku ekonomiyêke bi vê armancê ve girêdayî nayê avakirin. Jixwe çawa ku hat ravekirin, nakokî bi xwe ew e, mirov xebateke bi xwe dijberê ekonomiyê ye weke ekonomî behsa wê bike.

Rêya yekane û bi tenê ya rizgarbûna ji vê nakokiyê ekonomiya eko-koman e. Li gorî pêdiviya şert û mercan bi hezaran eko-civak dikarin weke yekeye ekonomîk xwe bi rêxistin bikin. Ji ber ku malbatan zevî parçe parçe kirine erdan xisleta xwe yekebûnê ji dest dane, lê eger prensîba eko-

îndustrî jî li ber çavan were girtin ji nû ve rêxistinkirina erdan weke yeke pirsgirêkek e ku ji zû ve weke mijareke lezgîn ketiye rojevê. Di cotkariyê de pêkanîna eko-koman yek ji prensîbên herî bingeîn ên ekonomiya modernîteya demokratîk e. Bi vê ve girêdayî têgihîştinên gundikên ji serftî û koletiyê mayî êdî di cih de nînin. Yekîneyên cotkariyê yên bi pîvana ekolojîyê bêne çêkirin wê eko-koman pêk bînin û wê ev bibin bingeînê modernîteya gundan. Ango gund an jî gundên modern weke eko-komekê, weke yekeyên ekonomîk ên bi pîvana ekolojîk dikarin ji nû ve hebûna xwe bi dest bixin.

Li bajaran jî mirov dikare eko-komên bi heman rengî pêk bîne. Ekonomî di çarçoveya plansaziyeke bajar de dikare weke parçeyekî yekpareya giştî were sererastkirin. Çawa ku divê burokrasiya bajêr dadiqurtîne nebe, divê ekonomiya bajêr dadiqurtîne jî nebe. Xebatên ekonomîk ên li gorî xwezaya her bajarî dikarin weke yekeyên xwedî mezinbûneke optîmal bêne bi rêxistinkirin; divê armanca wan a karê nebe û hedefa wan a rakirina bêkarî û xizaniya xelkê bajêr hebe. Şênî dikarin li gorî qabîliyet û avabûnên xwe li van yekeyan bêne belavkirin.

Belkî jî hin kes dikarin wer bifikirin ku em behsa ekonomiyêke bi plana sosyalîst dikin. Lê modela em behsa wê dikin cuda ye. Ev model çawa ku eleqeya xwe bi ekonomiya ji navendekê tê plankirin û fermankirin nîne, ti eleqeya xwe bi ekonomiya hov, bi armanca karê û şîrketên qaşo ekonomiyê yên li derveyî ekonomiyê re jî nîne. Ev model xwedî avahiyeke welê ye, bi biryar û çalakiya civaka xwecihî ya exlaqî û polîtîk pêk tê. Bêguman koordînasyoneke şert û mercên neteweyî, herêmî, heta navneteweyî li ber çavan digire her tim hewce dike. Lê ev, însiyatîfa biryar û çalakiya civaka xwecihî ji holê ranake. Em careke din dubare bikin, ekonomî pirsgirêkeke teknîkî ya binesaziyê nîne; weke avahiya bingeîn a hebûna civakan, xebatek e ku bi tevahî fikir, guftûgo, biryar, hewldan û çalakiya rêxistinî ya civakê pêk tê. Qutkirina mirov ji ekonomiyê bingeînê tevahî xerîbxistinan e. Çawa ku pêşgirtina li vê yekê şert e, rêya yekane û bi tenê ya vê yekê jî ew e, divê mirov ekonomiyê bike malê tevahiya civakê. Çawa ku “Yek bixwe, yê din li devê wî binêre” qiyamet radibe, “Yek bixebite, yek jî aware bêkar bigere” qiyamet ji vê jî radibe. Ekonomî ji sedî sed divê di çarçoveya koman de û li ser bingeînê berdarî û ekolojîyê were bi rêxistinkirin, ji ber ku ew şertê bingeînê ê hebûna civakan e. Ji bilî kom û civakan ti kes nikare bibe xwedî heqê vê hebûnê û ne dikare ji holê rake. Yekeyên ekonomîk çî bazirganî, çî sinaî, çî cotkarî, heta bi tenê çî bi rola navgînê rabin finansî bin, divê guh bidin van prensîb û pîvanan. Fabrîkeyeke gelekî mezin jî yekeyeke gund û cotkariyê jî divê li ser bingeînê van prensîb û pîvanan be.

Di modernîteya demokratîk de milkiyeta yekeyên ekonomîk girîngiya xwe namînin û di dereceya duyemîn de dimînin. Milkiyetê bêguman di çarçoveya prensîb û pîvanan de ya koman be. Ne milkiyeta malbatê, ne jî ya dewletê dikare ji bo ekonomiya modern bibin bersiv. Milkiyeta malbat û dewletê ya ji hiyarerşiyê mayî, di modernîteya kapîtalîst de jî nikare hebûna xwe dewam bike. Heta şîrket jî bi sedema rastiyan ekonomîk zorê didin wan her diçin dikevin milkiyeta hevpar a xebatkaran. Lê dîsa jî divê mirov normên milkiyetê bi xetên stûr ji hev cihê neke. Çawa ku du sîstemên şaristaniyê di zikhev de dijîn, sîstemên milkiyetê jî wê demeke dirêj di nav hev de hebûnên xwe dewam bikin. Di milkiyeta koman de jî milkiyeta malbatê hebûna xwe diparêze, herweha dewlet jî par û bandora hebûna xwe dewam dike. Ya girîng ew e, deriyên wan li normên milkiyetê yên nerm vekirîbe ku bersivê bidin hawîrdorê, hilberîn û bêkariyê. Her teserufa ji hebûna ferd, azadiya wî, qencî û bedewiya wî re xizmetê bike milkiyet be jî bi nîrx û qîmet e. Lê li gorî ku ev nîrxê bê kom ava nebin, dîsa ya herî rast ew e ku mirov di nava sînorên optîmal de pirsgirêkan çareser bike. Di bingeînê modernîteya demokratîk de milkiyeta koman heye. Koman tevahiya dîrokê hebûna xwe ya komin ti carî ji dest nedan. Modernîteya demokratîk xwedî wê pozîsyonê ye ku di şert û mercên modern de jî dikare vê têgihîştina milkiyetê bixe bingeînê xwe û bi awayekî serketî bi vê rola xwe ya dîrokî rabe.

c- Şaxê Wê Civaka Konfederalîst a Demokratîk

Sêyemîn şaxê xwezaya civakî di asta rêveberiyê de mirov dikare bi şeweyê sîstema konfederalîst a demokratîk diyar bike. Tevî hemû fikaran, mirov dikare ji sê şax û hêmanan hîn bibe. Ya girîng di zikhev de bûna şax û hêmanan e. Bi awayekî kêfî belkî dibe ku li şûna yekê tişteki din were bi cihkirin, lê tiştê derkeve holê wê sîstema modernîteya demokratîk nebe, tişteki din be. Sêberiya modernîteya kapîtalîst jî di zikhev de ye. Şax û hêmanên wê pêdiviya wan bi hev ve heye, ango yek a din dixwaze.

Forma dewletê ya bingehîn a modernîteya fermî dewleta netewe ye, di modernîteya demokratîk de li beramberî vê û di berdêla wê de sîstema konfederalîst a demokratîk tê. Mirov dikare vê weke şeweyê rêveberiya siyasî ya ne dewlet terfî bike. Ya xweseriyê dide sîstemê jî ev xisleta wê ye. Rêveberiyên demokratîk divê mirov ji sedî sed bi rêveberiyên îdarî yên dewletê re tevlihev neke. Dewlet îdare dikin, demokrasî rêve dibin. Dewlet xwe dispêre desthilatdariyê, demokrasî xwe dispêrin rizaya kolektîv. Dewlet wezîfedar û tayîn dikin, di demokrasîyan de hîlbijartin esas e. Di dewletan de îcbariyet, di demokrasîyan de bi dilê xwe esas e. Cudatîyên bi heman rengî mirov dikare zêde bike.

Konfederalîzma demokratîk weke ku yeqîn tê kirin şeweyekî rêveberiyê yê xweserî roja me ya îro yê jî rêzê nîne. Sîstemek e ku di dîrokê de bi giranî cih dîtiye. Di vê çarçoveyê de dîrok dewledar navendî ne, konfederal e. Formê dewletê ji ber ku fermî bûye hatiye naskirin. Lê jiyana civakî zêdetir nêzî konfederalîzmê ye. Dewlet dema timî ber bi santalîzmê ve dibeze, berjewendiyên yekdestdariyên desthilatdariyê yên xwe dispêre wan esas digire. Naxwe nikare van berjewendîyan biparêze. Lê santralîzmeke hişk dikare van berjewendîyan misoger bike. Di konfederalîzmê de tersê vê ye. Ji ber ku ya esas digire yekdestdarî nîne civak e, bi qasî ku dikare divê xwe ji santralîzmê dûr bigire, bireve. Ji ber ku civak homojen (tek girse) nînin û ji gelek kom, sazî û cudahiyan pêk tê, divê wan hemûyan di nava ahengeke hevpar de bike yekpare û wan biparêze. Ji lewra ji bo pîrriyan rêveberiyê zêde navendî rê li serhildanan vedike. Di dîrokê de bêhejmar mînakên vê hene. Konfederalîzma demokratîk ji ber ku her kom, sazî û cudatî kare xwe têde nîşan bide hê bêtir pêk tê. Weke sîstem gelekî nayê naskirin, ev ji ber îdeolojî û avahiya hegemonîk a şaristaniya fermî ye. Terfî wê ya fermî nebe jî dîrok bi awayekî bingehîn konfederalîst e. Bi tevahî rêveberiyên eşîr, qebîle û qewman timî bi wesfê têkiliyên sist destûrê didin konfederalîzmê. Naxwe xweseriyê wan a hundir zirarê dibîne. Ev jî hebûna wan belav dike. Heta împaratorî jî di avahiya xwe ya hundir de xwe dispêrin bêhejmar rêveberiyên cuda. Her cure rêveberiyên qebîle, eşîr û qewman, dînî, otorîteyî, qraltî, heta komar û demokrasî jî di binya împaratoriyê de dikarin bibin yek. Di vê çarçoveyê de gelekî girîng e ku mirov fêhm bike, împaratoriyên gelekî navendî têne zanîn jî bi awayekî konfederalîst in. Meyla navendî ya civakê ne, modeleke îdarî ye ku pêdiviya yekdestdariyê pê heye.

Pêvajoya modernîteya kapîtalîst pêvajoya dewletê ya herî zêde navendî dibe. Di civakê de navendên hêzê yên eskerî û siyasî yên ji wan re otorîte tê gotin ji bo sîdwergirtina yekdestdariya herî bi hêz têne astengkirin, civak bi awayekî herî zêde ji aliyê eskerî û siyasî ve bêhêz û bêrêveberî tê hiştin û ev rewş jî dihêle ku rêveberiyên monarşiyên modern û di pey re dewleta netewe ya hatiye pêşdebirin, civakê herî zêde ji aliyê eskerî û siyasî ve bê hêz û bê sîleh bikin. Nîzama jêre nîzama huqûq û huzûra civakî tê gotin, ji bilî damezrandina serwertiya çîna bûrjûvayê bêtir tişteki din nîne. Ji ber ku mêtinkarî zêde bû û şeweyên wê yên nû dewleta netewe îcbarî kirine. Dewleta netewe ya em dikarin wê weke xwerêxistinkirina desthilatdariyê ya dewleteke herî mezin a navendî bi nav bikin, şeweyê bingehîn ê rêveberiya modernîteyê ye. Kirinên ji wan re 'demokrasîya bûrjûvayê' tê gotin mîna qilifekî lê tê kirin û ev bi awayekî bingehîn ji bo rewakirina yekdestdariya desthilatdariyê ya di nava civakê de ye.

Dewleta netewe li ser bingehê înkara demokrasîyê û heta ya komarê bi gewde dibe. Demokrasî ve komar ji aliyê naveroka xwe ve şêweyên rêveberiyê yên dewleta netewe cuda ne.

Modernîteya demokratîk çî weke bingehê dîrokî, çî jî ji aliyê xwezaya civakî ya tevlihev a rojane ve, weke modeleke bingehîn a siyasî konfederalîzma demokratîk diyar dike û ev hilbijartinekê kêfî nîne. Ev banê siyasî yê civaka exlaqî û polîtîkî îfade dike. Mirov heta bi temamî serwext nebe ku xwezaya civakî homojen û monolîtîk nîne, serwextbûna li konfederalîzma demokratîk jî zehmet e. Dîroka çarsed salên dawî ya modernîteya fermî li ser navê homojenkirina civaka pirretnîsîte, pirçandî, pêkhatinên siyasî yên cuda û xweparastinê bi awayekî çalakiya qirkirin û kokqelandinê ye (bi giştî çandî, car caran jî qirkirina fizîkî ye). Konfederalîzma demokratîk jî li dijî vê dîrokê, dîroka di xweparastin, pirretnîsîte, pirçandî û pêkhatinên siyasî yên cuda de îsrar e. Post modernîzm tê wê maneyê ku ev dîroka bi şer a modernîteyê bi şêweyên nû dewam dike.

Dewleta netewe ya di dused salên dawî de weke hebûneke herî xwedayî hat pîrozkirin di serdema fîransê de derz lê ketiye, ji ber ku di binya xwe de rastiyên civakî yên bi darê zorê helandine û tepisandine bi awayekî jê tolê hilînin ketine rojevê û ev pêvajoyên bi hev re têkildar in. Têgihîştina karê ya serdema fîransê veguherîna dewleta netewe ferz dike. Di sîstematîkbûna pêxîrtengiyê de ev veguherîn bi roleke girîng radibe. Neolîberalîzm dixwaze dewleta netewe ji nû ve ava bike lê çî dike nake bi ser nakeve. Di vî warî de mirov dikare ji ezmûn û tecrûbeyên Rojhilata Navîn gelekî hîn bibe.

Sîstema demokratîk weke modernîteya dijber divê her biçe xwe berbiçav bike û di van şert û mercan de hebûna xwe bi hêz bike. Wexta van bike, bi awayekî serketî divê pîrsgirêkên şêweyê jî çareser bike. Me bi vê armancê hewl da diyar bikin ku konfederalîzm jî dîrokê re xerîb nîne û jî xwezaya civaka roja me ya îro ya her diçe tevlihev dibe bersiva herî baş e. Me timûtim anî ziman ku rêya xweîfadekirina herî baş a civaka exlaqî û polîtîkî siyaseta demokratîk e. Siyaseta demokratîk şêwazê avakirina konfederalîzma demokratîk e. Demokratîkbûna xwe jî ji vî şêwazî digire. Modernîteya dijber a her ku diçe navendî dibe û bi amûrên desthilatdarî û dewletê yên heta çavîyên hundir ê civakê belavbûna hewl dide hebûna xwe dewam bike, ya rastî qada polîtîkî jî tine dike. Li miqabilê vê siyaseta demokratîkî derfet û îmkân dide her beş û derdorê ku bibin hêza siyasî û nasnameya xwe îfade bikin û bi vî awayî bi xwe re civaka polîtîkî jî pêk tîne. Polîtîka ji nû ve dikeve jiyana civakî. Heta polîtîka nekeve dewreyê krîza dewletê nayê çareser kirin. Krîz bi xwe ji ber înkara civaka polîtîkî pêk tê. Ji bo krîzên dewletan ên roja me ya îro kûrbûyî li dawiyê bêne hiştin rêya bi tenê û yekane siyaseta demokratîk e. Naxwe gera li dewletên navendî yê zêdetir hişk wê nikaribin xwe şikestinên xirabtir xilas bikin.

Ev hêman careke din nîşan didin ku konfederalîzma demokratîk weke alternatîfeke bi hêz dikeve rojevê. Di ezmûna Rûsya Sovyetê de pêşî ya di rojevê de û li pêş hat girtin, konfederalîzm li ser navê dewleta navendî jî holê hat rakirin û ev jî yek ji sedemên bingehîn ên jihevdeketina sosyalîzma pêkhatî ye. Bi serneketin û di demeke kin de dejenerebûna Tevgerên rizgariya neteweyî jî nêz ve bi pêkneanîna wan a siyaseta demokratîk û kofederalîzma wê re girêdayî ye. Tevgerên şoreşger ên dused salên dawî dewleta netewe şoreşgertir hesibandin û konfederalîzm jî weke şêweyekî siyasî yê paşvemayî dîtin û li gorî vê jî bûn xwedî helwest û ev bû bingehê serneketina wan.

Kes û tevgerên xwe bi sîleha modernîteya kapîtalîst dewleta netewe ve girêdan yeqîn dikirin ku wê di demeke kin de bi vê sîlehê veguherînên civakî yên mezin pêk bînin, lê dereng serwextbûn ku bi vê sîlehê li xwe dane.

Konfederalîzma demokratîk xwedî wê potansiyelê ye, ji neyênîyên çavkaniya xwe sîstematîka dewleta netewe ye bibihure û di polîtîkkirina civakê de amûra herî di cih de ye. Besît e, û mirov dikare bi cih

bîne. Her kom, etnîsîte, çand, cemaeta dînî, tevgera entelektuel, yekeya ekonomîk û hwd. dikarin xwe yekeya polîtîk bi awayekî xweser ava û îfade bikin. Di vê çarçoveyê de divê mirov têgînên Federe yan jî xweserî û xwebûnê bigire dest û binirxîne. Her xwebûn dikare û şensê xwe heye ji xwecihî heta bi globalbûnê konfederasyonan pêk bîne. Hêmana herî bingehîn a xwecihê mafê biryar û guftûgoya azad e. Her yekeya xwebûnê yan jî ya federeyê, bêhemta ye, ji ber ku demokrasiya beşdarî û tevlibûnê ye û weke demokrasiya rasterast bûye têgîn şensê xwe yê bi cihanînê heye. Hêza xwe hemûyî ji rasterast bi cihanîna demokrasiyê digire. Yek ji sedema hebûna rola wê ya bingehîn jî ev e. Dewleta netewe çiqasî înkara demokrasiyê be, konfederalîzma demokratîk jî tersê wê ewqas şeweyê wê yê pêkhêner û fonksiyonelker e.

Yekeyên federe yên weke şaneyên sereke yên tevlibûna rastrast ên demokrasiyê ne, wexta şert û merc hewce bikin xwedî wê nermbûnê ne ku veguherin yekîneyên konfedere û ji vî alî ve bêhemta û îdeal in. Bi şertê ku xwe bispêrin tevlibûna rasterast a demokratîk her cure yekîtiya siyasî yekeye demokratîk e. Li deverên herî xwecihî demokrasiya rasterast a bê pêkanîn û di yekeyan de were meşandin û heta bi pêkhatinê global ve were pêşdebirin, mirov ji vê fonksiyoneliya polîtîk re dikare bibêje siyaseta demokratîk. Sîstema rastî ya demokratîk formulasyona pêkhatina van pêvajoyan hemûyan e.

Eger mirov bi baldarî çavdêriya xwezaya civakî bike, mirov ê bi hêsanî wesfê dewleta netewe yê ji 'qefesa hesinî' û wesfê konfederalîzma demokratîk ê azad dike bibîne. Dewleta netewe çiqasî civaka ditepisîne, dike tek tîp û ji demokrasiyê dûr dixê, modela konfederalîzma demokratîk jî ewqasî azad dike, pirr û demokratîk dike.

Xusûseke din a divê mirov bala xwe bidîyê ew e, yekeyên federe û xwebûnê di çarçoveyê gelekî dewlemend de hatine fikirîn. Gelekî girîng e ku mirov fêhm bike wê li gundekî yan jî kolana bajarekî hewcedariyê bi yekîtiyên konfedere hebe. Her gund an jî kolan bi hêsanî dikarin yekîtiyê konfedere pêk bînin. Eger em mînak bidin, li aliyekî yekeya ekolojîk a gund ango federeya wê, li aliyê din jî ji yekeya jina azad heta bi xweparastinê, ciwan, perwerde, folklor, tenduristî, zibare û ekonomiyê gelek yeke divê li nava gund rasterast tevli demokrasiya gund bibin û bi yek bin. Ji vê yekeya yekeyan re jî bi hêsanî mirov dikare yekeya konfedere (yekeya yekeyên federe) yan jî yekîti bibêje. Dema ku em heman sîstemê ji xwecihî heta bi herêmi, neteweyî û asta global bibin, wê wextê bi hêsanî were fêhmkirin ku konfederalîzma demokratîk sîstemeke çiqasî berfireh e. Bi sîstematîka konfederalîzmê mirov baştir dikare fêhm bike ku sê hêmanên bingehîn ên modernîteya demokratîk hevdu temam dikin. Ji ber ku her hêman û şax xwedî wê potansiyelê ye ku dikare xwe di nava sîstemê de guftûgo bike, binirxîne, bigihîje biryarê, ji nû ve ava bike û bixê çalakiyê, rastiya civakê ya dîrokî ya xwezaya civakî û yekparebûna wê jî bi awayekî herî baş tê pêkanîn.

Di sîstema konfederal a demokratîk de mirov xweparastina civakî jî bi awayekî herî baş dikare bi cih bîne. Xweparastin weke saziyê siyaseta demokratîk di çarçoveya sîstema konfederal de ye. Mirov dikare xweparastinê welê terîf bike; hûrûkûr û zêde meşandina siyaseta demokratîk îfade dike.

Dewleta netewe bi awayekî bingehîn sîstemeke eskerî ye. Bi tevahî dewletên netewe berhemên şerên li hundir û derve bi awayên cûrbicûr, demdirêj, bêrehm û bi şeweyên cuda hatine meşandin in. Mirov dewleteke netewe bi tenê ya ne berhemê şeran nikare bifikire. Bi tenê di qonaxa damezrandinê de ne, heta ji wê gelekî zêdetir di demên bi sazîbûn û jihevdeketinê de dewleta netewe ji hundir û derve xwe bi zirxekî mîlîtarîst (eskerî) li tevahiya civakê badide. Civak bi tevahî dibe eskerî. Desthilatdarî û saziyên dewletê yên ji wan re îdareya sîvîl tê gotin, ya rastî weke perdeyekê ser vî zirxê eskerî digirin. Amûrên ji wan re demokrasiya bûrjûvayê tê gotin jî hê zêde diçin bi cîlaya

demokrasiyê vê avahî û zêhniyeta mîlîtarîst dinixumînin û propaganda dikin ku sîstemeke civakî ya demokrat lîberal li ser kar e. Mirov heta vê nakokiya fena ya rêveberiya modernîteyê ji hev dernexe, mirov nikare behsa çî siyasîbûneke rast û meşandina siyaseta demokratîk bike. Diyardeya jêre esker-millet tê gotin ev e. Ev diyardeyek e ku ji bo tevahiya dewletên netewe yê çarsed sal avabûne bi vî rengî ye. Di binê tevahiya pîrsgirêkên civakî, pêxîrtengî û rizînan de ev rastî heye. Li ser navê çareseriyê ya tê ferzkirin û misêwa tê dubarekirin anîna desthilatdariyên faşîst e (bi darbe, bêdar be, faşîzmên esker, sivil), ev jî pêdiviyeye xwezaya dewleta netewe ye; ev rewşa wê ya herî xweser e ku şêweyê wê îfade dike.

Konfederalîzma demokratîk vê mîlîtarîstiya çavkaniya xwe dewleta netewe ye, bi tenê dikare bi amûrê xweparastinê rawestîne. Civakên ji xweparastinê mehrûm in, nasnameyên xwe, xisletên xwe yê polîtîk û demokratîkbûna xwe ji dest didin. Ji lewra hêman û şaxê xweparastinê ji bo civakan diyardeyeye besît a parastina eskerî nîne. Bi parastina nasnameyê re, bi pêkanîna polîtîkbûna wê û bi cihanîna demokratîkbûna wê re di zikhev de ne. Eger civak karibe xwe biparêze, mirov dikare behsa parastina wê ya nasnameyê, pêkanîna polîtîkbûna wê û meşandina wê ya siyaseta demokratîk bike. Li bin rohnîya van rastiyan konfederalîzma demokratîk di heman demê de divê weke sîstemeke xweparastinê şax berde. Di serdema hegemonîk a yekdestdariyên global de û di van şert û mercan de ku bi şêweyê dewleta netewe tevahiya civakê mîlîtarîst kiriye, modernîteya demokratîk jî divê di heman çarçoveyê de di şert û mercên hemû zeman û mekanan de li ser bingehê xweparastin û siyaseta demokratîk, bi sîstematîka xwe ya ji tevnên konfederal pêkhatî dikare bersivê bide hegemonariyê. Çîqasî şebeke, tor û tevnên hegemonîk (yekdestdariyên bazirganî, finansî, sînâ, desthilatdarî, dewleta netewe û îdeolojîk) hebin, modernîteya demokratîk jî divê ewqasî tevnên xwe yê konfederal, xweparastin û siyaseta demokratîk pêşde bibe.

Di vê mijarê de xusûseke dawî ya divê em li ser rawestin ew e, di navbera herduyan de nakokî û têkiliyê çawa bîn meşandin û dewamkirin. Nêzîkatiyên desthilatdarîparêz ên li ser êkolên rizgariya neteweyî û sosyalîzma pêkhatî serdest bûn (li şûna desthilatdariya bûrjûvayê desthilatdariya proleterayê, heta dîktatoriya wê; li şûna rêveberiyên mêtinkar û hevkar, nêzîkatiyên desthilatdarîparêz ên millî) şaşiyên herî trajîk ên dîrokê kirin û ji ber van têgihîştinên wan şensekî dewamkirinê yê kapîtalîzmê hîç heq nekiribû danê. Ev êkolên bi awayekî mirov dikare wan weke hilweşandina desthilatdarî û dewletê û li şûna wan avakirina yê nû binirxîne, ji xeniqandina civakê di nava mîlîtarîzasyonê de, ji destdana civakê ya wesfê xwe yê polîtîk û ji têkçûna civakê di têkoşîna demokratîk de weke hêzên herî berpirsiyar bibîne. Nêzîkatiyên bi vî şêwazî yê dused salên dawî ji dewletdariya netewe ya hegemonariya kapîtalîst re li ser lengeriya zêrîn serketin pêşkêşkirine. Anarşîst û bi derngî be jî hin tevgerên femînîst ên postmodern, tevgerên ekolojîk, civakên sivil ên din û têgihîştinên çepgir di vê mijarê de xwedî pozîsyoneke erênî ne.

Herdu sîstemên modernîteyê weke me bi awayê berê prensîb û şertên wan pêşkêşkirin di nava demeke dirêj a bi şer û aştîyê de bivê nevé wê bi hev re bijîn. Ev, rastiyeke jiyane ye. Ev pêvajoya bi dema dirêj ne bi nêzîkatiyên aştîyane yê teslîmkar û bê prensîb, ne jî di her şert û mercî de bi têgihîştin û pratîkên bi şer û pevçûn dewamkirin rast e. Sîstematîka dewleta netewe û sîstematîka konfederalîzma demokratîk bi qasî bi aştîyên bi şert û prensîb tijî ne, di rewşên binpêkirina van şert û prensîban de jî felsefeya siyaseta û nêzîkatiyên stratejîk û taktîk şerên xweparastinê li ber çavan digirin û ev ji meşa azadî, wekhevî û demokratîk a civaka dîrokî re di cih de ye.

Ez yeqîn dikim ku di vî beşê dirêj ê xebata me de dema dawî ya dîroka şaristaniyê ya ez hewl didim weke karektera dualî ya modernîzmê bînim ziman têra xwe rave kiriye. Çawa ku di pêşketina

diyalektîk a dîroka şaristaniyê de, modernîzm bi xwe û dîrokçeya wê ya kiniktir jî bi gelek bûyerên diyalektîk barkirî ye. Wexta diyalektîk tê gotin xusûsa divê bê fêhmkirin pêşketina têkilî û nakokiyeke du serî ye ku du avabûn û zêhniyetên cuda di nava xwe de hildigire. Dîroka çarsed salên dawî piştrast dike ku kapîtalîzmê mohra xwe li modernîzmê xistiye. Lê ji ber ku kapîtalîzmê mohra xwe li modernîzmê xistiye, ev nayê wê maneyê ku modernîte bi temamî kapîtalîst e. Jixwe kapîtalîzm jî ji şêweyekî civakê zêdetir, sîstema daneheva sermaye û karê ye. Ji bo diyardeyeke berfireh a mîna modernîteyê bi wesif bike sîstemêke di cih de nîne. Herçiqaşî min gelek caran têgîna modernîteya kapîtalîst bi kar anî jî min dîsa timî destnîşankir ku divê mirov vê weke mohra lêdana wê fêhm bike. Tevî vê yekê min timî hewl da analîz bikim ku para rastiyê hê zêdetir e, mirov rûyê duyemîn ê modernîteyê (ez di cih de nabînim jêre bibêjim modernîteya bi mohra demokratîk) weke modernîteya demokratîk (eger navekî din ê hê bêtir di cih de bê dîtin ew jî dibe) binirxîne. Di jihevkirina civakê weke kapîtalîst û sosyalîst de ji bo ez nekevim şaşiya dîrokî û bê çareserî nemînim, min bi taybetî jî hewl da ez xwe ji helwestên gelekî seresere yên weke modernîteya kapîtalîst û modernîteya sosyalîst dûr bigirim.

Min rêbaza diyardeya du modernîteyên cuda bi muqayesekirinê bigirim dest û ji aliyê dîrokî ve wan bidim ber hev timî bi kar anî. Ji ber ku rastî bi xwe çeqelîkî bû. Çawa ku di dîroka şaristaniyê de jî tê dîtin, di qonaxa wê ya kin zemanê modern de jî tevahî şer û têkiliyan li vê dualîteyê şahidî dikin. Ya ez hewl didim bikim di asta ceribandîna de be jî bi van şahidiyan dixwazim terîf û analîzên kin pêşde bibim. Ez guman nakim ku wê herî kêr weke pêşnûmeyeke fikrê were fêhmkirin. Şik têde nîne ku rexne û pêşniyarên bêne kirin wê analîzan xurtir bikin.

Mirov nikare înkâr bike ku kapîtalîzmê weke sîstema daneheva sermaye û karê mohra xwe li modernîzmê xistiye û hê jî weke hêza hegemon a global serdestiya xwe ya fînansa kapîtal dewam dike. Tevî vê yekê, dîsa mirov nikare înkâr bike ku weke sîstem ji dema hatiye avakirin di tevahiya şertên zeman û mekan de hêzên gelekî bi hev re nakok di nava xwe de digire. Bi armanca têgînê hêsan bibe, ev hêz weke hêzên modernîteya demokratîk têne terîfkirin û bi tenê weke tevgerên rizgariya neteweyî û sosyalîzma pêkhatî ne, tê zanîn di serî de anarşîzm, di van demên dawiyê de li gavavêtinên mîna ekolojîk, femînîst û sîstemên dîndar ên radîkal jî şahidî têne kirin. Sînga sîstemê ji zû ve hatiye qelaştin, yê ji hundir û derveyî wê hatine (Zêdetir divê ez bibêjim ên ji derveyî wê hatine. Ji ber ku xwezaya civakî bi awayekî esasî hêzên ji derve hatine nas dike), di tevahiya zeman û mekanên vê sîstemê de hebûna xwe, xwestekên xwe yê wekhevî û azadiyê timî anîne ziman û xistine nava çalakîyê. Dîsa ji lêgerîna xwe ya sîstemê ti carî paşve nemane.

Çawa ku di tevahiya dîroka şaristaniyan de hatiye ceribandîna, di demên modern de jî hewldanên sîstemên ên yekdestdarîbûn û hev tinekirinê encam nedane û berdêlên wan jî giranbûne. Bêguman korbûnên di vî warî de bilançoyên van şerên sîstemên gelekî giran kiriye. Sîstem wê giraniyê li ser hev çêkin û bixwazin bi vî awayî jiyana xwe dewam bikin. Ji asta global heta bi asta xwecihî wê timî hegemonîyê bêne ferz kirin, berxwedanên dijber jî wê ji ceribandînan dersan bigirin û bi awayekî herî bi hêz dewam bikin. Heta çareserî nebe, em ê şer û aştîyê her bi hev re bibînin. Analîz û çareserî hê bêtir serketî bibin, rastî, qencî û bedewiyê çiqasî nîşan bidin, bêguman rewşeke em karibin jêre bibêjin bêşerî û bêaştîyê pêk bê û em ê karibin dinyayeke bi nirx û bi arezû bêtir xeyal bikin, pêk bînin. Bêguman hê zêdetir aştî û hê kêmtir şer rewşeke bi nirx e, û hewldanên ji bo pêkanîna wê jî hêjane û esîl in. Bi şertê ku mirov bi prensîb, bi anor û bi rûmet be.

Me hegemonîyê kapîtal a fînans globalê bi xwe weke pêvajoya krîza herî kûr terîf kir. Bûyerê ve terîfê piştrast dikin. Herweha me bi awayekî berfireh anî ziman ku krîz sîstemîk û ji avabûnê ye.

Nûçeyên rojane yên der barê krîzê de jî karakterê sîstemîk û avabûnê piştrast dikin. Di demên krîzan de sîstemên modern dikarin bizên. Hinek wexta dizên bi felc tînin, yên bi awayekî têkûz dizên jî kêmanînin. Di utopya lîberal a kapîtalîzmê de paketên çareseriyê yên gelekî berfireh û pevkerî hîç kêmanînin. Nasekinin planên rojane, hefteyî, mehane, salane, deh salane û pêncî salane dikin. Ev karê wan in, wê her bikin.

Di van demên krîzan de şensê hêzên modernîteya demokratîk dikare zêdetir bibe. Dîrokeke mezin a berxwedanê ya pişta xwe danê, utopyayên azadî û wekhevîyê pêşîya wan rohnî dike. Herweha dersên mezin ên ji têkçûn û kêmasiyan derxistine hene. Dema ku mirov li hemûyan di zikhev de weke desteke wezîfeyên entelektuel, exlaqî û polîtîk serwext bibe û bixe nava çalakiyê, bêguman şensê wan ê serketinê zêde ye. Dîsa jî aliyên xweser ên demên krîzê yên avabûn û sîstemîk hene divê bi baldarî mirov li ber çav bigire. Herçiqasî li ser şopa rabihuriyê bin jî zanist û felsefeya exlaqî-polîtîk a divê pêk bînin nûbûnan bigire nava xwe û divê ev neyê paşguhkirin. Naxwe weke ku gelek caran di demên berê de hatiye dîtin wê rê li seresere nêzîkbûn û serkoriyê veke. Tew misêwa xwe neo'kirina lîberalîzmê tehlûkeyê mezintir dike. Divê neyê jibîrkirin ku herkes ji pêxîrtengiya di sala 1929'an de li nava dinyayê pêk hat, li hêviya şoreşê bû, lê pêla faşîzmê ya bilind bû hê dewam dike. Civak ji her demê zêdetir ji wesfê wê ye exlaqî û polîtîk hatiye mehrûmkirin. Teknolojiya înfomatîk dinyayên gelekî mezin ên ferazî û derfetên berevajîkirina rastiyên dinyayê pêşkêşî destê hêzên hegemonîdar ên îdeolojîk ên global dike. Avahiyên xwe yên riziyaî bi hêsanî bi sîstemeke nû ambalajkirî mîna nû çêbûye pêşkêş dike û di vê de ti xirabiyê jî nabîne. Girseya heyî ji zû ve veguherandiye girseya kerî ya faşîzmê. Li şûna hêvî şikandinê, divê mirov qîma xwe bi anîna cem hev a rastiya analîtîk û hiskirinê neyne, ji sedî sed em heta jiyana exlaqî û polîtîk nexin her kêlî û mekanê xwe, bi hêsanî em dikarin bêne pûçkirin, ji lewra jî ez van diyar dikim. Piştî vê di beşa dawî de mijarê ev bin.

9- PIRSGIRÊKÊN JINÛVEAVABÛNÊ YÊN MODERNÎTEYA DEMOKRATÎK

Aliyê herî trajîk ê şoreşên modern ew e, modernîzma alîkariya pêkhatina wê kirine bûne qurbanê wê. Kêmasiya hevpar a van şoreşan jî ew e, modernîzm ji hev dernexistin. Bêyî ku têkilî û nakokiyên xwe yên bi modernîzmê re ji hev derxin jî yeqîn dikirin ku wê di armancên xwe de yên li pey wan dibezîyan wê bi serkevin. Wexta welê dibê, naverokên utopîk ên şoreşan pîrr derbas nedibû di nava hesabên qeşagirtî yên modernîteyê de diheliyan û nikarîbûn xwe ji vê xilas bikin. Ji dîroka şaristanî û modernîteyê ya bi giştî pênc hezar sal, bi taybetê jî çarsed sal dîsa mirov derxe ew e, di tevahiya berxwedan û şoreşan de hêmana bingehîn a serneketinê ew e, nikarîbûn cudahiya xwe ji sîstema li ber radibûn deynin holê û sîstema xwe ya dijber pêk bînin. Şaristanî û modernîte bi nêzîkatiyeke tekperest nixandine, bi jiyana gerdûnî ya divê mirov li gorî wê biçe wekhev dîtine. Tevî ku bêhejmar berxwedanî şaristaniyên hilneweşandin nehiştin jî yên pêkhatin bûn versiyoneke nû ya şaristaniya kevin.

Li vir çavkaniya hêza şaristaniyan derdikeve pêşîya me. Şoreşgerên herî mezin jî di navê de, ji xêncî kêmanîstîsnayan, kes bi giştî zarokên şaristaniyên dema xwe ne. Dê û bavê wan ê rastî, serdema têde dijîn e. Ez bi awayekî qedewarî nêzî mijarê nabim. Ez dixwazim destnîşan bikim ku pênc hezar an jî çarsed salî be jî heta şaşîyeke bi kok li dawiyê neyê hiştin, şoreşa xwedî gotin û çalakiya herî radîkal wê ji binketinê xwe nikaribe xilas bike. Em nikarin bibêjin şoreş û berxwedanên civakî hîç mîrateya xwe nînin. Eger ev mîrate nebûya wê ti maneya jiyana nemana. Lê pêxîrtengiya li naverastê ya modernîzma me ya herî zêde jixwe razî jî têra xwe nîşan dide ku ji çareserkirina çavkaniya pîrsgirêkan dûr e. Demên dirêj ajotina wan şaşîtiyê ji şaşbûnê dernaxe; pîrsgirêk jî ji pîrsgirêkbûnê dernakevin. Ev

jî heta welê dewam bike, xeyalên jiyana wekhevî, azadî û demokratîk jî xwe ji utopîk mayîne nikarin xilas bikin.

Di parêznameya xwe de bi awayekî bingehîn di hesabpirsîna ji şaristanî û modernîteyê de, ji aliyekî ve xwe hûrûkûr rexne dikim, ji aliyê din ve jî çiqasî kêr be jî hewl didim alternatîfa xwe pêşkêş bikim. Ev ji bo gotin û gavên mirov ê hevgirtî şert e. Zanista civakî ya navenda wê Ewrûpa nikare vê hevgirtîbûnê nîşan bide. Hem em ê behsa serdemeke zanistê ya bi hemta bikin, hem jî em ê nikaribin ji heqê hovîtiyêke mîna şer bîn! Di rewşeke welê de ne rewşa ye ku bi sîleha zanistperestiyê serdemên berê bêne rexnekirin. Ya divê bê kirin ew e, divê mirov li pey zanistêke rewşa be biçe. Ez hewldanên xwe jî di vê çarçoveyê de dibînim.

Gotinên min ên der barê şaristanî û modernîteyê de divê zêde nepixandî neyên hesabandin. Dema pêxemberan weke kelamê xwedê rexne li nîzamên Nemrûd û Firewnan dikirin, gelekî ji dil bûn û mirov nikare ji vê guman bike. Lê yê îdea dikirin timî li ser şopa wan diçin, bi awayekî mirov xweziyê bi heman Nemrûd û Firewnan binin, nikarîbûn bi xwe nîzamên nû yê Nemrûd û Firewnan pêkanîn. Eger siltan, şah û padîşah bûbin êsîrên nîzamên ava kiribin, divê mirov di vê de hêza şaristaniyan bibîne. Niyeta baş mirov li ser şopa pêxemberan be jî ji peyrewbûna sîstema Nemrûd û Firewnan xilas nake.

Marks, Lenîn û Mao wexta bi kapîtalîzmê re pevdîçûn ji dil û samîmî bûn. Heta baweriya wan tam bû ku li dijî kapîtalîzm sosyalîzm ava kiribûn. Lê pirr neçû encama derket holê nîşan da ku avahiya damezrandine ti cudahiya xwe ji kapîtalîzmê nîne. Li vir jî hêza xwedî gotin şaristaniya nû ango modernîte bû. Nirxandinên seresere yê der barê sermayeyê de ji bo pêşdebirina sosyalîzmê têrê nedikirin. Ya kêr analîzên der barê modernîteyê de bûn. Fikra dinyayê ya pozîtîvîst a hûrûkûr di bin bandora wê de bûn, modernîte weke rewşa herî pîroz a rastiye pêşkêş dikir. Bihêlin rexnekirina wê, difikirin ku wê hê bêtir wê bêqusûr bikin. Encam jî li naverastê ne. Şaşiya dîrokî heta zincîrwarî dewam bike, armancên herî esîl û pîroz nikarin xwe xilas bikin da ku nebin amûrê hesabên qeşagirtî yê şaristanî û modernîteyê.

Postmodernîte, tevî ku li beramberî modernîteya kapîtalîst yek ji tevgerên ciddî ya rexnegîr a pêşî ye ku dibêje nikare pêre dewam bike, ji alternatîfbûnê dûr e. Avahiya wê ya ne zelal û pevkerî, firsend nedayê ku bi awayekî serketî cudahiya xwe ji modernîteya klasîk deyne holê. Hewldanên bi heman rengî yê romantîkên sedsala 19. bi awayekî ji wêjebûnê wêdetir neçûn. Di dawiya sedsala 19. de F. Nietzsche, di nivê duyemîn ê sedsala 20. de Michel Foucault, tevî ku serê rexneyên gelekî hêza yê li modernîteyê kişandin jî van hewldanên wan ji hewldanên ferdî wêdetir neçûn, wesfekî ekola exlaqî û polîtîk a kolektîv negirtin. Yê hîne aktuel Fernand Braudel, I. Wallerstein, Andre Gunder Frank û hevalên wî yê nêz ên xebatê, tevî ku hê bêtir bi rexneyên rastî di nava yekparebûna dîroka civakî de nêzî mijarê bûne jî mirov nikare bibêje di warê alternatîf danînê de heman serketin bi dest xistine. Şaristanî û modernîte mîna sîstemên xelekwarî yê girtî yê divê dewamî bin digirin dest; rexneyên berfireh lê dikin, lê yê der barê alternatîfan de têne gotin ji çend hevokan nabihurin. Em dikarin dînbûn û velîstina Nietzsche, mirina zû û bêwext a M. Foucault fêhm bikin. Lê F. Braudel yeqîn kir ku alternatîf sosyalîzma pêkhatî ye, I. Wallerstein qîma xwe bi têgînên wekhevîxwazî, azadîxwazî û demokratîkbûnê anî, gotina Andre Gunder Frank a hê gelekî giştî 'di nava cudatiyan de yekîti' mumkîn nîne ku têra me bike. Bi van kêmasiyên xwe mikur tîn ku bi temamî nekarîne xwe ji zincîrên zanista navenda wê Ewrûpa ya gelekî rexne dikin xilas bikin.

Di çarçoveya parêznameyê de li ser bingehe rexneyan analîzkirina min a mijarê û alternatîf pêşkêşkirina min, dibe ku weke dadgehkirineke şexsî ya şaristaniya qedîm û nûnerê wê ye roja me ya

Îro modernîteya kapîtalîst were dîtin. Ev dîtin û fikir bi awayekî rast e. Qenaeta min a şexsî ew e, kes heta mehkûmiyeta xwe ji hev dernexe, bi awayekî têkûz nikare bi karê zanistê rabe (Ez di çarçoveyê teng de behsa mehkûmiyeta girtîxaneyê nakim. Ez behsa mehkûmiya giştî ya civakî dikim ku şaristanî û modernîte li ser jiyana azad ferd dikin). Şertê pêşî yê mirov karibe bi karekî têkûz ê zanistê rabe ew e, berê pêşî kirdarê-a bi vî karî rabe divê xwe çareser bike û di warê pratîkî de cihê xwe pêk bîne. Di rewşeke berevajî de agahî û zanista bi dest xistiye wê weke sermayeyê enteletekuel di piyaseyê de bi kar bîne ango ji zanistkariya desthilatdariyê wê nikaribe xwe xilas bike.

Fikra sereke ya rexneyên min ew e, sîstema şaristaniya pênc hezar salî (sîstema hiyarerşîk a hê kevintir jî di navê de) bi daneheva sermaye û desthilatdariyê ya li ser komên gund-cotkariyê û koçeran li bajêr jî li ser zenaetkar û karkerên kole pêk hatiye. Tevî ku heta roja me ya îro ev cewherê xwe parastiyê jî şêweyên cûrbicûr ên weke bazirganî, pere û îndustriyê girtiye, lê desthilatdarî û dewlet weke şêweyên sereke yê neguherî mane. Dîroka şaristaniyê ji aliyekî ve dîroka şerên pargirtinê yê yekdestdariyan di nava xwe de meşandine, ji aliyekî din ve jî dîroka şerên li dijî dijberan bi hev re meşandin e. Jê şûn ve jî şerên hegemondariya îdeolojîk, lîstik û dekûdolabên li ser desteserkirina nixê civakî yê xwe dispêrin şer û desthilatdariyan in. Dema şaristaniya kapîtalîst, ango modernîte rewşa herî pêşketî ya vê sîstemê ye. Karekterên sîstemê ya hawîrdor-navendê, hegemondarî-reqabet û nizm-bilind ji destpêkê ve hebû. Dema modernîteyê jî nexasim jî pêvajoya sermayeya finansê bi roleke hegemonîk radibe rewşa herî kûr a krîza avabûnê îfade dike.

Çareseriyên alternatîv a ez pêşniyar dikim jî divê di tevger û zanîna tevahiya hêzên xwezaya civakî de were gerîn. Ji roja hiyarerşî derketiyê heta bi pêvajoyên şaristaniyê û modernîzma bi mohra kapîtalîzmê, tevahiya dîrokê weke pêdiviyê karekterên diyalektîk a sîstemê hêzên behsa wan têne kirin li serê qutbê dijber cih digirin. Ti versiyona dîroka şaristaniya fermî nikare ji hêzên dijber re bibe çareserî. Eger têkoşînên civakî di dîrokê de di utopyayên wekhevî û azadiyê de bi serneketine, sedema vê ya bingehîn ew e, sîlehên şaristaniya ji hevketî bi kar anîne (hêzên desthilatdarî û dewletê) û paşeroja xwestine ava bikin weke versiyoneke wê ya cuda tesewir kirine. Li gorî xwezaya xwe ya civakî nikarîne avahî û zêhniyetên serbixwe çêkin û vê yekê hiştiye ku di nava versiyonên qutbê dijber de bihelin.

Herikîna dîrokê çawa ku ji dubareyên sîstemeke xelekwarî pêk nayê, herweha li ser xeteke rast pêşketin jî nîne. Lê di nava xwe de çiqasî tevgerên avahî û zêhniyetan pêkanîbe di wê giraniyê de paran hildigire û tevahiya tevgerên zanîn û çalakiyên yekparebûn bi destî ye. Dîrokbûn ango di dîrokê de cih girtin, bûna yek ji xelekên herikîna wê her tim mumkîn e. Şertê vê yekê jî ew e, divê bi giraniya hewce dike bi hêza zêhniyetê formê avabûnê bi dest bixe. Dîrok di vê çarçoveyê de xwedî xwezayekê ye ku xwe şaş nake. Bi tevahî fikir û çalakiyên forma avabûn û hêza zêhniyetê ya bi qasî ku karibin di dîrokê de cih bigirin pêk neanîbin divê berpirsiyarî û kêmasiya vê li cem xwe bibînin.

A- Pirsgirêka Şaristanî, Modernîte û Krîzê

Sîstemên şaristaniyan li gorî avabûna xwe wesfê wan ê pêxîrtengiyê heye. Pêxîrtengî tevahiya zeman û mekanan di encama bandorên hundir û derve de rewşên car caran ên pêk tên nînin. Sîstem bi xwe timî pêxîrtengiyê (bi awayekî zêdetir krîzê) çêdike. Mentiqê pêxîrtengiyê gelekî besît e: Nixê civakî û berhemên zêde yê hatine ragirtin desthilatdarî û bi awayekî hê fermî çînen dewletê xwe li ser datînin. Ev çînen xwe li ser sînga civakê datînin li gorî avahiyên xwe yê çekdarî timî xwedî meyla mezinbûnê ne. Beşên kedkar ên civakê bi zor û zehmetî debara xwe dikin, ji ber nexweşiyên cûrbicûr û şeran zû dimirin, hejmara wan li gorî rêjeya çînen dewletê kêm dibe. Şeniyên dewlet û her cure

amûrên desthilatdariyê jî ji ber baş dixwin û vedixwin xwe diparêzin û ji ber ku gelekî zêde dibin (Desthilatdarî û dewletên pêşî ji ber wesfê wan ê xanedaniyê alîgirê malbatên mezin û xwedî hejmara zêde ne. Polîtîka hêzê vê dixwaze) têra xwe pirr dibin. Çînen dewletê yên hê bêtir pirr û bi hêzbûne, her ku li ser pişt civakê nirxan desteser bikin, nedomdariya sîstemê jî dikeve rojevê. Rewşa jêre demên pêxîrtengiyê tê gotin ev e.

Ji bo derketina ji pêxîrtengiyê du rê hewce dikin: Yekemîn, di encama şerên hegemonîk ên dijwar de hêza raqibên xwe tine dike weke hegemondarê nû derdikeve holê. Hêza hegemonîk ji ber ku raqibên xwe yên berê xwediyê parê pelixandiye, parên wan jî desteser dike û heta raqibên nû derkevin holê pêxîrtengiyê ji bo demeke diyar hinekî be jî li dawiyê dihêle. Duyemîn û pirranî jî bi yekemîn re di zikhev de, rêbazên hilberîna hê berdar, bazirganî û sinaiyê dixwe ewrê û bi vî awayî zêdekirina hilberandinê pêk tîne. Sîstema hegemonîk a zêdekirina hilberînê pêk tîne weke dijberê pêxîrtengiyê xwe digihîne dema xweşhaliyê. Di şaristaniyên destpêkê de pêxîrtengî hê bi navberên dijirê û demên dirêj in. Pêxîrtengiyên ji hezar salî heta bi duse sal navber diqudînin timûtim pêk tên. Her dema pêxîrtengiya mezin bi giştî bi xanedantî û guherîna navendê bi encam bûye. Ji şaristaniyên Sumer û Misrê û virve mirov dikare van pêvajoyan bi awayekî gelekî zêde bişopîne. Pêxîrtengiyên serdema navîn tevî ku bi heman rengî ne jî dema wan hê kintir bûye. Demên wan li derdora sed û sedpêncî salî gelekî zêde pêk hatine.

Tevî ku di çarçoveya vê seyra giştî de pêk tê jî pêxîrtengiyên sîstema kapîtalîst aliyên xwe yên xweser hene. Di sîstemê de destpêkê yekdestdariyên bazirganiyê û peretiyê bi rola pêşeng radibin. Têkiliya wan bi hilberînê re bi sînor e. Li muqabilê vê di ekonomiyê de pere gelekî zêde tê bi karanîn. Ji ber ku di pêşketina metabûna bazirganiyê û bi destxistina xisleta serdest de girîngiya pere gelekî zêde bûye. Di nava pêvajoyê de yekdestdariya pere û bazirganiyê di destê kêma hêzekê de zêde dibe. Di vê rewşê de ji ber tinebûna pere hêza civakê ya kîrînê dikeve. Ji ber ku hilberîna zêde ya derketiye holê naçe û dimîne, weke rewşa pêxîrtengiyê ya yekemîn pêxîrtengiya hilberîna zêde pêk tê. Li aliyekî ji ber hilberîna zêde malên nayên firotin îmhaya dibin, li aliyê din jî kedkarên hêza wan a kîrînê nemayî jî ji xizanî û birçîna dişkên. Di demeke kin de tersê wê jî pêk tê. Hilberîna pere nake têra xwe dikeve. Têkiliya pereyê di dest de bi hilberînê re qut dibe. Li naverastê gelek pere, lê kêma hilberîn heye. Ji ber buhabûna pêdiviyên jiyane (enflasyon) rewşeke nû ya pêxîrtengiyê derdikeve holê. Ji bo derketina ji herdu pêxîrtengiyên rêya hatiye dîtin ji rêûresmê ye; tevî şerên hegemonîk, lêçûnên dewletê têne zêdekirin, beşekî bi heqdestan dixebite tê afirandin û bi vî awayî hewl didin hilberîna zêde û kêma telafî bikin. Di serdema hegemondariya çarsed salî ya kapîtalîzmê de pêxîrtengiyên bi vî rengî gelekî û di zikhev de pêk hatin. Demên wan hê kintir bûn, daketin heta pêncî û sed salan.

Şerên hegemondariyê bi qasî ku bi ti dema şaristaniyê re mirov nikaribe qiyas bike berfireh, zêde û demdirêj bûne. Yekdestdariyên tevî şer jî bûne di asta neteweyî û navneteweyî de bûne. Ji lewra cara pêşî şerên di asta dinyayê de hatine naskirin û dîtin. Şerên xwecihî û herêmî ti carî kêma nebûn. Ji vê jî xeternaktir, dewleta netewe her ku çû civak bi temamî mîlîtarîst kir û bi awayekî xist nav rewşa şer. Mirov ji civakên roja me ya îro re bibêje civakên di nava rewşa şer de rastir e. Rewşa şer a tê ferzkirin di du cihokan re dimeşe: Yekemîn, cihoka rêya objektîv e, amûrên desthilatdarî û dewletê mîna torekê xwe li tevahiya çavîyên civakê dialînin dixin bin çavdêrî, kontrol û zextê. Rêya duyemîn, bi cihokên teknolojiya înfomatîk (yekdestdariyên medyayê) a di pêncî salên dawî de ji aliyê naverokê ve bi şoreşekê pêşket, li şûna civaka rastî civakeke ferazî da îqamekirin. Mirov ji herdu rewşên şer re dikare bibêje qirkirin an jî kokqelandina civakê. Tevî ku şeweyên qirkirinê yên berê bi sînor têne pêkanîn jî bi van qirkirinên nû yên zêde û dewamî têne kirin dawiya xwezaya civakî tê amadekirin. Belkî afirînerên dişibin cureyê mirov hebûna xwe dewam bikin: lê weke girseya kerî û girseya faşîzmê.

Bîlançooya qirkirin û kokqelandina civakê ji qirkirinên fizîkî girantir wê encama xwe diyar bike ango wê civakê wesfê xwe yê exlaqî û polîtîk ji dest bide. Girseyên mirov ên li hemberî felaketên herî giran ên civakî û ekolojîk berpirsiyariyê his nakin vê rastiye îspat dikin. Kes nikare înkare bike ku rewşek heye ji pêxîrtengî û krîzê wêdetir rewşekê îfade dike. Dubare jî bibe, em ê careke din bi kurtî bînin ziman ka mirovatî çawa gihiştê vê rewşê. Bawer dikim ku vegotîneke bi vî rengî ji bo pêkanîna yekparetiya mijarê wê kêrhatî be.

- a- Ji hiyarerşiyên pêşî yê desthilatdariyê û damezrandina serwertiyên dewletê heta roja me ya îro dîrok bi awayekî mezinbûna kumulatîf a desthilatdariyê ye (mîna guloka berfê her gindiriye xwe mezin kiriye). Hem mekan, hem demên zeman bi şerên desthilatdariyê yê cewherê dîroka şaristaniyê bi xwe ne tijî ye. Ji şerên xwecihî heta bi şerên dinyayê, ji şerên qebîleyan heta bi şerên neteweyî, ji şerên çînî heta bi şerên dînan hemû bi pirrkirin û mezinkirina kumulatîf a desthilatdariyê bi encam bûne. Pirrkirina desthilatdariyê tê wê maneyê ku li ser nixên civakî çînen weke kurtêlxuran debara xwe dikin pêş dikevin. Di destpêkê de rêveberiyê hiyarerşiyeyeke bi sînor pêkanî û carnar jî bi tecrûbe û pisporiyên xwe alîkariyên girîng da, lê kengî veguherî dewletê şeweyê kastan pêkanî. Komên kastan tevî xisletên xanedaniyê xwe weke çînen cihêwaz bi rêxistinkirin û bi qasî ku bi îdeaya xwedatiyê rabin xwe cihêwaz kirin. Serdemên destpêkê bi qralên xwedayan û împaratorên desthilatdariyê bi îdeayên bi vî rengî timî mezin û bilind bikin tijî ye. Desthilatdarî û çînen dewletê yê xwe weke sêberiya rahib + rêveber + fermanîdar bi rêxistinkirin, dîsa jî bi vê rewşa xwe zumreyeke bi sînor bûn. Rêjeyeke pirr kêma a şerîyên civakî pêk dianîn. Lê em ji bêhejmar mînanan dizanin ku weke destpêka kurtêlxuriyê li ser piştî civakê dibin barekî giran. Pîramît, perestgeh û arena wesfê vî barê giran gelekî baş rave dikin.

Di serdemên navîn de desthilatdariyê ji leza mezinbûna ti tiştê kêma nekir. Dîrok bi şerên desthilatdariyê yê li mekanên berfireh belavbûyî tijî ye. Bêguman di vê de hilberîneriya civakê ya zêde dibe jî dibe hêman û sedem. Li xanedaniyên qralan çîna tebeqeyeye berfireh zêde dibe. Lê tevî vê yekê jî mirov hê nikare behsa kansêrbûna çîna rêveber bike. Kengî burokrasî, bûrjûvazî û çîna navîn destpêkirin avahiya qralî û arîstokrasiyê hilweşandin, veguherandin û bûn rêveberî û bi vî awayî bûn çînen desthilatdar felaketê destpêkir. Bêguman mirov dikare rêveberiyên berê jî weke felaket bi nav bike. Lê rêveberiyên berê hê di wê rewşê de nebûn ku civakê bi tevahî daqurtînin. Ji ber naverok û hejmara ji bo vê derfet û îمكان nedida wan. Bûrjûvazî tevî beşên yekdestdar ên jor bi beşekî girîng ê bûrjûvaziya navîn û burokrasiyê re bûn desthilatdar û bûn çînen dewletê û ev tê wê maneyê ku li şûna hêzên qralî û çend xanedanên berê, bi hezaran, bi deh hezaran hêzên nû yê xanedaniyê tene îqamekirin. Tê wê maneyê ku li şûna qralekî bi hezaran qral cih digirin. Di civaka cinsiyetparêz de kesayeta mîrê serwer bi vê hêza qralîya nû re dibe yek û ev jî tê wê maneyê ku xwezaya civakî bi tevahî ji aliyê hêzên nû yê desthilatdariyê ve tê fetihkirin û mêtînghekirin. Di serî de jin, beşên civaka exlaqî û polîtîk hemû qurbanên vê mêtînghekirina hundir in.

Dewletbûna çîna navîn hê baş nehatiye analîzkirin. Ji ber ku zanista civakî hinekî têkiliya xwe bi vê çîne re heye. Ji bo dewlet li cem civakê maneyekê îfade bike, divê weke koma tecrûbe û pisporiyê ya ji sedî sed hewce ye, kêrhatî be. Zehmet nîne ku mirov fêhm bike, pisporî û tecrûbeyê rêveberiyê li cem hejmareke gelekî bi sînor kes tê temsîlkirin. Lê burokrasî û bûrjûvazî bi gewdên xwe yê dêwane xwe weke çîna rêveberiya dewletê pêşkêş dikin û ev yek jî bivê nevdê desthilatdariyê mîna bûyereke kansêrolojîk di nava civakê de mezin dike.

Dewleta netewe û desthilatdarî ku yekbûna yekdestdariyên hegemondariya îdeolojîk û mêtinkariya ekonomîk bi amûrên desthilatdariyê re îfade dikin bûn her tişt. Civak jî bû hîç, bû ne tişt. Bûyera em jêre dibêjin krîza desthilatdariyê bi xwe ev e. Sîstema kapîtalîst bi rola hêza vê krîzê derdixe radibe. Şebekeya kapîtalîst bi çîna xwe ya navîn a girs bûye û bi yekdestdariyên xwe yê sermayeyê yê li ser ekonomiyê di mezinbûnê de sînor nas nakin, bi tenê desthilatdarî weke dewleta netewe bi gewde bibe dikare hebûna xwe dewam bike. Bûyera jêre tê gotin sîstem xetimiye jî ev e. Desthilatdarbûn rewşa ji krîzê wêdetir îfade dike.

- b-** Civaka exlaqî û polîtîk a normal rewşa xwezaya civakî ye, bi qasî ku bi ti dema dîrokî re neyê qiyaskirin di serdema me de bi mehrûmbûna xisletên xwe yê bingehîn re rûbirû ye. Tevahiya serdemên destpêkê û navîn civaka exlaqî û polîtîk a li dijî dewletê pêşket, bi modernîteya kapîtalîst re neçar ma bi lez şûna xwe ji îdareya dewletê û xalên huqûqê yê pozîtîv ên pirrbûyî re biterikîne. Di modernîteyê de wesfên civaka exlaqî û polîtîk şûna xwe ji girseyên bûne kerî û endamên wê yê mîna moriyana bûne welatî û ti tiştî îfade nakin hiştine.

Qaşo welatîyê modern ê ti fikara wî ya exlaqî û polîtîk nîne, berevajî wesfên wî yê tene gotin, dema herî qels a ferdbûnê îfade dike. Bi pîreka xwe re ya li ser wê erka împaratoriye pêk tîne têkiliya wî ya civakî bi sînor e. Bi qasî ku bi dema firewnan re mirov nikaribe bide berhev di nava otorîteya desthilatdarî û dewletê de heliyaye, bûye hebûneke bê kesayet. Ya rastî, bi hegemondariya îdeolojîk û fizîkî, van kesayetan bi înfomatîk û xebatên wê yê teknîkî bi tenê radestî nîzama yekdestdariyê nebûne, bê şert û merc bi dilê xwe bûne endamekî faşîst ê vê nîzamê. Bûyera ez jêre dibêjim krîza kesayetê jî ev e. Nabe ku xwezaya civakî ji kesayetên bi vî rengî pêk bê. Ji ber ku kom û çavîyên wê yê bingehîn bi wesfê exlaqî û polîtîk in. Wesfên em behsa wan dikin jî tu li ber rohniya tavê li wan bigere di van kesayetan de nayê dîtin. Dewlet dikarin bi van kesayetan bimeşin. Lê ti civak nikarin bi van kesayetan bimeşin. Ya rastî, kesayetên bi vî rengî înkara civakê îfade dikin.

Li gorî ku dewlet jî bê civak nabe, em careke din bi krîzeke dewlet û civak di nava hev de dibînin rûbirû ne. Rewşa kesayeta bêkesayetiyê ya ferdparêziya kapîtalîst gihiştîyê, ji îrtisama krîza hem civak hem jî dewlet dibîne wekî din ti tişteki din nîne. Eşkere ye ku heta civak û ferd nekeve vê rewşê, ne sermaye ne jî yekdestdariyên desthilatdariyê û forma yekbûyî ya dewletê rêveberiya dewleta netewe jî mumkîn nabe. Krîza civakî ji krîza avabûnê wêdetir rewşekê îfade dike. Mirov dikare li şûna avahiyekê ya nû ava bike. Lê dema ku wesfên bingehîn ên civakbûnê ji dest hatin dayîn, ev rewşeke welê nîne mirov bi jinûveavakirinê jê bibihure. Hewce dike ku civaka exlaqî û polîtîk ji nû ve were avakirin. Zor û zemhetî jî di vir de ye.

- c-** Bajarbûn yek ji hêmanên din ên herî bi krîz ên modernîteyê ye. Civaka bajêr a bi civaka gund-cotkariyê re di nava yekparebûnê de pêşket fonksiyonên girîng ên civakî pêkanîn. Di pêşketina rasyonelîte (aqil) û îndustriyê de rola xwe ya civakî heye. Nakokiya xwe ya hawîrdorê re hê çênebûye. Pêvajoya dewletbûnê rola bajêr berevajî kiriye. Bajarek bi demê re veguherî baregeha çîna rêveber, bi pêvajoya dîrokî re dibe xwedî avabûn û zêhniyeteke li dijî civaka gund-cotkarî û ekolojiyê. Piştî ku bi çîna hilberîner re çîna bazirgan dibe xwedî statuyeye navendî, bajar bi fonksiyonên li dijî civakê bi bar dibe. Ev fonksiyonên neyênî yê di serdemên pêşî û navîn de bi sînor bûn bi modernîteyê re mîna çîyan mezin bûn. Bajarek bi şoreşa pîşesaziyê re mîna kansêrê mezin û belavbûn, bûn navendên hilweşandina civaka ji rêûresmê. Bajarek pîşesaziyê bajar ne, bêbajarbûna bajêr, ji bajarbûnê derketine. Bajarek şênîyên wan bûne mîlyon bidin aliyekî, bajarêk şênîyên wan sed hezar jî bi mentiqê bajar re çep dikevin. Bajarek bi tenê xwediyê mîlyonan şênî nabe, bajarêk bi giştî xwedî mîlyon şênî

dibin. Eger li deverekê bajarekî pênc mîlyon şênîyên xwe hebin, bi rastî li wir herî kêr pêncî bajar hene. Xisleta bajêr a civakê hildiweşîne di vê rastiya wê de veşartîye. Barê bajarên bi vî rengî civak nikarin hilgirin, jixwe hawîrdor qet nikare rake.

Bi kîjan mentiqî bajarên bi vî rengî ji aliyê hejmarê ve mezin dibin. Armanç ji vê ew e, civaka kapîtalîst nebûye bikin mêtîngeh, desthilatdariyan zêde bikin û çîna navîn bikin xwediyê statuya rêveber. Hersê hêman jî bi tesfîyekirina civaka exlaqî û polîtîk pêk tên. Bi tenê komên gund-cotkar û koçberan tesfîye nake; beşên bajêr ên ji rêûresmê yên xwedî fonksiyona erênî weke sinaetkar, zenaetkar, rewşenbîr û kedkarên din hem ji aliyê çanda maddî û hem ji aliyê ya manewî ve dixwe pêvajoya tesfîyekirinê. Ji civaka bajar ber bi girseya bajêr ve gav diavêje. Yên ji derve tên; ji gund û zozanan tên, li kevîyên bajaran bi cih dibin. Yên li vir bi cih dibin bi hêsanî dixin kontrolê û dikevin kirasê mêtîngehekê. Yekdestdariya sermayeyê û dewletê bajar, bajar jî yên ji derve hatî daqurtandine. Civaka nebûye civak jî hawîrdor daqurtandiyê. Li gorî ku ne civaka li derveyî bajêr a karibe bajêr hilgire, ne hawîrdor, ne jî rewşenbîr û kedkarên bajêr ên ji rêûresmê mane, rewşa derketiyê holê careke din rewşek e ku ji krîzê wêdetir îfade dike.

Bi tenê felaketên hawîrdorê bi tenê ne, qirkirineke rastî bi vê kansêrbûna bajêr re yek bi yek têkildar e. Tespîteke hevbeş e ku zanist gihiştinê ew e, ne herêmek, bi gelek bajarên welatek jî nikare wan hilgire balansa ekolojîk a dinyayê derbên mirinê dixwe. Nîşaneyên tesfîyeya li ser civakê tê ferzkirin jî welatîyên qelebalix ên bêberpirsiyarî, girseyên bêkar û komên civaka exlaqî û polîtîk ên çîna navîn a rêveber a mîna girêkan mezin dibe, ew hilweşandine.

- d- Yekdestdariyên dijberê ekonomiyê bi hêza xwe ya hegemonîk a her diçû mezin dibû, çavkaniyên ekonomîk bi pey daneheva sermayeyê ya karê xistin û ji bi cihanîna pêdiviyên bîngehînan ên civakê dûrkin. Çawa ku tê bawerkirin kapîtalîzm sîstemeke berhemdar a ekonomiyê nîne, jixwe pêxîrtengiyên sîstemîk vê rewşa wê ya yekdestdariya dijberê ekonomiyê piştrast dike. Tevî hemû tezên dijber ên polîtîka ekonomiyê, şebekeyên yekdestdariyê yên kapîtalîst bi qasî ku bi ti demê re mirov nikaribe bide berhev ekonomî ji sîstemeke pêdiviyên bîngehînan ên mirov hildiberîne veguherandine sîstemeke dewamî daneheva sermaye û karê pêk tîne. Pêşketinên zanist û teknîkî di wê astê de ne ku bi hêsanî pêdiviyên bîngehînan ên mirov tedarik bikin. Rêveberiyê rast a ekonomîk bi xebitandina teknîk û zanistê bi hêsanî dikare van pêdiviyên tedarik bike. Ji ber ku di rewşeke welê de daneheva sermaye û karê bikeve tehlûkeyê, ji pêşketina ekonomiyê re derfet û îmkan nayê dayîn. Dijbertiya ekonomiyê îcbarî dibe.

Divê di nava vê rastiya de em li sedemên pêxîrtengiya sîstemîk û avabûnê bigerin. Di serî de bi bêkariya di dîrokê de mînakên wê nînin (Dîrok pirr kêr behsa kole û serfên bêkar dike), bi xizantî û birçîbûnê, bi krîz û pêxîrtengiyên xwe bi hilberîna kêr û zêde nîşan didin (şiddeta wan jî kêr û zêde dibe), bi amûrên çareseriyê yên ji rêûresmê şer û pevçûnan zêde û dem dirêj dikin, bi awayekî rêveberiyê krîzê pêk tînin. Dijbertiya ekonomiyê neçarî rêveberiya krîzê ye. Ji ber ku bi awayekî din rêveberî nabe. Divê mirov baş fêhm bike ku rêveberiya dewleta netewe rêveberiyê krîzê ya anormal e. Civak ji civakbûnê derxistin û veguherandina wê ya girse û keriyê faşîst bi tenê rêveberiyê krîzê xweserî Hîtler nîne; bi karakterê mîlîtarîst ê dewleta netewe re têkildar e. Ji ber ku bi awayekî din nîzama yekdestdar nikare dewam bike, rêveberiya dewleta netewe weke forma desthilatdariyê ya dikeve çavîyên civakê hemûyan û bi tevahî dor lê digire, neçare bibe rêveberiya krîzê. Afirandina netewe armanca wê ya talî ye. Milliyetgirî jî tevî hêmanên din ên îdeolojîk yek ji şewazên vê rêveberiyê yên bivê neyê ye.

Der barê yekdestdariyên kapîtalîst de yek ji şewazên analîzkirinê yê mirov serî lê didiyê ew e, divê mirov pêxîrtengiyên bazirganî, sînaî û finansê cihê bigire. Herweha qonaxên pêxîrtengî û xweşhaliyê yên zêde têne mezinkirin û nepixandin ji nîşandana cewherê sîstemê gelekî dûr in. Çi xelekên navend-hawîrdor, çi hegemonar-reqabet, çi jî pêxîrtengî-xweşhalî cewherê rastî yê sîstemê nîşan didin. Bêguman para van rastiyan hemûyan heye. Nexasim tespîteke rast e ku qonaxa hegemonîk a yekdestdariyên finansê qonaxa herî zêde krîzê nîşan dide îfade dike. Lê mirov heta li dijbertiya sîstemê ya ekonomiyê serwext nebe wê ev rastî hemû zêde maneyeke xwe nebin, bi vê zanîn û têgihiştinê mirov analîzan pêş bixe gelekî girîng e.

- e- Xweber nîne ku krîza ekolojîk di dema modernîteyê de ji nişkê ve ket rojevê. Ev krîz bi dijbertiya sîstemê ya ekonomiyê re têkildar e. Ji avabûna wê ye. Balansa biyolojîk bi awayekî bîngêhîn bi têtikiliyên sîmbîotîk (bi awayekî beramber hevdu xwedîkirin û dewamkirin) ên cureyan pêk tî. Nîzamekî bi vî rengî ya para mejiyê gerdûnî yê biyolojîk dikeve pêk tîne. Me hewldabû ku em jiyane weke pêşketin û pêkhatina cudatiyan terfî bikin. Balans û tewazuna biyolojîk bi vê pîvanê ve girêdayî ye. Herweha me têtikiliya pêkhatina cudatiyê bi qabîliyeta hilbijartin û azadiyê re jî destnîşankiribû. Alema mîkro (paket û perçikên herî piçûk ên enerjî û maddeyê) û alema makro (di asta astronomîk de giravên mezin ên madde û enerjîyê) bi sîstemên bi heman rengî dixebitin. Şewazên têtikiliyê yên cudatiyê pêk tînin, mirov nikare sedemên wê bixe ber lêpîrsînê. Gavê em bi tenê dibêjin “Ew ji ber ku hema wisa ne, wisa ne”. Belkî jî kêmasiya me ya zanîn û têgihiştina me ya şaş a zanistê ji serwextbûna li rastiye bêzar û zivêr e.

Xwezaya mirov a civakî di têtikiliyên xwe yên bi xwezayê re li pey vê pîvana gerdûnî diçe. Di heman demê de ji ber xwezaya xwe ya bi mejiyê herî nerm barkirî di qabîliyeta xwe ya azadî û hilbijartinê de cureyê herî pêşketî ye. Yekdestdariyên antî-ekonomîk ên kapîtalîzmê bi vê pîvanê re nakok in, li hev nakin. Têtikiliya sîmbîotîk di avahiya hundir a civakê de vediguherîne serweriya herî mezin, têtikiliya tehekum û desthilatdariyê, têtikiliyên hawîrodre bi ekolojîyê re jî vediguherîne têtikiliyên hukimkirin û mêtîngêhkirinê. Çawa ku li cem kevzên kujer têtîtin an jî çawa ku li cem cureyên bi heman rengî têtîtin, bi awayekî yekalî tevahiya civakê û hawîrdorê dixebînin bin hakimiyeta xwe û gelekî girs dibin. Dibe hebûneke xwedî gewdekî dêwane (Leviathan). Sîstemeke bi tenê xwe spartibe daneheva sermaye û karê bi awayekî din tevnagere. Eger bi awayekî berevajî tevbigere ango têtikiliyeke sîmbîotîk esas bigire wê wextê qanûna karê nameşe. Sîstemê neçarî veguherîne bibe.

Çawa ku têtî yeqînîkirin ne, berevajî hawîrdor bi sîstemên xwe yên mentiq xwedî balans û tewazunê ye. Eger mirov behsa esareta quwetên kor bike nixandineke şaş e. Ya vê hasasiyeta hilweşandiye, sîstema şaristaniyê û zêdetir jî modernîteya tehekumkar a yekdestdar a roja me ya îro ye. Çîna navîn a bûye hêza desthilatdariyê bi awayekî kanserwarî mezin dibin, qadên bîngêhîn ên jiyane bajar bi heman şewazî kanserolojîk mezin dibin, dinya bi zincîra dewleta netewe ve hat girêdan; ev hemû sedemên rastî yên civakî ne ku rê li hilweşîna hawîrdorê vedikin. Hem bi avahiyan xwezaya civakî yên bi mejiyê herî nerm barkirî re dibin dijber, hem jî têtikiliyên sîmbîotîk ên bi xwezayê re vediguherîne têtikiliyên tehekum û mêtinkariyê, bi vî awayî rê li hilweşînan vedike. Ji ber vê sedemê têtikiliyeke xurt di navbera krîza civakî (ya rastî qirkirina civakê) û krîza ekolojîk de heye. Di herdu qadan de misêwa krîz hevdu xwedî dikin. Kara yekdestdaran bi awayekî îcbarî rê li zêdebûna şênîyan, bêkarî, birçîbûn û xizaniyê vedike, şênîyên zêde dibin ji ber vê bêkarî, xizanî û birçîbûnê neçar berê xwe didin xwezayê û wê talan dikin. Daristan, nebat û cîhana heywanan dikevin tehlûkeyeke mezin.

Bêguman ev rewş weke kara zêde li yekdestdariyan vedigere. Ev çerx wer dewam bike (mîna şênîyên dinyayê ji deh mîlyarî bibihurin û zêdetir mezin bibe) wê balansa rakirinê ya dinyayê bi tamamî ji hev de bikeve. Qiyameta mirov li bendê ne, bi vî awayî radibe. Şêweyê bi kansêr û şêweyê bi tenduristî yê mezinbûnê çawa ku di asta hucreyê de şaşî dikin, li kansêr û mirinê rê vedikin, bi şêwazekî bi heman rengî mezinbûnê kara yekdestdariyê jî mezinbûna bi tenduristî (di her asta xwezaya civakî de) asteng dike û bi vî awayî pêşketina kanserolojîk a civakî û hawîrdorî vêdixe. Jixwe nexweşiyên kansêrê yê biyolojîk ên di cinsê mirov de weke encameke kansêrên civakî pêş dikeve û ev dikare ji aliyê bişîşkî ve bê ravekirin. Hebûneke mîna cinsê mirov ê asta mejiyê wî yê nerm herî bilind e, bi herhalî wê qabîliyeta wî ya hilbijartin û azadiyê ji moriyekê kêmtir nebe. Ma hatiye dîtin ku morî bêkar mane, mirov bi rewşa xwe ya heyî ya mejî çawa bêkar bimînin? Eger qanûna kar neyê parastin, bi rêkûpêkirinê ekolojîk bi serê xwe tenê dikarin tevahiya bêkariyê ji holê rake û îmkanên karûbar bide. Karûbarên bi armanca ekolojîk ji aliyekî ve wê hawîrdorê rizgar bike, ji aliyê din ve jî ji binî ve dikare dawî li bêkariyê bîne. Mirov dikare bi sedan qadên bi vî rengî bibîne. Lê wexta li gorî qanûna karê nebin, dikarin ji karûbar bêpar bêne hiştin. Têkiliya di navbera ekolojîkîrîn û sîstemê de xwedî wesfekî bi krîz û nayê dewamkirin e.

- f- Îdeolojiya hegemonîk a sîstemê lîberalîzm, ne bi şêweyê xwe yê klasîk ne jî bi şêweyê xwe yê neo nikare çareseriyê çêke. Lîberalîzma maneya gotina wê azadîxwaziye, têgîneke têra xwe îzafî ye. Ya ji kesekî yan jî komekê re azadî be, dikare ji yê din re weke koletî xuya bike. Ji bo qralên xwedê yê serdema pêşî azadiya herî zêde weke çîna koledar a dijberê xwe afirandî ye. Azadiya ji bo arîstokrasiya serdema navîn bi kolebûna girseyên berfireh ên gundî û serfan pêkan bûye. Ji bo bûrjûvayên serdema nû lîberalîzm jî bi koletiya heqdestiya herî kêma a proleterên giştî yê bi awayekî koleyên nû, nîv-proleter û kedkarên din di zikhev de meşiyaye. Lîberalîzm bi maneya fermî jî ji bo tevahiya çînen dewleta netewe azadiye, lê ji bo welatîyan ku evdên modern in, bêkartî, xebata bê heqdest, xizantî, birçîtî, ne wekhevî, tinebûna azadî û demokrasîyê ye. Divê mirov karibe baş bibîne ku lîberalîzm bi maneya rastî azadîxwazî nîne. Hegel dewlet weke amûrê herî baş ê azadiyê hesabandibû. Lê derket holê ku ev azadî bi tenê ji bo çînen dewletê û burokasiya wê ye. Bi gotineke din, ya ji bo yekdestdariyên desthilatdarî û ekonomiyê (giregir, kesên bijare û neqane) azadiya herî mezin e, ji bo tevahiya yê din bi her awayî koletî ye.

Gelekî girîng e ku mirov lîberalîzmê weke îdeolojî nas bike. Ji bo terîfkirinê mirov bi tenê jêre ferdiyêperestî û azadîxwazî bibêje kêma e. Lîberalîzm weke têgîn di Şoreşa Franseyê de bi têgînên wekhevî û biratîyê re derket pêş: weke Lîberteya navdar, Egalîte û Fraternîte. Weke têgîneke navendî li rastê xwe muhafezekartî, li çepê xwe jî pêşî demokratîxwazî û paşê sosyalîst dîtin. Bi awayekî maqûl xuya bike rabû û anî ziman ku pêkane bê şoreşan sîstem (yekdestdariya kapîtalîst) were pêşdebirin û gav bi gav biberide. Muhafezekar, çî bi beridînê çî jî bi şoreşê bi tamamî li dijî pêşketinê bûn. Qraltî, malbatgirî û dêr bi hişkî diparastin. Sosyalîst û demokratên jî ji bo guhertin bi lez bibin şoreş weke mecbûriyet didîtin. Paydaya hevpar a hemûyan jî modernîte bû. Herçiqaşî hin aliyên li ber radibûn hebû jî di xwemodernkirinê de xwe xwedî îdea didîtin. Bi xetên herî giştî weke veguherîn jiyanê têra modernîstbûnê dikir. Jiyanê modern a navenda wê Ewropa hîmê wê bi bajarbûnê hat danîn û bi Ronesans, Reform û Rohnbûnê bi lez bû têgihîştina hersê îdeolojiyên sereke temsîl dikir. Pirsgerê ew bû ku mesele di nuqteyekê de asê dibû, ew jî ev bû ku wê kî û kîjan, çî partî û kîjan îdeolojî, çî rêbaz û kîjan pratîk, çî çalakî û kîjan şerê herî baş xwe bigihîne vê têgihîştinê.

Lîberalîzm ev rewş gelekî baş tespît kir. Haya xwe jê bû ku modernîte bi mohra kapîtalîzmê pêş dikeve û zêdetir derfet ji bo pêşdebirina wê hene, ji lewra dereng nema bi avahî û îdeolojiyên li

dewrûbera xwe lîst. Xwe weke lîberalîzma çepgir û rastgir dabeş kir. Bi lîberalîzma rastgir muhafezekar bê tesîrkirin û ew kiran bazkekî ji nava xwe, bi lîberalîzma çepgir jî demokrat û sosyalîst qismê kiran yedekên xwe. Bi vî awayî li statuya navendî rûnişt. Di her zêdebûna krîzê de yek ji wan kir yedeka xwe û bi vî awayî xwe bi hêz dikir. Bi bûrjûvabûna arîstokratên beşekî karkerên tawizkar bûn sosyal demokrat û ev jî tevahiya rêveberiyên krîzê bi pêşket. Pareke pirr kêr ji kara yekdestdariyê ji bo vê têrê dikir. Bi vî awayî muxalîfên dijberê sîstemê di sedsalên 19. û 20. de bi tenê nedihatîn bêtesîrkirin, ji bo binyeya bi krîz di tevahiya pêvajoyan de were meşandin weke hêza yedek dihatin bi karanîn. Hegemondariya îdeolojîk a lîberalîzmê bi vî awayî dihat damezrandin.

Lîberalîzm ji bo hegemondariya xwe ya îdeolojîk dewam bike ji çar varyantên girîng ên îdeolojîk sûd wergirt:

- 1- Milliyetgirî bi awayekî bi tesîr bi kar anî. Çi di rewakirina şerên hundir û derve de, çi jî bi destê dewletê di pêkanîna netewe de milliyetgirî muttefîkê herî baş ê lîberalîzmê bû. Xeleka pêşî ya lîberalîzmê bi xwe vekirî ye. Ji bo ji krîzên herî giran bibihure di warê bikaranîna hisên millî de têra xwe bû xwedî tecrûbe. Milliyetgirî di asta dîn de bi îdeolojiyêke pîroz nixumandin. Di bin vê perdeyê de bi tenê bi hêsanî ji krîzan nayê bihurîn û dewamkirin, li aliyê din, yekdestdarian sîstemên xwe yên herî giran ên mêtinkarî û zordestiyê bi heman perdeyê dikarîbûn veşêrin.
- 2- Rola milliyetgiriyê kiran malê îdeolojiya dînî ya ji rêûresmê. Lîberalîzmê, dînen ji rêûresmê yên ji xisletên wan ên exlaqî û polîtîk kirî xist bin hegemondariya xwe û ew millî kiran. Ya rastî, kir dînen millî. Hisên dînî yên di civakê de rehên wan kûr diçin bi hêsanî bi rengê milliyetgiriyê hatin boyaxkirin bi milliyetgiriyê re heta jê zêdetir bi roleke pev bikelîne rabû. Hin caran herdu îdeolojî ketin zikhev û li ser bingehe dînî û etnîk hewldan netewe ava bikin. Nexasim îdeolojiya Cihû û Îslamê bi hêsanî bi milliyetgiriyê re bûne wekhev. Dînen din jî (Xiristiyantî, dînen Rojhilata Dûr, dînen berê yên Efrîka yên ji rêûresmê) ji vê kêr neman û pirr neçû bi heman rolê rabûn. Lîberalîzmê jî bi cihokên dînî mîrateya çandî ya manewî ji şaristaniya kapîtalîst a mîrateya çanda maddî ya şaristanyê dewr girtibû, dibir û bi vî awayî entegre dikir. Krîzên sîstemê yên gihîştibûn asta nabe ku dewam bikin hebûn. Ji bo li dawîhiştina van krîzan rola îdeolojiyên milliyetgir ên dînî yên li lîberalîzmê hatibûn zêdekirin divê mirov paşguh neke.
- 3- Îdeolojiya zanistperestiya pozitîvîst nexasim weke varyanta felsefî pirr bi hêz alîkariya lîberalîzmê kir. Îdeolojiya pozitîvîst a ji îtîbara bi hêz a zanistên xwezayî sûd wergirt, di warê tesîrkirina îdeolojiyên hem rastgir û hem jî çepgir de bi roleke sereke rabû. Weke etîketeke zanistî bi îdeolojiyan hat vekirin û li ji rêderxistinên mezin rê vekir. Nexasim mohra xwe li tevahiya gavavêtinên îdeolojîk ên çepgir xist. Sosyalîzma pêkhatî di vî warî de serê meseleyê dikişand. Bi zanistperestiya pozitîvîst ket xefika modernîzma kapîtalîst. Rastgir jî ji ekola herî li pêş bû ku hêza xwe ya faşîst ji zanistperestiya pozitîvîst werdigirt. Bi vî awayî, pozitîvîzmê ji serê herî radîkal ê çepgir heta bi serê herî radîkal ê rastgirt li guhereke fireh alternatîfên îdeolojîk ji lîberalîzmê re pêşkêş dikirin. Lîberalîzmê di şert û mercên her zeman û mekanî de ev alternatîf bi ser xwe ve kiran, bi karanîn û di warê li dawî hiştina qonaxên krîzên avabûna sîstemê de herî zêde sûd wergirt.
- 4- Di dîrokê de cinsiyetparêzî herî zêde di serdema lîberalîzmê de weke hêmaneke îdeolojîk hat pêşdebirin û bi karanîn. Lîberalîzma civaka cinsiyetparêz dewr girt, qîma xwe neanî bi tenê jinê weke karkera bêheqdest di malê de bixebitîne. Hê zêdegavî kir, ew weke objeyeke cinsî kir meta û ew pêşkêşî piyaseyê kir. Bi vî awayî hê zêdetir bi dest xist. Li cem mêr bi tenê ked tê metakirin, lê jin hem tevahiya bedena wê û hem jî ruhê wê tê metakirin. Ya rastî, bi vî awayî

şêweyê koletiyê yê herî bi tehlûke hat avakirin. 'Pîreka zilam' ev herçiqasî sifetekî baş nebe jî mijareke bi sînor îstîsmarê teşkîl dike. Lê mirov bi tevahî kesayeta xwe bibe meta, ev tê wê maneyê ku mirov ji koletiya dema firewnan xirabtir dibe kole. Li şûna mirov bibe koleyê kesek an jî dewletekê, mirov bibe koleyê her kesî qatbiqat bi tehlûketir e. Xefika modernîteyê li pêşiya jinê daniye ev e. Bi awayê xuya dike jin li azadiyê vedibe, lê bi vî awayî jin dikeve statuya amûrê herî rezîl ê îstîsmarê. Ji amûrbûna reklamê bigirin heta bi seks û pornoyê jin amûrê herî bingehîn ê îstîsmarê ye. Ez bi hêsanî dikarim bibêjim, di hilgirtina kapîtalîzmê de herî zêde jin xistine bin barê giran.

Ji bo sîstemê di warê pirrkirina mêtinkarî û desthilatdariyê de jin bi roleke statejîk radike. Di nava malbatê de nûnerê dewletê zilam, li ser jinê hem di warê mêtinkariyê de û hem jî di warê pêşdebirina desthilatdariyê de xwe berpirsiyar û xwedî erk dibîne. Zordestiya ji rêûresmê ya li ser jinê li her çaviyê belav dike û bi vî awayî zilam jî dike parçeyek ji desthilatdariyê. Bi vî rê, civak di asta herî jor de dikeve sendroma desthilatdarîbûnê. Statuya jinê fikir û hisa bê sînor a desthilatdariyê dide civaka zilam a serwer. Li aliyê din, ji pêkhatina karkertiya tawizkar heta bi bêkariyê, ji karkertiya bêheqdest heta bi heqdestiya herî kêr di her neyênîyê de ya berdêl pê didin jinên kedkar in; jin bi xwe ye. Îdeolojiya cinsiyetparêz a pevkerî ya lîberalîzmê ev mijar bi tenê ji rê dernexist û cuda nîşan neda; wekî din jî ji bo jinan bi ehemiyet veguherand varyeteyên îdeolojîk ên hatin pêşdebirin. Mîna tiştê mirov bi destê xwe koletiya xwe qebûl bike. Mirov dikare bibêje, sîstem bi îstîsmarkirina jinê ji aliyê maddî û îdeolojîk ve bi tenê ji krîzên giran nabihure, hebûna xwe pêk tîne û misoger dike. Jin neteweya mêtîngeh a herî kevin a dîroka şaristaniyê bi giştî û neteweya mêtîngeh a herî nû ya taybet a modernîteya kapîtalîst e. Eger ji her alî ve rewşa krîzê di asta domnekirinê de be, di vî de para mêtîngehkirina jinê di serî de tê.

Sîstema kapîtalîst a dinyayê di roja me ya îro de bi qasî pêxîrtengiyên giştî yê sîstemîk ên di bin hegemondariya yekdestdariyên fînansa global de krîzên xweserî fînansê jî bi awayekî hevpar dijî. Pêxîrtengiyên giştî yê sîstemî (ji dibertiya wê ya ekonomiyê ye) tevî krîzên xweserî fînansê (argumanên ji hilberîna pereyan, zêran, heta Dolaran û kaxîzên ferazî hwd. timûtim qut dibe têne temsîlkirin) di zikhev de, di pêvajoya herî aloz a dîroka xwe de ye. Sîstemê heta niha bi awayekî bingehîn bi du rêyan ji pêxîrtengiyên xwe bihurîbû: Yekemîn, bi desthilatdariya timî tê pirrkirin û amûrên zorê yê maddî yê dewleta netewe. Ev jî her cure şer, girtîxane, timarxane, hestexane, êşkencexane, getto, qirkirinên etnîk û kokqelandinên civakê ne. Duyemîn, bi amûrên hegemondariya îdeolojîk ên lîberalî ên dewamî bi ser ve dibin û têne pêşdebirin. Di navendê de weke îdeolojî ew bi xwe ye û weke yê bi ser wê ve bûne jî milliyetgirî, dîndarîti, zanistperestî û cinsiyetparêzî ye. Weke amûr dibistan, qîşle, îbadetgeh, organên medyayê, zanîngeh û herî dawî jî tevna înternetê ye. Divê mirov li vî îndustrîkirina çanda hunerê jî zêde bike.

Lê belê zanyarên ji rêzê jî qebûl dikin ku herdu rê jî li şûna çareseriyê biafirînin rêveberiyên krîzê pêşde dibin. Bi qasî berê be jî ji pêxîrtengî û krîzan nayê bihurîn. Berevajî, krîz û pêxîrtengiyên îstîsnayî giştî û domdar dibin, demên normal jî weke îstîsnayî yek bi ya din re cih diguherin. Tevî ku di bingehê sîstemên şaristaniyê de hêmanên pêxîrtengiyê hene, civaka mirov ti carî li ya evqasî giran şahidî nekiribû. Eger civak ê dewam bikin, dema dirêj nikarin xwe li rêveberiyên krîzê ragirin. Yan çareser bibin an ji hev belav bibin; yan jî li ber xwe bidin, sîstemên nû pêşde bibin û jê bibihurin. Niha em di demeke welê re derbas dibin.

B- Rewşa Hêzên Dijberê Sîstemê

Dijbertiya sîstemê weke têgîn têra xwe bi pirsgirêk e. Beriya her tiştî gelo şaristaniyê jî digire nava xwe? Ji kîjan aliyên ve digire nava xwe yan jî li derve dihêle? Têkiliya sîstemê bi modernîteyê re çawa dibîne? Bêyî ku li beramberî modernîteya sîstemê rawest e, li derveyî sîstemê avakirina sîstemeke nû pêkane? Çawa li modernîteyê serwest dibe, wê fêhm dike û dikare karakterê wê yê duberî tespît bike? Têgihîştina wê ya modernîteya alternatîf heye? Heta bersiva van pirsan neyê dayîn, têgîna hêzên dijberê sîstemê maneya xwe nebe. Bi tenê porejeyên wan ên der barê paşerojê de ne, heta analîzên dîrokên der barê rabihuriyê de neyên kirin, zehmet e ku dijbertiyêke manedar a sîstemê were pêşdebirin. Di analîza xwe de ji bo ez ji van zehmetiyan bibihurim û bersivên potansiyel ên van pirsan pêk bînim, min têgîna şaristaniya demokratîk û modernîteya demokratîk esas girt. Ez yeqîn dikim ku ji bo mirov mîna rabihuriyê bi awayekî tewş li dora xwe nezîvire ev rêbazêke rast û lêgerîneke alternatîf e.

Tevî hemû avahiya xwe ya bi pirsgirêk hêzên dijberê sîstemê rastiyek in. Herî kêr bi qasî sîstemê bandor li serdema me jî kirine. Belkî sîstema xwe weke teorîk û pratîk realîze nekirine, lê xwediyê koma mezin a tecrûbeyan in ku ev ne ya guftûgoyê ye. Hêzên dijberê sîstemê xwedî guhereke berfireh in, û tevî ku di navbera wan de cudatîyên girîng hene jî mirov bi awayekî eşkere dikare bibêje ku gelek nîrxên hevpar jî parve dikin.

Mebest ji sîstemê kapîtalîzm e. Mirov nikare bi tevahî bibêje mebesta wan modernîte ye. Di warê herdu şaxên din ên modernîteyê îndustriyalîzm û dewleta netewe de gelekî ji hev cuda dibin. Di mijara şaristaniyê de zelal nînin. Bi fikrên xwe yê tevîhev gelek çaran dikarin di qutbên dijber cih bigirin. Mirov pirr nikare bibîne ku utopyayên wan ên paşerojê ji modernîteyê dibihurin. Bihêlin jê bihurîne, mirov dikare bibêje ku sererastkirina wê esas digirin. Modernîteyêke bê kapîtalîzm dikare bersiva beranmeya pîrraniya wan bide. Lê hay jê nînin ku ev bi tenê utopya ye.

Bi giştî di mijara sîstemê û krîza sîstemê de hemfikir in. Lê di warê gavavêtinê de di navbera wan de cudatî mezin dibe. Ji guherîna bi beridînê heta bi guherîna bi şoreşê, ji rêbazên aştiyane heta bi rêbazên şerxwaz gelek rêyên cuda tênê pêşniyarkirin. Tevî ku yê guhertina dewlet û desthilatdariyê şoreş dihesibînin hene, yê civaka bê dewlet û desthilatdariyê pêşniyar dikin jî hene. Bi awayekî bingehîn şax û rehên hemûyan digihîje Şoreşa Franseyê. Avahiya wan a fikrê ji milliyetgiriyê heta bi komînizmê, ji dîndarîtiyê heta bi pozîtîvîzmê, ji femînîzmê heta bi ekolojîyê perspektîfeke fireh pêşkêş dike. Tevî ku bi van gelekî di nav hev de ne jî haya wan ji van nabe. Mirov der barê statuya wan a civakî de bi awayekî giştî û bingehîn dikare bibêje, beşa sereke ya li derveyî yekdestdariyên sermaye û desthilatdariya çîna navîn e. Ji van tevgerên ku pozîsyona wan li hemberî kapîtalîzmê her diçe zehmet dibe û rewşên perwerdeyê modern a diyar dîtine pêşengî dikin, ji himbêzkirina pîrraniya civakê dûr in. Eger yê di kapîtalîzmê de berjewendiyên wan hene ji sedî deh bin, rêjeya muxalifan jî di vê astê de ye. Ji aliyê herdu beşên civakê yê ji sedî heştê civakê weke civaka ne kapîtalîst, di analîz û çareserkirinê de kirdar ne, di rewşa obje de ne. Dema kapîtalîzm li ser civakê karê hesab dike, muxalif jî civakê bi tenê weke girseyêke ji derve tê kişandin û meşandin dibînin. Ji ber vê rastiyê nikarin ji modernîteya kapîtalîst bibihurin.

Em wexta diyar dikin ku li cem sîstemê krîzeke rêveberiyê ya pê dewam nabe heye, em behsa 'rewşêke şoreşger' a nû nakin. Rewşên bi vî rengî yê weke şertên objektîv ên şoreşê jî tênê nîrxandin di guftûgoyên rabihurî de gelekî hatin îstîsmarkirin. Mirov zêde nikare bibêje encamên serketî û baş jê hatin girtin. Ji krîzan têra xwe rêveberiyên krîzan derdikevin, lê dibe ku dijşoreşên hê dijwar jî derkevin. Belkî jî ya şensa xwe herî baş dimeşe şoreş e. Jixwe bi giştî rola wê ya di veguherîna şoreşan de zêde hatiye mezinkirin û pîrranî jî şaş hatiye analîzkirin. Veguherînen bingehîn şoreş ne, cudatîyên

sîsteman pêk tînin. Şoreş bi tenê sîstemên dikevin navê dikarin rê li guhertinên manedar vekin. Bêguman rast e, hêzên dijberê sîstemê ji krîz û pêxîrtengiyên gelekî bi tesîr dibin. Lê şaş e ku mirov hêviya xwe bi encama ji pêxîrtengiyên derkeve girê bide. Di demên rabihurî de şaşiyên bi vî rengî gelekî hatin kirin. Xeyal şikestin hûrhûrî bûn.

Sosyalîzma pêkhatî, demokrasiya sosyal û ekolên rizgariya neteweyî hê sedsalek derbas nekiribûn bi ser kapîtalîzmê ve bûn û vê yekê li ser dijberên sîstemê bandoreke mezin a neyênî kir. Hêza tevgeran gelekî kêr û qels bû. Ya rastî, ev rewş çavkaniya xwe ji fikrên wan ên programatik, îdeolojiya şaş û kêmasiyên di binya wan de ye. Dema ku mirov avahiya wan a zêhnî lêbikole, mirov ê bibîne zêde ji lîberalîzm û modernîteyê nebihurîne. Bibin lîberalîstê herî rastgir an jî bibin lîberalîstê herî çepgir jî ev nabe asteng ku zû dereng bi lîberalîzmê bi encam bibin. Bi ser yekdestdariyên kapîtalîst ve dibin, ev jî bi têgihîştina wan a modernîteyê re têkildar e. Tevgerên postmodernîzm, dîndarîtiya radîkal, femînîst û ekolojîk zêdetir weke encama nerazîbûna ji van bûyeran nû derketine holê. Lê statuya wan a îdeolojîk û pratîk a heyî, rewşa wan bi guman dike ku wê bi qasî dijberên sîstemê yê hê kevintir bi tesîr bibin an ne. Neolîberalîzm û dîndarîtiyên radîkal ji ber vê sedmê hinekî bi tesîr dibin. Ji ber van sedeman dijbertiya sîstemê hewcedariya xwe heye di warê entelektueliya radîkal, exlaqî û polîtîk xwe nû bike. Di vê çarçoveya sereke de girîng e ku em hêzên dijberê sîstemê ji nêz ve nas bikin. Ev hewce dike û kêrhatî ye.

a- Mîrateya Sosyalîzma Pêkhatî

Di serê wan tevgeran de tê ku bi zanebûn li ber sîstema kapîtalîzmê rabûye û nerazîbûna xwe nîşan daye. Bi gotina damezrînerên wê K. Marks û F. Engels, bi sê çavkaniyên sereke hewl didin sîstema xwe ya dijber pêşde bibin. Ev hersê çavkanî îdeolojiya Elman, polîtîka ekonomiyê ya Ingilîz û sosyalîzma utopîk a Fransî ye. Wer tê fêhmkirin ku ji îdeolojiya Elman materyalîzma diyalektîk, ji polîtîka ekonomiyê Ingilîz teoriyên nîrx, ji sosyalîzma utopîk a Fransî teoriyên têkoşîna çîni wergirtine. Bi senteza ji hersiyên pêkanî şîroveya xwe pêşdebirin. Dema têde jiyên û muxalefeta pêşî kirin salên 1840-1850'î li pêxîrtengiya ciddî ya kapîtalîzmê rast tê û vê demê bandor li wan kiriye. Hêviyên wan çêbûne ku sîstem tavilê hilweşe. Pirsgirêkên Yekîtiya neteweyî ya Elmanyayê û pirsgirêkên komarê yê Fransyê jî di rojevê de ne. Ingilistan weke hêza hegemonîdar a sîstemê ber bi asta jor ve gav diavêje. Di sala 1848'an de şoreşên gel ên Ewropayê ji bo pêkhatina hêviyan weke nîşane hatine qebûl kirin. Manifestoya Kominîst weke bernameya giştî ya van şoreşan hatiye fikirîn. Lîga Kominîstan jî weke rêxistin an jî partiya pêşî ya enternasyonal a giştî hatiye damezrandin. Ev herdu xebat pîr eşkere nîşan didin ku ji tevgerên şoreşger ên gel û pêxîrtengiya kapîtalîzmê li hêviya serketinê ne.

Wexta ku şoreş hatin tepisandin, hewcedarî dîtine ku hê bêtir hûrûkûr kapîtalîzmê lêbikolin. K. Marks weke mişextî li Londonê, li Kabeya kapîtalîzmê bi cih dibe. Ew û F. Engels timûtim hevdu dibînin. Xebatên **Enternasyonala Yekemîn** a sala 1864'an berhemê vê demê ye. Yek ji bûyera girîng a vê demê ew e, tê gotin dibe ku şoreş dereng bikeve ango xebatên bi şeweyê beridînê qederekî dirêj bimeşe. Ji lewra xebatên parlementerî û sendîkayê di cih de hatine dîtin. Herçi qasî di sala 1871'ê de serhildanên Komîna Parîs a Fransyê hêviyên wan nû kiribe jî pîr zû tepisandina serhildanê kiriye ku di mijarên dîktatorî, desthilatdarî û dewletê de gelekî bifikirin. Ji ber ku li aliyê dewleta netewe sekinîne rê li muxalefeta anarşîstan vekirine û vê yekê guftûgoyên pêşî yê der barê revîzyonê de bi xwe re anîne.

Di salên 1880'î de îlana Duyemîn Enternasyonalê di bin bandora şovenîzma neteweyî de pêk hatiye. V.I. Lenîn bi xebata xwe ya bi navê **Enternasyonalîzma Proleterayê û Kautskiyê Çerxkirî** ev pêvajoyê bi revîzyonîstiyê gunehbar dike. Partiya Sosyal Demokrat a Elman (Partiya Yekemîn) hê di wê demê

de wê bi serkêşiya revîzyonîzmê (Bernstein) were gunehbarkirin. Şoreşa Cotmehê ya Rûsyayê hêviyên ji bo pêkhatina utopya kominîzmê (ya Komina Parîsê bi sernexist bi serxistin) hê bêtir xurtkirine. Vê şoreşê li nava dinyayê rê li ber bûyer û pêşketinan vekir. Destek dan tevgera rizgariya neteweyî ya Tirk û Kurdan a Anatolyayê û di vê çarçoveyê de ev yek ji gava wan a pêşî bû, alîkarî dan serdema tevgerên neteweyî ji bo di asta jor de û bi awayekî serketî bimeşin. Mirina zû ya Lenîn, dema jêre têgotin têkoşîna bi tesfîyekariyê re, avakariya sosyalîst, di salên Şerê Cîhanê yê Duyemîn de têkoşîna antî-faşîst, di dema şerê sar de Pakta Varşovayê ya li dijî NATO'yê hat avakirin, xebatên ezmanî, bi kapîtalîzmê re pêşbaziya eknomîk û desteka zêde ya ji bo tevgerên rizgariya neteweyî bîlançoaya sereke pêk tînin. Di vê demê de salên 1920'î Enternasyonala Sêyemîn hatiye nûkirin, lê mîna Enternasyonala Duyemîn ji ber çaresernebûna dewleta netewe ji hundir ve tesfîyekarî pêk hatiye. Rûsya Sovyetê weke namzetê hegemonariyê nû ji sê parên dinyayê li parekê bi tesîr dibe. Tevgerên sosyalîst ên di nava dewleta netewe de wan bi serê wan hiştiye û ketiye heman rêya revîzyonîst (Yekemîn Partiya Sosyal Demokrat a Elman). Partiya Kominîst a Yekîtiya Sovyetê êdî li ser rêya kapîtalîzmê ye. Berxwedana Çîn (dema Mao 1960-76) û Arnawûd a dem kin ti encam nedaye. Tevgerên rizgariya neteweyî û tevgerên karkeran ên sendîkalîst pîrr zû bi sîstema kapîtalîst re entegre bûn, di salên 1980'î de Çîn, di salên 1990'î de Rûsya û hevgirtiyên wê ji sosyalîzma pêkhatî dest kişandin û bi îlankirina vê re demek hat girtin.

Tecrûbeya dused salî (eger em Serhildana Franseyê esas bigirin) ya weke sosyalîzma pêkhatî tê bi navkirin, derfet û îmkân dide ku em van tevgeran karibin bigirin dest û binirxînin.

- 1- Wer tê fêhmkirin ku zêdetir li ber yekdestdariyên taybet radibin, kapîtalîzma dewletê weke hem yekdestdariya sermayeyê û hem jî ya desthilatdariyê li derveyî rexnekirinê dihêlin. Di analîzkirina mijarên desthilatdarî û dewletê de seresere ne, û ev jî ji ber ev meyla wan a sereke ye. Ew bi xwe weke hêzên dewlet û desthilatdariyê, ji dil bawer kiribûn ku wê sosyalîzmê ava bikin. Rêyeke din nikarin bifikirin. Demokrasîyê jî ji aliyê herdu çînan (bûrjûva-proleteya) ve bi awayekî weke dîktatoriye şîrove dikin. Ji ber polîtîka ekonomiyê ya Ingilîz a xwe dispêrinê analîzên gelekî teng ê kapîtalîzmê kirine.
- 2- Ji bingehe çînî yê modernîteyê bê xeber xuya dikin an jî zêde hewce nedîtine ku bikin mijara çareseriyê. Dema kirine jî bi temamî bûne mînakeke rastgir a ji rêderketî. Lingê pêşî yê modernîteyê kapîtalîzm jî nikarîbûne ji bingehekî li ser patron-karker, kar-heqdest, berhemê zêde wêdetir bibin. Nikarîbûne bibînin ku kapîtalîzm şêwazekî danehevê ye ku hebûna wê ta ji dema Sumeriyan ve tê. Kapîtalîzma sêsed salî ya bajarên Îtalyayê destpêka sîstemê nehesibandine. Gavavêtina kapîtalîst a Hollanda û Ingilîstanê di sedsala 16. de bi awayekî destpêka dîrokê hatiye hesibandin. Pesnê duyemîn lingê girîng ê modernîteyê îndustriyalîzmê daye. Ji aliyê naverokê ve têkiliya wê bi kapîtalîzmê re û fikarên paşê derkevin holê nekirine mijara rexneyê, berevajî roleke xelaskar danê. Lingê kapîtalîzmê dewleta netewe jî pêşketin hatiye hesibandin û paşê derî li neteweyî û şovenîzma sosyal hatiye vekirin. Li şûna konfederalîzmê dewleta neteweyî ya navendî tercîh kirine. Mîna dîroknasên şaristaniyê yên ji rêûresmê, rûyê din ê modernîteyê weke 'paşvemayîn, di xew de bûn, barbartî, tevgerên paşverû, berevajî zîvirandina çerxa dîrokê' nixandine û xwe ji vê paşve nedane.
- 3- Weke bîrdozî şêweyê materyalîst ê herî çors ê pozîtîvîzmê weke zanîstperestî qebûl kirin û bi vê di vê qadê de ketin nava şaşîyeke dîrokî. Sosyalîzma ava kirin, bi pêkanînen Darwîn û Newton di qada fizîk û biyolojiyê de wekhev zanîstî hesibandin. Nêzîkatîyên wan ên civaknasîyê ji Darwîngirîyeke çor wêdetir neçûye. Hewce nedîtine cudahiya naveroka

xwezaya civakî diyar bikin, bawerkirine ku bi Xwezaya Yekemîn re bi heman wesfan girêdayî qanûnan in, bi vî awayî jî derî li determînîzmeke hişk vekirî hiştine. Hêzên pêvajoyên paşê hatin ji vî deriyê vekirî mayî sûd wergirtin û şîroveyan wan ên herî vulger jî bi rastiyan hişk ên zanistî re wekhev hatin hesabandin.

- 4- Bi giştî desthilatdarî, bi taybetî xwe li analîza dewleta netewe ranekîşandine, bi tenê weke komîsyona karûbarên bûrjûvaziyê pêk tîne qebûlkirine. Aliyê herî kêr e teoriya wan ew e, nikarîbûne analîz bikin ku desthilatdarî bi taybetî jî dewleta netewe yekdestdariya xurtbûyî ya kapîtalîzmê ye. Analîzên kirine jî ji erênîkirina dewleta netewe wêdetir tiştêkî din nîne. Ji xwe piştrast in ku sosyalîzm herî baş bi dewleta netewe were avakirin. Ji analîza dewletê ya Hegel nikarîbûne bibihurin, qet guman nakin ku eger dewletê bi dest bixin dikarin her tenzîm û pêşdebirina azadî û wekhevîyê weke amûrekî bi kar binin. Yek ji mijarên sereke ya şaş û seresere destnîşan dikin têkiliya demokrasî û sosyalîzmê ye. Şoreşên Çîn û Rûsyayê jî di çarçoveya van nêzîkatiyan de pêşketin. Desthilatdariyên sosyal demokrat û rizgariyên neteweyî yên din jî pirr zêde ji van cuda nebûn. Cudahiya wan ji kapîtalîzma taybet ew e, kapîtalîzma dewletê tercîh kirine. Bi cihanîn û meşandina wan a desthilatdariyê vê rastiye pirr zelal nîşan dide.
- 5- Rexnekirina şaristaniyê pirr kêr e û seresere ye. Pirr zêde neanîne ziman ku qonaxa şaristaniyê ya kapîtalîst parçeyekî şaristaniya dîrokî ye, û xelesa dawî ya zincîra sereke ye. Hewcedarî nedîtine ku karakterê dîrokî yê desthilatdariyê daneheva kumulatîf destnîşan bikin. Pirr ji xwe re zêde nekirine derd ku wê bi hêsanî sîstema wan jî bi heman rengî bibe desthilatdarî û şaristaniyek. Li şûna fêhm bikin ku desthilatdarî daneheva sermaye, qirêjî, şer, derew, krêtî û êşkenceyê ye, hewl dane teorî bikin ku di dîrokê de çawa amûrekî pêşdebirinê ye. Dîrokê ispat kiriye ku ew di van fikrên xwe de şaş û neheq in.
- 6- Hewcedarî nedîtin rûyê duyemîn ê dîrokê weke qutbê duyemîn ê diyalektîka dîrokî hêzên antî-şaristaniyê analîz bikin ku ew bi xwe jî bi ser vî qutbê ve têne hesabandin. Şîroveyan der barê van hêzan de kirine jî bi giranî neyênî ne. Mêtîngerîya kapîtalîst a li Emerîka, Asya û Efrîkayê weke pêşketin anîn ziman û xwe ji vî jî paşve nedane. Dijberên xwe rexne kirine ku civaka kevin diparêzin.

Nikarîbûn bibîn ku qutba dijber a şaristaniyê xwedî giranî, rêûresmeke demokratîk, berxwedan, wekhevî û lêgerîna dadê û tecrûbeyên kominalîteyê ye, û ev jî ji nêz ve têkiliya xwe bi rastiya çîna bûrjûva û bûrjûvaya piçûk heye. Bêguman nikarin bibînin, ji ber ku yên ji van çînan hatine çavên wan ên van rastiyan bibînin nînin.

- 7- Nêzîkatiya wan a gerdûnparêz, li ser xeteke rast û pêşketî der barê xwezaya civakî de zû dereng wan gihandiye têgihîştina sosyalîzma pêk bê. Eskatalojîya (baweriya bi axîretê) di Pirtûkên Pîroz de bi awayekî weke sosyalîzmê xwe daye der. Civak li ser xeteke rast weke modelên pêş dikevin bi navê destpêk, koledar, feodal, kapîtalîst û sosyalîst teswîr kirine. Li vir bi awayekî din têgihîştina çarenûs û qederê heye. Ev têgihîştinên dogmatîk ên hûrûkûr em ji wan bi tesîrbûne di bingehê wan de çarenûsperestiya dînî û baweriya axîretê heye. Hayjêbûna ji vî cihê xemê ye, û gelekî dereng bû. Nikarîbûn analîz bikin ku xwezaya civakî bi awayekî bingehîn wesfê wê exlaqî û polîtîk e, lê sîstemên şaristaniyê van wesfên wê dirizînin, li şûna wan pîvanên huqûqê yên çor û îdareya dewletê datînin, modernîteya kapîtalîst vî pêvajoyê bê sînor, kûr û berfireh pêşve dibe û ev ji aliyê ekonomîk, civakî, desthilatdarî û dewletî krîz e. Ya rast, qenc û bedew bi pêkanîneke tam a wesfên exlaqî û polîtîk ê civakê û ji

bo vê jî pêşbîniya sîstema konfederal a demokratîk a bi siyaseta demokratîk dimeşe nekirine. Ji vî alî ve analîz û çareserî nehatine kirin. Nikarîbûne bibînin ku civaka azad, wekhev û demokratîk bi amûrên desthilatdarî û dewletê nayê pêkanîn, berevajî bi van amûran re nakok e; herweha nikarîbûn teorîze û pratîze bikin ku herdu bi tenê li ser bingehê hebûna hevdu qebûl bikin û bi aştîyeke bi prensîb dikarin bi hev re bijîn. Dema ku weke paradîgma bingehîn şoreş-desthilatdarî-sosyalîzm hat qebûl kirin, divê mirov matmayî nemîne ku di encamê de ji kapîtalîzma dewletê wekî din tiştekî din pêk neyê.

Maneyeke din a sosyalîzma pêkhatî bi kapîtalîzma dewletê bi encam dibe bi bingehên wê yên çînî re têkildar e. Ez divê careke din dubare bikim ku yên ji yekdestdariyan hêviyên dikin nebînin, sermayeyê nikarin kom bikin, heta bûrjûva û bûrjûvaya piçûk ên di destê xwe de diferikînin û pirranî jî burokrasiya ji van çînan hatî alternatîfa wan bi tenê bi destê dewletê sermayedariya kolektîv e. Diyardeya jêre bûrjûvaya millî û kapîtalîzma millî tê gotin jî ji vê pêve tiştekî din nîne. Kapîtalîzma dewletê û yekdestdariyeke kolektîv, bi gotineke din weke dewleta netewe statuyeye gelekî bi hêz bi dest dixin. Ji lewra dewletdariya netewe ya sosyalîzma pêkhatî bi hêztir e. Ev bingehê maddî, bi hêsanî yekparebûn û lihevkerinên xwe yên bi modernîteyê re rave dike.

- 8- Tevgerên çandî, ekolojî û femînîzmê li dijî têkoşîna çînî weke asteng hatiye dîtin. Jin bi tenê bi keda xwe ne, bi tevahî beden û ruhê xwe kirine mêtîngeheke giran û ev rewşa jinê bi awayekî berfireh nehatiye analîzkirin. Nekarîne ji pîvanên wekhevîyê yê huqûqê bûrjûvayê bibihurin. Di dîrokê de ev kedkara herî kevin û nû, bi pirranî bêheqdest û carnan jî bi heqdesta herî kêr, li gorî dîroka serwer a zîlam ji objebûnê wêdetir ti mane îfade nekiriye. Eşkere ye ku çîna hatiye analîzkirin a zîlam e. Bi heman awayî nêzî ekolojîyê jî bûne. Tevî ku pêşbîniya van pirsgerêkan nehatiye kirin, herweha hatiye îddîa kirin ku wê bi awayekî neyênî bandorê li yekparetiya têkoşîna çînî bike. Tevgerên çandî jî weke hêmanekî din ê têkoşîna çînî xira dike hatiye qebûl kirin, bi sedema ku kevinbûnê zindî dikin. Di encamê de çînîparêziyeke mucered bi ekonomîzmê xeniqiyê û ji hev girtiyên xwe yên muhtemel qutbûyî derketiye holê.
- 9- Çînîbûn di çarçoveya exlaqî û polîtîk de weke pêşketineke neyênî nehatiye dîtin; weke pêdiviyeye azadî, pêşketin û qenciye qonaxeye îcbarî hatiye qebûl kirin. Nikarîbûne fêhm bikin ku bi awayekî objektîv pêkhatina çînî ji çînen dewlet û desthilatdariyê re xizmet e. Koletî, serftî û proletertî ji bo pêşketina dîrokî û berdêlên divê ji bo azadiya xwezayê bêne dayîn hatine şîrovekirin. Berevajî, hersê şeweyên çînîbûnê xwedî heman cewherî ne, têtikiliya xwe bi azadî û pêşketinê re nînin, civaka exlaqî û polîtîk nikare bi van pêkhatinan re bijî û li ser vî bingehî weke şîroveyeke dijber mirov bi hêsanî dikare bibêje, divê li dijî van çînîbûnan têkoşîna exlaqî, polîtîk û entelektuel divê.

Mîrategirên îro yên tevgera sosyalîzma pêkhatî ya dused salî bi sînor be jî ketine pozîsyoneke xwerexnekirinê, lê mirov nikare bibêje, ji binî ve xwe vediguherînin. Di demeke welê de derbas dibin, di warê ewlebûnê de pêxîrtengî ne, û qelsbûyî ne. Dîsa jî di dîrokê de tevgerêk e ku cihê wê heye. Herçiqasî nikarîbûn ji sîstema kapîtalîzmê bibihurin jî têra xwe wê mijûl kirine. Di gihîştina heta îro de hem xwediyê para erênî û hem jî xwediyê para neyênî ne. Pêxîrtengiya ketinê parçeyek ji pêxîrtengiya avabûna sîstemê bû. Dîsa jî nêzîkatiya herî rast ew e, mirov sosyalîzma pêkhatî weke tevgerêk e ku herî zêde bandor li dijberên sîstemê kirî qebûl bike û bi dersên ji mîrateya wê bigire, wê weke parçeyekî avakirina modernîteya demokratîk di warê helwest û hev girtinan de binirxîne.

b- Ji nû ve Nirxandina Anarşîzmê

Tevgerên anarşîst bi sosyalîzma pêkhatî re hemsal in, û bi Şoreşa Franseyê re rehên xwe berdane. Piştî jîhevdektina sosyalîzma pêkhatî, ya rastî piştî ku sosyalîzma pêkhatî bi sîstemê re bû yek ji nû ve nirxandinê heq dike. Îro hê baştir tê fêhmkirin ku nûnerên wê yên navdar Proudhon, Bakûnîn û Ktopotkîn di rexneyên xwe yên li sîstemê û sosyalîzmê de bi tevahî neheq nînin. Tevgerê e ku kapîtalîzmê bi tenê weke yekdestdariya dewletê û taybet ne, weke modernîte rexne dike û xwe ji vê paşve nade, herweha li serê herî dijberên sîstemê cih digirin û bi vî rewşa xwe balê dikişînin. Ji aliyê hem moralîst, hem jî polîtîk ve rexneyên li desthilatdariyê dikin bi awayekî girîng para rastiye têde heye. Avahiyên civakî yên jê hatine bandora wan bi awayekî diyarker li ser tevgerê heye. Beşên arîstokrat ên kapîtalîzmê ew ji desthilatdariyê xistine û zenaetkarên bajêr ên bi awayekî îzafî rewşa wan hê hatiye xirabkirin, nerazîbûnên wan ên çînî vê rastiye nîşan didin. Ferdî mane, nebûne xwediyê zemînekî bi hêz, sîstemeke dijber nikarîbûne pêk bînin, ev ji nêz ve bi avahiya wan a civakî ve têkildar e. Pîrr baş dizanin ku kapîtalîzm çî dike, lê baş nizanin ku divê ew çî bikin. Eger em bi kurtî fikrên wan kom û îfade bikin;

- 1- Sîstema kapîtalîst ji aliyê herî çepgir ve rexne dikin. Baştir fêhm dikin ku civaka exlaqî û polîtîk ji hev belav dike. Mîna Marksîstan roleke pêşdebir nadinê. Civakên kapîtalîzm wan ji hev belav dike erênî nêzîkî wan dibin. Civakên bi vî rengî paşvemaî û divê mirov wan ji rizîne re bihêle nabînin. Li ser piya mayîna wan zêdetir exlaqî û polîtîk dibînin.
- 2- Nêzîkatiya wan a desthilatdarî û dewletê li gorî Marksîstan hê berfirehtir û realîstir e. Yê dibêje desthilatdarî ji sedî sed xirabî ye, Bakûnîn e. Dibêjin, di berdêla çî de dibe bila bibe divê dewlet û desthilatdarî tavilê ji holê bêne rakirin. Ev nêzîkatî û xwesteka wan utopîk e, û di pratîkê de şensê xwe yê pêkhatinê nîne. Dikarîbûn bibînin ku bi spartina dewlet û desthilatdariyê sosyalîzm nayê avakirin û belkî jî karîbûn pêşbîniya wê bikin ku wê bi kapîtalîzmeke burokratîk a bi tehlûke bi encam bibe.
- 3- Pêşbîniya dewleta netewe ya navendî kirin ku wê çawa ji bo tevahiya çîna karker û tevgerên gelan bi felaket be û derbên mezin li hêviyên wan bide. Ev pêşbîniya wan realîst bû. Di mijara yekîtiya Emania û Îtalyayê de jî Marksîst rexne kiribûn û di vê de jî mafdar derketine. Dîsa ji wan xusûsên girîng e ku divê mirov diyar bike û bîne ziman ku gotine, eger dîrok li gorî dewleta netewe pêşde biçê wê ji bo utopyayên azadî û wekhevîyê zirareke mezin be û ji ber ku Marksîstan helwesta xwe ji bo dewleta netewe nîşan dan ew bi tundî rexne kirin û bi xiyaretê gunehbar kirin. Ew bi xwe xwedî li konfederalîzmê derketine.
- 4- Fikir û rexneyên wan ên der barê burokratîzmê, îndustriyalîzmê û bajarbûnê de jî bi giranî hatine piştrastkirin. Helwesta xwe ya antî-faşîst û ekolojîk pîrr zû nîşandan û di vê de para van fikir û rexneyan bi awayekî girîng heye.
- 5- Rexneyên li sosyalîzma pêkhatî dikirin bi hilweşîna sîstemê re hatine piştrastkirin. Ji wan beşan bûn ku herî baş teşxîskiribûn a hatiye damezrandin sosyalîzm ne, kapîtalîzma burokratîk a dewletê ye.

Tevgera anarşîst mirov difikirîne, tevî evqasî fikir û rexneyên hatine piştrastkirin û girîng li gorî sosyalîzma pêkhatî nikarîbûne girseyî bibe û şensê pratîzekirinê bibîne. Ez yeqîn dikim ku ev ji seqetî û kêmasiyeke ciddî ya ji teoriyan wan tê. Kêmasiya analîzên wan ên şaristaniyê û ji ber ku nikarîbûn sîstemeke şaristaniyê ya karibe pêk bê pêşde bibin. Analîzên civaka dîrokî û pêşniyarên çareseriyê

zêde nikarîne pêşde bibin. Herweha li ser wan bi xwe jî bandora felsefeya pozitivîst heye. Mirov nikare bibêje ku zêde karîbûne derkevin derveyî zanista civakî ya navenda we Ewrûpaye. Li gorî min kêmasiya wan a herî mezin ew e, di mijara siyaseta demokratîk û modernîteyê de nikarîbûne bikevin nav fikir û avabûna sîstematîk. Hewldana hûrûkûr a der barê rastbûna fikir û rexneyan de nîşan dane di mijara sîstemkirin û pêkanînê de nikarîbûne nîşan bidin. Belkî jî statuya wan a çînî di vî warî de asteng e. Yek ji astengiyên din ê girîng ew e, di fikrên xwe yê teorîk û jiyana xwe ya pratîk de reaksiyona wan a li beramberî her cure otorîteyê. Reaksiyona mafdar a li dijî desthilatdarî û otorîteya dewletê nîşandane li beramberî tevahî şewegirtinên otorîte û nîzaman nîşan dan û vê yekê kiriye ku modernîteya demokratîk ji aliyê teorîk û pratîk ve nexin rojeva xwe. Ez yeqîn dikim ku mijara herî girîng a divê xwerexne bikin ew e, nikarîbûn rewabûna otorîteya demokratîk û pêdiviya bi modernîteya demokratîk bibînin. Herweha li şûna dewleta netewe nikarîbûn alternatîfa neteweya demokratîk pêşde bibin û ev jî kêmasiyeke girîng e, û mijara xwerexnekirinê ye.

Bi hilweşîna sosyalîzma pêkhatî re di roja me ya îro de tevgerên ekolojîk û femînîst tevî civakparêziya sivîl bi giştî pêşketin û bêguman vê yekê bandoreke erênî li ser anarşîstan jî kir. Lê timî dubare dikin ku mafdar derketine, ev zêde tiştekî îfade nake. Pirsê divê bersiva wê bidin ev e, çima nikarîbûn çalakiyeke sîstemê ya bi îddîa û avakirina wê pêşde bibin. Ev jî jihevdukbûna teorî û jiyana wan tîne hişê mirov. Ew jiyana modern a timî rexne dikirin gelo bi xwe karîbûn jê bibihurin? Ya rastî, di vê mijarê de gotin û gavên wan çiqasî hevdu digirin? Gelo wê karibin dev ji şewazê jiyane yê navenda wê Ewrûpa berdin û gav biavêjin modernîtiyeke demokratîk a global a rastî?

Rexne û pirsên bi heman rengî mirov dikare gelekî zêde bike. Ya girîng ew e, ev teger û mîrateya wê ya di dîrokê de fedekariyên mezin nîşan daye, fikirdarên girîng di nava xwe de hilgirtiye, bi fikir û rexneyên xwe di civata entelektuel de cihekî girîng girtiye, di nava sîstemeke dijberê sîstemê de bi awayekî hevgerî û karibe pêşde biçê were bi rêkûpêkirin. Mirov dikare li bendê be ku anarşîst ji sosyalîstên reel bi awayekî hêsantir xwerexne bikin û berê xwe bidin pratîkê. Gelekî girîng e ku di têkoşîna xwe ya ekonomîk, civakî, siyasî, entelektuel û etîk de cihê heq dikin bigirin. Anarşîst li ser zemînê Rojhilata Navîn di nava têkoşînên şaristanî û şaxên wê yê çandî de hem karin xwe nû bikin û hem jî alîkariyeke bi hêz bidin. Di xebatên jinûveavakirina sîstema modernîteya demokratîk de yek ji hêzên girîng e ku mirov dikare pêre îttîfaqê bike.

c- Femînîzm: Serîrakirina Mêtîngeha Herî Kevin

Têgîna femînîzmê bi Tirkiya xwe tê maneya 'tevgera jinîtiyê'. Ji lewra bi temamî rengê pîrsgirêka jinê nade û dijberê wê jî weke mêtîtiyê were tesewirkirin wê hê bêtir meseleyê sêr bike. Mîna ku maneya bi tenê 'jina bindest a mêtî serwer' nîşan dide. Lê rastiya jinê hê berfirehtir e. Ji cinsiyetê wêdetir şaxên wê yê berfireh ên ekonomîk, civakî û siyasî hene. Eger em têgîna mêtîngeriye ji çarçoveya welat û neteweyan derxin û daxin asta komên mirovan, mirov bi hêsanî dikare statuya jinê weke mêtîngeha herî kevin terîf bike. Bi rastî, ti diyardeyê weke ruh û beden bi qasê jinê mêtîngerî nas nekiriye. Divê baş were fêhmkirin ku sînoren jinê di statuyeyeke mêtîngehê de tê hiştin ku bi hêsanî mirov nikare diyar bike.

Çawa ku di tevahiya zanistan de heye, di zanista civakî de jî vegotina mêtîtiyê mohra xwe lê xistiye û rêzên vi zanistê de behsa jinan dikin bi nêzîkatiyên propagandîf ên hîç behsa rastiye nakin tijî ne. Statuya rastî ya jinê bi van vegotinan mîna dîrokên şaristaniyê yê çînî, mêtinkarî, zordestî û êşkenceyê dinixumînin belkî jî çil qat ji wan zêdetir dinixumîne. Li şûna femînîzmê têgîna jineolojiyê (zanista jinê) belkî çêtir bersiva armancê bide. Diyardeyên jineolojiyê derxe holê bi herhalî wê der

barê gelek beşên teolojî, eskatalogî, polîtîkolojî, pedagojî û welhasil heta sosyolojiyê de ji loji'yên wan kêmtir xwedî pareke rastiye nebe. Hem ji aliyê fizîkî ve hem jî ji aliyê maneyê ve jin beşê herî berfireh ê xwezaya civakî pêk tîne û ev ne ya guftûgoyê ye. Hingê çima ev parçeyê herî girîng ê xwezaya civakî nebe mijara zanistê? Sosyolojî gelek beşên xwe hene û heta pedagojî jî beşek ji wê ye, û der barê perwerde û hînkirina zarokan de ye. Zanistekê evqas hatiye dabeşkirin çima jineolijiyê pêk nayne û gelo ev xusûs ji vegotina wê ya bi serweriya mêr û pêve bi tiştêkî din tê ravekirin.

Heta xwezaya jinê di tariyê de bimîne, wê tevahiya xwezaya civakê rohnî nebe. Xwezaya civakî bi awayekî rastî û berfireh were rohnîkirin, hingê rohnîkirineke rastî û berfireh a xwezaya jinê mumkîn dibe. Ji dîroka mêtîngehkirina jinê heta bi mêtîngehkirina wê ya ekonomîk, civakî, siyasî û zêhnî statuya wê were zelalkirin, wê ev yekê bibe alîkariyeke mezin ji bo zelalkirina tevahî mijarên din ên dîrokê û civaka îroyîn.

Bêguman zelalkirina statuya jinê şaxekî meseleyê ye. Şaxê wê yê girîngtir der barê pirsgirêka rizgariyê de ye. Bi gotineke din çareserkirina pirsgirêkê hê zêdetir girîng e. Gelek caran tê gotin, asta azadiya giştî bi asta azadiya jinê re di weznekê de ye. Ev gotin rast e, lê ya girîng ew e, wê nava wê çawa were tijîkirin. Azadî û wekheviya civakî bi tenê wekhevî û azadiya jinê diyar nakin. Ji bo vê hewcedarî bi teorî, bername, rêxistin û mekanîzmayên çalakîyê heye. Ji vê jî girîngtir, xuya dike ku siyaseta demokratîk a bê jin nikare bibe, heta polîtîkvaniya çînî jî wê kêmbimîne, aştî û hawîrdorê jî neyê parastin.

Divê mirov jinê ji statuya 'dayika pîroz, namûsa esasî, ya dest jê nabe, hevaleke bêyî wê nabe' derxe û weke tevahiya obje-sûbje bixe ber lêkolînê. Bêguman beriya her tiştî divê mirov van lêkolînan ji keşmertiye bi navê eşqê bipolarêze. Heta şaxê herî girîng ê lêkolînê divê rezîliyên mezin ên di bin navê eşqê de (di serî de destavêtin, kuştin, lêdan, dijûnên yek ji ya din sosretir) hatine veşartin pêşkêş bike. Gotineke Heredot heye dibêje "Tevahiya şerên Rojhilat-Rojava ji rûyê jinê de derketine." Ev gotin bi tenê dikare rastiyeke rave bike. Ew jî ev e, weke mêtîngeh bi nîrx bûye, ji lewra jî dibe sedema şerên girîng. Jixwe dîroka şaristaniyê welê bû, lê modernîteya kapîtalîst hezar qat ji wê girantir û bi awayekî pirralîbûyî mêtîngehkirineke jinê temsîl dike. Li nasnameya wê kola ye. Dayika tevahiya keda, xwedîya keda bêheqdest, karkera xwedî heqdesta herî kêmbimîne, ya herî bêkar, çavkaniya bê sînor a arezû û zordestiya mêr, makîneya zarokanîne ya nîzamê, pîrika mezinkirina zarokan, amûra reklamê, amûra seks û pornoyê, bi vî awayî mêtîngehkirin dîvdirêj diçe. Kapîtalîzmê bi qasî ku di ti mêtinkariyê de mekanîzma pêşde nebiriye di mêtinkariya jinê de mekanîzma pêşxistiye. Herçi qasî bi dilê me nebe jî dubare dubare em li statuya jinê vedigerin û ev êşê dide me. Lê ji bo yê mêtinkarî li ser wan dimeşe zimanê rastiyan bi awayekî din nabe.

Tevgera femînîst li ber rohnîya van rastiyan bêguman divê tevgera herî radîkal a dijberê sîstemê be. Tevgera jinê bi rewşa wê ya modern em dikarin reh û kokên wê bibin bispêrin Şoreşa Franseyê û piştî çend qonaxan karîbûye heta roja me ya îro bê. Di qonaxa pêşî de li pey wekheviya huqûqî beziyaye. Ev wekheviya tê maneyê îfade nake di roja me ya îro de bi awayekî berfireh pêk hatiye. Lê divê mirov baş bizanibe ku naveroka wê vala û pûç e. Mîna mafê mirovan, ekonomîk, civakî û mafên siyasî di mafên din de jî pêşketineke şeklî heye. Bi awayê xuya dike jin jî bi qasî mêran xwedî azadî û wekheviyê ye. Lê ya rastî, xapandina herî girîng jî di vî şêwazê azadî û wekheviyê de veşartî ye. Bi tenê di dema modernîteyê de ne, di tevahiya demên hiyarerşîk û şaristaniyan de jin di hemû çavîyên civakî de ji aliyê zêhnî û bedenî ve dîl hat girtin û bi koletîyeke pîrr kûr hat xebitandin. Ji bo azadî, wekhevî û demokrasîya vê jinê hewcedarî bi xebatên teorîk ên berfireh, têkoşîna îdeolojîk, xebatên pramatîk

û rêxistinî, ji van jî girîngtir pêdivî bi çalakiyên bi hêz heye. Bêyî van, xebatên jinê û femînîzmê wê ji xebatên jinê yên lîberal ên ber dilê sîstemê xweş dikin wêdetir ti maneyê îfade nekin.

Muhtemel zanista jinê pêş bikeve, mirov çareserkirina pirsgirêkan bi mînakekê rave bike wê têra xwe me hîn bike: Divê mirov bizanibe ku xerîzeya hundir a cinsîtiyê yek ji şêweyên herî kevin a hînbûnê ye. Bersivê dide pêdiviya cinsê mirov ji bo zurriyeta xwe dewam bike. Ji ber ku derfet û îmkânên ferdê jiyana bêserûbinî bijî nîne, xwe neçar dibîne weke potansiyela zêdebûnê xwe dubare di yeka din de pêk bîne. Ya jêre xerîzeya cinsî tê gotin ev e. Kengî ev potansiyel şert û mercên di cih de dibîne xwe zêde dike û jiyana dewam dike. Bi awayekî li beramberî tehlûkeya qirbûn û mirinê dibe çare. Mîna dabeşbûna pêşî ya şaneyê ye. Şaneya yek e, xwe pirr dike û bi vî awayî xwe bê mirin dike. Eger em hê bi awayekî giştî bibêjin bûyer ev e, gerdûn li dijî valatî û tinebûna dixwaze wê daqurtîne xwe timî bi cûrbicûrkirinê zêde dike û bi vî awayî meyla xwe ya bêserûbinîbûnê di jiyana zindî de dewam dike.

Fer an jî ferda ev bûyera gerdûnî ya bi cinsê mirov dewam dike zêdetir jin e. Zêdebûn û pirrbûn di bedena jinê de pêk tê. Rola mêr di vê bûyerê de têra xwe talî ye. Ji lewra di dewamkirina zurriyetê de bi tevahî berpirsiyarî ya jinê ye û ev ji aliyê zanistî ve jî xusûseke tê fêhmkirin. Jixwe jin bi tenê cenînê di zikê xwe de hilnagire, mezin nake û nazê. Hema hema heta bi mirina xwe jî li zarokên xwe miqate dibe û bi awayekî xwezayî bi vê berpirsiyariya xwe radibe. Hingê encama pêşî ya divê em ji vê bûyerê derxin ew e, divê di tevahiya mijarên têkiliyên cinsî de ji sedî sed jin xwediyê gotinê be. Ji ber ku her têkiliya cinsî ji bo jinê bi awayekî potansiyel rê li pirsgirêkên giran ên nikaribe ji binî rabe vedike. Divê mirov baş fêhm bike ku jineke deh zarokan bîne ji aliyê fizîkî ve heta ji aliyê rûhî ve dikeve rewşekê heft xwezî bi mirinê.

Nêrtina zilam li seksualîteyê hê zêdetir berevajî û bêberpirsiyarî ye. Di vê de korkirina desthilatdariyê û cehalet di dereceya yekê de diyarker in. Herweha bi hiyarerşî û dewleta xanedaniyê re bûyîna xwediyê pirr zarokan ji bo mêr tê maneya bi hêzbûneke dest jê nabe. Pirrzarok bi tenê ji bo dewamkirina zurriyetê ne, mayîna weke desthilatdarî û dewletê misoger dike. Bi awayekî ji bo dewleta tê maneya yekdestdariya milk ji dest neçe, divê xanedanî mezin be. Bi vî awayî, hem ji bo hebûna biyolojîk, hem jî ji bo hebûna desthilatdarî û dewletê, jinê dikin amûrê anîna pirr zarokan. Ji bo jinê bingehe xeternak ên mêtînghekirinê bi yekemîn û duyemîn xwezayê ve girêdayî bi vî awayî tê amadekirin. Mirov hilweşîna jinê bi van herdu xwezayan ve girêdayî analîz bike gelekî girîng e. Hewce nake ku mirov zêde rave bike, di bin statuya vê xwezaya duber de mumkîn nîne ku jin ji aliyê rûhî û bedenî ve demeke dirêj zindî û nehilhilî li ser piyan bimîne. Hilweşîna rûhî û bedenî di zikhev de pêk tên û ev jî dihêle ku jin ji bo jiyana yên din dewam û têkûz bike, di berdêlê de jiyaneke bi qehr, kin û bi cefa jiyana xwe bi dawî dike. Gelekî girîng e ku mirov dîroka şaristanî û modernîteyê li ser bingehe vê rastiyê analîz bike û bixwîne.

Em wehameta pirsgirêkê ji aliyê jinê ve li aliyekî bihêlin. Şaxekî din ê pirsgirêkê heye ew jî pirsgirêka demokrfiyê ye ango zêdebûna şênîyan e. Bandora xwe bi awayekî giran li ser tevahiya xwezaya civakî û hawîrora ekolojîk dide hiskirin. Çi ji aliyê zanista jinê ve, çi jî ji aliyê tevahiya zanistên civakî ve yek ji dersên herî bingehîn a divê were girtin ew e, divê şênî bi rêbaza 'hînbûna xerîzeyên hundir' dewam neke, neyê mezinkirin û ji bilî hin rewşên îstîsnayî neyê piçûkkirin. Bi rêbazeke herî paşvemaî mîna xerîzeyên hundir dewamkirina zurriyetê û bi rêbazên zanistî yên tevahiya dîroka şaristanî û modernîteyê hatine pêşdebirin destekdan sedema bingehîn a zêdebûna sînornenas a şênîyan e. Cinsê mirov weke xwezaya civakî bi tenê bi rêyên xerîzeyên hundir, nexasim jî bi ajoyên cinsî hebûna xwe dewamkirin rewşeke gelekî paşvemaî îfade dike. Asta mejî û çandê ji bo hebûnên civakî bi naverokên pêşketî bê dewamkirin potansiyelên hînbûnê pêşkêş dike. Ferd û kom bi mejî û çandên

xwe, bi saziyên xwe yên felsefî û polîtîk xwedî wan îmkanan in ku xwe demeke dirêj dewam bikin. Ango bi rêya xerîzeyê hundir dewamkirina zurriyetê û pirrbûna mirov bi vî awayî maneya xwe namîne. Mejî û çanda mirov ji mêj ve ji vê rêbazê bihuriye. Ji lewra ji vê paşvemayîne bi awayekî bingehîn şaristanî û prensîba karê ya modernîteyê berpirsiyar e. Hîç şik û guman têde nîne ku pirrbûna zêde ya şênîyan DESTHILATDARÎ Û YEKDESTDARIYA ZÊDE ye; ew jî tê maneya KAR'a herî zêde û mezin. Tevahiya dîrokê cinsê mirov bi pirr zêdebûna xwe bi tenê civak ne, hawîrdor û xwezaya xwe jî aniye ber îmhayê û ji sedî sed ev encama DANEHEVA DESTHILATDARÎ Û SERMAYEYA KUMULATÎF û ev jî tê wê maneyê encama QANÛNA KARA ZÊDE ye. Sedem û tesîrên din hemû di dereceya talî û duyemîn de rol digirin.

Wê wextê ji bo çareserkrina pirsgirêka jinê ya ji niha ve bi qasî çiyên mezin bûye û pêşgirtina li hilweşîna ekolojîyê berê pêşî divê pirsgirêka demokratîyê were çareserkirin i di vê de berpirsiyariya bingehîn divê ya jinê be. Ji bo vê jî şertê pêşî divê jin tam azad û wekhev be; mafê wê yê tam ê siyasetkirina demokratîk hebe; di tevahiya têkiliyên bi cinsiyetê re pêwendîdar de gotin û îradeyeke tam heqê wê ye. Ji bilî van rastiyan, bi temamî wekhevî, azadî û rizgariya jinê, civakê û hawîrdorê pêkan nîne. Bi heman awayî bi şêwebûna siyaseta konfederatîf û siyaseta demokratîk jî mumkîn nîne.

Jin herweha weke hêmana bingehîn a civaka exlaqî û polîtîk, li ber rohniya azadî, wekhevî û demokratîkbûyîne ji aliyê etîk û estetîka jiyanê ve bi roleke heyatî radibe. Zanista etîk û estetîkê parçeyekî zanista jinê ye ku jê nabe. Ji ber berpirsiyariyên wê yên giran ên di jiyanê de jin ê di tevahiya mijarên etîk û estetîkê de hem weke hêza fikir û hem jî weke hêza bi cihanîne rê li pêşketin û gavavêtinan veke û ev jî ne ya guftûgokirîne ye. Têkiliya jinê bi jiyanê re li gorî mêr hê bêtir berfireh e. Asta pêşketina mejiyê hisî têkiliya xwe bi vê re heye. Ji lewra estetîk weke bedewkirina jiyanê ji aliyê jinê ve mijareke hebûnî ye. Ji aliyê etîkî ve jî (Teoriya exlaq, estetîk = teoriya bedewiyê) berpirsiyariya jinê berfirehtir e. Aliyên çê û xirab ên perwerdeya mirov, girîngiya jina û aştiyê, xeternakî û xirabiya şer, nirxandina pîvanên mafdarî û dadê, diyarkirin û ghiştina biryarê, ji aliyê civaka exlaqî û polîtîk ve jinê hê bi awayekî rastî û berpirsiyarî tevbigere. Ji ber ku ev li gorî xwezaya wê ye. Bêguman ez behsa jina qûqla û siya mêr nakim. Li vir ez a behsa wê dikim, jina azadî, wekhevî û demokratîkbûyîna dawerivandiyê hinavê xwe û qebûl kiriye.

Zanista ekonomiyê weke parçeyekî zanista jinê were pêşdebirin wê hê zêdetir rast be. Ekonomî hê ji destpêkê ve şêweyekî xebata civakî ye ku jin ê bi awayekî bingehîn têde rol girtiye. Ji ber ku xwedîkirina zarokan li ser piştê jinê ye, ekonomî ji bo jinê maneyê heyatî îfade dike. Jixwe maneya peyva ekonomiyê “qanûnên malê, pîvanên debara malê” ye. Ev jî eşkere ye ku karê bingehîn ê jinê ye. Ekonomî ji destê jinê hatiye stendin û ketiye destê tefekar, bazirgan, pere, sermayedar, desthilatdar-dewlet û rayedarên mîna axayan tevdigerin. Ev bûye derbeke mezin li jiyana ekonomiyê ketiye. Ekonomiya ket destê hêzên dijberê ekonomiyê, bi lez bû hedefa bingehîn a desthilatdarî û mîlîtarîzmê û tevahiya dîroka şaristanî û modernîteyê bû sedema sereke ya şer, pevçûn, pêxîrtengî û bihevketinên bê sînor. Di roja me ya îro de ekonomî, ji aliyê kesên têkiliya xwe bi ekonomiyê re nînin bi lîstikên kaxizan ji rêbazên qumarê xirabtir kirine qadeke lîstikê bi awayekî bê sînor nixên civakî desteser dikin. Pîşeyê pîroz ê jinê ku ew bi xwe bi temamî li derveyî vê qadê hiştine, veguherandine pîşeyê makîneyên şer, amûrên trafîkê yên hawîrdor kirine jiyan lê nebe, îmalatxaneyên berhemên bêkêr ên ji bo karê û ti têkiliya xwe bi pêdiviyên bingehîn ên mirovan re nînin, lîstikên borsa, buha û faîzê.

Tevgera azadî, wekhevî û demokratîk a jinê ya dispêre zanista jinê û femînîzmê jî digire nava xwe, eşkere ye ku wê di çareserkirina pirsgirêkên civakî de bi rola sereke rabe. Divê mirov qîma xwe bi

rexnekirina tevgerên jinan ên rabihuriya nêz neyne, zêdetir giraniya xwe bide ser dîroka şaristanî û modernîteya jinê zêdetir têkberin. Eger di zanistên civakî de mijara jinê, pirsgerêka wê û tevgerên wê hema hema bêje tine be, berpîrsê vê yê bingehîn avahiyên çandî yên maddî û zêhnî yên hegemonîk ên modernîte û şaristaniyê ne. Bi nêzîkatiyên teng ên wekhevîyê yên huqûqî û siyasî belkî alîkariya lîberalîzmê were kirin; lê bi nêzîkatiyên bi vî rengî çareserkerina pirsgerêkê bidin aliyekî, weke diyarde jî çareserîya wê nabe. Mirov îddîa bike ku tevgerên femînîst ên heyî ji lîberalîzmê qut in, û bûne hêzên dijberê sîstemê, wê ev ê bibe xwe xapandin. Yek ji pirsgerêka bingehîn a femînîzmê ew e, eger weke tê gotin radîkal e, wê wextê divê beriya her tiştî xwe ji binî ve ji hînbûnên lîberal, ji jiyana û şewazên fikir û hisên wê qut bike, şaristanî û modernîteya dijminê jinê ya li pişt xwe analîz bike û li ser vî bingehî giraniya xwe bide rêyên çareseriyê yên manedar.

Modernîteya demokratîk divê xwezaya jinê û tevgera wê ya azadiyê weke yek ji hêzên xwe yên bingehîn bizanibe û di vê çarçoveyê de hem pêşdebirina wê û hem jî weke hevgeriyê xwe di serê erkên xwe de bihesibîne û di xebatên jinûveavakirinê de wê binirxîne.

d- Ekolojî: Serîrakerina Hawîrdorê

Yek ji pirsgerêkên bingehîn ên sîstema şaristaniyê rê lê vekir, tewazuna nazik a di têkiliyên civak û hawîrdorê de xira kir. Xwezaya civakî di qonaxa dirêj a jiyana û pêşketina xwe de timî bi tewazuna nazik a ahenga bi hawîrdorê re girêdayî ma. Pêdiviyeye pêşketina xwezayî ye ku di pêşketina xweber de divê ji rêderketinê tewazunê ji binî ve biguherin pêk neyên. Bi awayekî bingehîn sîstem hevdu xira nakin, hevdu xwedî dikin û pêşdikevin. Dema ku ji rêderketinê pêk bê, divê mentiqê sîsteman ji wan bibihurin. Di vê çarçoveyê de şaristanî di sîstema xwezaya civakî de weke ji rêderketinekê derdikeve pêşîya me. Herçiqaşî em jêre dibêjin sîstema şaristaniyê jî ev gotin bi tenê nîrxekî xwe yê propagandîf heye. Ji bo di şûna sîstema rastî ya xwezaya civakî de were bi cihkirin li hev hatiye çêkirin. Ji yê sîstem in, barbar, koçer û komên marjînal hatiye gotin, ji şebekeyên bi kurtêlxurî bi nîrxên civakî xwe xwedî dikin jî hêjayî bi navkirina 'sîstema şaristaniyê' hatine dîtin. Ji kîjan alî ve were nêrîn bila were nêrîn, şer, talan, hilweşandin, qirkirin, yekdestdarî, xûkî û bacgirtin nîşaneyên pêşketina şaristaniyê ne, û heq dike ku weke barbartiya rastî were nîrxandin. Dewamî hilweşîna gund û bajaran, kuştina bi mîlyonan mirovî, xistina pîrrianiya mezin a civakê bin sîstema mêtinkariyê pêdiviyeye xwezayî ya sîstema xwezaya civakî nîne, bi tenê mirov dikare weke rewşa ji rêderketî binirxîne.

Dîroka şaristaniyê ya pênc hezar salî di heman demê de dîroka vê ji rêderketinê û mezinbûna wê ye. Felaketên ekolojîk herî zêde di vê serdema kapîtalîzmê ya tê îddîakirin şaristanî têde pêşketiyê pêk tînin û ev jî bi awayekî neyê redkirinê ve ji rêderketinê piştrast dike. Xwezaya civakî di jiyana xwe ya nêzî sê mîlyon salî de ti carî rê li felaketên bi vî rengî venekir. Civak û sîstemên hawîrdorê hevdu xwedî dikirin. Di dîroka kin a şaristaniyê de krîzên ekolojîk ên derketinê holê bi cewherê wê yê bi armanca karê re têkildar e. Bi tenê kara kapîtalîst ne, di tevahiya pêvajoyên şaristaniyan de komkirina zêde ya nîrxan bi hilweşîna herdu xwezayan re pevne meşiyaye. Pîramît jî danehev û komkirinek e. Lê pîr hindik mirov dikare xeyal bike ku di berdêla çiqas hilweşînê civakî de pêk hatine. Danehev û komkirinê bêhejmar ên bi vî rengî timî barên zêde li hawîrdorê bar kirin. Hilweşîna civakê bi xwe re hilweşîna hawîrdorê anî. Avahiyên kara bêsînor ên yekdestdariya modernîteya kapîtalîst giraniyên tewazuna civak û hawîrdorê nikaribin rakin hingî komkirin di encamê de em ketin serdema krîza ekolojîk. Di vê de rola stratejîk a îndustriyalîzmê diyarker bûye. Modernîzm û îndustriya xwe spartî stomeniya fosîlan di vê diyarkeriyê de bandora esasî ye. Herweha bi karanîna sotemniyên fosîlan di

otomobîlan de yekser nebe jî di qezayên trafîkê de rê li felaketan vedike, ew jî dikare rê li hilweşînên zincîrwarî veke. Bi vî awayî felaketên hawîrdorê rê li felaketên civakî, ew jî dîsa vedigerin rê li felaketên hawîrdorê vedikin reaksiyoneke zincîrwarî çêdikin. Ji ber vê şaş e ku ji serdema kapîtalîzmê re serdema rasyonelîzmê tê gotin. Çavê komkirin û danehevê kor e. Bi temamî danehev û komkirin, tevahiya dîrokê bi rasyonelîteya civak û hawîrdorê ne, berevajî bi korî tevgeriyaye û ev jî bi encamên li naverastê ye. Belkî ji aliyê analîtîk ve rasyonel be, lê ji aliyê mejiyê hisî ve ku mejiyê bi tenê yê hawîrdorê ye, mejiyê analîtîk bi temamî korî ye û mejiyê xirakirinê ye, ev rastî têra xwe derketiye holê.

Di çarçoveya ravekirinên xwe yên berê de em dikarin bibêjin, bi sedema bajar û çîna navîn di navenda desthilatdariyê de cih girtin pirrbûna şêniyan bi lez bû û bajarên mezinbûyî ew diyarde nînin ku hawîrdor karibe wan rake. Xwezaya civakê jî nikare xwe li van diyardeyan ragire. Ji ber ku bi pêvajoya komkirina sermayeyê ya dewlet û desthilatdariyê di zikhev de mezin dibin ti tewazuna civak û hawîrdorê nikare van hecm û giraniyan rake. Krîza hawîrdorê û krîzên civakî dikevin zikhev û dewamî dibin, ev jî di herdu qadan de bi mezinbûna yekdestdariyê re têkildar e. Weke du sîstemên krîzê hevdu xwedî dikin. Bi tevahî tespîtên zanistî hemfikirin ku ev rewşa alandî pêncî salên din dewam bike wê hilweşînê bigihîje astekê êdî nikaribe dewam bike. Lê karekterên kor û hilweşîner a yekdestdariyên sermaye û desthilatdariyê nikare vê yekê bibînin, bibihîsin, ji ber ku ev li gorî cewherê wan wisa dibe.

Tevger û zanista hawîrdorê tevî ku dîroka wê nû ye, her ku diçe pêş dikeve. Çawa ku me di rastiya jinê de jî dît, der barê diyardeya hawîrdorê de jî zanist çiqasî pêş dikeve serwestbûn, serwestbûn çiqasî pêş dikeve, tevger jî pêş dikeve. Ji bo civaka sîvîl qada tevgerê ya herî berfireh e. Her diçe zêdetir anarşîst û sosyalîstên-pêkhatî dikişîne nava xwe. Di pozîsyoneke welê de ye, herî zêde dijbertiya xwe ya sîstemê dide hiskirin. Ji ber ku tevahiya civakê eleqedar dike wesfê tevlibûnan rengê jor çîn û jor-neteweyan girtiye. Li vir jî bi awayekî zêde mirov dikare şopên hegemondariya îdeolojîk a lîberalîst xuya dike. Lîberalîzm weke di her mijara civakî de dike, di pirsgerêka ekolojîk de jî aliyê bi cewherê avabûna wê re têkildar ditepîsîne, hewl dide teknolojiyê, sotemeniyên fosîl û civaka zêdxwer berpirsyar nîşan dide. Lê ya rastî, ev aliyên behsa wan tene kirin berhemên sîstema (bê sîstemtî) modernîteya wê ne. Ji lewra tevgera ekolojîk jî weke tevgera femînîst ji aliyê îdeolojîk ve hewcedariya xwe bi zelalbûna îdeolojîk heye. Divê rêxistinî û çalakvaniya xwe ji kolanên teng ên bajar derbasî nava tevahiya civakê, nexasimjî nava civaka gund û cotkariyê bike. Ekolojî bi awayekî bingeşînê rêberê çalakiyê yê jinan, civaka gund û cotkariyê, tevahiya koçer û bêkaran e.

Ev rastiyan bingeşînê modernîteya demokratîk jî pêk tînin, di xebatên ji nû ve avakirinê de bi awayekî eşkere nîşan didin ku wê ekolojiyê bi roleke çend girîng rabe.

e- Tevgerên Çandî: Tolhildana Rêûresmê Ji Dewleta Netewe

Tevgerên çandî tevahiya serdemên şaristaniyan ti carî kêr nebûn. Di dema postmodernîteyê de bi awayekî gelekî berfireh behsa wan tê kirin, sedema vê jî bi jihevketina sînorên dewleta netewe re têkildar e. Mirov tevgerên çandî bi gotineke din weke serîrakerîna rêûresmê bi nav bike wê di cih de be. Dewleta netewe bi etnîsîte, dîn û mezhebêkî yan jî xwe spartina diyardeeke din a komî, civak û netewe bixe pêvajoya homojenkirinê, hewl dide gelek rêûresm û çandê yan bi rêbaza qirkirinê yan jî bi rêbaza asîmîlasyonê tine bike. Bi hezaran ziman, zarava, qebîle, eşîr û qewm tevî çandên wan anîn ber tinekirinê. Gelek dîn, mezheb û terîqet hatin qedexekirin, folklor û rêûresmên wan hatine asîmîlekirin, yên nehatin asîmîlekirin neçarî koçberiyê hatin hiştin, hatin marjînalîzekirin,

yekparebûna wan hat parçekirin. Di vê pêvajoyê de ku nêzî dused salî bi hemû leza xwe dewam kir, tevahî hebûnên dîrokî, rêûresm û çand kirin qurbanê hin hêmanên modernîteyê yên ji aliyê civaka dîrokî ve ti maneya xwe nînin. Di tehlîla dawî de hêmanên behsa wan têne kirin yekdestdariyên finansî, îndustriyel û bazirganî yên modernîteyê bi yekdestdariyên desthilatdariyê yên weke dewleta netewe zêdebûna xwe di bin perdeya 'tek ziman, tek al, tek netewe, tek welat, tek dewlet, tek surûd, tek çand' bi milliyetgiriya vedişêre. Ev pêvajo belkî jî pêvajoya herî dema dirêj a dîrokê û dema şerên herî dijwar e, zîrar û ziyana xwe ya herî mezin da rêûresm û çanda bi hezarê salan. Hîrsa karê ya yekdestdariya xwe herî zêde rêxistinîkirî dilê xwe bi ti çand û rêûresma pîroz neşewitî.

Hin tevgerên bê sîstem ên ji wan re postmodernîte têne gotin dema 'zîrxê dewleta netewe' yê modernîteyê kun kirin an jî 'qefesa wê ya hesinî' parçe kirin, rêûresm û çandên mehkûmî jiyana marjînalbûnê hatibûn kirin û li ber tinebûnê bûn, mîna kulîlkên piştî barana li çolê vedibin ji nû ve rûyên wan vebûn û zêde bûn. Di vê de hilweşîna sosyalîzma pêkhatî jî bandora xwe girîng bû. Tevgera ciwanan a 1968'an jî bû fitîla agir bigihîne vê pêşketinê. Herweha tevahî qonax û meylên tevgerên rizgariya neteweyî yên nebûn dewletên netewe û li ber mêtîngeriya kapîtalîst têkoşiyên di vê de bandora xwe hebûn. Jixwe çand û rêûresm bi xwe têne maneya berxwedanê. Yan wê bêne tinekirin an jî wê bijîn, ji ber ku teslîmbûnê nas nakin. Xisleteke wan a bi vî rengî heye. Dema firsend û keysê bibînin gelekî xurt li ber xwe didin û ev ji cewherê wan e. Rastiya faşîzma dewleta netewe nikare bihesibîne ev e. Tepisandin, heta asîmîlekirina wan nayê wê maneyê hatine qedandin. Berxwedana çandan dişibe kulîlkên zînanan diqelêşin û hebûna xwe didin pejirandin. Betonên modernîteyê yên bi ser wan de hatibûn kirin parçe kirin û ji nû ve rûyê rojê dîtin, ev jî vê rastiyê îspat dike. Tevgerên em behsa wan dikin, em dikarin dabeşî çend koman bikin û eger em wan rêz bikin:

1- Etnîsîte û Tevgerên Neteweya Demokratîk

Di serê tevgerên çandî yên dewleta netewe tepisandî û tam nikarîbûye bihelîne milliyetgiriya mîkro ya diyardeyê etnîk tê. Ji milliyetgiriya dewleta netewe cuda ye. Naveroka wê ya demokratîk giraniya xwe nîşan dide. Ji lêgerîna dewleteke nû zêdetir, armanca wan a herî girîng ew e, li dora çanda xwe bibin pêkhatineke siyasî ya demokratîk. Ji xweseriya herêmî yan jî xwecihî cuda ye. Bi sînorê mekan ve girêdayî nîne, ango ji sînoran wêdetir be jî yekîtî û piştgiriya yên hebûna heman çandê parve dikin îfade dike. Li dijî etnîsîteya serdest parastina hebûna xwe ji armancên wan ên girîng in.

Ji aliyê sosyolojîk ve têra xwe rast û manedar e ku mirov bêje Tevgera Neteweya Demokratîk ji tevgera etnîsîteyên cuda yên bindest re, bi gotineke din, ji tevgera gelên ku di bin zordestiyê de ne. Gelekî zor û zehmet e, weke etnîsîteya bi tenê ya bindest li ser piya mayîn û hebûna xwe dewamkirin. Tevgera yên ziman û zaravayên çandên bi heman rengî, heman sînorên siyasî û cografî parve dikin, ji ber çend sedeman divê weke Tevgera Neteweya Demokratîk were wesifandin. Yekemîn, ji hedefa gera li dewleteke cuda zêdetir li rêveberî û pêkhatineke siyasî ya demokratîk digerin. Li bin banê heman dewletê pêkhatineke siyasî ya demokratîk şêweyekî hebûnê yê siyasî ye ku di dîrokê de gelek caran em dibînin. Dîrok hema hema bi giranî bi pêkhatinên siyasî yên hebûnên çandên cuda tijî ye. Di nava sînorên her dewlet an jî împaratoriye de bi qasî ku were xwestin bi şêweyê pêkhatinên siyasî jiyana şêweyekî normal ê rêveberiyê ye. Ya anormal ew e, tine hesibandina van pêkhatinên siyasî ye yan jî tepisandina wan e. Asîmîlasyon jî pirr zêde ji wan rêbazan nebû serî lê bê dayîn. Împaratoriye Roma, Bîzans, Osmanî, Pers-Sasanî, Ereba-Abasî bi sedan yekeyên cuda yên siyasî û îdarî sedema hebûna xwe hesibandine. Bi tenê şert ew e, rewabûna împarator an jî siltan nas bikin. Ya esas ew bû,

ziman, dîn, folklor û rêveberiyên xwe biparêzin û bijîn. Lê cinawirê dewleta netewe (Levîathan) ev nîzam ji holê rakir. Li ser vî bingehî jî çû faşîzmê. Encam qirkirina fizîkî û çandî ya gelek çandan bû.

Mafê netewebûnê yê etnîsîte yan jî gelan bi tenê weke dewleta netewe şîrovekirin berevajîkirin û felaketeke mezin hem a lîberalîzm, hem a sosyalîzma pêkhatî bû. Ev rewş encamê milliyetgiriya faşîst û totalîtaryanîzmê ye. Rêya rast ew e, divê mirov netewebûyîna normal mehkûmî nava sînoran neke, li ser bingehê çandî û hîmên rêveberiya demokratîk ava bike û ev ji bo xwezaya mirovî û civakî ya herî di cih de ye. Rastiyên dîrokî jî zêdetir vê rê eşkere dikin. Hîrsa daneheva sermayeyê bi lez a sermayeya yekdardar a li pey kara herî zêde diçe di girtina vê rê de hêmana herî girîng e. Rêya ne normal dewleta netewe ye, bû rêya normal a netewebûnê, rêya netewebûna demokratîk a normal jî weke ne normal, heta weke rêyeke tine hesabandî dan fêhmkirin. Berevajîkirina mezin jî ev bû.

Piştî ku ji gelek aliyan ve çaresernekirina dewleta netewe (şerên herêmî û dinyayê, bi hevketinên neteweyî, sermaye li dîwarên neteweyî qelibî) derket holê, rêya normal netewebûnên demokratîk destpêkir gelekî pêk hatin. Li tevahiya Ewrûpayê ya piştî Şerê Cîhanê yê Duyemîn pêk hat ew bû, Ewrûpa ji dewletdariyên neteweyî vediguherî netewetîya demokratîk. Jixwe Dewletên Yekbûyî yên Emerîkayê her tim karîbû weke neteweyê neteweyên demokratîk bimîne. Tevî berevajîkirina gelek dewletdariyên neteweyî yên yekdestdariyê, Yekîtiya Komarên Sovyeta Sosyalîst dewletdariya neteweyî û netewetîya demokratîk di zikhev de pêkanî. Li Hindistanê jî meylên neteweyî yên demokratîk bi hêz in. Li Afrîka û Başûrê Emerîkayê meylên neteweyî yên demokratîk her tim giraniya xwe hebûn. Kêma hejmareke dewletdariyên neteweyî di serî de Rojhilata Navîn li hin mekanan bi sînor man. Ev dewletdariyên neteweyî jî bi lez di pêvajoya jihevdeketinê de ne.

Duyemîn, wexta netewebûna desthilatdar û dewletdar esas neyê girtin, ya mayî yan wê bi hin saziyên ji serdema navîn mane weke axatî, şêxtî, terîqet û serektiya eşîrê, bi pirranî rêveberên taşeron ên hevkar ên xwe dispêrin berjewendiyên malbatê esas bêne girtin û wê bi modernkirina wan dewam bike, yan jî wê rêveberiyên demokratîk bêne pêşdebirin. Rêya yekemîn, rewşa modern a hevkarîya klasîk e ku dîrokê jî ji vî şêwazî re gelekî şahidî kiriye. Rêya duyemîn jî rêya esas hedefa modernîteya demokratîk bû. Rêveberiya berxwedanê ya li dijî dewleta netewe û hevkarên wê bi tenê dikare demokratîk bibe. Ev jî rêya wekhevî û azadîxwaz a herî têkûz e ku diçe netewebûna demokratîk.

Sêyemîn, karekera pirranî ya çand, ziman û zaravayan netewebûna demokratîk ferz dikir. Li gorî cewherê wê nîne, mîna dewleta netewe tehekuma çand, ziman û zaravayên etnîsîteya serdest esas bigire. Alternatîfa bi tenê bi pêkhatinên pîrr ziman, çand û siyasetê netewebûn e. Ev jî eşkere ye ku tê maneya netewebûna demokratîk e. Heta ji çend neteweyên demokratîk ji bo pêkanîna neteweyeke demokratîk rê vekirîne. Li Spanyayê, li Hindistanê, li Komara Afrîka Başûr a gelek kes naecibînin, heta li Endonezya û gelek welatên Afrîkayê ya pêk tê bûyerên bi heman rengî ne. DYE û YE jî bi awayekî mirov dikare weke neteweyê neteweyên demokratîk terîf bike. Federasyona Rûsyayê jî mîna keke din a girîng a bi heman rengî ye.

Çaremîn, ji ber ku cudatîyên ekonomîk, civakî, siyasî, zêhnî, ziman, dîn û çandî zêdetir parastina wan tê xwestin, wê yekser were fêhmkirin ku ev yek bi neteweya demokratîk dibe. Her cudatî weke cihêtiyê were fêhmkirin, wê ev yek zîrarê bide hemûyî. Lê ya rastî, ji bo hemû ya îdeal ew e, 'di yekîtiyê de cudatî' ye. Ji bo vê jî netewebûna demokratîk divê. Bi serê xwe bi tenê jî ev potansiyela çareseriyê jî hêza çareseriyê ya mezin a tevgera netewebûna demokratîk û avabûna wê ya alternatîf li dijî dewleta netewe têra xwe rave dike.

Dewleta netewe ya di warê çareseriyê de asê bûye, ji aliyekî ve tevgerên sermayeyê yên global wê ji jor ve, ji aliyê din ve jî tevgerên xweser ên bajar, xwecihî û herêmî tevî tevgerên dînî û neteweya

demokratîk ji binî ve wê tengav bikin û ev jî dihêle ji vê kaosê sîstemên nû yê namzet derkevin. Gelek delîl û nîşaneyên vê ji niha ve derketine holê.

Lîberalîzm ji aliyekî ve hewl dide ji dewleta netewe ya klasîk bibihure û ji nû ve ava bike, ji aliyekî din ve jî bi girîng û nazenînî hewl dide vê çalakiya xwe bi maskeya pêşdebirina demokrasiyê nîşan bide. Dewletdarên netewe yê hişk jî di nava paşverûtî û muhafezekariyekê de diperpitin xweziyê bi ya muhafezekarên berî tînin. Hêzên behsa wan têne kirin, bi awayekî ketine pozîsyonekê bi rola muhafezekarên rastî radibin. Dîndar jî li ummeta ji rêûresmê digerin. Îhtîmaleke xurt e ku modernîzmê di bin navê dîn de pêk bînin û li ser bingehê dîn dewlekteke netewe ava bikin. Îran di vî warî de mînakekî hêjaye mirov jê hîn bibe.

Alternatîfa netewebûna demokratîk di roja me ya îro de ji bo pirsgrîkên tevlihev ên îdeolojîk û avabûnê bi potansiyela xurt a çareseriyê ji bo paşerojê xwedî gotin e. Nexasim qonaxên YE jê bihurîne balkêş e. Gelekî girîng e ku modernîteya demokratîk hem ji aliyê îdeolojîk ve hem jî ji aliyê avabûnê ve weke yek ji şaxên bingehîn ên alternatîfa netewebûna demokratîk digire dest. Ev nêzîkatî hem alîkariyê dide şaristaniyê hem jî şensê rizgariyê pêşkêş dike. Bi xebatên ji nû ve avakirinê yê modernîteya demokratîk bi netewebûna demokratîk pêk bîne, di çareserkirina pirsgrîkên bingehîn ên civakî û hawîrdorî de projeyên herî zêde hêviyê didin.

2- Tevgerên Çandî yê Dînî: Zindîbûna Rêûresma Dînî

Em dibînin rêûresma dînî ya modernîte û nexasim jî dewletdariya netewe bi têgîna laîktiyê dixwazin wê bikin mêtingeh mîna dubare vegera etnîsîteyê li heyatê, zindî û geş dibe. Bêguman bi fonksiyona xwe ya berê ya civakî ji nû ve di heman astê de zindî nabe. Çi bi hêmanên xwe yê radikal çî jî bi bazkên xwe yê nerm bi mohra modernîteya fermî çavên xwe ji nû ve li heyatê vedike, zindî û geş dibe. Ya rastî, mijar hinekî din jî tevlihev e. Herçiqasî laîktî weke destkişandina dîn ji jiyana dinyewî nexasim jî weke bi temamî destkişandina wê ji karûbarên dewletê were terîfkirin jî têgîneke şîlo ye. Çawa ku tê gotin, laîktî bi temamî ne dinyewî ye, ne jî bi temamî dewlet ji dîn tê şuştin. Ji vê jî girîngtir, dîn ti carî jiyana axîretê tenzîm nakin. Karûbarên tenzîm dikin dinyewî û civakî ne, nexasim jî fonksiyonên dewletî û desthilatdariyê ne.

Di serdema navîn de hostayên avakirinê yê Cihû ji bo hegemondariya dinya Katolîk bişkinin laîktî weke mezhebekî (masonîk) pêk anîn. Herçiqasî mirov dibîne bi zanistên pozîtîv di zikhev de pêş dikeve jî bêguman ji hêmana Rebbanîk a îdeolojiya Cihû zêde bûye. Ev xusus heta baş neyê fêhmkirin, çî laîktî çî jî pirsgrîkên rê li wan vekirine nayên fêhmkirin. Herî kêr bi qasî rêûresmên din ên dînî bi hêmanên Rebbanîk (Xwedayî; bi Cihîtiyê tê maneya 'efendî') bar kiriye. Lê belê vê rastiye divê bi awayekî gelekî dizî û ambalajên taybet ava bike. Zordestiya bê eman a Katolîktiya serdema navîn ew neçar hiştine ku rêbazên bi vî rengî bi kar bînin. Laîkên bi Şoreşa Hollanda û Ingilîz pêngaveke mezin kirin, ji Şoreşa Franseyê hê bêtir sûd wergirtin. Bi avakirina dewleta netewe re di warê xwe veşartin, negihîştin û xistina desthilatdariyê de beşê herî zor ê di nava kakilê dewletê de rêxistin kirî ye. Ji wê demê ve heta roja me ya îro vê serdestiya xwe dewam dikin. Diyardeya dewleta kûr bi aliyekî xwe ve vê rastiye îfade dike. Li dinya me ya îro dewletên netewe yê hejmarê wan ji dusedî derbas dibin her yek ji wan bi qasî laîk e, herwisa masonîk e. Mason hêza bingehîn a hegemondariya îdeolojîk a modernîteya kapîtalîst in. Bandora wan global e. Ev statuya xwe hê jî xurtir û dewam dikin. Navendên din ên têde bi bandor in, di serî de yekdestdariyên medya û endamên hîndekariya zanîngehan, gelek saziyên civaka sîvîl in ku di rêveçûna stratejîk a dinyayê de

xwedî pareke girîng in. Xwedî cihekî welê ne ku ji modernîteya jêre 'Dinya laîk' dibêjin aqilmendî û kontrolmendiyê dikin. Fonksiyona wan a jêre dinyewî û sekuler dibêjin di vê çarçoveyê de ye.

Di serî de Katolîktî, Îslama Sunnî û rêûresmên dinî yên hişk ên din bi bandora modernîteyê birizin, laîktiyê jî weke îdeolojî û bernameyeke siyasî girîngiya xwe nemîne. Ji nû ve zindîbûna rêûresma dînî, nexasim jî di nava komên Îslamî de yên bi awayekî xurt di bin bandora rêûresmê de guftûgoyên dîn û laîktiyê sor bûne. Ev bûyer di cewherê xwe de ji ber şerê desthilatdariya polîtîk û îdeolojîk ê têgihîştina dewleta netewe û ummetgiriye de diqewime, lê bi tenê weke xwe li hev rakişandina li ser şewazê jiyane yê modern nîşandana vê yekê rast nîne. Têkoşîneke mîna ya di navbera Xiristiyantî û Mûsevîtiyê de êdî bi heman rengî di navbera cîhana Îslam û Mûsevîtiyê de pêk tê. Li Rojhilata Navîn di binê şerên mezîna de ev rastî heye. Dixwazîna şeweyekî Ewrûpa û DYE'yê lihevhatîneke Mûsevî û Îslamê pêk bînin. Hêmanên radîkal û şerker li dijî li hev hatinê, hêmanên nerm jî zêdetir nêzî lihevhatinê xuya dikin.

Dîsa jî gelekî girîng e ku mirov ji nû ve zindîbûna çanda dînî ya ji rêûresmê bi temamî weke hişyarbûna tehlûkeya paşverûtiyê nebîne. Bi qasî ku serî li ber modernîte û dewletdariya netewe rakin xwedî naverokeke demokratîk in. Herweha divê mirov ji nedîtî ve neyê, damarên xurt ên exlaqî temsîl dikin. Çanda dînî yek ji wan çandan e ku modernîteyê li ser gelek lîstiyê û kiriye mêtîngê, ji lewra ji nêz ve eleqedarbûna bi bûyerên vê rêûresmê ji aliyê modernîteya demokratîk ve gelekî girîng e. Zindîbûna bi heman rengî li cem her rêûresma dînî û çanda hatiye tepisandin tê dîtin. Mijar global e. Ji lewra bi tenê xwe li hev rakişandina Îslam û Cihûyan nîne bi bûyerên di asta golbal de diqewin têkildar e.

Çawa ku mirov dikare çandên etnîk ên cuda di çarçoveya neteweya demokratîk de li cem hev bigire, gelekî girîng e ku mirov naveroka demokratîk a çanda dînî jî di nava neteweya demokratîk de weke hêmaneke demokratîk, azadî û wekhevîyê binirxîne û di çareseriyê de cih bidîyê. Modernîteya demokratîk divê têgihîştina xwe ya hevgerîne ya lihevkerîne, çawa ku ji bo tevahiya tevgerên dijberê sîstemê pêşxist, divê ji bo çanda dînî ya xwedî naveroka demokratîk jî pêş bixe û ev jî ji aliyê xebatên ji nû ve avakirinê erkeke têra xwe girîng e.

3- Tevgerên Xweser ên Herêmî, Xwecihî û Bajarî

Di dîrokê de her tim rêveberiyên xweser ên di çarçoveya bajarî, xwecihî û herêmî de giraniyeke xwe ya mezîna hebûn, di nava rêûresmên çandî yên gelekî girîng de cih digirin ku dewletdariya netewe ew kirine qurban. Di tevahiya rêveberiyên dewletî û civakî yên tene pêkanîna de rêveberiyên xas ên bajar, xwecihî û herêmî, her tim xweserîya wan hebû. Jixwe wekî din mumkîn nebû, nexasim jî mumkîn nebû dewlet û împaratoriye mezîna bêne rêveberin. Bi awayekî bingeîn navendgirtiya hişk weke karakterê yekdestdariya modernîteyê nexweşiyêke dewleta netewe ye. Weke pêdiviyêke qanûna kara herî zêde hatiye ferzkirin, ji bo burokratên bûrjûva yên çîna navîn ên weke girêkan mezîna dibin bibin desthilatdarî hatiye tenzîmkirin, ne bi tenê yek ji bo bi hezaran nîzamên qraltiyê bêne avakirin bi tenê weke modeleke bi faşîzmê re bimeşe hatiye pêşdebirin.

Bi awayekî lezgîn di jihevdeketina modernîteya klasîk de û di pêşketina tevgerên çandî yên pîrraniya wan bi wesfê lîberal ên cureyê postmodernîte tene maneya qutbûneke radîkal de para herî mezîna tevgerên xwesertiyê yên bajar, xwecihî û herêmî hilgirtin. Bi awayekî bingeîn li çanda xwe ya tevahiya serdeman di asta siyasî, ekonomîk û civakî de bi hêz jiyana vedigerin û bi vî awayî çandên wan ji nû ve zindî dibin. Di serê wan tevgeran de yên maneya xwe ya gelekî girîng a civaka dîrokî heye tene û ev tevger pêdivî bi wan hene. Bêyî rizgariya bajar, xwecihî û herêmî, rizgariya ji nexweşiya dewleta

netewe mumkîn nîne. Hêzên ev herî baş fêhm kirine û bi cih tînin endamên YE'yê ne. Çi barbartiyên çarsed salî yên di bin navê modernîteyê de jîyan û çî jî Şerên Cîhanê yên Yekemîn û Duyemîn têra xwe ders dane çanda Ewrûpayê. Xweber nîne ku di gavên xwe yên pêşî avêtî de cih dan qanûnên xweseriya bajar, xwecihî û herêmî; ji ber ku fêhmkiribûn ku bi tevahî hebûnên çandî û neteweyî yên dewleta netewe çî belayeke qirkirinê ne.

Li Yekîtiya Ewrûpayê ya îro xebatên herî hêja di çarçoveya xebatên çanda bajar, xwecihî û herêmî de pêk tên û ev di warê çareserkirina tevahiya pirsgirêkên global de li serê hêmanên herî girîng tên. Herçiqasî zêde radikâl nebe jî tevgerê çandî ya girîng û hewce ye. Jixwe li tevahiya parzemînan dinyayê homojentiya rêveberiya navendî bi temamî hat ferzekirin, lê ji ber ku pêk nehat, xweseriya gelek bajar, xwecihî û herêmî zindîtiya xwe diparêzin. Ji Federasyona Rûsyayê heta bi Çînê û Hindistanê, ji tevahiya parzemîna Emerîkayê (DYE federal e, li Kanadayê xweserî bi hêz e, Başûrê Emerîkayê jixwe di statuya xweseriya herêmî de ye) heta bi Efrîkayê (Li Efrîkayê bêyî rêveberiyên eşîr û herêman ên ji rêûresmê nebin dewlet nikarin pêk bên û werin rêvebirin) statuyên xweser û xebatên xwesertiyê mijarên herî çalak û aktuel in. Navendgiriya hişk a nexweşiyêke dewletdariya netewe ye bi tenê li ser çend dewletên Rojhilata Navîn û dîktatoriyên din tê pêkanîn.

Hêmanê herî girîng ê modernîteya klasîk avahiyên dewleta netewe yên navendgiriya hişk ji jor ve ji aliyê sermayeya global, ji binî ve ji aliyê tevgerên çandî ve tê tengavkirin û bi vî awayî ji hev de dikeve û lewma hewl didin li şûna wan zêdetir rêveberiyên xweser ên bajar, xwecihî û herêmî bi cih bikin. Ev meyla ku roja me ya îro her diçe bi hêz dibe, divê bi tevgerên neteweya demokratîk di zikhev de pêş bikeve. Neteweya demokratîk weke şêweyê rêveberiyê zêdetir nêzî konfederalîzmê ye. Konfederalîzm bi awayekî şêweyê rêveberiya siyasî ya neteweyên demokratîk e. Bajarê bi hêz bi tenê dikare bi rêveberiyên xweser ên xwecihî û herêmî hebûna xwe bi dest bixe. Ji aliyê şêweyên rêveberiyên ve herdu tevger divê wekhev bin û bigihîjin hev. Netewebûna demokratîk û netewe, bêyî xweseriyên bajar, xwecihî û herêman nikarin hêza rêvebertîê bi dest bixin. Yan wê bikeve kaosê ji hev belav bibe yan jî wê bi modeleke nû ya dewletdariya netewe li dawiyê were hiştin. Ji bo neketina herdu rewşan, divê tevgera neteweyê demokratîk ji sedî sed li bajar, xwecihî û herêmî bi xweseriyên demokratîk were pêşdebirin. Li beramberî vê ji bo rêveberiyên xweser ên bajar, xwecihî û herêmî bi derbekê neyên daqurtandin û karibin hêzên xwe yên ekonomîk, civakî û siyasî tam bi kar bînin hewcedariya xwe hene weke neteweya demokratîk bi tevgera neteweyî ya demokratîk re bi yek bin. Dewletdariya netewe ji bo herdu tevgeran jî timî ya li ber derî digire û ferz dike yekdestdariyên hêza navendgiriya hişk in, ew jî bi hev girtineke têkûz dikarin jê bibihurin. Naxwe herdu tevger û heta weke diyarde, çawa ku di demên rabihurî de gelek caran hatiye dîtin bi tehlûkeya homojenkirinê wê nikaribin ji helandin û tesfîyeyê xelas bibin. Şert û mercên dîrokî çawa ku di sedsala 19. de para bêtir li gorî dewletdariyên netewe bûn, di şert û mercên roja me ya îro de jî ango li gorî rastiyên sedsala 21. jî li gorî neteweyên demokratîk û di her astê de li cem rêveberiyên xweser ên bajar, xwecihî û herêmî ye.

Lîberalîzmê çawa ku di dîroka xwe de gelek caran kiriye ji bo careke din ev meylên erênî yên demokratîkbûnê di bin hegemondariya xwe ya îdeolojîk û maddî de nerizîne û nehelîne, eşkere ye ku divê mirov gelekî bi baldarî tevbigere. Modernîteya demokratîk bi qasî ku tevahiya dijberên sîstemê, divê herikîna civaka dîrokî ya bi bajarvanî, pêkhatinên siyasî yên xwecihî û herêmî bi avahiyêke nû ya îdeolojîk û siyasî bike yek û ev wezîfeyê girîng a stratejîk e. Li ser vî bingeşî divê xebatên berfireh ên teorîk bi xebatên bername, rêxistin û çalakiyan di zikhev de pêş bixe. Şert û merc gelekî li cih in ku ji bo aqûbeta avahiyên konfederal ên di nîvê sedsala 19. de ji aliyê dewletdariya netewe ve hat tesfîyêkirin di sedsala 21. de careke din dubare nebe, berevajî şert û merc gelekî li cih in ku ji bo rê li

serketina konfederalîzma demokratîk vekin. Di dema kapîtal finansa modernîteyê de ji pêxîrtengiya gelekî zêde kûr û dewamî bûye û bi tenê bi rêbaza krîzan dikarin li ser piya bihêlin û dewam bikin divê mirov modernîteya demokratîk bigihîne serketinê û ji bo vê jî gelekî heyatî ye ku di xebatên ji nû ve avakirinê de divê em bi awayekî serketî xwedî li erk û wezîfeyên xwe yênteletekuel, polîtîk û exlaqî xwedî derkevin.

10- WEZÎFEYÊN JI NÛ VE AVAKIRINA MODERNÎTEYA DEMOKRATÎK

Mijara ez hewl didim şîrove bikim ne zindîkirina bîranînên ‘serdema zêrîn’ ên dema rabihurî ne, ne jî xeyalkirina ‘utopyayeke’ nû ya paşerojê ye. Der barê herdu mijaran de jî manedar nabînim ku hêza tesewirkirinê nîşan bidim. Zêhnîyetên civakî ji vî alî ve bi fikrên hûrûkûr barkirîbin jî ev ji wan vegotin û ravekirinan nînin ku alîkariyê bidin rastiyên civaka exlaqî û polîtîk ên ez hewl didim şîrove bikim. Herçiqasî em bi tevahî alîkariyên wan nikaribin înkâr bikin jî divê hay mirov ji fikarên der barê wan de hebe û bi vê zanînê li ser wan bisekine û ji hin vegotinan re bike mijar.

Ji van aliyan ve têgîna modernîteya demokratîk ne hewldaneke xebardana ji ‘serdema zêrîn’ e, ne jî ‘utopyayeke cennetê’ ya der barê paşerojê de ye. Herweha şeweyeke civakê û serdemên dîrokî yênteletekuel zanista pozîtîvîst gelekî bi kar tîne jî nîne. Çi bi rêbazên metafîzîk çî jî bi yênteletekuel hatibin bi karanîn, ez vegotinên civak û dîrokî yênteletekuel bi vî rengî weke rêbaz qebûl nakim û tevî vê yekê divê kême zêde ez ji aliyê xwe ve bibêjim, encamên yek mîna ya din diafirînin, şîroveyên rastî û heqîqetê berevajî îddîayên wan hevdu nagirin. Ji bo fikirîna malzemeyên ezmûna dîrokê ji sedî sed hewce dibînim. Di vê mijarê de ez mîna ampîrîstekî tîpîk (ceribkar) xwedî nêzîkatî nînim. Weke dijberê vê xwedî nêzîkatiya îdealîst (fikirkariya mutleq) a îddîa dike ji ceribandin û malzemeyên xwezayî û dîrokî serbixwe dikare fikrê çêke jî nînim. Ez dizanim bi van rêbazan tevahiya dîroka şaristaniyê kulliyatên gelekî mezin hatine çêkirin. Tevî ku ez bawer dikim divê haya mirov ji van hebe, lê ez îqna nînim ku di şîrovekirina heqîqetê dest ji wan nabe. Ez hez dikim, diyar bikim ku bêy van jî mirov dikare heqîqetê şîrove bike. Nexasim jî ekola lêkolîner a pozîtîvîst a di nava pirrbûna malzemeyên dîrokê de xeniqî ye, di rewşeke gelekî belengaz û dilê mirov pê bi şewite de dibînim. Herweha bi heman awayî şêxên gelekî bê malzeme û kerametên wan ji wan menqûl ên ji xeybê xeberê didin jî ez yeqîn nakim ku zêde têkiliya wan bi heqîqetê re heye. Ew di rewşeke gelekî sefîl û belengaz de ne.

Bi tenê rexnekirina nêzîkatiyên ampîrîk û îdealîst têrê nake. Gelekî girîng e ku mirov bi nêzîkatiya rexnekirinê bi ser şeweyên cuda yênteletekuel van herdu rêbazan de biçe, ew jî rêbazên gerdûngirî, li ser xeteke dûz pêşketin û îzafiyet in. Bi giştî heqîqet ne li ser xeteke rast a pêşketinê, ne jî bi rêbaza îzafiyetê tê avakirin û keşîfkin. Bêguman asta bilind a mejiyê nerm ê xwezaya civakî di avakirina rastiya civakî de alternatîfeke berfireh a azadiyê pêşkêş dike. Lê ev weke rêbaza îzafî îddîa dike “Herkes rastiya xwe bi xwe dikare ava bike” xwedî mane nîne. Heman rastî weke îdealîst jî yeqîn dikin “Her tişt çawa ku di Lewha Mehfûzê de hatiye nivîsandin wê pêk bê” nîne. Avakirina rastiyan civakî (xwezayên civakî ji klan heta netew, çîn, dewlet û hwd.), weke rastiyan nû bi fikrên nû bi malzemeyên civakî ya di nava şertên zeman û mekan ên daneyî de were çêkirin weke rêya zêhnî û rêbaza herî rastî xuya dike yan jî dikare wisa were pêjirandin.

Dubare bibe jî rêbaza hewl didim rave bikim ji sedî sedî divê xwe bispêre xwezaya civakî, nexasim jî rewşa hebûna wê ya bingehîn civaka exlaqî û polîtîk e ku ez jê bawer dikim û jê piştrast im. Ez hewl didim rave bikim ku bi tevahî ekolên fikrê yênteletekuel wan bi civaka exlaqî û polîtîk re nînin, avahiyên zanist, felsefe û hunerê bivê nevwê wê seqet pêk bên, zû dereng wê rê li ber rewşên bi fikar vekin. Bi tevahî pîrsgirêkên rêbazê yênteletekuel divê bi wan girêdayî were mayîn û berhemên wê yênteletekuel agahî, etîk û

estetîkê ji sedî sed civaka exlaqî û polîtîk esas bigire weke şertê pêşî diyar dikim. Ez dixwazim balê bikişînim ku li derveyî vî şertê pêşî bi tevahî rêbaz, agahî, etîk û estetîka pêk bê seqet û bawerî bi wan nayê, bi şaşîyan barkirî ne, bi krêtî û xirabîyan tijî ne. Ez bi israr rave dikim ku xusûsên behsa wan dikim bi tenê fikir û qenaetên min ên şexsî nînin, li ser rêya heqîqetê di asta nixrên bingehîn de ne.

Piştî ku dubare be jî min nêzîkatiya xwe ya rêbazê der barê modernîteya demokratîk de careke din rave kir, wê baş were fêhmkirin ku ez bi analîzên heta niha hewl didim ji du aliyan ve nêzîkatiyê pêşve bibim. Xusûsa yekemîn a ez hewl didim di analîzên xwe de bi israr bînim ziman ew e, civaka bi wesfê exlaqî û polîtîkê daneya xwezaya civakî ya sîstema şaristaniyê ye, timî rizandiye, îstîsmar kiriye, li ser yekdestdariyên mêtinkarî û desthilatdariyê ava kiriye. Ev xusûs gelekî girîng e, û divê ji sedî sed were fêhmkirin û ji bo vê jî pêşkêşkirina analîzên hewce ferz dike. Min jî hewl da vê bikim. Li gorî şert û mercên bi sînor ên ez di navê de tevgeriyam û min hewl da malzemeyên di dest de bi kar bînim, lê bi awayekî bingehîn bivê nevéya heqîqetê min rêya jiyânê, jiyana xwe bi vî malzemeyî re di zikhev de şîrove kir û hewl da sîstema şaristaniyê analîz bikim. Li gorî min zêde pêşkêşîya malzemeyê hewce nedikir. Tehlûke hebû ku di nava detayan de bifetisiya. Lê bi daneyên min pêşkêşî naverastê kir, nîşan didim ku bi tevahî bêyî malzeme jî nabe.

Encam ev bû: Gelo serdemên şaristaniyê yê dêwane, li gorî pêdiviya diyalektîkê, li hemberî kê hatibûn pêşxistin? Têkilî û nakokiyên xwe bi kê re, li ku derê û çawa hûnanidbû? Herçiqasî bi malzeme û hêza şîroveyê ya herî hindik be jî min xwe dûr neda ku ez jî peyvên tîn zanîn weke 'demos' bi maneya yekûna têkilî û dijberiyên wan, û 'kratya' jî bi maneya rêvebirinê bikim yek û bi vî rengî wan pêşkêş bikim ji ber ku bi giranî di cîhana entelektuel de tîne zanîn û bi karanîn, Bêgûman Demokratiya tevahiya yekeyên civaka exlaqî û polîtîk nagire nava xwe. Belkî jî berdêla wê tam 'Konfederasyona Eşîran' dide çawa ku di serdemeke Îonya de pêk hat. Ji lewra dibe ku yekeyên civaka exlaqî û polîtîk yê jêrtir, jortir û yê cin ên cudatir negirtibe nava xwe. Ya rastir, ji dibeyê wêdetir nagire nava xwe. Lê ji ber ku ez yeqîn dikim ku ji bo niha ev peyv dîsa jî di nava yê heyî de ya herî di cih de ye, min ji bikaranîna wê xwe dûr neda. Eger dema pêş termînolojiyê hê bêtir di cih de were peyda kirin, bêgûman di warê bi karanînê de ez ê dudilî nebim. Ya girîng, naveroka wê ye; mebesta me ya ji naverokê ye.

Peyva duyemîn jî 'modernîte' ye, û zêde hewce bi ravekirina wê nîne. Çawa ku gelek caran tê gotin, dem, serdem û qederek dema pêkhatî û normên wan ên diyar îfade dike. Hingê em dikarin bibêjin, çi qasî serdemên şaristaniyan hebin bi qasî wan heta qatbiqat ji wan zêdetir demokrasiya û modernîteyên demokratîk jî hene. Ji ber ku gelek yekeyên civakê yê exlaqî û polîtîk hene sîstemên şaristaniyê bi tevahî xwe negihandine wan û nikarîbûne wan bixin yekdestdariya xwe ya mêtinkarî û desthilatdariyê. Dîrok di vî warî de têra xwe malzeme pêşkêş dike. Min jî di asta mînak de hewl da hinekan ji wan bînim ziman.

Duyemîn xusûsa girîng a der barê modernîteya demokratîk de ew e, xwe weke çanda maddî û îdeolojîk bi qasî sîstemên şaristaniya demokratîk bi rêxistin nekirine yan nikarîbûne bikin. Şaristanî ji ber ku neçar in rojane amûrên xwe yê yekdestdar ên mêtinkar û desthilatdar bixebitînin hem ji aliyê îdeolojîk ve têra xwe bi rêxistinî û gurçûpêç in, hem jî weke avahiya maddî divê di nava çalakî û yekîtiyê de bin. Di vê mijarê de dîrok têra xwe xwedî malzeme ye. Yê dixwaze dikare bi qasî dixwaze peyda bike. Lê yekeyên modernîteya demokratîk ji vî alî ve di heman pozîsyonê de nînin. Ya rastî, ji ber ku timî di navbera pozîsyona berxwedan û mêtîngehbûnê de diçin û tîn, hê bêtir li keviyan cih digirin, yekeyên wê yê serbixwe yê li serê çiyên û nava çolan jî ji ber ku pirr zêde pêş neketine nikarin bibin xwedî heman avahiya sîstematîka maddî û îdeolojîk. Ez naxwazim bibêjim hîç nikarin

sîstem, avahî û îdeolojiyê pêş bixin. Bêguman bi avahiyên çandî yê maddî û îdeolojîk ên hê dewlemendtir pêşkêş kirine û dîrok bi wan tijî ye. Ji ber hegemondariya îdeolojîk a şaristaniyê zêde wan nadin der û divê mirov ti carî guman neke ku ji vî alî ve dîrokê gelek daneyên dewlemend pêşkêş kirine.

Min hewl da, bi xetên sereke serê herdu şaristaniyan heta roja me ya îro bişopînim. Ez yeqîn dikim ku tevî hemû birêkûpêkirina min a çor, kê m be jî min meylên sereke nîşan dan. Nexasim wê were dîtin ku min hewl daye modernîteya weke kapîtalîst tê bi navkirin bi awayekî berfireh analîz kiriye. Dîsa çavdêrekî baş dikare bişopîne ku min li beramberî vê di dema heman modernîteyê de rewşa dijberan jî bi berfirehî tevî hin rexneyan pêşkêş kir. Encama divê mirov ji van rexneyan derxe ew e, modernîteya demokratîk ji bo xwe ji nû ve ava bike bi wezîfeyên bi çî rengî re rûbirû ye. Em dizanin, hêzên modernîteya kapîtalîst a fermî bi pêşengiya lîberalîzmê çî xwe nûkirîbin çî jî xwe nûnekirîbin gelekî jêhatî û bi tecrûbe ne, bi tevahî hêz û derfetên xwe xwe di her şikil û şibêtî de pêşkêş bikin. Lê heman xusûsan em nikarin ji bo hêzên modernîteya demokratîk diyar bikin. Çî ji aliyê dîrokî ve çî jî ji aliyê tecrûbeyên dema nêz a rabihurî ve, em dibînin ji aliyê îdeolojîk ve çawa hatine helandin û naveroka xwe ji dest dane û em vê di helwesta wan a li dijî lîberalîzmê de dikarin bi hêsanî bişopînin. Bi qasî ku ji dest bê divê mirov nekeve van rewşan, herî kê m divê careke din firsendê nede rewşên têra xwe trajîk ên rabihuriya nêz, lewma gelekî girîng e ku mirov erkên ji nû ve avakirî yê yekeyên modernîteya demokratîk zelal bike.

Dem a ez yeke dibêjim, mebesta min tevahî tevger, ferd û kom in ku kê m zêde rewşa dijber a sîstemê dizanin. Ev hebûnên ku bi giranî xwezaya civakî pêk tînin, mixabin berevajî hejmar a xwe ya zêde ji aliyê naverokê ve hêzeke kê m in. Ji nû ve avakirin, beriya her tiştî divê hedefa xwe ew be, pirranî ji aliyê hejmarê ve bigihîne hêzeke xwedî naverok. Eger kê liyek be jî em ji bîr nekin ku şebekeyên yekdestdariyê yê bazirganî, sînâî, fînansî, îdeolojîk, desthilatdarî û dewletdariya netewe yê di asta global de çiqasî berfireh, di zikhev de û li dijî hedefên xwe çiqasî tineker û tevlihevker tevdigerin, herî kê m ji bo bê tewazuniya gelekî mezin a di navberê de were rakirin, bi ji nû ve avakirina yekeyên modernîteya demokratîk li gorî pirraniyê divê tewazuneke hêzê pêk bê û eşkere ye ku ev jî wezîfeyeke paşve nayê xistin. Mirov dikare van erk û wezîfeyan di bin sernavên sereke de diyar bike. Ev hersê erkên hişk bi hev ve girêdayî ne, hêmanên entelektuel, exlaqî û polîtîk in. Lê hişk bi hev ve girêdayîbûna wan, nayê wê maneyê ku weke sazî misoger pêdiviya wan a serbixwe ji holê radibe. Berevajî her sazî weke qadekê çawa di dîrokê de bû, di roja me ya îro û paşerojê de divê pozîsyona xwe ya serbixwe biparêze. Naxwe nikarin heqê fonksiyona xwe bidin. Ev erk û saziyên di dîrokê de têra xwe di zikhev de jiyân, divê mirov qadên wan ên wezîfeyê û çawa bi kê r bên zelal bike û ev yek ji wan xusûsan e ku divê were analîzkirin.

Ji vî alî ve mirov dikare pêvajoya dîrokî bi hin mînakên rave bike û ev jî dikare pêşiya me rohnî bike. Di yekeyên qebîleyan de wezîfeyên entelektuel, exlaqî û polîtîk bi giştî di zikhev de têne pêkanîn. Pisporî û xweserî zêde pêş neketiye. Konfederasyonên eşîran bi giranî bi wezîfeyên polîtîk re têkildar in. Rêûresma exlaqî ji aliyê pîran ve tê temsîlkirin, fikirîn û rewşenbîrî jî zêdetir ji aliyê şaman, şêx an jî mekanîzmeyên rahîb ve tê temsîlkirin. Hersê wezîfeyên di asta exlaqî û polîtîk de dînen Brahîmî di demên dirêj ên dîrokê de girtin bi sazî dibin. Di Îslamê de medrese zêdetir bi rola saziya entelektuel radibe, mizgeft bi ya exlaqî, seltenet jî bi rola saziya polîtîk radibe. Lê ji ber ku gelekî zêde ketine zikhev, vê yekê rola wan a afirîner asteng kiriye. Herî kê m bi qasî Xiristiyantî û Mûsevîtiyê pêşneketina wan ji nêz ve bi vê rastiye ve girêdayî ye. Statuya wan a ekumenîtî an jî ummetê şeweyê serwer ê girêdana di navbera wan de ye, bi awayekî enternasyonalîzma wan temsîl dike.

Di şaristaniya Greko-Romen de entelektualîzm hinekî serbixwe dibe. Ekolên felsefeyê zêdetir saziyên entelektuel in. Serbixwebûna wan gelekî pêşketî bû. Exlaq li perestgehê, polîtîka pêşî li meclîs û senatoya komarê bi sazî bû, paşê jî bi pêşketina împaratoriye re derbeke mezin xwar. Împaratorî bi awayekî di asta navendî de înkara sazîbûna polîtîkayê ye. Reşkujiya J. Sezar ji nêz ve bi vê rastiye re têkildar e.

Di modernîteya serdema nêz de entelektuelîzm di nava pencê zanîngehan de asê ma, exlaq derbeke mezin dixwe û bi tinebûnê re rûbirû dibe. Dixwazin li şûnê huqûqê pozîtîv deynin û bi vî awayî hewl didin rola exlaq a di civakê de tesfiye bikin. Polîtîka jî di bin navê parlementerîzmê de cih lê tê tengkirin û di bin îdareya burokrasiya dewleta netewe de hema dikin ku ditevizînin. Mîna exlaq bi awayekî rastî nikare bi rola xwe rabe. Di yekeyên modernîteya demokratîk de pêşketinên saziyan ên cûrbicûr û tevlihev pêk tên. Rêxistinên biratiyê bi awayekî hersê wezîfeyan jî di şexsê xwe de dikin yek. Utopîk jî di rewşeke bi heman rengî de ne. Wezîfe û xisletên entelektuel, exlaqî û polîtîk bi awayekî li dora heman şexsî bi şeweyê terîqetekê fonksiyonel dibin û têne bi cihanîn. Nexasim di pêvajoya sosyalîzma pêkhatî de li cem Lîga Kominîstan, Manîfesto, Enternasyonala I., II. û III. ev hersê sazîbûn di zikhev de pêk hatin. Bi heman rengî meyla asîmîlasyonîst a modernîteya kapîtalîst der barê qada hersê wezîfeyan de parve kirine. Polîtîka weke sazî kirine qurbanê mekanîzmayên îdarî yên dewleta netewe ya xwedayî, exlaq jî di nava heman mekanîzmayê de kirine qurbanê huqûqa pozîtîv û a esareta welatî amade dike. Wezîfeya entelektuel jî li zanîngehên bi rola perestgeha nû ya dewleta netewe radibe ji entelektueliya sermayedar û hemal re (kera barhîlgir) hatiye fedakirin an jî înkarkirin.

Ev agahiyên kurt ên der barê dîrokê de jî nîşan didin ku eger yekeyên modernîteya demokratîk naxwazin weke civak bi temamî ji hev belav bibin, divê xwe bi şeweyên tevn û torên dijber bi van hersê erk û wezîfeyan gurçûpêç bikin.

Berî ku ez yek bi yek li ser van hersê erk û wezîfeyan rawestim divê bi kurtî ez behsa mijarên yeke, tevn û torê jî bikim, bawer dikim ku bi vî awayî em ê karibin ber xwe bibînin. Ji yekeyê mebest her cure koma dijberê yekdestdariyê ye. Ji neteweya demokratîk heta bi komeleyeke gund, ji konfederasyoneke navneteweyî heta bi şaxekî kolanê her kom yekeyek e. Ji qebîleyê heta bi bajêr, ji xwecihî heta bi neteweyî her organa rêveberiyê jî yekeyek e. Di nava vê dewlemendiya maneyê de mirov li têgînê binêre mirov ê bêtir karibe jê hîn bibe. Lê li vir a girîng ew e, yeke hemû her yek ji wan weke civaka exlaqî û polîtîk bêne nirxandin. Ji lewra di asta prensîbê de ye ku her yek di wezîfeyên entelektuel, exlaqî û polîtîk de paydar bin. Ji bo yekebûnê hewcedarî bi civakbûna exlaqî û polîtîk heye, ji bo civakbûna exlaqî û polîtîk jî pêdivî bi girêdana wezîfeyên entelektuel, exlaqî û polîtîk heye. Rewşa tevn û şebekekebûnê jî têkiliya bi rewşa rêveberî û avabûna rêxistinî ya qutbê dijber re heye. Herweha yekîtiyên hundirî dikarin bi tevnên herî baş yek bi ya din re xwe bi rêxistin bike. Rêxistiniya hişk a navendî û hiyarerşîk a bi fermanê, bi rêxistiniyên yekeyên rêveberiyên modernîteya demokratîk, bi prensîbên rêveberiyên wê re bi temamî ters e.

A- Wezîfeyên Entelektuel

Ez divê pêşî bibêjim ku ez ê wezîfeyên entelektuelî weke ji rêzê pêkanîna têgihîştinê û veguhestina yeke yan jî komikan diyar nekim. Ya pêşî divê were kirin ew e, divê mirov entelektueliyê bi xwe binirxîne. Gelek caran tê gotin 'serdema Rohnîbûnê' (Ewrûpaya sedsala 18.) modernîte diyar kiriye. Di serî de qirkirina Cihûyan, bê hejmar qirkirinên çandî û fizîkî yên bi awayekî sistematîk ji aliyê dewleta netewe ve hatin pêkanîn derbên kuştinê li îdeaya rohnîbûnê ya modernîteyê dan. Ev ew kêlî ye ku

entelektuel Adorno ji bo wê gotiye divê tevahî xwedayetî bêdeng bibin. Di heman demê de qonaxa dawîe şaristanî gihiştinê. Ev kêliya herî girîng e; eger neyê analîzkirin û ji hev neyê derxistin gavekê jî mirov nikare pêşde biavêje. Em behsa kêliyeke dîrokî ya îflas, derew û qirkirinê dikin. Entelektuelî weke çalakiya ronahîbûn, zanebûn, serwextbûn û têgihîştinê nikare xwe ji vê kêliyê bişo. Divê weke yek ji gunehkarên sereke were dadgehkirin. Mirov vî gunehî bi tenê li çend Hîtleran bar bike, propagandayeke rezîl a lîberalîzmê ye. Eger sîstema Hîtler ji dergûşê heta bi gorê xwedî kir neyê ravekirin heqîqetê neyê ravekirin; hebe hebe ev ê bibe xiyanet li heqîqetê. Wezîfeya bingeîn a entelektueliyê ew e, 'li ser şopa heqîqetê be', lê eger li vê xiyanet hatibe kirin, hem jî ev xiyanet têra xwe ji aliyê hemalî û sermayedariya entelektuel hatibe kirin, wê xusûsên divê ji binî ve di ber çav re bêne derbaskirin hene. Di qada entelektuelî de heta mijarên divê di ber çav re bêne derbaskirin neyên analîzkirin, wê wextê statuya pêk bê ji hemal û entelektuelên sermayedariyê wêdetir ti encamê nede.

Eger krîza global a sîstemîk bi tenê bi rêveberiya krîzê ya awarte bê rêvebirin û mirov behsa krîza entelektuelî neke yan ev ji ber korbûnê ye yan jî ev ji ber îflehnêbûniyeke hemalî û entelektueliya sermayedariya sîstemê ye. Entelektuelekî ji rêzê yê bi rûmet, zehmetiyê nakişîne ji bo ku fêhm bike krîz bi awayekî bingeîn ji ber asêbûna di warê zêhniyetê de ye. Jixwe di navbera avahiyên zêhniyetê de têkiliyeke weke ya di navbera ruh û beden de heye. Ji aliyê avabûnê ve krîza beden, krîza zêhnî weke ruh bi tenê hewce nake, wê dike pêşeng. Pêşektî bi beden re ne, bi krîza ruhî re ye. Çawa ku mirina mejî mirina bedenî misoger dike û delîlê wê ye, krîza zêhniyetê jî dikare bibe delîlê krîza avabûnê. Ya rastî, krîzeke kûr a entelektueliyê vebirî heye. Ji ber ku bi nûkirinên li hin qadan wê çareser nebe, bersiva ji bo krîzê bê dayîn kûrahiyê dixwaze; ango têkildariya wan bi veguherîna sîstemê re hewce dike. Krîza entelektuel a sîstemê bi jê bihurînê ango bi 'şoreşa entelektuelî' mumkîn e. Berî ku ez behsa şoreşa entelektuelî ya roja me ya îro bikim, divê ez qala hin mînakên dîrokî bikim, ji ber ku wê bihêlin em ber xwe bibînin û baştir li mijarê serwext bibin.

Bi qasî ku mirov dikare şîrove bike, di dîrokê de şoreşa mezin û pêşî ya entelektuelî li Mezopotamyayê di navbera demên 6000-4000 B.Z. de pêk hat. Ev dem ew dem e, cara pêşî ye ku hêza dînamîkên xwezayî û civakê bi berfirehî çavdêriya wan tê kirin û di asteke gelekî mezin de encamên wê yên pratîk têne dîtin û Gordon Childe dibêje mirov dikare vê demê bi tenê bi Ewrûpaya piştî sedsala 16. re bide ber hev. Hê jî pirraniya destketiyên hem ji aliyê zêhnî û hem jî ji aliyê amûran ve yên ji wê demê mayî ne. Duyemîn şoreşa mezin, dema damezrandina şaristaniyên Sumer û Misrê ye. Di dema pêşî de wê ji wan bê ku karibin destketiyên şoreşê yên hem ji aliyê zêhnî û hem jî ji aliyê amûrî ve veguherîna sîstema şaristaniyê. Di serî de nivîs, matematîk, wêje, tib, astronomî, teolojî û biyolojî di qadên cûrbicûr de gelek îcad û vedîtin berhemên pêşketina vê dema entelektuelî ya şoreşgerane ye. Dîrokê paşê heta bi şoreşa Grek-Îonyayê bi hînbûna van pêşketinan û dubarekirina wan re mijûl bibe û dema xwe bibihurîne.

Şoreşa entelektuelî ya Grek-Îonya sêyemîn gava mezin teşkîl dike. Dema 600 B.Z. hem ji aliyê zêhniyeta felsefî hem jî ji aliyê zanistiyê ve demek e ku gelekî dewlemend e. Ji dînen bi mîtolojiyê têkel gavavêtina felsefeyê, bêguman şoreşeke mezin a entelektuelî ye. Herweha di qada nivîs, wêje, fizîk, biyolojî, mentiq, matematîk, dîrok, huner û polîtîkayê de pêşketinên şoreşî pêk hatin. Heta bi sedsala 16. dîrok bi tenê bi veguhestin û dubarekirina berhemên van şoreşan pêk hat. Bêguman li gelek zeman û mekanên din gelek pêşketinên entelektuelî pêk hatine. Lê ev şoreşên mezin nayên hesabandin. Mirov dikare derketina dînen yek xwedayî weke şoreşên girîng ên zêhniyetê şîrove bike. Herweha şoreşa exlaqî ya Zerdeştî şoreşeke mezin a entelektuelî ye. Li Çînê Konfuçyûs, li Hindê Bûda

xwedî nirxekî girîng ê entelektuelî ne. Di sedsalên 8.-12. de çirîskên entelektuelî girîng in. Heyf e ku ev veneguhêrîn şoreşên mezin.

Bêguman şoreşa entelektuel a Ewrûpayê bi kok û berfireh e. Lê rastiyeke ku çavkaniyên wî şoreş û çirîskên me behsa wan kirî ne. Ez divê tavilê bînim ziman ku bi tevahî şoreşên entelektuel ti têkiliya xwe bi yekdestdariyên mêtinkarî û desthilatdariyê re nînin. Berevajî ji ber van yekdestdariyan bi awayekî hêja pêş neketin, ji rê hatin derxistin, korkirin û hê bêtir bi xwe girêdan û kirin sermaye. Di şoreşa mezin a entelektuel a Ewrûpayê de ev rastî hê eşkere û balkêş e. Sîstemên mutlaqiyet û dewleta netewe weke yekdestsariyên dewletê û yekdestdariyên kapîtalîst, ji bo şoreşên entelektuel asteng bikin, ji rê derxin û bi desthilatdariyên xwe ve girê bidin gelekî hewl dane û ev ji karên xwe yê sereke hesabandine. Di vê mijarê de têkoşînên mezin hatine dayîn. Zanyar û şexsiyetên mîna Brûno, Erasmûs, Galîleo, Thomas Moore û yê weke wan ji bo serbixwebûna xwe ya entelektuel biparêzin û rûmeta xwe binpê nekin, ji engîzîsyonan heta bi dadgehên şoreşê yê Fransayê li dijî zilma bê eman a desthilatdariyê li ber xwe dane û şewitandina xwe jî li ber çav girtine.

Di sedsalên 19. û 20. de çawa ku di her qad û koma civakê de hat dîtin, di qad û koma entelekteul de jî hegemondariya yekdestdariya sermayeyê û dewleta netewe xwe bi hêz nîşan da. Zanist, felsefe, huner û heta dîn bi desthilatdariyan, nexasim jî bi avahiyên dewletên netewe ve bi giranî hatin entegrekirin. Yekdestdariyê di herdu qadan de jî derbeke mezin li serxwebûna entelektueliya da. Entelektueliya di bin hewcedariyê de yan veguherî entelektueliyê sermayedariyê yan jî bi pirranî li zanîngeh û sîstemên din ên dibistanan veguherî hemalê zanîne. Her dewleta netewe di serî de zanîngeh weke perestgehên nû avahiyên xwe yê dibistanan çêbûn. Me jî û ruhê nîfşên nû li van deran tîn şuştin; bi qasî ku bi ti demê re mirov nikaribe bide ber hev, kirin ku welatî-ewd ji xwedayê dewleta netewe re serê xwe xwar bikin. Bêguman tektûk rewşenbîrên heysiyeta xwe ya entelektuelî diparêzin hene. Lê bi qasî ku pîvana giştî xira nekin îstîsnayî ne.

Ji vê jî girîngtir, bi bûyerên di naveroka şoreşa entelektuel a Ewrûpayê de têkildar in. Berê pêşî divê mirov diyar bike ku dîn, zanist, felsefe û hunerên serdemên berê baş dawerivandine û qebûl kirine. Eşkere ye ku alîkariyên xwe spartine van dawerivandinên xwe. Divê mirov qebûl bike ku entelekteulên Ewrûpayê di warê nêzîkbûna heqîqetê de ji gelek qonaxan bihurîn. Di warê rêbaz û bi cihanîne de serketina wan misoger e. Nexasim ji aliyê Xwezaya Yekemîn ve (di warê fizîk, kîmya, biyolojî û astronomiyê de) serketina wan bi vî rengî ye. Lê weke Xwezaya Duyemîn der barê civakê de ji aliyê nêzîkatiyên wan ên zanistî, felsefî, hunerî û exlaqî ve mirov nikare behsa heman xusûsan bike. Daxuyaniyên mezin û manedar (manîfesto), disiplinên zanistî, ekolên felsefî, meylên hunerî û doktrînen etîk pêşde birin. Lê bi qasî ku karibin karakterê exlaqî û polîtîk ê civakê biparêzin serketî nebûn. Berevajî, çiqasî bi yekdestdariyên sermaye û desthilatdariyê ve hatin girêdan heta civaka exlaqî û polîtîk biçe îmhayê hevpariya guneh kirin, bêguman ev bi tenê bi kêmasî, şaşî û qelsiyan nabe were ravekirin. Krîza entelektuel bi vî awayî destpê kir.

Bêguman bi tenê civak ne, di kirina hedefa îmhayê ya hawîrdorê de jî entelekteul ji sedî sed berpirsiyar in. Jixwe ji ber ku krîz muşterek e, ji krîza global muştereke berpirsiyar tîne girtin. Li vir xusûsa divê were rohnîkirin ew e, têkçûn, xirabûn û belovajîbûna entelektuel weke stratejîk û taktîk çawa pêş ketiye. Nexasim ji pêşketina têkçûn, xiyamet û hengameya mezin a di qada zanistên civakî de (Ez divê berê pêşî bîrûbaweriya xwe bînim ziman ku zanistên der barê Xwezaya Yekemîn de bi wesfê civakî ne yan jî divê welê bin) divê em çî berpirsiyar bigirin? Gelo bi tevahî der barê paradîgmaya wê ya zanistî de nexweşiyek heye? Gelo mirov para mezin di hin disiplinên de bigere? Gelo nexweşî binyewî ye yan jî arizî ye? Gelo dermankirina wê pêkane? Rê û rêbazên dermankirinê

divê çawa bêne pêşdebirin? Divê nîşaneyên sereke yê şoreşa zanistî ya nû û paradîgmayê çi bin? Ji aliyê stratejîk ve divê em ji ku destpê bikin? Kengî me bi xwe bersiva van pirsan û yê weke wan da, bi qasî derketina ji krîza entelektuel, em ê karibin wezîfeyên xwe yê nû yê paradîgmatîk û zanistî diyar bikin.

Krîza zanist a navend şaristaniya Ewrûpa binyewî ye. Bi bûyer û pêşketinên dema destpêka şaristaniyê re têkildar e. Zanist li perestgehê navendî dibe û ev jî tê wê maneyê ku bi desthilatdariyê re bûye yek. Gelek mînak hene ku piştrast dikin, zanista di dema şaristaniya Sumer û Misrê de wer bi desthilatdariyê re bûye yek jê nabe. Rahibtiya zanistê bi rêkûpêk dike jixwe yek ji hevparê girîng ê desthilatdariyê ye. Lê di dema neolîtîkê de avahiya zanistê cuda bû. Zanîna jinê der barê nebatan de belkî jî bingehe biyolojî û bijîşkiyê bû. Herweha çavdêriyên wê yê meh û demsalan hesabkarî derdixist holê. Bi hêsanî mirov dikare pratîka jiyanê ya hezarê salan a komên gund û cotkariyê weke xizneke mezin a zanîne şîrove bike. Di dema şaristaniyê de ev agahî hatin bi rêkûpêkkirin û kirin parçeyek ji desthilatdariyê. Li vir bi awayekî neyênî ji aliyê naverokê ve veguherînek pêk hatiye.

Di civakên beriya şaristaniyê û civakên dijber ên dema wê de zanist û agahî, parçeyên civaka exlaqî û polîtîk in. Berjewendiyên heyatî yê civakê heta pêdiviya wan nebe, gengaz nîne ku zanist bi awayekî din were bi karanîn. Armanca bi tenê ya zanîn û zanistê dikarîbû dewamkirina hebûn, parastin û debara civakê bûya, wekî din armanceke din nedihat fikirîn. Şaristaniyê ev rewş ji binî ve guhert. Li ser zanîn û zanistê yekdestdariya xwe danî û ew ji civakê qut kirin. Civak ji zanist û zanîne hat mehrûmkirin, hêzên dewlet û desthilatdariyê bi zanîn û zanistê têra xwe bi hêz bûn. Afirînerên zanîne û barhîlgirên wê bi xanedanî û qesran ve girêdan û bi vî awayî yekdestdariyên xwe qehîm û têkûz kirin. Bi vî awayî, ev dihat wê maneyê ku zanist ji binî ve ji civakê, nexasim jî ji jinê dihat qutkirin ango ji jiyan û hawîrdorê dihat qutkirin. Di heman demê de têkiliya mejiyê analîtîk ji mejiyê hisî dihat qutkirin û vê yekê jî dikir ku misêwa ji hev dûr bikevin.

Maneya zanistê di xwezaya civakî de xwedatî ye. Civak asta zanîn û zanista der barê xwezaya xwe de weke îfadeya nasnameya xwe dike xwedayî bi xwedatiyê re yek dihesibîne. Şaristaniyê ev rewş jî guhert. Kengî zanist ket destê xanedan û hevparên wan, rewşa xwedatiyê jî rewş guhert. Ji civakê re êdî evdîtî û payeyên ne yê xwedatiyê, ji xanedan û yê nêzî wan re jî payeya esilzadeyên xwedayan hêja hat dîtin û bi vî awayî di mîtolojî û dîn de cih girtin. Qralên xwedayan û esilzadeyên xwedayî berhemê pêvajoyeke bi vî rengî ne. Bi vî awayî qutkirina têkiliyên barhîgir û afirînerên zanîn û zanistê tevahiya serdemên şaristaniyan dewam kir. Herçiqaşî yê li ber vê rabûn jî pîrr bi hêsanî hatin tesfîyekirin. Zanîn û zanistê bi awayekî kastek pêkanî. Di dema şaristaniya Ewrûpayê de, nexasim ji ber xwe li hev rakîşandina qraltî û dêrê û dîsa ji ber qismê hewayaya xweser a keşîxaneyan afirînerên zanîn û zanistê demeke serbixwe ya bi sînor dîtin. Şerên zêde yê desthilatdariyê bêyî ku zirarê bide lêkolînên wan, firsên û keys dida wan ku bi hêsanî parêzvanan bibînin. Ronasans, Reform û Rohnîbûn bi van şerên desthilatdariyê yê rê li rewşeke xweser vedikirin ji nêz ve têkildar in. Tinebûna mutlaqiyeteke bi şêwazê Çîn û Osmanîyan nebû alîkariya xweseriyê dikir. Di encamê de şoreşa felsefî û zanistî pêk hat. Lê ji aliyekî ve bilindbûna hegemonîk a kapîtalîzmê, ji aliyê din ve jî pêkhatina dewleta netewe, di sedsala 19. û 20. de damezrandina yekdestdariya sermaye û desthilatdariyê li ser zanistê bi xwe re anî. Zanist êdî parçeyekî sermaye û desthilatdariyê bû ku ji wan nedibû. Jixwe ev rewşa ku tevahiya dîroka şaristaniyê li dijî civaka exlaqî û polîtîk pêşk ket bi modernîteya Ewrûpayê re derket asta herî jor.

Ev tê wê maneyê ku paradîgmayên zanistî yê navenda wan Ewrûpa ji mêj ve ji civakê qut bûne. Yê bi zanîn û zanistê re mijûl dibûn bi giranî xwedî perspektîva sermaye û desthilatdariyê bûn. Civaka

exlaqî û polîtîk ji zû ve bê qîmet bûbû. Bi têkçûa dêrê re ev pêvajo bi leztir bû. Zanista ku fikara wê ya bingehîn civaka exlaqî û polîtîk nîne, êdî ji hedefên sermaye û dewletê pêve ti qadeke xwe ya mijûlbûnê tineye. Zanist êdî desthilatdarî û sermayeyê diafirîne, sermaye û desthilatdarî jî zanistê gelekî baş dikin malê xwe. Zanistê heta dawiyê têkiliya xwe bi exlaq û polîtîkayê re qut dike û ev jî dihêle ku derî heta dawiyê li her cure şer, pevçûn, bihevketin û îstîsmarê vebe. Jixwe dîroka şaristaniya Ewrûpayê di heman demê de dîroka gelek şeran e. Rola didin zanistê ew e, divê êdî amûrên şer ên bêqusûr û wan bibe serketinê îcad bike. Bi vî awayî di encamê de gihîştin heta çêkirina sîlehên nukleer. Di civakekê de ku pîvanên civaka exlaqî û polîtîk serwer bin sîlehên nukleer ne, papatkek jî nayê îcadkirin. Bihata îcadkirin jî herî kêm li dijî civakê nedihat bi karanîn.

Şerên hilweşîna exlaq bandora her î girîng a destpêkê ye. Qutbûna têkiliya zanist û exlaqê bingehê vedîtina her cure amûrên hilweşîner in. Ne pêkan bû ku ev têkiliya di navbera zanist, desthilatdarî û civakê de xwe di rêbaz û paradîgmaya bingehîn de nîşan nedaya. Ji dewreyê derxistina civakê dihat wê maneyê ku civakê dikin obje. Çawa ku berê jin û kole kirin obje. Piştî cihêkirina obje û sûbjeyê ya Bacon û Descartes destpêkir derbasî nava zanistan hemûyan bû. Di zanistê de pesnê objebûnê gelekî tê dayîn. Lê ya rastî, kengî navbera objektî û sûbjeyê gelekî vebû, derî jî li felaketa herî mezin vebû. Piştî ev navber vebûn bi ez û yê din zêdetir mezin bû. Paşê ev veguherî seriyên diyalektîk ên hevdu tine dikin. Ev dualîte ji sedî sed navbervebûna civaka exlaqî û polîtîk û sermaye û desthilatdariyê nîşan dide. Kolekirina xwezayê, piştî ya jin û koleyan, herî dawî jî kirina obje ya tevahiya civakê, di zanistê de weke 'pîvana objektîviyê' ya navdar a hê jî tê bi karanîn derket pêşiya me. Têkiliya berê ya xweda û evd, vê carê vugerî têkiliya obje û sûbjeyê. Şûna têgihîştina gelekî berê ya xwezaya zindî têgihîştina objeya mirî xwezayê û li ser wê sûbjeyê xwedayî mirov cih girt.

Ev nêzîkatiyên paradîmatîk bandora wan li ser zanistê nexasim jî li ser zanistên civakî hilweşîner bûye. Mînak, bawer dike ku zanista fizîkê ya xwezaya fizîkî ya bi temamî objektîv e, dike bingeh, li ser xwezayê azad e ku bê sînor ceribandin û tesarufê bike. Xwe azad dibîne ji ceribandinên nukleer heta bi her cure otodînamîkan bixe nava tevgerê. Wexta ku vê yekê dike fikareke xwe ya exlaqî nîne. Kengî têgihîştina xwezaya objektîv mafê bê sînor ê tesarufê li ser maddeyê bide, encam ê heta bombeya atomê biçê. Zanista xwedayî veguhere zanista amûrî wê ti têkiliya xwe bi civakê re nemîne. Di destê desthilatdarî û sermayeyê de veguhere amûrêkî qanûna kara herî zêde. Bi awayê xuya dike fizîk bi temamî bê alî ye û zanistek e ku bi xwezaya objektîv re mijûl dibe. Lê eşkere ye ku bi xwe yek ji çavkaniyên hêza bingehîn a sermayeyê ye. Di rewşeke berevajî de zanista fizîkî nikarîbû rewşa xwe ya heyî biparasta. Veguherîna wî ya hêzeke dijberê civakê nîşan dide ku zanistekê objektîv a wisa bi alî tineye. Li gorî tehlîla dawî têkiliyên hêzê yên weke qanûnên fizîkê tene bi navkirin ji bilî nîşandana hêza mirov ti maneyê îfade nakin. Mirov jî em dizanin ku ji sedî sed hebûneke civakî ye.

Dema em felsefeya pozitîvîst a mohra xwe li tevahiya avahiya zanistî ya modernîteyê xistî şîrove bikin, em ê karibin rûyê rastî yê têkiliya şaristanî-desthilatdarî-zanistê baştir derxin holê. Em dizanin felsefeya pozitîvîst bi diyardeyên objektîv ên vebirî dikeve rê û ji bilî vê rê nade ti nêzîkatiya zanistî. Dema ku ji nêz ve were nêrtin, mirov ê karibe fêhm bike ku zanista weke têkiliya objeyan ji tevahiya pûtperestiyên berê pûtperest û ji hêzên metafizîk zêdetir pûtperest û metafizîkperestir e. Di vê mijarê de eger em diyalektîka dîrokî bi kurtî bi bîr bixin em ê zêdetir serwext bibin. Çawa ku dînen yek û mucered xwedayî li ser bingehê rexnekirina paganîzmê (pûtperestî, bi awayekî dîne diyardeyan dike xwedayî) derketin holê û xwe bi gewde kirin, pozitîvîzm jî bi awayekî weke êrîşeke dijber bi şeweyê pûtperestiya nû derket holê. Rexnekirina dîn û metafizîkê weke pûtperestiya nû (heqîqetgiriya xwe dispêre diyardeya vebirî paganîzm e), weke neo-metafizîkê bi gewde bûye. Gelekî girîng e ku F. Nietzsche ji wan fîlozofan e, ev rastî pêşî tespît kiriye û nirxandinên wî ji bo lêkolînên heqîqetê di asta

alîkariyê de ne. Gelekî girîng e ku tespît kiriye têgîna diyardeya objektîv têgîneke ji heqîqetê dûr e. Diyarde bi serê xwe der barê heqîqetê de yan ti agahiyeke manedar nadin an jî bidin rê li gelek encamên şaş vedikin.

Me gotibû, eger diyarde di çarçoveya têkiliyên tevlihev de maneyê nebîn, yan hîç agahiyê nadin an jî bidin dikarin rê li encamên herî şaş vekin. Em diyardeyên fizîk, kîmya û biyolojiyê bidin aliyekî. Em bi tenê li ser mînakeke diyardeya civakî rawestin û ji nêz ve binêrin ka rê li ber çî encaman vedike. Li gorî pozitivîzmê dewleta netewe diyardeyek e. Bi tevahî hêmanên wê pêk tînin jî her yek ji wan diyardeyek e. Bi hezaran sazî û bi milyonan mirov jî her yek ji wan diyardeyek e. Em dema têkiliyên di navbera wan de jî li vê zêde bikin resim temam dibe. Li gorî pozitivîzmê me têgîna zanistî pêkanî. Êdî em bi heqîqetê mutleq re rûbirû ne: Heqîqeta dewleta netewe! Pozitivîzm weke şîroveyekê li vê terîfê nanêre weke diyardeyê heqîqetê dinêre. Li tevahiya diyardeyên zanista civakî bi vê têgîhiştinê dinêre. Mîna yek ji diyardeyên fizîk, kîmya û biyolojiyê ev jî yek ji diyardeyan in. Terîfa wê ya heqîqetê bi vî awayî ye. Bi awayê xuya dike, ev nêzîkatî gelekî bê guneh xuya dike û ti tehlûkaya wê nîne, lê ev welê nîne, nexasim jî di tevgerên qirkirin û kokqelandina etnîkî de em li tevahiya vê xeternakiyê hayil bûn. Ji Hîtler bigirin heta bi lîderê dewleta netewe yê qaşo herî nerm wê hemû bibêjin, ya dikin li gorî zanistê heta dawiyê rast e (li gorî zanista pozitîv), rastiya netewe dadiwerivînin, neteweyê hê homojentir bi tenê ne heq, li gorî qanûna beridîna xwezayê pêşketineke di cih de ye. Li gorî zanista esas digirin rast dibêjin. Vê hêza xwe ji felsefeya pozitîv û zanistên pozitîv digirin. Jixwe di tevahiya demên modernîteyê de bi vê têgîhiştina pozitîv xwe li welat, millet, dewlet, etnîsîte, îdeolojî û şerê sîstemê yê bê sînor rakîşandin. Ji ber ku ev têgîn hemû pîroz bûn û diviyabû di rêya wan de heta dawiyê şer bihata kirin. Çawa ku tê zanîn di encama vê têgîhiştinê de dîrok bû derya xwînê. Pozitivîzma bêguneh xuya dike bi xwe rûyê wê yê xwînrij bi vî awayî dimirijî.

Em hewl bidin mijarê hinekî din rave bikin. Li dinya me ya îro nêzî dused dewletên netewe hene. Eger bi girseya welatî û saziyên me li jor diyarkirî û yekûna têkiliyan ev dewlet hemû bêne hemberî hev, wê nîzamek an jî rewşeke hercûmerc a herî kêr bi dused xwedayî, bi hezaran perestgeh û bê sînor terîqetî bivê nevê derkeve holê. Ji ber ku bi tevahî diyardeyên temsîl dikin pîroz in, û hêjane ku mirov di rêya wan de bimirin. Em bala xwe bidinê, li hemberî me di asta nav de be jî ji civaka exlaqî û polîtîk a xwezaya civakî bi rastî nîşan bide ti eser nîne. Bi rastî ya li êrîşê rast bê û di rêya wê de hêja be mirov xwe bide kuştin rastiya civaka exlaqî û polîtîk e. Di dewleta netewe de herkes li ser navê pûtê bi destê xwe çêkirî û pûtên diyardeyî yên hatine pêşkêşkirin pêş wan şer dikin. Ji şerên berê yên di rêya pûtan de hezar qatî çavsortir bi dema şeran re em rûbirû ne. Di encamê de qanûna kara herî zêde ya yekdestdariyên dewleta netewe û sermayeyê dimeşe; jiyaneke firewn jî nikarîbûn bibînin ji hindikayiya bextewar re tê pêşkêşkirin. Ya jiyana modern jêre tê gotin, ji vê rastiya pozitivîzmê, ya rastî ji encamên qetilkirina rastiyan wêdetir tiştêkî din nîne. Em îro gihîştina civaka ferazî. Ti rastî bi qasî civaka ferazî nikare pozitivîzmê rave bike. Civaka pozitîvist civaka feraziye ye. Civaka ferazî rûyê rastî yê civaka pozitîvist, ji rûyê wê jî wêdetir heqîqet bi xwe ye. Bêmanebûna diyardeyan (ya rastî serşoka bi xwînê, civaka xeyalî, di bêmanebûna civaka xwire de mane) bi civaka ferazî derketine asta herî jor. Civaka medyatîk, civaka şowê, civaka magazînî ev hemû heqîqetên têgîhiştina pozitivîzm, objektîv û diyardetiyê ne, derketine holê. Ya rastî, ev jî înkara heqîqetê ye.

Li gorî mijara me, bêyî ku lêkolînê bikim, encamên bi vî rengî hê jî dikarin rêz bikim. Têgînên weke civaka Îslam, Xiristiyan, Mûsevî, Bûdîst, kapîtalîst, sosyalîst, fodal û koledar dîsa rastiyan heman nêzîkatiyê ne. Rûyê metafizîk ê pozitivîzmê di vir de jî derdikeve pêşiya me. Erê, civaka Îslamê, civaka kapîtalîst encamên heman nêzîkatiyê ne. Ango ev têgînên diyardeyî ne; bi gotineke din têgînên zahirî û pêvekîrî ne. Mirov heman tiştî dikare ji bo aîdiyetên netewe jî bibêje. Têgînên neteweya Elman,

Fransî, Ereb, Tirk û Kurd di karektera pozitivîst de her yek ji wan heqîqetek e. Lê bi xwe, dîmenên matbûyî yên heqîqetê ne. Baş e, mirov wê wextê dikarin bipirsin heqîqet çiye. Li gorî min bersiv gelekî hêsan e. Di çarçoveya rastiya civakê de heqîqeta civaka exlaqî û polîtîk û heqîqeta şaristaniya timî dixwaze wê birizîne heye. Ez nav û sifetên ji bilî van nabêjim ti rastiye temsîl nakin. Ez dibêjim, heqîqetê bi xwe ne, zahirê wê, forma wê ya hêsan û tim guherbar temsîl dikin.

Mînak em li rastiya neteweya Ereb binêrin. Herçiqasî gelekî qels bibe jî li mekanekî bi navê Erebistanê civakeke bi xisletên exlaqî û polîtîk û rastiyeke desthilatdariyê ya bi hezarê salan li ser piştê wê civakê silteya xwe meşandî û heta roja me ya îro aniye vê nuqteya rizînê heye, ji bilî vê rastiye Erebî kêm tiştan îfade dike. Bi hezaran cuda, bi nakok, heta dijminên hevdu yên sondxwarî Ereb hene. Ango bi hezaran heqîqetên bi nakok! Li gorî pozitivîzmê divê welê be. Lê em baş dizanin ku rastiya Ereb bi xwe diviyabû ev nebe. Mînakeke din a mirov ê karibe baştir jê fêhm bike dar in. Darek weke diyardeyekê bi hezaran guliyên wê û bi qasî neyên jimartin pelên wê hene. Eger dareke fêkiyên tê zanîn û hêja be, li gorî wê maneyek xwe heye; ne li gorî gulî û pelên wê. Pozitivîzm ew korî ye ku bi heman giraniyê nêzî hemûyan dibe. Belê, pel û gulî jî rastiyeke in. Lê rastiyeke manedar nînin. Goşiyek, kîloyek tirî nirx û maneyek xwe heye. Lê pelekî mêwê bi tenê zahiriya wê ye, wê bi xwe nîşan nade, rastiyeke diyardeyî ye ku şeweyeke bi çavan were dîtin didiyê.

Ji ber ku zanist di nava diyardeyan de tene xeniqandin, her roj disiplîneke zanistî derdikeve û hemû xwe bi heman giraniyê heqîqet dihesibînin ev dibe sedema sereke ya krîza zanistiyê. Me ji destpêkê ve têkiliya wê bi sîstemê re diyar kir. Heqîqet dewamî û her diçe bi şeweyên dualîteyên her diçin kûr dibin ên weke obje-sûbje, em-yên din, ruh-beden, dîn-zanist, mîtolojî-felsefe, xweda-evd, bindest-serdest, hakim-mehkûm û hwd. parçe dibe. Ev bi xwe encama çalakiya mêtîngehkirin û rizandina şebekeyên yekdestdariya şaristaniya li ser civaka exlaqî û polîtîk piçikiye. Modernîteya kapîtalîst ev dualîteya şaristaniyê bi awayekî bê sînor zêde kiriye û îro civak aniye vê asta ji hev belavbûn û rizînê. Di vê de pareke mezin a zanista bi sîstemê re hevkarîyê dike heye. Kengî nakokiya di navbera îdeolojiyê bi xwe û avabûna amûrî de diperpîte û vê rewşa hay jê çêdibe krîz e; ev jî bi bêkarî, şer, birçîbûn, xizanî, zordestî, qirkirin, ne wekhevî û ne azadbûnê îfade dike û di goşt û ruhê pîrraniyan de vegudiherîne qêrînê.

Ez dema pozitivîzmê rexne dikim, ji bo hin şaş fêhmkirin nebin, ez hewce dibînim di hin mijaran de hişyar bikim. Yekemîn, ez nabêjim diyarde ti qîmeta xwe nînin û ti têkiliya wan bi rastiye re tinene. Ez bi tenê dibêjim gelekî bi sînor in. Ez diyar dikim ku pozitivîzm bigihîje asteke felsefeyê dikare rê li ber fikarên mezin veke. Di sîstema fikrê ya Ewrûpayê de ev rewş bi zêdeyî derketiye holê û ez vê destnîşan dikim. Duyemîn xusûsa şaş fêhmkirinê, dibe ku ez bêm rexnekirin ku ez bi aliyê Eflatûngiriyê ve diçim. Ez dema dibêjim cewher diyarker e, nexasim jî dema ji bo vê mînakê darê didim, dibe ku ev rexne li min were kirin. Lê tiştê ez dixwazim diyar bikim îdea û fikra 'darê' nîne. Ez rastiya darê ya ji bo civakê di nava xwe de digire tînim ziman. Ez nêzîkatiyeke keysperest, feydeperest jî pêşkêş nakim. Dar dikare ji bo ferdekî yan jî komekê gelekî kêrhatî be. Lê eger ev rewş bi heman awayî ji aliyê civaka exlaqî û polîtîk jî neyê şîrovekirin, ez dixwazim bibêjim, bi awayekî rastî qîmeta xwe ya kêrhatinê nîne.

Lîberalîzm felsefeyek xwe heye dibêje "Ferd weke filozof, zanyar, esker, siyasetvan, sermayedar û hwd. derdikevin û çî heqîqî be wî dibînin û dijîn." Ez vê felsefeyê ji sedî sed li derveyî civakbûna exlaqî û polîtîk dibînim û rexne dikim. Ez dixwazim bibêjim ev îdeolojiya bê polîtîkkirin û bê exlaqkirineke mezin e ku dîroka şaristaniyê rê lê vekir û sîstema kapîtalîst dixwaze bi hemû civakê bide

daqurtandin, ya rastî, vegotîneke mîtolojîk a hemdem e ku bi propagandayê daye qebûlîkirin û krasê moderntiyê lê kiriye.

Hingê pirs û pirsgirêka girîng dibe ev e: Em ê heqîqetê li ku û çawa bibînîn? Ez dixwazim pîvaneke hêsan bi bîr bixim û bersiva xwe bidim: Te tiştê li ku wenda kiriye, tu dikarî li wir bigerî û bibînî. Naxwe li deverên din, tu li tevahiya dinyayê jî bigere û lêbikolî tu nikarî bibînî. Ji ber ku rêbaz şaş e. Li cihê te wendakirî ne, rêbaza gerî ya li devereke din bi tenê têkçûna zeman û enerjîyê îfade dike. Ez lêgerînên heqîqetê yê serdema me jî dişibînin vê mînakê. Tevî laboratuvarên mezin ên lêkolîn û lêgerînê, fonên mezin ên ji bo vê têne veqetandin, rastiyên xwe digihîninê mîna min diyarkiribû bi krîz û êşê barkirî ne. Eşkere ye ku heqîqeta mirovatîyê li pey bi bez e, wê ev nebe. Bersiva min wê weke gelek caran dubareya dubareyê be. Heqîqet bi tenê dikare civakî be. Di pêvajoya şaristaniyê de dema civaka exlaqî û polîtîk hat rizandin û xistin bin serweriya hişk a yekdestdariya desthilatdarî û mêtinkariyê, ev hat wê maneyê ku heqîqeta civakî ji dest hatiye dayîn. Ya ji dest hatiye dayîn, tevî nixrên exlaqî û polîtîk ji dest hatiye dayîn. Eger tu dîsa dixwazî bibînî, divê tu li devera te wendakirî lê bigerî. Ango tu yê li dijî şaristanî û modernîteyê li civaka exlaqî û polîtîk, li rastiya wê bigerî, bibînî. Tu yê bi vê jî qîma xwe neynî; tu yê hebûna xwe ya kirine ku neyê naskirin jî ji nû ve ava bikî. Hingê tu yê bibînî ku tu bi tevahî heqîqetên di buhaya zêr de yê ku tevahiya dîrokê te wan wenda kirî yek bi yek tab û peyda dikî. Li ser vî bingeşê tu yê bextewar û şadî bibî û tu yê fêhm bikî ku ev jî bi civaka exlaqî û polîtîk dibe.

Em dema qada entelektuel ji nû ve tenzîm bikin, di çarçoveya wezîfeyan de divê ez ê hewl bidim hin pêşniyaran bikim û li ser bingeşê rexneyan di asta prensîban de wan pêşkêş bikim:

- 1- Hewldanên entelektuel û xebatên li ser zanîna û zanistê divê bêne pêşdebirin di çarçoveya civaka exlaqî û polîtîk de ya awayê hebûna bingeşê a xwezaya civakî ye. Tevahiya dîroka şaristaniyê ji vê rastiya civakî mirovatî hatiye qutkirin û ev rastî hatiye rizandin, bi serdema modern a kapîtalîzmê mohra xwe lê xistî ev rastiya civakî hatiye parçekirin, bi rizînê re rûbirû hatiye hiştin û anîne ber tînebûnê.
- 2- Wê wextê berê pêşî divê ev hewldanên entelektuel, xebatên li ser zanîna û zanistê armanca xwe rawestandina vê rêveçûnê bin. Ji ber ku tiştê hatibe tînekirin zanista wî nabe. Belkî bîranîna wî bibe, lê bîranîna jî zanist nîne. Zanist bi ya heyî bi ya dijî re têkildar e. Civaka di vê rewşê de eger naxwaze bi tevahî tine bibe, divê li dijî modernîteya kapîtalîst tevî hemû hêmanên xwe li ber xwe bide. Berxwedanê di hebûnê re li ser heman rê ye, û wekhev e. Weke hemaltî û sermayeya entelektuel ne, eger dixwaze bi rûmeta lêkolînerê rastî bijî û li ser piyan bimîne, divê di hemû hewldanên xwe yê entelektuel de hem li ber xwe bide hem jî divê tevahî hêmanên berxwedanê di asta berxwedanê de bin. Di vê çarçoveyê de hem entelektul hem jî zanista wê berxwedan û têkoşer in. Wekî din, yan xwe xapandin an jî veşartina nasnameya sermayeyê yan hemaltiyê ye.
- 3- Zanista were pêşdebirin berê pêşî divê weke 'zanista civakî' were bi rêkûpêkirin. Divê zanista civakî weke qralçeya sereke ya tevahiya zanistan were qebûlîkirin. Çi zanistên din ên der barê Xwezaya Yekemîn de (fizîk, astronomî, kîmya, biyolojî) çi jî zanist û zanîna din ên beşerî yê Xwezaya Duyemîn (wêje, felsefe, huner, ekonomî û hwd.) dikarin bi mîsyona pêşengiyê rabin; ev ti carî nikarin bi heqîqetê re têkiliyê manedar deynin. Eger herdu qad bi zanista civakî re bi awayekî serketî têkiliyê deynin dikarin ji heqîqetê para xwe bigirin.
- 4- Zanista civakî weke mijara xwe ya sereke civaka exlaqî û polîtîk divê weke objeyekê negire dest, herweha weke dualîteyên navbera wan gelekî hatine vekirin û kûrîkirin ên fêhmîkirinên

mirov weke obje-sûbje, em-yên din, ruh-beden, xweda-evd, mirî-zindî jî negire dest, divê bi rêbazeke ji van dualîteyan bihurî jî esas bigire û lêkolîn bike. Cudabûn şêwazê jiyane ye gerdûnê ye, di xwezaya civakê de jî hê bêtir dimeşe û bi nermî, azadî û zêdebûyî heye. Lê mirov vê cudabûnê rabe daxê asta obje-sûbje ya şaristanî û modernîteyê kirine bingehe tevahî avabûnên xwe yê îdeolojîk, ji sedî sed wê ev bihêle ku hem heqîqeta gerdûnê hem jî ya civakî parçe bibe û ji dest bê dayîn.

- 5- Pozitivîzm di modernîteya Ewrûpayê de derket asta xwe ya herî jor. Felsefeya xwe bi giştî objektîvîzm e ku bi giştî zanist bi taybetî jî zanista civakî li ser wê bilind dibin û ev hê jî bi hemû şiddeta xwe dewam dike. Eger ev pozitivîzm li ser bingeha rexneyan cihê xwe li ser sergovê dîrokê nebîne paradîgmayeke manedar a zanista civakî ango felsefeyeke bi kok a zanista antî-şaristanî pêş nakeve. Zanista navend Ewrûpa, nexasim jî zanista civakî herçiqasî gelekî ji hev parçe bûbin û tehlûke hebe heqîqetê ji dest bidin şert e ku mirov para wan a di heqîqetê de û destketiyên wan fêhm û qebûl bike. Pozitivîzm herçiqasî di rewşa rexnekirinê de be û divê mirov ji wê karibe bibihure jî ewqasî jî divê mirov para wan a heqîqetê qebûl bike. Di lêkolîn û lêgerînên heqîqetê de bi tevahî antî-Ewrûpagirî herî kêr bi qasî tevahî Ewrûpagiriyê dikare rê li encamên neyênî veke.
- 6- Herçiqasî ev lêkolîn û lêgerînên heqîqetê yê ji wan re postmodernîzm têne gotin pozitivîzmê rexne dikin û zanista civakî ya navend Ewrûpayê red dikin jî ev nêzîkatiyên wan bi hêsanî dikarin bêne lîberalizekirin û weke antî-Ewrûpagiriyê hê bêtir antî-heqîqetgirî ye, bi gewde bibin. Ev lêkolînên postmodern ên ji rewşa bi krîz a zanista civakî sûd werdigirin herçiqasî bi temamî neyên redkirin jî gelekî girîng e ku mirov heta dawiyê bi rexnegirî nêzîk bibe. Perspektîv û rêbaza pozitivîzma modernîst a gerdûnger û li ser xetê rast a pêşketinê çawa dibe sedema ji rê derketinê, rêbaza xelekwarî ya zêde îzafî ya gelek postmodernîstan jî li heman rêderketinan vekirî ye. Ji bo mirov ber bi bayê yek ji van seriyan nekeve, şert e ku prensîbên bingehe ên em hewl didin rêz bikin divê baş bêne fêhmkirin û qebûlkirin. Rewşa bi krîz hema hema ji her kesî re li gorî wan rêyê heqîqetê pêşkêş dike û ji bo vê rewşê di cih de ye, di lêgerînên heqîqetê de ev xusûs bi serê xwe jî têrê dike ji gelek aliyan ve ji rê derxe, pûç û tewş bike.
- 7- Di lêgerîna heqîqetê de rêbaza me ya sereke ne objektîvîzma pozitivîst e, ne jî kirdartiya îzafî ye. Herdu bi xwe jî du rûyên lîberalizmê ne, têra xwe wan tevîhev kirine û pêşkêşî piyaseyê kirine, bi vî awayî di çêkirina hemaltî û sermayeya entelektuel de enflasyona rêbazê ye ku bi kar tîne. Aliyê herî bi tesîr ê bêhmankirina heqîqetê ev enflasyona rêbazê ye. Ev jî bi tevîhevkirina rêbazên objektîv û sûbjektîv dibe û ev jî tê wê maneyê ku hema hema bi qasî serê kesan bereketa rêbazan e. Ev çalakiyek e ku heqîqetê mîna pereyên xurde ji qîmetê dixin û ji lewra girîng e ku mirov bi vê bereket û çirîkbûna rêbazan nexape. Bêguman aliyê rastiyê ye objektîv û sûbjektîv hene. Di tehlîla dawî de zanîn û heqîqet gihiştina hev a dualîteya çavdêr û ya tê çavdêrkirin îfade dikin (Mebesta min hemanbûna wan nîne, zêdetir weke wekhevîbûnê bêne fêhmkirin dikare erênî be). Di vê mijarê de mirov çiqas kûr bibe û bîpîniye ewqasî parên heqîqetê derkhevin holê. Di vê rewşê de ne yê çavdêr sûbje, ne jî yê tê çavdêrkirin obje ye. Di vir de ya dibe ew e, herdu nêzîkî hev dibin, herçiqasî nebin heman tişt jî wekhev dibin. Pêvajoya heqîqetê herî zêde dibe, derfet û îmkânên wekhevîbûnê tê bi destxistin. Ez niha hewce nabînim navekî lê bikim û dixwazim mijara rêbazê bi vî awayî bidim naskirin. Bêguman em di ti zeman û mekanê de ji nedîtî ve nayên ku yekeya sereke ya çavdêr û tê çavdêrkirin civaka exlaqî û polîtîk e.

8- Mekanên lêgerînê yên bingehîn di serî de zanîngeh, nabe ku saziyên fermî yên şaristanî û modernîteyê bin. Di dema bihurî û roja me ya îro de desthilatdarkirina zanistê û li saziyên fermî yên dewletê çêkirina wê, kir ku têkiliya wê bi heqîqetê re qut bibe. Eger têkiliya zanistê bi civaka exlaqî û polîtîk re were qutkirin û bikin ku bi kêra civakê neyê, berevajî wê ev were wê maneyê ku di pêşdebirina yekdestdariya mêtinkarî û zordestiya li ser civakê de alîkariyê bike. Çawa ku jin li mala taybet an jî giştî (kerxane) tê girtin rastiya xwe ya azadiyê, heqîqeta xwe ji dest dide, zanist û entelekteulên li saziyên fermî têne girtin ewqas azadiya xwe, nasnameya xwe ya rastî ji dest didin. Ya divê were fêhmkirin, zanist û entelektueliya dibe desthilatdar ji armanca xwe ya vedîtin û lêgerîna rastiyên civakî qut dibe. Kê mî berhemên di asta zanistî û entelektuelî de derdikevin holê, lê ev rewşên îstîsnayî rastiya sereke nikarin biguherin.

9- Ji bo zanista civakî şoreşa bi sazîbûnê, bi gotineke din ji nû ve avabûn şert e. Çawa ku di rohnîbûna Grek-Îonyayê de akademyên serbixwe yên felsefe û zanistê çêbûn, dîsa serdema navîn di rêûresma hem Îslam hem Xiristiyantiyê de dergah, keşişxane û tekke bi roleke bi heman rengî rabûn, eger tevgerên Ronasans, Reform û Rohnîbûnê yên Ewropayê di heman demê de her yek ji wan şoreşeke entelektuel û zanistê bin û ev rastî be, ji bo derketina ji krîza heyî di roja me ya îro de hewcedarî bi şoreşên bi heman rengî hene. Hegemondariya îdeolojîk a çarsed salî ya modernîteyê herî kê mî bi qasî hegemondariya çanda maddî di wê qabîliyetê de nîne ku ji krîza dewamî û kûr dibe bibihure. Ji aliyê şêwe û naverokê ve modernîteya demokratîk destwernede bivê ne vê wê krîzê bi rola rizandin û ji hev belavkirinê rabe. Ji sosyolîstên utopîk heta bi sosyolîstên zanistî, ji anarşîstan heta bi Dibistana Frankfûrtê, ji gavavêtina felsefî ya duyemîn nivê sedsala 20. heta bi şoreşa çandî ya ciwanên 1968'an û herî dawî jî piştî salên 1990'î heta bi gavavêtinên postmodernîst, femînîst û ekolojîk ji vî alî ve mîrateyêke dewlemend a entelektuel û zanistî heye. Modernîteya demokratîk divê hem li şoreş û çirîskên entelektuel ên dema şaristaniyê, hem jî divê ji gavavêtinên entelektuel ên li dijî modernîteyê xisletên erênî bigire û li ser vî bingehî şoreşa xwe ya entelektuel û zanistê pêk bîne.

Bi sazîbûn yek ji şertên vê şoreşê ne. Ji bo serketina şoreşa entelektuel di asta global de li ser bingehê dersên ji tecrûbeyên navê wan ketine dîrokê werin girtin pêdivî bi navendeke saziya dinyayê heye. Ji bo bersivdana vê pêdiviyê mirov dikare Konfederasyona Çand û Akademyên Dinyayê were avakirin. Ev konfederasyona li ser cografyayêke azad were avakirin, wê bi ti desthilatdarî û dewleta netewe ve girêdayî nebe û divê li ser bingehê dijberiya yekdestdariyên sermayeyê were pêkanîn. Serxwebûn û xweseriya wê bingeh e. Di asta çanda xwecihî, akademyên herêmî û neteweyî de her sazî bi dilê xwe di çarçoveya prensîbên bername, rêxistin û çalakiyê de dikare beşdar bibe. Konfederasyon di asta xwecihî, herêmî, neteweyî û parzemînî de dikare ji bo saziyên wezîfedar gav biavêje.

10- Akademyên çand û siyaseta demokratîk dikarin ji bo vê wezîfeyê sazîbûnên di cih de bin. Ji bo pêdiviya ji nû ve avakirina yekeyên civaka exlaqî û polîtîk desteka zanistî û entelektuel a hewcedarî pê heye, ev akademî dikarin pêk binin. Li şûna ku saziyên yekdestdar ên fermî û taybet mînak bigirin, gelek di cih de ye ku xwe bi awayekî orjîn ava bikin. Eger saziyên modernîteyê teqlîd bikin, ev dikare bi xwe re binketina wan jî bi xwe re bîne. Dikarin xwe bi awayekî xweser û demokratîk ava bikin, bername û kadroyên xwe bi xwe pêk binin, dikarin mamostetî û xwendekariya bi dilê xwe esas bigirin, gelek caran mamosteyê karibe bibe xwendekar, xwendekarê jî bibe mamoste, ji şivanê li serê çiyê heta bi profesorî her kesê bi

qasî îdea û armanca xwe karibe beşdar bibe û li gorî destpêkê mirov dikare bi vî awayî qebûl bike. Akademiyên bi giranî jin bin tevî ku bi heman naverokê bin dikarin aliyên wan ên xweser bi awayekî zanistî pêk bînin û dibe ku bi vî awayî di cih de be. Ji bo bi tenê teorîk nemînin divê ji gelek aliyên ve tevî pratîkê bibin û ev jî yek ji xisletên têne xwestin e. Akademî li gorî zeman û mekan pêdivî li ber çavan têne girtin û têne avakirin û xebitandin. Çawa ku di dîrokê de mînakên van sazîyan gelek têne dîtin (ateşgedeyên Zerdeşt ên li ser çiyên, baxçeyên Eflatûn û Arîsto, peyarêyên Sokrates û Stoagiran, keşîxane û tekkeyên serdema navîn û hwd.), sazîyên sade û bi dilê xwe xebatê dikin. Ji serê çiyên bigirin heta bi quncikên kolanan her mekan dikare were hilbijartin. Bêguman mirov çavê xwe li avahiyên bi heybet ên meznahiya desthilatdariyan tîne mirov nagerîne. Çawa ku ji keşîxane û medreseyan jî tê zanîn dema perwerdeyê li gorî rewşa beşdaran û kêmbûnê hatina wan were diyarkirin. Mîna sazîyên fermî hewcedarî bi sînorên hişk ên demê nîne. Bi tevahî jî divê ji şikil û pîvanna mehrûm nebin. Ji sedî sed divê pîvanên xwe yê etîk û estetîkê hebin.

Di xebatên ji nû ve avakirina yekeyên modernîteya demokratîk de alîkariya zanistî û entelektuel şert e. Eşkere ye ku mirov ê nikaribe bi sermayeya entelektuel a di piyaseyê de vê hewcedariyê tedarik bike. Zanist û kadroyên çavkaniya xwe akademiyên nû bi tenê dikarin vê pêdiviyê tedarik bikin.

Ev nirxandina kurt û prensîbên çareseriyê ku min hewl da di çarçoveya wezîfeyên entelektuel de bikim, bêguman di asta pêşniyaran de ne, û hewcedarî bi guftûgoyê heye. Bi tenê bi gavavêtinên nû yê zanistî û entelektuelî mirov dikare ji şert û mercên krîzê bibihure û ber bi alî erênî ve biçê. Krîza em behsa wê dikin, krîzeke avabûn, global û sistematîk e, wexta mirov van xisletên wê li ber çav bigire, eşkere ye ku divê destwerdanên wê jî avabûnê, globalî û sistematîk bin. Ji bê hejmar tecrûbeyên şoreşger ên pêkhatî tê zanîn ku ku êdî bi teqlîdkirina qalib, sazî û zanistên berê yan jî bi pevkirina wan tiştêk bi dest nayê xistin û mirov dersa vê dikare ji tecrûbeyên berê bigire.

Yek ji dersên sereke yê modernîteya demokratîk ji demên bihurî bigire ew e, divê xwe bi şoreşê rohnîbûnê ya bi kok di zikhev de ava bike. Tevî vê, divê ez yekser destnîşan bikim ku rabihurî niha ye. Herçiqasî em bi temamî behsa rabihuriya civaka exlaqî û polîtîk a şeweyê hebûna bingehîn xwezaya civakî ye, nekin jî (lê divê em ji bîr nekin ku nexasim civaka neolîtîk, civaka gund û cotkariyê, koçerî, qebile, eşîr û cemaetên dîni xisletên xwe yê jiyanê bi rik dewam dikin) ji bo nirxên xwe yê di pênc hezar salên dawî de ji aliyê yekdestdariyên daneheva sermaye û desthilatdariyê hatine têkbirin ji nû ve bi dest bixe di asteke şoreşî de afirêneriya zanist û entelektueliyê ya gelekî pêdivî pê heye wê bibe desteka herî mezin. Ji bo ev pêdiviya bivê neyê divê pêk bê, ji her demê zêdetir heyatî û girîng e ku divê em li ser wezîfeyên xwe yê entelektuelî baponijîn, analîz bikin û hewl bidin çareser bikin.

B- Wezîfeyên Exlaqî

Exlaq di serê wan sazîyên civakî de tê ku li ser gelekî tê axaftin û hê nehatiye analîzkirin. Di bin navê etîk de tevî hemû hewldanên teorîzekirinê di pratîkê de hêviyên mirov dişkinin. Tespîteke hevpar a çavdêriya zanistê ye ku hebûna civakî her diçe ji exlaq mehrûm dibe. Lê belê sedem û encamên vê yekê têra xwe nehatine ravekirin. Sazî û statuyek ku her çûye piçûk xistine. Lê exlaq weke sazî û mijar ji texmînan wêdetir gelekî girîng e. Mirov krîzên tevahiya dîrokê pêk hatine û krîza global a roja me ya îro bi giranî dikare weke encameke bêparmayîna ji exlaq bifikire. Di dîrokê de wijdanê civakî, lavên ji

çiyayê volkanîk ê pijiqîn ser bajarên Sodom (Di serdema pêşî de bajareke li peravên Gola Lût) û Pompeî'yê bi zêdebûna bêexlaqiyê rave dike û bi vê mîna ku dixwaze ji heqîqetekê xeber bide! Rizîna exlaq civakan hildiweşîne. Ya rastî, ya lanet û xezeba xwedayan tê gotin, bi xwe cezakirina bê exlaqiyê ya wijdanê civakî ye (exlaqê) ku bi şêweyekî çalakiya ezmanî nîşan dide. Eger em Xwedê weke nasnameya herî mezin û pîroz a danasîna civakê şîrove bikin, lanetkirin jî dibe çalakiyeke cezakirinê ya tîpîk a xas bi destê civakê.

Hêsan e ku mirov exlaq weke têtîgîn bide nasîn. Mirov dikare exlaq weke jiyana li gorî adet, hînbûn, rêûresm û rêzikan terîf bike. Lê ev ravekirin têra xwe şiklî dimîne. Fîlozofên serdema antîk û serdema nû analîzên (di serî de Eflatûn, Arîsto û Kant) xwe di bin navê etîk de li wan rakîşandin ji ketina teoriya dewletê zêdetir ti alîkarî nedane. Ya rastî, weke amadekariyên pêş ên ferd ji endambûna civakê qut bikin û derbasî endamtiya dewletê bikin. Mîna ku wezîfeya exlaq ew e, ferd ji bo dewletê çawa kêrhatî bike, eşkere mirov nêzîkatiyeke bi vî rengî dibîne. Bi kurtî şîroveyên exlaqî alîgirên şaristaniyê ne.

Çawa ku di her mijara civakî de mirov serî li dîrokê dide, di vê mijarê de jî mirov heman rêbazê bişopîne wê gelekî kêrhatî û hînkêr be. Em dizanin ji sedî 98'ê serdemên civakî bi huqûqê ne, bi rêzik û pîvanên exlaqî pêk hatine. Ji ber vê yekê jî em civaka exlaqî dibêjin. Ji lewra mirov heta nizanibe exlaqê vê dema dirêj bersiva çî daye mirov rabe exlaq şîrove bike, wê kêmbimîne. Eger em xwezaya civakî weke xwezaya bi mejiyê nerm barkirî terîf bikin dibe ku mijarê rohnê bike. Mebesta me ji mejiyê nerm ew e, zêdetir bi fikirkirinê karkirin e. Têkiliya di navbera fikirkirin û kar de bivê nevé wê rêzik û pîvanan ferz bike. Ji ber ku ya divê kar çawa were kirin, jixwe rêzik û pîvan diyar dike û ew bi xwe ye. Em vê çalakiya pêşî ya der barê kar de dikarin weke pîvana pêşî ya exlaq diyar bikin. Em dema kar jî dibêjin, mebesta me her cure çalakiya civakî ye. Ji xwarinê heta bi razanê, ji meşê heta bi peydakirina xwarinê, ji dostbûna bi heywanan heta bi şerkirina wan, eleqedarbûna bi nebatan heta masîgiriya her çalakî kar e. Ev kar jî bêyî rêzik û pîvan bi sernameve. Serneketin jî mirina civakê ye.

Di vê nuqteyê de dabeşkirina civakê weke bîngeh ekonomîk û joravahî exlaq têtîgînên beredayî ne. Ekonomiya exlaq mirov dikare weke rêya herî baş a ji bo tedarikkirina pêdiviyên bîngehî ên jiyânê terîf bike. Exlaq weke adet û usûl, şêwazê ekonomî yan jî bi destxistina pêdiviyên bîngehî e. Ji lewra cihêkirina civakê bi têtîgînên weke joravahî û jêravahî ji ravekirinê dûr in. Exlaq di serî de hewldanên ekonomîk şêwazê pêkhatinê bi awayekî baş ê tevahî çalakiyên civakî îfade dike. Ango her tiştê civakî exlaqî ye. Her tiştê exlaqî jî civakî ye. Mînak bi qasî ekonomî exlaqî ye, dîn jî exlaqî ye. Siyaset weke rasterast demokrasîyê exlaq bi xwe ye.

Wê wextê pîvana pêşî ya kar ango exlaqê wê, ji destpêkê ve ji bo civakê mijareke heyatî ye. Kar çawa herî baş tê kirin, ew çawatî weke pîvana herî baş a exlaq di zêhnên de bi cih dibe. Ev, di nava pêvajoyê de hê bi tesîr dibe û weke rêûresmeke têtîgîn dibe malê hafîza civakî. Êdî mirov dikare bibêje ku exlaq pêk hatiye. Bûyera em jêre tore, adet û rêûresm dibêjin ev e. Di vir de xusûsa girîng a divê were analîzkirin ew e, exlaq bi qasî ku çalakiyeke zêhnî ye, bi karê civakî re jî têtîkildar e. Hem pêdiviya xwe bi çalakiya civakê, hem jî bi hewldana zêhnê heye. Ez bi xwe tercîh dikim ku vê rewşê weke awayê orjîn û pêşî yê demokrasîyê bi nav bikim. Di vê rewşê de demokrasîya orjîn û exlaq dibin wekhev. Li gorî ku civak misêwa bi pey karên heyatî dikeve, bivê nevé ev jî pêdiviya pîrr fikirîn û guftûgoyê ferz dike. Bi vê jî qîma xwe nayne; ji bo kar hê baştir çawa serketî bibê ango çawa were rêvebirin serê xwe diêşîne û ev jî bivê nevé şertekî jiyânê ye ku destê jê nabe. Di herdu rewşan de jî hem fikirkirin, guftûgo û biryardan heye hem jî bi rêvebirina biryarê xwe gihandina serketinê heye û ev jî şêweyê herî sade û rastûrast ê demokrasîyê ye. Eşkere ye ku demokrasîya rasterast û beşdarbûnê ev e. Di heman demê

de ev tê wê maneyê ku civak ji aliyê exlaqî ve bilind bûye ango bûye xwediyê jiyana exlaqî. Ji vê jî mirov fêhm dike ku çavkaniyê exlaq û demokrasîyê yek e. Ew jî qabîliyeta karkirin û zêhnê kolektîv ê pratîka civakî ye. Jiyana civakê bi tenê ji sedî 98 beşekî wê bi demokrasiya orjîn û exlaq derbas nebûye; komikên civakê yên di halê xwe de hatine hiştin û heta roja me ya îro parçebûne bi giranî di nava xwe de huqûqê ne, exlaq pêk tînin. Divê mirov baş bizanibe ku herçiqasî xira bûbin jî ji malbatê heta bi etnîsîteyê, heta bi qada kar a saziyên huqûqê kitebikite wan bi rêkûpêk kiriye jî exlaq nebe jiyana nameşe. Huqûq perdeyek e, nixumandin e. Bi awayekî bingehîn hêza dimeşîne ez yeqîn dikim ku hê jî exlaq e.

Em dema li pêvajoya şaristaniyên dinêrin tespîta pêşî ya der barê mijarê de em bikin ew e, li dijî exlaq timî hewldane normên dewletê bikin xwedî hukim. Di civaka Sumer de, bi rêkûpêkirina rêzikên huqûqê yên pêşî li ser stelên (tehtên tîk ên nivîskî) Hemmûrabî vê rewşê têra xwe rave dike. Dikare were gotin exlaq têrê nekiriye ji ber vê yekê hewcedarî bi huqûqê çêbûye; lê nêzîkatiyeke bi vî rengî şaş e. Pirsgirêk qîmnekirina exlaq nîne, civaka exlaq tê rizandin. Me gelek diyarkir ku çawa exlaq tê rizandin. Yekdestdariyên sermaye û desthilatdariyê destpê dikin xwe li ser civakê ava dikin. Nirxên civakî yên têne hilbijerandin têne desteserkirin. Di vê rewşê de em nikarin behsa qîmnekirina exlaq bikin, em dikarin behsa tehekuma li ser civakê tê danîn bikin, behsa mêtinkarî û zordestiya dewletê bikin ku çawa bi navê rêzikên rêveberiyê weke rêzikên huqûqê pêk tîne. Ji lewra exlaq pêve girêdayî rasterast demokrasî her diçe dor li wan teng dibe. Li beramberî vê qad li rêveberiya dewletê û huqûqa wê fireh dibe. Ya aliyek ji dest dide, aliyê din bi dest dixê. Ya rastî, bi darê zorê yê dewletê exlaq ji dest dide. Dor lê tê tengkirin, qada pêkanîne tê zehmetkirin û bi vî awayî ev rewş pêk tê. Di tevahiya civakên şaristaniyan ên bê de qada exlaq (demokrasiya rasterast jî) tê tengkirin û para huqûq her bê zêdekirin. Jixwe şaristaniya Romayê ya bi awayekî kurtasî û dawîya şaristaniyên serdema destpêkê ye, rêveberiya herî baş a dewletê bû ku huqûq pêkanî, û ev jî vê rastiye piştrast dike. Huqûqê Romayê hê jî yek ji hîmên bingehîn ê huqûqan e. Di şaristaniya Ewropayê de, bi gotineke din di modernîzmê de civak mîna ku ji aliyê huqûqê ve tê dagirkirin. Bi awayekî mêtîngerîya huqûqê mewzûbehs e. Cihê exlaq dibe nava şekelan, huqûq jî dibe mêvanê serê tevahiya quncikan.

Ev rastî çi nîşan dide? Ev nîşan dide ku girandîya desthilatdarî û yekdestdariya sermayeyê li ser civakê zêde bûye. Em dema li çarsed salên dawî yên modernîteyê dinêrin bê ka ya pêk hatiye çiyê, ya em dibînin pirrûna desthilatdarî û kombûna herî zêde ya sermayeyê ye. Ya rastî, kombûna kumulatîf a herduyan di zikhev de ye. Ji aliyê exlaq ve jî ya mirov karibe bibêje ew e, ne bê fonksiyon hatiye hiştin, ji destê civakê hatiye stendin. Civaka exlaqê di binyeya wê de bi cih were anîn hatiye têkbin. Ji lewra çawa ku pirrî caran tê gotin, bi sedema ku civak rewşa wê tevlihev bûye êdî bi exlaq rêvebirina wê pêkan nîne, lewma hewcedarî bi huqûqê dibe, ev vegotin dereweke mezin e, û ewqasî jî hukmekî bêexlaq e. Qîmnekirin û têrê nekiriya exlaq û serneketina wî, ji sedî sed tîkiliya xwe bi tevlihevbûn û kêrnehatina civakê nîne. Di vir de pîvanekê hêsan a hegemonîya îdeolojîk a lîberal tê bi karanîn: Pîvan ev e; ji bo raqîbê xwe tîk bibe têra xwe wî bi propagandayê bihilhilîne. Di pêkhatina nêzîkatiya hemdem a der barê exlaq de rola hegemonîya îdeolojîk a lîberîzmê gelekî eşkere ye. Ma kî nizane ku huqûqa li şûna exlaqê hatiye bi cih kirin, bi rastî nikare rêve bibe, bi rêzik û pîvanên li derveyî aqil û wijdan barkirî ye! Bê sedem nehatiye gotin “Yên bikevin dadgehê ya bi serê wan de tê bi serê mirîşka xeşandî ve nayê.” Li deverekê, li saziyekê çiqasî rêzik û pîvanên huqûqê hebin, ewqasî li wir yekdestdariyeke bi tesîr a zordestî û mêtinkariyê heye. Rastiyên pratîkî, vê xusûsê di her saziyê de ku lê gavên pêşî têne avêtin, piştrast dikin.

Pirseke girîng a der barê mijarê de divê were pirsîn ev e: Exlaq an jî huqûq baştir rêve dibe? Vegotina me herçiqasî di naveroka xwe de bersiva vê pirsê dide jî ji ber ku huqûq rêveberiyêke bi darê zorê ye,

vê rastiye têra xwe rave dike. Çawa ku tê zanîn terîfa huqûqê “bi darê zorê ye dewletê rêvebirina qanûnan e.” Lê di exlaq de bi darê zorê rêvebirin nîne. Jixwe rêzik û pîvaneke ji dil nehatibe qebûlkirin jêre rêzik û pîvana exlaqî nayê gotin. Dema rêveberiya bi darê zorê ya huqûq û rêveberiya exlaqî mirov bide ber hev eşkere ye ku wê giraniyê li aliyê qencyê be û ji sedî sed kefeya wê jî wê ya exlaqê be.

Têkiliya dîn û exlaq pirsgirêkeke girîng e ku divê were analîzkirin. Çawa ku mirov dikare di navbera demokrasiya rasterast û exlaq de têkiliyeke wekhevûnê deyne (ji bo civakên dijber û li derveyî şaristaniyê), mirov dikare bi heman rengî têkiliyeke wekhevûnê di navbera dîn û exlaq de jî deyne. Di şert û mercên dîn hê mohra şaristaniyê nexwarî de exlaq, dîn û rasterast demokrasiya di zikhev de pêk tên. Exlaq saziyek e ku berî dîn pêk hatiye. Wer tê fêhmkirin ku dîn zêdetir bi aliyên tabû yên exlaq, pîrozî, bi heybetbûn, di manedanê de zehmet kişandin, fikir û hisa nikarîbûna kontrola hêzên xwezayê re pêwendîdar e. Civak xwezaya li derveyî xwezaya xwe nas dike û qebûlkirina wê îdrak dike, ev hem hisa tirs û hem jî hisa merhametê hişyar dike. Lê hayil dibe ku ev hêz û xwezaya jiyana wê gelekî pêve girêdayî ye, neyênî û erênîyên wan hene, ji lewra fikra divê xwe ji neyênîyên wê dûr bigire û ji erênîyên wê sûd werbigire çêdibe û ev weke çavkaniya rêûresm û saziya dîn a resen û fikra wê ya pêşî xuya dike.

Dîn saziyeke beriya şaristaniyê ye, û ev ne ya guftûgoyê ye. Xusûsên exlaq ên zêde qedexeker û yên divê mirov ji wan dûr bisekine, yên merhamet û bexşîner digire nava xwe. Di nava pêvajoyê de hê zêdetir vediguhere rêûresmeke hişk. Di vê çarçoveyê de bi rêkûpêkiya rêzik û pîvanên hişk û pîroz ên exlaq dîn pêk tînin. Tevî ku ji nava exlaq derdikeve û di destpêkê de parçeyekî ji wî ye, bi guhertina şert û mercên zeman û mekan re bi hêz dibe, sazî û rêzikên xwe dike qanûnên gelekî hişk ên divê ji sedî sed mirov guh bidin wan (nîzamê tîpîk ên Deh Fermanên Mûsa) û bi vî awayî serxwebûn û serekiya xwe îlan dike. Huqûq jî gavavêtina wî mirov dikare bi heman rengî qiyas bike. Rêzikên huqûqê pêşî beşek ji rêzik û pîvanên exlaqê girtin, bi dewletbûnê re pêdiviyên xwe weke qanûnên divê bi cih bêne anîn ferz kirin û huqûqa em nas dikin pêk anî. Bi pêşketina pêvajoya şaristaniyê re di dîn de cudabûneke din pêk hat; bi hêmanên xwe yên ji bo berjewendiyên hêzên mêtinkar û desthilatdariyê veguherîn li ser serê civakê veguherî hêzeke xwedayî ya wê bi dijwarî ceza dike. Berjewendiyên yekdestdariyê yên huqûqê bi destê dewletê meşandin, dîne bi mohra nû ya şaristaniyê hewl da bi destê xwedê bimeşîne.

Herdu veguherîn jî girîng in. Du kêliyên girîng ên şikestina dîrokê temsîl dikin. Otorîteya desthilatdarî û qraltiyê ya bilind dibe xwe bi têngînan xwedayî bi wesif dikin û bi vî awayî xwe bi hêz dikin û ev pîvana bingehîn a hegemondariya îdeolojîk e. Mirov her ku binê têngîna xwedê dikole, her carê ji binê wê zordestî û mêtinkariya yekdestdaran, zordariya amûrên dewlet û desthilatdariyê, talana wan û hêza bi darê zorê ya xebitandina kolewarî derdikeve. Lê xusûseke girîng e ku mirov tespît bike, aliyên dîn ên demokratîk û civakî bi exlaq re wekhev in. Bi vî awayî, mirov dikare dîn tevahiya dîroka şaristaniyê weke çand, rêûresm û nasnameyeke du karakterî manedar bike. Xweda û dîn weke nasnameya hêzên şaristaniyê, çiqasî bi têngînan tirs, ceza, avêtina cehennemê, birçî hiştinê, tinekirinê, bêmerhametiyê, şer, tehakum, hukimranî, xwedîtî û perestîne (divê mirov ji bîr neke ku ev têngîn herî zêde wesfên hêzên şaristaniyê ne) barkirî be, nasnameya dîn û xwedê ya hêzên civaka exlaqî û polîtîk jî bi têngînan wêrekî, efûkirin, bexşandin, hêvî, bê rizq nehiştin, dike heyî, merhamet, hezkirin, aşî, gihiştin û di cewherê xwe de helandinê barkirî ye.

Hingê mirov tevahiya dîrokê dîn bi van du nasnameyan terf bike, mirov ê karibe gelekî jê hîn bibe. Dînen Brahîmî xwedî wê xisletê ne ku van herdu meylan bi awayekî tîpîk di nava xwe de digirin.

Nûnerên asta jor a dînî (rahîb, haham, şêxulsilam, ayetullah û hwd.) çiqasî meyla şaristaniyê nîşan bidin, ehlê ummetê yê asta jêr jî meyla şaristaniya demokratîk nîşan didin. Meyl dikarin li gorî zeman û mekan bikevin tewazunekê û serektiyê. Dînên Brahîmî bi vê rewşa xwe sosyal demokratên modernîteyê bi bîra mirov dixin. Çawa ku sosyal demokratên modernîteyê di dema xwe de lihevkerina çîna karker û bûrjûvaziyê temsîl dikirin (bêguman di hegemondariya yekdestdariyên sermaye û desthilatdariyê), dînên Brahîmî jî tevahiya dîroka şaristaniyê lihevkerina hêzên şaristaniya demokratîk û hêzên sermaye û desthilatdariyê (dîsa hegemondariya hêzên desthilatdariyê giraniya xwe hene) temsîl dikin.

Di dîrokê de, di têkiliya dîn û exlaq de weke kesayet û doktrînekê em Zerdeştî û Zerdeşt bi awayekî îstîsnayî dibînin. Lêkolîn Zerdeşt û doktrîna pêve girêdayî weke şoreşeke exlaqî ya mezin terfî dikin. Li qûntara çiyayê Zagrosê di nava çandêke civakî ya bi heywan xwedîkirin û cotkariyê de (çanda ji neolîtîkê ve 12000 B.Z. heta rabûna dema çaremîn a qeşayî 20000 B.Z.), li dijî hegemondariya mîtolojîk û dînî ya şarisanîya Sumer (3000 B.Z. – piştî wê) ji pîroztiyê wêdetir ev şoreşa exlaqî ya weke meyleke exlaqê sekuler û dinyewî diparêze pêşket herçiqasî li ser navê Zerdeşt weke Zerdeştîzmê hatibe bi navkirin jî hê bêtir xwedî reh û kokên kevn e. Zerdeşt bi gotina xwe ya navdar a bi xîtaba “Bêje, tu kî ye?” eşkere ye ku xwedatiya dînî û mîtolojîk a şarisanîya Sumerê dixe ber lêpîrsînê. Ji lewra ev rexneya wî ya pêşî ya exlaqî li xweda û dînên şaristaniyê gelekî girîng e. Fîlozof F. Nietzsche navê “Zerdeşt Wisa Ferman Kir” li berhema xwe ya navdar kir û nava wê bi hukmên exlaqî yê Zerdeştwarî tijî kir û ev bê sedem nebû. Ji vî alî ve ew bi xwe weke kesê şaristaniyê herî bi hêz şîrove dike tê naskirin. Heta caran ji bo xwe leqeb û namûçikê “Şagirtê Zerdeşt”, “Şagirtê Dîonyosos” bi kar tîne û ev mirov difikirîne.

Di Zerdeştîyê de hêmanên şaristaniya demokratîk giraniya xwe hene. Di malbatê de nêzî wekheviya jin û mêr e. Ezîyetê li heywanan nake; bi pirranî goştê wan nayê xwarin, ji berhemên wan sûdwegirtin esas e. Di Zerdeştîyê de zireat û cotkarî bi nirx û qîmet e. Têgînên qencî û xirabiyê yên ji pîroztiyê hatine şuştin derdikevin pêş. Şêwazê fikrê yê dualîteyê (hêzên rohnî û tariyê) ku tovên pêşî yên diyalektîkê bi bîra mirov dixe di Zerdeştîyê de gelekî diyar e. Têde hewldanek heye dixwaze bi awayekî diyalektîkî li gerdûnê serwext bibe. Rêvebirina civakê bi rêzik û pîvanên exlaqî yên xurt esas tê girtin. Gelekî eşkere ye ku bi van aliyên xwe hemûyan li dijî Sumeran û şaristaniyên koka xwe ji wir digirin şoreşeke bi hêz a exlaqî nîşan dide. Çawa ku tê zanîn herçiqasî hatibe berevajîkirin jî berhemê herî mezin ê vê şoreşê Konfederasyona Med (mixabin wê gelekî were berevajîkirin) û ya jê dewr girt Împaratoriya Pers e. Herçiqasî Manî (salên 250’î P.Z.) wê hewl bide di vê doktrîna exlaqî de şoreşeke duyemîn bike jî Împaratorên Sasanî yên gelekî riziyayî û genîbûyî wê vê asteng bikin. Manî bi xwe bi dijwarî tê cezakirin. Şerê du nasnemeyên exlaqî û dînî mewzûbehs e.

Ji Rojhilata Navîn heta bi Hindistan û Ewrûpayê şopên (Mecûsî, Êzîdî) rêûresma exlaqê Zerdeşt-Manî yê dewam dike heye. Gotina Zendiq bi koka xwe Zerdeştî ye, îro jî bi maneya zanist weke koka peyva ‘Science’ tê bi karanîn. Divê mirov bi girîngî diyar bike ku çî di dema mişextkirina Babîlê de (600-546 B.Z.) pêxemberên Cihûyan, çî jî di dema Împaratoriya Med-Pers de fîlozofên Grek-Îlonya û tevî herdu milan yekser oryantalistên Ewrûpî têra xwe bi rêûresma Zerdeştî xwe xwedî kirin. Divê mirov bi heman girîngiyê bîne ziman ku Konfuçyûs, Sokrates û Bûda yên di heman dema Zerdeşt de jiyan (sedsalên 6. û 5. B.Z.) doktrînen xwe spartin civaka exlaqî û li dijî gefxwarina şaristaniyê ya li exlaq nûneriyeke xurt a parastinê kirin. Di serdema navîn de hêmana exlaqê di doktrînen Îslam û Xiristiyanîyê de cihekî girîng digire. Di dema şaristaniya Ewrûpayê de ango di dema modernîteya wê de jî exlaq zêde dirizînin. Me sedemên vê bi awayekî gelekî berfireh anîbû ziman.

Ev dîrokên em bi kurtî tînin ziman jî nîşan didin ku civaka exlaqî gelekî zêde li ber xwe daye. Exlaq heta weke exlaq maye xwe radestî hêzên şaristanyê ne kiriye. Li dijî huqûq û dîne şaristanyê ferz kirî Demos israra xwe ya di exlaq de ti carî kêmkirîye. Di roja me ya îro de wezîfe û pîrsgirêka bingehîn der barê exlaq de çawa kirin û bi cihkirin e. Etîk (teoriya exlaq) weke şaxekî zanista civakî bêguman divê bi girîngî were pêşdebirin û ev wezîfeyê qada entelektuel e. Ya girîng ew e, etîkê bi civakê re çawa bi yek be; civaka exlaqî ya hatiye rizandin wê çawa ji nû ve û li ser bingehên bi hêz ên exlaqî were bi gurçûpêçkirin. Wezîfeya ji nû ve avakirina exlaq bi tenê wezîfeya sedsalê û modernîteyê ne, pîrsgirêka dewamkirin an jî dewam nekirina civakê ye. Eşkere bûye ku ji krîza global bihurîn bi darê zorê yê huqûqê pêkan nîne. Ji nû ve vegera li dînîtiyê bûyereke hêvî têde nîne ye. Heta mirov komik û çavîyên exlaqî yên bi hêz ên xwezaya civakê dîsa fonksiyonel neke, divê mirov baş fêhm bike ku modernîte bi ti rêyêke din nikare ji krîza global derkeve. Krîza heyî sistema şaristanyê ya pênc hezar salî tevî hemû hêzên dijberî civakê li beramberî civaka exlaqî afirandine. Ji lewra jî divê mirov derketina ji vê krîzê di civaka exlaqî de bibîne (ji ber wekhevbûna exlaq û rasterast demokrasîyê civaka polîtîk) û ev li gorî diyalektîkê ye. Mirov heta weke prensîb li ser vê tespîtê negihîje hev ti wezîfeya exlaqî rast nayê diyarkirin. Hingê em dikarin bibêjin ku ji bo derketina ji krîza global a modernîteyê sîleha herî mezin modernîteya demokratîk e. Ji lewra di xebatên ji nû ve avakirîna de em wezîfeyên exlaqî hewl bidin careke din weke prensîban diyar bikin;

- 1- Hêzên şaristanyê yên pênc hezar salî di encama xebatên xwe yên hilweşîner ên li beramberî civaka exlaqî de rê li krîza global a modernîteyê vekirin (krîza avabûn û sîstemîk a roja me ya îro) û li gorî diyalektîkê jî derketina ji krîzê bi avakirina ji nû ve ya civaka exlaqî dibe û ew alternatîfa sereke ye.
- 2- Civaka exlaqî û polîtîk weke yekeya bingehîn a modernîteya demokratîk tevî hemû hewldanên rizandin, pûçkirin û tinekirinê yên hêzên şaristanî û modernîteyê, weke xwezaya civakî bi giranî hebûna xwe dewam dike. Hêzên şaristanyê şebekeyêke elît a teng in, lê pîrriya esas hê jî bindest, hemû netewe, gel, etnîsîte, jin, civaka gund û cotkariyê, bêkar, koçber, ciwan, komên marjînal ên mêtîngeh û hwd. pêk tînin.
- 3- Bi awayekî bingehîn ê civakê li ser piyan digire û dewam dike nîzama dewletê ya huqûqê ne, tevî hemû hewldanên qutkirinê yên ji civakê û qels mabe jî hêmana exlaqî ye. Heta civak neyê tinekirin exlaq jî nayê tinekirin. Di civakê de kûrahiya krîzê bi ketina exlaqî ve têkildar e. Zû dereng exlaqê ne tenê ji bo derketina ji krîzê, ji bo civak bi awayekî bextewar hebûna xwe dewam bike divê weke sazî û çaviya civakî ya bingehîn bi rola xwe rabe.
- 4- Xebatên etîk wezîfeyên qada entelektuel û xebatên siyaseta demokratîk jî wezîfeyên qada polîtîk in, û heta bi civaka exlaqî re nebin yek nikarin bi rola xwe rabin. Exlaq rastiya civakî ya wezîfeyên herdu qadan lê pratîze dibe îfade dike. Di çarçoveya wê ya demokratîk de di navbera dîn û exlaq de wekhevbûn heye. Ji lewra cihên îbadetê divê bibin saziyên herî zêde lê exlaqê civakî pêk tê. Di serî de dêr û mizgeft divê îbadetxane weke saziyên exlaqî yên pratîk bêne nixandîn û ya herî rast ew e, di avakirina civaka exlaqî de werin bi karanîn. Nexasim gelekî girîng e ku mizgeft weke di dema Hz. Muhammed de bi awayekî berfireh bi rola xwe ya navendî ya exlaqî rabin û fonksiyona xwe bi cih bînin. Mizgeft bi tnê cihê rîtuelêke gelekî besît mîna nimêjê nîne. Di dema Hz. Muhammed de mizgeft bi awayekî bingehîn navendên ji nû ve avakirina civaka exlaqî û polîtîk bûn. Nimêj weke rîtuela erêkirina vî karî fikirîbûn. Paşê rîtuelê şûna esas girt. Avakirina civaka exlaqî û polîtîk esas bû, lê esas hat ji bîrkirin, dan ji bîrkirin.

Modernîteya demokratîk weke saziyên exlaqî yên lê civaka exlaqî û polîtîk ji nû ve tê avakirin, eger hewce bike ji aliyê şêwazê bername, xebat û rêxistinîyê dikare were reformekrin û weke şêwazê bername, xebat û rêxistinî ji nû ve were bi rêkûpêkî kirin. Malên Cemê yên Elewîyan tevî zêdetir bi rola saziyên civaka exlaqî û polîtîk radibin, divê ew jî di xebatên ji nû ve avakirinê de ji nû ve di asta pêşengiyê de bêne bi rêkûpêkkirin. Li beramberî dijîtiya dewlet û desthilatdarî ferz bikin, yekeyên civaka exlaqî û polîtîk mafê xwe yê pîroz û exlaqî yê berxwedanê heye. Eger hewce bike wê vî mafê xwe bi kar bînin. Herweha azadiya dîn û wijdan (exlaq) vê ferz dike.

- 5- Çi laîsîzma bi şêla modern tê ferzkirin, çî jî li ser navê rêûresmê dîndartiya radîkal an jî ya nerm ên têne ferzkirin, weke tê zanîn du meylên dijberî hev nînin, weke du versiyonên îdeolojîk ên pevkerî yên lîberalîzmê nikarin bi rola civaka exlaqî û polîtîk rabin. Ji bo mirov nekeve van xefik û dafikan gelekî girîng e ku mirov naveroka demokratîk a dîn û hinekî be jî hêmanên sekuler û azad ên laîkîyê xwe nîşan didin qebûl bike û pêşde bibe. Herdu hêman jî di xebatên ji nû ve avakirina modernîteya demokratîk de bi tenê di vê çarçoveyê de dikarin rol bigirin. Bi qasî ku mirov bizanibe di şer û lîstikên sedsalan ên navbera wan de nebe alî, divê mirov hewldanên exlaqî dirizînin, pûç dikin, li ser bingehê ji nû ve bi modernîteyê re entegre dike jî bizanibe û wan pûç bike.
- 6- Huqûq bi darê zorê yê dewletê terorê li ser civakê dimeşîne û divê mirov bi vê nexape. Exlaq esas e, huqûq talî ye. Huqûq heta bi edalet be mirov dikare jêre rêz bigire. Di rewşeke berevajî de şert e ku mirov heta dawiyê di civaka exlaqî û polîtîk de israr bike. Divê hîç neyê ji bîrkirin ku rêya bingehîn a parastin û dewamkirina civakê di helwesta exlaqî re derbas dibe.
- 7- Ji bo nûneriya global weke saziya exlaqê ekumeniyên bi cureyê Katolîk ên Vatîkanê û saziya xelîfetiya berê ya nûneriya (ekumenîk) ummeta Îslamê û yên mîna wan (di vê navberê de dikarin rêûresmên dînî û exlaqî yên weke Mûsevîtî û Bûdîstiyê jî lê zêde bikin) dikarin li bin banekî hevpar ji nû ve xwe bi sazî bikin û ji teolojîyê zêdetir li ser xebatên etîk bisekinin û li ser navê tevahiya mirovatiyê di xebatên ji nû ve avakirina civaka exlaqî û polîtîk de bi roleke mezînan rabin. Bi awayekî çawa dewletên netewe li bin banê Neteweyên Yekbûyî têne cem hev, şert e ku ew jî li dijî êrîşên modernîte dibe ser doktrînen exlaqî yên bingehîn bêne cem hev û xwe bi sazî bikin, ev jî bo serketina wan şert e. Li dijî cinawiriyên (Levîathan) şaristanî û modernîteyên dixwazin tevahiya doktrînen exlaqî û muqedesatan daqurtînin, divê konfederasyona hîndekariya exlaqî û muqedesatên global weke pêdiviya vî şertî were damezrandin.
- 8- Hêzên modernîteya demokratîk heta wezîfeyên xwe yên der barê qada exlaqî de qebûl nekin û bi cih neynin divê zanibin ku li dijî êrîşên hêzên şaristanî û modernîte bi sîlehên berfireh ên îdeolojîk û çanda maddî dimeşînin wê nikaribin bi awayekî serketî yekeyên civaka demokratîk biparêzin û dewam bikin.

Ev nirxandina kurt a li ser terîfkirina sazî û mijara der barê exlaq de weke pêşniyarên çareseriyê hatine pêşkêşkirin û hewce dike ku hê bi awayekî gelekî berfireh bêne guftûgokirin. Civaka exlaqî di şemayên avakirinê yên jor û jêr de bi cih nabe, xwezaya civakî jî li gorî şemayên bi vî rengî nîne. Her yekeya civakî heta her ferd divê baş bizanibe ku ji exlaq para xwe nestîne nikare bijî. Ya girîng ew e, divê ferd û civak bi exlaqekî baş xwe gurçûpêç bike. Cinawiriyên (Levîathan) şaristanî û modernîteyê çi qasî êrîş bikin û hewl bidin tine bikin, em jî neçar in ku ewqasî civaka exlaqî biparêzin. Yê-ya nikaribe civaka xwe biparêze mafê wî-wê yê jiyaneke bi rûmet û anor nîne. Lê exlaq nebe jî parastina civakê

nabe. Di xebatên ji nû ve avakirina modernîteya demokratîk de, serketina tevahiya yekeyên civakê di wezîfeyên xwe de nîşan bidin, ji bo bi awayekî serketî derketina ji krîza sîstema global pîvana bingehîn e.

C- Wezîfeyên Polîtîk

Têgîna polîtîkayê jî weke têgîna exlaqê peyvek e ku herî zêde tevlihevî û germoleye têgînî li ser tê kirin. Maneya wê ya gotinî gelekî besît û hêsan e. Bi koka xwe ji Yewnaniya kevn tê, eger em bibêjin tê maneya hunerê rêvebirina bajêr wê were fêhmkirin. Lê bi maneya gotinan gera li heqîqetê rêbazek e ku gelekî kêmtir e, û mirov li nivê rê dihêle. Bi awayekî giştî têgînên der barê xwezaya civakî de gelekî şîlo û nediyar in. Dikarin îşaret bi rastiyê bikin, lê bi anîna cem hev nikarin pêk bînin. Divê hinekî jî mirov ji têgînan wêdetir li rastiyê bigere. Mixabin, dîsa ev kar jî bi saya têgînan pêkane. Hingê bi tenê hêza şîroyeyê di dest de dimîne. Mirov maneya polîtîkayê bi xwe weke hunerê azadiyê diyar bike, dikare mebestê baştir îfade bike. Azadî bi xwe nêzîkbûna heqîqetê bi bîra mirov dixê. Bêguman wexta ku em têgînên polîtîka, azadî û heqîqetê bi kar bînin, dîsa yekeya bingehîn a lêkolîna me civaka exlaqî û polîtîk e. Ya rastî, ez ji ravekirinên ferdî yê navbera xwe û ya civakî vedike yan jî ji ravekirinên yekeya bingehîn a lêkolînên din, dûr disekinim. Ez dema têgînên mêtinkarî, pevçûn û şer ên hema hema bi navê polîtîkayê re wekhevîbûne difikirim fikarên zêdetir dibin. Ya reşbîniya mirov zêdetir dike, polîtîka û polîs (dewlet) jî wekhev têne hesabandin.

Di mijareke bi îddîa ya mîna wezîfeya polîtîk de bi awayekî serketî gavavêtin weke xuya dike hêsan nîne. Ji gavneavêtin û xwelêranekîşandinê ya çêtir ew e, mirov bi ceribandineke dilnizmî guftûgoyê, ji bo pêşdebirina lêkolîn û lêgerînê baştir e. Ez yeqîn dikim ku divê berê pêşî ez hinek karên weke polîtîka nahesibînim wan diyar bikim. Yekemîn, divê mirov baş fêhm bike ku karûbarên dewletê karên polîtîk nînin, karên îdarî ne. Bi xwespartina dewletê polîtîka nayê meşandin, îdare tê kirin. Duyemîn, karûbarên berjewendiyên heyatî yê civakê eleqedar nekin polîtîkaya bingehîn pêk nayne. Weke karên din ên rûtîn ên saziyên civakî pêk tînin. Sêyemîn, karûbarên bi azadî, wekhevî û demokratîyê pêwendîdar nebin bi awayekî bingehîn têkiliya xwe bi polîtîkayê re nînin. Bervajiyê van karan jî ji binî ve polîtîkayê eleqedar dikin: Debar, ewlekarî, jiyanî û berjewendiyên heyatî yê civakê ew demokrasî, wekhevî û azadiya dewlet û desthilatdarî asteng dikin e. Çawa ku tê dîtin, karûbarên polîtîk bi karûbarên dewletê re heman tişt nînin, heta bi hev re nakok in. Di vê rewşê de dewlet çiqasî mezin û berfireh bibe, polîtîka jî wê ewqasî teng û sist bibe. Dewlet rêzik û qaîde ne, polîtîka jî afirînerî ye. Dewlet ê amadebûyî rêve dibe, polîtîka jî bi pêkanîne rêve dibe. Dewlet zenaet e, polîtîka jî huner e.

Têkiliya desthilatdarî û polîtîkayê hê bêtir şîlo û nediyar e. Belkî jî desthilatdarî ji dewletê zêdetir tê maneya înkara polîtîkayê. Desthilatdarî her tim ji dewletê gelekî zêdetir di nava civakê de bi cihbûyî ye. Ev jî nîşan dide ku di nava civakê de polîtîka meşandin çiqasî zehmet û çiqasî derfetên wê kêmtir in. Di encamê de têkiliyên polîtîka û desthilatdariyê timî tengezar û bi çalakî derbas dibin.

Çareya me nîne, divê em bi awayekî berbiçav nêzî mijarê bibin. Ji ber ku polîtîka heta pratîk nebe maneya xwe namîne. Me civaka exlaqî û polîtîk bi gelek mijarên têkildar re hewl da analîz bikin. Herçiqasî me gelekî hewl da em dubare nekin jî em dîsa mecbûr dibin. Civak çawa ku di exlaq de diyarde û xwezayek e, di polîtîkayê de bi heman rengî ye. Weke ku yeqîn tê kirin, di çarçoveya xebatên dewleta fermî de ne, weke xwezaya civakî polîtîk e. Eger fonksiyona exlaq kirina herî baş a karên exlaqî be, fonksiyona polîtîkayê jî peyda kirina karên herî baş e. Bala xwe bidinê, polîtîka hem naveroka xwe ya exlaqî heye, hem jî jê zêdetir. Peyda kirina karên baş hêsan nîne. Ji ber ku ji bo peyda kirina karên baş, naskirineke baş divê, ango zanîn û zanistê, wekî din jî dîtinê yanî lêkolîn û

lêgerînê divê. Kengî têngîna başiyê jî li vê zêde dibe, zanîna exlaqê jî ferz dike. Çawa ku tê dîtin, polîtîka hunerekî gelekî zor û zehmet e. Xusûseke mirov pê dixapin ew e, polîtîkayê bi têngînên hecmên wan mezin weke dewlet, împaratorî, xanedan, netewe, şîrket, çîn û hwd. di zikhev de difikirin. Eger mirov polîtîkayê bi diyardeyên bi vî rengî û yên weke wan re di zikhev de bifikire dibe maneya wê kêmkirî bike. Polîtîka rastî di terîfa xwe de veşartî ye: Ti koma têngînan ji bilî demokrasî, wekhevî û azadiyê berjewendiyên heyatî yên civakê nikarin rave bikin. Hingê mirov dikare bibêje, bi awayekî bingehîn polîtîka ew e, di her şert û mercî de ji bo vî wesif an jî dewamkirina hebûna civaka exlaqî û polîtîk çalaktiya azadî, wekhevî û demokratîkbûnê ye.

Em dema behsa civaka exlaqî û polîtîk dikin em qala beriya dîrokê nakin. Em behsa xwezaya civakî ya dewamî pêk tê û heta hebûna wê bi dawî nebe wê timî dewam bike, em qala vê rewşa wê ya xwezayî ya wê dewam bike dikin. Herçiqasî were rizandin, pûçkirin û parçekirin jî civaka exlaqî û polîtîk wê her hebe. Heta xwezaya civakî hebe wê ew jî her hebe. Rola polîtîkayê jî ew e, bêyî ku vê hebûnê bide rizîn, nehêle were parçekirin û pûçkirin divê wê hê pêşde bibe û ji bo vê jî wê azad, wekhev û demokratîk bike. Her civaka exlaqî û polîtîk a bi vê rewşê rabe ew civaka herî baş e; ev tê wê maneyê ku civaka mirov kiriye armanc pêk hatiye.

Ji bo naveroka têngînê baştir were fêhmkirin divê em careke din serî li dîrokê bidin. Ji bo vî karî jî şaristaniyê dîsa têngîna me ya sereke be. Ji ber bi tenê desthilatdarî û dewletê digire nava xwe ne, di çarçoveya çîneyî û bajajîtiyê de jî tevnên çanda maddî û îdeolojîk ên li ser civakê dewamî û zêde dibin heta xwe li civaka exlaqî û polîtîk bialînin rola wê teng bibe. Dor tengbûna li polîtîkayê tê wê maneyê ku azadî, wekhevî û demokratîkbûna civakî paşve dikeve yan jî înkarkirina wê bi xwe re tîne. Dîroka şaristaniyê bi bûyerên bi vî rengî tijî ye. Civaka di bin hakimiyetê de çiqasî were kolekirin, serfikirin û proleterkirin, hakimiyet ber bi derve bi ser civakên azad, wekhev û demokratîk de diçe û pêvajoya mêtînghekirin û zordestiyê bi vî awayî dewam bike. Qanûna kara herî zêde ya yekdestdarên sermaye û desthilatdariyê ve ferz dike. Di vê rewşê de polîtîkayê weke berxwedana yekeyên şaristaniya demokratîk manedar bibe. Ji ber ku bêyî berxwedanê di ti gava azadî, wekhevî û demokratîkbûnê de serketin bi dest nayê xistin, pêşî li rizîn, parçebûn û pûçbûna asta exlaqî û polîtîk neyê girtin, mêtînghekirinê neyê astengkirin, li ber mêtinkariya yekdestdariyan kesê nikaribe bisekine. Ji ber vê rola di dîrokê de pê rabûye polîtîka weke hunerê azadiyê tê terîfkirin. Her çîn, bajar, gel, qebîle, cemaeta dînî, qewm-netewe ya nikaribe polîtîka bike yan jî rê nehatibe dayîn polîtîkayê bike tê wê maneyê ku ji aliyê hêza îradeyî û xwedîgotinê de derba herî mezin xwarî ye. Li cihê ku îrade û gotina kolektîf a civakê nebe bi tenê bêdengiya mirinê heye.

Roma û Atîniya serdema antîk navê xwe ji hêza xwe ya polîtîk digirtin. Demokrasiya Atîniyê û Romaya komarê tevî kêmasiyan hemûyan jî eger îro hê bi heyranî têne bi bîranîn di vê de hêmana bingehîn polîtîka bajêr e ku bi mehareteke mezin hat meşandin. Atîniyê bi polîtîka bajêr Împaratoriya Pers a dêwane ne tenê rawestand, herweha têkçûna wê jî amade kir. Roma jî bi polîtîkayên xwe yên komarger karîbû bibe navenda dinyayê. Ji vê jî girîngtir, di pêşketina çanda Greko-Romen de polîtîkvaniya herdu bajaran bi roleke diyarker rabûn.

Mînaka Babilê hê balkêştir e. Belkî jî mirov dikare weke mînaka herî mezin û pêşî ya xweserî û serxwebûna bajêr pêşkêş bike. Ji bo nekeve bin serweriya hêzên dewlet û desthilatdariyên hê bi hêztir ên dewrûberê hostayî û mehareta hemû polîtîkaya xweserî û serxwebûnê pêşkêş kiriye. Ji Asûran heta bi Hîtîtan, ji Kassîtan heta bi Mîtanniyan, ji Persan heta bi Skender di demên xwe de li dijî tevahiya împaratoriyan navdar ên dîrokê bi van polîtîkayên xwe yên hosteyane karîbû li ser piyan bimîne. Bi zanist, huner û îndustriya pêşdebir karîbû bibe navenda balkêşiyê ya şaristaniya herî dema

dirêj a dema xwe (ji 2000'î B.Z. – heta bi salên mîladî). Bêguman di vê de para polîtîka bajêr a dişopand bi awayekî diyarker hebû. Eşkere ye ku di serê wan mînakên balkêş de tê, piştrast dike ku polîtîka azadî û afirînerî ye. Em di vê çarçoveyê de dikarin Kartaca û Palmyrayê ji van mînanan bihesibînin. Kartaca li dijî hegemondariya Romayê demeke dirêj bi polîtîkayê berxwedanê li ser piyan ma û herweha pêşketina xwe ya afirîner dewam kir. Kengî mîna Romayê xwe li eşqa împaratoriye rakişand, hingê ji têkçûnê nikarîbû xwe xelas bike. Ji ber ku împaratorbûn bi polîtîka berxwedanê re ters e. Heta înkara polîtîkayê ye. Encam têkçûneke trajîk e. Palmyrayê jî di pêvajoyeke bi heman rengî re derbas bû. Belkî jî li herêmê piştî Babîlê ya herî zêde mezin bû û demeke dirêj (300 B.Z.-P.Z. salên 270'î) karîbû xweser û serbixwe bimîne û li çolê mîna cennetek afirandibe Palmyra navdar e. Kengî li dijî împaratoriye Pers û Sasanî dev ji polîtîkayên tewazun û xweseriyê berda û xwest bi serê xwe bibe împaratorî (di dema qralçeya navdar Zennûbiyayê de salên 270'î P.Z.) nikarîbû xwe ji encama trajîk xelas bike. Berxwedana ji bo azadiyê diçe serketinê, ji bo desthilatdariyê jî diçe felaketê, trajediya Palmyrayê yek ji wan mînakên balkêş e ku vê rastiyê pêşkêş dike.

Di serdema navîn de polîtîkayên bi heman rengî yên xwesertiya bajaran hê bi awayekî berfirehtir hatine meşandin. Mîna ku em bi cîhana bajarên stêrk ên li dijî împaratoriyan li ber xwe didin rûbirû ne. Ji împaratoriya Îslamî (Emewî, Abbasî, Selçûkî, Tîmûr, Babûr, Osmanî) heta bi Împaratoriya Cengiz, ji Împaratoriye Xiristîyan (Bîzans, Spanî, Awisturya, Rûsya Çartiyê, Brîtanya) heta bi Împaratoriye Çîn bi sedan bajar (ji Okyanûsa Mezin heta bi Okyanûsa Atlasê heta bi Parzemîna Emerîkayê, ji Sahraya Mezin heta bi Sibîryayê) li ser navê polîtîkayên xweseriyê li ber împaratoriyan rabûn û wexta hewce kir di berdêla tinebûna xwe de li ber xwe dan. Mînaka dişibe Kartacayê ya kirin mîna zevî, bajarê Otrar ê li dijî Cengiz Xan li ber xwe daye. Ew jî kirin mîna zevî ango bi erdê re kirin yek. Ji bo bajarên Ewrûpayê yên hem li ber hêzên împaratoriye rabûn, hem jî li dijî navendgiriya dewletdariya netewe li ber xwe dan bi sedan mînak hene mirov bide. Nexasim baş tê zanîn ku bajarên Îtalya û Elmanyayê heta nivê sedsala 19. ji avahiyên xwe yên xweser biparêzin gelekî xurt li ber xwe dan. Ji van bajaran Venedîk û Amsterdam mînakên navdar in.

Di sedsala 19. de dewleta netewe li her deverê serket û ev bû derbeke mezin li xweseriyên di dîrokê de bi hezarê salan dewam kiribû ket. Lê postmodernîte û xweseriyên bajaran ji nû ve zêde dibin. Polîtîkvaniya bajaran derdikeve pêş.

Di dîrokê de li dijî hêzên şaristaniyê bi tenê polîtîkvaniya bajêr ne, belkî jî ji wan zêdetir qebîle, eşîr, cemaetên dînî, êkolên felsefî û hwd. komên sereke û diyar ên civakî ji bo weke hêza polîtîk a xweser bimînin bê hejmar mînakên berxwedanê nîşan dane. Çîroka xweseriyê ya sê hezar pênçsed salî (ji 1600 B.Z. – heta roja me ya îro) ya qebîleya Ibrî belkî jî mînaka herî navdar e. Di afirînerî û zêde dewlemendiya Cihûyan a dîrokê û roja me ya îro de polîtîkaya xweseriyê ya qebîleya Ibrî bi roleke diyarker rabûye. Tevî ku Îslam veguherandin amûrê desthilatdarî û dînê împaratoriye, li beramberî vê berxwedanên gelekî mezin ên mezheban derketin holê. Mezhebên Elewîti û Xaricîtiyê polîtîkayên jiyana xweser a qebîle û eşîran nîşan didin. Li dijî rêûresma hukimraniya sunnî û siltantiyê di binya her qewmî de bi awayekî belav mezhebên muxalif derdikevin û ev bi xwe encama polîtîkayên berxwedan û azadîxwaziya qebîle û eşîran e. Bi awayekî li dijî mêtîngeriya Îslama Sunnî tevgerên pêşî yên azadîxwazî û serxwebûnê ne. Di Xiristiyantî û Mûsevîtiyê de hejmareke zêde mezhebên berxwedanê yên bi heman rengî hene. Seranserê serdema navîn bi têkoşînên cemaetên dînî û qebîleyî yên xwecihi û bajarî yên ji bo polîtîkayên xweserî û azadiyê tijî derbas bûye. Jiyana keşîxaneyan û berxwedana niv bi dizî ya sêsed salî ya cemaetên pêşî yên Xiristîyan di amadekirina şaristaniya hemdem de bi rola sereke rabûye. Polîtîkayên xweser ên êkolên felsefî yên Yewnana serdema antîk di amadekirina zanistê de bi rola bîngehîn rabûye. Netewe û gelên karîbûne bigihîjin heta roja me ya îro, vê rastiyê

denydarê pêşiyên xwe yên qebîle û eşîran ên bi hezarê salan li serê çiyên û nava çolan li ber xwe dane.

Tevgerên rizgariya neteweyî yên serdema hemdem dewama vê rêûresmê ne. Herçiqasî weke dewleta serbixwe ji rê hatibin derxistin jî armanca hemû li pey dibeziyan serxwebûna polîtîk bû. Lîberalîzmê serxwebûna polîtîkayê veguherand serxwebûna sexte ya dewleta netewe û herçqiasî bi vî awayî ew ji fonksiyona wê ya rastî dûr kiribe jî dîsa jî tê wê maneyê ku rêûresma berxwedaneke gelekî girîng a polîtîk dewam dike.

Di dîrokê de polîtîkayên xwecihî û herêmî her hebûn û di dewamkirina hebûna civaka exlaqî û polîtîk de bi roleke girîng rabûn. Di serî de deverên çol, daristan û çiya li cografyayê berfireh a ser rûyê erdê netewe û gelên weke civakên qebîle, eşîr, gund û bajar dijîn bi polîtîkayên xweser û serbixwe timî li dijî hêzên şaristaniyê li ber xwe dane. Ji ber vê sedemê em dibêjin rêûresma konfederal a demokratîk di dîrokî de giraniya xwe heye. Em dibêjin di tevahiya dîroka şaristaniyê de meyla serdest stû tewandin nîne, berxwedan e. Eger wisa nebûya dinyayê bûbûya Misra Firewnan. Eger em nizanibin ku ti navçe û herêma mirov nemaye ku têde berxwedan û polîtîka çênebûye, em ê nikaribin dîrokê bi awayekî rast şîrove bikin. Eger gelên Emerîkaya Latîn, Efrîka û Asya hîn jî bi hemû rengên xwe û çandên xwe li ber xwe didin, ev tê wê maneyê ku dîroka wan jî wisa ye. Ji ber ku dîrok 'niha' ye.

Mirovahiyê di dîrokê de bi tenê di asta civak û herêmên cografî de berxwedana polîtîk ne kiriye û bi vî rengî hebûna xwe û anora xwe parastîye; lê di heman demê de di asta ferdî de jî kesayetên polîtîk ên li ber xwe dane û têkoşiyane nas kiriye ku carna bi qasî neteweyekê giraniya wan hebû. Dîrok bi van mînakên tijî ye.

Mirovên weke ferd ên bi qasî ku neyên jimartin, ji Bûda heta Sokrates, ji Zerdeşt heta Konfuçyûs û heta pêxemberan hemûyan ku ji Hz. Adem destpê dikin heta Nûh û Eyûb û ji Brahîm heta Mûsa, Îsa û Muhammed bi xelekên sereke dewam dikin hejmara wan di Pirtûka Pîroz de ji 120 hezarî zêdetir tê dayîn; herwisa ji Xwedawend Înannayê heta Hz. Eyşeyê, ji Zennûbeyê heya Hypatîayê, ji Kîbeleyê heta Meryem û ji jinên Cadû heta Zeyneb û Rosa, dîsa ji Brûno heta Erasmûs, karîbûne di berdêla mirinê de li ber xwe bidin ji bo karibin azad, birûmet û anor bimînin. Civak eger di roja me ya îro de hê jî bi awayekî exlaqî û polîtîk dewam dike, bi herhalî gelek nixan deyndarê van ferd û kesan e. Naxwe wê cudahiya civakê ji keriyên koleyan nemana.

Di roja me ya îro de şîrovekirina polîtîkayê bêguman hê bêtir girîng e. Lê dîsa jî divê mirov diyar bike ku di roja me ya îro de jî dîrok bi giranî hebûna xwe dewam dike, heta mirov vê diyar neke nikare polîtîkayê şîrove bike. Di warê dortengkirina polîtîkayê de ya şaristaniyê carekê kiriye modernîteya kapîtalîst hezar carî kiriye û dewam dike. Em jî bi îsrar vê kirina wê misêwa diyar dikin. Ez dixwazim analîza me ya der barê dewleta netewe de bi bîr bixim, min di wir de gotibû, civaka modern bi tenê ji jor ve di bin serweriya dewletê de nîne, bi tevahî çavîyên wê yên jiyane ji aliyê amûrên desthilatdariyê ve hatine dagirkirin, mêtîngekirin û ketine bin bandorê. Girîng e ku mirov serwext bibe, civaka di asta global de bi vî rastiyê dor lê hatiye girtin, fetihkirin û mêtîngekirin. Ez tenê qîma xwe tînim ku bi bîr bixim hegemondariya çanda maddî û îdeolojîk çawa tevna xwe berfireh û belav dike. Ev rewşeke nû ye. Em navê wê çî hegemondariya super a global, çî împaratorî yan jî nîzama Neteweyên Yekbûyî deynin, cewherê mijarê bi xwe naguhere. Herweha me gotibû sermayeya finansê mohra xwe li hegemondariya global daye û me destnîşankiribû ku di heman demê de krîza avahî û sîstemîk heye û her diçe dewamî dibe.

Em dema dipirsin di van şert û mercan de ji civaka exlaqî û polîtîk paşve çî ma, divê em polîtîkayê bixin ber lêpîrsînê ka di wê hêzê de bû ku bi çî rolekê rabe yan na. Em dibînin ku tabloya heyî gelek

caran rê li neyênî û bêhêvîbûnê vedike. Ha tam di vê nuqteyê de bi ber bêhêvîbûn û neyênîbûnê ketin ne tenê li cih nîne, di heman demê de bê maneye û mirov dikare vê ji jêpîrsîna hûrûkûr a polîtîk a rewşê fêhm bike. Çawa ku têra xwe tê zanîn, nuqteyên mînimûm û maksîmûm ên trend, ekol û astên pêlan (gerdûnî heqîqet e) hene. Bi tevahî nîşane didin xuyakirin ku rewşa heyî ya desthilatdariya şaristanî û modernîteyê ji zû ve ji maksîmûmê derbasî serberjêrçûnê bûye. Desthilatdariya li civakê belav bûye, mîna pêlek e ku giraniya xwe ji dest dayî hêza xwe ji dest dide. Çawa ku kevîrekî mezin ji serê gir bigindire û li jêr parçe bibe, giraniya xwe nemîne, desthilatdariya heta bi çavîyên civakê ketî û parçebûyî jî ji giraniya wê tiştêk namîne.

Mirov dikare maneya sosyolojîk a vê rastiye çareser bike. Desthilatdarî çiqasî li ferd û yekeyên civakê belav bibe, ewqasî li berxwedana ferd û yekeyan rast tê. Desthilatdarî li her ferd û yekeya belav dibe berxwedanê diafirîne. Ji ber ku wexta bi zordestî, mêtinkarî û êşkenceyê barkirî xwe li ser her ferd û yekeyê ferz dike, eger rê li berxwedanê venebe, ev yek li gorî herikîna gerdûnî ya xwezayê nîne. Rastiya desthilatdariya modern ji çî rastiya desthilatdariya serdemeke dîrokî gelekî cuda bûye. Kapîtalîzm weke yekdestdariya sermayeyê tevna xwe ya li ser ekonomîya dinyayê hemû di asta kara herî zêde de temam kiriye, quncikeke bi tenê ya lê belav nebûbe nehiştiye. Herweha eger em krîza ekolojîk jî li vê zêde bikin, bi kûrahî malbat û klaneke bi tenê ya xwe negihandibê nehiştiye. Endamên qanûnên kapîtalîstîk ên îndustriyalîzmê hilweşîna di avahiya hundir û derve ya civakê de kirî ghiştiye asta felaketê. Dewleta netewe weke hêza xwedayî ya herî bi hêz welatîyekî bi tenê nehiştiye neçîzîrîbe navê û hegemondarî li ser çênekirîbe. Di dîrokê de demeke din bi vî rengî nîne. Anthony Giddens wexta dibêje 'wekhevê wê nîne – bêhemta ye' di vê nuqteyê de mafdar e.

Li hemberî vê rastiya desthilatdariyê (kapîtalîzm, îndustriyalîzm û dewleta netewe), polîtîka weke qutbê dijber di dîrokê de bi qasî ku bi ti demê re mirov nikaribe bide berhev neçarî cudabûnê ye. Li gorî ku em dema berî û piştî şaristanyê dibînin, avabûna polîtîkayê xweserî modernîteyê jî neçare rengêkî cuda bigire. Eger em bi kurtî formule bikin, li gorî ku tevna desthilatdariyê li her deverê heye, polîtîka jî neçare li her deverê hebe. Li gorî desthilatdarî xwe dispêre her yeke û ferdê civakî, polîtîka jî divê xwe bispêre her yeke û ferdî.

Desthilatdariyê li ser tevahiya civakê tevna xwe vedaye, lewma mirov dikare fêhm bike ku divê polîtîka jî tevna xwe hem li ser tevahiya civakê vede hem jî berfireh deyne. Eşkere ye ku bi avahiya rêxistinên berê bersiva vê nayê dayîn. Jixwe modelên rêxistinîyê yên berê navend dewlet bûn. Beriya her tiştî divê polîtîka li dijî desthilatdariyê weke berxwedanê destpê bike. Li gorî ku desthilatdarî armanca xwe fetihkirin û mêtîngexkirina her yeke û ferdê civakî ye, polîtîka jî her yeke û ferdê xwe dispêrê hewl dide azad bike û bi dest bixe. Li gorî ku her têkiliya yekeyî û ferdî desthildarî ye, dijberê wê jî polîtîk e. Li gorî ku desthilatdarî rê li îdeolojiya lîberal, îndustriyalîzm, kapîtalîzm û dewleta netewe vedike, polîtîka jî divê îdeolojiya azadiyê, eko-îndustrî, civaka komînî û konfederalîzma demokratîk çêke û ava bike. Li gorî ku desthilatdarî di her asta yeke û ferd, gund û bajar, xwecihî, herêmî, neteweyî, parzemînî û global de xwe bi rêxistinî dîke, polîtîka jî divê di her asta ferdî, yekeyî, bajarî, xwecihî, herêmî, neteweyî, parzemînî û global de xwe bi rêxistin bike. Li gorî ku desthilatdarî di van astan hemûyan de propaganda û her cure şeweyê çalakiyê (şer jî di navê de) ferz dike, polîtîka jî li beramberî van hemûyan divê propaganda û şeweyên çalakiyê ferz bike.

Ev rastiya desthilatdariyê ya modernîteyê ku me hewl da bi xetên sereke terîf bikin heta rast neyê naskirin em li ser ti wezîfeya polîtîk rast nikarin bixebitin. Em ezmûna Sovyetê, heta qonaxên berê yên sosyâlîzma pêkhatî bînin bîra xwe. Li dijî kapîtalîzmê sendîkalîzma karkeran (parsekiya heqdestiyê), li dijî îndustriyalîzmê îndustriyalîzma hê pêşketî, li dijî dewleta neteweyî ya navendî

dewletdariya neteweyî ya navendî ya hê pêşketî. Bi kurtî li dijî desthilatdariyê desthilatdarî, li dijî agir agir, li dijî dîktatoriyê dîktatorî, li dijî kapîtalîzma taybet kapîtalîzma dewletê. Evçend amûrên desthilatdariyê yên dêwane yên mirovatî nikaribe ji binî rabe kir ku ji hundir ve hilweşîn destpê bike. Sosyalîzma pêkhatî ya bû mezhebê kapîtalîzmê (kapîtalîzma çepgir) bi vê rê bi tenê li dijî desthilatdariyê polîtîka ne kir, li dijî polîtîkayê jî desthilatdarî pêkanî. Ji bo dîtina vê têrê dike ku mirov bi tenê dîroka partiyan bixwîne. Sosyal demokrat a bû mezheb (kapîtalîzma rêya navîn), bi reformekirina desthilatdariyê hê bêtir mayînde kir û ji bo dîtina vê jî têrê dike ku mirov mînakên Ewrûpa yên dîrokên partiyan bixwîne têrê dike. Tevgerên rizgariya neteweyê yên bûn mezheb (kapîtalîzma rastgir) jî yekser bûn dewletên netewe û di belavbûna kapîtalîzmê li dinyayê de bi rola sereke rabûn. Li derveyî van sê mezheban min dijberên din ên sîstemê şîrove kiribûn. Kêmasî û şaşiyên wan ên herî mezin ew bûn, yan li dijî desthilatdariyê xwe bi parçeyekî desthilatdariyê girtin (dewleta netewe), yan bi tevahî li beramberî desthilatdariyê meydan vala hiştin (nexasim anarşîst), yan jî bi rêxistinên civaka sîvîl xwe mijûl kirine. Ji yên me behsa wan kirî, yê bi tamamî li desthilatdariyê bi awayekî sîstematîk serwextbûyî û weke polîtîka afirandina alternatîfê wê jêhatî nîne û pêdiviya vê jî his nekiriye. Polîtîka di her astê de ji taşeronên desthilatdariyê re hiştine û haya wan ji wan nîne ku ji duaya pêk nayê re amîn gotine. Ji vir û pêve hewardanîn û xeberdana ji krîza kapîtalîzm û globalîzmê ye, ev jî eşkere ye ku ji ti derdî re nabe derman.

Zimanê modernîteya demokratîk polîtîk e. Bi tevahî avabûna sîstematîka xwe bi hunerê polîtîk dihûne û ava dike. Zanistên bingehîn naveroka xwe bi civaka exlaqî û polîtîk re desthilatdarî ne, polîtîkayê tîne bîra mirov. Rastiya civaka exlaqî û polîtîk di roja me ya îro de ango pirsgirêka wê ya pêştir ji azadî, wekhevî û demkrasiyê wêdetir hebûnî ye. Ji ber ku hebûna wê di tehlûkeyê de ye. Êrîşên modernîteyê yên ji gelek aliyên ve beriya her tiştî li ser wê parastina hebûnê ferz dike. Bersiva modernîteya demokratîk li beramberî van êrîşan di çarçoveya xweparastinê de berxwedan e. Civak neyê parastin polîtîka nayê kirin. Ez dubare destnîşan dikim ku civak tek e, ew jî civaka exlaqî û polîtîk e. Pirsgirêk beriya her tiştî ew e, civaka şaristaniyê têra xwe rizandiye, desthiltadarî û dewletê ew kirine mêtîngê û dagir kirine, di şert û mercên hê pêşketî yên modernîteyê de ji nû ve ava kirine. Tevî xweparastinê, siyaseta demokratîk polîtîkvaniya demê bi xwe ye. Siyaseta demokratîk civaka exlaqî û polîtîk pêşde dibe, bi xweparastinê jî ji êrîşên desthilatdariyê yên li ser avahiya hebûn, azadî, wekhevî û demokratîkbûna wê diparêze. Em ne behsa cureyekî şerê nû yê rizgariya neteweyî, ne jî şerê civakî dikin. Em li ser bingehê cudatiyan parastina nasname, azadî, wekhevî û demokratîkbûnê dikin. Eger êrîş nebin hewcedarî bi parastinê jî namîne.

Hêzên dijberî şaristaniyê di dîrokê de meyla wan a sereke ya şeweyê jiyana polîtîk konfederal e.

Bi tevahî yekeyên civakî pevgerêdanê bi tayên sist bi tenê bi şertê ji xweseriya wan re rêz were nîşandan wê qebûl bikin. Ji hêzên dewletdar û desthilatdariyê yên şaristaniyê re jî bi tenê bi vî şertî razî dibin. Şertên têde razîbûn nebe misêwa rewşa şer e. Dema riza hebe jî ya pêk tê aşî ye. Prensîba rêveberiya civakî ya karibe bersivê bide tevahiya avahiya dewleta netewe û diyardeya desthilatdariyê ya civaka serdema modern hemû zevt kiriye, polîtîka û konfederalîzma demokratîk e. Polîtîka weke siyaseta demokratîk tê îcrakirin, yekeyên civakî hemû jî weke hêzeke federe wê tevî pêvajoya konfederal bibin. Ev sîstem dinyayeke nû ya polîtîk e. Şaristanî û modernîteyê timî bi fermanê îdare kirin, şaristaniya demokratîk û modernîte jî bi lihevkerin, guftûgo û bi rastî polîtîkayê rêve dibe. Rastiyên dîrokê û roja me ya îro çiqasî bêne berevajîkirin û sergirtin, bûyerên civakî yên esasî bi pêşengiya hunerê polîtîkayê pêk hatine. Kapîtalîzmê di şertên krîzê yên global de desthilatdariya xwe li ser bingehê ji nû ve avakirina dewleta netewe hewl bide biparêze, bi tevahî hêzên modernîteya

demokratîk jî divê sîstema konfederal a demokratîk a armanca wê bergirî û pêşdebirina civaka exlaqî û polîtîk e, pêşde bibin û bi vî awayî bersivê bidin krîzê ku ev wezîfeya wan a bingehîn e.

Li ber rohnîya van ravekirinan em dikarin prensîbên giştî yên der barê wezîfeyên polîtîk ên hêzên modernîteya demokratîk de bi kurtasî li dora xusûsên li jêr pêşkêş bikin:

- 1- Xwezaya civakî bi awayekî bingehîn hebûn û pêkhatineke exlaqî û polîtîk e. Civak heta hebûna xwe dewam bikin wê wesfên wan ên exlaqî û polîtîk jî dewam bikin. Civakên wesfên xwe yên exlaqî û polîtîk ji dest bidin mehkûmê belavbûn, rizîn û tinebûnê ne.
- 2- Eger mirov civakan li ser xeteke rast weke civakên destpêk, koledar, feodal, kapîtalîst û sosyalîst pêş dikevin tesewir bike, wê ev yekê ji serwextkirina mirov li heqîqetên wan zêdetir wê berevajî bike û ser wan bigire. Daxuyanî û ravekirinên bi vî rengî propaganda barkirî ne. Rengê exlaqî û polîtîk karakterê bingehîn ê civakan e, mirov li gorî pileya hebûna van civakan bi wesif bike herî rast e. Çi wesfên çîn û dewletê, çî jî astên pêşketinê yên îndustriyel û cotkariyê diyardeyên demî ne ku di wê astê de nînin karketerê civakê diyar bikin.
- 3- Pirsgirêka civakî bi mêtinkarî û tehekuma desthilatdariyê girêdayî derdikeve holê. Desthilatdarî û mêtinkarî çiqasî pêş bikevin pirsgirêkên civakî jî ewqasî pêş dikevin. Dewletên bingeha xwe çînî ne, û weke amûrê çareseriyê têne ferzkirin, tevî kapasîteya xwe ya çareseriyê ya bi sînor bi awayekî bingehîn vediguherin çavkaniyeke nû ya pirsgirêkan.
- 4- Polîtîka bi tenê di çareserkirina pirsgirêkên civakî de ne, di diyarkirina tevahiya berjewendiyên heyatî de, di bergirî û dewamkirina wan de amûrê bingehîn ê çareseriyê civakî ye. Ji bo bergiriya civakê pêdivî bi xweparastinê heye û weke hêza eskerî dewama polîtîkayê ye.
- 5- Şaristaniyan tevahiya dîrokê her ku hewldan civakê bi îdareya dewletê rêve bibin, fonksiyona polîtîkayê di nava civakê de teng bû. Civak heta hebûna wan dewam bikin li dijî vê dortengkirinê bi berxwedanê bersiv didin. Dîrok di bin van du hêmanên sereke de ne tam îdareya şaristaniyê ye, ne jî tam rêveberiya polîtîka demokratîk e. Şerên di dîrokê de ji karakterê nakok ê van herdu hêmanên bingehîn pêk tê.
- 6- Di dîrokê de demên aştîyê hêzên şaristaniyê û hêzên demokratîk hevdu nas bikin, ji nasname û berjewendiyên hev re rêz bigirin pêk tên. Şer û agirbestên di rêya desthilatdariyê de têkiliya xwe bi aştîyê re nînin.
- 7- Desthilatdarî di dema modernîteya kapîtalîst de tevahiya civakê ji hundir û derve dor lê digire û bi awayekî vediguhere mêtîngerîya hundir. Desthilatdarî û dewleta netewe weke forma bingehîn a dewletê timî bi civakê re di nava rewşeke şer de ye. Polîtîka berxwedanê çavkaniya xwe ji vê rastiyê digire.
- 8- Ev rewşa şerê topyekûn a modernîteya kapîtalîst li dijî civakê, alternatîfa modernîteya demokratîk zêdetir lezgîn û mecbûrî dike. Modernîteya demokratîk weke hebûna hêzên şaristaniya demokratîk di roja me ya îro de, ne bîranîneke serdema zêrîn a rabihuriyê ye, ne jî utopyayeke der barê paşerojê de ye. Helwest û hebûna tevahî ferd û yekeyên civaka berjewendî û hebûnên wan bi sîstema kapîtalîst re nakok in.
- 9- Têkoşîna dused salên dawî ya hêzên dijberê sîstemê yan ji ber perspektîfa desthilatdariyê ya hildigirtin an jî bi sedema qada polîtîk vala hiştin bi serneketin û bê çareserî man. Tevî ku mîrateyeke bi nirx hiştine jî bi avahî û zehniyetên berê, ne dikarin li dijî modernîteyê bi xwe, ne jî li dijî krîza sîstemîk dikarin alternatîfekê pêk bînin.

- 10-** Ji bo alternatîfbûnê, bi pêşdebirina sîstema xwe li dijî sêlingên modernîteyê kapîtalîzm, îndustrialîzm û dewleta netewe mumkîn e. Mirov dikare civakparêziya demokratîk, eko-îndustrî û konfederalîzma demokratîk bi navê modernîteya demokratîk weke sîstema dijber pêşniyar bike. Dijberên sîstemê li ser mîrateya şaristaniya demokratîk bigihîjin hev wê şensê serketinê zêde bibe.
- 11-** Konfederalîzma demokratîk şeweyê bingehîn ê polîtîka modernîteya demokratîk e, û di xebatên ji nû ve avakirinê de roleke heyatî îfade dike. Dewleta netewe forma dewletê ya bingehîn e, û ji amûrê çareseriyê yê modernîteya kapîtalîst wêdetir timî rê li pirsgirêkan vedike. Konfederalîzma demokratîk a şeweyê bingehîn ê polîtîka modernîteya demokratîk e, li dijî dewleta netewe alternatîf e, û ji bo rê vekirina li çareseriyê amûrê herî di cih de yê siyaseta demokratîk e.
- 12-** Di civakên exlaqî û polîtîk de ku siyaseta demokratîk li ser kar e, azadî li ser bingehê cudatiyan bûyerên wekhevî û demokratîk bi rêya herî têkûz têne pêkanîn. Azadî, wekhevî û demokrasî bi tenê bi hêza guftûgo, biryar û çalakiya civak bi hêza xwe ya zêhnî û wijdanê xwe bike dikarin pêk bên. Bi ti hêza muhendisiya civakî mumkîn nîne mirov vê bike.
- 13-** Modernîte bi destê dewleta netewe modela civaka tek reng a faşîst, homojen û monolîtîk dimeşîne. Ji ber vê pirsgirêkên etnîk, dînî, bajarî, xwecihî, herêmî û neteweyî rû didin. Konfederalîzma demokratîk weke amûrê bingehîn ê çareseriyê van pirsgirêkan alternatîfa neteweyê demokratîk pêşkêş dike. Di neteweya demokratîk de mafê her etnîsîta û têgihîştina dînî, rastiyên bajar, xwecih, herêmî û neteweyî ye ku bi nasnameya xwe û avahiyê xwe yên federeya demokratîk cih bigirin.
- 14-** Li beramberî Neteweyên Yekbûyî alternatîfa yekîtiya global a neteweyên demokratîk, Konfederasyona Neteweyên Demokratîk a Dinyayê ye. Qadên mezin ên çandî û parçeyên parzemînî dikarin di astên jêr de Konfederasyonên Neteweyên Demokratîk pêk bînin. Eger Yekîtiya Ewrûpayê di vî warî de hegemonîk tevnegere mirov dikare wê weke gava pêşî bihesibîne. Gavavêtinên li dijî desthilatdariya hegemonîk a global û herêmî di vê çarçoveyê de mirov digire dest.
- 15-** Hêzên şaristaniyê û hêzên demokratîk çawa ku di dîrokê de gelek caran kirine, hêzên modernîteya kapîtalîst û hêzên modernîteya demokratîk jî dikarin hebûna hev, nasnameyên hev qebûl bikin û rêveberiyên hev nas bikin û li ser vî bingehî bi hev re di nava aştiyê de bijîn. Di vê çarçoveyê de û di bin van şertan de, di nava hundir û derveyî sînorên dewleta netewe de pêkhatinên siyasî yên konfederal demokratîk bi pêkhatinên dewleta netewe re bi hev re di nava aştiyê de dikarin bijîn.

Prensîbên der barê wezîfeyên qada polîtîk a modernîteya demokratîk de hatine tespîtîkirin mirov dikare kêr jî û dikare zêde jî bike. Ya girîng diyarkirina esasên naverok û pêkanînê ne. Ez yeqîn dikim ku bi vî awayî rêzkirineke prensîban bersiva armancê dide. Guftûgo û rastiyên azadiyê yên jiyane encamê diyar bikin.

Heman xusûs ji bo prensîbên min hewl dan der barê sê qadên bingehîn ên modernîteya demokratîk de tespît bikim jî di cih de ne. Ez divê bi girîngî diyar bikim ku xebatên ji nû ve avakirinê weke pêkanîn û prensîb çawa ku di Şoreşa Franseyê de gelekî hatine guftûgokirin ne projeyeke komarê ye, ne jî planê dewleta Sovyetîk ê di Şoreşa Rûsyayê de ye. Heta Projeya Civakî ya Medîna ya Hz. Muhammed jî nîne. Xusûsa min gelekî hewl da rave bikim û fikara min a bi tenê ew e, analîza heqîqetê ya der barê

xwezaya civakî de û esasên pêkanîn û rêbazê der barê çareserîya azadiya civakî de çawa ku di dîrokê de gelekî caran bûye, rê li xwe xapandinên kûr û pêre di encamê de rê li gelek şaşîyan û sergirtinan veneke.

Armanc bi xebatên ji nû ve avakirinê ew e, hêzên di çarçoveya berjewendiyên xwe de dijberên sîstemê ne, û hêzên divê dijberê sîstemê bin, bêyî ku mîrateya xwe ya dîrokî înkâr bikin, bi zanebûn an nezanî divê nekevin xefik û dafikên lîberalîzmê, li ser esasên pêkanîn û têgihîştina sîstematîk (paradîgma) nêzîkî tevahî ferd û yekeyên civakê bibin, wan bi rêxistin bikin û wan bixin nava çalakiyê. Di navê de yê dikarin weke şoreşgeran hebin jî cih bigirin, yê li pey reformê diçin jî. Giş xebatên bi nîrx in. Modernîteya kapîtalîst bi xwe dema herî bi kîr a sîstema şarîstaniyê temsîl dike. Herweha serdema hegemonîk a global a herî pêşketî ya sermayeya finansê, dema avabûna sîstematîk a krîz domdar dibe. Sîstem ji bo ji krîzê bi zirar û ziyarên sîstematîk dernekeve, rojane li pey gelek proje û pêkanînan. Bi îdeolojiyê pevkirî ya lîberal a gelekî berfireh tevdiqere. Li piştê wê mîrateyê mezin a dîrokî heye. Herweha şebekeyên rêxistinî yê elektronîk kêlî bi kêlî bi kar tîne û derxistine asta herî jor. Taktîkên dixwaze dikare kêlî bi kêlî pêk tîne. Heta weke amûrê rêveberîya stratejîk dikare dewleta netewe jî rexne bike û hewl bide xwe di gelek qadan de li ji nû ve avakirina wê rakîşîne. Şîrket bi xwe ji hêzên dewleta netewe bihurîne. Saziyên civaka sîvîl ên bûne rêxistinên mode çawa dixwaze welê rê dide ber wan.

Di van şert û mercan de dijberên sîstemê ji bilî pêşdebirina têgihîştina xwe ya sîstemê û pêkanînan wê ti çareyê wan a din nîne. Şoreşên Franse û Rûsyayê (bêhejmar tevger û şoreşên din ên li ser şopa wan çûn) bi temamî di çarçoveya modernîteya kapîtalîst de û li ser rêya armancên wê nebûn. Heta gelekî pêre di nava nakokiyê de bûn û bi îddîaya sîstema nû radibûn. Li gorî van îdeyên xwe gelek demên pêkanînan yê awarte jî di navê de derbas kirin. Lê di encamê de kapîtalîzmê di demên kin û dirêj de karîbû van şoreşan di nava kirin û têgihîştinên xwe yê modern de bihelîne. Bêguman di serî de van şoreşên mezin, mîna tevahiya mîrateya dîrokî, wezîfeya pêşî ye ku mirov li mîrateya azadî, wekhevî û demokratîk a şoreşên hemdem xwedî derkeve. Lê eşkere ye ku divê mirov ji nuqteyên pê xapîyane jî dersan bigire. Di vê xebatê de wê bê dîtin ku min giraniya xwe daye ser vê mijarê. Bêguman ji tecrûbe û ezmûnên pêkhatî ders girtin, ji bo rêxistin û kesên xwedî heman îdealan wezîfeyê dest jê nabe.

Krîz dewam bike yan jî neke, wezîfeyên bingehîn her tim li pêşîya me ne. Wezîfeyên entelektuel, exlaqî û polîtîk jî divê her tim bi cih bêne anîn. Cudatîyên demê bêguman wê di nêzîkatîyên cuda yê stratejîk û taktîk de xwe nîşan bidin. Lê wesfê bingehîn ên wezîfeyan naguherîne. Ez yeqîn dikim ku xusûsên min der barê ravekirin û prensîbên wezîfeyên sê qadên wezîfeyan de diyarkirî gelekî girîng in. Ev di heman demê de rexne û xwerexnekirina min a li hemberî her sazî, kesayet, têkilî û bûyera berpirsiyar im. Haya min ji min heye ku serdema me heta şarîstaniya me bi awayekî berfireh neyê analîzkirin û rexnekirin, bi rexne û xwerexnekirinên ferdî nirxeke xwe ya bi hêz nabe. Li ser vî bingehî min hewl da nêzîk bibim.

Ez neçar bimînim û pirr dubare bikim jî divê ez careke din bibêjim, xebatên der barê wezîfeyên entelektuel, exlaqî û polîtîk de esas e ku di zikhev de bêne meşandin. Qadên xebatê çiqasî di nava xwe de serbixwe bixebitin jî berhemên derxin holê kengî qadekê xizmeta qada din temam kir di cih de ye. Ji aliyê entelektuel ve rohnîbûn nebe qada exlaqî nikare qencî û başiyê pêşde bibe û bivê nevwê li xirabiyê veke. Li zeman û mekanê exlaqê baş nebe exlaqê xirab heye. Qada polîtîk rewşa pêkanîna rojane ya rohnîbûn û exlaqîbûnê îfade dike. Polîtîk di vê çarçoveyê de rastiya rojane pêkanîna rohnîbûn û exlaqîbûnê ye; rohnîbûn û exlaqîbûn bi xwe ye. Herweha li devera polîtîka û exlaq nebe

mirov nikare behsa rohnîbûnê ango bi awayekî ciddî behsa hebûna xebatên entelektuelî bike. Entelektuelîzma têkiliya xwe bi exlaq û polîtîkayê re qutbûyî, mîna entelektueliya sermayeyê dikare tişteki din be. Lê nabe ku ev weke wezîfeyê entelektuelî were nixandî. Ji ber ku ji bîngê exlaqî û polîtîk bêpar e.

Ji bo civaka exlaqî û polîtîk kengî wezîfeyên entelektuel, exlaqî û polîtîk di zikhev de hatin bi cihanîn hingê azadî, wekhevî û demokratîkbûnê di asta herî jor de pêk bên. Ji ber vê sedemê pîvana serketinê ya hêzên dijberê sîstemê ew e, wezîfeyên di sê qadan de divê di zikhev de bi cih bin.

11- ENCAM

Zanîn bi heyîna gerdûnî re têkildar e. Nîzama gerdûnî ya heyî bi tenê bi têgîna zanînê mirov dikare rave bike. Ya balkêş şewazê zanînê yê xwe anîna ziman e. Wer tê fêhmkirin ku bi tevahî cûrbicûriya gerdûnî encama xwesteka xwe anîna ziman a zanînê ye. Em der barê zanatiya zanînê de ti tiştî nizanin. Hema hema lêgerîna zanînê ya li cûrbicûriya bêserûbinî pirseke sedemê dide fikirîn. Pirsê çima gelekî şilo û nediyar dimîne. Hin filozofên navdar, heta hin ji Pirtûkên Pîroz van pirsan bi arezûya gerdûnê ya dixwaze bi bîr were yan jî bi arezûya xwedê ya dixwaze ji aliyê evdên xwe ve were zanîn girê didin. Gotina hayjêbûn ji bo min hê bi heybet û raveker e. Ji zerreya herî piçûk heta bi hebûna herî kozmîk hayjixwebûn, dikare bibe bersivên pirsên çima û sedemê. Maneya em ê li hayjixwebûnê bar bikin, ji bilî jiyane bi têgînên din nayê terîfkirin. Mirov dikare terîfa jiyane ya herî nêzî rastiye weke hayjixwebûnê diyar bike. Ji vê jî girîngtir, hayjixwebûn çima evqasî girîng dibe? Em dizanin bêyî hayjixwebûnê jî jiyane mumkîn e. Lê wexta em bi kûrî hewl didin pê bi his in, em fêhm dikin ku ev mumkînbûna zêde mumkîn xuya nake. Mirov dikare bibêje dema dirêj a jiyane ya hay mirov jê nabe û dibihure nixê wê yê jiyane kêma dibe, heta dihele diçe. Diyardeya mirinê jî ji sedî sed hayjêbûna ji jiyane ango ji bo mumkînkirina jiyane weke hostatî yan jî lîstikeke xwezayê xuya dike. Mînak hebûneke bi jiyaneke bêserûbinî hatibe cezakirin, gelo çi cudahiya xwe ji trajediya Sîsypnos (ew kes e ku xwedawendan wî ceza kirine, cezayê wî jî her kevir tam dibe serê gir kevir digindire jêr û dîsa diçe wî tîne) dimîne? Liberketina mirinê bi tenê nixê jiyane zêde dike û bi bîr dixê.

Ji bilî hayjêbûnê der barê jiyane de zanîn nayê maneyek din. Tiştê tê zanîn, tiştê hayjêbûyî ye. Em ji bo hebûnê fizîkî nikaribin tişteki bibêjin jî ma mumkîn e ku mirov his neke di hebûnê biyolojîk de çûneke eşqî ber bi zanînê ve heye. Em wexta ber bi cureyê mirov ve tîna mîna ku ev eşq pêk hatiye. Rewşê gelekî pêşketî ya zanînê herî baş gotina eşqê dikare terîf bike. Lê mirov hebûneke welê ya seyr û sostret e, xisletên wî hene em dibînin der barê zanînê de ji kirna xiyane û berevajîkirinê mezin paşve namîne. Mirov vê rastiya mirov bûyerên di nava xwezaya civakî de ya em jêre Xwezaya Duyemîn dibêjin diqewimin rave bike hê rastir xuya dike.

Zanista civakî weke têgîn bi şaristaniya navend Ewrûpayê re pêşket. Bêguman tevahiya xwezaya civakî disiplinê em dikarin weke cureyekî zanista civakî bi nav bikin her hebû. Em ji zanista civakî ya beriya dîrokê re bi hêsanî dikarin bibêjin anîmîzm. Anîmîzm (zindîtî) têgîneke zanista civakî ya navend Ewrûpayê ye, gelo bi qasî ku tî gotin zanîna destpêkê ya mirovên destpêkê ye? Kî fitûyê dide ku avahiya zanista civakî ya îro ya obje û súbje cihê dike di ser anîmîzmê re ye? Dîsa zanyarên civakî! Lê her ku diçe baştir tê fêhmkirin ku ekola zindîgiriye paradîgmayek e, ji cihêkirina obje-súbjeyê ango bêcankirina objeyê bi nixtî e. Eşkere ye ku bi zindîtî terîfkirina gerdûnê ji terîfa wê ya bi bêcaniye encamên rastir dide. Bi tevahî pêşketinê zanistî vê xusûsê piştrast dikin. Eger tevgerên perçikên jêr-atomên ên hê sîrr in, û balkêş in, nebûna, rastiya yek curetî pêk nayê me yê nikarîbûya ji bilî

anîmîzmê bi ti awayê din rave bikira. Pozitivîzmê (zanistperestiya diyardeyan) weke cureyekî pirr bi tehlûke yê metafizîkê (herçiqasî berevajiyê wê îdea bike jî) zanista civakî kûr birîndar kiriye.

Pêvajoya şaristaniyê ya em jêre serdemên dîrokê dibêjin, ji anîmîzmê ber bi mîtolojiyê ve şêwazekî zanistê jî bi xwe re aniye. Herçiqasî mîtolojî bi temamî weke malê şaristaniyê neyê hesabandin jî ji gelek aliyan ve mohra şaristaniyê lê heye. Berevajîkirina pêşî ya zanîne û îxanetxistina nava zanista civakî bi hegmondariya îdeolojîk a pêvajoyên şaristaniyê re têkildar e. Yekdestdariya sermaye û desthilatdariya li ser xwezaya civakî hat avakirin bê derew, bê berevajîkirin û bê xiyaneta li gotinê nabe. Mîtolojî bi giranî bi anîmîzmê barkirî ye, û bi nirx e. Lê wexta sîstema hiyarkerşîk û nîzama ji sêberiya rahib + rêveber + fermandar pêk hatî bi çîrokên mîtolojîk ên qehremankirin (nîv-xwedatî) û xwedakirinê ketin dewrê, rizîn û berevajîkirin bivê neyê pêk hatin. Mîtolojî bi şertê ev wesfê wê yê dualî li ber çavan were girtin, dîsa zanistekê civakî ye ku mirov dikare gelekî jê hîn bibe. Ez yeqîn dikim ku wê her biçe girîng bibe. Ji sedî sed di hînbûna dîrokê de wê hê bêtir bi roleke mezin rabe.

Kengî mîtolojî weke dîn hişk bû, rê li ber duyemîn cureyekî zanista civakî vekir. Bêguman dîn bi tenê mîtolojiyê weke mîrate nagire. Dogmayên wê bi xwe jî hene. Herçiqasî bi giranî mohra hêzên şaristaniyê li ser hebe jî şîroveya dînî ya hêzên dijberê sîstemê hê zelal e, û ji ber xwezayîtiya wê rastir e. Yek ji erdkolanerê bingehîn ê rêya diçe zanista hemdem e. Di dînen yek xwedayî de mirov dikare nîşaneyên herdu hêzên dijber bişopîne. Şaxê fermanker, ceza dide, teolojiya mirovan dike evd hêzên şaristaniyê nîşan dide, şaxê mirovan beşdar dike, xelatê dide û azad dike jî fikir û baweriyên hêzên dijberê şaristaniyê nîşan dide. Serdema navîn bi şerên di navbera dîn û mezhebên van herdu têgihîştinan de tijî derbas bûye. Eger şerê van dîn û mezheban nebûya, ji sedî sed wê zanista civakî ya Ewrûpayê jî pêk nehata. Bi tenê mirov bandora Îslamê bifikire têrê dike ji bo em li vê rastiyê serwest bibin. Wekî din jî tevahiya serdema zanyar û filozofên mîna çirîskan hene. Şik û guman nîne ku van kesan çavkaniya bi nirx a zanista civakî pêkanîne.

Zanista civakî (modernîteya) serdema şaristaniya Ewrûpayê hem weke berhema tevahiya mîrateya vê dîrokê, hem jî weke pêdiviyekê têkoşîna mezin a civakî derket holê. Bi awayekî bingehîn weke amûrekî disiplinê yê çareserkirina pirsgerêkan fikirîn. Sîstema zordestiyê û îstîsmara bê sînora kapîtalîzmê rê li vekir, ji destpêkê ve modernîte neçar kir ku bi krîzê bakirî pêk bê. Bi giştî zanist hemû, bi taybetê jî zanistên civakî jî aliyekî ve kirin xizmeta sîstema zordestî û îstîsmarê, ji aliyê din ve jî rola rewakirinê ango bi awayekî erênî ravekirina sîstemê wekî din dan zanistên civakî. Retorîka yekdestdariya desthilatdarî û sermayeya nû mohra xwe li zanista civakî da.

Sosyolojiya pozitivist ji destpêkê ve kir ku zanista civakî seqet pêk bê. Fikara bingehîn a sosyologên pozitivist ew bû ku ji Şoreşa Franseyê komareke xwedî li berjewendiyên bûrjûvayê derdikeve pêk bînin. Polîtîkvanên ekonomiya Ingilîz hewl didan kapîtalê rasyonel û rewa bikin. Îdeologên Elman di her qadê de bi pêkanîna dêwane ya dewleta netewe ya Elman re mijûl dibûn. Damezrênerên sosyalîzma zanistî û serkêşên dijberên sîstemê K. Marks û F. Engels a dixwestin bikin ew bû, ji retorîka sê sermayeyan zanistekê bi mohra proleter biafirînin. Dijbertiya kapîtalîzmê û li ser vî bingehî analizkirina kapîtalê dikarîbû alîkariya zanista civakî bikirana. Lê çavkaniyên wan jê gav diavêtin û dijbertiya xwe ya sîstemê bi dijbertiya kapîtalîzmê bi sînora dikirin û vê jî dikir ku bi tevahî avahiyên sîstemê li hemberî modernîteya kapîtalîst bêparastin bimînin. Analîzên anarşîstan li ser desthilatdariyê herçiqasî gaveke li pêş bû jî lê qada polîtîk mîna ku vala hiştibûn. Zanista civakî ya Ewrûpayê ji aliyê herdu bazkan ve jî ji lêkolînkirina xwezaya civakî wêdetir bi pirsgerêkan sîstemê rê li wan vekiribûn mijûl dibû. Bi awayekî xwe li pisporiya çareserkirina pirsgerêkan datanîn. Dinya û dîrok di dereceya duyemîn de dihatin. Divê mirov matmayî nemîne ku çima zanista civakî navenda xwe

Ewrûpaye. Mirov nikare li bendê be ku pirsgirêkên bi sedsalan ketine ser hev û kombûne bi derbekê jê bibihurin. Ji nava wan îdeolojiya lîberal herî zîrek derket. Rê dît ku hemûyan bi sîstemê entegre bike. Bi tenê Şoreşa Franseyê ne, Şoreşa Rûsyayê jî di navê de zanîbû tevahiya şoreşên serdemê û dijberên sîstemê bê tesîr bike; zanistê bi awayekî serketî veguherîne zanista desthilatdarî û sermayeyê.

Lê mirov nikare bifikire ku modernîteya Ewrûpayê weke sîstema herî desthiltdar û îstîsmarkar a pêvajoya şaristaniyê, dijberên xwe bi temamî tine û bêdeng bike. Bi pêşveçûna wê re ev modernîte ne bi tenê di bereya îdeolojîk de, di bereya exlaqî û polîtîk de jî li berxwedanên mezin rast hat. Dijbertiya sîstemê jî herî kêr bi qasî sîstemê xwe nû dikir. Sîstem çiqasî global dibû, dijberên sîstemê jî globalîze dibûn. Hegemondariya wê ya li ser zanistê her ku diçe dişkiya. Hêdî hêdî dihat fêhmkirin ku dîrok dibe bi tenê ya dinyayê be, hegemondariya Ewrûpayê ya demeke kin ajotî bi tenê dikare parçeyekî piçûk ê dîrokê be.

Fîlozofiya Fransî ya piştî Şerê Cîhanê yê Duyemîn, Şoreşa Çandî ya Ciwanên 1968, ji hundir ve jihevdeketina sîstema Sovyetîk, têkçûna dewleta xweşhalîyê, lêgerînên postmodernîst û tesfîyeya mêtîngeriya klasîk derfet û îmkân didan ji bo zanista civakî demeke nû bide destpêkirin. Bi awayekî ji astengiya pozitivîzmê û navendîtiya Ewrûpayê rizgarbûyî, lêkolînkirina heqîqetan ketibû rêyeke hê erênî û baştir. Zanista civakî dema ku xwezaya civakî bi tevahî li zeman û mekanan hemûayn bike mijara lêkolînê, divê bi tenê qîma xwe bi çareserkirina krîz û pirsgirêkan neyne, ji aliyekî ve fîzîk, kîmya, biyolojîk û kozmolojiya bi awayekî bingeîn têkiliya xwe bi civakê re hene û li aliyê din jî ji zanistên beşerî yên weke felsefe, wêje û hunerê re pêşengiyê bike da ku bi rola xwe ya zanista qralîçeyê rabe. Şecereya zanistê bi tenê bi zanista civakî mirov dikare şaxan jê bibe. Bi vî awayî mirov ê hem wê ji zêde parçebûnê xelas bike, hem jî mirov ê fikaran neke ku zêde ji her tiştî şuştî ye. Tevî krîza giştî ji krîza di qada zanista civakî de bihurîn wezîfeyê pêştir divê were bi cih anîn. Zanistê civakî ya hayjêbûna jiyane weke azadî, lêgerîna azadiyê jî weke heqîqetê şîrove bike, rêberê pêşketin û rohnîbûna civaka exlaqî û polîtîk e ku dest jê nabe.

Di vê xebatê de min zanista civakî berî her tiştî nixand û ev jî têkiliya xwe bi muhtevaya xebatê re heye. Retorîka sosyalîzma zanistî ya demeke dirêj diceribînim êdî li min teng dihat. Retorîka lîberal jî ez bi temamî li dijî wê bûm. Ji nêz ve naskirina min a anarşîzmê tesîreke erênî kir; lê ji çareserkirina pirsgirêkên li pêşya min dûr bû. Hin civaknasên di destpêkê de min diyarkiribû gelekî hêja ne, alîkariyên wan girîng bûn. Lê dîsa jî diviyabû min rêya xwe bi xwe bidîta. Min heta têgihîştina xwe ya zanista civakî cîbicî nekirana, qevaztin û xwe çipkirina mijarên bi îddîa wê rast nebûya. Çawa ku min ji destpêkê ve got, ya ez dikim ceribandinek e; lê bi rexnekirinê wê cihê xwe yê rast bibîne. Ez ji xwe piştrastim ku ez ji wan dogmatîkên pozitivîst û metafîzîkan nînim her tiştî ji zanistên civakî dipên. Ji lewra min zanista civakî ji gelek aliyên ve da naskirin, ji ber ku hem min nexwest bikevim heman tehlûkeyê, hem jî li pêşberî yên eleqedar hişyar û durîstbim. Piştî ku min ev pêkanî, beşa din a sereke ya xebatê şaristaniya demokratîk û modernîte bû. Ji bo baş naskirina sîstema şaristaniyê û ji bo rast bingehdanîna dijberên sîstemê, min pêşî cih da pirsgirêka civakî. Ez yeqîn dikim ku ez bi awayekî berfireh li ser sekinîme. Min dijberên din ên sîstemê rexne kirin, ev ji bo xwe gihandina nixandineke yekpare bû. Sosyalîzma zanistî dijbertiya xwe ya zanistî dispêre du çînan. Ez bi temamî vê rêbazê red nakim, tevî ku di dîrokê de cihekî teng digire û ji analîzkirina civakê gelekî dûr e. Lê min hewl da bi sîstema şaristaniyê ya çemê sereke û mezin a pênc hezar salî xwest jê bibihurin.

Eger li dijbertiyeke diyalektîk bê gerîn –bi ya min divê were gerîn-, bivê nevê di çarçoveya sîstemê de were pêşdebirin. Ez dizanim mijara şaristaniyê ji bo gelek fîlozof û sosyologan mijara lêkolînê ye. Ya

ez dixwazim bikim yeka nû li wan zêde bikim nîne; ya nehatiye kirin an jî ya belawela hatiye kirin bi awayekî sistematîk û berfireh ji bo guftûgoyê pêşkêş bikim. Ez divê bi girîngî diyar bikim ku di vê mijarê de min rêbaza K. Marks ji bo **Kapîtalê** bi kar aniyê ango diyalektîk min jî ji bo şaristaniyê bi kar aniyê. Di vê xûsûsê de min gelekî xem xwarin û min got, xwezî Marks ev pêkanîbûya û me jî jê sûd wergirtiba. Lê bi herhalî ji hosteyekî destek a herî baş bihata girtin manedana rêbaza wî bû. Di vê de ez çiqasî bi serketime wê pratîkên civakî û rexneyên pêwendîdaran diyar bike. Çawa ku di Kapîtalê de jî hatiye diyarkirin, bi rastî şaristaniyê kom û komên dijber ên li seriyên cih digirin diafirînin. Dijbertiya bûrjûva û proleteriyê jî dikare bi tenê yek ji gelek dijbertiyên şaristaniyê rê li wan vekirî bibe. Ji lewra ez xebata xwe di vê çarçoveyê de weke dijbertiya Karl Marks ne, li ser bingehe rexneyên ciddî weke hewldana pêşdebirin û temamkirina xebata wî were şîrovekirin rast dibînim. Min ji gelek aliyan ve (yekdestdarî, kapîtal, dewlet, îdeolojî, pozîtîvîzm, dîrok, şaristanî, bazar, ekonomî, demokrasî, şoreş, zanista civakî, dewleta netewe, hegemondarî, analîzên sistemê û hwd.) şaşî û kêmasiyên wê danîn holê û divê ev weke dijbertiyê neyê şîrovekirin. Ez yeqîn dikim ku divê weke ekolên din ên dijberên sistemê nirxa heq kirine bi vî awayî min daye wan û hewldanên min weke alîkarîdayîneke temamker werin şîrovekirin wê rastir be.

Di beşên berê yê xebatê de bi hişkeberî be jî min hewl da bazkên îstîsmarkar û tehekumkar ên şaristaniyê (mêtinkar û mêtînger) analîz bikim. Di van beşên li ber dest de bi qasî ku mumkîn bû ez kêr li ser wan sekinîm û min xwest giraniya xwe ya esas bidim ser qutbê dijber demos'ê ango hêzên şaristaniya demokratîk. Min bi hêza xwe hemûyî hewl da vê qutba dîrokî rave bikim. Li gorî min dîrok herî zêde di vê mijarê de bi kêmasî û şaşiyên tijî ye. Qet nebe bi xetên sor û stûr bal kişandina ser wan girîng bû. Şerên esas ên di dîrokê de çawa ku têra xwe tê gotin (mînakê herî dawî Saumel P. Huntington e) di navbera komên serdest ên şaristaniyê de nînin, di navbera du qutbên dijber de ne. Bêguman di navbera komên serdest de jî têra xwe şer û nakokî hene. Yekdestdarî timî di navbera xwe de li ser pasteyê şer dikin. Lê ya girîng ew e ku ev paste ji kê û çawa tê desteserkin. Li gorî diyalektîkê şer û nakokiya rastî, divê di navbera yê pasteyê çêdikin û yê dixwazin desteser bikin de pêk bê. Ev mijara ku hewcedariya wê hûrûkûr bi lêkolîna dîrokî heye, bi tenê min dikarîbû bi xetên sor bal bikişanda ser wê. Min welê jî kir. Kî çiqasî dixwaze dikare lêbikole û lê bigere. Ez bawer dikim ku encamên bigihîjinê wê xeyalên wan neşkîne.

Min hewl da cihekî berfireh bidim dijberên modernîteyê. Min ev kir ku di xebatên sistema nû de ji bo cihê xwe rast bigirin. Tevlîheviya bi hilweşîna Sovyetê bi lez bû diviyabû bi awayekî manedar li cihekî rast bihata danîn. Hîç hewcedarî bi bêhêvîbûnê tinebû. Sosyalîstên-reel û anarşîst divê zanibin xwe nû bikin. Femînîst û ekolojîstan diviyabû bizanibin bêyî pêkanîna sistemê pêşveçûn nabe û ji avbirina ser aşê lîberalîzmê wê nikaribin xwe xelas bikin. Hem polîtîka nekirin, hem jî sistem pêknenanîn, bêyî van herduyan hedefek e ku mirov bigihîjê nîne. Herî zêde ya li benda wan aqûbeta sosyalîstên reel û tevgerên anarşîstan bû. Ez yeqîn dikim ku ez bi awayekî çareserker nêzî tevgerên çandî bûm. Ev tevgerên hewl didin ji nava pencê cinawirê dewleta netewe rizgar bibin naveroka wan a demokratîk girîng bû. Di çarçoveya modernîteya demokratîk de dikarîbûn bi roleke dîrokî rabin.

Min hewl da ez bi ihtîmam nêzî wezîfe û pîrsgirêkên ji nû ve avabûnê yê modernîteya demokratîk bibim ango di çarçoveya teorî û pratîk de bi awakî analîzker û çareserker nêzîk bibim. Ez yeqîn dikim ku encamên gihîştîmê, bi awayekî bi tesîr min pêşkêş kir. Eşkere ye ku modernîteya demokratîk ne weke lêgerîna serdema zêrîn a rabihurî, ne jî weke projeya utopîk apşerojê hatiye pêşkêşkirin. Têra xwe malzemeyên dijberê sistemê hebûn, lê sistem bi xwe tinebû. Min bawer dikir ku divê ji sedî sed mijar bigihîje vegotinên têrûtijî. Modernîteya demokratîk weke nav ne girîng bû; naveroka wê girîng bû. Diviyabû bihata sistematîzekirin. Naxwe wê ji felsefeya sefaletê û sefaleta felsefeyê wêdetir

neçûya. Armanca analîzan rohnîkirina van rewşan û çareserkirina wan bû. Qadên wezîfeyên entelekteul, exlaqî û polîtîk jî min hewl dan ji bo çareseriyên pratîk diyar bikim. Ji ber ku tevliheviya li van qadan têra xwe zêde bû. Ez yeqîn dikim ku min têra xwe zelal kir, mirov ê çawa bi ser pratîkê de biçê. Nexasim ez bawer dikim ku rêzdanîna prensîbî wê di pratîkê de rê li xebatên nû û afirîner veke.

Mijareke din a girîng a vê xebatê der barê wesfên yekeya bingehîn a lêkolînê de bû. Zanista civakî ya pozitîvist di vê mijarê de xwedî wê pozîsyonê ye; civakê jî mîna objeyên din bike obje û bi vî awayî qîma xwe bi bersivdanê bîne. Sosyalîzma zanistî weke siya vê têgihiştinê bi gewde bûbû û ji lewra jî hê bêtir diyardeperest û hişk bû. Di çarçoveya alîkarîdayînê de civak li gorî şêwazên hilberînê tesnîf û dabeş kir bêguman. Pozitîvîzma gerdûnparêz a li ser xetê rast a pêşve diçe mîna rastiyeke mutleq hat qebûl kirin û bi cihanîn. Şikildayîna dîrokê bi awayê destpêk, koledar, feodal, kapîtalîst û sosyalîst-komînîst bi vî awayî derket holê. Di vê de hinekî jî qedewarîti heye. Ma ne dereng zû wê dorê bihata sosyalîzmê. Ev helwesta aliyekî xwe li dogmatîzmê vekiribû. Bi vê zêhniyetê nêzîkbûna tevahiya çalakiyên civakî, encamên wê ji texmînan wêdetir gelekî giran bûn. Ya pêkhatîbû sosyalîzm ne, ya gelekî rexne kiribû û bêyî ku haya xwe jê hebe ya gelekî jêre xizmet kiribû kapîtalîzma global bû. Kapîtalîzma dewleta Rûs herî kêmsalek temenê sîstemê dirêj kir û bi herhalî ev jî vê rastiye piştrast dike.

Min tevahiya xebata xwe xwezaya civakî (xwezaya duyemîn) weke yekeya bingehîn a lêkolînê esas girt. Min hewl da wê tespît bikim û min bawer kir ku ew bingehê heyînê ye. Ji lewra min civaka exlaqî û polîtîk a hewl da terîf bikim weke alternatîf destnîşan kir. Delîlên (arguman) min weke şêwazê hilberînê, çîn, dewlet, îdeolojî û yên mîna teknîkê timî diguherin û diyardeyên di her civakê de bi awayekî cuda pêk tên herçiqasî para wan a rastiye hebin jî di wê giraniyê de nebûn ji bo lêkolînê bibin mijara bingehîn.

Min analîzên şaristanî û sîstema dinyayê jî weke şîroveyên çemberên girtî yên yekalî rexne kirin. Min hewl da ez analîz bikim û nîşan bidim ku heta cinsê mirov hebûna wî dewam bike wê timî wesfên xwezaya civakî ya civaka exlaqî û polîtîk her bijî û neçare bijî, nikare ji vê bigere, eger jê bigere wê parçe û ji hev belav bibe. Di tevahiya dîroka şaristaniyê de civaka exlaqî û polîtîk di nava tevn û torên desthilatdarî û sermayeyê de gelekî hatibe keritandin, ji rizîn û belavbûnê re hatibe hiştin jî civakan qels be jî her tim rêyek dîtine bi wesfên xwe yên exlaqî û polîtîk li ber xwe dane û bi vî awayî hewl dane bijîn, min xwest vê yekê bi listeyê dirêj a mînanan piştrast bikim. Dîsa bi awayekî berfireh min hewl da analîz bikim ku kapîtalîzmê (modernîteyê), bi tevn û torên sermaye û desthilatdariyê xwe xist çavîyên herî hûrik ên civakê (bi hêmanên weke dewleta netewê, îndustriyalîzm, nexasim amûrên medyayê, îdeolojiyên pevkerî, teşkîlatên ewlekariyê, ji hundir ve mêtîngerî, zêde bi ser jinê de çûn û hwd.) û lê belav bû, li beramberî vê di heman astê de rê li nerazîbûnekê vekirin, li cem her ferd û yekeya civakî rê li alternatîfên jiyane û derfetên berxwedane vekirin an jî neçar man vekirin. Bêguman civaka exlaqî û polîtîk sabit nîne, min diyar kir ku ji berî dîrokê ve pêşketina xwe dewam dike.

Bi awayê klan, qebîle, malbat, konfederasyona eşîran, rasthatina li hiyarkerşiyê, dabeşkirina dewletê, ji civaka gund-cotkariyê derbasbûna civaka bajêr, gavavêtina civaka neteweyî-îndustriyel, kêma an jî zêde qutibbûyîn, ev bûyer bê navber bi vî rengî pêk hatine. Pêvajoya şaristaniyê jî bi karekereke bê navber a bi awayên krîzê yên navend-hawîrdor, hegemondarî-reqabet û bilindbûn-daketin pêşde çû. Ez tevî van fikrên der barê pêvajoya şaristaniyê de jî bûm. Herweha min hewl da ez analîz û çareser (weke terorîk-pratîk) bikim ku tevî van bûyeran hemûyan jî civaka exlaqî û polîtîk ji holê nayê rakirin; meyla xwe ya azadî, wekhevî û demokratîkbûnê timî diparêze; û eger wezîfeyên entelektuel, exlaqî û

polîtîk di zikhev de bêne fêhmkirin û bi cih werin anîn wê ev wesfê di jiyânê de bi zêdeyî bêne pêkanîn.

Modernîteya kapîtalîst li ser bingehê sermayedarî, îndustriyalîzm û dewletdariya neteweyî hebûna xwe ava dike, li beramberî vê modernîteya demokratîk jî weke komîntiya demokratîk, eko-îndustriyal û neteweya demokratîk dikare hebûna xwe ava bike û min ev yek bi berfirehî hewl da ji hev derxim û çareser bikim. Komîntiya demokratîk weke wekhevîtiyeke homojen ne, ji kesekî heta bi mîlyonan dibe xwedî wesif û min hewl da wê weke her cure koma (ji jinan heta bi komên mêran, ji spor û hunerê heta bi îndustriyê, ji entelektuelan heta bi şivanan, ji qebîleyan heta bi şîrketan, ji malbatê heta bi neteweyan, ji gundan heta bi bajaran, ji xwecihîyê heta bi globaliyê, ji klanê heta bi civak global her cure civak) bi wesfên civaka exlaqî û polîtîk radibe terîf kir. Min hewl da rastiya civaka eko-îndustriyel weke komên civaka gund-cotkariyê û ya îndustriya bajêr hevdu xwedî dikin û bi awayekî vebirî li gorî eko-îndustriyê ne, terîf kir. Neteweya demokratîk jî min hewl da bi vî awayî ji hev derxim û çareser bikim, li dijî cinawiriya dewletdariya netewe pêkhatinên pirnasname, pirçandî û pirrsiyasî neteweya demokratîk e, ango li ser pêkanînên konfederalîzma demokratîk a şêweyê bingehîn a polîtîkayê ye, ji etnîsîteyê heta bi dîn, her cure heyînen çandî yên bajar, xwecihî, herêmî û neteweyî bi pêkhatinên siyasî yên xweser ên demokratîk cureyekî nû yê netewe pêk tînin û ev jî neteweyê demokratîk e.

Min hûrûkûr û bi awayekî gelek caran dubare hewl da pêşkêş bikim kir ku modernîteya demokratîk li ser bingehê van saziyên avahiyê pêk tînin tevî mîrateya xwe ya dîrokî alternatîfeke ku xwedî hêzeke mezin a çareseriyê ye, dikare tecrûbeyê dijberên sîstema dema modernîteyê bigihîne hev.

Qutibbûna şaristanî û modernîteyê li derveyî şer û îstîsmarê (mêtinkarî û mêtîngerî), herweha min hewl da ji aliyê îhtîmala rewşa bê şer û aştiyê ve ji hev derxim. Nirxandina şert û derfetên aştiyeke karibe dewam bike mijareke girîng e, û gelek nazikiyê dixwaze. Tê zanîn pêvajoya şaristaiyê ji vî alî ve xwedî mîrateyeke gelekî dewlemend e. Di dîrokê de dem û dewran hene têde ji şer zêdetir aşti hatiyê mezinkirin û pîrozkirin. Di dema modernîteyê de jî şer û aşti mîna pêkanînên rojane yên di zikhev de gelekî qewimîne. Nexasim li şûna têgihîştina diyalektîka tineker têgihîştina diyalektîka hevdu xwedî dikin çima nebe û herî kêma pêvajoyên diyalektîk ne bi tenê tine dikin ne jî bi tenê hevdu xwedî dikin, di navbera herdu têgihîştinan de yan jî di navbera herdu rastiyan de guhereke berfireh û tevlihev dikare pêk bê û bi vî awayî temaşekirin bûye têgihîştin û hêmanek alîkariya pêvajoyê bike. Em bi saya zanista pêş dikeve hê baştir û rastir fêhm dikin ku rastiya xwezayî ne bi felsefeya jiyânê ya yên bi hêz a Darwînîst a ji kapîtalîzma hov mayî, ne jî bi qalibên metafîzîka berê ya jiyana bê nakok, dimeşe, berevajî naverokeke gelekî dewlemend, tengezar û pêkhênan pêşkêş dike.

Çawa ku bi temamî pêvajoyên aştiyê weke beridînê şîrovekirin şaş e, ewqasî jî şaş e ku pêvajoyên şer weke ji nûbûnê re mîna pîrikan bêne şîrovekirin. Şerên di navbera yekdestdariyên sermaye û desthilatdariyê de li ser mezinkirin an jî piçûkbûna pasteya di bin destê wan de têkildar e. Bi aştiyê re zêde pêwendiya wan nîne. Aştiya rastî di navbera du hêzên dijber ên şaristaniyê de (Ev, di navbera du çînan de destpê dike, li guhereke berfireh di navbera komên cuda yên qebîle, eşîr, qewm, netewe, tebeqe, cemaetên dînî, ekolên çandî û komên ekonomîk de pêk tê) li ser bingehê qebûlkirina heyîn, nasname û mafên rêveberiya xweser a hev pêk tê. Dema ku tê qebûlkirin şer zirar û ziyane dide herdu aliyên serê îhtîmala aştiyê xuya dike, diyar dibe. Ji niyetên lihevhatin û diyalogê hewl tê dayîn encam were girtin. Tê zanîn, çi di asta xwecihî û global de, çi jî di asta navneteweyî û nava netewe de gelek şer bi aştiyê bi encam bûne. Ya girîng ew e, alî di şert û mercên derfetê didin nasname û anora hevdu de li hev bikin. Piştî ku ev bû, di her astê û her hecmî de, di navbera kom û heta ferdan de aşti mumkîn e.

Wexta ku me hewl da dîroka şaristaniyê ya pênc hezar salî weke du qutbên dijber analîz bikin, me fêhm kir ku wê du qutbî hê demeke dirêj bi hev re dewam bikin. Di demeke kin de mirov pêşbîniya hevdu tinekirina qutban nake. Herweha ev ji aliyê diyalektîkî ve jî weke rastî xuya nake. Sosyalîzma pêkhatî di vî warî de bi lez tevgeriya û bêyî ku analîza modernîte û şaristaniyê bike xwe li sîstemê ceriband û ev ji hevdeketina wê bi encam bû. Ya girîng ew e, divê mirov di tevahiya xebatên teorîk û pratîk de du qutbiyê timî li ber çavan bigire, di nava qutba îstîsmarker de nehele, weke sîstematîka xwe şaristaniya demokratîk û modernîteyê di nava wê de gav bi gav bi xebatên avaker timî pêşde bibe. Em bi rêbazên şoreşî û beridînê çiqasî sîstema xwe pêşde bibin û ewqasî jî pirsgirêkên xwe yên 'dem' û 'mekan' bi awayekî erênî çareser bikin, em ê sîstema xwe mayînde bikin.

Modernîteya demokratîk û hêmanên wê yên bingehîn sîstemek e ku li gorî aştîyê ye. Têgihîştina neteweya demokratîk ji komeke herî piçûk heta bi neteweya dinyayê deriyên xwe li çareseriyê vekirî ne, û di heman demê de bi vê xisleta xwe alternatîfeke qîmeta xwe zêde ya aştîyê ye. Bi hêmana xwe ya ekon-îndustriyê hem dike ku îndustriya di nava civakê de bi awayekî kêrhatî were bi karanîn û di serî de bêkarî, xizantî û birçîtî pirsgirêkên civakî yên giran ên bi awayekî encamên şerê modernîteyê li dijî civakê ne, dikevin rêya çareseriyê; hem jî şerê îndustriyalîzmê li dijî hawîrdorê daye destpêkirin bi dawî dike û bi vî awayî aştîya civak û hawîrdorê pêk tîne. Hêmana komintiya demokratîk jî ji her yeke û ferdê civakê re derfeta alternatîfbûna civaka exlaqî û polîtîk pêşkêş dike û bi vî awayî nêzîkatiya herî radîkal a aştîyê nîşan dide. Eşkere ye ku modernîteya demokratîk weke sîstem çiqasî pêş bikeve wê îmkanên aştîyeke bi anor û rûmet jî hê zêdetir pêş bikevin.

Di vê nuqteyê de divê ez hem hişyarkirinekê, hem jî lêborînekê careke din diyar bikim: Ez têgînên civaka exlaqî û polîtîk bi têgînên komintiya demokratîk û civaka demokratîk wekhev û hemnirx dibînim. Ji bo dewlemendiya maneyê wexta hewce kir bê fikar min serî li hersê têgînan jî da û min xwe ji vê paşve neda. Eşkere ye ku civaka exlaqî û polîtîk bi komintiya demokratîk re zêdetir sosyalîzma demokratîk û wekhevîtiya civakî (lê li ser bingehê cudatiyan wekhevî) tîne hişê mirov. Têgihîştina li ser bingehê cudatiyan wekhevî, ji maneya sosyalîst-reel a homojentiyê îfade dike cudatir e. Ji bo ez balê bikişînim ser vê yekê, min xwe hewce his kir ku ji vê re Sosyalîzma Firewnan bibêjim. Bi têgîna civaka demokratîk min hewl da ez karekera civaka exlaqî û polîtîk a hem wekhevîti, hem jî azadiyê destnîşan bikim. Bêguman herçiqasî naveroka van têgînan wekhev e jî divê mirov wan nexe kefa destekî û heman tişt nehesibîne. Mebesta min ji vê dewlemendî ye. Mirov bike wekhev û bixe kefa yek destekî, bi vê xizan û feqîr dike. Ez kesên bi mijarê re pêwendîdar hişyar dikim ji bo der barê van têgînan misêwa têne bi karanîn de nekevin nakokiyê û ji ber ku min nikarîbû termînolojiyeke bi awayekî din pêşde bibim lêborîna xwe dixwazim û hêvî dikim ku vê bi serwextî û têgihîştî qebûl bikin.

Min qîma xwe neanî ku ez modernîteya demokratîk li beramberî sê hêmanên bingehîn ên modernîteya kapîtalîst (kapîtalîzm, îndustriyalîzm û dewleta netewe), bi civaka exlaqî û polîtîk a xwedî sê hêmanên bingehîn e, weke komintiya demokratîk, sosyalîzma demokratîk, civaka demokratîk, civaka eko-îndustriyel û civaka konfederal a demokratîk bi wesif bikim. Çawa ku min hewl da bi beşa pêwendîdar de nîşan bidim, min xwest bi qevd û desteyeke gelekî dewlemend a wesfan terîf bikim. Duwanzdeh pirsgirêkên bingehîn ên min der barê pirsgirêka civakî de jimartin, di heman demê de duwanzdeh wesfên çareseriyê yên modernîteya demokratîk rave dikin.

Min gelek caran diyarkiribû ku ev xebata min dikare bi navê **Sosyolojiya Azadiyê** were weşandin. Min bi girîngî gelekî destnîşan kir ku dema ez hewl didim zanista civakî terîf bikim, armanca min a bingehîn pêşdebirina alternatîfa azadiyê ye. Jixwe çareserkirina pirsgirêkan bi awayekî pêkanîna azadiyê ye. Wexta mirov vê jî li terîfê zêde bike, min şaş nedît û fikar nekir ku di çarçoveya armancê

de ji zanista civakî re bibêjim Sosyolojiya Azadiyê. Eşkere ye ku wê di cih de be, herî kê m beşekî wê yê mezin ê xebatên sosyolojîk di asta çareserîya pirsgrêkan û pêşdebirina hayjêbûna jiyanê de bi vî navî were weşandin. Bêguman çarçoveya sosyolojiyê bi tenê bi azadiyê bi sînor nîne. Tê zanîn ku divê bi guhereke civakî ya tevlihev re (civaka berî dîrokê, hiyarerşî, çîn, dewlet, bajar, şaristanî, sermaye, ekonomî, desthilatdarî, demokrasî, huner, dîn, felsefe, zanist, polîtîka, şer, stratejî, rêxistinbûn, bi sazîbûn, îdeolojî, ekolojî, jineolojî, teolojî, eskatolojî û hwd.) mijûl bibe. Dîsa min bi vê xebatê bîrûbawerîya xwe anîbû ziman ku dabeşkirina gelek parçeyan a civaka exlaqî û polîtîk û bi vî awayî lêkolînkirina wan dikare bibe sedema fikarên mezin û ji erênî zêdetir dikare rê li encamên neyênî veke. Min diyarkiribû ku ez bi xurtî tevî dibim, xwezaya civakî di nava dîrokiyê û yekparetiyê de were lêgerîn û lêkolînkirin ku ev rêbaza herî rast e.

Ez vê beşa parêznameya xwe bi dawî dikim, lê ez hez dikim ku wê bi du şîroveyan Sokrates û Zerdeştê tamam bikim. Çawa ku tê zanîn, gotina Sokrates timûtim dizanî ziman wisa bû "Xwe Bizan e!" Bi herhalî xwestiye bi vê gotinê bibêje, yê xwe nizanibin û xwe nas nekin nikarin ti tiştî hîn bibin û bizanibin. Li gorî zanist îdea dike panzdeh mîlyar sal berê teqîna mezin (bîg-bang) pêk hatiye û rastiya em dibînin li gerdûnê belav bûye, ez bawer dikim ku mirov tevahî û yekûna vê rastiye îfade dike. Ez vê dizanim û his dikim. Di vê çarçoveyê de xwezayî û xwenasîna bi zanîn û nasîna tevahiya zeman û gerdûnê re wekhev e. Sokratest di parêznameya xwe ya navdar de ji xwedayan ne, ji periyên îlhamê ango 'daîmonan yê car bi caran têne cem behs kiriye. Ev, dibe pê hesîn û ponijîna xwe naskirin û xwe zanînê. Bi awayekî şêwazê pêxemberan ê hînbûn û xebirdayîna ye. Eşkere ye ku ev şêwazekî hînbûnê yê ji pûtperestiyê pêşketîr e. Ê min jî piştî ku hêza min a pêhesîn an jî 'daîmonên' min ez hişyarkirim û gotin "Tu li çi digêrî di xwe de bibînî", min xwe negirt û giraniya xwe da ser nivîsîna van rêzan.

Şîroveya Zerdeştê hê bi tesîrtir bû. Rîwayetê tê kirin ku Zerdeşt wexta li çiyayê Zagrosan e ku gelekî aşiqê wan e, dema roj bi tevahî rohnîya xwe hiltî dengêkî dibihîse. Ew deng welê diqîre: "Bêje, tu kî yî?" Ev şîroveyeke nîşan dide çawa li Xwedê rast hatiye, pêre danûstendiye û hesab pirsî ye. Ez yeqîn dikim ku Ew bi hebûna qralên xwedê yê Sumerîk ên bi hezarê salan berê xwe dane azadiya gelê Zagrosê ketiye nava hesabpirsînê û xwe li wan rakîşandî ye. Bi awayekî ev qralên xwedê yê şaristanî bi xwe ne, pîroztiya wan xistiye ber lêpîrsînê û şoreşa exlaqî ya Zerdeştî pêk tîne. Ev şoreş bi şêweyê dualîteya ronahî-tarîti, qencî-xirabî ye.

Ez hez nakim ku pesnê min bê dayîn, werim mezin kirin, ji sedî sed ez ji vê nefret dikim. Ji bo min arezûyek e ku ez bi hemû sadetî û zelaliya xwe bêm fêhmîkirin û bibim dost. Her roja derbas bû min baştir fêhm kir ku kesayeta min a jiyan di nava şahî û merasîma tevahiya dostanî û sadetiyê de bi arezû pêşwazî dikir, kî bi ser de hat li ber rabû. Dema bi ser min de hatin min ew hinekî bi awayê Zerdeştwarî xist ber lêpîrsîn û jêpîrsînê: "Hûn kî ne?" Ev tê wê maneyê ku ev rêzên ez dinivînim bi xwenaskirina min û bi jêpîrsîna "Hûn kî ne?" ji yê bi ser min de hatin, koma zanîna min a pêkhatî nîşan dide.

Ez dema hem xwe û hem jî şaristaniya bi hezar û yek kirasî û şêlî analîz dikim, ev tê wê maneyê ku şert û mercên zor û zehmet jî têne çareserkirin. Pîroztiyên şaristaniyê dema hewl didin bêyî ku sînoren exlaqî û polîtîk nas bikin di ser min re derbas bibin min bi van rêzan ew xistin ber lêpîrsîn û jêpîrsînê û wê di nava şahiyê de bi arezû de ez bi kesayet, rêûresmên min, gelê min, herêma min, mirovatiya min û gerdûna min da naskirin. Naskirin hayjixwebûn e. Ev jî tê wê maneyê ku tu jiyanê bi hemû dewlemendiya wê bê tirs dijî û bi hêz diparêzî!

Li Ser Wergerê:

Beşa Sêyemîn:

Di çarçoveya wergerê de pirsgirêk an jî xusûsên derdikevin pêşiya min û hêjayî lêkolîn û guftûgokirinê ne, di vê beşa sêyemîn de jî ji aliyekî din ve bigirim dest û li ser rawestim. Hema hema her pirtûka Rêzdar Ocalan a ez werdigerînim di dawiya her yekê ji wan de li ser hin babetên wergerê dinivînim. Çawa ku di beşên bihurî de jî min anîbû ziman, ez zêdetir xwe dispêrim tecrûbeyên xwe û li ser pirsgirêkên wergerê radiwestim. Ji ber ku gelek babetên der barê wergerê de min di beşên din de girtine dest û ez ê wan dubare nekim, dibe ku li vir hin xusûs kêmbimîn. Di dema wergera vê pirtûkê de zêdetir cihê têgînan di nava ziman û wergerê de bala min kişand. Ji ber ku hevok û rist danîn weke qor danîna dîwaran bû û têgîn jî weke kevir an jî hîmên bingehîn di vê lêkirinê de cih digirtin. Zimanê ez jê wergerê dikim, zimanekî dewleta netewe ye. Tevî ku bi navê gelê Tirk tê hildan jî gelekî jê qut e, û bi avakirina dewleta netewe re zimanekî di nava heftê heştê salî de gotin li cih be bi darê zorê li hev hat çêkirin û tê çêkirin. Ev zimanê ji gel zêdetir ê dewleta Tirk e, hin taybetmendiyan xwe hene. Ji aliyê daçekan ve bingehê xwe zimanê Tirkî ye. Bi avakirina komara Tirkiyê re hem di warê alfabeyê û hem jî di warê avahiya ziman de ji mîrateya Osmanî ya rengê Împaratorî yan jî ummetê dûr dikeve û li ser binkeyê wê bi bayê netewegirîya hemdem ava dike. Di dema Împaratoriya Osmanî de jî zimanekî Împaratoriye hebû û bi giranî ji zimanê gel û hindikiyayî di binneya xwe de girtibû û zimanê bi navê Osmanî pêkanîbû. Di dema kirina vê yekê de zor û asîmîlasyon bi kar nedanî, lê komara Tirkiyê nexasim jî li ser mîrateyên çandên Anatolya û Mezopotamyayê bi darê zorê zimanekî welê pevkelandî pêkanî. Dewleta Tirk ev pêvajoya pevkelandin û avakirina dewleta netewe tibabekî meşand û li gorî xwe hinekî jî bi ser ket. Lê ji ber ku çandeke bi darê zorê ye, li ser qebrên hindikayîyan helandî yan jî koka wan qelandiye, leylan û pêjnên gelek çandan di zikhev de xwe nîşan didin. Lewma jî zimanekî ne rûniştî û hinekî jî zêde li şîroveyê vekirî pêk hatiye. Ji ber xisleta wî ya ez behsê dikim, zimanê Tirkî ji zimanên din jî bi hêsanî gotin û têgînan digire û li gorî xwe naverok û reng dide wan. Ev jî dibe sedem zimanekî li gora xwe be. Dîsa ji ber ku nû ye, û xwe li hev çêdike, bi rabihuriya em nikarin xwe jê bikin dikeve nava nakokiyê. Ev mijara ez hewl didim bi çend hevokan rave bikim bi serê xwe rê li arîşe û aloziyeke mezin vedike. Ev xusûsên bi xalên sereke destnîşan dikim ji aliyê Saziya Ziman a Tirk ve jî têne qebûlkin, lê weke taybetmendiyan zimanekî serketî têne destnîşankirin. Bi ya min, ji serketinê wêdetir ev encamên avakirina dewleta netewe ne. Li ser qirkirin û kokqelandina çandan zimanek were avakirin, bi qirkirin û asîmîlasyonê neteweyek were afirandin, encam tevîhevî ye. Bêguman ev tevîhevî wê xwe di gelek warên civaknasiyê de nîşan bide. Ev rewş a zimanê em wergerê jê dikin nîşan dide. Li beramberî vî zimanî, zimanekî kevnare û roja me ya îro têra xwe zindî zimanê Kurdî heye. Zimanê Kurdî ji mêj ve li vê cografyayê çêbûye. Reng û dirûvê xwe ji vê axê girtiye. Li vir ji dayik bûye û di dergûşa vê dayikê de beridî û seridî ye. Ji lewra gotin û têgînên di zimanê Kurdî de zelal û rûniştî ne. Hevoksaziya xwe zelal û qehîm e. Mîna kevirên bedena Amedê rast û şehkirî ne. Bila ev ciwanbêjî û rewanbêjiya di vegotina min de şaş neyê fêhmkin û weke hisên neteweperestiyê neyên nixandin. Li vir ez hewl didim zimanekî xweş bi kar bînim, lê bi awayek bingehîn a ez dixwazim balê bikişînim ser ew e, ez dixwazim di navbera du zimanan de hin pirsgirêkan destnîşan bikim. Li vir mijara min têgîn in (term). Têgîn ew gotin û peyv in ku bi demeke dirêj re naveroka xwe dewlemendkirî ne; ji maneyekê zêdetir gelek maneyan di nava xwe de dihevin; bi yek peyvê gelek tiştan tînin bîra mirovan. Gotin û têgîn li gorî rewş, cografya û avhewayaya xwe çêdibin, distewin. Lewra bi temamî bi peyv û têgînên cografyayeke din a dûr li hev nakin. Li gotinan his, hest û can hatiye barkirin. Gotinên matmayîne, xweşiyê, xemê û

henekan îfade dikin hene, li devereke din bi heman awayî nînin. Li ser xet û xalên rûyan cih digirin, heta di reşikên çavan de pejna wan tê, ji lewra jî bi çavnêrtina hevdu biryar têne dayîn. Ruh û can xwe bi gewde dike.

Di dema wergerê de têtî yek ji wan mijaran e ku dibe pîrsgirêk. Ji bo em baştir li hev serwext bibin divê ez çend mînakên bidim. Di Tirkî de têtîneke welê peyda bû 'toplumsal artik' wexta ku hûn vê têtîne rasterast wergerînin maneya xwe bermahî yan jî ya ji civakê zêde bûyî îfade dike. Lê ya rastî ev di jiyana kurdewarî de zêde maneyek xwe nîne. Min ji vê re 'mayeya civakî' got. Çima? Ji ber ku li cem Kurdan a di destê wan de dimîne ango wê pê debara xwe bikin 'maye' tê gotin. Eger bi vê mayeyê kar bikin û karê bi dest bixin ev 'ser-mayeyê' pêk tîne. Bala xwe bidinê ev di heman demê de awayek ji awayên sermayedariyê jî îfade dike. Ev awa xas bi civaka kurdewarî ye.

Mînakeke din; 'yogunlaşma' ango mitalekirin. Em ji vê têtîna Tirkî re 'ponijandin' jî dibêjin. Lê ya rastî, tevî ku di nava ponijandinê de maneya 'yogunlaşmayê' heye jî ji wêdetir jî heye. Ponijandin çi ye. Mirovek destê wî li ber rûyê wî hûrûkûr difikire heye, mirov ê di vê tabloyê de xwedî derd e, êşek wî heye, meraq û kakûniyek wî heye. Bala xwe bidinê naveroka wê berfireh e, û li gorî civaka xwe reng girtiye. Bêguman li gorî cihê gotinê di nava hevokê de maneya têtînan diguhere ew di zimanên din jî bi heman rengî ye. Lewma em vê mijarê guftûgo nakin.

Mînakên em bidin gelek in. Di wergerê de jî hûn ê karibin bi xwe wan bibînin. Belkî hinek bi serê we nekevin û hûn bibêjin ev çiyê. Heye ku di hin waran de hûn mafdar jî bin. Ji ber ku yên bi kurdî li mijaran temaşe bikin wê hişê wan de bûyerê bi têtînen xwerû yên kurdî bi resim bibin. Di vê nuqtayê de pîrsgirêkeke têtînen kurdî jî bi awayekî xwezayî derdikeve pêşiya me. Dem û dewran diguherin çawa ku mirov jî diguherin. Lewma divê kurdistanî jî têtînen xwe li gorî demê karibin bi kar bînin û naverokên wan li ser reseniya wan bi maneyên îro jî bigirin nava wan di cih de bixebitînin.

Di nava ziman de têtîn di warê pêşketina fikrê de bi roleke girîng radibin. Lê weke gelek tiştan, têtîn jî rast û di cih de bêne bi karanîn, wê ev yek deriyên nû li mejî vekin. Rast e, di navbera ziman û fikrê de têtîliyeke xurt heye. Di vê de jî rola têtînan mezin e. Ji lewra divê em xwedî li têtînen xwe derkevin.

Rêşad Sorgul

12.01.2011 - Lolan